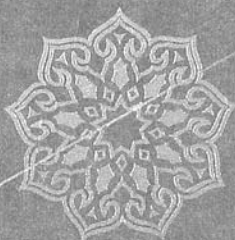

DÜNYA ƏDƏBİYYATI

ÇİNGİZ AYTMATOV

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

2004
1483

116(2)
A98

CİNGİZ AYTMAOV

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

M.F. Axunov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ÇAŞIOĞLU
2004

46880.

74907

REDAKSİYA ŞURASI

<i>Misir Mərdanov (sədr)</i>	<i>Hikmət Hüseynov (naşir)</i>
<i>Anar Rzayev</i>	<i>İsa Həbibbəyli</i>
<i>Ağamusa Axundov</i>	<i>Kamal Abdullayev</i>
<i>Azad Nəbiyev</i>	<i>Qara Namazov</i>
<i>Bəxtiyar Vahabzadə</i>	<i>Nizami Cəfərov</i>
<i>Bəkir Nəbiyev</i>	<i>Pənah Xəlilov</i>
<i>Cəlil Nəğiyev</i>	<i>Vasim Məmmədaliyev</i>
<i>Elçin Əfəndiyev</i>	

REDAKSİYA HEYƏTİ

<i>Əsgər Quliyev (baş redaktor)</i>	<i>Bəhlul Abdulla</i>
<i>Nəcəf Nəcəfov</i>	<i>Soltan Əliyev</i>
<i>Bilal Həsənli</i>	<i>Teymur Kərimli</i>
<i>Arif Məmmədov</i>	<i>Yaşar Həmidov</i>
<i>Aida Soltanova</i>	<i>Zaman Əsgərli</i>

<i>Redaktoru və ön sözün müəllifi:</i>	<i>Nizami Cəfərov</i>
<i>Tərcümə edənlər:</i>	<i>İshaq İbrahimov,</i>
	<i>Xeyrulla Əliyev,</i>
	<i>Cəmil Əlibəyli</i>
<i>Tərtib edəni:</i>	<i>İradə Məmmədova</i>

Cingiz Aytmatov.

A41. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Çarşıoğlu, 2004. – 448 s.

A 4603020200 – 969
082 – 04

© "Çarşıoğlu" nəşriyyatı, 2004

Müasir türk ədəbiyyatları qədim tarixi olan zəngin bir ənənənin varisi kimi, bizim dərin inamımıza görə, böyük inkişaf potensialına malikdir, lakin həmin ənənələr – ümumən türk ədəbiyyatının təkamül tarixi indiyə qədər düzgün metodologiya əsasında, demək olar ki, tədqiq edilməmişdir. Və ona görə də müasir türk ədəbiyyatlarında gedən proseslərin məzmununu dərk etmək, həmin proseslərə bu və ya digər dərəcədə istiqamət vermək mümkün deyil. Bu isə ədəbi-bədii volyuntarizmin hər vasitə ilə genişlənməsinə səbəb olur.

Tədqiqat göstərir ki, müasir türk ədəbiyyatlarının əsasında XVI–XVII əsrlərdə formalaşan milli türk ədəbiyyatları dayanır – milli türk ədəbiyyatlarının formalaşması həm etnik, həm də regional proseslərlə bağlıdır. Qədim (ümum-) türk ədəbiyyatının tarixi həddləri barədə həzrətə halda dəqiq fikir söyləmək çətindir – onun e.ə. I minilliyin ortalarından bizim eramızın XII–XIII əsrlərinə qədərki dövrü əhatə etdiyini deməyə ancaq məlum mənbələr əsas verir, bununla yanaşı, bir sıra müqayisələr göstərir ki, qədim türk ədəbiyyatı daha əvvəlki minilliklərin genəzi mübahisəli olan mədəniyyətləri ilə bağlıdır. Lakin fakt faktlığında qalır ki, *qədim türk ədəbiyyatı birinci növbədə türk epos təfəkkürünə əsaslanır, ondan törəyir, onun fəlsəfəsini, estetikasını, geniş mənada ifadə potensialını əks etdirir.* "Alp Ər Tonqa", "Oğuz kağan", "Gög türk" və s. dastanlar türk epos təfəkküründən qədim türk ədəbiyyatına keçid dövrünün (e.ə. I minilliyin sonları) məhsullarıdır: faktlar göstərir ki, tədricən türk ədəbiyyatında dövrün, bunun ardınca isə insanın xarakteri konkretləşir və eposdan ədəbiyyata keçid onun etnik-regional həddlərinin genişlənməsi ilə gedir. Qədim türk ədəbiyyatı (ümumən dünyagörüşü) aşağıdakı tarixi-kulturoloji regionlarda yaranır (təzahür edir); Sibir, Mərkəzi Asiya, Ural-Volqaboyu, Qafqaz-Kiçik Asiya və Şərqi Avropa.

XI–XII əsrlərdən etibarən türk tarixi-kulturoloji regionları bir-birindən təcrid olunmağa başlayır – bu proses türk ədəbiyyatları tarixinin çox mübahisəli məsələlərindən biridir: ümumtürk başlanğıcından "təcrid olunmaq" siyasəti həmin məsələni daha da mürəkkəbləşdirmiş və belə bir filoloji tendensiya yaratmışdır ki, guya məsələ, bizim ədəbiyyatımızın mənbələri nəinki Qafqaz-Kiçik Asiya, hətta Azərbaycan regionundan kənardadır mövcud deyil. Və ona görə də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ilk

mənbələrindəki yüksək professionalizmin haradan gəldiyi, demək olar ki, izahsız qalmışdır... N.Gəncəvi, İ.Həsənoğlu, İ.Nəsimi isə, əslində, Azərbaycan ədəbiyyatının qeyri-müəyyən genezis üzərində "tədqiq"inə gətirib çıxarmışdır-eyni "metodologiya", demək olar ki, bütün türk xalqlarının ədəbiyyatşünaslığında özünü göstərir.

Türk tarixi-kulturoloji regionlarının XI-XII əsrlərdən sonrakı taleyi müxtəlif olmuşdur: Sibir "qədim dünya"da qalır və türk mədəniyyətləri üçün ən "tarixi" potensial kimi mövcudluğunu davam etdirir; Mərkəzi Asiya yerdə qalan regionları daimi olaraq mədəni-ədəbi "ideyalar"la təmin edir - həmin region öz etnik-kulturoloji zənginliyi ilə bu gün də Ural-Volqaboyu, xüsusilə Qafqaz-Kiçik Asiya üçün həm nümunə, həm də Sibire açardır; Ural-Volqaboyu və Qafqaz-Kiçik Asiya regionları yeni dövrdə "avropalaşmaq" meylinin güclü təzyiqi altında olmuş, ona görə də genezisi ilə əlaqəsini faktiki olaraq itirmişdir; ən böyük faciə isə Şərqi Avropa regionunun başına gəlmişdir - o, demək olar ki, slavyan təsiri altında məhv edilmişdir.

Müstəqil türk ədəbiyyatlarının təşəkkülü tədricən gedir, regional proseslərin intensivləşməsi ilə avtonomlaş güclənir, bununla belə, həmin müstəqilləşmə hərəkatı da epos təfəkkürünün çəviklənməsi ilə müşayiət olunur və nəticə etibarilə, milli türk ədəbiyyatları qədim türk eposundan törəyən və ona istinad edən "regional" epos təfəkkürünə əsaslanır - bu, XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan, türk və türkmən intibahları üçün şert olur. XIX əsrin əvvəllərində ictimai-estetik təfəkkürdə özünü göstərən ekletika da ümumtürk hadisəsidir.

Müasir türk ədəbiyyatları əgər həqiqətən çox dərin qatlardan gələn ümumi tarixi potensiala malikdirlərsə (biz buna şübhə etmirik!), deməli, təbii olaraq həmin potensial müasir ədəbi-ictimai prosesin bazasını təşkil edir və hətta onun perspektivini müəyyənləşdirir... Bu ancaq nəzəri bir mülahizə deyil - müasir türk ədəbiyyatlarının iki görkəmli nümayəndəsi Çingiz Aytmatov və Oljas Süleymanovun yaradıcılığı təsdiq edir ki, qədim türk eposundan gəlmədən, qədim türk ədəbiyyatını, orta əsrlər türk ədəbiyyatlarını mənimləmədən müasir türk ədəbiyyatının (və deməli, dünya ədəbiyyatının) əsərini yaratmaq mümkün deyil.

Azərbaycan ədəbiyyatı öz nəhəng potensialından çox az istifadə edir. Azərbaycan yazıçısı öz ədəbi tarixini unutmamışdır, ona görə də dövrün ictimai-estetik obrazın yaratmaq əvəzinə daha çox öz obrazını yaratmaqla məşğuldur ki, buna nə qədər istəsən nümunə göstərmək mümkündür.

Müasir ümumtürk ədəbiyyatı (ümumən mədəniyyəti) dünya miqyasında ən çox Çingiz Aytmatov və Oljas Süleymanovun yaradıcılığı ilə təmsil olunur... Hər iki sənətkar türk tarixi-kulturoloji regionlarından ən zəngini olan Türkünstanda doğulmuşdur - hər ikisi rus dilində yazsa da, təfəkkürləri qədim tarixə malik türk mədəniyyətinin təzahürüdür...

"Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gəldilər... Dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhası sarı torpaq çöllərin göbəyi hesab edilən Sarı Özək düzənliyi uzanırdı. Coğrafiyada hər şey Qrinviç meridianına görə ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə hesablanırdı. Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gəldilər..."

Şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə çapan hun atlarının ayaq səslərini eşidirsənizmi?.. Enin daxillinizdəki qədimliyə, enin və dinləyin, - siz o səsləri mütəlaq eşidəcəksiniz...

Ç.Aytmatov ona görə nəhəng sənətkardır ki, min illərin zəngin türk mədəniyyətini özündə məhz tarixi inkişaf məntiqi ilə ehtiva edir, - onun təfəkküründə buddizmin də, iudaizmin də, xristianlığın da, İslamın da fəlsəfi-estetik anlayışları ardıcıl şəkildə türk mədəniyyətinin idrak prinsiplərinə tabe olur, həmin prinsiplər baxımından işlənir, - bu mənada Ç.Aytmatov mədəni-tarixi mövcudluğumuzun arxeoloji ibtidasından gəlir... Türk mədəniyyətinin qədimdən bəri ümumdünya mədəniyyəti sferasında (və onun üzvi tərkib hissəsi kimi) təqdim olunmaq təcrübəsi mövcuddur. V-X əsrlərin türk eposunu - Alp Ər Tonqa barədəki nəğmələri xatırlayın, - insanın dünyadakı yeri haqqında fəlsəfi ümümləşdirmələr türk eposunda məhəlli hüduqları yarıq, tək bir mədəniyyətin faktı olaraq qalır, ümumdünya mədəniyyətinin geniş fəzasına çıxır. Yaxud müsəlman intibahı dövrünü yada salın. Türk mədəniyyətinin yaratdığı nə varsa - "Oğuznəmə"lərdən tutmuş "Xəmə"lərə qədər demək olar ki, hamısı ümumdünya estetik təfəkkürünün tələbləri səviyyəsindədir, - bu əsrlərə qapalıq yaddır. Milli mədəniyyətlərinin təşəkkülü də türk mədəniyyətini dünya mədəniyyəti olmaq stixiyasından məhrum etmir. XVII-XVIII əsrlərdən etibarən istər ümumtürk, istərsə də ümumdünya miqyasında milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı münasibətinin tipologiyası dəyişsə də bir qanunauyğunluq qalır; bu ondan ibarətdir ki, hər hansı türk mədəniyyəti ümumdünya miqyasına təcrid olunmuş şəkildə deyil, ümumtürk konteksti ilə qalxır, onu özündə ehtiva edə bilirsə qalxır, onun ümumi faktı ola bilirsə qalxır. Ç.Aytmatovun yaradıcılığı bunu sübut edir.

Türk xalqları ədəbiyyatında professional nəsrin təşəkkülü, demək olar ki, son illərə aiddir; indinin özündə də nəsrin minimal professionalizmindən uzaq nümunələri, hətta kütləvi şəkildə meydana çıxmaqdadır, bu isə onu göstərir ki, nəsr təfəkkürünün axtarıları hələ də ümumən ixtisaslaşmadan gedir; bir tərəfdə nəhəng sənət əsərləri yaranır, o biri tərəfdə isə qarşısı alınmaz bir sürətlə kağız korlanı... Varislik əlaqəsi isə, şübhəsiz, professionalizmin əsasında müəyyən olunur (əslində, kağız korlanmanın da varisliyi var, lakin bu, artıq filoloji şərhin mövzusu deyil), həmin əlaqənin məzmunu ondan ibarətdir ki, türk xalqlarında nəsr təfəkkürü şer təfəkküründən yaranır; bu prosesi əvvəl folklor keçirir, sonra oxşar hal yazılı ədəbiyyatda təkrar olunur... Əlbəttə, nəsr təfəkkürünün şer təfəkkürü əsasında təşəkkülü ümumən təbəddülət yaradır, janr münasibətləri dəyişir. Ç.Aytmatov türk xalqları nəsrində gedən tarixi prosesləri, demək olar ki,

bütün dəqiqliyi ilə əks etdirir, – onun axtarıları türk nəsr təfəkkürünün inkişaf stixiyası ilə bütün məqamlarda üst-üstə düşür... 50-ci illərin sonu, 60-cı illərdə Ç.Aytmatov "Cəmila", "Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim", "Köşək gözü", "İlk müəllim", "Ana tarla", "Əlvida, Gülsəri" povestlərini yazır – oxşarlığa baxın: bu zaman İ.Hüseynov da, Ə.Əylisli də, təxminən eyni problemlərlə bağlı silsilə povestlər üzərində işləyirlər; həm də oxşarlıq təkcə problematikada deyil, təfəkkür mədəniyyətinin eyniyəti var, – cəsarətlə demək olar ki, 60-cı illərdə "Cəmila"-ni, yaxud "Ana tarla"-nı İ.Hüseynov da, Ə.Əylisli də yazardılar (yəni əslində yazıblar da)... Eləcə də "Adamlar və ağaclar" həm Ç.Aytmatovun, həm İ.Hüseynovun, həm də necə deyirlər, Ə.Əylislinin əsəridir. Söhbət bundan gedir... "Ağ gəmi", "Erkən durnalar", "Dəniz kənarı ilə qaçan alabaş" əsərləri ilə Ç. Aytmatov povest hüdudunu aşmadan novatorluq edir, – bu, o zaman idi ki, İ.Hüseynov da, Ə.Əylisli də axtarışda idilər. 60-cı illərin səviyyəsi onları da qane etmirdi. Nəsrin inkişaf stixiyasını hələ bir cür anladı, ona görə də hələ bir yolla getdi, – daha "Məşhər" nə Ç.Aytmatovun, nə də Ə.Əylislinin əsəri idi, bunu İ.Hüseynov yazmışdı; "Kür qırağının meşələri" ni də Ə.Əylisli tək yazdı... Lakin türk nəsrinin axtarıları geniş miqyasda götürəndə parçalanmadı; 70-ci illərdə Ç.Aytmatovu düşündürən mətləblər eyni zamanda Anarı, Elçini, M.Süleymanlı, S.Azərini... də düşündürdü, – onların bu illərdəki əsərlərində bir ovqat uyğunluğu görünməkdədir. Eyni ovqat 70-ci illərin özbək, qazax nəsrində də müşahidə edilir (U.Umarbəyov, A.Kekilibayev...).

Ç.Aytmatovun da, İ.Hüseynovun da, Ə.Əylislinin də 50-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində yazdıqları əsərlərində müharibə ağırları qabarıqdır, lakin bu ağırların kökünün bir qədr də dərinə olduğunu hiss etməmək mümkün deyildi. 30-cu illərin – repressiya dövrünün dərdləri də bu dövrə müharibə dərdi adına çəkilir, beləliklə, dərd müəccrədləşirdi, publisistik konkretlikdən xilas olurdu, sənətin həqiqi faktına çevrilirdi.

Ç.Aytmatov "Gün var əsrə bərabər", xüsusilə "Cəllad kötiyü" romanları ilə 70-ci illərdəki axtarışlarını tamamladı, – ümümtürk nəsr təfəkkürünün iki nəhəng abidəsi qarşısında dünya mat qaldı, ona görə ümümtürk deyirik ki, bu romanlar nə problematikasına, nə də poetikasına görə tək deyildir, onlarla eyni zamanda İ.Hüseynovun "İdeal", "Əbədiyyət", Y.Səmədoğlunun "Qətl günü" romanları da yaranmışdı; əlbəttə, həmin əsərləri müqayisə etmək fikrində deyilik. Lakin fakt faktlığında qalır ki, Ç.Aytmatovun yaradıcılıq inkişafının ən qüdrətli vaxtında da türk nəsr təfəkkürü kontekstindədir, ondan kənara çıxmır, əksinə, onun keyfiyyətini müəyyən edir, potensialını aşkarlayır, – onu dünya nəsrinə miqyasına qaldırır.

"Gün var əsrə bərabər" romanına yazıçı, prinsip etibarilə, "Dəniz kənarı ilə qaçan alabaş" povestindən gəldi, – hər iki əsərdə dünya mifoloji-fantastik məntiqə dərk olunur, lakin povestdə fantastika mifologiyaya, romanda isə mifologiya fantastikaya tabedir. Həm povestdə, həm də romanda etnoqrafik naturalıq gözəlinir, real ictimai münasibətlər nə mifik, nə də fantastik metaforalar arxasında sərt simasını itirib estetikləşmir.

"Gün var əsrə bərabər" romanında tarixilik, tarixi dəyərlər ictimai mövcudluğun şərti kimi verilir, təsdiq olunur ki, tarixini itirən xalq mənliliyini itirmiş kimidir, bu gündən məhrum edilmiş kimidir; təsdiq olunur ki, vətən hissini itirən kəs insanlığını itirmiş kimidir, gələcəyindən məhrum edilmiş kimidir, – xalq ona görə xalqdır ki, tarixi var; insan ona görə insandır ki, vətəni var...

"Cəllad kötiyü"ndə ən adi reallıqlar metaforalaşır, ən qeyri-adi metaforalar reallaşır, – insan öz mifik hamisinin – üçün qatiline çevrilir və onun faciəsi başlayır... Ç.Aytmatov xristian fəlsəfəsinə müraciət edir, ona görə ki, günahkarlığın, iztirabın və nəhayət, etirafın psixoloji məntiqini açmaq üçün xristianlığın anlayışları daha geniş imkan verir, – o, mənşəyi etibarilə kölələrin fəlsəfəsidir, həyatdan, gerçəklikdən əlini üzüb içi ilə tək qalmış adamın yaşamaq ehtirasını ifadə edir... "Cəllad kötiyü"ndə xristian fəlsəfəsi estetik idrakın əsas priyomu deyil, türk mifoloji təfəkkürü kontekstində mövcud olub onun tipologiyasını daşıyır, M.Bulqakovun İsusunu ilə Ç.Aytmatovun İsusunu, yaxud hər iki sənətkarın Ponti Pilatını müqayisə edərk; M.Bulqakov simvolaşdırır, mifoloji obrazın estetik məntiqinə varır, Ç.Aytmatov isə fenomenoloji şərh verir, həyat əlaməti axtarır... Şübhəsiz, bu, türk mifologiyasının məntiqi ilə düşünməkdən irəli gəlir; "Cəllad kötiyü"ndə xristian fəlsəfəsinin anlayışları var, məntiqi isə yoxdur.

"Gün var əsrə bərabər"də manqurtluğun mifoloji planda təqdimi ilə real planda təqdimi arasında məsafə var, "Cəllad kötiyü"ndə həmin məsafə itir... Ç.Aytmatov bu məqamdan etibarən artıq yazıçı kimi yox, filosof kimi düşünür, bütün gücünü insanın özünü özündən xilas etməyə yönəldir; onun şərhinə görə, insan – cəmiyyət münasibəti absurd sinxron münasibət (ekzistensialistlərin qəbul etdiyi kimi) deyil, insan ictimai varlığı bütün tarixi ilə özündə ehtiva edir, odur ki, onun ictimai idrakı, hər şeydən əvvəl, daxilində gedir; insan daxilinə endikcə cəmiyyətdən, əxlaqdan uzaqlaşır, bəlkə, ona daha da yaxınlaşır; Ç.Aytmatovun fəlsəfəsinin humanizmi bundadır...

Ç.Aytmatovun elə obrazları var ki, kompozisiyadan yaranır, elə obrazları da var ki, kompozisiyanı yaradır; "Cəllad kötiyü"ndəki Ağbörü kompozisiya qurulana qədər də yazıcının təfəkküründə mövcud olur, İsus isə analogi məntiqə mətnə daxil edilir (Ağbörünün real qarşılığı yoxdur, İsusun real qarşılığı var, – bu, Avdidir), – ümumiyyətlə, belədir ki, türk mifologiyasında obraz süjetdən güclü olur, süjet unudulsa da, obraz qalır və təkcə anlayış deyil, həm də məntiqi işarələyir. O obraz ki, başqa mədəniyyətin faktıdır, türk kontekstinə özünün süjet, heç olmasa, motiv müəyyənliyi ilə gəlir.

"Cəllad kötiyü" ilə "Qətl günü" arasında poetik strukturca uyğunluq olduğunu qeyd etdik, lakin zahirən uyğun olmayan elə bir məqam da var ki, onun üzərində dayanmağa ehtiyac duyuruq: "Qətl günü"ndə hər zaman xətti öz üslubu ilə, "Cəllad kötiyü"ndə isə bütün zamanlar bir üslubla təqdim olunur, – səbəbi odur ki, "Qətl günü"ndə yazıçı zaman müxtəlifliyini

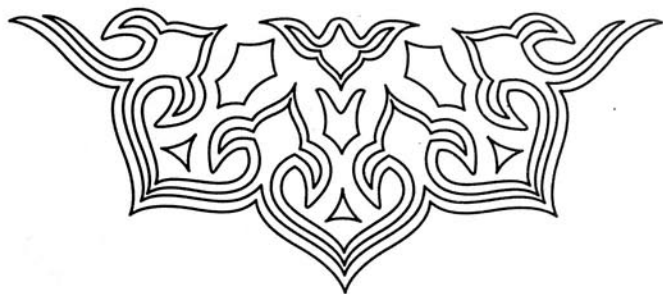
funksiyaların tarixi məzmununda yox, formalarda görün, forma metaforalaşır. "Cəllad kötüyü"ndə isə forma folklorda olduğu kimi, zamana münasibətdə neytrallaşır... Metaforalaşma ilə neytrallaşmanı isə əslində eyni estetik prinsip idarə edir.

Ç.Aytmatovun məntiqi ilə sintaksisi arasındakı əlaqə hansısa "akademik" stixiya ilə nizama salınır, – həmin stixiya türk dastanlarının hamısında var; Ç.Aytmatov bu mənada da türk mədəniyyətinin fenomenidir.

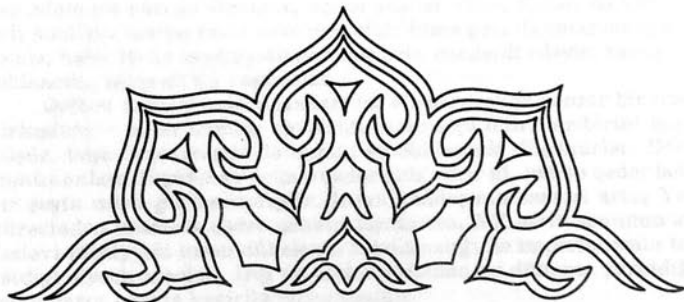
"Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər... Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız sarı torpaq çöllərin göbəyi hesab edilən Sarı Özək düzənliyi uzanırdı. Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianına görə ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə hesablanırdı. Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən isə şərqə gedirdilər..."

Enin daxilindəki qədimliyə... Enin daxilindəki həqiqətə.. Enin və dinləyin, siz o səsləri mütləq eşidəcəksiniz...

Nizami Cəfərov
Filologiya elmləri doktoru,
professor, Azərbaycan MEA-nın
müxbir üzvü

GÜN VAR ƏSRƏ BƏRABƏR

MÜƏLLİFDƏN

Bu məlum bir həqiqətdir ki, insan şəxsiyyətinin qiyməti onun əməyə münasibəti, zəhmətsevərliyi ilə ölçülür.

Bu baxımdan Yedigey Cangəldin (el-obada Boranlı Yedigey kimi tanınır), sözün əsl mənasında, zəhmət adamıdır. Yedigey, necə deyirlər, dünyanın yükünü çiyində saxlayan adamlardandır. Mənim anlayışıma görə o öz dövrünün adamıdır. Öz dövrünə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Onun qiyməti də məhz elə bundadır ki, öz dövrünün oğludur.

Romanda qarşıya qoyulan problemlərə bu keçmiş cəbhəçi, hazırda dəmir yol fəhləsi olan şəxsin taleyinin prizmasından baxmağa, bu problemləri onun anlayışı, onun gözü ilə həll etməyə çalışmışam. O, məhz bu keyfiyyətlərinə görə də mənə vacib olmuşdur. Mən bu işi öz anlayışım səviyyəsində həll etməyə çalışmışam. Boranlı Yedigey obrazına olan münasibət – mənim sosializm realizminə olan münasibətim, onun əsas prinsiplərindən biri olan zəhmət adamının öyrənilməsinə olan münasibətim, yəni mənim əsas münasibətimdir. Zəhmət adamının öyrənilməsi, onun mənəvi aləmi ədəbiyyatın qarşısında duran bir nömrəli problem olub, hazırda da problem olaraq qalır.

Onu da qeyd etməliyəm ki, «zəhmət adamı» deyəndə mən bu anlayışı «təbiətən sadə adam»ı yalnız can-başla yer şumladığı və ya mal-qara otardığı üçün mütləqləşdirmək fikrindən uzağam. Məncə, əbədi və dəyişkən həyatla üz-üzə gələn zəhmət adamının nə dərəcədə şəxsiyyət olması, mənəvi aləminin nə dərəcədə zənginliyi dövrünün əsas xüsusiyyətlərinin onda nə dərəcədə cəmləşdiyi ilə ölçülməlidir. Elə buna görə də, Boranlı Yedigeyi müasir dünyadakı mövcud qayda-qanun və məni həyəcanlandıran problemlərin mərkəzinə çəkməyə cəhd göstərmişəm.

Boranlı Yedigey təkcə öz təbiəti və məşğuliyyəti tərzinə görə zəhmət adamı olaraq qalmır. O, ruhən zəhmətkeşdir. Ruhən zəhmətkeş adam isə həmişə düşünür, özünə suallar verir. Elələri də var ki, belə suallara həmişə hazır cavabları olur. Buna görə də onlar bir iş görəndə, hətta bu işi keyfiyyətli görəndə belə, cəndədi işləyir, ancaq istehlakçılıq məqsədi ilə yaşayırlar.

Qəlbən zəhmətsevər adamları isə elə qardaşlığa bənzər bir hiss birləşdirir – onlar həmişə bir-birini tapıb seçə bilir, bir-birini başa düşür, başa düşməyəndə də bunun səbəbi barədə düşünürlər. Dövrümüz onlara düşünmək üçün o qədər qida verir ki, indiyə qədər belə bir şeyin misli görünməmişdir. İnsan yaddaşının zənciri artıq Yer kürəsindən kosmosa qədər uzanır. Zənnimcə, XX əsrin sonunun ən faciəvi ziddiyyəti insan dühasının intəhasızlığı ilə imperializmin törətdiyi siyasi, ideoloji, irqi maneələr üzündən bu dühanın yaratdığı imkanların həyata keçirilə bilməməsidir.

Bu gün kosmosa müntəzəm çıxmağa texniki imkanlar olduğu bir şəraitdə, bəşəriyyətin iqtisadi və ekoloji ehtiyacı bu imkanları qəti surətdə həyata tətbiq etməyi tələb etdiyi halda xalqlar arasında düşmənçilik toxumu səpmək, insan zəkasının enerjisini sürətlə silahlanmaya doğru yönəltmək insana qarşı ən dəhşətli cinayətdir.

Bu gün ən progressiv fikir, ancaq beynəlxalq gərginliyin azaldılması fikri ola bilər. Bu gün bundan daha məsul bir vəzifə yoxdur.

Bəşəriyyət sülh şəraitində yaşamağı öyrənə bilməsə, məhv olub gedəcəkdir.

İnamsızlıq, şəkk-şübhə, zidd mövqe tutmaq əhvali-ruhiyyəsi bəşəriyyətin sakit və xoşbəxt həyatı üçün ən qorxulu təhlükələrdən biridir.

Adamlar bir-birilə yola gedə bilirlər, amma öz insanlıqlarını, ləyaqətlərini saxlamaq istəyirlərsə, heç vaxt eyni cür düşünə bilməzlər. Ta qədimlərdən bu günə kimi insanı fərdi keyfiyyətlərdən məhrum etmək imperiya, imperialistlər və hegemonçuluq iddiasında olanların məqsədi olmuşdur.

Keçmişini unudan adam dünyada öz yerini, mövqeyini təzadən müəyyən etmək zərurəti qarşısında qalır. Öz xalqının və başqa xalqların əldə etdiyi tarixi təcrübədən məhrum edilmiş adam tarixi perspektivdən kənar qalır, yalnız bu günün qayğısı ilə yaşamağa qabil olur.

Bu hadisələrin bir-biri ilə sıx əlaqədar olduğuna inanmaq üçün həyatın çox mürəkkəb dialektikasını Maonun «Qırmızı kitabçası»ndakı sitatlar səviyyəsinə endirmiş «mədəni inqilabı», çox qədim ənənələri olan bir xalqın indiki Çin rəhbərliyinin heqemonçuluq siyasəti fonunda cərəyan edən acınacaqlı taleyini xatırlamaq büsbütün kifayətdir. Nə qədər ziddiyyətli görünə də başqa hadisələr də bir-birilə sıx bağlıdır, o cümlədən, keçmişin inkar edilməsi: və ya saxtalaşdırılması meyli də lovğa və müştəbəh şovinizmin öz ətrafında daima «Çin səddi» çəkmək cəhdi də; belə ki, bir xalqın başqa xalq – Yuar üzərindəki üstünlüyü mifini yalnız belə bir səddin arxasında «becərib göyartmaq» mümkündür.

Mən bu əsərimdə də, əvvəllər olduğu kimi, yenə də həyatın, yaşayış tərzinin təcrübəsi kimi qiymətləndirilən keçmiş nəsillərdən bizə miras qalmış miflərə, əfsanələrə isnad etmişəm. Bununla yanaşı yazılıq təcrübəmdə ilk dəfə olaraq fantastik süjetə müraciət etmişəm. Lakin nə bu, nə də o biri mənim üçün əsas məqsəd daşımır, bu, ancaq təfəkkür metodu, real gerçəkliyi öyrənmə və yozum vasitəsidir.

Təbii haldır ki, Yer kürəsində kənar sivilizasiyanın təsvirində tərəf-müqabillərin qarşılaşdığı epizodların heç bir real kökü, əsası yoxdur. Dünyanın heç yerində Sarı-Özək və Nevada kosmodromları yoxdur. Burada təsəvvür vasitəsilə təsvir olunmuş iki müxtəlif sistemli həyat təzi oyun forması kimi, şərti qəbul edilməlidir. Bütün «kosmik»

əhvalatların təsvirindəki kəskinlik, vəziyyətlərin müqayisəsindəki paradoksal formadan istifadə etmək üsulu təkə bir məqsəd güdür – Yer kürəsində yaşayan adamların gələcəkdə baş verə biləcək fəlakətinin potensial gücünü tam aydınlığı ilə təsvir etmək.

Bizim bu dünyada dəhşətli bir paradoks var: qədim Yunanıstanda Olimpiya oyunları zamanı müharibələr dayandırılırdı, bizim zamanəmizdə isə bundan «soyuq müharibə» vasitəsi kimi istifadə edilirdi.

Fantastik uydurmanın əhəmiyyətinə gəlincə bu barədə Dostoyevski öz vaxtında yazmışdır: «İncəsənətdə fantastikanın öz həddi və qaydası var. Fantastika real həqiqətlə elə təmasda olmalıdır ki, onu həqiqət kimi qəbul etmək olsun». Dostoyevski həqiqətdən də fantastikadan istifadə etmək yolunu tam dəqiqliyi ilə ifadə etmişdir. Əslində qədim yunanların mifləri də, Qoqolun, Bulqakovun və ya Markesin fantastik realizmi də, elə elmi fantastikanın özü də bir-birindən nə qədər fərqli olsa da, məhz gerçək həyatla təmas etdiyi üçün inandırıcıdır. Fantastika gerçəkliyin müəyyən bir cəhətini sanki zərrəbin altında böyüdür, sonra da öz «oyun qaydası» əsasında onun seçilmiş cəhətlərinin inkişaf imkanlarını son həddinədək açmağa çalışaraq filosofcasına ümumiləşdirilmiş şəkildə göstərir.

Fantastika – həyatı yeni, gözənilməz bir baxımla görə bilmək imkanı verən həyat metaforasıdır. Bizim əsrimizdə metaforalar bir də ona görə xüsusilə vacib olmuşdur ki, bunlar təkə elmi-texniki nailiyyətlərimizin dünənki fantastika aləminə müdaxilə etdiyi üçün deyil, bəlkə də iqtisadi, siyasi, ideoloji, irqi ziddiyyətlərin didib parçalandığı dünyamızın özünün fantastik olduğu üçün vacibdir.

Buna görə də istərdim ki, romandakı Sarı-Özək metaforaları Yer kürəmizin gələcək taleyi üçün onun necə məsul olduğunu Zəhmət adamına bir daha xatırlatsın...

Və bu kitab – mənim canım əvəzi,
Və bu söz ruhim mənim...

Qriqor Narekasi,
«Hüzn kitabı» X əsr.

I

Qurquru çökəklərdə, otu-ələfi quruyub dazı açılmış dikişlərdə ov axtarmaq böyük səbir istəyirdi. Səhərdən axşamacan vurnuxan, yeraltı yuva sakinləri olan xırda heyvanların buraxdığı qarmaqarışq izlərin kələfini açanacan baş hərlənirdi, gah gücü gəldikcə sünbülqıranın yuvasını eşələyir, gah da saatlarla göz-ləməli olurdu ki, yağışın yuyub qazıdığı sivri daşın altında gizlənən balaca ərəbdovşanı oradan sıçrayıb çıxsın ki, bir anda onu qamarlasın; siçan ovuna çıxmış ac tülkü beləcə ov axtara-axtara uzaqdan yavaş-yavaş dəmir yoluna yaxınlaşırdı, çöl boyu uzanan göbərin üstündə paralel dəmir yol qaralırdı, o, tülkünü həm cəlb edir, eyni zamanda da hürküdüdü, yolun üstü ilə ətrafı lərzəyə gətirərək gah bu yana, gah o yana patıltı-gurultuyla qatarlar gedir, özündən sonra da küləyin sovub yerə yaydığı tüstüyü, yanq iyinə qarışmış başqa qı-çıqlandırıcı qoxular qoyub gedirdi.

Axşam tərəfi tülkü teleqraf xətti yaxınlığındakı sıx, quru və hündür sırxan kolları bitmiş dayaz dərə kimi bir çökəkdə tünd-qırmızıya çalan bol toxum bağlamış kolların arasında boz-narıncı kündə kimi yumrulanıb uzandı, qulaqlarını narahatlıqla tərpədə-tərpədə aşağıdan əsən yelin susuzluqdan canı çıxmış quru otlardan çıxardığı zil sızıltısına qulaq verərək, səbrini toplayıb gecənin düşməsinə gözlədi. Teleqraf dirəkləri də üzüntülü bir səslə inləyirdi. Ancaq tülkü bu səslərdən qorxmurdu. Dirəklər həmişə eyni yerdə dururdular, onlar tülkünü təqib eləyə bilməzdilər.

Vaxtaşırı gəlib keçən qatarların qulaqbatırıcı səsinə hər dəfə diksinir, nəfəsini qısıb büzüşürdü. Altındakı yerin uğultusundan qatarların dəhşətli hərəkət zəhminin yerbasan ağırlığını öz cılız bə-

dəni, qabırğaları ilə hiss edirdi, buna baxmayaraq yad qoxulara olan nifrət və qorxusunu boğub dərədən getmir, gecəni gözləyirdi, çünki bilirdi ki, dəmir yol gecələr nisbətən sakit olur.

Tülkü buralara çox nadir hallarda, aclıqdan üzülüb əldən düşəndə gəlirdi...

Qatarlar ara verəndə çöllüyə uçqundan sonra yaranan gözlənilməz bir sakitlik çökürdü, bu tam sakitlik içində ala-toran çöllük üzərində güclə seçilən, heç kimə aid olmayan, qəlbindən gələn anlaşılmaz bir səs tülkünü şəkəndirirdi. Bu, hava axınlarının tezliklə havanın dəyişəcəyini bildirən əlaməti idi. Heyvancığaz bunu sövq-təbii ilə hiss edir, naçar halda yerindəcə donub durur, yaxınlaşmada olan ümumi bir bəlanın doğurduğu nə isə qeyri-müəyyən bir hissdən səs çıxarıb ulamaq, vaqqıldamaq istəyirdi. Ancaq açlıq hissi elə güclü idi ki, təbiətin bu xəbərdarlıq siqnallarını da boğurdu.

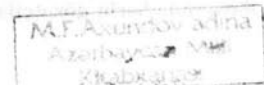
Tülkü yüyürməkdən yorulub göynəyən pəncələrini yalaya-yalaya ancaq yavaşdan zingildəyirdi.

O günlər axşama tərəf hava soyuyurdu, mövsümün üzə payıza idi. Gecələr torpaq tez soyuyur, şoran yerlər kimi, ağappaq qırovla örtülür, səhər əriyib açılırdı. Çöl heyvanları üçün qıtlıq, qağrı dolu günlər gəlirdi. Yayın özündə də təkam-seyrək görünən ov indi tamam yoxa çıxmışdı. Bəziləri isti ölkələrə köçmüş, bəziləri yer altındakı yuvalarına girmiş, bir parçası da qışlamaq üçün qumsallıqlara çəkilmişdi. İndi hər tülkü bu kimsəsiz çöllərdə tək-tənha səfillənərək yem axtarırdı.

Bu ilki bala tülkələr artıq böyüyüb hərəsi bir səmtə dağılmışdı. Döl, cütləmə vaxtı isə hələ qabaqda idi. Qışda, o dövr gəlib çatanda, tülkələr görüşmək üçün bir yerə toplaşır, erkəklər isə onlara verilmiş əzəli qüvvə ilə süpürüşüb vuruşurdular.

Gecə düşəndən sonra tülkü dərədən çıxdı, dayanıb qulaq asdı, dəmir yolunun köbərinə tərəf şortudu. O, sakitcə gah yolun sağı ilə gedir, gah da soluna keçirdi. Şu, buralarda sərnəşinlərin vaqonların pəncərələrindən tulladıqları artıq-urtuq axtarırdı. Tülkü köbərin böyrü ilə çox yüyürməli oldu, qabağına nə çıxdısa iylədi, bir tikə yeməli şeyə rast gələncən əldən-ayaqdan düşdü. İyrənc tünd iy verən şeyləri iyləmədi. Qatarların işlədiyi yol qəzet qırıntıları, kağız parçaları, sınımış butulkalar, əzilib, əyilmiş boş konserv qutuları, siqaret kötükləri və lazımsız zir-zibillə dolu idi. Bir dəfə salamət qalmış ağzıaçıq butulkadan gələn kəskin iy onun beynini dumanlandırmışdı. Bir-iki dəfə başının gicəlləndiyini görüb, tülkü daha spirtli şüşələrdən kənar gəzirdi. Fıxırıb kənara sıçrayırdı.

Tülkünü bu yola çıxmağa aclıq vadar etməmişdi, tərs kimi də dişə dəyən bir şey tapa bilmirdi. Amma ümidini itirmirdi, yeməli bir şey tapmaq məqsədilə yolun gah sağına keçir, gah da soluna, yüyürür, hey yüyürdü...

Tülkü birdən yolun tən ortasında həsləyib dayandı, qəfil iş üstə tutulan adamlar kimi bir pəncəsi havadan asılı qaldı. Qəlbidə, buludlar arasındakı ayın bozumtul ziyası altında o, iki relsin arasındakı döyükmüş kölgə kimi görünürdü. Onu şəkəldirən uzaq uğultu hələ çəkilməmişdi, səs hələlik uzaqdan gəlirdi. Tülkü quyruğunu əvvəlki kimi düz tutaraq yoldan çıxmaq istəyir, təəddüdlə ayağının birini götürüb o birini qoyurdu. Yoldan çıxmaq əvəzinə tülkü dişinə dəyən bir şey tapmaq ümidi ilə yenə də köbərin döşü ilə o yan-bu yana vurnuxmağa başladı. Yüzlərlə təkər və dəmir sürtülməsindən qopan səsən qarşısalmaz bir zəhmlə yaxınlaşdığını eşitsə də, hiss eləyirdi ki, elə bu dəqiqə istədiyini tapacaq. Amma elə bu dəqiqədə döngədən çıxan dalbadal qoşulmuş lokomotivlərin yaxın və uzaqvu-ran işıqları, güclü projektorları gözqamaşdırıcı işıqla otu-ələfi qurumuş çölü birçə anda ağappaq ağartdı və tülkü od görmüş pərvanə kimi özünü ora-bura çırpmağa, yerində mayallaq vurmağa başladı. Qatar isə amansızcasına yaxınlaşırdı. Havanı boğucu yanq iyi, toz basdı, şiddətli yel qopdu.

Tülkü özünü kənara atıb tez-tez geriye baxa-baxa, hərdən də qorxudan yerə sinərək götürülüb qaçdı. Işıqları şütüyan bu əcaib nəhəng hələ xeyli guruldadı, xeyli vaxt çarxların səsi kəsilmədi. Tülkü yerində sıçrayır. Yenə də var gücü ilə qaçıb buralardan uzaqlaşmağa çalışırdı.

Dayanıb nəfəsini dərdi, dəmir yolu onu yenə də özünə cəzb etməyə başladı. Çünki bura dişinin altına qoymağa bir şey tapacağına ümid elədiyi yeganə yer idi. Amma qarşından yenə də işıq düşdü, yenə də qoşa lokomotiv uzun və yüklü bir qatarı çəkib aparırdı.

Tülkü işi belə görəndə xeyli çölləmə getdi ki, elə bir yerdə dəmir yolka yan alsın ki, o yerdə qatar olmasın...

Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedir...

Dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə göz işlədikcə çöllüklər uzanıb gedirdi, – Sarı-Özək sarı torpağın özəyi – ortası idi.

coğrafiyada hər şey Qrinvic meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərin də bütün məsafələri dəmir yol ilə müəyyən edilirdi...

Qatarlar isə şərqdən, qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

Gecə yarı kim işə uzun yolu inadla, basa-basa yol gedərək növbəçinin köşkünə tərəf tələsirdi. O, əvvəlcə şpalların; üstü ilə yeriyirdi, ancaq qarşından gələn yük qatarı onu köbərdən enməyə məcbur etdi. Əllərini üzünə tutub tufandan, çovğundan qorunmuş kimi, sürətlə gedən yük qatarının qopardığı toz-torpaqdan qorunurdu. (Bu, xüsusi əhəmiyyətli qatar idi. Belə qatarlar birbaşa qapalı zona-yə, xüsusi yol xidmətçiləri olan I nömrəli Sarı-Özəyə, kosmodroma gedir. Sözüün qıssası, belə qatarlar həmişə çadırla örtülmüş olur, onu platformalarda dayanmış hərbi gözətçilər müşayiət edir.)

Yedige y o saat hiss elədi ki, gələn arvadıdır və bu gəliş elə-belə gəliş deyil, onun bu gəlməyinə nəşə çox vacib bir səbəb var. Doğrudan da, məlum oldu ki, gümanı düz imiş. Lakin iş üstə olduğuna görə yerindən tərpənə bilməzdi. Sonuncu vaqon da gəlib keçəndən, yolda hər şeyin qaydasında olduğunu belədqiyə işarə verəndən sonra tələsik arvadına tərəf döndü:

– Xeyir ola?

Qadın həyəcanla ona baxıb dodaqlarını tərpətdi, nəşə pıçıldadı. Yedige y onu eşitməsə də nə demək istədiyini başa düşdü, əvvəldən ürəyində dammışdı.

– Küləyin qabağında durma. – Onu köşkə apardı.

Arvadının dilindən eşidəcəyi sözü əvvəlcədən hiss eləsə də Yedige yı sarsıdan başqa şey oldu. Əlbəttə, bunu o, əvvəllər də görmüşdü ki, qocalıq artıq onları haqlayıb, amma bu dəfə arvadının bu uzun yolu tələsik gəldiyindən nəfəsinin daralması, tövşüməsi, sinəsindən qopan xırıltı, arıq çiyinlərinin qeyri-iradi olaraq qalxıb-enməsi Yedige yı bərk sarsıtdı. Ukubalanın göyərmiş üzündəki silinməz qırıqlar, əhənglə-tərtəmiz ağardılmış, güclü elektrik lampasının işıqlandırdığı bu kiçik yol köşkünün divarları fonunda daha aydın göründü, (axı onun hamar qarabuğdayı üzü qırış tanımazdı, parlaq qara gözləri həmişə od saçardı). Mırıq ağzı bir daha sübut edirdi ki, həтта uzun ömür-gün sürmüş qoca qadına da dişsiz olmaq yarayan iş deyil (onu çoxdan stansiyaya aparıb orda o, metal deyilən dişlərdən ona da düzəltməli idi. Axı indi qoca da, cavan da özlərinə bu dişlərdən düzəltirirdilər). Onun başından sıyrılmış yaylığının altından üzünə yayılan ağappaq saçları da ürəyini neştlərdi. Arvadının belə qocalmasında özü günahkarmış kimi ürəyində özünü danladı: «Gör necə də qocaltdım səni!». Yedige y ürəyində arvadına böyük minnətdarlıq hissilə susurdu, bu minnətdarlıq hər şeyi əhatə edirdi, birgə keçirdikləri ömür-günə görə həm də ərinə sadaqət və hörmət əlaməti olaraq bu gecəyarısı belə uzun yol qət edib razeydin¹ ən uzaq nöqtəsi olan bu yerə gəlib Qazanqapın ölüm xəbərini ona – Yedige yə çatdırdığına görə idi. Çünki Ukubala bilirdi ki, qohumu-zadı olmasa da, hamı tərəfindən tərk edilib, kimsəsiz qalmış bu bədbəxt qocanın ölüm xəbəri birçə Yedige yə təsir edəcək.

– Otur, bir nəfəsini də, – içəri girən kimi Yedige y arvadına dedi:

– Sən də əyləş.

Oturdular.

– Nə olub?

– Qazanqap ölüb.

– Nə vaxt?

¹ Dəmir yolu məntəqəsi (kiçik stansiya).

– Elə indi baş çəkməyə getmişdim, dedim, görüm necədir, bəlkə bir şey-zad lazımdır. İçəri girdim, gördüm işığı yanır, uzanıb yerində, amma saqqalı belə birtəhər dik durub... Yaxınlaşıb soruşdum ki, Qazı əkə, bəlkə sizə isti çay gətirirəm? Gördüm ki... – səsi tutuldu, qəhər onu boğdu, qapaqları nazilib qızarmış gözləri doldu, içini çəkib yavaşdan ağlamağa başladı. – Sən bir adamın axırına bax?! Necə insan idi! Ölüb getdi. Yanında gözünü qapamağa bir adam da olmadı. – Hönkürdü, ağladı. – Axı kimin ağlına gələ bilərdi! – Elə-beləcə də kimsəsiz-kimsəsiz öldü... – Ukubala demək istədi ki, səmə it kimi kimsəsiz öldü, amma demədi, sözünü uddu, sözsüz-sovsuz da hər şey aydın idi.

Cəbhədən qayıdandan bəri Yedigey Boranlı razyezdində xidmət edirdi, hamı onu Boranlı Yedigey kimi tanıyırdı. İndi o, divarın dibinə qoyulmuş, stulu əvəz edən taxtanın üstündə oturub arvadına qulaq asa-asa bulud kimi tutqun halda, düyünlü ağır əllərini dizinə dirəmişdi. Yağlanıb çirklənmiş dəmir yolçu şapkasının günlüyü göz-lərini kölgələmişdi.

– İndi nə eləyək? – deyər arvadı sükutu pozdu. Yedigey başını qaldırıb arvadına baxdı və acı-acı qımışdı:

– Nə eləyəcəyik? Ölü düşəndə nə eləyirlər? Dəfn eləyəcəyik. – O, qəti qərara gəlmiş adam kimi ayağa durdu. – Arvad, sən qayıt geri, amma indi mənə qulaq as...

– Qulağım səndədi...

– Osmanı oyat. Baxma ki, razyezdin rəisidir, dəxli yoxdur, ölüm qabağında hamı bərabərdir. Ona de ki, Qazanqap ölüb. Kişi qırx dörd il burda can çürüdü. Qazanqap burda işləyəndə bəlkə Osman heç anadan olmayıbmiş. O vaxt heç it-itliyinən burada, Sarı-Özək çöllərində işləməzdi... Amma Qazanqap burdan başının tüktü sanı, bəlkə lap ondan da çox qatar yola salıb. Qoy bir fikirləşsin. Elə-belə də deyərsən. Mənə bax, qulaq as... Hamını birca-birca oyat, pəncərələrini döy. Bir ovuc adamıq, barmaqla saymaq olar, cəmi səkkiz ev deyilik? Hamını ayağa qaldır. Belə adam ölənin günü hamı görək ayaq üstə ola.

– Birdən narazılıq eləsələr, acıqlansalar necə?

– Bizim işimiz onlara xəbər verməkdir. Qalanını özləri bilsinlər. Dənən ki, mən göndərmişəm. Gərəkməz ki, adamın vicdanı da ola. Dayan!

– Dayanmışam, de.

– Əvvəlcə növbətinin yanına qaçarsan, bu gün növbəti dispetcher Şahmərəndir. Ona de ki, bəs belə-belə, gör neyləyə bilər, bəlkə mənə bu günlük əvəz tapa bilər. Əgər mümkün olsa, tez xəbər versin, başa düşdün? Necə deyirəm elə də de!

– Deyərəm, deyərəm! – Ukubala getmək istəyərkən, birdən bağışlanması mümkün olmayan, əsas bir şeyi unudubmuş kimi ayaq

saxladı, – Bəs uşaqları?! Əcəb! Axı əvvəlcə uşaqlara xəbər vermək lazımdır! Ataları ölüb...

Yedigey tutuldu, sonra qaşları çatıldı, sifəti sərtləşdi... Cavab vermədi.

Ukubala bu söhbətin ərini açmadığını bildirdi, buna görə də özünə haqq qazandırılmış kimi mülayim bir səslə:

– Yaxşı, ya pis – uşaq uşaqdır, – dedi.

Yedigey əlini yellədi:

– Bilirəm, başım xarab olmayıb ki! Mən də bilirəm ki, uşaqlarsız olmaz... Amma ixtiyar məndə olsaydı, heç yaxına da buraxmazdım!

– Yedigey, bizim nə işimizə, qoy gəlib özləri basdırsınlar, sonra söz-söhbətdən yaxa qurtara bilmərik.

– Gəlsinlər də! Mən bəyəm deyirəm gəlməsinlər?

– Oğlu, görəsən, şəhərdən özünü çətdirə bilər?

– İstəsə çatdırar. Sırağa gün stansiyada olanda özüm teleqram vurmuşam. Yazmışam ki, atan ölüm ayağındadır, daha bundan artıq nə yazmalı idim ona. Özünü çox ağıllı sayır, başa düşməlidir ki, iş nə yerdədir...

– Hə, onda sözüüm yoxdur, – deyər Ukubala ərinin cavabı ilə razılaşsa da, onu narahat edən məsələni də unuda bilmədi, – Yaxşı olardı ki, gəlinlə birgə gələydi. Qayınata gəlin üçün yad adam deyil ki...

– Daha bu öz işləridir. Uşaq-zad deyillər ki...

– Hə, elə olmağına elədir, – Ukubala tərəddüd etsə də razılaşdı. Onlar susdular.

– Yaxşı, di yeri, ləngimə, – deyər Yedigey arvadını tələsdirdi.

Ukubalanın isə, deyəsən, ürəyində yenə sözü vardı:

– Bəs qızı necə olsun? Ayzadə baxtı qara, qalıb əyyaş əlində uşaqlarıyla, görəsən, stansiyadan özlərini yetirə bilirlərmi?

Yedigey acı-acı gülmüşündü:

– Hə, indi hamının dərdini sən çəkəcəksən... Ayzadəyə əl uzatsan çatar. Səhər bir adam stansiyaya gedib xəbər eləyər. Gələr, lap yaqın gələr. Amma bir şeyi bil ki, arvad, nə Ayzadədən, nə də Sabitcandan bizə kömək eləyib əl tutan olmayacaq. Gəlməyinə gələcək, amma adını kişi qoysa da, qonaq kimi dayanıb baxacaq. Sən ləngimə, get necə demişəm elə də elə.

Ukubala yol alıb getdi, sonra tərəddüdlə ayaq saxladı, təzədən yola düzələndə Yedigey özü onu səslədi:

– Əvvəlcə növbəti Şahmərədanın yanına get al.. Qoy mənim yerimə adam göndərsin, sonra əvəzini artıqlaması ilə işlərəm. Kişinin cənazəsi bomboş evdə qalıb, yanında da bir Allah bəndəsi yox. Belə şey olmaz! Elə-belə də deyərsən ona!

Arvadı razılaşdı yola düzələdi. Elə bu vaxt yolun hərəkət göstəricisində qırmızı işıq qırpım çalıb səs salmağa başladı. Boranlı razyezdinə yeni qatar gəlirdi. Növbətinin göstərişinə görə onu ehtiyat

yola qəbul etmək lazım idi ki, razyeydin o biri başından qarşından gələn qatarın hərəkətinə mane olmasın. Bu gündəlik adi tədbir idi, qatarlar hərəsi öz yolu ilə hərəkət edərkən Yedigey köbərini böyrüylə yeriyən Ukubalanın dalınca baxdı, sanki yenə nəyisə demək istəyirdi. Əlbəttə, dəfn mərasimi ərəfəsində gördülməli o qədər iş, deyilməli o qədər söz vardı ki, hamısı birdən-birə yada düşmürdü. Amma Yedigey indi Ukubalanın qarasına buna görə baxmırdı. Arvadının son zamanlar necə qocalıb əyildiyinə indi diqqət verib ürəkağrısı ilə onu yola salırdı, Ukubalanın bu vəziyyəti tutqun, sarı işıq zolağında daha aydın nəzərə çarpırdı...

«Deməli, qocalıq haqladı bizi, – deyər fikirləşdi, – hə biz də daha mənzil başına çatmaqdaşıq. Bir qarı, bir qocalıq». Qocalıqdan giley-lənsə də, təbiət Yedigeyi sağlamlıq bərədə məğmun eləməmişdi. Çox cavanlar ona baxıb gözünə su verə bilirdi. Amma hər halda ömürdən-gündən keçən günlər də az deyildi. Bir il də əlavə quyruguynon düz altmış il. Deməli, altmış bir! «Sən bir işə bax, iki-üç ildən sonra mənə təqaüdə çıxmaq təklif olar», – deyər narazı halda öz-özünə deyinsə də, dəqiq bilirdi ki, təqaüdə belə tezliklə çıxmayacaq. Çünki burada onun yerinə adam tapmaq o qədər də asan məsələ deyildi. Yol nəzarətçisi, üstəlik də yol təmiri fəhləsi, təsadüfdən-təsadüfə kimsə xəstələnəndə və ya məzuniyyəti çıxanda yol-ayrın vəzifəsini də görürdü. Bəlkə əlavə məvacibə aldanıb, susuzluğa-zada baxmayıb razı olan tapıldı... Çətin! Get, indi cavanların arasında beləsinə tap görüm necə tapırsan.

Yox, Boranlı razyeydində yaşamaq üçün adamda gərək hüner olsun. Ayrı cür mümkün deyil, yoxsa məhv olub, gedərsən! Çöl ucsuz-bucaqsız, adam balaca. Çölə heç bir şeyin dəxli yoxdur. Yaxşısan-yamansan ona nə dəxli var. Onu necə var, gərək elə də qəbul olay. Amma adam hər şeyə belə laqəyd baxa bilmir, əzab çəkir, darıxır, ona elə gəlir ki, adamlar arasında olsaydı daha yaxşı dolana bilirdi, baxtının ucbatından bu yerlərə düşüb... Guya bu səbəbdən ömrünü bu çöllərdə xərcləyir. Şahmərdanın üçtəkərli motosikletinin akkumulyatoru boşalıb gücdən düşən kimi, o da yavaş-yavaş ruhdan düşür... Şahmərdan motosikletini qoruyur, nə özü minir, nə də özgəyə verir. Gərək olanda da işə salmaq olmur, çünki işsiz qalıb, gücdən düşür. Sarı-Özək çölünün bu razyeydində yaşayan adam da eynilə onun kimidir, bir işin qulpundan yapışmadımı, şəraitə uyğunlaşmadımı, burada kök ata bilmədimi, çətin ki, tablaya bilsin. Ötən vaqonlardan baxan bəzi adamlar heyrət eləyirlər ki, ilahi, insan da bu yerlərdə yaşaya bilər! Hara baxırsan çöldən-dəvədən başqa heç nə görmürsən! Amma yaşayanlar yaşayır, kimin səbri nə qədər çatır, o qədər də yaşayır. Üç il, ölüm-zülüm dörd il dözənlər də olur. Bununla da hər şey tamama yetir. Alacağımlı alıb, halallaşılıb, baş götürüb əkilir. Təki bu yerlərdən uzaq olsun...

Boranlıda ancaq iki nəfər – Qazanqap, bir də özü, Boranlı Yedigey ömürlük kök salıb yaşaya biliblər. Eh, onların ikisindən səməyi buraya nə qədər gəlib-gedən olmuşdu! Adamın özü bərədə söz deməsi çətin, hər halda yaşayıb, təslim olmayıb! Qazanqap burada ona görə qırx il can qoymayıb ki, axmaq adam olub. Yox, Yedigey onu heç on adama da dəyişməzdi. Nəylənsin, yoxdur, daha getdi Qazanqap...

Qatarlar gəlib keçdilər, biri şərqə, o biri də qərbə getdi. Boranlının yolları bir müddət boşaldı. Elə bil hər yer aydınlığa çıxdı, qaralıq göydəki ulduzlar daha da işıqlandı, külək də köbərini döşündə, hələ də taqıldayan şpallardakı relslərin arasında cövlan eləməyə başladı.

Yedigey köşkə qayıtmadı, teleqraf dirəyinə söykənib fikrə getdi. Dəmir yoldan xeyli uzaqda otlayan dəvələrin tutqun qaraltısını seçə bildi. Onlar ay işığında hərəkətsiz dayanıb səhərin aqalmasını gözləyirdilər, Yedigey başqa dəvələrin arasında özünün iki donqarlı, nəhangliyi və başının iriliyi ilə o birilərdən fərqlənən nərinə tanıya bildi. Onun dəvəsi də Sarı-Özəkdə yüyürəkliyi, zoruyla ad çıxartmışdı. Öz sahibi kimi Boranlı Qaranər adı ilə tanınırdı. Yedigey öz nəri ilə, onun gücü, hətta ipə-sapa çətin yatan dəlisovluğu ilə də fəxr edirdi. Vaxtında heyvanı axtaltdırmamışdı, sonra da axtaltdırmağa ürəyi gəlməmişdi.

Yedigey fikirləşdi ki, başqa işlərlə bəhəm Qaranəri də erkəndən qarıya qayıtarıb alıxılmaq lazımdır, sabah dəfn mərasimində kara gələ bilər. Bundan başqa da çox fikirlər gəlib keçdi başından...

Razyeyddə isə hələ adamlar şirin yuxuda idilər. Razyeyd deyəndə bura dəmir yolunun bir tərəfində salınmış o qədər də böyük olmayan stansiya xidmət binaları, dəmir yol idarəsi tərəfindən tikilmiş altı dənə damı şiferli qurma-taxta ev, bir də ki, Yedigeyin öz əli ilə tikdiyi şəxsi evi ilə mərhum Qazanqapın gillə suvanmış daxmasından ibarət idi. Bundan başqa xörək bişirmək üçün tikililər, heyvan saxlamaq və başqa məqsədlər üçün qamış ağıllar, küzlər də vardı. Bir də elektrikli işləyən su nasosu – bunu axır zamanlarda quraşdırmışdılar. Lazım olanda əl nasosu kimi də işə yarayırdı, – vassalam, Boranlı dediyin bucağaz idi.

Bəli, ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək düzlərinin əvvəli-axırı olmayan qan damarını xatırladan dəmir yol xətti üzərində şəhərləri, kəndləri birləşdirən, qatarların yolunu səmtləyən məntəqələrdən biri – Boranlı razyeydi bundan ibarət idi. Nəyi vurdusa, hamısı da göz qabağında, necə deyirlər, küləklərin şapalağı altında... İllah da qışda, Sarı-Özək çovğunları başlandıktan evləri pəncərəyəcən qar basır, dəmir yolunun neçə yerində üzü buz tutub qaysaqlanmış topalar əmələ gəlirdi. Elə buna görə də düzəngahdakı bu razyeydə Boranlı-Buranı deyirdilər, adı da iki dildə yazılmışdı: qazaxca – Boranlı, rusca – Burannıy...

Yedigey hələ yollarda müxtəlif qar təmizləyən maşınların olmadığı vaxtları xatırladı, maşınlar cürbəcür idi: kimisi qarı sorub fəvvarə kimi yanlara fışqırır, kimisi qarşısındakı gəmi burnuna bənzər bıçaqlarıyla qarı yarıb yanlara basırdı və sairə... Bəli, bu maşınlar hələ olmayanda Qazanqapla yolları basmış qar yığınlarını təmizləmək üçün, demək olar ki, ölümle əlbəyaxa olurdular. Üstündən gör nə qədər vaxt keçir, amma adama elə gəlir ki, lap dünən olub... Əlli bir, əlli ikinci illərdə elə şaxtılı qışdı ki, Allah göstərməsin! Belə işi ancaq cəbhə ilə müqayisə etmək olar, məsələn, əlbəyaxa süngü həmləsinə çıxanda, ya tanka yaxınlaşıb altına qumbara tullamaq istəyəndə... bir sözlə, canından bezəndə... Orda necə, burda da eləl. Düzdür, burda adamı öldürən yox idi, əvəzində adam özü canına qəsd ələyirdi. Onlar öz əllərilə nə qədər qar yığını küürüyüb təmizləmişdilər, vəllərlə hamarlamışdılar, hələ Yeddinci kilometrə qarı! Burada yol çapılımsız təkərin arasından enişə gedir, buranın qarını onlar kisələrə doldurub dallarında təpəyə qaldırmalı olurdular, hər dəfə onlara elə gəlirdi ki, bu, qar çovğunu ilə axırını əlbəyaxadır, bunun xətrinə cəhənnəmə, – deyib candan da keçmək olar, tək çölün düzündə ilişib yol istəyən paravozların bar-bar bağırən səsi kəşilsin – ona nə var, yolunu aç!

İndi o qarlar əriyib, o qatarlar keçib, o illər də ötüb. Belə günlər olubmu, olmaybmı, indi bu heç kimi maraqlandırmır. İndiki yoxlama-təmir briqadaları bura yollüstü baş çəkir, haylı-küylü, başqa tipli adamlardır. Görən heç ağillərinə gəlirmə ki, heç inanırlarmı ki, Sarı-Özək məsafəsinin qar basmış yolu və bir neçə əlikürəkli adam! Nağıl danışmayın, siz Allah! Onların içində açıq-açığına gülənlər də olur: axı nəyə görə özünüzdü fəda ələyirdiz, niyə əzab çəkirdiz, nəyin xətrinə?! Biz heç belə şeyə gedərik! Aparın verin ölənlərinizin xeyratına, atıb gedərdik başqa yerə, bəd ayaqda verərdik özümüzü ti-kintiyə-zada, elə yerə ki, hər şey qaydasında olsun. Filan qədər işləmişik, filan qədər say qabağımıza. Çox vacib tələsik iş olanda da yığ camaatı, əlavə müddə işlə... «Sizi gic yerinə qoyublar, qocalar, elə gic kimi öləcəksiniz!..»

Belə təzə «nırxbazlar» rast gələndə Qazanqap onlara fikir verməzdi, elə bil eşitdiklərinin heç ona dəxli-zadı yox idi, gülümsünərdi. Yedigey isə dözə bilmirdi, mübahisə ələyirdi, axırda da qanını qaraldıb çəkirdi.

Axı vaxtilə o, Qazanqapla indi xüsusi vaqonlarda gələn yoxlama-təmir briqadasındakı ağzıgöyçək tiplərin dediyi sözlər barədə öz aralarında söhbətlər eləmişdi, xeyli əvvəllər, bu indiki əlləmələr tunccaq gəzdikləri vaxtlarda, başqa-başqa məsələlərdən də danışmaları olmuşdu, onlar hələ o vaxtlar dərrakələri çatan dərəcədə gündü-güzəranı götür-qoy eləmişdilər, sonralar həmişə belə-belə şeylərdən söhbətləri olardı – şükür ki, vaxtı vardı – qırx beşinci ildən bəri, illah da

Qazanqap təqaüdə çıxandan sonra, işi düz gətirməyəndə getdi şəhərə oğlunun yanında qalmağa, heç üç ay da keçmədi ki, qayıtdı geri. O vaxt çox dərd-dur elədilər, dünyanın gəldi-gedərindən. Müdrik adamdı Qazanqap. Yada salmalı çox şey var... Və Yedigey birdən tam aydınlığı və üstünə hücum çəkən bir ağrı, göynək ilə hiss elədi ki, in-nən belə ancaq xatirələr qalır, ancaq xatirə...

Yedigey danışıq aparatındakı mikrofonun saqqıltı ilə işə düşdüyünü eşidən kimi tələsik köşkə girdi. Bu səfeh qurğu əvvəlcə çovğun səsi kimi xırıldayıb-vıyıldadı, sonra adam səsi eşidildi:

– Yedige, allo, Yedige, – mikrofondan razıyeddin növbətçisi Şahmərdanın xırıltılı səsi eşidildi. – Məni eşidirsənmi? Cavab ver!

– Eşidirəm, eşidirəm!

– Eşidirsən?

– Hə, eşidirəm!

– Necə eşidirsən?

– O dünyadan gələn səs kimi?

– O dünyadan niyə?

– Nə bilim!

– Hə... ə... deməli, qoca, Qazanqapı deyirəm...

– Nə deyirsən?

– Deməli, deyirəm, – Şahmərdan baş vermiş hadisəyə münasib söz axtararaq azacıq fasilə verdi, – belə çıxır ki, qoca, necə deyərlər, öz şərafli həyatını başa vurdu.

Yedigey ürəyində «heyvana bir bax ey, vəfat eləmiş adam haqqında da adam kimi söz deyə bilmir» düşünsə də, bir kəlmə ilə cavab verdi:

– Həl

Bir anlığa Şahmərdanın səsi kəsildi, birdən mikrofon daha bərkədən xırıltı, inilti saldı, nəfəs xışıltısı da ona qarışdı. Sonra Şahmərdan yenə xırıldadı:

– Mənə bax, Yedige, əzizim, indi ölüb deyə mənə başağrısı vermə... Mənim adamım yoxdur. Vacibdir yanında otursan, oturanda xorttayıb durmayacaq, deyirəm...

– Mən də deyirəm, səndə qanacaq-zad yoxdur, – deyə Yedigey hiddətindən bilmədi ki, nə eləsin, necə yəni başağrısı vermə, sən burada cəmi ikinci ildir işləyirsən, biz onunla bir yerdə otuz il can çürütmüşük. Səndə ağıl varsa fikirləş. Aramızda insan ölüb. Onu otaqda tək qoymaq olmaz, yaramaz!

– El.. Ölü nə bilir ki, təkdir, yoxsa yanında adam var?

– Biz ki, bilirik.

– Di yaxşı, səs-küy salma, qoca, hirsələnmə!..

– Səni başa salıram.

– Nə istəyirsən axı, mənim artıq adamım yoxdur. Onsuz da indi gecənin bu vaxtı neyləyəcəksən orda?

– Duva edəcəm, yasin oxuyacam, el adətiynən ölünü kəfənə tu-tacağam...

– Yasin oxuyacaqsan? Sən, Boranlı Yedigey ha?!

– Bəli, mən, bilirəm, əlimdən gəlir.

– Pay səni, altmış ildir Sovet hökuməti qurulub...

– Sən bu sözləri burax, Şahmərdan, Sovet hökumətinin bura nə dəxli var, ölən üçün qədimdən bu yana Yasin oxunur, namaz qılır, axı insan vafat eləyib, heyvan ölməyib ki!

– Yaxşı, yaxşı, qara-qışqırıq salma, get öz bildiyini elə. İndi caydaq Ədilbəyə xəbər göndərəm, razı olsa gəlib səni əvəz eləyər. İndi ayıq ol, yüz on yeddinci gəlir, ikinci ehtiyat yolu hazırla...

Elə bu sözlə də Şahmərdan danışığı kəsdi, cihazın açarı şaqıl-dayıb susdu, Yedigey tələsik yolçevirən makasa yaxınlaşaraq fikirləşdi ki, görəsən Ədilbəy razılıq verib onu əvəz eləməyə gələcəkmə? Uzaqdan bir neçə evin pəncərəsindən parlayan işıqları görəndə keyli təskinlik tapdı. «Yox, adamlarda hələ insaf-viddan var, – deyə düşündü. Deməli, Ukubala boranlıları narahət edib ayağa qaldırır».

Bu müddət ərzində Yüz on yeddinci ikinci ehtiyat yola qəbul olundu, qarşı tərəfdən də vaqonları neft çənələrindən ibarət olan yeni yük qatarı gəldi, aralamb hərəsi bir səmtə, biri qərbə, o biri də şərqə getdi.

Gecə saat iki idi, göydəki ulduzların sövqü artır, hər biri öz-özlüyündə aydın seçilirdi. Ayın özü də Sarı-Özək göylərində elə bil ki, haradansa aldığı, get-gedə çoxalan əlavə bir qüvvə ilə işığını artırırdı. Ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək çöllərinin ulduzlu göyləri altında isə uzaqlarda dəvələr arasında! Boranlının iki donqarlı nəhəng Qaranərinin və yaxınlıqdakı dikdirələrin quraltısı görünürdü. Qalan yerlər dəmir yolun hər iki tərəfində qaranlığa qərç olmuşdu. Külək də yatmamışdı, yerdəki zir-zibili xışıldadırdı.

Yedigey gah köşkə girir, gah çıxır, gözləyirdi ki, caydaq Ədilbəy dəmir yolunda görünəcək, ya yox? Elə bu vaxt Yedigey bir az aralıda bir heyvan gördü. Bu, tülkü idi, gözləri qırpım çalan yaşıl bir işıqla parlayırdı. O, teleqraf dirəyinin böyründə ölgün bir vəziyyətdə dayanmışdı. Görkəmindən nə yaxınlaşmaq, nə də qaçıb uzaqlaşmaq istəyənə oxşayırdı.

– Burda neynirsən! – deyə Yedigey zarafatına deyindi, barmağıyla onu hədələdi. Tülkünün eyninə də gəlmədi. – Bıy, qudurmuşsa bax, ey! – Ayağını yerə vurdu.

Tülkü azacıq kənara sıçrayıb təzədən sönküdü, gözünü zilləyib kədərlə baxdı, – Yedigey düzü tam ayırd eləyə bilmədi, tülkü ona baxırdı, yoxsa onun yanında olan nəyəsə başqa bir şeyə? Tülkü bura niyə gəlmişdi? Onu nə çəkib gətirə bilirdi bura? Elektrik işığına gəlib, ya aclıq çəkib gətirib? Tülkünün davranışı Yedigeyə qərribə göründü. Bəlkə bir daş götürüb vurum, indi ki, ov özü gəlib girime

keçib. Yedigey yerdən iri bir daş götürüb tuşladı, qolaylayıb atmaq istədi, amma əl saxladı, daşı ayağı altına saldı. Hətta onu tər basdı. Tülkünün vurmaq istəyəndə bir əhvalat yadına düşdü – kimin danışığını yadına sala bilmədi, ya təmir üçün gələn tiplərin birindən, ya oturub-durub Allahdan danışan o fotoqrafdan eşitmişdi... Yox, yox, Allahın lənətinə gəlsin, Sabitcan danışıqda, deyəsən, ölürlə əlləməlik üçün, təkni qulaq asan olsun, təkni camaatı təəcübləndirsin. Ölürlərin ruhunun başqasına köçdüyünü Qazanqapın oğlu Sabitcan danışıqda. İşə bax ey, gör adamın ağına nələr gəlir! Səfehliyə bax!

Bu gəvəzəni oxudub öz başlarına belə eləmişdilər. Əvvəlcə adama elə gəlir ki, pis oğlan deyil – hər şeyi bilir, hər şeydən xəbəri var... Amma nə fayda! Oxumağına oxuyub-internatda da, institutda da, di gəl ki, adam deyil, adamlığı yoxdur! Elə hey özünü öyür, içir, məclislərdə sağlıq deyir, amma işə gələndə heç nə! Müxtəsəri, boş gopçunur biridir, diplomunu gözə soxsə da Qazanqapa oxşarı yoxdur. Yox, fərsiz çıxdı, atasına çəkməyib... Allahın işidir, çarə nədir, olanı budur.

Bir dəfə necə oldusa dedi ki, Hindistanda belə bir tərifiqət sahibləri var ki, ölənlərin ruhunun başqa bir canlıya, lap qarışqaya keçdiyinə inanırlar. Onlar iddia edirlər ki, insan hələ dünyaya gəlməzdən əvvəl mütləq, nə vaxtsa ya bir quş, ya adicə bir ev heyvanı, ya vəhşi heyvan, fərqi yoxdur, ya da adicə böcək olub. Buna görə də onlar hansı canlı olursa-olsun fərqi yoxdur, onu öldürməyi günah sayırlar. Yolüstü lap ilana da rast gəlsələr, ancaq baş əyib, təzim edib yol verirlər.

Bu dünyada nə əcaib iş desən olar! İndi kim bilsin ki, bunların hansı düzdür, hansı yalan?! Bu gen dünyanın sirlərinin hamısını insan necə bilə bilər? Daş götürüb tülkünün vurmaq istəyəndə ağına gələn əcaib fikir də elə bu idi. Kim bilir, bəlkə Qazanqapın ruhu bu tülküyə keçib? Ölümündən sonra daxması boş, kimsəsiz qaldığı üçün canı darıxıb, baş götürüb gəlib ən yaxın dostunun yanına?.. «Olmaya ağımlı çasırsız?» – Öz-özünü danladı – amma yenə də tülküyə ehtiyatla yaxınlaşa-yaxınlaşa elə danışırdı ki, guya tülkü onun dediklərini başa düşür:

– Çıx get, buralar sənin yerin deyil, eşidirsən, get, yeri çöllüyə, amma itlər olan yerə getmə, get, Allah amanında, çıx get çöllüyə... Tülkü dönüb uzaqlaşdı, bir-iki dəfə geri baxandan sonra qaranlıqda itdi.

Bu vaxt Boranlıya taraqla-taraqla növbəti yük qatarı daxil oldu, təcridən sürətini azaltdı, tamam dayanandan sonra, lokomotivin maşinisti başını çıxarıb salam verdi:

– Ey Boranlı Yedigey, əssalamu-əleyküm.

– Və əleyküməssəlam.

Yedigey başını qaldırıb baxdı ki, salam verənin kim olduğunu yaxşı görə bilsin. Bu yolda hamı bir-birini tanıyırdı. Xoşbəxtlikdən gələn tanış çıxdı. Yedigey elə onunla da Ayzadənin yaşadığı qovşaq stansiyası Kumbelə sifariş göndərdi ki, atasının ölüm xəbərini qıza yetirsin. Maşinist Qazanqapın xatirəsinə olan hörmətə görə bu işə məmnuniyyətlə razılıq verdi. Bunu da vəd elədi ki, Kumbelə qatar briqadaları dəyişiləsi olduğu üçün Ayzadə yetirib hazır ola bilsə, onu ailəsi ilə birlikdə özü götürər.

Bu, etibarlı adam idi. Yedigey bir yüngüllük hiss etdi. Deməli, vacib işlərdən biri görülmüşdü.

Qatar bir neçə dəqiqədən sonra hərəkətə gəldi, Yedigey maşinistlə xudahafizləşəndə gördü ki, sürətini artıran qatarın böyrü ilə caydaq bir adam gəlir, diqqətlə baxıb Ədilbəyi tanıdı.

Yedigey növbəni caydaq Ədilbəyə təhvil verəne baş vermiş hadisə haqda danışib, ah-ufla mərhumun xatirəsini yad eləyəne kimi, Boranlıdan iki qatar da keçdi. Yedigey işlərini qurtarandan sonra evə yollandı. Yolda bayaq unudub arvadına deyə bilmədiyini söz yadına düşdü. Daha doğrusu, arvadı ilə məsləhət eləmək istəyirdi ki, Qazanqapın ölüm xəbərini qızlarına və kürəkənlərinə necə yetirsin? Yedigeyin iki ərlı qızı tamam ayrı səmtdə – Qızıl Ordanın yaxınlığında olurdular. Böyük qızı düyüçülük sovxozunda işləyirdi, əri də orada traktorçu idi. Kiçik qızı isə əvvəlcə Qazanlı stansiyası yaxınlığında olurdu, sonra ailəsi ilə birlikdə bacısıgile yaxın yerə köçmüşdü. Onun da əri elə o sovxozda sürücü işləyirdi. Düzdür, Qazanqap onlar üçün dəfninə gəlmək vacib olan doğma adam olmasa da, Yedigey belə hesab edirdi ki, Qazanqap onlara qohumdan da yaxındır. Qızları Boranlıda Qazanqapın gözü qabağında böyüyüb ərsəyə çatmışdılar. Kumbel stansiyasındakı internat məktəbində oxumuşdular. Onları internata növbə ilə gah Yedigey özü, gah da Qazanqap aparmışdı. Qızlarının uşaqlıq çağlarını xatırladı. Xatırladı ki, tətilə gedəndə və ya tətildən qayıdanda qızlarını Qaranərin belində necə aparıb gətirərdi, kiçik qız qabaqda oturur, böyüyü arxada, ata da ortalıqda... Bax beləcə hər üçü bu üç saatlıq yolu gedib gələrdilər. Qış aylarında Qaranər löhrəm getsə də Boranlıdan Kumbelə yol daha çox çəkirdi, qızlar dərsi qurtarandan sonra geri qayırdılar. Yedigeyin vaxtı olmayanda qızları Qazanqap aparırdı, qoca onlara lap doğma ata qədər yaxın idi. Yedigey qarara gəldi ki, səhər onlara teleqram vursun, imkanları olsa, gələrlər, hər halda bilsinlər ki, qoca dünyadan köçüb...

Sonra yol gedə-gedə qət elədi ki, səhər tezdən hər şeydən əvvəl Qaranəri örüşdən gətirsin, çox lazım olacaq. Ölmək də, elə öləni bu dünyada abırla basdırmaq da asan məsələ deyil... Bir də görürsən ki,

filan şey yoxdur, filan çatışmır, gərək hər şeyi özün tapasan – kəfəndən tutmuş ehsan ocağı üçün odunacan...

Elə bu andaca havada bir təlatüm əmələ gəldi. Bu, cəbhədə adamın ayağının altında yer titrədən güclü partlayış dalğasına bənzədi. Gözünün qabağında cəlin o başında, deyilənlərə görə, Sarı-Özək kosmodromunun yerləşdiyi tərəfdən, göyə nəse od-alov qasırğasına bürünmüş bir şey dikəldi. Yedigey döyüklü yerində mixləndi, – kosmosa raket qalxırdı. O, hələ belə şey görməmişdi. Bütün sarı-özəkli kimi o da bilirdi ki, qırx kilometr aralıda, bəlkə bir az da az, Sarı-Özək kosmodromu yerləşir, onu da bilirdi ki, Toqrək-Tam stansiyasından ora ayrıca dəmir yolu da çəkilib. Hətta, danışırdılar ki, çölün o yerində böyük mağazaları olan böyük bir şəhər də salınıb, radiodan, danışıqlardan, qəzetlərdən kosmonavtlar və kosmik uçuşlar barədə də çox şeylər bilirdi. Bütün bu işlər bu işlər illərdə görüldüyü halda onların çox şeydən xəbərləri yox idi. Halbuki, Sabitcanın yaşadığı şəhər buradan qatarla gün yarımliq yol olsa da oradakı uşaqlar öz fəaliyyət xorunda oxuduqları mahında deyirdilər ki, onlar dünyada ən xoşbəxt uşaqlardır, çünki kosmonavt əmilər kosmosa onların torpağından uçurlar. Ancaq kosmodromu əhatə eləyən yerlərin hamısı qapalı zona hesab olunduğu üçün, Yedigey bu yerlərin yaxınlığında yaşadığına baxmayaraq, kənardan eşidib-bildikləri ilə kifayətlənməli olurdu. İndi budur, kosmik raketin ətrafı titrək işıq fəcri saçaraq tüğyan edən gərgin alov içində sürətlə ulduzlu səmanın qaranlığına sancıldığını öz gözlərilə gördü. Yedigey özünü-sözünü çəşmişdi – yəni doğrudan da o od-alov içində adam var? Görəsən neçə nəfərdilər, bir, ya iki? Bəs necə olub ki, illərdən bəri burda yaşaya-yaşaya bir dəfə də olsun bu cür kosmik raket uçuşunu görməyib? İndiyə qədər kosmosa gör nə qədər ucan olub, hesabını da itirib... Bəlkə əvvəlki gəmilər gündüz uçublar? Əlbəttə, gün işığında bu boyda məsafədən onu görmək çətin ki, mümkün olsun. Onda görəsən indiki niyə gecə uçdu? Görünür tələsik işdir, ya da belə lazım imiş... Bəlkə də buradan gecə qalxır, amma ora çatanda gündüzə düşür? Sabitcan bir dəfə dedi axı, kosmosda hər yarım saatdan bir gecə gündüzü əvəz eləyir. Özü də elə dedi ki, guya özü orada olub. Gərək ondan bir də soruşum. Sabitcan hər şeyi bilir. Bir istəyi varsa, o da hər şeydən xəbərdar olan bilikli adam kimi görünməkdir. Hər necə olsa da vilayət şəhərində işləyir. Amma gözə küllüfünməyi olmasa, axı nəyə lazım? Necə varsansa, elə ol. «Mən filan böyük adamla bir yerdə olmuşam, nə bilim, filan rütbəli adama filan cür dedim...». Amma bizim caydaq Ədilbəy bir dəfə necə olursa onun iş yerinə gedir, dediyinə görə Sabitcan gözləmə otağı ilə kabinet arasında hələk-vələk imiş. Sözü də bu olub ki: «Eşidirəm, Əlcabbar Qəhrəmanoviç, oldu, baş üstə, Əlcabbar Qəhrəmanoviç!» Caydaq Ədilbəyin dediyinə görə o, Əlcabbar kabinetində oturub elə zəngin düyməsini

basırmış, bir dəqiqə oturub əməlli-başlı danışmağa vaxt tapa bilməyib... Deməli, bizim Boranlımız belə imiş... Eh nə isə özü bilər, necə var, elə də var. Heyif təkcə Qazanqapdan, axı oğluna görə çox nigran idi. Axır günəcn bir dəfə də oğlundan giley-güzar eləmədi, getdi şəhərə, oğlunun, gəlininin yanında yaşamağa, özləri gəlib onu dilə tutub apardılar, bəs axırı nə oldu? Bu başqa söhbətdir...

Kosmik raketin gözdən itincəyə qədər izləyib, Yedigei o zinrik gecədə bu cür fikirlərlə gedirdi. O, dayanıb həmin qərribə möcüzəyə xeyli tamaşa etmişdi. Odlu gəmi qalxır, getdikcə kiçilirdi, nəhayət, o, kiçik bir nöqtəyə dönüb, ağ duman kimi qaranlıqda qeyb oldu. Yedigei başını bulayıb, beləcə qərribə ziddiyyətli duyğular içində yoluna davam etdi. Gördüyündən heyrlənsə də, o eyni zamanda başa düşürdü ki, bu ona dəxli olmayan yad, yabançı heyrət və qorxu doğuran bir şeydir. Birdən o, dəmir yol kənarına qaçıb gəlmiş tülkünün xatırladı. Görənsən tülkü göyə dikişən bu odlu qasırğanı görəndə neyləyib? Yəqin yazıq özünü itirib, başını soxmağa dəşik axtarıb...

Bu gecə kosmik raketin fəzaya uçmasının şahidi olmuş Boranlı Yedigei bilmirdi, bilə də bilməzdi ki, bu uçuş təcili və qəza uçuşu idi, bu gecə kosmonavtlarla birlikdə fəzaya uçan kosmik gəmi, heç bir raport verilmədən, təntənə-filan olmadan, jurnalistlərin iştirak etmədiyi bir şərəitdə, amerikan, sovet proqramına əsasən il yarımından bəri şərti olaraq «Tranpilin» adlandırılmış orbitdə olan «Paritet» kosmik stansiyasında baş vermiş fəvqəladə hadisə ilə əlaqədar idi. Yedigei bunları haradan biləydi. Yedigei bunu da bilmirdi ki, bu gecə gördüyü hadisənin onun da həyatına dəxli olacaq, özü də ona görə yox ki, sözün ən ümumi mənasında insanla bəşəriyyətin əlaqəsi qırılmazdır. Yedigei bunu da qətiyyənlə bilə bilməzdi ki, Sarı-Özək-dən qalxmış kosmik gəmidən bir azca sonra planetin əks tərəfindən – Amerikadakı Nevada kosmodromundan eyni məqsədlə qalxan ikinci kosmik gəmi, «Tranplin» orbitində, əks dövriyyə ilə həmin «Paritet» stansiyasına yaxınlaşır.

Kosmik gəmilər təcili surətdə «Demiurq» proqramını ifadə edən sovet-amerika Birləşmiş İdarə Mərkəzinin dəniz bazası olan «Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisindən verilmiş əmrə görə göndərilmişdi.

«Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisi öz həmişəki yerində – Sakit okeandakı Aleut adalarından cənubda, Vladivostokla San-Fransisko şəhərləri arasındakı məsafənin ortasındakı kvadratda idi. Birləşmiş İdarə Mərkəzi – Birdamərk – bu vaxt hər iki kosmik gəminin «Tramplin» orbitinə çıxmasını gərginliklə izləyirdi. Hələlik hər şey öz qaydasında idi. «Paritet» kompleksilə birləşmək üçün lazımı manevrlər edilməli idi. Bu mürəkkəb iş idi.

«Paritet» on iki saatdan artıq idi ki, Birləşmiş İdarə Mərkəzi «Konvensiya»dan göndərilən siqnalara cavab vermirdi. Birləşməyə

gedən gəmilərin də siqnalları cavabsız qalırdı... Dəqiq müəyyən etmək lazım idi ki, «Paritet»-in ekipajına nə hadisə üz vermişdir?

II

*Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız sarı torpaq göllərin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzənliyi uzanıb gedir...*

Cögrafiyada hər şey Qrinvic meridianından ölçülən kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yol ilə ölçülürdü.

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər.

Naymanların dədə-baba qəbiristanlığı sayılan Ana-Beyit qəbiristanlığına Boranlıdan azı otuz kilometr yol vardı, özü də gərək dəmir yoluna köndələn səmt tutub kəsə yolla gedəsən, Sarı-Özək düzündə gərək fəhmni itirməyəsən, özüne arxayın olub kəsə yolla ürək eləməsən, onda gərək dəmir yolun böyründəki adi yolla gedəsən. Bu yol xeyli uzundur. Çünki Qıysaqçay dərəsindəki döngədən Ana-Beyitə çatmaq üçün gərək nə boyda dövrə vurasan... Başqa yol yoxdur, sözün qıyası, otuz verst o başa, otuz da bu başa. İndiki boranlılardan Yedigeydən başqa o yola bələd olanı yox idi. Doğrudur, qədim Beyit qəbiristanlığı haqqında çox söz-söhbət eşitmişdilər, amma vəziyyət elə gətirmişdi ki, hələ gedib Ana-Beyiti öz gözü ilə görməmişdi. Əslində buna ehtiyac da yox idi. Uzun illər ərzində səkkiz evdən ibarət olan qəsbəcikdə bu yeganə hadisə idi ki, adam ölmüşdü, onu dəfn etmək lazım idi. Neçə illər qabaq bir qızcağaz sinəgir olub ölmüşdü. Valideynləri onu dəfn eləmək üçün öz vətənlərinə – Ural vilayətinə aparmışdılar. Bir neçə il əvvəl Qazanqapın arvadı Bikə qarı xəstəxanada vəfat eləyəndə onu Boranlıya gətirməyi məsləhət bilməyib, elə Kumbeldə dəfn elədilər. Kumbel axı Sarı-Özəkdə, demək olar ki, ən iri stansiya idi. Bir də ki, qızı Alyzadə və kürəkəni (içkiyə qurşanmış olsa da özgə deyildi) orda olurdular, heç olmasa qəbrinə göz yetirib baxardılar. O vaxt Qazanqap sağ idi, işini də öz bildiyi kimi tuturdu.

İndi fikirləşir, götür-qoy edir, amma bir qərara gələ bilmirdilər.

Amma Yedigei yenə də öz dediyinin üstündə durdu:

– İgiddə yaraşmayan söhbətləri buraxın, canım, – deyə cavanların üstünə bozardı, – belə kişini öz dədə-baba yerimizdə, Ana-Beyitdə dəfn edəcəyik. Mərhum özü belə vəsiyyət eləyib. Yaxşısı budur, gəlin sözdən işə keçək. Xeyli yolumuz var. Hazırlığa başlayaq. Səhər tezdən yola çıxırıq...

Həm başa düşdü ki, Yedigeinin qərar qəbul eləməyə haqqı var, dediyinə də heç kim etiraz eləmədi. Doğrudur, Sabitcan işə bir pəl

vurmaq istədi, o həmin gün, minik qatarları burada dayanmadıqları üçün, yük qatari ilə özünü yetirmişdi. Gələne kimi atasının sağlığına, ya öldüyünü qəti bilməsə də özünü çatdırmışdı. Görünür, elə bunu dəqiq bilməyə-bilməyə gəlməsi Yedigeyi mütəəssir eləmişdi, hətta bir növ sevindirmişdi də... hətta qucaqlaşib bu böyük dərdin müsibətinə birlikdə ağladıqları anlar-dəqiqələr də olmuşdu. Yedigey sonralar buna görə özünə təəccüb elədi. O özü ilə bacara bilməyib, Sabitcanı bağrına basıb ağlaya-ıçıra deyirdi: «Nə yaxşı ki, gəldin, gözümün işığı, nə yaxşı ki, gəldin!» Elə bil onun gəlməyi ilə mərhum dirilib ayağa duracaqdı. Yedigey özü də başa düşə bilmirdi ki, niyə belə hönkürüb ağlamışdı, ondən heç vaxt belə şey görünməmişdi. Kimsəsiz qalmış daxmanın həyətidə Sabitcanla qucaqlaşib xeyli ağlamışdılar. Nədənə yaman kövrəlmişdi, axı atasının sevimli oğlu olan Sabitcan uşaqlıqdan onun gözləri qabağında böyümüşdü, onu Kumbelə dəmiryolçuların balaları üçün açılmış internat məktəbinə aparırdılar. İmkan tapan kimi yük qatari, gah da dəvəylə gedib ona baş çəkirdilər, görsünlər Sabitcanı yataqxanada incidən yoxdur ki, ya özü cızığından çıxmır ki, necə oxuyur» müəllimləri onun haqqında nə deyirlər? Bəs tətil günlərində onu neçə dəfə kürkə bürüb-bürüb Sarı-Özəyin şaxtasında-boranında, qar basmış çöllərlə Kumbelə aparmışdılar ki, dərslərinə gecikməsin.

Eh, yaxşı deyiblər, keçən günə gün çatmaz, calasan günü günə! Bunlar hamısı indi adama yuxu kimi gəlir. Budur indi o vaxtkı dəmbərəgöz, üzügünlən uşağın yerinə gözlüklü, əzik şlyapalı, köhnə ştuklu yekə bir kişi gəlib dayanıb. Özü də vilayət şəhərində işləyir, dərdi-azarı da böyük vəzifə, rütbə sahibi kimi görünməkdir. Amma həyat deyilən şey ki, var çox məkrli bir şeydir, böyük vəzifəyə çatmaq elə də asan başa gəlmir. Bir dəfə elə özü şikayətlənib deyirdi ki, qohum-əqrəbadan, yaxşıca tanış-bilişdən arxan, köməyin olmasa, deməli, zəhmətin havayıdır. Mən kiməm ki? Boranlı deyilən bir razıyeddə işləyən Qazanqap deyilən birisinin oğlu. Eh, bədbəxt, indi heç bəyənmediyin o ata da yoxdur. Ölüb getmiş məşhur atadansa, ən fərsiz diri ata min qat yaxşıdır, indi heç bu da yoxdur.

Bir az sonra göz yaşları qurudu. Görüləcək işlərdən danışdılar. Bax, elə buradaca məlum oldu ki, əziz-xələf ɛllamə oğul, atasını dəfn eləməyə yox, gəlib ki, tələm-tələsik bir çala qazıb kişini quyulayan kimi tezə də canını qurtarıb qayıtsın. Başladı ki, axı nəyə lazım o uzaqlıqda Ana-Beyitə getmək, gör nə qədər boş yer var, Sarı-Özək elə qapının kənarından dünyanın qurtaracağına qədər bomboş kimsəsiz, düzənliklər deyilmi? Məgər bu yaxınlıqda münasib bir təcicikdə, lap elə dəmir yolun böyüründə qəbir qazmaq olmazmı? Ömrünü bu yerlərdə qoymuş, qoca dəmiryolçu qatarların hərəkətini, səs-küyünü eşidib həm də bizdən razı qalar. Aralığa salıb köhnə bir məsəl də çəkdi ki, «ölü hazır, qəbir qazıl!» artıq-əskik danışmaq, uzatmaq

nəyə lazım, ölənün nə eyninə ki, onu harada basdırırlar, necə basdırırlar. İşi nə qədər tez görsən, ölünün də xeyrinədir, dirinin də.

Bu sözləri deməklə o həm də özünə bir növ haqq qazandırmağa çalışırdı ki, guya təcili görülməsi mühüm işləri var, onu şəhərdə iş yerində gözləyəcəklər, vaxtı yoxdur. Məlum işdir, rəis rəisdir, onun nə vecinədir ki, qəbiristanlıq uzaqdadır, ya yaxında. Rəis öz sözünü deyir, filan gün, filan saatda işə gəlməlisən, vəssalam! Niyə? Ona görə ki, şəhər şəhərdir, rəis də rəis!..

Yedigey ürayində özünü – qoca axmaq, – deyə danladı, lap Qazanqapın oğlu olsa da bu tipi bağrına basıb hönkürtü ilə ağladığına xələt çəkdi... Skamya əvəzi divarın dibinə düzülmiş şpalların üstündə beş adam oturmuşdu. Yedigey ayağa qalxdı, adamların yanında ona ağır, acı söz deməkdən özünü zorla saxlayaraq, mərhumun xatirinə susub ancaq bunu dedi:

– Yerə qalsa yer çoxdur, nə qədər istəsən yer tapılar. Amma nədənə adamlar öz qohum-əqrəbasını hara gəldi basdırırmır. Yəqin bunun da bir mənası var... Yoxsa kimin torpağa heyfi gəlirdi? – Susdu. Boranlılar da susur, ona qulaq asırdılar. – Yaxşı, siz burda bir qərara gəlin, mən də gedim görüm orda işlər nə yerdədir.

Sir-sifəti qaralmış Yedigey ixrahla uzaqlaşdı ki, bir xata-zad işlətməsin. Qaşları düyünlənmişdi. Çox sərt və qızgın adam idi, elə adını da bir cəhətdən xasiyyətinə görə Boranlı qoymuşdular. İndi Sabitcanla tək olsaydılar o utanmazın üzünə olmazın sözünü deyirdi. Elə kəşib tökərdi ki, ölənəcn yadından çıxmasın! Amma arvad söz-söhbətinə baş qoşmaq istəmədi. Odur ey, arvadlar pıçıldayırlar ki, oğula bir bax, elə bil atasının yasına qonaq gəlib, əli ətəyindən uzun, bomboş. Qalanı başına dəysin, heç olmasa birca büküm çay gətirəydi. Gəlini də elə, şəhərli olanda nə olar, hörmət eləyib gələ bilirdi, el qaydasıyla bir az ağlayıb-oxşasaydı ölməzdi ki... Vallah, camaatda abır-namus deyilən şey qalmayıb, Qazanqapın sağlığında iki sağlam dəvəsi, on beşə kimi qoyun-quzusu olanda yaxşı idi. Onda arvadı gəlirdi. Gəldi, kişinin olan-qalanını da satdırdı. Guya kişini yanlarına aparırlar. Əslində bütün hoqqaları özlərinə mebel və maşın almaq idi. Elə ki, məqsədlərinə çatdılar, daha kişi də lazım olmadı. İndi heç üzünü də göstərmir. Arvadlar yığışmışdılar mərəkə salsınlar, Yedigey yol vermədi. Susun, ölənün ruhuna hörmət eləyin, bizim işimiz deyil, qoy özləri ayırd eləsinlər...

O, ağıla tərəf getdi, örüşdən qaytarılmış Qaranər dirəyə bağlanmışdı, hərdən hirsle nərildəyirdi. Bu həftə bir-iki dəfə sürü ilə bərabər nasos qoyulmuş quyunun yanına gəlib su içməyi nəzərə alınmazsa, Qaranər həftəni gecə-gündüz sərbəst gəzmədi. Əclaf ipə-sapa yatmırdı, indi də öz narazılığını bildirirdi – hərdən qəzəblə ağzını ayırıb iri dişlərini göstərərək nərildəyirdi: köhnə məsələ idi, yenə də tutub bağlamışdılar, ona da öyrənə bilmirdi...

Sabitcanın sözündən sonra ürəyi nisgilli Yedigey Qaranərin yanına gəldi. O, elə əvvəlcədən bildirdi ki, belə də olacaq. Belə çıxırdı ki, doğmaca atasını dəfn eləməyə gəlmişdi üçün hamı Sabitcana minnətdar olmalıdır. Bu işi o, yük hesab eləyirdi və fikirləşirdi ki, bu artıq yükü üstündən mümkün qədər tez atmalıdır. Yedigey Sabitcanla ağız-ağıza verməyi lazım bilmədi, onsuz da hər işi özü görməliydi, sağ olsunlar, qonşular da əl yetirirdilər. Dəmir yolunda növbədə olanlardan başqa hamı sabahkı dəfn mərasimi və ehsan üçün hazırlığa kömək eləyirdi. Qadınlar qonşulardan qab-qacaq yığı, samovarları sürtüb təmizləyir, xəmir qatıb çörək bişirirdilər. Kişilər də su gətirir, yollarda öz işini görüb qurtarmış, indi çürüməkdə olan şpallardan odun doğrayırlar. Quru çöllərdə yaşayanlar üçün yanaacaq da su qədər vacib şey hesab edilir. Bu ümumi işdə təkə Sabitcan əl-ayağa doladır, öz versiz söz-söhbəti ilə onu-bunu işindən-gücündən avara eləyirdi. Nə bilim vilayətdə filankəs filan işdədir, filankəs işdən çıxartdılar, filankəsi də qabağa çəkildilər. Amma arvadının öz qayınatasını basdırmağa gəlməməsi heç vecinə gəlmirdi. Lap məəttəl qalmalı iş idi! Sözündən belə çıxırdı ki, onun konfransı var, bu konfransda da xarici qonaqlar iştirak edəcəklər: nəvələrin heç adı çəkilmirdi. Nəvələr də məktəb yolunda can qoyurdular ki, aldıqları atestatlari instituta girəndə işə yarasın. «Belə də adam olar! – deyər Yedigey ürəyində söyürdü. – Onlara ölümdən başqa hər şey vacibdir!». Bu məsələ ona rahatlıq vermirdi. «Əgər ölümün onlar üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdursa, deməli, həyatın da qədir-qiyəti yoxdur. Onda nə məqsədlə yaşayırlar, niyə yaşayırlar?».

Yedigey hirsini Qaranərə tökdü:

– Nə səsin salmışın başına, timsahın biri, timsah! – Yedigey öz dəvasinə çox nadir hallarda, lap özündən çıxanda «timsah» deyirdi. Qaranərə timsah adını iri, dişli ağzına və kinli xasiyyətinə görə gəlmə dəmiryolçular qoymuşdular, – kəs səsinə, timsah, qanın qara vaxtı dişlərini qıram!

Dəvəni alxılamaq lazım idi. Baş işə qarışdı, hirs bir az soyuyub sakitləşdi. Qarşısında dağ kimi ucalan Qaranəri baxışlarıyla oxşadı, Yedigey boyca uca olsa da əli Qaranərin başına çatmırdı: dəvəni yatmağa məcbur elədi, əlindəki qamçının sapı ilə dəvənin döyənək olmuş dizinə döyə-döyə, zəhmə, kış – elədi, nə bərkdən nəre çəkib narazılığını bildirsə də sahibinin əmrinə tabe oldu, dizlərini altına qatlayıb döşünü yerə verərək çöküb toxtadı. Yedigey işə başladı.

Dəvəni tam qaydası ilə alxılamaq, ev tikmək kimi çətin işdir. Aqlı hər dəfə təzədən düzüb-qoşmaq lazım gəlir, bu da xüsusi bacarıq və güc istəyir, illah Qaranər kimi bir dağ olar!

Boranlının dəvəsi «Qaranər» adını da nahaqdan almamışdı. Onun qapqara kirkəli başı, qulaqlarının dibinəcən bitmiş sıx qara saqqalı, nərnlərin yaraşığı boynunun altıyla dizinəcən sallanan

qara-burum yalmanı, belində qoşa qala kimi ucalan donqarı və bütün bu gözəlliyə nöqtə qoyan quyuğunun ucundakı qara saçaqlı qotaza görə almışdı «qara» adını. Bu da eyni zamanda həm qara, həm də böyük demək idi. Nərin qalan yerləri, boynunun üstü, döşü, böyürləri, ayaqları, qarnı, əksinə, açıq şabalıd rəngində idi. Qaranər elə rənginə və qamatına görə şöhrət qazanmışdı. Qaranər nərlik dövrünün ən gözəl çağında idi – üçüncü onilliyə təzəcə qədəm qoymuşdu.

Dəvlər çox yaşayırlar, görünür elə buna görə də anadan olanda beş il keçməlidir ki, yelinləsin, özü də iki ildən bir doğur, balasını da qalan heyvanlardan çox qarnında gəzdirir. Ən çətini odur ki, köşəyi bir il il yarım qoruyasan, çölün acı küləklərindən soyuqlayıb tələf olmasın. Sonra daha ona zaval yoxdur, nə soyuqdan qorxaçaq, nə istidən, nə də susuzluqdan, böyüyüb boy atacaq.

Yedigey belə şeyləri yaxşı bilirdi. Buna görə də Boranlı Qaranəri gümrə saxlayırdı. Qaranərin sağlamlığının və gücünün əlaməti belindəki çuqun kimi bərk donqarları idi. Bu Qaranəri bir vaxt ona yuyumru, tüklü ördək balasına oxşayan südəmər vaxtında Qazanqap bağışlamışdı, Yedigey cəbhədən qaçıb Boranlıda məskən salıb kök atanda vermişdi bu dəvəni ona. Yedigey özü də cavan bir oğlan idi. Heç ağına gəlməzdi ki, burda ömürlük qalıb saç-saqqal ağardaçaq. Hər dənbir o illərin fotosuna baxır, gözələrinə inanmırdı. Yamanca dəyişib, saç-saqqalı, hətta qaşları da ağarıb, söz vaxtı də dəyişib, amma yaşına görə bədəcə hələ möhkəm idi, ağırlaşmamışdı. Biş-saqqalı da elə bil öz-özünə əmələ gəlmişdi – əvvəlcə biş buraxdı, sonra da saqqala toxunmadı. İndi də özünü saqqalsız heç təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Saqqalsız olmağın elə çılpaq olmaq kimi bir şey bilirdi. Eh, o vaxtdan nə qədər sular axmışdı... İndi Yedigey hıxlamb oturan, hər dənbir də uzunboyunlu, kirkəli başını döndərərək şir kimi nəre çəkərək dişlərini ağarda-ağarda narazılığını bildirən nəri gah səsi, gah da əli ilə hədələyərək toxtadı, işləyə-işləyə o illərdə olub-keçənləri xatırlayır, xatırladıqca da yumşalırdı...

Yedigey alığı, noxtanı, qalan bənd-bağı yerbəyer eləyənəcən xeyli əlləşdi. Bu dəfə alığın altından dəvənin belinə əlvən, xalı, naxışlı, qədim tikməyə işlənmiş bir səfər tərliyi saldı. Axırncı dəfə bu tərlikdə Qaranəri nə vaxt bəzədiyi heç yadına gəlmirdi. Ukubala tərliyi yaman qoruyub saxlayırdı. İndi fürsət düşmüşdü...

Qaranəri səfərə hazırlamaq üçün çox əlləşməli oldu, taxt-rəvan düzəldənə qədər onun belinə Ukubalanın qısqançlıqla qoruyub saxladığı əlvən naxışlı, qədim tikməli tərliyi saldı. Qəzanın işinə bir bax, gör nəyə qismət oldu bu təmtəraq, halalı olsun!

Boranlı Qaranər hazır olanda Yedigey onu ayağa durquzdu və öz işindən razı qaldı, hətta ürəyində fəxr də elədi. Qotazlı tərliklə bəzənmiş, iki donqarı arasında üstəlik taxt-rəvan qoyulmuş Qaranərin çox əzəmətli və cüssəli görkəmi vardı. Qoy bu cavanlar, xüsusilə

bax o Sabitcan baxıb gözünə su versin. Qoy başa düşsün ki, layaqlıqla yaşamış adamın dəfninə artıq yük, əngəl deyil, əksinə kədarlı də odsa çox böyük şərəf işidir. Matəmin də şərəfli cəhətləri var, – birində musiqi çalır, bayraq sallandır, başqasında yaylım atəşi, o birində gül-çiçək əklilləri...

O özü isə, Boranlı Yedigey, sabah təzdən matəm mərasimi üçün qotazlı tərləklə bəzədilmiş Qaranərin üstündə gedəcək, dünyada ona ən azlı adam olan Qazanqarı öz əbədi mənzilinə – Ana-Beyitə yola salacaq. Bütün yolu intəhasız və kimsəsiz Sarı-Özək düzənliyindən keçərək ancaq Qazanqar haqqında düşünəcək. Mərhumun öz vəsiyyətinə görə onun cənəzəsini dədə-baba qəbiristanlığında torpağa tapşıranda da onu düşünəcək. Aralarında belə bir danışıq olmuşdu. Bəli, Ana-Beyitə gedən yol yaxındır, ya uzaq dəxli yoxdur, Qazanqarın bu vəsiyyətini yerinə yetirmək fikrindən Yedigeyi heç kim daşdırma bilməzdi, hətta mərhumun öz doğmaca oğlu da!..

Qoy hamı bilsin ki, ayrı cür ola da bilməz, onun Qaranəri də bu məqsəd üçün bəzədilib, hazırlanıb.

Qoy hamı görsün deyə Yedigey Qaranəri yedəkləyib evlərin qabağında keçirdi, sonra da gətirib Qazanqarın daxmasının qabağında bağladı. Qoy hamı görsün, ola bilməz ki, Boranlı Yedigey verdiyi sözü yerinə yetirməsin!

Yedigey dəvəni sahmanlayan vaxt çaydaq Ədilbəy fürsət tapıb Sabitcanı kənara çəkdi:

– Gəl çəkilib kölgəyə, sənə sözüm var.

Orda onların söhbəti çox çəkmədi. Ədilbəyin onu dilə tutmaq fikri yox idi, hər şeyi açıq düzünüqlü dedi:

– Bilirsən nə var, Sabitcan, Allaha şükür elə ki, atanın Boranlı Yedigey kimi vəfalı dostu var. Mane olma, qoy kişini el adətiylə basdıraraq, tələsirən çıx get, saxlamırıq. Sənin yerinə özüm bir ovuc torpaq artıq ataram:

– Ata mənimdir, özüm bilərəm... – deyə Sabitcan yenə də höcət eləmək istəyəndə Ədilbəy onun sözünü yarımcıq kəsdi:

– Ata sənin olmağına sənindir, amma sən özündə deyilsən.

Sabitcan duruxdu:

– Sən də söz danışıdın, – dedi, – gəl bu ağır gündə sözləşməyək, qoy Ana-Beyit olsun, yaxşı, dediyim odur ki, uzaqdır...

Söhbət də bununla qurtardı. Yedigey Qaranəri göz qabağında bağlayandan sonra qayıdıb boranlılara üz tutub dedi:

«Küsiyə yaraşmayan söhbətləri qurtarın, bu cür kişini ancaq Ana-Beyitdə basdıracağıq...» – heç kəs etiraz eləmədi. Hamı kırıncə razılışdı...

Həmin axşam və gecəni qonşular mərhumun daxmasının qabağında keçirdilər. Şükür ki, hava da yaxşı idi. Gündüzün istisindən sonra, Sarı-Özəkdə payız qabağı axşamlar sərin olurdu. Dünyanı nə-

nəyətətsiz, küləksiz, ala-toran bir sakitlik bürümüşdü, sabahkı ehsan üçün kəsilməmiş qoyunu elə şər qarışandaca soyub təmizlədilər, sonra tütülənən samovarların yanında çay içdilər, olub-keçəndən danışıdılar. Sabahkı dəfn mərasimi üçün, demək olar ki, bütün işlər görüldü qurtarmışdı. Bircə o qalırdı ki, sabah açılısın, Ana-Beyitə yol alsınlar... Həmin gecə sakit və rahat keçdi, – dünyada ömür sürmüş, saç-saqal ağartmış bir adam öləndə belə də olur – ömrünü sürüb köçdü, artıq dörd eləmək nəyə lazım...

Boranlıya həmişəki kimi yenə də qatarlar girirdi – biri şərqdən, biri qərbdən, təzədən biri qərbə, o biri də şərqa yol alırdı...

Bəli, o gecə Ana-Beyitə getmək ərafəsində vəziyyət pis deyildi, əgər xoşagəlməz bir hadisə nəzərə alınmasaydı... Həmin gecə Ayzadə münasib yük qatarı ilə atasının dəfn mərasiminə gəldi. Hönkürtü çəkib gəldiyini bildirəndə arvadlar onu araya alıb səsinə səs verdilər. Xüsusilə Ukubala Ayzadəyə qoşulub özünü həlak eləyir, hönkürüb ağlayırdı... Ayzadəyə ürəyi yanırıdı, gözlərinin yaşını təkə-təkə ağı deyir, sakitləşmək bilmirdilər. Yedigey Ayzadəyə təsəlli vermək istədi ki, daha nə eləmək olar, yazıya pozu yoxdur, birtəhər düzüb qatlaşmaq lazımdır... Amma Ayzadə sakitləşmək bilmirdi ki, bilmirdi.

Bələ şey tez-tez olur, – çoxdan bəri yığılıb ürəyində qubar bağlanmış dərdini camaatın qabağında açıb tökmək üçün atasının ölümü bir fürsət idi. Saçları, ağlamaqdan şişmiş sifətinə dağılıb-tökülən Ayzadə atasının meyidində üz tutub hönkürüb çəkir, arvadlara məxsus bir əda ilə öz qara baxtıdan şikayət edib deyirdi ki, nə dərdinə qalanı, nə təsəlli verəni var, cavanlıqdan bədbəxt olub – əri əyyaş, uşaqlar başsız-böyüksüz, xuliqan, səhərdən-axşamcaq stansiyada avaralannırlar, sabah-birisi gün də quldur olub qatarlarda soyğunçuluq eləyəcəklər, böyüyü içməyə başlayıb, milisdən gəlib xəbərdarlıq eləyiblər ki, belə getsə işi prokurora veriləcək. Bəs o başına nə daş salsın, altı uşaqla necə bacarsın! Atalarının heç vecinə deyil...

Onun doğrudan da, vecinə deyildi, tamam biganə və məxmur, qüssə-xəyal içində oturmuşdu, amma bu halı ilə yenə də, necə olsa, yığılıb qayınatasının dəfninə gəlmişdi, oturub bir tərəfdə pis qoxulu ucuz siqaretindən çəkirdi. Arvadların qara-qışırığı onunçün təzə şey deyildi. Bilirdi: qışırığa, bağırığa yumşalacaqlar... Bu məqamda qızın qardaşı Sabitcanın işə qarışmağı yersiz çıxdı. Hər şey də elə bundan başladı: «Bu harda görünüb, nə oyundur açırsan, atanı dəfn eləməyə gəlmişən, yoxsa özünü biabır eləməyə? Qazax qızı hörmətli atasının cənəzəsi üstündə bu cür ağı deyərmi?! Məgər qazax arvadlarının ağı deməsi yüz illərin nəsiləri üçün əfsanəyə, nəgməyə çevrilməyibmi?! O ağıların təsirindən bircə ölümlər dirilməyib, dirilərin hamısı göz yaşlarına qarq olub. Bu ağılarda mərhum həmişə tərif olunub, onun layaqlığı göylərə uçalılıb – o vaxt qadınlar bax belə

ağlayıblar. Bəs sən nə eləyirsən? Başlamısan ki, yazığam, bədbəxtəm, nə bilim nəyəm!..»

Ayzadəyə də elə bil bu lazım idi. O, təzə qüvvət almış kimi, qəzəblə, bir az da bərkədən qışqırmağa başladı: ağıllıya, alimə baxın! Get əvvəlcə arvadının başına ağıl qoy. Bu gözəl sözlərini get əvvəlcə onun beyninə yerit! Bəs niyə gəlib o dediyin ağılardan bizə öyrətmir? Gəlib atamızı bir az ağılasaydı günah olardı, o ifritə də, sən əclaf da qocanı soyub ürəyən qoydunuz. Mənim ərim əyyaş olsa da burdadır, bəs sən in o başbilənin hansı cəhənnəmdədir?

Bacısının həyasızlığını görəndə Sabitcan yeznəsinə qışqırmağa başladı ki, Ayzadənin səsinə kəssin. Onun da birdən çini vurdu başına, cumub Sabitcanı boğazlayıb boğmağa başladı...

Boranlılar çuşub bir-birinə girişmiş qohumları güc-bələ ilə ayıra bildilər, hamısı xəcalət çəkib utanırdı. Yedigeyin qanı bərk qaraldı. Onların necə adam olduqlarını bilirdi, amma işin bu çilləyə minəcəyini gözləmədi. Hirsli soyumamış ikisini də çox ciddi xəbərdarlıq elədi: əgər siz bir-birinizə hörmət eləmirsinizsə heç olmasa atanızın xatirəsini ləkələməyin, yoxsa ikinizi də qapıdan qovaram, heç nəyə baxmaram. Onda özünüzdən küsün...

Bax, dəfn arəfəsində belə xoşagəlməz bir əhvalat oldu. Yedigeyin qanı yaman qaraldı. Yenə də tutqun sifətində qaşları çatıldı, yenə də suallar qəlbini didişirdi – bu uşaqlar hardan əmələ gəlib? Axı bunlar niyə bu günə düşüblər? Qazanqapla birlikdə onları göydən od yağan istidə də, boranlı soyuqda da Kumbel internat məktəbinə aparanda bunumu arzulayırdılar? Arzuları bu idi ki, uşaqlar oxuyub adam olsunlar, adam içinə çıxsınlar, daha bu Sarı-Özək çölündə çürüyüb qalmasınlar. Sonra velideynlərini günahlandırıb deməsinlər ki, bizi oxutmadılar, bizi lazımınca tərbiyə eləyib təhsil verə bilmədilər. Amma hamısı alt-üst oldu... Bəs niyə, görəsən, böyüyüb elə adam olmadılar ki, baxanda ürək bulanmasın?

Yenə də caydaq Ədilbəy köməyə gəldi, həssaslıq göstərdi, o axşam Yedigeyin vəziyyətini xeyli yüngülləşdirdi. O, Yedigeyin nələr çəkdiyini yaxşı başa düşürdü. Məlum şeydir ki, dəfn mərasimində mərhumun övladları əsas simadır, bu həmişə belə olub, nə cür utanmaz, yaramaz olsalar da, gərək birtəhər canını dişinə tutub dözsənsən. Buna görə də bacı ilə qardaş arasında yaranmış qanqaralığını birtəhər malalamaq üçün Ədilbəy kişiləri evinə dəvət elədi. Sözü də bu oldu ki, nə var həyətdə oturub ulduzları sayırıq, gedək çaydan-zaddan içək... Caydaq Ədilbəyin evində Yedigey elə bil ki, tamam bambaşqa bir aləmə düşdü. O bu evə əvvəllər də qonşu kimi hərdən gəlirdi. Hər dəfə də razı qalıb, Ədilbəyin ailə səadətində ürkədən sevinmişdi. Bu gün burda daha çox qalmaq istədi, bu nəssə daxili bir ehtiyac idi, sanki itirdiyi gücünü, qüdrətini təzədən burda tapmaq istəyirdi.

Caydaq Ədilbəy də başqaları kimi yol xidmətçisi idi. Başqalarından da artıq qazanmırdı. Hamı kimi o da quraşdırma taxta evin yarısında – iki otaq və mətbəxdən ibarət olan mənzildə yaşayırdı, di gəl ki, burda tamam başqa həyat hökm sürürdü – təmiz, işıqlı və rahat bir həyat... Hətta bu adı piyalələrə süzülmüş çay da, hansı ki, hamının evində var, Yedigeyə şəffaf şən balı kimi şirin gəldi. Ədilbəyin arvadı da həmçinin – görkəmi görkəm, evdarlığı da göz qabağında, gül kimi... Yedigey onlara baxıb özlüyündə fikirləşdi ki, qalıb yaşayaqlar, sonra da daha münasib bir yer tapıb köçərlər, köçsələr hayif olar...

Kirz çəkmələrini artırmada çıxarıb içəri otaqda corablı ayaqlarını qoşalayıb bardaş quran Yedigey bu gün ilk dəfə hiss elədi ki, bərk yorulub, həm də acıyıb, kürəyini taxta divara söykəyib susdu. Qalan adamlar isə çox da hündür olmayan qabaq stolunu dövrəsində oturub olub-keçəndən danışırdılar.

Əsl söhbət sonra başlandı, aralığa qarıbə bir söhbət düşdü. Yedigey dünən gecəki kosmik rəget uçuşunu yaddan çıxarmışdı. Ancaq belə şeyləri bilən adamlar elə şeylər danışırdılar ki, Yedigey də fikirləşməyə məcbur oldu. Doğrudur, eşitdikləri onun üçün kəşf deyildi, intəhası danışılan sözlərə, özünün bu sahədə məlumatsızlığına təccübləndi. Buna baxmayaraq, içində də olsa xəcalət çəkmədi – başqalarını bu qədər maraqlandıran kosmik uçuşlar onun üçün çox uzaq, möcüzə kimi yad bir şey idi. Hər nə isə dünən öz gözllərlə gördüyü kosmik raketin uçuşu onu sarsıdıb valeh eləmişdi. Ədilbəyin evində də söhbət bundan gedirdi.

Əvvəlcə oturub şubat içirdilər – dəvə südündən hazırlanmış kumms. Şubata söz yox idi, sər in, köpürlü, bir az da xumarlı... Vaqonla gələn yol-təmir briqadasından bəziləri bu şubatin lap ölüsü idilər. Onlar buna Sarı-Özək pivəsi deyirdilər. Bu evdən araq da çıxdı. Boranlı Yedigey yeri gələndə, məclisdə kənara çəkilməz, başqaları ilə bəhəm içərdi. Amma bu dəfə imtina elədi, bununla da zəndinə görə başqalarına bildirmək istədi ki, indi belə şeyə həvəs göstərmək yaramaz – bəs sabah qabaqda uzaq, çətin yol var. Yedigeyi narahat eləyən bir də o idi ki, qonaqlar, xüsusilə Sabitcan araqdan vurub üstündən də şubat içirdilər. Şubatla araq cüt qoşulmuş köhlən at kimi bir-birinə yaraşır – adamı yaman kefləndirir. Bunun heç yeri deyildi. Yekə kişilərə necə deyəsən ki, içmə?! Özləri gərək həddini bilsinlər. Yedigeyə az-çox təskinlik verən Ayzadənin əyyaş ərinin araq içməməsi idi. O, ancaq şubat içirdi. Görünür, başa düşürdü ki, qaynatasının dəfnində keflənil sərənlənmək olmaz. Buna onun nə qədər səbri, iradəsi çatacaqdı, bunu bir Allah bilirdi.

Bələcə oturub o yandan-bu yandan xeyli söhbət elədilər. Uzun qollarını ekskavator çalovu kimi yaxına, uzağa uzadaraq hamıya

vaxtında şubat süzən Ədilbəy boş piyaləni doldurub, stolun o başından Yedigeyə uzada-uzada dedi:

– Yedigey, dünən gecə sizi növbədə əvəz eləyəndə təzəcə getmişdiniz ki, birdən göy elə çatladı ki, yerimdə silgələndim. Baxdım ki, kosmodromdan göyə raket qalxdı. Çox nəhəng şeydi, lap araba oxu kimi, siz də gördünüz?

– Gördün də sözdür! Ağzım açıla qaldı! Gücə bax ey! Odun içində gedir ey! Nə əvvəli var, nə axırı, vahimə basdı məni! Neçə vaxtdı burdayam, hələ belə şey görməmişdim.

– Elə mən özüm də birinci dəfə gördüm belə şeyi, – deyə Ədilbəy də təsdiq elədi.

– Paho! Əgər sən boyda adam belə şeyləri birinci dəfə görürsə, daha onda bizim heç danışmağa haqqımız yoxdur, – deyə Sabitcan onun boyuna sataşmaq istədi.

Caydaq Ədilbəy onun sözüə fikir verməyib öteri qımışdı:

– Mənlik nə var ki, – deyib əlini yellədi. – Baxıram, özüm öz gözlerimə inanmıram – yuxarıda od-alov içində nəhəng bir şey guruldayırdı! Deyirəm hə, kimdisə yenə qalxdı kosmosa. Yaxşı yol! Elə o daqiqə əl atdım tranzistora, onu həmişə yanımda gəzdirirəm. Öz-özümə dedim ki, bu saat yaqın radioyla xəbər verəcəklər. Axı həmişə göyə bir şey ucan kimi kosmodromdan xəbər verirlər, diktör də sevindiyindən elə danışır ki, elə bil mitinqdədir. Adamın tükləri biz-biz olur. Düzü, Yedigey, çox istədim ki, ucanın kim olduğunu öyrənəm, axı onu öz gözümle görmüşdüm, amma bilmədim.

– Neynirdin ki? – deyə Sabitcan hamını qabaqlayıb soruşdu. O, ikinin təsirindən turp kimi qızarıb buğlanırdı.

– Bilmirəm, axır ki, heç bir xəbər vermədilər, çəkib saxladım mayakın dalğasında. Bircə kəlmə də demədilər...

– Ola bilməz, canım! Sən nəşə qarışdırırsan! – Sabitcan yenə də yekəxanalıqla etiraz elədi, tələsik bir qədəh də araq vurub, üstündən şubat içəndən sonra davam etdi, – kosmosa hər uçuş ümumdünya əhəmiyyətli bir hadisədir... Başa düşürsən? Bu bizim elm və siyasətimizin şöhrətidir!

– Niyə xəbər vermədilər bilmirəm, son xəbərlərə də qulaq asdım radioda, qəzetlərin xülasəsinə də...

– Hım, – Sabitcan başını buladı, – mən öz yerimdə, işimdə olsaydım hər şeyi bilərdim! Heyif, lənət şeytana! Bəlkə də burda başqa bir iş var?

– Əşi, indi biz orasını nə bilək? Amma elə ürəyimə damdı ki, vallah! – deyə Ədilbəy səmimiyyətlə boynuna aldı. – O kosmonavt elə bil mənim özümünküydü. Gözümün qabağında uçdu. Deyirdim, bəlkə lap bizim uşaqlardandır. Ay sevinərdik ha! Bir də gördün iş elə gətirdi ki, gördüydün də, yaxşı olardı...

Sabitcanın ağlına nə gəldisə tələsik Ədilbəyin sözünü kəsdi:

– Həə! Başa düşdüm! Görünür adamsız gəmiymiş. Təcrübə məqsədiylə buraxıblar.

Ədilbəy ona əyri-əyri baxdı:

– Necə yeni adamsız?!

– Təcrübə variantıdır, başa düşürsənmi, eksperimentdir! Yoxlayırlar, pilotsuz nəqliyyat gəmisidir, kosmik gəmiylə birləşməyə gədir. Hələ məlum deyil ki, bu təcrübədən nə çıxacaq. Əgər hər şey yaxşı, uğurlu olsa, onda radio ilə xəbər verəcəklər, lap qəzetlərdə də yazacaqlar. İstənilən nəticəni verməsə, onda heç bir xəbər verməyəcəklər. Elə elmi təcrübə olaraq da qalacaq.

Ədilbəy təəssüflə alını ovuşdurdu:

– Eh, mən də sevincək olmuşam ki, kosmosa canlı adamın uçağını görmüşəm.

Sabitcanın bu izahından hamı bir az pərt idi. Buna görə də susdular. Söz-söhbət görünür elə bununla da tamama yetəcəkdi, amma Yedigey özü də bilmədən təzədən söhbəti tərpətdi:

– İgidlər, deməli, belə çıxır ki, kosmik gəmi orbitə çıxıb, özü də adamsız, bəs onu kim idarə eləyir?

– Necə yeni kim?! – deyə Sabitcan əllərini yellədi və qalib nəzərlə avam Yedigeyə baxdı, – Yedigey, orda hər şey radio ilə idarə olunur. Yerdən, mərkəzədən, İdarəetmə sistemindən komanda verilir. Hər şey radio ilə idarə olunur. Başa düşürsən? Lap kosmik gəmidə adam olmuş olsa belə, raketin uçuşu radio ilə idarə olunur. Əgər kosmonavt bir şey eləmək istəsə, gərək icazə alsın... Koketay¹, əzizim, bu səninçün Qaranər deyil ki, minib Sarı-Özək çöllərində sürənsən. Orda məsələ çox mürəkkəbdir, çox...

– Belə de... – Yedigey özündən asılı olmayaraq təəccübləndi.

Boranlı Yedigey üçün radio ilə idarə etmək sisteminin özü anlaşılmaq bir şey idi. Onun başa düşüyünə görə radio uzadıq məsafədən efiərdə eşidilən söz və səslərdən ibarət idi. Axı cansız bir şeyi radio ilə necə idarə etmək olar? Əgər gəminin içində adam varsa bu başqa məsələ: ona necə göstəriş verirlərsə elə də eləyir – bunu belə elə, filanı da elə. Yedigey onu düşündürən bu şeyləri soruşmaq istəsə də, amma üz vurmadı, fikirləşdi ki, dəyməz. Nəşə ürəyi heç cür barışa bilmirdi. Ona görə də susdu. Çünki Sabitcan bildiklərini güzəştli bir əda ilə danışdı. Yəni ki, öz başımız heç nədən çıxmaya-çıxmaya məni avara hesab eləyirsiz, hələ üstəlik o əyyaş yeznəm də hücum çəkib məni boğmaq istəyirdi, amma görürsüz belə şeyləri mən hamınızdən yaxşı bilərəm. «Gözümüz aydın, – deyə Yedigey fikirləşdi. – Səni havayı yerə oxutmamışıq ki! Gərək bizim kimi kəmsavadlardan artıq bir şey biləsən, ya yox?!». Boranlı Yedigey bunu da fikirləşdi ki: beləsinə rəhbər vəzifəyə irəli çəksələr hamını qırıb çatır, təcəlliyyində olanların hamısını məcbur elər ki, əlləmlik eləsinlər, eləməsələr salar

¹ Nəvazişlə deyilən müraciət sözü olsa da bir az istehza mənası verir.

gözüm çıxdıya. Özü hələ əl buyruqçusudur, amma çalışır ki, heç olmazsa bu Sarı-Özəkdə sə hamı ağzını açıb ona tamaşa eləsin...»

Sabitcan elə bil doğrudan da, boranlıları mat qoyub çaşbaş salmaq fikrində idi, təkli bacısı və yeznəsilə aralarında baş vermiş rüsvayçılıqdan sonra boranlıların nəzarində qiymətini qaldıra bilsin. Buna görə də dünyada baş vermiş ağlagəlməz möcüzələrdən və elmi nailiyyətlərdən danışmağa başladı, hər dəfə də araçdan vurub, şübatla məzələndikcə qızıdır, elə şeylər danışdı ki, yazıq boranlılar doğrudan da, çaşbaş qalırdılar, bilmirdilər ki, nəyə inansınlar, nəyə yox...

– Siz bir özünüz ağlınıza vurun, – o, gözlüyünü parıldadaraq hamını kəməyə çəkmiş kimi odlu baxışlarla süzürdü, – əslinə qalsanız biz bəşər tarixinin ən xoşbəxt adamlarıyıq. Bax, Yedigey, bizim aramızda ən ağsaqqalı sənənsən. Sən, Yedigey, yaxşı bilirsen ki, əvvəllər necə idi, indi necədir! Bunu nəyə görə deyirəm? Keçmişdə adamlar Allahlara inanırdılar. Qədim Yunanıstanda guya bu Allahlar Olimp dağında yaşayırmışlar, onların nəyi Allah idi?! Sarsağın biriydilər. Əllərindən nə gəlirdi? Bir-biriylə düşmənçilik eləməkdə ad çıxartmışdılar, amma adamların həyatını dəyişə bilmirdilər, heç bu barədə fikirləşmirdilər də... Əslində bu Allahlar heç yerli-dibli olmayıb, hamısı uydurma miflər, nağıllardır. Bizim Allahımız bambaşqa – onlar bizimlə yanaşı yaşayırlar, bax burda, bizim Sarı-Özək torpağımızda, elə bununla da bütün dünya qabağında fəxr eləyirik! Onları bizlərdən heç birimiz nə görürük, nə də tanıyıyıq, bu heç lazım da deyil, qanun da buna yol verməz ki, hər yetən şırkınbay-mırkınbaylar onlara əl verib salam desinlər, bəs kefin-əhvalın necədir? Elə əsl Allah da onlardır! Bax, elə sən özü, Yedigey, təəccüblənirsən ki, onlar kosmik gəmini radio ilə necə idarə eləyirlər. Halbuki bu heç nədir, keçmiş əhvalatdır! O maşınlar, aparatlar proqram üzrə idarə olunur. Gün gələcək ki, adamlar da radio ilə idarə olunacaq, bu indiki avtomatlar kimi. Başa düşürsünüzmü – adamlar, uşaqlardan tutmuş böyüyə kimi, hamı. Artıq bunun üçün elmi əsaslar var. Elm ali mənafe naminə buna da nail olmuşdur.

– Dayan, bir görüm, elə tutub ki, ali mənafe naminə, ali mənafe naminə! – Caydaq Ədilbəy onun sözünü kəsdi, – sən mənə bir əməlli başa sal, nə sə yaxşı başa düşürəm. Belə çıxır ki, bizlərdən hər birimiz yanımızda tranzistorsayaq hamışa gəzdirdiyimiz kiçik bir radio-qəbulədicini gəzdirməliyik, verilən əmrləri eşitmək üçün? Bu indi hər yerdə var ki?

– Ay məzən olsun! Məgər söhbət bundan gedir? O boş şeydir, uşaq oyuncağıdır! Heç kim heç nə gəzdirməyəcək. İstəsən lap lüt-üryan gəz, dolan. Amma gözə görünməyən radio dalğaları – biotok adlanan şey daim sənə və sənənin şüuruna təsir edəcək.

– Belə de!

– Bəs sən nə bilməmişdin! İnsan ancaq mərkəzdən verilən proqram əsasında iş görəcək. Ona elə gələcək ki, guya sərbəstcə, azad gəzib dolanır, özü bildiyi kimi, əslində isə lap nəfəsi də yuxarıdan verilən göstərişə əsasən alır. Hamısı da ciddi qayda üzrə. İstəyir ki, oxuyasan – signal verəcək oxuyacaqsan. Oynamağın lazımdır – signal – oynayacaqsan. İşləməyin lazımdır – işləyəcəksən, özü də necə işləyəcəksən! Oğurluq-eyrilik, xuliqanlıq, cinayət – hamısı unudulub gədəcək, belə şeylər haqqında ancaq köhnə kitabları oxumaq lazım gələcək. Ona görə ki, insan davranışında hər şey nəzərə alınacaq – bütün əməlləri, fikirləri, bütün arzuları. Məsələn, deyək ki, bu saat dünya demografik fəlakət qarşısındadır, yəni o qədər doğub-törəyiblər ki, yedizdirmək olmur, ərzaq çatmır. Neyləmək lazımdır? Doğum azaldılmalıdır. Arvadına o vaxt yaxın duracaqsan ki, nə vaxt bu iş üçün signal verəcəklər, cəmiyyətin mənafeyi naminə...

– Ali mənafeyi? – deyə Caydaq Ədilbəy rişxəndlə düzəliş verdi.

– Təməmilə doğrudur, dövət mənafeyi hər şeydən üstündür.

– Birdən mən mənafezsiz-zadsız istədim ki, arvadla, necə deyim, bir balaca o söz, onda necə?

– Əzizim, Ədilbəy, heç nə çıxmıyacaq. Belə şey heç ağlına gəlməyəcək. İstəyir lap dünya gözəli göstərsinlər – heç gözünün ucuyula da baxmayacaqsan. Ona görə ki, sənə bunun əks biotoklarını qoşacaqlar. Belə-belə şeylərin də haqq-hesabını çəkəcəklər. Arxayın ol! Ya da elə hərbi işi götürək. Orda da hər şey komanda ilə olacaq. Oda atıl – atılacaqsan, paraşütlə atlan – göz qırpmayacaqsan, atom minası ilə tankın altına gir partlat – gözüm üstə, bir göz qırpmında. Soruşsaz ki, niyə belə? Ona görə ki, qorxmazlıq biotokları verilib – vassalam, deməli, adamda heç bir qorxu-filan olmayacaq... Bax belə!.

– Ay gopçusan ha! Ay boşboğaz, gör neçə il oxumusan, başına ağıl qoyan olmayıb! – deyə Ədilbəy səmimiyyətlə öz təəccübünü bildirdi.

Öturanlar açıqca qımışıb güldürdülər, yerlərində qurcuxur, başlarını bulayırdılar, yəni yamanca yaxır, amma qulaq asırdılar – gopçuluğuna gopçudur, amma maraqlı, eşidilməmiş şeylər danışır, qoy danışsın – hamı bildirdi ki, araq onu götürüb, əməllicə dəmlənib, şübatla qurtum-qurtum gillətədiyi araq öz işini görüb, qoy nə çərənləyir, çərənləsin, qulağı ağzının dediyinə cavabdeh deyil, hardasa nə sə eşidib nəyin yalan, nəyin doğru olduğunu hardan biləsən?.. Yedigeyi birdən əməlli-başlı qorxu basdı – bizim bu boşboğaz heç də boş yərə çərənləyib qırıldamır, – o, narahatlıqla düşündü, – o bunu hardasa oxuyub, ya da qulaqcu eşidib, axı bir bəd xəbər eşidən kimi göydə tutur. Bəlkə dünyada böyük elm sahibi olan adamlar var ki, bizim üstümüzdə Allahlıq eləmək iddiasındadırlar...

Sabitcan ona qulaq asıldığını görüb elə hey doğrayıb töküürdü. Eynəyin tərləmiş şüşələri altında qaranlığa düşmüş pişiyin bəbəkləri kimi onun da bəbəkləri genişlənib qaralmışdı, arağı da qurtumlayıb, şubatla məzələnirdi. İndi də əllərini ölçə-ölçə okeanda Bermut üçbucağı deyilən bir şey barəsində goplamağa başladı, guya o yerdə gəmi-lər harasa qeyb olur, bu yerdən ucan təyyarələr əlli-ayaqlı yoxa çıxır.

– Bax bizim vilayətdə birisi xaricə getmək üçün, özünü lap həlak eləyirdi. Guya ki, orda yel əsib, qoz tökülüb! Axır ki, istəyinə çatdı, başqalarını sıxışdırıb uçdu okeanın o tayındakı Uruqvaydı, Paraqvaydı nədi, ora – elə o gedən getdi. Bermut üçbucağının üstündən keçəndə təyyarə əlli-ayaqlı yoxa çıxıb! Buna görə də, dostlar, axı nəyə görə kimdənsə xahiş eləyib icazə almalyıq, kimisə sıxışdırıb kənara atmalıyıq, biz elə Bermut üçbucağı olmasa da keçinirik, öz doğma torpağımızdaca cansağlığı ilə yaşasaq bəsimizdir. Gəlin öz sağlığımıza içək!

«Yenə də başlandı, – deyə Yedigey özlüyündə söyləndi. – Bu saat öz məşhur kəlamını deyəcək. Başa baladır. Dilinə dəyən kimi kələfin ucunu itirir!» Necə demişdi, elə də oldu.

– Öz sağlığımıza içək! – deyə Sabitcan təkrar edib, süzülən bulamıq gözlərlə oturanlara baxır, mümkünü çatdıqca üzünə çiddi, mənalı görkəm verməyə çalışırdı. – Bizim sağlığımız ölkənin ən qiymətli sərvətidir. Deməli, bizim sağlığımız dövlət əhəmiyyətli bir sərvətdir. Bali, balı! Biz elə də sən deyən sadə adamlar deyilik, dövlət adamlarıyıq! Bir də onu demək istəyirəm ki...

Boranlı Yedigey onun tostunun ardını gözləməyib yerindən dik durub evdən çıxdı. Qaranlıq atırmada nəyə isə ilişib taqullı-şappılıtdı – görünür ayağı boş vedrəyə, ya da başqa nəyəsə toxunmuşdu – tələm-tələsik açıq havada qalıb soyumuş kirz çəkmələrini geydi, dilxor və əsəbi halda evlərinə yollandı. «Yazıq Qazanqap! – deyə biğlənirini gəmirərək sakitcə öz içində inlədi. – Belə də şey olar, nə ölü qanır, nə diri, nə dərd, nə azar!.. Oturub vurur özüyün, elə bil qonaqlığa gəlib, heç vecinə deyil! Heç dəxli var deynən, söz tapıb – dövlət sağlığı, hər dəfə də içəndə elə bu oyunu acır başımıza. Allahın köməyilə sabah işi halal-hümbətlə başa vuraq, üçünə verən kimi rədd olub getsin başımızdan, bir də heç üzünü görməyək, kimin nəyinə dərmandır?!»

Amma caydaq Ədilbəyin evində, sən demə, əməlli-başlıca oturubmuşlar. Gecəni yarı eləmişdilər. Yedigey Sarı-Özək gecəsinin ayazını havasından sinədolusu ciyərlərinə çəkdi. Sabah havanın da hamışəki kimi aydın, yağmursuz və kifayət qədər isti olacağı gözlənilirdi. Həmişə belədir. Gündüzü isti, gecəsi soyuq, adama titrətmə gəlir. Buna görə də bütün çöllük quraqlıq içindədir – bitkilər heç cür uyğunlaşa bilmir. Gündüz istidə günəşə boylanır, qəddini düzəldir, su istəyir, gecələr də ayaz vurur. Bu səbəbdən də ancaq dözümlüsü

baş saxlayır, cürbəcür tikan kolları, çoxlu yovşan, bir də ki, yağın ağzında adda-budda əmələ gələn qarışıq növlü otlar olur ki, bunları da qışa ehtiyat düzəltmək üçün biçirlər. Boranlı Yedigeyin köhnə dostu geoloq Yelizarov bəzən buranı keçmiş nağıl kimi təsvir edib deyirdi ki, buralar nə vaxtsa zəngin ot-ələli olan otlaq yerləri olubmuş, iqlimi də tamam bambaşqaymış, yağışlar da indikindən azı üç dəfə çox yağarmış, söz yox ki, güzəran da bambaşqa imiş. Sarı-Özəkdə naxırlar, ilxıllar, sürülər gəzib... Yəqin, bunlar lap keçmişlərdə olub, bəlkə də o qəddar yaddəli tayfa olan juan-juanların buraları tutduğu vaxtlardan da qabaqda olub, indi onların heç izi-tozu da qalmayıb tərxətdə, təkcə qulaqlarda sadaları qalıb. Yoxsa bu qədər adam Sarı-Özəyə necə yerləşib dolana bilərdi? Yelizarov havayı yerə demirdi ki: Sarı-Özək çöllüləri tarixində unudulmuş bir kitabdır... O belə hesab eləyirdi ki, heç Ana-Beyit qəbiristanlığı haqqındakı söhbətlər də təsadüfi deyil. Bəzi üzdanıraq alimlər ancaq kağızda yazılanlara tarix deyirlər. Bəs o vaxt hələ kitab-filan yazılmayıbsa, onda necə olsun?

Yedigey rəzyədən keçən qatarların səsinə dinlədikcə, qəribə bir oxşarlıqla müharibədən əvvəl sahilində doğulub yaşadığı Aral dənizinin fırtınalı günlərini xatırladı. Axı Qazanqapın özü də oralı – Aral qazaxlarındandı. Elə buna görə də dəmir yolunda işə gələndə bir yerli kimi tapııb dost olmuşdular. Sarı-Özəkdə də doğma mənzillərinin xiffətini eləmişdilər, ölümindən bir az əvvəl yazqabağı Qazanqapla birlikdə Arala getmişdilər – sən demə, qoca Aralla halallaşmağa, vidalaşmağa gəlibmiş. Kaş heç getməyəydilər, tamam qanqaralığı oldu. Sən demə, dənizin suyu çəkilir, Aral quruyub, əriyir. Sahilə çatanacan, əvvəlləri su olan, indi isə boş gilli torpaqlardan ibarət yerlərlə on kilometrərlə yol getməli olmuşdular. Bax elə buradaca Qazanqap demişdi: «Dünya yaranandan – Aral da yaranıb, indi o da quruyub yox olur, onda qalmışdı ki, insan ömrü olsun». Qoca onda bir söz də dedi: «Sən məni Ana-Beyitdə basdırarsan, Yedigey!..»

Boranlı Yedigey əlinin arxasıyla gözünə dolan yaş sildi, öskürdü ki, boğazının qəhərini təmizləsin və Qazanqapın daxmasına getdi. Yas saxlayan arvadlar – Ayzadə, Ukubala və o biri arvadlar hamısı burdaydı. Boranlı arvadlarından kimin əli boş çıxırdısa, gəlirdi bura ki, həm bir yerdə olsunlar, həm də bəlkə bir köməkdən-zaddan lazım oldu.

Ağılın yanından ötəndə Yedigey yerə basdırılmış dirəyin yanında bir anlığa ayaq saxladı, qotazlı tərləklə alıxlanıb bəzədilmiş Qaranər bura bağlanmışdı. Ayın süd işığında dəvə fil kimi nəhang, sakit və qüdrətli görünürdü. Yedigey özünü saxlaya bilməyib heyvanın böyrünü şappıldadıb dedi:

– Ay məşallah!

Elə daxmanın gırəcəyində özü də bilmədi nədənsə dünənki gecəni xatırladı. Qar tülküsinün dəmir yoluna yaxınlaşmağını, onu vurmağa cürət etməyib daşı yerə atmağını, sonra da evə gedəndə uzaq kosmodromdan göyün ənginliklərinə od-alov içində start götürən kosmik gəmini yadına saldı...

III

Elə bu anda Sakit okeanın şimal en dairələrində səhər idi, səhər saat səkkizə işləmişdi. Gözqamaşdırıcı günəşli hava sonsuz işıq seli kimi bu intəhasız və ilğımlı sükunət üzərində yayılmışdı. İndi bu hüdudda sudan və göydən başqa heç nə yox idi. Məhz elə burda, təyyarə daşıyan «Konvensiya» gəmisində, gəmidəkilərdən başqa dünyada heç kimə məlum olmayan, kosmosun mənimənsilməsində hələ görünməmiş, eşidilməmiş, Amerika – Sovet «Paritet» orbital stansiyasında baş vermiş əhvalatla əlaqədar olaraq dünya əhəmiyyətli kəsb edən bir dramatik hadisə üz vermişdi.

«Demiurq» adı verilmiş birgə planetoloji proqramı idarə edən Biridamərkın elmi-strateji qərargahı olan «Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisini bu səbəbə görə bütün dünya ilə hər cür əlaqəsini bilatəxir kəsməyinə baxmayaraq, Sakit okeandakı Aleut adalarının cənubunda olan daimi yerini dəyişmədi, əksinə, Vladivostokla San-Fransisko arasında hava yolunun tən ortasındakı mövqeyini daha da dəqiqləşdirdi.

Elmi gəminin özündə də bəzi dəyişikliklər oldu. Belə ki, birgə proqramın Amerika və Sovet Baş Müştərə Rəhbərliyinin göstərişinə əsasən kosmik əlaqə bloklarından, «Paritet»də baş vermiş fəvqəladə hadisə ilə əlaqədar məlumatı qəbul etmiş növbətçi operatorların – bir sovet, bir də Amerikalı – hər ikisi bu məlumatların kənara yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə, müvəqqəti olsa da, ciddi nəzarət altına alındı...

«Konvensiya»nın heç bir hərbi məqsəd daşmadığına və xüsusi-lə üstündə heç bir silah gəzdirmədiyinə, yalnız BMT-nin xüsusi qərarına əsasən beynəlxalq toxunulmazlıq statusuna malik olduğuna baxmayaraq, gəmi heyətində yüksək hazırlıq vəziyyəti elan edildi.

Gündüz saat on bir üçün, beş dəqiqəlik fasilə ilə «Konvensiya»ya hər iki tərəfdən məsul komissiya gəlməli idi. Onların öz ölkələrinin, eləcə də dünyanın təhlükəsizliyi naminə təcili qərar çıxartmaq və əməli tədbirlər görmək üçün qeydsiz-şərtsiz hüquq və fəvqəladə səlahiyyəti vardı.

Beləliklə, «Konvensiya» təyyarədaşıyan gəmisini açıq okeanda Aleut adalarının cənubunda, Vladivostokla San-Fransisko arasında ki məsafənin tən ortasında dayanmışdı. Bu yer təsadüfi seçilməmişdi. Əvvəllər heç vaxt təsadüf edilməyən bir dəqiqliklə bu dəfə «Demiurq»un yaradıcıları gəminin lövbər saldığı yeri də əvvəlcədən

müəyyən etmişdilər, bu da belə nadir beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlığın tam bərabərlik prinsiplərini əks etdirirdi.

«Konvensiya» təyyarədaşıyan gəmisini bütün avadanlığı, təchizatı enerji ehtiyatı ilə birlikdə hər iki ölkənin bərabər dərəcədə şərikli malı, yəni pay vermiş ölkələrin kooperativ gəmisini idi. Onun birbaşa, həm də eyni vaxtda fəaliyyət göstərən Sarı-Özək və Nevada kosmodromlarıylə radio-telefon və televiziya əlaqəsi vardı. Təyyarədaşıyanda cəmi səkkiz, hər ölkədən dörd reaktiv təyyarə vardı, bu təyyarələrdən daimi yük və adam daşmaları, eləcə də Biridamərkın qitələrlə əlaqəsi üçün istifadə edilirdi. «Konvensiya»da iki paritet-kapitan vardı – sovet və amerikalı: paritet-kapitan 1–2 və paritet kapitan 2–1; onların hər biri öz iş növbəsində əsas simaydı. Gəmidəki bütün ekipajın bu qayda üzrə dublyoru vardı – paritet-kapitanların köməkçiləri, şturmanlar, matroslar, xidmətçilər...

Biridamərkın «Konvensiya»dakı elmi-texniki əməkdaşlarının tərkibi də bu sistem üzrə qurulmuşdu. Hər iki tərəfdən proqramın birgə rəhbərliyindən tutmuş – Baş paritet planetoloq 1–2, 2–1 sistemi üzrə fəaliyyət göstərən, yerdə qalan elmi işçilər və qalan mütəxəssislərin hamısının eyni qayda üzrə dublyorları olduğu üçün, hər iki tərəfin bərabər sayda adamı vardı. Elə buna görə də indiyə qədər təsadüf edilən orbitlərdən Yer kürəsindən ən uzağı olan «Tramplin» orbitindəki stansiyanın adını «Paritet» – yəni bərabərlik qoymuşdular ki, öz adıyla yerdəki münasibətləri əks etdirdin.

Söz yox ki, bütün bu məsələlərdən əvvəl hər iki tərəfin elmi, diplomatik, inzibati idarələri böyük və müxtəlif hazırlıq işləri aparmışdı. «Demiurq» proqramındakı bütün ümumi və xüsusi məsələlərin razılaşdırılması üçün hər iki tərəf uzun illər ərzində saysız-hesabsız görüşlər və müşavirələr keçirməli olmuşdu.

«Demiurq» proqramı – insan təsəvvürünə sığmayan bir daxili enerjiyə malik olan mineraldan istifadə məqsədilə İks planetini və həmin mineralın planetdəki ehtiyatını öyrənmək kimi əsrin ən möhtəşəm kosmoloji məsələsini qarşıya qoyurdu. Planetin üz təbəqələrində, demək olar ki, açıq laylar şəklində yatan süxurun yüz tonundan, müvafiq şəkildə işlənəndən sonra, o qədər daxili enerji əldə etmək olardı ki, o başqa enerjiyə çevrildikdə bütün Avropanın birillik istilik və elektrik enerjisi ehtiyacını ödəyərdi. Bir çox milyard illər ərzində davam edən uzunmüddətli planetar təkamülün təsiri altında Qalaktikada yaranmış xüsusi şərait nəticəsində İks planeti materiyasının energetik xüsusiyyəti belə idi. Bunu dəfələrlə kosmik cihazlar vasitəsilə İksin səthindən alınmış süxur nümunələri, eləcə də bizim Günəş sisteminin bu qırmızı planetinə edilən qsamüddətli səfərlər təsdiq edirdi.

İksin mənimənsilməsinin xeyrinə bir də o amil həlledici rol oynadı ki, ilk nəzərdə boş səhra təsiri bağışlayan bu planetin dərinliklərində, elmə məlum olan başqa planetlərin hamısından fərqli olaraq

– Ay və Venera da daxil olmaq şərtilə – su vardı. İksdə həqiqətən su olduğunu aparılan qazma işləri də təsdiq edirdi. Alimlərin hesablamalarına görə İksin səthi altında bir neçə kilometr qalınlığı olan su qatı ola bilərdi, fərziyyəyə görə bu su yatağını sabit vəziyyətdə saxlayan soyuq daş süxurları idi.

«Demiurq» proqramının reallığını təmin edən amil də məhz İks planetində belə böyük su ehtiyatının olması idi. Bu məsələdə su təkcə maye mənbəyi kimi qalmırdı, eyni zamanda yad planet şəraitində insan həyatı və onun orqanizminin normal fəaliyyətini təmin etməyə, hər şeydən əvvəl, tənəffüs üçün hava istehsal etməyə vacib olan başqa elementlərin sintezində başlanğıc maddəsi idi. Bundan başqa su, istehsalat baxımından İks süxurunun transkosmik konteynerlərə yüklənməmişdən ilkin süzülüb təmizlənmə texnologiyasında əsas rol oynayırdı.

İks enejisinin harda istehsal olunması məsələsi də müzakirə edilirdi: sonradan geosinxron orbitlər vasitəsilə Yerə verilmək üçün kosmosdakı orbital stansiyalarda, ya bilavasitə Yerin özündə? Hələ belə məsələlərin həlli üçün vaxt vardı.

İksdə uzun müddət qalmaq üçün qazmaçılardan və hidroloqlardan ibarət ekspedisiya hazırlanırdı, onlar İksin dərinliklərindən çıxarılan suyun şəbəkədə avtomat qurğularla idarə edilən daimi axınını təmin etməliydilər. Alpinistlərin işlətdikləri termindən istifadə etmiş olsaq «Paritet» orbital stansiyası İksin yolunda əsas baza düşərgəsiydi. İkslə «Paritet» arasında işləməli olan nəqliyyat gəmilərinin yüklənilib boşalması üçün lazım olan yanalma qurğuları artıq hazır idi. Bir azdan «Paritet»də əlavə bloklar düzəldildəndən sonra, Yerdən televiziya verilişlərinin qəbulu da daxil olmaqla burda ən gözəl şəraitdə yüzdən artıq adam yaşaya bilərdi.

Bu böyük kosmik əməliyyatda İks planetindəki suyun istehsalı və təhlili insanın öz planetindən kənar dünyə qədər keçirdiyi ilk istehsalat fəaliyyəti ola bilərdi...

O gün yaxınlaşırdı. Bütün işlər buna dəlalat edirdi...

Sarı-Özək və Nevada kosmodromlarında İksdə hidrotexniki əməliyyat aparılması üçün sonuncu hazırlıq işləri qurtarmaq üzrəydi. «Tramplin» orbitində olan «Paritet» ilk kosmik «xamtorpaqçılığının» işi dəstəsinə qəbul edib İksə yola salmağa hazırdı.

Mahiyyət etibarilə müasir bəşəriyyət özünün Yerdən-kənar sivilizasiyasının astanasında dayanmışdı...

Məhz belə bir anda, hidroloqların birinci dəstəsinin İksə göndərilməsi ərafəsində, «Tramplin» orbitindəki «Paritet»də uzunmüddətli kosmik növbədə olan iki paritet-kosmonavt yerli-dibli yoxa çıxmışdı...

Onlar nədənsə göndərilən siqnalların heç birinə cavab vermirdilər – nə müəyyən edilmiş vaxtdakı rabitə seanslarına, nə də başqa vaxtlarda verilən siqnallara... Bu çox ağır təəssürat yaratmışdı –

stansiyanın yerini müntəzəm olaraq qeyd edən göstərici cihazlardan və onun hərəkətini dəqiqləşdirən kanaldan başqa radiotelevizion rabitənin bütün qalan sistemləri işləmirdi.

Vaxt gedirdi. «Paritet» heç bir mürciəyə hay vermirdi. «Konvensiya»da narahatlıq getdikcə artırdı. Görəsən, paritet-kosmonavtlara nə olub? Onlar nə səbəbə susurlar? Bəlkə xəstələniblər, bəlkə xarab olmuş bir şey yeyib zəhərləniblər? Və ümumiyyətlə, sağdırlarmı?

Nəhayət, sonuncu vasitəyə əl atıldı – stansiyada ümumi yanğın həyəcanı siqnalının işə salınması barədə xüsusi radio əmri göndərildi. Bu qorxuducu hərəkətə də heç bir cavab verilmədi.

«Demiurq» proqramı ciddi təhlükə altında idi. Onda «Konvensiya»dakı Biridamərk vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün özünün son imkanına əl atdı, «Paritet»lə birləşmək üçün təcili olaraq Nevada və Sarı-Özək kosmodromlarından iki kosmik gəmi buraxıldı.

Öz-özlüyündə son dərəcə çətin bir iş olan sinxron birləşmə başa çatandan sonra, «Paritet»ə daxil olmuş nəzarətçi-kosmonavtlardan alınan ilk məlumat sarsıdıcı təsir bağışladı. Onlar bütün bölmələri, bütün laboratoriyaları, bütün mərtəbələri, lap son künc-bucağacan hər yeri gəzib yoxlayandan sonra xəbər verdilər ki, paritet kosmonavtları stansiyanın bortunda tapa bilməyiblər. Onların nə ölüsü vardı, nə dirisi...

Belə şey heç kəsin ağına gəlməzdi. Heç bir təxəyyülün qüdrəti çatmazdı ki, bunu təsəvvür eləyə bilsin – üç aydan bəri orbital stansiyada olan, üzərlərinə düşən vəzifəni bu vaxta qədər dəqiq yerinə yetirən iki adam hara yox ola bilərdi! Buxarlanıb yox olmamışdılar ki! Açıq kosmosa çıxa bilməzdilər ki!

«Paritet»in yoxlanılması «Konvensiya»dan birbaşa radio-televiziya rabitə vasitəsilə, hər iki müştərək Baş rəhbərlər – Baş paritet-planetoloqların bilavasitə iştirakı ilə gedirdi. Nəzarətçi-kosmonavtların orbital stansiyanın bölmə və otaqlarını çəkisizlik şəraitində üzə-üze, danışa-danışa necə keçdikləri, Biridamərkin ekranlarında yaxşı görünürdü. Onlar stansiyayı addım-addım yoxlayır, müşahidələri barədə məlumat verirdilər. Bu danışıqlar maqnitofon lentinə yazılırdı:

«PARİTET». Fikir verirsizmi? Stansiyada heç kim yoxdur. Biz heç kimi görmürük.

«KONVENSIYA». Stansiyada sınımış şeylərin, pozuntu, dağıntı izi görürsüzmü?

«PARİTET». Yox. Hər şey öz qaydasında, hər şey öz yerindədir.

«KONVENSIYA». Qan izinə rast gəlməmişsiniz?

«PARİTET». Qətiyyənlə.

«KONVENSIYA» Paritet-kosmonavtların şəxsi şeyləri harda və nə vəziyyətdədir?

«PARİTET». Deyəsən, şeylər öz yerindədir.

«KONVENSIYA». Yenə də olsun, diqqətlə baxın.

«PARİTET». Adama belə gəlir ki, onlar lap bu yaxınlarda burda olublar. Kitablar, saat, val oxutduran, qalan şeylər də yerindədir.

«KONVENSIYA». Yaxşı. Divarda, ya kağızda yazıdan-filandan yoxdur?

«PARİTET». Gözümüzdə belə bir şey dəyməyib. Yox, yox, dayanın! Növbə jurnalın açıq səhifəsində nə isə böyük bir yazı var. Çəkişlik şəraitində üzməsin deyər kəsəqlərlə bərkidilib, açıq səhifələri də girişə tərəf çevrilib...

«KONVENSIYA». Oxuyun, niyə ləngidirsiz?

«PARİTET». Başlıq – «Yer sakinlərinə məktub». Mötərizədə – izahatnamə.

«KONVENSIYA». Saxla. Oxumayın. Rabitə seansı dayandırılır. Gözləyin. Bir azdan sizi yenə çağıracağıq. Hazır olun.

«PARİTET». Okey!

Bu yerdə orbital stansiya ilə Biridamərkin dialoqu dayandırıldı. «Demiurq» proqramının birgə Baş rəhbərləri öz aralarında məsləhətləşəndən sonra iki paritet-operatorndan başqa bütün rabitə heyəti yenidən təzələndi. Paritet-kosmonavtların «Tramplin» orbitində qoyduqları mətn bundan ibarət idi:

«Hörmətli kolleqalar (sənətdaşlar), «Paritet» orbital stansiyasını son dərəcə qeyri-adi bir vəziyyətdə tərk etdiyimiz üçün, qayıtmağımız misli görünməmiş əməlimizlə bağlı bir sıra amillərdən asılı olacağına görə stansiyanı qeyri-müəyyən, bəlkə də namütənahi dərəcədə sonsuz bir müddətə tərk etdiyimiz üçün, tutduğumuz hərəkətin motivlərini izah etməyi özümüzdə vacib vəzifə bildik.

Biz yaxşı başa düşürük ki, bizim hərəkətimiz, şübhəsiz, nəinki gözlənilməz, hətta, aydın məsələdir ki, ən adi intizam baxımından belə yolverilməz şeydir. Lakin kosmosdakı orbital stansiya olduğumuz vaxt üz-üzə gəldiyimiz nadir bir fakt, bəşər mədəniyyəti tarixində misli çətin təsəvvürə gətirilə biləcək bir fakt bizə, heç olmasa bizi başa düşəcəyinizə ümid verir...

Bir neçə vaxt əvvəl biz, əsasən, ardı-arası kəsilməz səs-küy və radio-mənasərlə dolu olan Yer ionosferasından gələn, kosmik mühitdəki sayısız-hesabsız radio impulsları arasında dar tezlikli zolaqda istiqamətləndirilmiş bir radio signalı qəbul etdik: o ən dar zolaqda olduğu üçün asanlıqla seçildirdi, həmişə eyni vaxtda, eyni fasilələrlə, müntəzəm olaraq səslənirdi. Əvvəlcə biz ona o qədər də diqqət vermirdik. Lakin o təkidlə səslənməkdə davam edirdi, sistematik olaraq kainatın eyni nöqtəsindən bizim orbital stansiya yönəldilirdi. İndi biz qəti surətdə bilirik: bu süni surətdə səmtləşdirilən radio dalğaları əvvəllər də efirə buraxılmış, axı il yarımından artıqdır ki, «Paritet» uzaq kosmosda, «Tramplin» orbitindədir. Kainatdan verilən bu signalı ilk dəfə nə üçün məhz bizim maraqlandığımızı izah etmək çətinidir, görünür bu bir təsadüfdür, hər nə isə, biz bu hadisənin mənşəyini öyrənməyə, müşahidə aparmağa

və qeydlər etməyə başladığımız, getdikcə daha artıq inandığımız ki, bu süni mənşəli bir signaldır.

Ancaq biz bu fikirlə o qədər də tez razılaşmadıq. Bütün o müddət ərzində şübhə bizdən əl çəkmirdi. Bizə süni-mənşəli görünən kainat aləminin əsrarəngiz dərinliklərindən gələn birgə radio signalına isnad edərək necə təsdiq edə bilirdik ki, yerdən kənar sivilizasiya vardır? Bizi bir məsələ düşündürdü, daşındırdı: elmin ən minimal məqsədlə – heç olmasa qonşu planetlərdə ən bəsit şəkildə də olsa bir həyat əlaməti tapmaq təşəbbüsü, məlum olduğu kimi, dəfələrlə ümidsizcəsinə nəticəsiz qalmışdı. Yerdən-kənar şüurun mövcudiyinə güman az idi, daha sonra bunu qeyri-real, hətta utopik bir şey kimi qiymətləndirməyə başlamışdılar, çünki kosmik fəzanın tədqiq edilməsi sahəsində atılan hər yeni addım bu şansız hətta nəzəri planda belə azaldırdı, hətta deyər bilərik ki, o praktiki olaraq sifra enmişdi. Fərziyyələrimiz barədə məlumat verməyə cürət ələmirdik. Biz yeganə misilsiz vahid bioloji fenomen olan canlı həyatın yalnız Yer planetində mövcud olduğu barədə hər tərəfdə qəbul edilmiş fikri şübhə altına almaq qəsdində deyildik. Bu sahədəki şübhələrimizi başqalarına danışmağı özümüzdə borc saymırdıq, çünki bu cür müşahidələr orbital stansiyada üzərimizə düşən vəzifəyə daxil deyildi.

Kainatda Yerdən-kənar şüurlu həyatın olduğunu sübut edən bir hadisə baş verəndən sonra, artıq bizim üçün gec idi. Şüurumuzda sıçrayış əmələ gəldi, kainat quruluşu haqqındakı təsəvvürlərimiz dəyişdi və birdən bizə ağah oldu ki, əvvəlkindən fərqli olaraq, tamamilə başqa kateqoriyalarla düşünürük. Kainat quruluşunun keyfiyyətcə yeni dərki, yaşayışla olan yeni mövqeyinin kəşfi, yeni və qüdrətli bir şüur enerjisi ocağının mövcud olması bizi belə bir qənaətə gətirdi ki, Yer haqqında yeni qayğı anlayışından çıxış edərək, bizim yeni kəşfimiz müəyyən vaxta qədər Yer sakinlərindən gizli saxlayaq. Biz bu qərara ən müasir cəmiyyətin mənafeyini nəzərə alaraq gəlmişik.

İndi isə məsələnin məğzində keçək. Hadisə necə baş verdi?

Bir dəfə marağ üçün qərara gəldik ki, həmin tezlik zolağında, kainatın həmin sirli və müntəzəm radio impulsları gələn nöqtəsinə konkret məqsədli cavab radio signalı göndərək. M ö c ü z ə baş verdi! Signalımız bilət əxir qəbul olundu! O, həm tutulmuş, həm də başa düşülmüşdü! Cavab olaraq bizim qəbul zolağında əvvəlki ilə yanaşı bir dubl da işə düşdü, daha sonra biri də – bu salam üçlüyü idi, kainatdan verilən bu üç sinxron radio signalı bir neçə saat davam elədi, onlar bizim qalaktikadan kənar şüurlu həyatın olması barədə, həm də ağılasızcaq bir uzaqlıqda olsa da, özlərinə bənzər məxluqlarla əlaqə yaratmaqda sonsuz yüksək qabiliyyət sahibi olduqlarını bildirən şadlıq marşı kimi özlərilə sevinc xəbəri gətirirdi. Bu, bizim kosmos biologiyası haqqında təsəvvürümüzdə, zaman quruluşu, məkan, məsafə haqqında anlayışımızda in-

qılab idi... Doğrudanmı, biz daha dünyada tək deyilik, kainatın ağlaşmaz sonsuz boşluqlarında yeganə varlıq deyilik, doğrudanmı, yer üzündəki insan təcrübəsi kainatda mənəviyyat sahibi olmaq sahəsində müstəsnalıq təşkil etmir?

Rast gəldiyimiz Yerdənəkar sivilizasiyanın real həqiqət olmasını yoxlamaq üçün biz ibtida yaranışdan başlamış, ta bu günə kimi həyat beşiyimiz olan Yer kürəsinin düsturunu radiosiqnallarla ora göndərdik. Biz cavabında düsturun açılış şifrini və eyni zamanda, onların təxminən bizim Yerə bərabər olan planetlərinin kütləsinin düsturunu aldıq. Biz bundan belə qənaətə gəldik ki, onları yaşadığı planetin ölçüsü kifayət qədər böyükdür, cazibə qüvvəsi də bizim üçün məqbuldur. Beləliklə, biz ilk fiziki qanunlar haqqında fikir mübadiləsi elədik, bu üsulla biz Yer kürəsindən kənarında ilk dəfə ağıl sahiblərilə təmasda olduq.

Kənar planetdə yaşayanlar əlaqəni dərinləşdirmək, yaxınlaşmaq mənasında çox fəal tərəfmüqabil çıxdılar. Onların cəhdilə əlaqələrimiz tezliklə yeni-yeni məzmunla daha da zənginləşdi. Bir azdan bizə məlum oldu ki, onlar hərəkəti işıq sürətinə bərabər olan uçan aparatlara malikdirlər. Bunları və bundan başqa şeyləri də biz əvvəlcə riyazi və kimyəvi düsturlar vasitəsilə fikir mübadiləsi aparmaq imkanından istifadə etmək yolu ilə öyrəndik, sonra onlar bizə bildirdilər ki, danışımağa da bacarırlar. Məlum oldu ki, yer sakinləri yerin cazibə qüvvəsini yenib kosmosa çıxaraq orada stabil yaşamağa başlayandan sonra, onlar neçə ildir ki, Qalaktikanın dərinliyini dinləməyə imkan verən güclü audoastronomik aparatların köməyiylə bizim dillərimizi də öyrənmişlər. Yerlə kosmos arasında gedən müntəzəm radio danışıqlarını tutaraq bizim sözlərin və cümlələrin mənasını müqayisə və təhlil yolu ilə özləri üçün müəyyənləşdirməyə nail olublar. Onlar fikirlərini bizə ingilis və rus dillərində izah etməyə cəhd göstərəndə biz buna özümüz əmin olduq. Bu bizim üçün daha bir ağlaşmaz, heyrətamiz kəşf idi...

İndi isə əsas məsələ haqqında. Biz cəsarət edib Yerdənəkar sivilizasiyası olan bu planetə getmək qərarına gəldik. Meşəl döş – onların planetinin adını özümüz üçün təxminən belə müəyyən etmişik. Meşəl döşlüzlər özləri bizi dəvət elədilər, bu, onların ideyasıdır. Biz də ağılla götür-qoy eləyəndən sonra razılığa gəldik. Onlar bizi başa saldılar ki, sürəti işıq sürətinə bərabər olan uçan aparatları bizim orbital stansiyamıza iyirmi altı-iyirmi yeddi saata çatacaq, meşəl döşlüzlər boyun oldular ki, eynilə həmin vaxta da istəyən kimi bizi geri qaytarsınlar. Kosmik gəmilərlə birləşmək haqqında suallarımıza da cavab verdilər, bu problem deyil, çünki meşəl döşlüzlərin aparatlarında elə bir keyfiyyət var ki, şəklindən və konstruksiyasından asılı olmayaraq istənilən predmetlə hermetik birləşə bilər. Görünür, bu birləşmədə nəse elektromagnit xüsusiyyəti var. Biz qərara gəldik ki, onların uçan aparatlarının bizim açıq kosmosa çıxdığımız ağızlıqla birləşməsi yaxşı

olar, elə bu yolla orbital stansiyadan onların yanına keçə bilərdik. Biz elə həmin yolla da geri qayıtmaq niyyətindəyik, əlbəttə, Meşəl döşlüzlər olan səyahətimiz uğurla başa çatarsa...

Beləliklə, biz «Paritet»də öz məktubumuzu deyəkmi, izahatımızı, açıq məktubumuzu, müraciətnaməmizi deyəkmi qoyub gedirik... Söhbət bunun adında deyil... Biz nə elədiyimizi kifayət qədər ayaqlıqla qiymətləndiririk, üzərimizə nəse ağır məsuliyyət yükü götürdüyümüzü başa düşürük. Onu da başa düşürük ki, bəşəriyyətə belə nadirdən də nadir xidmət göstərmək üçün tale məhz bizə imkan yaratmışdır, biz bundan daha yüksək bir şey təsəvvürümüzə gətirə bilmirik...

Lakin bizə ən çox əzab verən vəzifə, bağlılıq, borcluluq hissini, ən nəhayət, intizam hissini yenmək idi. O şeyi ki, bizim hər birimizdə çoxdanın ənənələri, qanunları və ictimaiyyətin əxlaq normaları tərtibiylə edib. Biz «Paritet»i tərək edərək sizi – Biridamərkın rəhbərliyini və ümumiyyətlə, Yer üzündə yaşayanların heç bir şəkildə razılaşdırmağımızı Yerdəki ictimai həyat qaydalarına etinasızlıq hesab etməyin. Biz buna məcbur idik, çünki təsəvvür etmək çətin deyil ki, xokkey oyununda vurulan hər artıq qolu az qala siyasi qələbə hesab edən və öz dövlət quruluşunun üstünlüyü kimi qələmə verən qüvvələr baş qaldırsa, necə bir əhvali-ruhiyyə yaranacaqdı, nə kimi ziddiyyətlər, ehtiraslar alovlanacaqdı. Əfsus, biz Yerdəki vəziyyətə çox yaxşı bələdik! Kim zəmanət verə bilər ki, Yerdənəkar sivilizasiya ilə əlaqə yaratmaq imkanı Yer sakinlərinin arasında yeni dünya qırğını düşməsinə səbəb olmayacaq?

Yer üzündə siyasi mübarizədən kənarında qalmaq çətindir, bəlkə də heç mümkün deyil. Ancaq Yer kürəsinin avtomobil çarxı böyüklükdə göründüyü uzaq kosmosda qaldığımız uzun günlər və həftələr ərzində ürək ağrısı və ələcsiz təəssüflə fikirləşirik ki, cəmiyyəti çılğınlığa, ümidsizliyə sürükləyən, bəzi ölkələri atom bombasına əl atmağa sövq eləyən indiki enerji böhranı – böyük texniki problemlərdən başqa bir şey deyil, bu ölgələrin bir-biri ilə dil tapıb razılığa gəlməsi daha vacib məsələdir...

Biz Yer məxluqatının onsuz da təhlükəli vəziyyətini nəzərə alıb onu bir daha kəskinləşdirməmək və mürəkkəbləşdirməmək mənasına bu misli görünməmiş məsuliyyəti boynumuza götürməyə cəsarət etdik və qərara gəldik ki, Yerdənəkar ağıl sahiblərinin qarşısında bütün bəşər övladı adından çıxış edək. Biz ümid edirik və daxili bir inamla duyuruq ki, öhdəmizə düşən bu könüllü vəzifəni layiqincə yerinə yetirəcəyik.

Nəhayət, sonuncu. Düşüncələrimiz, şəbhə və tərəddüdlərimizlə yanaşı fikir çəkirdik ki, «Demiurq» proqramına – bu böyük başlanğıca, bəşəriyyətin geokosmik tarixində uzun illər qarşılıqlı inamsızlıq əzabı çəkmiş ölkələrimizin siyasi «qabarmalar» və «çəkilmələr» şəraitində elədikləri əməkdaşlığın nəticəsinə xələl gəlməsin. Şükür ki,

ağıl çətinliklərə qalib gəldi, biz də ümumi işimizə vicdanla, öz gücümüz və qabiliyyətimiz daxilində xidmət eləyirdik. Lakin birini o biri ilə müqayisə edib, «Demiurq» programını yuxarıda qeyd etdiyimiz səbəblərə görə çətinliklər qarşısında qoymamaq üçün, özümüz qət edədik – biz «Paritet»i müvəqqəti tərk edirik, bu şərtlə ki, qayıdandanbaş Meşəli döş planetinə getməyimizin nəticələri haqda bəşəriyyətə məlumat verək. Əgər biz birdəfəlik yoxa çıxsaq və ya rəhbərlik bizi «Paritet»də öz işimizə davam etməyə layiq bilməsə, bizi başqaları ilə əvəz etmək çətin deyil, lazım olsa elə oğullar tapılar ki, bizdən də yaxşı işləyərlər.

Biz məchul bir yerə gedirik. Bizi ora sövq edən bilik həvəsi, bir də insanın əbədi arzusu – başqa aləmlərdə özünə bənzər ağıllı canlılar tapıb, ağıllı ağılla qovuşdurmaq istəyidir. Lakin hələ heç kim bilmir, başqa dünyanın sivilizisiya təcrübəsi bəşəriyyətə nə gətirəcək – xeyir, ya şər? Biz çalışacağıq ki, qiymət verməkdə qərəzsiz olaq. Əgər hiss eləsək ki, bu kəşfimizdə bizim Yer üçün nəşə təhlükəli, nəşə dağıdıcı bir şey var, o vaxt biz and içirik ki, Yerə üz verə biləcək fəlakətin qarşısını almaq üçün öz müqəddəratımızı öz bildiyimiz kimi həll edək...

Biz vidalaşırıq. Biz illüminatorndan Yerə kənardan baxırıq. Fəzanın qara ənginliklərində o, parlaq brilyant kimi bərk vurur. Yer kürəsi özünün misli görünməmiş, müstəsna maviliyi ilə gözəldir. Burdan körpə başı kimi görünür. Hərçənd ki, bunun Yer üzündə belə olmadığını yaxşı bilirik, amma nədənsə burdan bizə elə gəlir ki, dünyada yaşayan bütün adamlar bizim bacı və qardaşlarımızdır, özümüzü onları təsəvvür eləyə bilmirik...

Biz Yer kürəsilə vidalaşırıq. Bir neçə saatdan sonra «Tramplin» orbitini tərk edəcəyik, o vaxt Yer gözümüzə itəcək. Başqa planet sakinləri – meşəli döşlülər artıq yoldadır. Bizim orbitə yaxınlaşırlar. Bir azdan burda olacaqlar. Bir neçə saatdan sonra, lap az qalıb. Gözləyirik.

Biz öz ailələrimizə məktub qoyacağıq. Sizin hamınızdan artıq dərəcədə xahiş eləyirik, kimin bu işə daxil olsa, məktublarımızı ünvanına çatdırın...

P. S: *Bizim yerimizə, «Paritet»ə kim gələcəksə, onlar üçün məlumat. Növbə jurnalında qəbuledici və verici zolaqda radio dalğasının tezliyini qeyd etmişik, biz bu dalğa vasitəsilə başqa planetlilərlə əlaqə yaratmışıq. Lazım olanda bu kanal vasitəsilə sizinlə əlaqə yaradıb məlumat verəcəyik. Meşəlidöşlülərlə radio əlaqələrimizdən belə başa düşdük ki, ən münasib və yeganə rabitə vasitəsi – orbital stansiyadakı sistemdir. Çünki Yer ətrafındakı qalın ionosfera qatı radio dalğalarının qarşısını keçilməz sədd kimi kəsir, onları Yer səthinə çatmağa qoymur.*

Bax bu qədər. Əlvida. Daha vaxtdır.

Müraciət mətni bir-birinə mütabiq olaraq iki dildə – ingilis və rusca tərtib olunub.

Paritet-kosmonavt 1–2
Paritet-kosmonavt 2–1
«Paritet» orbital stansiyası.
Üçüncü növbə. 94-cü gün».

Təyin olunmuş dəqiq vaxtda – Uzaq Şərq vaxtilə saat on birdə «Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisinə bir-birinin ardınca, iki reaktiv təyyarə endi, bu təyyarələrdə Amerika və Sovet tərəflərindən xüsusi səlahiyyətləri olan komissiya gəlmişdi.

Komissiyaların üzvləri ciddi rəsmiyyətlə qarşılandılar. Onlara bildirildi ki, nahara yarım saat vaxt verilir. Nahardan sonra komissiyaların üzvləri kayutkampaniyada toplaşdı «Paritet» orbital stansiyasında baş vermiş, fəvqəladə vəziyyətlə əlaqədar olaraq qapalı müşavirə keçirməliydilər.

Amma müşavirə elə təzəcə başlanmışdı ki, qəflətən dayandırıldı. «Paritet»dəki nəzarətçi-kosmonavtlar 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtların qonşu Qalaktikadakı Meşəlidöş planetindən göndərdikləri ilk xəbər barədə «Konvensiya»dakı Biridamərkə məlumat verirdilər.

IV

*Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
Dəmir yolunun hər iki tərəfilə – Sarı-Özək deyilən ucsuz-bucaqsız boş düzənliklər uzanıb gedir...
Coğrafiyada hər şey Qrinvic meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilir.
Qatarlar isə qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdilər...*

Nə deyrənsən de, dədə-baba Nayman qəbiristanlığı, Ana-Beyit hər halda əl uzatmaqla çatası yer deyil – otuz verstlik yolu Sarı-Özəklə çölləmə, kəsəsinə getməlisən, həm də gərək zəndini itirməyəsən.

Boranlı Yedigey o gün tezdən oyandı. Əslində heç düzəməlli yatmamışdı da. Sübhə yaxın bir az mürgüləyib gözünün acısını almışdı. Ona qədər isə mərhum Qazanqapın cənazəsini hazırlamışdı. Ümumiyyətlə, adətə görə bu iş dəfn günü görülməliydi, meyit yerdən götürülməzdən əzca əvvəl ölənin evində cənazə qabağında namaza dayanmalıydılar. İndisə bu işlərin hamısını axşamdan gördülər ki, səhər tezdən ləngimədən yola çıxsınlar. Meyidi yumaq üçün caydan Ədilbəyin ilıq su gətirməyi nəzərə alınmazsa, lazım olan işlərin hamısını Yedigey özü ləməmişdi. Ədilbəy meydə yaxın dura bilmir,

eymənirdi. Bir az da xoflanırdı deyəsən. Yedigey bunu üzə vurmayıb eyhamla dedi:

– Yaxşı bax, Ədilbəy, gör-götür dünyasıdır, lazım olar. Bir gün doğulan, bir gün də basdırılmalıdır...

– Hə, elədir, başa düşürəm, – deyər Ədilbəy cavab xətrinə kəkələdi.

– Elə mən də onu deyirəm. Sözgəlişi elə deyək ki, sabah mən öldüm. Yəni bir Allah bəndəsi tapılmayacaq ki, məni el adətiylə kəfə-nə tutsun? El adətiylə dəfn eləsin? Yoxsa elə aparıb qabağımıza çıxan bir çalaya tullayacaqsınız?

– Ta elə niyə?! – Ədilbəy tutuldu. Əlində tutduğu çırağı meyidə yaxınlaşdırdı ki, ölünü yumağı, kəfənləməyi öyrənsin və – bu yerlər sızsız olmasın – dedi – yaşayın, ömrünüz uzun olsun, çalaya qalsın, çala tapılar.

Meyidin yuyulması saat yarımacan çəkdi. Amma Yedigey öz işindən razı qaldı. O, mərhumu qanun-qaydasıyla yudu, əl-ayağını düzəldib, lazımı qaydada uzatdı, kətana qızırqanmayıb Qazanqarı gen-bol kəfənlədi. Bu arada Ədilbəyə kəfən biçməyin təhərini də göstərdi. Sonra da özünü qaydaya saldı. Üzünü tərtəmiş qırxdı, bığını qaçılayıb düzəldi. Bığı da qaşları kimi qalın və coduydu. Artıq saçlarına dən düşməyə başlamışdı. Çallaşmışdı. Yedigey əsgərlikdə aldığı orden və medalları, hətta əmək zərbəçisi döş nişanını da silib təmizlədi, pəncəyinə sancaqlayıb sabahkı səfər üçün hazırladı.

Gecə belə keçdi. Boranlı Yedigey öz-özünə təəccüb eləyirdi – heç ağlına gəlməzdi ki, bu işləri belə sakit və asanlıqla görə bilər. Əvvəllər ona deyən olsaydı, inanmazdı ki, əlindən belə işlər də gələ bilər. Görünür; alına belə yazılıbmış – Qazanqarı dəfn etmək ona tapşırılıbmış. Bu, taleyin əmrimiş.

Bəli, belə-belə şeylər... Onlar Kumbel stansiyasında ilk dəfə görüşəndə kimin ağlına gələ bilirdi ki, belə olacaq!.. Yedigeyi beyn sarsıtmasından sonra ordudan qırx dördün axırında tərxis elədilər. Qıraqdan baxan deyirdi ki, nə var, sağlam adamdır – əl-ayağı yerində, başı da üstündə, başı üstündə olmağına üstündəydi, amma di gəl ki, elə bil özünün deyildi. Qulaqlarında səs vardı, aramsız külək uğultusu kimi. Bir neçə addım gedən kimi səndəleyir, başı hərlənir, ürəyi bulanır, həm də bərk tərləyirdi, onu gah isti, gah da soyuq tər basırdı. Bəzən dili də söz tutmurdu – bir kəlmə kəsmək ona asan başa gəlmirdi. Alman mərmisinin partlayış dalğası onu möhkəmcə sarsıtmışdı. Öldürməyinə öldürməmişdi, amma belə yaşamağın da bir mənası yoxdu. Onda Yedigey tamam ruhdan düşmüşdü. Elə tutaq ki, qayıtdı evlərinə – Aral dənizi sahilinə – görkəmcə cavan, sağlam, di gəl ki, nə iş görəcək, nəyə yarayacaq? Xoşbəxtlərdən baxtına yaxşı həkim çıxmışdı. Əslində onu heç müalicə də eləmədi, eləcə müayinədən keçirdi, qulaq asdı, yoxladı, indi də gözünün qabağındadır –

əynində ağ xalat, başında həkim papağı, yekəburun, külək gözlü, zorba kürən bir kişiydi, gülə-gülə onun çiyinə şappıldadıb dedi: – Görürsən də, qardaş, daha davamın axırına bir şey qalmayıb, yoxsa səni təzədən orduya qaytarardım, hələ bir az da vuruşardın. Daha keçib, səniz də qələbəyə çatarıq. Amma, sən ürəyini lap buz kimi elə – bircə ildən sonra, bəlkə də daha tez hər şey öz qaydasında olacaq, lap kələkimi sağlam olacaqsan. Bax, mənim bu sözümlə yadda saxla, vaxt gələr özün görürsən. İndisə şələ-şüləni yığışdır, qayıt dədə-baba yurduna. Özü də heç fikir-zad eləmə. Sənin kimilər yüz il yaşayrlar...

Elə o kürən həkimin dediyi kimi də oldu. Düzdür ey, dildə bircə il deməyə nə var! Bəs qospitaldan necə çıxmışdı, əynində əzik-üzük şinel, çiyində əsgər torbası... Ehtiyat üçün qoltuq ağacı da vermişdilər – şəhərə çıxanda elə bil qalın meşəyə düşdü. Başı uğuldayır, ayaqları əsir, gözləri qaralırdı. Vağzallarda, qatarlarda da ki, kimin nə borcuna – camaat qarışqa kimi, zoru çatan dürtür özünü qabağa, səni də itələyir qırağa. Axır ki, birtəhər, gətirib özünü çatdırdı. Qərəz ki, bir ay sərgərdanlıqdan sonra, qatar gecəyəkən Aralsk stansiyasına dayandı. «Beş vaxt yeddinci kefcil» deyərdilər o «məşhur» qatara, kaş Allah heç vaxt heç kimə belə qatarlarda getməyi qismət eləməsin...

O vaxt beləsinə də şükür eləyirdi. Qaranlıqda vəqondan düşdü. Elə bil dağdan endi, döyüklüb dayandı, göz gözü görmürdü, təkcə adda-budda stansiya işıqlarının ışırtısı gəlirdi. Küləkli havaydı. Onu qarşılayan da bu külək oldu. Doğma, öz Aralının küleyi idi! Elə bil üzünə dəniz çiləndi. O vaxtlar dəniz lap yaxındaydı, dəmir yolunun böyründə ləpələndirdi. İndi heç binoklla da görmək olmur...

Nəfəsi darıxdı – çöldən Aral düzlərinin yaz oyanışından xəbər verən yapıxmış yovşan qoxusu gəlirdi. Axır ki, yenə doğma yerlərdədir!

Yedigey stansiyaya, dəniz sahilindəki stansiya qəsəbəsinə, qəsəbənin əyri-üyrü küçələrinə yaxşı bələd idi. Yapışqan kimi palçıq çəkmələrinə yapışırdı. O, istəyirdi ki, qalib tanışlarıgildə gecələsin, səhəri öz balıqçılıq aulları Cəngəldiyə yol alsın, çünki ora xeyli yol vardı, heç özü də hiss eləmədi ki, küçə nə vaxt gətirib çıxarıb onu qəsəbənin qurtaracağındakı sahilə... Daha bu yerdə Yedigey özünü saxlaya bilməyib lap dənizə, sahilə yaxınlaşdı. Dayandı. Aydan qaranlığının bulud toplarının ardından tənha bir ləkə kimi ağarırdı.

Görüşəmişik, deməli!..

– Salam. Aral. – Yedigey pıçıldadı.

Sonra daş üstə oturdu, həkimlər, xəstəliyinə görə çəkməyi məsləhət bilməsələr də, papiros yandırdı. Sonralar o, bu pis vərdişindən əl çəkdi. Amma onda yaman həyəcanlanmışdı və necə yaşayacağını müəyyən eləyə bilmədiyi halda, papiros tüstüsü nə şeydi

ki! Dənizə çıxmaq üçün gərəkdir ki, güclü əllərin ola, həm də güclü belin, ən vacibisə möhkəm baş lazımdır ki, kərəci səni çalxalayıb tutmasın. Cəbhəyə qədər vətəkədə balıqçıydı, bəs indi kimdir? Nə əlil kimi əlildir, nə sağlam kimi sağlam, nə tufəngə çaxmaq, nə dümbəyə toxmaq... Qərəz ki, bu başla balıqçılıq tutmazdı, bu bərədə heç danışmağa dəyməz...

Yedigey yerədən durmaq istəyirdi ki, hardansa suyun qırağına bir ağ it gəldi. İt ləpədəyəndə tənbel-tənbel şörtləyirdi. Hər-dən bir də ciddi iş görürmüş kimi dayanıb nemişlik qumu imsiləyirdi. Yedigey onu səslədi. İt ehtiyat mələdən yaxına gəlib onun yanında dayandı, quyruğunu buladı. Yedigey onun pırlaşığı qıllı boynunu əlləşirdi.

– Sən hardan çıxdın, hə? Hardan belə ləhləmiş? Adın nədir? Arslansan? Pələngsən, Qurdbasan? Həə, başa düşürəm, sahilədə balıq axtarırsan, hə, afərin, afərin! Amma dəniz hər ölü balığı ayaq altına atmır. Neyləmək olar. Görək axtarasan. Elə ona görə də qabırğaların sayılır. Mənsə, dostum, evə qayıdıram. Keniqsberq yaxınığında. O səhərə girməyimə lap az qalmışdı, düşmənmə mirmisi lap böyürmədə partladı, qədər-qismətdən ölmədim, sağ çıxdım. İndisə fikirləşirəm, götür-qoy ələyirəm, neyləyim, necə olsun... Niyə belə baxırsan? Axı, sənə verməli heç nəyim yoxdur, olan-qalanım ordenlərim, medallarımdır... Mühəribədir, dostum, hər yerdə aclıqdır, yoxsa, varlığa nə darlıq... Bir dayan, bax, bir az manpası var, balama aparıram, o indi yaqın yepyekə oğlan olub. Yüyürür, qaçır...

Yedigey ərinmədən, yarıboş əsgər torbasını açdı, torbada qəzet cırığına bir ovuc şirniyyat bükülmüşdü, yol keçdiyi stansiyalardan birində arvadı üçün əldən aldığı yaylıq, iki parça da sabun vardı – onu da alverçilərdən almışdı. Bunlardan başqa torbada bir dəst alt paltarı, kəmə, pilotka, köynək, şalvardı – bütün yükü elə bu idi.

İt ovcundan manpasını yalayıb quyruğunu bulaya-bulaya etibar və ümidlə işıldayan gözlerini ona dikərək şirniyi xırtılatdı.

– Sağlıqla qal, mən getdim.

Yedigey ayağa durub, sahil boyunca yola düzəlirdi. Qət elədi ki, daha stansiyadakı tanışlarını narahat etməsin, səhərə az qalırdı, ləngiməyin yeri yoxdu, çalxıb özünü Cangəldiyə çatdırmalıydı.

Həmin günü bütün yolu dəniz sahilinə ilə gedib ancaq günorta üstü Cangəldiyə çatdı. Bu xəstəliyindən əvvəl Yedigey bu yolu iti yerləşlə iki saata gedərdi. Aldığı dəhşətli xəbər onu ildırım kimi vurdu – sən demə, oğul balası çoxdan dünyadan köçübmiş. Yedigeyi səfərbərliyə alanda körpə altıca aylıq idi. Demə nəsib deyilmiş – körpəciyi on bir aylığındaca ölmüş. Qızılca çıxarılıb, içinin istisinə – qızdırmaya tab gətirməyib, yanib gedib. Bu qara xəbəri atasına yazmaq istəməyiblər. Hara yazsınlar, niyə yazsınlar? Mühəribənin öz acı zəhrimarı onsuz da bəs ələyir. Sağ qayıdar – gələndə baş bilər, bir

müddət xiffət çəkər, birtəhər dözər, – deyər Ukubalının qohumları ona məsləhət görmüşdülər ki, kişiyyə xəbər verməsin. Demişdilər ki, hələ cavansız, mühəribə qurtarar, Allah qoysa təzə oğul-uşaq sahibi olarsız. «Budaq sına eybi yox, tək çinarım gövdəsi salamat olsun». Bir fikir də vardı – heç kim dilə gətirməyə də içində hərləyirdi: işər demənsə xeyir gəlməz, mühəribədir, tələf olsa, qoy son anda bir işıqlı dünyaya ilə ümidlə vidalaşsın – yəni bilsin ki, nəslə kəsilmir, yurdunda qalan bir tifi var.

Ukubala özünə divan tuturdu. Ərinə sarınıb elə hönkürdü ki, elə bil bu dəqiqə bağı çatlayacaq. Axı o bu günü ümidlə, ürək ağrısı və üzüntülü bir intizarla gözləyirdi. Gözünün yaşını sel kimi axıdıb deyirdi ki, ağbircək qarılar ona vaxtında dedilər ehtiyatlı olsun: uşaq qızılca qadın ha, bu xatalı şeydir, körpəni isti yorğana bükmək lazımdır. Özü də dəvə yunundan sırımış olsun, dedilər tamam qaralıqda saxla. Çoxlu sərin su içir, sonrası Allah kərimdir, qızdırmaya tab gətirsə sağalacaq. Mən qarabaxt aulun ağbircəklərinin sözüne baxmadım, qonşudan araba alıb xəstə uşağı stansiyadakı qadın həkiminə yanına apardım. Uşağı arabada silkələyə-silkələyə Aralska çatdırıncan gec oldu. Tifilim elə yoldaca yanib külə dönmüşdü. Həkim ağzından çıxanı mənə dedi, dedi ki, gərək ağbircəklərin sözüne qulaq asaydın...

Yedigeyi qapıdan içəri girəndə belə bir xəbər gözləyirdi. Elə o vaxtdan dərd əlindən qaqqara qaralıb daşa döndü. Əvvəllər heç vədə ağlına belə gəlməzdi ki, oğlundan ötrü bu qədər fikir çəkə bilər, axı o, öz ilkinə heç əməlli-başlı oynadı oxşamamışdı da. Elə bunun özü də bir dərd gətirirdi ona. Körpənin dişsiz ağzını, gülüsndəki məsumluğu unuda bilmir, hər dəfə yadına düşdükcə ürəyi odlanırdı.

Elə səbəb də bu oldu. Yedigeyin auldan lap üzü döndü. Vaxtilə sahilədəki gillə dikirdən döşündə əlliyyə qədər məhəllə vardı. Aralda balıqçılıqla məşğul olurdular. Çörəkləri burdan çıxırdı. İndisə yarığının altında beş-on daxma qalmışdı. Hamısını mühəribə silib-süpürmüşdü. Qalanı qocalardı, bir də uşaqlar – onları da barmaqla saymaq olardı. Adamların çoxu acılarından ölməməkcün, maldarlıq kolxozları olan aullara dağılıb getmişdilər. Artel dağılmışdı. Dənizə çıxmağa adam qalmamışdı.

Ukubala da qohumlarının yanına gedə bilərdi, onlar nəsillicə çöllü idilər. Qohum-əqrəbası gəlib onu aparmaq istəmişdi. Demişdilər ki, qalarsan yanımızda, bu qan-qada sovuşar, Yedigey davadan qayıdar – kimdi sənə mane olan, qayıt yenə öz balıqçı yurdu Cangəldiyə... Amma Ukubala qəti razi olmamışdı: «Ərimi gözləyəcəyəm. Oğlum tələf oldu. Özü sağ qayıtsa bari arvadını yurdunda görsün. Burda tək deyiləm, qocası, uşağı var, onlara köməyim dəyər, bir-birimizə həyan olub birtəhər keçinirik».

O, doğru yol seçmişdi. Amma Yedigey elə ilk günlərdən deyindəməyə başladı ki, dəniz sahilində işsiz-gücsüz qalıb, dözə bilmir. Bu işdə o da özünə görə haqlı idi. Yedigeylə görüşməyə gələn Ukubalanın qohumları təklif elədilər ki, onların yanına köçsünlər. Dedilər ki, çöldə, sürülərin yanında dolanarsan. Yavaş-yavaş canın-başın düzələr, bir işin qulpundan yapışarsan, nəxirə ki, gedə bilərsən... Yedigey dil-ağız elədi, amma razılaşmadı. Başa düşürdü ki, artıq yük olacaq. Arvadının yaxın qohumlargildə bir-iki gün qonaq qalmaq başqa məsələ... Sonra, işə yaramırsansa, kimin nəyinə lazımsan...

Belə olanda Ukubalayla qət elədilər baxtlarını sınısınlar. Qərarə gəldilər ki, versinlər özlərini dəmir yoluna. Deyirdilər Yedigeyə orda münasib bir iş tapılar – keşikçidən, gözətçidən olar, ya da yol keçidində şlaqbauma baxar, hər halda müharibə əlilinə qayğı göstərməmiş olmazlar.

Elə bu ümidlə də yazda auldan getdilər. Cavandılar, hələlik ayrı qayğıları yoxdu. İlk günləri müxtəlif stansiyalarda gecələdilər. Amma münasib bir iş tapa bilmədilər ki, bilmədilər. Mənzil məsələsində vəziyyətləri daha pis idi. Harda gəldi, orda da qalurdılar, ruzularını da dəmir yolunda əllərinə keçən işdən çıxardırdılar. O vaxt Ukubalanın köməyi çox olurdu – həm cavandı, həm də sağlam, işin çoxunu o görürdü. Görkəmcə sağlam olan Yedigey, kişi kimi müxtəlif yükləmə və boşaltma işi götürürdü, əslində isə işi Ukubala görürdü.

Beləliklə, günlərin bir günü onlar yazın ortalarında böyük dəmiryol qovşağı olan Kumbel stansiyasına gəlib çıxdılar. Daş kömür boşaldırdılar. Kömür yüklü vaqonları birbaşa ehtiyat yolla depo təsərrüfatının arxa həyətinə verirdilər. Burda kömürü əvvəlcə yere tökürdülər ki, platformanı mümkün qədər tez boşaltsınlar, sonra da əl arabasında daşıyıb yuxarı qaldırır, evdən də hüdürlər qalanmış tığın üstünə əndərirdilər. İllik ehtiyat görülürdü, son dərəcə ağır iş idi. Çarə nədir, birtəhər dolanmalıydılar. Yedigey kömürü kürəklə əl arabasına doldurur, Ukubala da arabanı taxtapuşlu yolla yuxarı qaldırıb boşaldır, təzədən aşağı enirdi. Yedigey arabanı təzədən doldurur, Ukubala qoşqu atı kimi, canını dişinə tutub, arvad işi olmayan bu ağır yüklə təzədən yuxarı dirmaşır. Günlər də get-gedə qızır, bürkülər başlanır, istidən və daş kömürün tozundan Yedigeyin əhvalı qarışır, ürəyi bulanırdı. Getdikcə gücdən düşdüyünü özü də hiss eləyirdi. Qınayın olmasaydı, yerdəki daş kömürün üstünə sərələnər, bir də ayağa durmazdı. Hər şeydən də çox Yedigeyə əzab verən o idi ki, onun görməli olduğu işi, qapqara tozdan boğula-boğula arvadı görürdü. Arvadının üzünə baxmağa xəcalət çəkirdi. Təpədən-dirnağa qapqara tozun içində idi, təkcə gözlərinin ağı, bir də dişləri ağarırdı. Özünü də tər aparırdı. Qapqara toz qarışıq tər boynuna,

sinəsinə, kürəyinə axırdı. Əvvəlki sağlamlığı, gücü yerində olsaydı, heç buna yol verərdimi! Bu lənətə gəlmiş daş kömürün on vaqonunu təkbaşına boşaldardı, tək arvadının bu zülmünü görməyər.

Onlar Yedigeyə müharibə əlili kimi münasib bir iş tapmaq ümidi ilə öz baliqçılıq aulu Cangəldini tərkdə edəndə bir şeyi nəzərə almamışdılar ki, indi hər yer onun kimi müharibə əlillərilə doludur. Və onların hamısı onun kimi həyatını yenidən qurmalıdır. Hələ yaxşı ki, Yedigeyin əl-ayağı yerindəydi. O vaxt dəmir yollarında nə qədər şikəst – əlsiz-ayaqsız, qoltuq ağacıyla, protezle, avara-sərkərdən gəzirdi. Ağzınacan dolu, üfunətli stansiya binasının bir küncünə sığınub uzun keçələri yola salanda Ukubala ürəyində Allahına min şükür eləyirdi ki, əri yanındadır, özünə də o qədər xəsarət dəyməyib ki, qorxulu və ələcsiz olsun. Çünki stansiyalarda gördükləri onur dəhşətə gətirir, əzablar içində üzürdü. Əyinlərində kəhnə şinel, cür-cındır içində arabəcıqda, qoltuq ağacında, əlsiz-ayaqsız, kor, şilküt olmuş yurdsuz-yuvasız bədbəxtlər bu stansiyada batıb, o stansiyada çıxır, qatardan-qatara keçir, yeməkkxanalara və bufetlərə soxularaq kefli-kefli elə qışqırır, elə ağlayırdılar ki, adam sarsılırdı. Onları qarşıda nə gözləyirdi, onların heç bir şeylə əvəz olunmayacaq itkilərini nəylə əvəz etmək olardı? Elə təkcə buna görə ki, belə bir müsibət ondan yan keçib, axı keçməyə də bilirdi, əri kantuziyalı olsa da, şikəst qayıtmayıb, Ukubala büttün dünyanın ən ağır işini görməyə hazır idi. Elə buna görə də əldən-ayaqdan düşsə də, səbri tükənsə də, heç vaxt şikayətlənmir, təslim olmur, üzə vurmurdu.

Ancaq bu, Yedigeyin dərdinə dərman deyildi. Nəse eləməli, nə cür olursa-olsun, yaşayışının səmtini qəti müəyyənləşdirməliydi. Öləncən sərgərdan gəzməyəcək ki! Buna görə axır vaxtlar tez-tez ağılna belə bir fikir gəlirdi: bəlkə Allaha təvəkkül eləyib özünü bir şəhərə vursun, sonrası da Allah kərimdir... Ax bircə sağalaydı, bu lənətə gəlmiş kantuziyadan xilas ola biləydi. Onda yenə çalışıb-çabalamaq olardı, özünə gün ağlaya bilərdi. Şəhərdə başlarına nə desən gələ bilərdi, amma yavaş-yavaş yovuşub başqaları kimi şəhərli də ola bilərdilər, intəhası taleləri ayrı cür gətirdi, yaxşı deyiblər: sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Bu işə ayrı ad qoymaq olmazdı...

Onlar Kumbel stansiyasında deponun kömür yığılan həyətinə bir vaqon kömürü tığa vurmaq üçün çalışıb tər-tökükləri günlərin birində bura dəvə üstündə bir qazax gəldi, görünür, çöldən öz iş-gücdən ötrü gəlmişdi. Hər halda görkəmindən belə çıxırdı. Gələn adam dəvəsini çidarlayıb yaxındakı açıqlığa otlamağa buraxdı, özü isə hərdən dönüb nigarançılıqla baxa-baxa, boş bir kisəni qoltuğuna vurub uzaqlaşdı.

– Ay qardaş, – deyər o, Yedigeyin yanından keçəndə ayaq saxladı, – sən Allah, gözün dəvədə olsun, uşaqlar dəyib-dolaşmasınlar,

çox yava şakərləri var – heyvana öcəşirlər, vururlar. Şuluqluq xətrinə çidarıni da açarlar... ləngiməyəcəyəm, indicə qayıdaram.

– Get, get, baxaram, – deyə Yedigey onu arxayın elədi, əsgi ilə üz-gözünü sildi.

Tər də ki, peydəri axırdı. Yedigey onsuz da kömür tökülüb yerdə əl arabasını doldurdu, iş arası dəvəyə baxmaq ondan nə aparırdı, tək stansiyanın dəcəlləri dəvəni təntiməsinlər. Çünki bir dəfə onların hərəkətini görmüşdü – heyvanı hirsəndirib bir günə saldılar ki, o da nərildəyə-nəriləyə tüpürür, uşaqları qabağına qatıb qovurdu. Onlara da kef üçün elə bu lazımdı, daş dövrünün ovçuları kimi heyvanı araya alıb bağırır, əllərinə keçən daş-kəsək, ağacları yazığı vururdular. Sahibi gəlib çıxana kimi yazıq dəvənin başına min oyun açırdılar...

Elə bu dəfə də hardansa bir dəstə cır-cındırlı uşaq tökülüşüb futbol oynamağa başladılar. Topu var güclərilə çidarılanmış dəvənin üstünə vururdular. Dəvə hürküb çəkilir, onlar da topla dəvənin böyrünə ilişdirir, bir-birinin bəhsinə daha güclü, daha sərrast zərbə endirməyə çalışırdılar – hədəfi vuran elə sevinib tullanırdı ki, elə bil qol vurub...

– Bura bax, ey, rədd olun burdan, əl çəkin heyvandan! – Yedigey küreyi qaldırıb onları hədələdi. – Rədd olun, əlim dəyməmiş!

Uşaqlar çəkildilər, dedilər ki, bəlkə dəvənin yiyəsidir, bir də ki kömür fəhlesinin çox vahiməli görkəmi vardı, kim bilir, bəlkə də içib, onda əlindən qurtarmaq olmaz, ona görə də topu qova-qova uzaqlaşdılar. Hardan biləydilər ki, qorxusuz-hürküsüz, istədikləri qədər dəvəni cıradıb özündən çıxara bilərlər, Yedigey ancaq onları qorxutmaq üçün kürəklə hədələmişdi, əslində o vaxtkı halında uşaqların dalınca qaça bilərdimi?! Arabaya bir kürək kömür atınca onunun ona deyirdi. Heç vaxt ağlına gəlməzdi ki, zəiflik, xəstəlik və yararsızlıq bu dərəcədə rəzil və həqir bir şeymiş... Baş müdam hər-lənirdi. Tər də bir tərəfdən... Heysiz-halsız, bu yandan da kömür tozu nəfəsini kəsir, sinəsi qara-qatı bəlgəmlə dolurdu. Ukubala çalışırdı ki, işin əsas hissəsini öz üstünə götürsün, tək Yedigey kənarında oturub bir az dincələ bilsin, əl arabasını özü yükləyib tiğın üstünə qaldırırdı. Yedigey də arvadının bu əzabına dözə bilmir, yerindən qalxır, gicəllənə-gicəllənə təzədən işə başlayırdı...

Dəvəni tapşırıb gedən adam bir azdan çiyini yüklü qayıtdı. Yüknü yerbəyer eləyib yola çıxmağa hazırlaşanda, Yedigeyə yaxınlaşdı ki, onunla bir-iki kəlmə kəssin. Sözləri də tutdu. Bu elə həmin Boranlı razıyeddindən olan Qazanqapın özüydü...

Onlar yerli çıxdılar. Qazanqap dedi ki, elə o özü də nəsillicə Aral sahili aullarındandır. Bu onları daha tez yaxınlaşdırdı.

O vaxt heç kimin ağlına gəlmirdi ki, bu görüş Ukubala ilə Yedigeyin bütün gələcək ömür yolunu müəyyən edəcək. Qazanqap sadəcə

olaraq onları inandıra bildi ki, elə onunla birlikdə Boranlıya yollanırlar, orda da yaşayıb işləsinlər. Adam var ki, elə ilk gördükdən özü-nə inam yarada bilir. Qazanqapda sən deyən elə bir şey də yox idi, əksinə, ondakı sadəlik göstərirdi ki, bu adam həyatın ağır kəsməkəş-lərindən keçib, müdrikləşib. Görkəmindən adicə bir qazaxdı, paltarları da çox geyilməkdən soluxub bədəninə münasib şəkildə ayninə oturmuşdu. Aşılınmış keçi dərisindən şalvarı da boş yerə geyməmişdi – dəvəyə minmək üçün çox münasib idi. Yaxşını yamandan seçən adama oxşayırdı, nisbətən təzə, qorunub-saxlanmış bayırlıq dəmir yol şapkası ona yaxşı yaraşdı, uzun illərin nimdaşı, xrom çəkmələri də bir neçə yerdən çirşli sapla səliqə ilə yamanmışdı. Həm də onun köklü, işlək çöl adamı olduğu, qızmar günəşin və daimi küləklərin yandırıcı qaraltdığı bərkimiş sifətindən və möhkəm damarlı əllərindən bilinirdi. Ağır iş vaxtından əvvəl qəddini əymişdi, çiyinləri sal-lana qalmışdı, özü ortaboy olsa da, boğazı lap erkək taz boğazı kimi uzanırdı. Çox qərribə gözləri vardı – qonur, hər şeyi anlayan, diqqətli, gülüş, qıyından dövrəsində şüa kimi qırıqlar uzanırdı.

O vaxt Qazanqapın qırxa yaxın yaşı vardı. Bəlkə də qısa vurulmuş cod bıqları, yığcam qonur saqqalı ona isti-soyuq görmüş kamil adam görkəmi verirdi. Amma hər şeydən çox etibar qazandıran onun ağıllı danışığı idi. Ukubalada da elə başdan bu adama hörmət yaranmışdı, nə deyirdisə hamısı yerinə düşürdü. Danışdıqları da ağlabatan sözlərdi. İndi ki, deyirdi, bu cür bəla üz verib – beyni sarsılıb – xəstəlik hələ canından çıxmayıb, niyə gərək canına qəsd eləyəsən? Mən, deyirdi, o saat hiss elədim ki, Yedigey, bu iş sənə zorla başa gəlir. Hələ canın belə iş üçün bərkiməyib. Güclə ayağın sürüyürsən. Hələlik sənə yüngül bir iş lazımdır. Açıq havada olsan, təzə süd içərsən... Məsələn, elə deyək bizim razıyeddə yol işində işləmək üçün adama böyük ehtiyacımız var. Razyeydin yeni rəisi hər dəfə danış-bir-deyinir ki, sən buranın köhnə sakinisən, danış, bizə lazım adamları çək bura. Belə adamı hardan tapasan? Hamı davada. Qayıdanlar üçünsə başqa yerlərdə də iş-güc bas ağıyır. Düzünə qalsa, bizim yerlər bir elə yer deyil. Güzəranımız ağırdır, Sarı-Özəkədyik, kimsəsiz, susuz yerlərdir. Suyu çənlərdə həftəlik gətirirlər. Olur ki, vaxtında gətirib çatdırı bilmirlər. Belə şeylər də olur. Onda gərək suyu gedib çöldəki uzaq quyulardan tuluqlarda gətirəsən, səhər yollanıb, ancaq axşama qayıda bilirsən. Amma hər necə olsa, deyirdi, avara-sərgərdən gəzməkdənsə, əldən-ayaqdan uzaq da olsa Sarı-Özəkədə yaşamaq daha yaxşıdır. Pis yaxşı damınız olacaq, daimi işiniz olacaq, göstəririk, nə eləmək, necə eləmək lazım olduğunu öyrədirik, yavaş-yavaş həyət-bəca düzəldərsiz – baxır işini necə tutacaqsan. İki-likdə, deyirdi, dolanmaq üçün bəs deyən qədər qazana bilərsiz. O vaxtacan cana gələrsən, sonrası öz işindi, gördün ki, darıxırsız – gedib bir ayrı yerdə daha yaxşı iş taparsız... Bax, o belə-belə sözlər de-

yirdi. Yedigey keyli fikirləşəndən sonra razılıq verdi. Elə bu razılıqdan sonra da Qazanqapla birlikdə Sarı-Özəyin Boranlı razyezdinə yol aldılar, çünki o günlərdə Yedigeylə Ukubalının yır-yığışına bir elə vaxt lazım deyildi. Şey-süylərini yığıb yola düzəldilər. O vaxt onlar üçün fərqi yoxdu – dedilər ki, bir bu yolda da baxtımmızı sınayaq. Sonradan da məlum oldu ki, bu elə onların taleyi imiş...

Kumbeldən Sarı-Özəklə Boranlıya gedən bu yol Yedigeyin ömürlük yadında qaldı. Əvvəlcə dəmiryol boyunca gedirdilər, sonra yavaş-yavaş çölləmə gedib aralandılar. Qazanqap başa saldı ki, kəsə getməklə yolu on kilometr qısaltdılar, belə ki, bu yerdən başlamış dəmir yol böyük Takır dərəsi boyunca dövrə vururdu – nə vaxtsa bu yerdə duzlu göl olub, sonra quruyub. Elə bu günün özünə kimi yerin təkindən Takırda duz üzə çıxır. Hər yazda duzlu düzənlik cana gəlir – çamırlanıb yumşalır, keçilməz olur, yay qabağı duz ağ qaysaq bağlayır, günü-gündən bərkiyib lap daşa dönür, ta gələn yazə kimi. Vaxtilə buralar böyük duzlu göl olduğunu Qazanqap Sarı-Özəkdə geoloq işləyən Yelizarovun dilindən eşidib danışırdı. Sonralar Yedigey özü onunla möhkəm dost oldu. Ağıllı adam idi.

O vaxt hələ Boranlı kimi tanınmamış, Yedigey, təsadüfən öz yerlisi olan dəmiryol işçisi Qazanqapa etibar eləyib Aral qazağı, cəbhədə yaralanmış, həyatda hələ öz yerini tapa bilməmiş bir adam kimi arvadıyla bir yerdə ona qoşularaq bir iş, bir məskən tapmaq niyyətilə naməlum Boranlı razyezdinə gedəndə güman da eləməzdi ki, ömürlük orada qalacaq. Yazda az müddətə göyərək sovuşan ucuz-bucaqsız intəhasız Sarı-Özək Yedigeyin ağıllı başından almışdı. Aral dənizinin də ətrafında cöl, düzən çoxdur, elə bircə Üst-urt yaylasını desən bəsdir, ancaq belə boş çöllüyü ömründə birinci dəfə gördü. Beləliklə, Yedigey sonradan başa düşdü ki, ancaq o adamlar bu sükunətli Sarı-Özəklə təkbətək dayanıb tab gətirə bilər ki, bu düzənliklərin genişliyini öz ruhunda tapmağa nail olsun. Doğrudur, Sarı-Özək çox böyükdür, amma canlı insan fikri onu da əhatə eləməyə qadirdir. Yelizarov müdrik adam idi. Başqalarının dumanlı şəkil-də təxmin elədiyi şeyləri izah eləməyi bacarırdı.

Kim bilir, qabaqda dəvəni yedəkləyib inamla addımlayan Qazanqap olmasaydı, Yedigeylə, Ukubala Sarı-Özəyin dərinliklərinə getdikcə, özlərini necə hiss elərdilər. Yedigey işə müxtəlif şeylər yüklənmiş dəvənin üstündə gedirdi. Əslində gərək dəvəyə o yox, Ukubala minəydi. Amma Qazanqap, xüsusilə Ukubalının özü onu dilə tutub demək olar ki, zorla dəvəyə mindirdilər: «Biz gümrəh adamlarıq, sən hələ özünü gözləməlisən, inad eləyib, bizi ləngitmə, yolumuz uzundur...» Dəvə hələ cavandı, ağır yükün yetkinləşməmişdi, ona görə də ikisi piyada gedirdi, biri dəvənin üstə. Bircə Yedigeyin indiki Qaranərinə hər üçü rahatca minə bilərdi, özü də löhrəm

yerişlə daha tez üç saat yarım-dörd saata mənzilə çata bilərdilər. Onlarsa o vaxt Boranlıya ancaq gecədən xeyli keçmiş çata bildilər.

Amma bir tərəfdən başlarını söhbətə qatıb yola nərdivan qoyduqları üçün, bir də ki, bələd olmadıqları yerləərə baxa-baxa getdikləri üçün yolun uzunluğu hiss olunmadı. Qazanqap yol uzununu buranın gün-güzəranından, bura necə düşdüyündən, Sarı-Özək yerlərindən, dəmir yoluna gəlməyindən danışırdı. Sinni də elə sən dəvən çox deyilməsi, otuz altının içindəymiş. Nəsillikcə Aral qırağı qazaxlarından. Onun aulu Beşağacın sahil boyunca Cangəldidən otuz kilometrlik arası olar.

Qazanqap ordan lap çoxdan çıxmış olsa da, o vaxtdan bir dəfə də olsun doğma Beşağaca gedə bilməmişdi. Bunun da öz səbəbi vardı. Sən demə, onun atasını qolçomaqları bir sinif kimi ləğv eləyəndə sürgün eləyibləmiş, o da yoldaca rəhmətə gedib, sürgündən qaıdanbaş, məlum olub ki, o heç qolçomaq-zad deyilməmiş, tamam haqsız olaraq əyintiyyə düşüb: düzünə qalsa, onun kimi ortabab təsərrüfatçılara səhvən çox amansızlıq eləmişdilər. Qərarı ləğv eləsələr də gec olub. Ailəsi, qardaşları, bacıları hərəsi bir səmtə dağılışlıqlar ki, göz-dən iraq olsunlar. O vaxtdan elə bil daş olub suya batıblar. O vaxt yeniyetmə oğlan olan Qazanqapı, xüsusi canfəşanlıq eləyək fəallar məcbur eləyirmişlər ki, qalxıb iclasda atasını ifşa eləsin, camaat qabağında desin ki, bu xətti böyük ruh yüksəkliyə bəyənir, guya atası yad ünsür kimi haqlı cəzalanıb. Buna görə də belə atadan imtina eləyir, atası kimi sinfi düşmənlərə yer üzündə yer yoxdur, belələri hər yerdə məhv edilməlidir.

Qazanqap bu rüsvayçılıqdan canını qurtarmaq üçün baş götürüb getməyə məcbur olub. Altı ili sərasər Betpak-Dalada işləyib – Səmərqənd yaxınlığındakı quru torpaqlarda... Əsrlərlə insan əli dəyməmiş bu torpaqları o vaxt pambuq əkinii üçün yararlı hala salırdılar. Adama həddən çox ehtiyac vardı. Barakların ailəsilə Betpak-Dalada işləməyə gəlmişdi. Belə çıxdı ki, qismətmiş bu görüşmək. Evləndilər və belə qərara gəldilər ki, Qazanqapın yurduna, Aral sahilinə, doğma adamlarının yanına, öz torpaqlarına qayıtsınlar. Amma demə hər şeyi axıracan əməlli-başlı ölçüb-biçməyibmişlər. Çox getdilər, qatardan düşüb, qatara mindilər, minikləri də «maksimka»lar oldu, Kumbeldə bir dəfə də qatarlarını dəyişməyidilər, Qazanqap təsadüfən Araldan olan öz yerlilərinə rast gəldi, söhbətdən belə məlum oldu ki, Beşağaca getmələri məsləhət deyil. Sən demə, orda yenə də iş başında elə o əyintiyyə yol verən həmin adamlardır. Belə olan surətdə

¹ Sərnışin daşımaq üçün uyğunlaşdırılmış yük qatarı.

Qazanqap öz aullarına getmək fikrindən daşındı. Ona görə yox ki, nədənsə ehtiyat eləyirdi. Ehtiyatı-zadı yox idi, indi əlində lap Özbəkistanın özündən fəxri fərmanı vardı. Ona görə ki, vaxtilə onu ələ salıb üstünə gülən adamları görmək istəmirdi. Hələlik at oynadan onlardı, bütün bu olub-keçmişlərdən sonra, o necə eləyə bilirdi ki, aralarında heç bir şey olmayıbmiş kimi onlara salam verib, əleyk əlsin!

Qazanqap bu olanları yada salmağı sevmir, başa da düşmürdü ki, onun yüzündən başqa bunları hamı çoxdan unudub. Sarı-Özəyə gəldikləri uzun illər ərzində cəmi icikə dəfə hiss elətdirmişdi ki, heç nəyi yaddan çıxartmayıb. Birində oğlu onu yaman diltxor eləmişdi, o biri dəfə isə Yedigeyin yersiz zarafatından incimişdi.

Sabitcan bir dəfə yenə evə gələndə hamılıqla, oturub çay içirdilər, söhbət eləyir, şəhər yeniliklərinə qulaq asırdılar. Sözarası, Sabitcan rüşxəndə gülrək dedi ki, kollektivləşmə dövründə Sinsizyana qaçan qaxaxlar və qırğızlar təzədən geri qayıdılar. Çin onları kommunalarda yaman sıxışdırıb – evlərində yeməyi qadağan eləyiblər, gündə üç dəfə, özü də ancaq ümumi tiyandan yeməliymişlər – məmə yeyəndən pəpə yeyən kimi hamı qatışığı əlində növbəyə dayanmış. Çinlilər onları ələ günə salıb ki, hamısı var-yoxunu atıb geriye qaçır, elə bil başlarına qaynar su əndiriblər... Ayaq öpməyə razıdırlar, tək geriye qayıtmağa icazə versinlər.

– Burada öyünməli nə var ki? – deyər Qazanqap qaraldı, hirsindən dodaqları səyridi. Çox nadir hallarda belə vəziyyətə düşərdi, amma yenə də oğlu ilə bu cür hirsli danışmazdı, çünki dini-ımanıydı, heç nəyini əsirgəməzdi, inanırdı ki, o, adam olub, adam üçün çıxacaq – sən axı buna niyə güllürsən? – Boğucq bir səslə əlavə elədi, cini başına vurduğundan daha da gərginləşirdi. – Axı bu insan zələlətidir.

– Bas necə danışmalıyam? Əcəb işdir! – deyər Sabitcan etirazını bildirdi. – Necə var, elə də danışırım.

Atası dinmədi, çay pıyaləsini kənara çəkib susdu, amma onun bu sükutunda dözülməz bir zəhm vardı.

– Bir də ki, axı kimdən inciyəsən? – Sabitcan təəccüblə çiyini çəkib deyindi. – Başa düşmürəm, bir də təkrar eləyirəm, kimdən inciyəsən? Zamanın elə gələn şey deyil. Dövlətdən? Buna da haqqımız yoxdur.

– Bilirsən, Sabitcan, mənim işim mənə görə olan işdir, yeni əlimdən gələn... Ayı məsələlərə baş qoşmuram. Bir şeyi yadında saxla, oğlum, öz ağılnı bunu qarışmasın, amma görürəm yox, yaddan çıxartma ki, təkəcə Allahdan narazılıq ola bilməz – əgər ölüm verirsə, deməli, ömür başa çatıb, adam doğulub ki, vaxtı çatanda da ölsün – yerdə qalan nə varsa, hamısına cavabdehlik lazımdır. – Qazanqap yerindən dik durdu, heç kime baxmadan, əsəbi halda, sükut içində evdən çıxıb, harasa getdi.

Bir dəfə isə, Kumbeldən gəldikdən çox-çox sonralar, Boranlıda artıq kök atıb bərkimişdilər. Uşaqlar dünyaya gəlib böyümüşdü, bir yaz günü şər vaxtı mal-qaranı ağıla ötürəndə Yedigey artıb-törəmiş qoyun-quzuya baxıb zarafatla dedi:

– Yaman yağlanıb-tüklənmişik, Qazanəkə, qorx ki, təzədən qol-comaq kimi ləğv eləməsinlər!..

– Yava-yava zəvzəkləmə!

– Əşi, yanı zarafat da eləmək olmaz?!

– Belə şeylə zarafat olmaz.

– Boşla görək, Qazanəkə, üstündən yüz il keçib...

– İş də elə bundadır. Var alsalar ölməzsən, dözərsən, amma varlığını tapdalar düzəlməyəcək...

Amma o gün ki, Sarı-Özəklə Boranlıya yol almışdılar, belə söhbətlərə hələ çox qalırdı. Hələ heç kim də bilmirdi ki, onların Boranlı razeyərinə gəlişi nəylə və necə nəticələnəcək, burada nə qədər bənd ala biləcəklər, kök ata biləcəklərmi, ya yenə də baş alıb bu yer sənin, o yer mənim, dünyanı gəzəcəklər... Söhbət adicə gün-güzərəndən gəldirdi, Yedigey sözləşmə maraqlandı ki, nə əcəb onu əsgər aparmayıblar, bir xəstəliyə-zada görə olmayıb ki?

– Şükür Allaha salamatam, – deyər Qazanqap cavab verdi xəstəliyim-filanım olmayıb, gümanımca başqalarından pis də vuruşmadım. Məsələ başqa cür öldü...

Qazanqap Beşağaca getmək fikrindən daşınandan sonra onlar bir müddət Kumbeldə küllənməli oldular, çarə nə idi, hara getsinlər? Bir də o boyarda yol basıb Quru çölə qayıtmayacaqdılar ki! Qalmalı olsaydılar elə qalardırlar da! Arala qayıtmaq fikrindən də vaz keçmişdilər. Bəxtlərindən stansiyanın rəisi yeyirxah adammış, o fəğirləri görüb sorğu-suala tutur, hardan gəldiklərini, nə işlə məşğul olmaq niyyətində olduqlarını öyrənir, elə o gün də Qazanqapla Bikanı yolüstü bir yük qatarına oturdub Boranlıya yola salır. Deyir ki, orda adama ehtiyac var, hər ikiniz iş tapılar. Razeyzd rəisinin üstünə məktub yazır. Səhv də eləməmişdi. Bu yerlərin ağır zəhmətinin yanında Quru çöl toya getməli idi – heç olmasa orda gözün adam görürdü, iş də qaynayıb daşırdı. Sarı-Özəyin susuz çölləri nə qədər qorxulu görünsə də yavaş-yavaş öyrəşdilər, çəmini tapıb güzəranlarını qurdular. Pis-yaxşı öz əli ilə başı... Adları bölmə dəmiryol fəhləsi olsa da, ancaq razeyzddə tələb olan bütün işləri görməliydilər. Qazanqapla onu cavan arvadı Bikanın birgə həyatı Sarı-Özəyin bu kimsəsiz Boranlı razeyzində belə başlandı. Düzdür, bir-iki dəfə fikirlərindən keçmişdi ki, bir az puldan-paradan düzəldib başqa bir yerə – stansiyaya, ya da şəhərə yaxın bir yerə köçsünlər, ancaq özlərini yığışdıranacan müharibə başlamışdı. Boranlıdan eşelonların ağızı açıldı – şərqdən qərbə əsgər, qərbdən şərqə köçürülənlər...

Qərbə taxıl, sərçə – yaralı. Dövrünün necə dəyişdiyi Boranlı kimi əldən-ayaqdan uzaq yerdə də bütün kəskinliyi ilə hiss olunurdu...

Bir-birinə dirənmiş parovozlar bar-bar bağırır, semaforun açılmasını tələb ələyir, qarşidan gələnlər də səsdə onlardan geri qalmırdılar... Şpallar ağırlığa dözmür, ardı-arası kəsilməyən ağır yüklü qatarların təzyiqinə tab gətirməyib əyilir, əzilir, vaxtından əvvəl sıradan çıxırdı. Relsin birini dəyişib təzələməmiş, yolun bir ayrı yerindən başqa təmir işi çıxırdı...

Elə bil dünyanın axırı idi; gecə-gündüz, həftələrlə, aylarla, sonra da illərlə dolu eşalon üz tutmuşdu cəbhəyə... Hamısını da qərbə – bu qədər qoşunu hardan yığırdılar, aparırdılar o yerə ki, iki quruluş toqquşub ölüm-dirim savaşına çıxmışdı...

Bir azdan Qazanqapın da növbəsi çatdı. Dedilər ki, cəbhəyə getməlisən. Kumbeldən çağırış vərəqi göndərdilər ki, toplanış məntəqəsində olmalısən. Razyezdin rəisi daş atıb başını tutdu – yaxşı yol işçisini aparırdılar, onsuz da Boranlıda iki cüt, bir tək adam vardı. Əfsus, əlindən nə gələrdi, onu eşidən kimiydi, kimə nə var ki, razyezddə vəziyyət necədir... Kimə nə var ki, parovozlar semafor qabağında bar-bar bağırır... Ağzını açıb birçə gəlmə desən ki, əlavə bir ehtiyat yol da lazımdır, gülərlər. Kim bu haydadır – düşməni Moskvağa girmək istəyir.

Müharibənin ilk qışı kəndəri kəsdirmişdi – elə bil qış tələsir, özüylə toran, çiskin, ayaz gətirirdi. Gecə başlayan qar səhərəcən yağmışdı – əvvəlcə tək-tək, seyrək, dalısı da quşbaşı... Sarı-Özəyin dİbsiz sükunəti içində düzü-dünyanı ağzına alaraq, dərələrə, təpələrə, çala-çuxura örtük çəkib yağır, hər yeri göylərin bakirəliyindən emmiş bəyazlığa büriyürdü. Elə o saat da Sarı-Özək küleyi özünü tərpedib hələ yatıb-yapıxmamış qarın üstüylə yüngülcə əsməyə başladı. Bu hələ ilk sınaq küleyi idi. Sonra bu külək çovğun ələyəcək, qasırğa qoparacaq, boranlıyib qarı sovuracaqdı. Nəz onda gigah damarı kimi böyük sarı düzlərin özayindən keçən bəzik dəmir yol xəttinin vəziyyəti necə olacaqdı? Damar vururdu – gedirdilər qatarlar, gedirdilər elədən-belə, belədən-elə...

Həmin səhəri Qazanqap cəbhəyə yola düşdü. Özü də tək gedirdi. Ötürən də yox idi. Onlar evdən çıxanda Bikə dayanıb dedi ki, qara baxa bilmir, başı hərlənir. Qazanqap bələnmiş uşağı tezəcə onun əlindən aldı. O vaxt Ayzadə təzə doğulmuşdu. Onlar yollandılar, bəlkə də bu sonuncu dəfəydi ki, qar üstündə yanaşı iz salırdılar. Əslində arvad onu yola salmırdı, əksinə, o, yollüstü bir yük qatarına minib Kumbelə yollanmazdan arvadını yolçevirən köşkün yanına qədər ötürmək istəyirdi. İndi Bikə yolçevirən vəzifəsində ərini əvəz ələyəcəkdi.

Onlar elə burda da vidalaşdılar. Nə söz-söhbətləri vardı, hamısını hələ gecədən danışıbmışdılar. Parovoz dayanmışdı. Maşinist Qa-

zanqapı yanına çağırır, tələsdirdi. Qazanqap onun yanına qalxan kimi, parovoz uzun bir fit verib sürətini artırdı, ərinin çəkmələrini geyib, baş-gözünü şalla sarıyıb belini kəmərlə çəkmiş, bir əlində yol bayrağı, bir əlində də uşaq tutan Bikənin açdığı yolla ötüb keçdi. Son dəfə bir-birlərinə əl elədilər... Sifət, baxışlar, əllər, semaforun işarələri ötüb daldı qaldı...

Qatar işə sürətini artırır, bəyaz rəya kimi səssiz yaxınlaşıb, səssiz uzaqlaşan Sarı-Özək çöllərinin süid örtüyünə səs salaraq gurultu nərlitləylə ötüb keçirdi. Parovoza dolan külək ocaqda yanan kömürün tünd iyinə qarışaraq çöllərin tər-təzə qarının pak ətrini gətirirdi... Qazanqap çalşırdı ki, Sarı-Özək çöllərinin bu qış ətrini ciyərlərinə mümkün qədər bol-bol çəksin və birdən başa düşdü ki, daha bu çöl onun üçün yad deyil.

Kumbeldə səfərbərliyə alınanları yola salırdılar. Hamını sıralara düzüb, əbdəad çağırır, vaqonlara bölürdülər. Bax belə burda da qərribə bir əhvalat baş verdi. Qazanqap sıraya durub öz vaqonuna tərəf gedəndə hərbi komissarlığın işçilərindən biri özünü ona yetirdi.

– Həsənbəyov Qazanqap! Burda Həsənbəyov kimdir? Sıradan çıx! Ardımca gəl!

Necə demişdilər, Qazanqap o cür də elədi.

– Mənəm Həsənbəyov!

– Sənədlərin ver!... Düzdür. Özüdür ki, var. Gəl, ardımca!

Və onlar gəriyə, səfərbərlik məntəqəsi yerləşən stansiyağa qayıtdılar. Həmin adam ona dedi:

– Bilirsən nə var, Həsənbəyov, qayıt get evinə, hardan gəlmişən, düz ora. Başa düşdün?

– Başa düşdüm, – deyər Qazanqap cavab verdisə də, əslində heç nə başa düşməmişdi...

– Hə, di onda yer! Buralarda əl-ayağa dolaşma. Sən azadsan.

Qazanqap yola düşən və yola salan camaatın səs-küyü içində tamam çaşbaş qalmışdı. Əvvəlcə işin belə dəyişməsinə sevinirdi də, ancaq birdən beynindən keçən ani bir fikirdən bədənini dözülməz bir qızıqma basdı. Deməli, belə! O, qarının qabağını tıxayan adamları itələyə-itələyə səfərbərlik raisininin qapısına tərəf soxuldu.

Raisin otağına girmək istəyənlər onun üstünə qışqırdılar.

– Hara, hara soxulursan?

– Mənim vacib işim var! Eşalon gəlir, vacib işdir! – deyər adamları yarıb özünü içəri soxdu.

Otaq papiros tüstüsündən gömgöy duman içində idi. Adamların aralığa aldığı, çığırmaqdan səsi tutulmuş reis kağız-kuğuz və telefon aparatlarıyla dolu stolun dalında oturmuşdu. Qazanqap ona tərəf cumanda, kişi sir-sifətini turşudub başını qaldırdı:

– Nə deyirsən, nə məsələdir?

– Mən etiraz ələyirəm!

- Nəyə etiraz eləyirsən?
 - Mənim atama bəraət qazandırılar, nəhaqdan əyintiyə düşmüş adam kimi. O, qolçomaq olmayıb! Öz kağız-kuğuzlarınızı yaxşı yoxlayın. O, ortabab kimi bəraət alıb.
 - Bir dayan görüm! Axı, nə istəyirsən?
 - Əgər məni bu səbəbə görə saxlamınsızsa, bu, düzgün deyil!
 - Ay kişi, cəfəng-cəfəng danışma. Qolçomaq, ortabab - indi bu kimin danzınadı! Hardan gəlmisən? Kimsən?
 - Həsənbəyov, Boranlı razyezdindənəm.
 Rəis siyahılara baxdı.
 - Bunu bayaqdan desənə! Zəhləmizi tökürsən ki, ortabab belə gəldi, qolçomaq elə getdi, yoxsulu da lap belə-belə olsun! Al, bu da sənin imtiyaz kağızın! Düz çağırmağın. Şəxsən Stalin yoldaşın öz əmri var - dəmiryolçulara toxunulmasın. Hər kəs öz yerində qalır. Buralarda əl-ayağa dolaşma, yeri get birbaş öz razyezdinə, iş gör...

Gün batanda onlar Boranliya çataçatdaydılar. İndi onlar yenə də dəmir yoluna yaxınlaşırdılar, o tərəf bu tərəfə yol alan qatarların fit səsi eşidilirdi, qatarların növünü də seçmək olurdu. Uzaqdan, çöllüyün ortasında onlar oyuncaq kimi görünürdülər. Arxa tərəfdə batan günəş yavaş-yavaş sönmür, söndükcə də tərtəmiz dərələri kölgələyir, təpələri işıqlandırır, beləcə hiss olunmadan toran qarışır, havanı göyümtül qaranlıq və hələ də qışın nəmişliyini saxlamış soyuq yaz torpağının ətriylə doldururdu.

- Bax, bu da bizim Boranlı - deyə Qazanqap dəvənin üstündə gedən Yedigeyə və yanınca yeriyən Ukubalaya tərəf dönüb əlilə işarə verdi. - Daha az qalıb, Allah qoysa, tezliklə çatırıq. Dincələrsiz.

Qarşısındakı dəmir yolunun azacıq burulduğu meydan kimi boş bir yerdə bir neçə ev görünürdü, ehtiyat yolda dayanan qatar semaforun açılmasını gözləyirdi. Ondən o yana hər iki tərəfdə bomboş düzlər, yastı təpələr - səsiz-ünsüz, ölçülüb-biçilməmiş düzənliklər, çöllüklər...

Yedigeyin ürəyi düşdü - öz sahil düzlərinin sakini olsa da, Aralın boş səhralarına alışmış olsa da, belə şey gözləməirdi. Sahilində boy atdığı dəyişən mavi dənizdən susuz-dənizsiz ölü bir yerə! Belə yerdə yaşamaq olarmı?

Yedigeylə yanaşı gedən Ukubala əlini onun ayağına toxundurdu, bir qədər beləcə gedib, əlini götürmədi. Yedigey onu başa düşdü. «Eybi yoxdur, - deyirdi Ukubala, - tək sən sağal. Sonrasına baxarıq...»

Onlar mənzil başına çatırdılar, o mənzil ki, sonradan məlum olduğu kimi, uzun ömür-gün sürdülər, - qalan bütün ömürlərini keçirməli oldular.

Gün tezliklə batdı, artıq qaranlıqda, Sarı-Özək göylərində sarı-hesabı olmayan ulduzlar apaydın görünəndə onlar da Boranliya çatdılar.

Bir neçə gün Qazanqapgildə qaldılar. Sonra ayrıldılar. O vaxt yol fəhlələri üçün ayrılmış barakda onlara bir otaq verdilər, təzə yerdəki həyatları da elə burdan başladı.

Bu kimsəsiz Sarı-Özəkdə, xüsusilə təzə vaxtlarda qatlaşdıqları əziyyətlə baxmayaraq, Yedigeyə iki şey mənfəətli oldu - hava, bir də dəvə südü. Havada elə bir əzəli saflıq vardı ki, bu qədər pak başqa bir yer çətin tapılırdı, süd məsələsini də Qazanqap düzəltmişdi, iki sağmal dəvəsindən birini ona vermişdi.

- Biz arvadla məsləhətləşib, götür-qoy elədik, - dedi, - bizə süd bəs eləyir, siz də bizim o Ağca mayanı özünüzdən sağın. Bu dəvə hələ cavandır, cəmi ikicə qarın doğub. Özünüz qulluq eləyin, bəhəri də sizin. Amma gözünüz köşəkdə olsun, qoymayın acından üzülsün. O sizindir, arvadla məsləhətimiz belə olub, onu verdim sənə. Yedigey, damazlıq üçün verirəm. Yaxşı baxarsan, artıb sürü olar. Birdən köçüb getmək istəməz - satarsan, puldan-paradan düzəldərsən.

Ağcanın balası cəmi həftə yarım əvvəl doğulmuş qarabaşlı, bap-balaca qaramtlı qoşa donqarlı bir köşəkdi. Çox təsirli gözləri vardı. Hərdən bir anasının yanında qaça-qaça atılıb düşərək oynaqlayanda, balaca ağılda tək qalan vaxtlar insan səsinə bənzəyən səslə yazıq-yazıq mələyəndə çox məzəli olurdu. Kimin ağılına gələrdi ki, gələcəkdə bu köşək böyüyüb Boranlının məşhur Qaranəri olacaq. O Qaranər ki, öz yorulmaq bilməyən qüdrətilə ətraf mahalda ad qazanacaq. Bu nərələ bağlı Boranlı Yedigeyin həyatında çox hadisələr baş verəcək. Amma o vaxt bu südəmərk köşəyə daimi qayğı lazımdı. Yedigey ona yamanca bağlanmışdı. Olub-qalan boş vaxtlarını onunla əlləşirdi. Qış gərəndə Qaranər xeyli böyüyüb boy atdı soyuqlar düşəndə ona qarnının altında düymələnən isti canlıq tıkdılar. Bu canlıqda o lap gülməli görünürdü, - ancaq başı, boynu, ayaqları, bir də iki donqarı bayırda qalırdı. Bütün qışı canlılığı çıxartmadılar. Gecəni-gündüzü çöldə açıq havada gəzib dolandı.

O ilisi qışın girəcəyində Yedigey hiss elədi ki, yavaş-yavaş gücə dolur. Hətta baş hərhlənməsinin nə vaxt çəkildiyini belə hiss eləməmişdi. Tədricən qulaqlarındakı uğultu da azalmağa başladı, daha iş vaxtında onu həmişəki kimi tər basırdı. Qışın oğlan çağında isə yolları qardan təmizləmək üçün o da hamı ilə bərabər köməyə getdi. Sonralar o qədər bərkidi ki, gəl görəsən, axı cavan idi, elə özü də bənədən zorlu adam idi, bir az əvvəl keçirdiyi ağır, ayağını güclə sürüdücü günlər unudulmuşdu. Sarısaqqal həkimin dedikləri düz çıxdı.

Kefinin duru olan vaxtlarında köşəyi oxşayır, boynunu qucaqlayıb zarafatyana deyirdi:

– Biz, deyəsən, süd qardaşı kimi bir şeyik. Maşallah, Ağcamın südündən gör necə böyümüsən, mənim də, deyəsən, kantuziyadan canım qurtarır. Allah eləsin birdəfəlik olsun. Fərqimiz ondadır ki, sən birbaşa əmcəkdən əmirəsən, mənə sə sağib şubat düzəldirəm...

Uzun illər keçəndən sonra, artıq Boranlı Qaranərin şöhrəti ələmə car olanda Sarı-Özəyə bir neçə adam gəldi ki, onun fotosunu çək-sin, bu zaman müharibə unudulub getmişdi, uşaqlar oxuyurdu, artıq razıyeddə su nasosu qurğusu qoyulmuşdu, bununla da su qıtlığı problemi həll olunmuşdu. Yedigey isə üstü dəmir taxtapuşlu ev tikdirmişdi, bir sözlə, bu qədar əzab-əziyyətdən, sərkərdanlıqdan sonra axır ki, həyat yoluna düşüb davam elədiyi vaxt bir elə söhbət oldu ki, bu söhbət sonralar uzun müddət Yedigeyin yadından çıxmadı.

Fotomüxbirlərin gəlişi, onlar özlərini belə təqdim eləmişdilər, əlbəttə, yeganə hadisə deməyə də Boranlının tarixində nadir hadisəydi. Diribaş, söhbətçil fotomüxbirlər üç nəfərdilər, bollu da vəd verirdilər – deyirdilər, gelişimizdən məqsəd odur ki, Boranlı Qaranərin şəkli bütün qəzet və curnallarda çap olunsun, öz sahibilə birlikdə Qaranərin ətrafındakı səs-küy, vurnuxma dövrünün o qədar də xoşuna gəlmirdi, o hirsənib nəriləyir, dişlərini qıcıdır, başını dar-tıb qaldırırdı ki, əl çatmasın, onu rahat buraxsınlar. Gələnlər elə hey Yedigeydən xahiş eləməli olurdular ki, dövrəni sakitləşdirsin, onu gah bu, gah da o biri tərəfə döndərsin. Yedigey də hər dəfə, uşaqları, arvadları, lap Qazanqapın özünü də çağırırdı ki, bir yerdə şəkillərini çəkdirsinlər, özlüyündə deyirdi ki, belə olsa yaxşıdır. Fotomüxbirlər buna məmnuniyyətlə razılıq verir, cürbəcür aparatlarla çəqqaçaq çəkirdilər. Əsas nömrə uşaqların hamısının birdən Boranlı Qaranərə mindirildiyi məqam idi – ikisi boynunda oturmuşdu, beşi də belində, tən ortada da Yedigey özü yerləşmişdi, – yəni ki, baxın, görün dəvədə nə güc var! Uşaqların səs-küyünün, sevincinin həddi-hüdüdu yox idi! Lap axırda fotomüxbirlər boyunlarına aldılar ki, Qaranəri adamsız, təkcə çəkmək onlara daha vacibdir. Gözümüz üstə, nə söz ola bilər!

Hə, bax onda aparatlar Qaranərə tuşlandı, nə tuşlandı, böyürdən, qabaqdan, yaxından, uzaqdan, necə bacardılarsa, o cür də çəkildilər, sonra da Yedigeyin və Qazanqapın köməyilə ölçülər götür-dülər – boynunun kökündən aşağı hündürlüyünü ölçdülər, döşünün enini, biləkcinin enini, gövdəsinin uzunluğunu ölçdülər və yazdıqca da heyrləndilər:

– Əla bakteriyadır! Bax, genlər burda özünü göstərib! Klassik bakterian cinsidir! Sən bir döşün eninə bax! Eksteryerə bax!

Əlbəttə, Qaranər haqqında belə sözlər eşitmək Yedigey üçün xoş idi, amma bəzi sözlərin mənasını başa düşmədiyi üçün soruşmalı oldu, məsələn, «bakterian». Sən demə, elm aləmində qoşa donqar qədim dəvə cinsi belə adlanırmış.

- Deməli, bu bakteriyadır?
- Saf cinsdir, almas kimi.
- Bəs bu ölçülər nəyinizə lazım idi ki, götürdünüz?
- Elmi məqsədlər üçün.

Qəzet və jurnal əhvalatında gələnlər, əlbəttə, özlərini mazama-ta mindirmək üçün boranlıların gözünə kül üfürmüşdülər, amma ya-rım ildən sonra xüsusi bağlama ilə zootexnika fakültəsi üçün dəvəçilik üzrə yazılmış dərslik kitabı göndərdilər, kitabın üz qabığı-nın bəzəyi klassik bakterian – Boranlı Qaranər idi. Bir xeyli şəkil də göndərmişdilər, içində rənglisi də vardı. Elə bu fotolarca baxanda bilmək olardı ki, o vaxtlar, xoşbəxt, firavan günlərmiş. Müharibə-dən sonrakı illərin çətinlikləri sovuşub getmişdi, uşaqlar da hələ ba-lacaydı, böyüklər sağ-salamat, qocalıq da hələ dağlar dalında...

Həmin gün Yedigey qonaqların adına qoyun kəşdi, boranlıları da dəvət eləyib gözəl bir məclis qurdu. Şubat, araq, yemək-icmək do-luydu. O vaxt razıyeddə səyyar vaqon-mağaza gəlirdi, ürəyin nə istə-səydi tapa bilirdin. Təki pulun olsun. Cürbəcür krablar, qırmızı kürü, qara kürü, müxtəlif növ balıqlar, konyak, kolbasa, konfet, quş südü-can dərmanı... Ən maraqlısı da budur ki, şeyin bol olan vaxtı o qədar də çox almırdılar. Artıq nəyimə lazımdır? İndi, o səyyar mağazanın yollarda heç izi-tozu da qalmayıb...

Ona yaman oturdular, hətta Boranlı Qaranərin sağlığına da iç-dilər.. Söhbətdən belə məlum oldu ki, qonaqlar Qaranər haqqında Ye-lizarovdan eşidiblər. Bəli, bunu Yelizarov demişdi ki, Sarı-Özəkdə onun dostu Boranlı Yedigey yaşayır və bu dostu yer üzündə ən gözəl dövrəni – Boranlı Qaranərin sahibidir. Yelizarov, Yelizarov! Gözəl insan, Sarı-Özəyi dərinədən tanıyan alim... Yelizarov Boranlıya gə-ləndə hər üçü, Qazanqapla birlikdə bir yerdə olmalıydılar, oturub sübhəcn söhbət eləyirdilər...

Gah Qazanqap, gah da Yedigey bir-birinin sözüne qüvvət verə-verə qonaqlara burdakı dəvələrin ulu nənəsi məşhur ağbaş dəvə Ağmaya və onun daha məşhur yiyəsi – Ana-Beyit qəbiristanlığında dəfn edilmiş Nayman-Ana haqqında bir Sarı-Özək rəvayəti danışdılar. Deməli, Boranlı Qaranərin qanı həmin cinsdəndi! Boranlılar güman eləyirdilər ki, bəlkə də bu qərribə rəvayəti qəzetlərdən biri çap elədi. Qonaqlar dinləməyinə maraqla dinləyirdilər, amma belə hesab elədilər ki, bu nəsilən-nəslə keçən məhəlli əfsanədən başqa bir şey deyil. Amma Yelizarovun fikri tamam bambaşqa idi. O belə hesab eləyirdi ki, o vaxtın tarixi şəraitində bu rəvayət, bəlkə də, baş ver-miş bir həqiqətdir. O belə söhbətlərə qulaq asmağı sevirdi, özü də bu yerlərin keçmişindən xəbər verən rəvayətlərdən az bilmirdi...

Axşamtərəfi qonaqları yola saldılar. Yedigey çox razıydı, fə-rəhdən az qala uçurdu. Elə bəlkə buna görə ağzından yersiz bir söz

qaçırtıdı. Deyəsən, qonaqlarla içməyi təsir eləmişdi. Neyləmək olardı, söz ağzından çıxmışdı.

– Düzünü də, Qazakə, bəlkə Qaranəri köşək vaxtı mənə bağışladığın üçün heyfslənirsen?

Qazanqap ona baxıb istehza ilə qımışdı. Görünür, belə söz gözəlmirdi. Bir az duruxub cavab verdi:

– Söz yox, hamımız insanıq. Amma bilirsənmi, babalardan qalma bir zərb-məsəl var: mal yiyəsi xudadandır. Bu, Allahın öz işidir. Qismətdir. Deməli, Qaranər ancaq sənin olmalıymış, sən də onun sahibi olmalıymışsan. Başqasının əlinə düşsəydi, kim bilir başına nə gələcəkdi, bəlkə də, heç salamat qalmazdı. Tələf olub gedərdi. Lap yarğandan uçulardı. Deməli, o, sənin olmalıymış. Mənim axı əvvəllər də dəvələrim olub, özü də pis dəvələr olmayıb, elə bax bu mayadanca, Qaranərin anası Ağcadan. Səninə tək bir dəvə olub, o da başış... Allah eləsin, yüz il karına gəlsin. Amma, sənin o fikirlərin nahaqdır...

– Bağışla, bağışla, Qazakə, – Yedigey dediyindən peşman olub xəcalət çəkdi.

Qazanqap söhbəti sürütləyib görüb-götürdüyü bir məsələni də ona açdı: belə rəvayət eləyirlər ki, qızıl qanlı Ağmayadan yeddi bala törənib – dördü maya, üçü nər. Elə o vaxtdan da mayalar açıq rəngli, ağbaş, nərler isə əksinə, qarabaş, yerliklərisə şabalıdı olur. Onunçün də Qaranər belə yaranıb. Ağbaş dəvədən qara dəvə törəyib. Bu onun həmin Ağmaya nəslindən olacağına əsas sübutdur, o vaxtdan kim bilir nə qədər keçib, iki yüz, üç yüz, beş yüz il, bəlkə daha çox, amma Sarı-Özəkdə Ağmayanın nəslə kəsilmir. Olmur, olmur, bir də gördün ki, Boranlı Qaranər kimi təzə bir sırtqan¹ – dəvə törədi. Yedigeyin bəxti gətirib. Onun kəndli bəxtiymiş ki, Qaranər doğulub və onun əlinə düşüb...

Qaranərin əl-ayağını yığışdırmaq vaxtı çatanda onu ya axtalamaq, ya da zəncir-buxovda saxlamaq lazım gəlirdi, çünki qızıb özündən çıxır, yaxına adam-zad buraxmırdı, qaçıb günlərlə yoxa çıxırdı, – Yedigey Qazanqapla məsləhətləşəndə, dostu öz sözünü açıq dedi:

– Bu sənin öz işindir. İstəyirsən ki, qulağın dinc olsun axtala, yox, ağər şan-şöhrət istəyirsən – əl dəymə. Onda gərək bir hadisə üz versə, cavabdehliyinə də dözə biləsən. Dözümün, səbrin çatır – döz, üç il qızgınlıq eləyəndən sonra lap öz yedəyinə gələcək.

Yedigey Boranlı Qaranərə əl vurmadı. Ürəyi gəlmədi, əli qalxmadı. Onu elə, atan² saxladı. Bunun üstündə günlər oldu ki, Qaranər ona qan uddurdu...

V

*Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intəhasız sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özəyi düzləri uzanıb gedir...
Coğrafiyada hər şey Qrinvic meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilirdi.
Qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər.*

Səhər tezdən hər şey hazır idi. Qazanqapın meyidini başdan-başa keçəyə bürüyüb üstədən də çatıyla möhkəm sarımsıldılar. Cənazəni traktorun yedək arabasına qoymazdan əvvəl arabanın yerliyinə bir qat pırm, yonqar tökdülər, üstündən də təmiz ot döşədilər, sonra gətirib yerbəyər elədilər. Yola çıxmağa tələsmək lazım idi ki, axşama, saat beşdən-altından gec olmayaraq qəbiristanlıqdan qayıda bilsinlər. Otuz kilometr o başa, bir də o qədr bu başa, üstəlik də dəfn mərasimi – deməli, belə çıxırdı ki, ehsanı hardasa ancaq saat altıya yaxın vermək mümkün olacaq. Elə buna görə də tələsirdilər ki, ehsana çata bilsinlər. Artıq hər şey hazır idi. Boranlı Yedigey hələ dünən axşamdan alıxlanıb hazırlanmış Qaranərin noxtasından tutub adamları tələsdirirdi. Elə həmişə beləydilər – nə işləri işdi, nə də əlləri boş. O özü gecəni yatmamışdı, bir az sınıxsaxsa da, gümrah, səliqəli görünürdü. Üzü tərtəmiz qırılmış, biğ-saqqalı çallaşmış Yedigey ən yaxşı bayırılıq paltarını geymişdi – ayağında xrom çəkmə, əyninə bir az gen gələn məxmər qalife şalvar, ağ köynək üstündən də qara pencək... Başına da bayırılıq dəmir yol şapkası qoymuşdu. Döşünə taxdığı döyüş orden və medalları parıldayırdı, hətta beşilliyin zərbəçisi döş nişanını da unutmamışdı. Bunlar hamısı ona yaraşır, həm də sanballı görkəm verirdi. Bəli, Qazanqapın dəfn mərasimində Boranlı Yedigey elə-belə də olmalıydı.

Boranlıda məmə yeyəndən pəpə yeyənə kimi nə qədər adam var hamısı cənazəni yola salmağa gəlmişdi. Yedək arabasının yanında yığılıb yola çıxmaqlarını gözləyirdilər. Arvadlar ağlaşırdılar. Heç özü də bilmədi ki, necə oldu. Yedigey birdən camaata üz tutdu:

– Biz indi Sarı-Özəkdə ən qədim, ən müqəddəs qəbiristanlıq olan Ana-Beytə yola düşəcəyik. Mərhum Qazanqap-ata buna layıqdır. Öz diliylə vəsiyyəət eləyib ki, orda dəfn olunsun, – Yedigey bir az duruxub fikirləşəndən sonra davam elədi: – Belə çıxır ki, onun qismətinə düşən duz, su daha tükənib. Bu adam bizim razıyeddə düz qırx dörd il can qoyub. Demək olar ki, bütün ömrünü qoyub. O burda işə başlayanda heç su nasosu da yox idi. Suyu həftədən-haftəyə çənlərdə gətirərdilər. O vaxt indi gördüyünüz nə qar təmizləyən maşınlar, nə də başqa maşınlar yox idi. İndi kişini üstünə qoyub dəfn etməyə apardığımız Allahın beləcə bir traktoru da yox idi. Amma

¹ Sırtqan, sırtılan – fəvqəlcanlı, məsələni fəvqələdə, iri, güclü it, qurd.

² Ertək dəvə.

qatarlar işləyirdi, yol da həmişə onların üzünə açıq idi. Qazanqap Boranlıda ömrü boyu öz işini qeyrətlə-namusla görüb. O çox yaxşı adam idi. Bunu özünüz də yaxşı bilirsiniz. İndi biz düşək yolumuza, hamının ora getməsi gərək deyil, heç bununçun minik də yoxdur, bir də ki, yolu da baxımsız qoya bilmərik. Biz ora altı nəfər gedəcəyik. Hər şeyi də abırla, qaydayla eləyəcəyik. Siz də hazırlıq görüb bizi gözləyin, qayıdanbaş hamını mərhumun uşaqları adından onun üçünə çağırıram, davətim budur, oğlu da, qızı da burdadır...

Yedigey qəsdən eləməsə də, balaca matəm mitinqi kimi bir şey çıxdı. Bu sözlərdən sonra düşdülər yola. Boranlılar yedəyin arxasınca bir qədər gedib, dəstəylə də evlərin qurtaracağına dayandılar. Hələ bir müddət arxadan ağlaşma eşidirdi, Ayzadəylə Ukubala səs-səsə verib ağı deyirdi...

Arvadların səsi yavaş-yavaş uzaqlaşmış kəsiləndə, onlar dəmir yolundan aralanıb Sarı-Özəyin içərilərinə girəndə, Boranlı Yedigey rahatca köksünü ötürdü. İndi daha öz əli – öz başı, nə eləyəcəyini özü yaxşı bilirdi.

Gün üfüqdən boylanır, sevinc gətirən işığı geninə-boluna Sarı-Özək düzlərinə yayırdı. Çöllük hələ sərin idi və zahirən onların hərəkətinə mane olan bir şey yox idi. Bu boya dünyanın bu boya genişliyində əlçatmaz, ünyetməz bir yüksəklikdə vur-tut bir cüt çalağan qanad sərib süzür, hərdən də yolçuların ayağı altından qalxan torağaylar hürkü, qorxu içində qanad çırpıb civildəyirdi... «Bunların da uçub getməyinə az qalıb. Qar düşən kimi dəstə bağlayıb uçub gedəcəklər» deyə Yedigey ürəyindən keçirib bir anlığa yağın qarını, ağappaq qar pərdəsi ardından uçan quşcuğazları gözlərinin qabağına gətirdi. Birdən, yenə də nədənsə o gecə dəmir yol xənarına gələn tülkü yadına düşdü. Hətta oğrun-oğrun bir ətrafa da boylandı – görsün onların izinə düşüb gəlmir ki... Bir də yenidən o od püskürə-püskürə Sarı-Özək üzərindən kosmosa qalxan raketi yadına saldı. Amma tez də bu qənaətə gəldi ki, yolları uzaq olsa da, belə bir məqamda belə-belə fikirlərin yeri deyil.

Boranlı Yedigey Qaranərin üstündə qabaqda gedir, Ana-Beyit yoluna bələdçilik eləyirdi. Altındakı Qaranərdə gətdikcə inamını artırır, geniş löhrəm yerləşilə səfər ritminə düşürdü. Qanan adam üçün Qaranərin yol yerləşinin xüsusi gözəlliyi vardı. Onun boyun qəvəsi üzərində qürurla ucalan başı demək olar ki, tərpənmir, elə bil dalğaların üstü ilə üzürdü, yorulmaq bilməyən damarı, uzun ayaqları havanı qayçılaya-qayçılaya yer ölçürdü. Yedigey iki donqar arasında rahat, möhkəm və inamla oturmuşdu. O, Qaranərdən çox razıydı ki, məhmizlənmək-zad tələb eləməyirdi, yolu yüngül gedir, sahibinin hər istəyini asanlıqla anlayırdı. Döşündəki orden və medalları tərpəndikcə günəşin şüaları altında bərk vurur, xəlifcə cingildəyirdi. Amma bu ona maneçilik törətmirdi.

Onun ardınca yedəkli traktor «Belarus» gedirdi. Kabinədə, cavan traktorçu Qalibəyin yanında Sabitcan oturmuşdu. Dünən keyli içib boranlılara ağlına gələn cəfəng şeylər, nə bilim radio ilə idarə olunan adamlar və başqa bu cür axmaq-axmaq şeylər danışıdığı üçün pərt idi, elə bil ağzına su almışdı, başı boynunda yırğalanırdı. Yedigey də baxıb nigarançılıq keçirirdi ki, birdən gözlüyünü salıb sindirər. Ayzadənin əri yedək arabasında, cənazənin yanında büzüşüb oturmuşdu. Gündən qamaşan gözlərini qıyır, hərdən bir də ətrafa baxırdı. Bu vəcisi ayyaş bu dəfə özünü kişi kimi apardı. Dilinə bir damcı da içki vurmadı. Çalışdı ki, hər işə əl yetirsin, meyit yerdən götürüləndə də can-dildən çalışır, çiyini cənazənin altına verirdi. Yedigey ona dəvədə tərkinə minməyi təklif eləyəndə, o etiraz elədi. «Yox, – dedi, – mən qayınatamın yanında oturub, axıracan öz borcumu verəcəm». Bu, Yedigeyə də, boranlılara da xoş gəldi. Yola düşəndə hamıdan bərk, hamıdan çox ağlayan da elə o oldu, yedək arabasında oturub, elə hey bir ucdan yumub töküürdü. «Nə bilmək olar, birdən ağla gəlib bu zəhirmar içkini tərgizdi-tərgizdi də? Ayzadə üçün də, elə uşaqların da xoşbəxtlik olardı», deyə Yedigey ümidlə fikirləşdi.

Bu kimsəsiz çöllərdə qotazlı tərlidə bəzədilmiş dəvəyə minmiş Yedigeyin başılıq elədiyi bu balaca və qəribə matəm qafiləsini «Belorus» markalı təkərli ekskavator tamamlayırdı. Onun kabinəsində sə Ədilbəylə Cümaəli gedirdi. Qapqara zənciyə oxşayan ködərek Cümaəli sükanda oturmuşdu. Bu maşınla o, adətən müxtəlif yol işlərində işləyirdi. Boranlıya da gəlidiyi çox deyildi, burda bənd alıb-almayacağını da indidən demək çətindi. Boyu yanında oturan Caydaq Ədilbəyin çiyinə ancaq çatırdı. Yol uzunlu onlar nə barədə isə şirin söhbət eləyirdilər. Sağ olsun rəzəydzin rəisi Osman. İmkanında olan bütün texnikanı dəfn mərasimi üçün o vermişdi. Rəzəydzin cavan rəisi düz fikirləşmişdi – bu uzunluqda yol gedib, bellə-külünglə yer qazmağa vaxt sərf eləsələr, axşama qayıda bilməzdilər. Axı qəbir dərin qazılmalıdır, üstəlik də qıyıqç vurmaq lazım gələcək – yerli müsəlman adətində görə qəbir lazımı dərində qazılardan sonra, meyidi qoymaq üçün ümumi çalanın böyründən qızıqç şəkildə, dərinliyə getmək şərtilə yer qazılmalıdır.

Başdan bu təklif Boranlı Yedigeyə birtəhər görünürdü, heç ağlına da gəlməzdi, kim isə əllə yox, ekskavatorla qəbir qazmaq fikrinə düşsün. Bu söhbət vaxtı Osmanın qənsərində oturub, alnını qırışdıraraq fikirləşdi. Amma Osman çıxış yolu tapıb, qocanı inandıra bildi.

– Yedigey, mənim sözümə qulaq as. Əvvəlcə əllə qazın, Məsələn, deyək ki, bir bel ağzı qədəri. Dalını, ekskavatorla... Sarı-Özək torpağı daş kimi bərk olur, bunu özünüz yaxşı bilirsiniz. Ekskavatorla lazım olan qədər götürərsiz, sonra da əyri-üyrüsünü əllə düzəldib

necə deyərlər, tamam elərsiz. Həm vaxta qənaət olar, həm də adət öz qaydasında qalar...

Bax, indi Sarı-Özəyin dərinliklərinə getdikcə Yedigey görürdü ki, Osmanın məsləhəti həm ağıllı, həm də yararlı məsləhətmiş, hətta təəccüb də elədi ki, bu onun öz ağılına niyə gəlməyib. Allah qoysa, Ana-Beyitə çatan kimi işlərini elə belə də görərlər, ha, elə də ərlər – qəbiristanlıqda mərhumu üzü qibləyə qoymaq üçün münasib bir yer seçib özlərlə yedəkdə gətirdikləri bella, küllüglə bir az qazandan sonra ekskavatoru buraxıb lazımı dərinliyi götürərlər, aşağıda, böyürdən – qıycaq qazanağını – meyidin qoyulacaq yerinə əllə qazarlar. Onda iş həm tez başa gələr, həm də, adət xilafına olmaz.

Onlar beləcə Sarı-Özəklə irəliləyir, gah da dikdirlərdə sıralanırlar, gah da gen çökəklərin dibində görünməz olur, yenidən uzaq düzənliklərə çıxırdılar – qabaqda dəvə üstündə Boranlı Yedigey, dalınca yedəkli traktor, yedəkdən sonra, lap arxadasa böcəyə bənzər, kələ-kötür, qollu-budaqlı, qabağında buldozer bıçağı, arxasında ağzı çevrilməş çalovu olan «Belorus» ekskavatoru gedirdi.

Yedigey çevrilib axırını dəfə gözdən itməkdə olan razyedə baxanda küren köpək Culbarsı görüb çox təəccübləndi – köpək dəstənin böyürüylə çox işgüzar bir görkəmlə asta-asta qaçırdı. Bu nə vaxt bizə bənd olub? Pay səni bir işə bax! Boranlıdan çıxdanda axı heç gözə dəymirdi. Bilsəydi ki, belə əməl çıxardacaq, əvvəldən tutub bağlayardı. Sən bir heyvanda bicliyə bax! Görən kimi ki, Yedigey Qaranərə minib yola çıxmağa hazırlaşır, o saatca fürsət tapıb onlara qoşulardı. Elə indi də elə bil yerdən çıxmışdı. Eh, qoy gəlsin, – deyə Yedigey daha əhəmiyyət vermədi. Onu geriyyə qovmaq gec idi, bir də itə vaxt sərf etməyinə dəyməzdi. Gəlir, qoy gəlsin... Elə bil sahibinin fikrini duyub köpək traktorunu ötdü, azacıq qabaqda, Qaranərin böyürüylə yeridi. Yedigey onu qamçının dəstəsiylə hədələdisə, it heç eyninə almadı. Yəni iş işdən keçib, hədələməyindən nə faydalı? Bir də axı onun nəyi əskikdi ki, belə bir işə yaxın qoymayaq! Döşlü, pirtləşiq qıllı, möhkəm boyunlu, kəsik qulaqları, sakit, ağıllı gözləri olan küren Culbarsın da öz gözəlliyi, öz sanbahı vardı.

Bunlarla yanaşı, Ana-Beyit yolunda Yedigeyin başından min cür xəyal keçirdi. Üfüqdən boylana-boylana ötən dəqiqələri ölçən günəşə baxdıca olub-keçənləri yada salır, vərəvür eləyirdi. O günləri yadına salırdı ki, Qazanqapla cavan, zor-bilənk vaxtlarıydı, əslinə qalsa, razyeydin daimi, həm də əsas işçiləriydilər, çünki başqaları Boranlıda çox da bənd almırdılar, hamısı gəldi-gedərdilər. Amma onlar nəfəs dərməyə də vaxt tapmırdılar, ona görə ki, istəsən də istəməsən də heç nə ilə hesablaşmadan, razyedə nə iş çıxırdısa görə baxmaq lazım idi. İndi bu barədə danışmaq da olmur – cavanlar güllür: qoca sarsaqlar, canınızı çürütmüsüz... Axı nəyin xatirinə? Doğrudan da axı nəyə görə? Deməli, bir səbəb varmış...

Bir Dəfə yolları qar basanda əl-əl üstə qoymadan, iki gün dalbadal qar təmizlədilər. Axşamları parovoz fəralarıyla işıq salırdılar ki, işlədikləri yeri görə bilsinlər. Qar da ki, töküür, töküür... Bir yandan da külək – bu yandan yığırsan o yanı doldurur. Soyuq da deməklə başa gəlməz. Soyuqdan əlin-üzün şiş gətirir. Arada beş dəqiqəliyə parovoza çıxıb qızınırsan – yenə qayıdırsan Sarı-Özəyin bu əncamsız işinə. Hətta parovozun özü də təkərlərin üstünə qar içində olurdu. Təzə gələn işçilərdən üçü elə ikinci gün əkilirdi. Özləri də ağızlarına gələn nə soyuq varsa Sarı-Özəyin gün-güzəranına yağdırdılar. Biz, dedilər dustaq deyilik, lap türmənin özündə də yatmağa imkan verirlər. Bax, beləcə duruş gətirə bilməyib, səhəri qatarlar hərəkətə gələndə bizi fitə basıb xudahafızlaşdılar:

– Ey, sarsaqqu, boğazına biləyim!

Ona görə yox ki, bu gəldi-gedər dil pəhləvanları gədəndə onları söymüşdülər, yox, iş elə gətirdi ki, həmin o qar basqını günü Qazanqapla vuruşmalı oldular. Hə, belə şey də olmuşdu. Gecəni işləmək heç cür mümkün olan şey deyildi. Qar səpələyir, külək də ki, qudurmuş it kimi hər tərəfdən hücüm çəkib iliyə işləyirdi. Küləkdən baş soxmağa bir yer yoxdu. Parovoz buxar buraxırdı, ancaq nə fayda – buxar donub duman olurdu. Fəralar da qaranlıqda güclə işarırdı. O üç nəfər gədəndən sonra onlar dəvələrə qoşulmuş vəllə qarı daşımağa başladılar. İki dəvə qoşulmuşdu. Bu qiyamətdə çəkmirdilər, heyvanlar neyləsin, heyvanın da canı var da! Yolun qırağında qar sinəyə qədər qalxırdı. Qazanqap dəvənin üst dodağına bağlamış ipi dartırdı, Yedigey də vəlin arxasından qamçılıyırdı. Beləcə gecə yarıya kimi əlləşdilər. Sonra dəvələr qarın içinə yığıldılar, öldür, tərpənmək istəmədilər, tamam taqətdən düşmüşdülər. Neyləmək olardı? İşə ara verib havanın düzəlməyini gözləmək lazımdı. Onlar küləkdən daldalanmaq üçün parovozun yanında durmuşdular.

– Bəsdir, Qazəkə, çıxaq parovoza, sonrasına baxarıq, görək hava nə cür olur, – deyə Yedigey buz bağlamış əlcəklərini bir-birinə vura-vura söylədi.

– Hava necə var, elə də olacaq. Onsuz da yolu təmizləmək bizim işimizdir. Gəl kürəklə işləyək, gözləməyə haqqımız yoxdur.

– Əsi, qoy görək, biz adam-zad deyilik?

– İndi adam olmayan – canavar kimi vəhşilər-zadlar yuvaya təpilib gizlənilər.

– Ay səni, əclaf! – Yedigey özündən çıxdı. – Səndən ötrü gəbərsək də bədi, elə özüün də burda gəbərcəksən! – deyib, onun ənginə bir yumruq ilişirdi.

Tutaşdılar və bir-birinin ağız-burnunu qana boyadılar. Hələ yaxşı ki, ocaq parovozdan düşüb onları araladı.

Bəli, Qazanqap belə Qazanqap idi. İndi belə adam hamı? Daha qazanqaplar qalmayıb. Axırınıcısını da aparırlar basdırmağa. Bircə o

qalıb ki, bir-iki vida sözü deyib, mərhumu tapşırsınlar torpağa, vəs-salam-amin!

Boranlı Yedigey belə fikirləşə-fikiriləşə adda-budda unuduğu duaları öz-özünə təkrar edirdi ki, sözlərin səfini yadına salsın, Allaha xitab olunan fikir ardıcılığını yaddaşında bərpa etsin, çünki ancaq o, yeganə, naməlum və gözə-görünməz qüvvə əvvəlin axırla, həyatın ölümlə bərişməzliyini insan şüurunda bərişdirməyə qadir idi. Görünür dualar elə bunun üçün yaradılıb. Axır bürdün Allaha səs çatdırma bilməzsən ki, soruşasan nə üçün yaşadırısan ki, öldürsən? Dünya bina qurandan bəşər övladı belə də yaşayır, – razı olmasa da bərişir. Bu dualar da o günlərdən necə var, eləcə də qalıb, onlarda elə eyni sözlər deyilir – insanam deyən boş yerə özünü üzməsin, təsəlli tapsın. Qızıl külçəsi kimi min illərdən bəri çilalanan bu sözlər dirilərin ölü üstündə deyəcəkləri son və axır sözlərdir. Adət belədir.

Bir də onu fikirləşirdi ki, fərq yoxdur, Allahın varlıqdan və ya yoxluğundan asılı olmayaraq, insan deyilən şəxs, nalayiq olsa da, onu əksər vaxtlarda ancaq işi dara düşəndən-düşənə yad eləyir. Görünür, elə buna görə də deyiblər ki, Allahsızın başı ağrımasa, Allahı yada salmaz. Bu belədir, ya qeyri-belə, hər halda namazı, dua-nı bilmək lazımdır.

Traktorda gedən cavan yol yoldaşlarına baxanda Boranlı Yedigey mütəəssir olub, səmimiyyətlə hayıfılandığı – onlardan heç biri nə dua bilirdi, nə də kəlməyi-şəhadət. Bəs bu binəvalar bir-birlərini necə dəfn eləyəcəklər? Həyatdan gedəni hansı sözlərlə yola salacaqlar? «Proşşay tovarış, budem pomnit?» Ya da, buna bənzər başqa cəfəng bir şey?

Necə olmuşdusa, bir dəfə vilayət şəhərində dəfn mərasimində iştirak eləmişdi, Boranlı Yedigey mat-məəttəl qalmışdı – elə bil qəbiristanlıq deyil, iclasdı. Mərhumun cənazəsi qabağında hamı əli kağızlı çıxış eləyir, hamısı da eyni şeyləri danışır – nə işdə olub, hansı vəzifələrdə işləyib və necə işləyib, kimə qulluq eləyib və necə qulluq eləyib, sonra da musiqi çalıb qəbrin üstünü əklillərlə ört-basdır elədilər. Birinin də dərrəkəsi çatmadı ki, insanların əsrlərdən bəri ölüm-dirim növbəsi haqqındakı biliyin zirvəsi olan dualarda deyilənlər kimi bir söz desin, elə bil dünyada indiyacən ölənlər olmamışdı, bundan sonra da olmayacaqdı. Bədbəxtlərin hamısı ölməz adamlardı! Gözgörəti həqiqətin ziddinə olaraq elə-belə də deyirdilər: «O, əbədiyyətə qovuşdu!».

Yedigey bu yerlərə yaxşı bələddi. Həm də ki, Boranlı Qaranərin üstündə olduğu üçün hündürdən, qabaqda nə vardısı uzaq məsafədən də yaxşı görürdü. O elə çalışırdı ki, Ana-Beyitə gedən çölləmə yolu mümkün qədər kəşə götürsün, birçə o vaxt yan gedirdi ki, traktorlar çala-çuxtura düşməyib rahat keçsin. Hər şey əvvəldən nəzərə alındığı kimi gedirdi. Az getsələr də, üz getsələr də, hər halda yolun

üçdən birini keçmişdilər... Qaranər yorulmaq bilmədən löhrəm yerişlə, sahibinin istədiyi kimi yeriyirdi. Onların arxasınca yedəkli traktor tırlıdayır, yedəyin arxasınca da təkərlü ekskavator «Belarus» gəlirdi.

Ancaq qarşıda onları əvvəlcədən nəzərə alınmamış bir hadisə gözləyirdi, qarşılaşacaqları bu vəziyyətin, nə qədər Gözlənilməz salsənsə də, Sarı-Özək kosmodromunda baş verən hadisələrlə daxili bir bağlılığı vardı...

«Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisi həmin vaxtda öz həmişəki yerində Sakit okeandakı Aleut adalarının cənubunda, Vladivostokla – San-Fransisko şəhərləri arasındakı hava yolunun tən ortasında dayanmışdı.

Okeanda hava dəyişməmişdi. Günün birinci yarısında günəş ara vermədən gözqamaşdırıcı şüaları ilə nəhayətsiz suların ləpələrində bərq vurmaqda idi. Tərtəmiz üfüqdə havanın korlana biləcəyi bərdə bir əsər-ələmət yoxdu.

Təyyarə daşıyan gəmidə xidmətçi bölmələr son dərəcə gərgin vəziyyətdə idi – hava nəqliyyatı və daxili təhlükəsizlik qrupu da daxil olmaqla hamı ayıq-sayıq durmuşdu, hərçənd ki, ətraf mühidə buna səbəb ola biləcək heç bir konkret faktiki səbəb yox idi. Bu səbəblər kosmosdan kənarı idi.

«Tramplin» orbiti vasitəsilə Meşəliddəş planetindən paritet-kosmonavtların «Konvensiya»ya verdikləri məlumat Biridamərkin rəhbərlərini və xüsusi səlahiyyətli komissiyanın bütün üzvlərini çaşqınlıq içində qoymuşdu. Çaşqınlıq elə güclü və təsirliydə ki, hər iki tərəf əvvəlcə ayrı-ayrılıqda yığınaq keçirməyə məcbur oldu ki, hər şeydən əvvəl, baş vermiş vəziyyəti öz şəxsi maraq və mövqeləri baxımından aydınlaşdırandan sonra birgə yığınaqda ümumi bir qərara gələ bilsinlər.

Bəşər tarixində baş vermiş misilsiz kəşfdən dünyanın hələ xəbəri yoxdu – dünya yerdən kənar Meşəliddəş planetindəki sivilizasiyadan xəbərsizdi. Hətta tərəflərin hökumətləri ciddi məxviyyətlə xəbərdar olunsalar da, işin hansı istiqamətdə getdiyini bilmirdilər. Səlahiyyətli komissiyaların ümumi bir razılığa gəlməsini gözləyirdilər. Təyyarə daşıyan gəminin hər yerində çox ciddi bir rejim qoyulmuşdu – heç kim, hava nəqliyyatı da daxil olmaqla, öz yerini tərk eləyə bilməzdi. Heç kim, heç bir səbəb-bəhanə ilə gəmidən kənara çıxma bilməz, heç bir başqa gəmi də «Konvensiya»ya əlli kilometrədən artıq yaxınlaşa bilməzdi. Bu yerlərdən uçan təyyarələr öz istiqamətini dəyişməliydilər ki, təyyarə daşıyan gəmiyə üç yüz kilometrədən artıq yaxınlaşmasınlar.

Beləliklə də tərəflərin ümumi yığıncağı işini dayandırdı, hər komissiya öz tərəfindən olan «Demirq» proqramının müstəqil rəhbərlə birlikdə elm aləminə məlum olmayan Meşəlidöş planetindən 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtların verdikləri məlumatın müzakirəsinə başladılar.

Onların sözü ağlabatmaz bir astronomik uzaqlıqdan gəlmişdi:
Dinləyin, dinləyin!

Biz, Yer üçün transqalaktiv verilişə başlayırıq!

Yerdə adət elədiyimiz adları olmayan şeyləri izah etmək çətin-dir. Hər halda ümumi cəhətlər çoxdur.

Onlar insanabənzər məxluqlar, əslində elə bizim kimi adamlardır! Eşq olsun dünya evolyusiyasına! Elə burda da evolyusiya hominid modelini universal prinsiplər əsasında yaratmışdır! Bu hominidlər – kənar planet sakinlərinin gözəl nümunələridir! Dəriləri qarabuğdayıdır, göyümtül saçları, yaşəmənli-yaşıl gözləri, ağappaq sıx kirpikləri var.

Bizim orbital stansiya ilə birləşəndə, onları tamam şəffaf skafandrlarda gördük. Onlar gəminin dal tərəfində dayanıb təbəssümlə baxır, bizi öz yanlarına dəvət eləyirdilər. Biz də bir sivilizasiyadan başqa bir sivilizasiyaya qədəm qoyduq.

Vintvari uçuş aparatı orbital stansiyadan ayrıldı, biz zaman axınını yenərək işıq sürəti ilə hərəkət eləsək də, faktiki olaraq gəminin içində bunu hiss etmir, kainatın içərilərinə doğru irəliləyirdik. Nəzərimizə birinci çarpan bu oldu ki, çəkisizlik vəziyyəti yox idi, bu da gözləmədiyimiz halda vəziyyətimizi xeyli yüngülləşdirdi. Buna nə yolla nail olduqlarını hələlik izah eləyə bilmərik. Rus və ingilis sözlərinin qarışığından ibarət olan ilk cümlələri bu oldu: «Vel kom naş zvezda!». Biz onda başa düşdük ki, lazımı qədər cəhd göstərsək fikir mübadiləsi eləyə bilərik. Bu göyümtül saçlı varlıqlar hündürdurlər, iki metrə yaxın boyları var, – beş nəfərdilər: dördü kişi, biri qadın. Qadın onlardan boyuna görə yox, zərifliyinə və dərisinin nisbətən ağılığına görə fərqlənirdi. Göyümtül saçlı meşəlidöşlülərin hamısı qarabuğdayıdılar, bizim məğrib ərəbləri kimi. İlk dəqiqələrdən bizdə onlara qarşı bir inam yaranmışdı.

Onlardan üçü – uçuş aparatın pilotu, kişilərdən biri və qadın isə Yer dillərinin mütəxəssisiydilər. İlk dəfə məhz onlar radio verilişlərini tutmaq yolu ilə ingilis və rus sözlərini öyrənib sistemləşdirmiş, Yer sözlüyü yaratmışlar... Biz görüşdüyümüz vaxta kimi onlar artıq iki min beş yüzədən çox söz və istilahların mənasını öyrənə bilmişlər. Onlar başa ünsiyyətimiz elə bu linqvistik ehtiyatın köməyiylə başladı. Onlar özləri bizim qətiyyənlə başa düşmədiyimiz bir dildə danışılar, ancaq ahəngindən ispan dilini xatırladı.

«Paritet»i tərkl elədiyimizdən on bir saat sonra biz artıq Günəş sisteminin hüdudlarından çıxdıq.

Öz ulduz sistemimizdən çıxıb başqa birinə köçməyimiz bilinmədi, demək olar ki, fərqi yox idi. Kainatın materiyası hər yerdə eynidir. Ancaq, qarşıda – istiqamət götürdüyümüz kursda (görünür o anda kənar sistem cisimlərinin düzülüşü və vəziyyəti eləmiş) tədricən işıqlanan al şəfəqlər gördük. Bu şəfəqlər getdikcə artıb genişlənir, uzaqlarda sonsuz bir işıq deryası yaradırdı. Bu zaman biz yöstüldü bir neçə planetin yanından keçdik, onların bir tərəfi qaranlıq, digər tərəfi işıqlıydı. Görə bildiyimiz genişlikdə çoxlu günəşlər və aylar var idi.

Biz elə bil ki, gecədən çıxıb gündüzə düşürdük. Birdən-birə sonu, nəhayət olmayan, gözqamaşdırıcı, təmiz bir işıq aləminə daxil olduq, bu işıq seli birinci dəfə gördüyümüz bu göydə nəhəng və qüdrətli bir Günəşdən gəlirdi.

– Biz öz qalaktikamızdayıq! Baxın işıq saçan bizim Cazibdir! Tezliklə Meşəlidöş də görünəcək! – deyər dilçi qadın məlumat verdi.

Həqiqətən, yeni kosmik fəzanın ağıqlaşdırıcı yüksəkliyində bizim üçün yeni olan Cazib adlı günəşi gördük. Özünün şüalanma gücü, ölçüsünə görə Cazib bizim günəşdən çox böyük idi. Yeri gəlmək deyək ki, bu dünyada rast gəldiyimiz bir sıra geoloji keyfiyyətlərin bizim dünyadan fərqi nəhəz burdakı günəşin bu xüsusiyyəti və Meşəlidöş sətək uzunluğunun iyirmi səkkiz saata bərabər olması ilə izah etmək fikrindəyəm.

Ancaq bunlar haqqında biz çalışıb gələndə, ya da «Paritet»ə qayıdanbaşa məlumat verərik, hələlik isə öləri də olsa bir neçə vacib xəbər vermək istəyirik. Meşəlidöş planeti yüksəkədən baxanda bizim Yeri xatırladı, eynilə bizimki kimi atmosfer buludlarıyla əhatə olundu. Planetə beş-altı min metr qalmış, meşəlidöşlülər bizim üçün ümumi tanışlıqdan ötrü planet ətrafında xüsusi dövrə vurdular – bu, görülməmiş bir gözəllik aləmiydi: dağlar, silsilələr, təpələr – yamaclar yaşılıq içindəydi. Onların da arasında çaylar, göllər, dənizlər... Amma planetin bir neçə yerində, əsasən qütblər ətrafında, – həyat nişanı görünməyən, başdan-başa toz-tufan içində qalmış səhralar görünür. Bizə ən çox təsir göstərən yaşayış yerləri, bir də səhralar oldu. Meşəlidöşün ümumi landşaftı içində bu konstruktör qurğuları hədsiz inkişaf eləmiş urbanizasiyadan xəbər verir. Hətta, Manxattan yarım adasındakı ecazkar şəhər belə, bu planetin göyümtül saçlı sakinlərinin şəhər salmaq bacarığı müqabilində heç bir müqayisəyə gələ bilməz!

Meşəlidöş məxluqatı, bizim qandığımızı görə, kainatda şüurlu varlığın xüsusi bir fenomenidir. Hamiləlik dövrünü Meşəlidöşün on bir ayı ərzində keçirirlər. Çox uzun ömür-gün sürsələr də, onlar belə hesab eləyirlər ki, cəmiyyətin ən vacib, təxirəsalınmaz problemi və fikri, cəhdi ömrün uzadılmasıdır. Onlar orta hesabla yüz otuz-yüz

¹ ABŞ-dakı Nyu-York şəhəri nəzərdə tutulur

əlli il ömür sürürlər, ara-sıra iki yüzü haqlayanlar da olur. Planetin sakinlərinin sayı on milyardan artıqdır.

Göyümtül saçların həyat tərzini barədə, bu sivilizasiyanın nailiyyətləri barədə azacıq da olsa sistemli şəkildə məlumat vermək imkanında deyilik. Odur ki, fraqmentar şəkildə bizi ən çox valeh eləyən şeylər barədə danışırıq.

Günəşdən, daha doğrusu, Cəzibdən enerji alıb onu istilik, ya da elektrik enerjisinə çevirə bilirlər, özü də bizim hidrotexniki üsulumuzdan qat-qat artıq faydalı iş əmsalı alırlar, bundan daha mühüm onların gecə ilə gündüzün hava temperaturu fərqi enerji sintezləşdirəndir.

Onlar iqlimi tənzim etməyi də öyrəniblər. Biz planet üzərində ümumi tanışlıq uçuşu keçirəndə, uçuş aparatı şüalanma yolu ilə, bəzi yerlərdə həddən çox yığılmış duman və bulud toplarını birca anda dağıdırdı. Biz bunu da öyrəndik ki, onlar hava axınına, həmçinin dəniz və okeanlarda suyun axarına da təsir göstərməyi bacarırlar. Bu yolla da planet üzərindəki nəmişliyi və hava temperaturu rejimini lazımı qaydada saxlaya bilər, hətta cazibə qüvvəsini də idarə etməyi nail olublar ki, bu da onlara ulduzlararası uçuşlarda kömək ələyir.

Lakin onların qabağına nəhəng bir problem çıxıb, zənnimizcə Yer üzündə hələ belə şeylə qarşılaşmamışıq. Onlar quraqlıqdan əziyyət çəkirlər, çünki iqlimi idarə etməyi bilirlər. Ərzaq məhsulları istehsalında qıtlıq deyilən şeydən də hələlik xəbərləri yoxdur. Özü də belə bolluğa, əhalisi Yerdəki insanların sayından iki dəfə yarım çox olan bir yerdə nail olmuşlar. Amma planetin xeyli ərazisi tədricən yaşayış üçün yarasız hala düşür. Belə yerlərdə canlı nə varsa tələf olub gedir. Bu hadisə daxildən quruma adlanan prosesin nəticəsidir. Biz ümumi tanışlıq uçuşunda Meşəlidöşün cənub-şərq tərəfində tozunaq tufanları gördük. Planetin daxilində baş verən hansı qorxunc reaksiyalar nəticəsində, çox ola bilsin ki, bu bizim vulkanik proseslərə bənzər bir şeydir, ancaq, deyəsən, bu tədriclə davam edən yayılmış şüa püskürməsi növüdür, – torpağın üst qatı dağılıb-pozulur, dənəverliyini itirir, torpaq yaradan bütün ünsürlər yanib zay olur. Meşəlidöşün bu yerindəki Saxara böyükliyədə olan bir səhra ilə bəil, addımabaaddım genişlənərək, göyümtül saçı planet sakinlərinin yaşayış yerlərini tutur. Bu, onlardan ötrü ən böyük fəlakətdir. Onlar planetin dərin qatlarındakı prosesləri idarə etməyi hələlik öyrənə bilməyiblər. Bu qorxunc daxili quruma prosesi ilə mübarizə üçün ən yaxşı qüvvələr səfərbər olunub, böyük elmi və maddi vəsait ayrılmışdır. Onların ulduzlar sistemində ay yoxdur, amma bizim aydan xəbərləri var, orda olublar. Onların fikrincə, bəlkə bizim ay da buna bənzər bir prosesin qurbanı olub. Bunu eşidəndə biz bir az fikrə getdik – axı Ay Yerdən o qədər də uzaq deyil. Belə bir fəlakətlə qarşı-

laşmağa biz hazırıqmı? Bunun zahiri, eləcə də daxili nəticələri nə cür ola bilər? Görəsən, adamlar bunun qeydinə qalacaqlarmı ki, Yer üzündə ardı-arası kəsilməyən çəkişmələr nəticəsində, özlərinin intellektual inkişafında çox şey itiriblər. Hazırda Meşəlidöşün elm aləmində ümumplanet əhəmiyyətli mübahisələr gedir – bu daxili quruma prosesinin sirlərini öyrənib, potensial fəlakətin qarşısını almağa cəhd göstərsinlərmə, ya ki, vaxt varkən kainatda öz həyat tələblərinə cavab verən başqa planet tapıb, kütləvi sürətdə köç ələsənlər, beləliklə də Meşəlidöşdəki sivilizasiyanı ora köçürüb bərpa etsinlər? Hələlik bu da aydın deyil ki, onlar nəzərlərini hara və hansı planetə yönəldiblər. Göründüyü kimi, planetin indiki vəziyyətində onları heç bir təhlükə-filan gözləmir, burda hələ milyon illər qaçğısız ömür-gün keçirmək mümkün olduğu halda, təəccüblüsü budur ki, elə əl-ayağa düşüb narahat olurlar ki, sanki belə bir uzaq gələcəyin fəlakətinin birbaşa indiki əhaliyə aidiyyəti var. Yəni doğrudanmı heç kimin beynində belə bir xəbis fikir oyanmayıb. «Eh, mən öləndən sonra qoy nə olur olsun?!». Biləndə ki, ümumi maddi nemətlərin xeyli hissəsi bu daxili quruma prosesinin qarşısını almaq üçün ayrılıb, bizim özümüzün ürayimizdən buna bənzər bir fikir keçdi, utanıb xəcalət çəkdi. Onlar bunun qarşısını almaqdan ötrü bir neçə min kilometr uzunluğunda maneə xətti çəkməyə cəhd göstərirlər, – bu xətt gün-gündən genişləniş böyüyən bütün ölü boşluqlar sərhədi boyunca uzanmalıdır – bunu buruqlar qoyaraq hədsiz dərin quyular qazıb yerin təkinə çox uzunmüddətli təsir göstərən neytrallaşdırıcı maddələr yeritmək istəyirlər, onların fikrincə, bu planetin nüvəsində gedən daxili reaksiyalara lazımı təsir göstərə biləcəkdir. Şübhəsiz, onların da özlərinə görə insan şüurunu əbədi bir yük altında saxlayan mənəvi, əxlaqi və intellektual xüsusiyyət daşıyan ictimai həyat problemləri var. Aydın məsələdir ki, onlar necə yüksək maddi nemətlər bolluğuna nail olublarsa olsunlar, bu o demək deyil ki, on milyardan artıq əhalisi olan planetdə ümumi həyat o qədər də asan keçir. Buna baxmayaraq, təəccüb doğuran odur ki, onlar dövlət deyilən quruluşun nə olduğunu bilmirlər, müharibə və silah deyilən şeylərdən xəbərləri yoxdur. Bunu dürist deyə bilmərik – çox ola bilsin ki, keçmiş tarixdə müharibələri də olub, dövlət quruluşlarında, hətta lap pulları da və o cümlədən bunlarla yanaşı gedən başqa ictimai münasibətlər mövcud olub, hər halda, bunlar keçmişdə olmuş olsa da, hazırkı tarixi dövrdə onların dövlət quruluşu adlanan zərəkətliq institutları və mübarizənin müharibə deyilən formalarından xəbərləri yoxdur. Əgər biz yerdə gedən ardı-arası kəsilməyən müharibələrin mahiyyətini onlara başa salmalı olsaq, bu, onlara mənasız, hətta məsələlərin həllinin ən vəhşi üsulu kimi görünməzmi?

Onların bütün həyatı tamamilə başqa əsaslar üzərində təşkil olunub, bu bizim yerdəki ağıl, mühakimə yürütmək formasından kənar olduğu üçün onları kifayət qədər anlayıb dərk edə bilmirik.

Onlar müharibəni mübarizə vasitəsi kimi rədd edərək elə bir kollektiv planetar şüur səviyyəsinə çatmışlar ki, bizim tariximizə görə, çox güman ki, bu cür sivilizasiya kainat mühitinin ağıl kəsən hüduqlarında ən qabaqcıl sivilizasiyadır. Ola bilsin onlar elmi inkişafın elə bir səviyyəsinə çatmışlar ki, vaxt və fəza ölçüsünün insanlaşdırılması şüurlu varlıqların həyat fəaliyyətinin əsas mənasına çevrilir, beləliklə də dünya təkamülünün yeni, daha yüksək və sonsuz mərhələsinin davamını təmin edir.

Biz müqayisəyə gəlməyən şeyləri müqayisə etmək fikrində deyilik. Vaxt gələcək ki, bizim Yer üzündə də adamlar belə yüksək inkişafa çatacaqlar, bizim elə indinin özündə də fəxr edib öyünməli şeylərimiz az deyil, ancaq acı bir fikirdən yaxa qurtara bilmirik: bəs Yer üzündəki bəşəriyyət tragik bir səhv uyaraq tarixin ancaq müharibələr tarixi olduğuna özüni inandırmışsa onda necə olsun? Bəlkə bu cür inkişaf yolu başdan-binadan çıxılmaz, səhv yoldur? Belə isə biz hara gedirik, bu yol bizi hara aparıb çıxaracaq? Əgər bu doğrudan da belədirsə, bəşəriyyət səhvini etiraf etmək üçün cəsarət tapıb yerlə-yeksan olmaqdan can qurtara biləcəkmiz? Taleyin hökmü ilə Yerdənkənar ictimai həyatla ilk təmasda biz olduğumuz üçün anlaşılmaz hisslər keçiririk – bir tərəfdən yer sakinlərinin gələcəyi üçün nigarəncilik hissi, digər tərəfdən ümid, çünki kainatda elə bir ictimai həyat nümunəsi var ki, onun inkişafı müharibələr yolu ilə həll edilən ziddiyyətlərdək kənardır...

Meşəlidöşlülər bilirlər ki, kainatın onlar üçün çox uzaq olan bir guşəsində Yer planeti var. Onlar Yer sakinləri ilə təmasa girməyi çox istəyirlər, bu təkcə adi marağ hissi deyil, onların fikrinə görə, bu hər şeydən əvvəl, şüur fenomeninin təntənəsi naminə, sivilizasiya təcrübəsi mübadiləsi naminə, kainatdakı intellekt sahiblərinin yeni ruhi və zehni inkişafı naminədir.

Bu münasibətlərdən onlar düşündüyümüzdən daha çox şeylər gözləyirlər. Meşəlidöşlülərin Yer sakinlərinə olan marağı bir də buna əsaslanır ki, onlar hər cür enerjinin əvvəl-axır kəsərdən düşəcəyini, eləcə də hər bir planetin əvvəl-axır məhv olacağı faktorunu nəzərə alaraq, təbiətdəki həyatın sonsuz davamını təmin etməyin əsas yolunu dünya şüurunun bu iki qolunun ümumi səyinin birləşməsində görürlər...

Onlar milyard illərdən sonra gələcək «məşhər günün» probleminin qayğısını çəkərək kainatdakı bütün canlıların yaşaması üçün yeni baza təşkilinin kosmoloji proyektlərini işləyib hazırlayırlar...

İşıq sürətilə uçan aparatları olduğu üçün onlar elə indinin özündə bizim Yerə gələ bilərdilər. Ancaq Yer sakinlərinin razılığı və

dəvəti olmadan bunu eləmək istəməzlər. Onlar Yerə çağırılmamış qonaq kimi soxulmaq fikrində deyillər. Buna görə də bizə işarə vururlar ki, tanışlıq üçün çoxdan münasib bir imkan axtarırlar. Bizim kosmik stansiyalarımız uzunmüddətli orbitlərə çıxmış obyektlərə çevriləndən sonra onlara aydın olub ki, görüş vaxtı yaxınlaşır, həm də ilk addımı onlar atmalıdırlar. Onlar ciddiliklə hazırlaşır, münasib vaxt gözləyirmişlər. Bu da bizim payımıza düşüb, çünki bu aralıqda – orbital stansiyada biz olmuşuq...

Aydın məsələdir ki, bizim onların planetinə gəlməyimiz ağlağəlməz bir sensasiyaya çevrildi. Bu münasibətlə ancaq böyük bayramlarda istifadə olunan global telekontakt sistemi efrə buraxıldı. Ətrafımızda işıq saçan havada bizdən minlərlə kilometr uzaqlıqda olan şeyləri və adamların üzünü tam əyanlıqla yanımdaca görə və eyni zamanda qarşılıqlı əlaqə yaradıb ünsiyyətdə ola bildirdik – təbəssümlə bir-birimizin üzünə baxır, sevinc, coşğunluq və ehtirasla gülüb-danışır, əl verib görüşür, sanki doğrudan da onlarla həqiqi kontaktda idik. Bu meşəlidöşlülər necə də gözəldirlər, necə də bir-birindən seçilir, hətta onların göyümtül-mavi saçlarının çaları da müxtəlifdir – tünd-göydən tutmuş ultramarinə qədər! Bizim qocalar kimi onların da saç-saqalı ağarır. Hətta, antropoloji tipləri də müxtəlifdir, çünki müxtəlif etnik qruplardadırlar.

Bütün bunlar və bunlardan daha maraqlı şeylər barəsində biz «Paritet»ə və ya Yerə qayıdandan sonra danışacağıq. İndi əsas məsələdən danışmaq istəyirik. Meşəlidöşlülər bizdən xahiş ələyirlər ki, «Paritet» rabitə sistemi vasitəsilə sizə çatdırıq ki, Yer sakinləri nə vaxt münasib bilərsə, onlar bizim planetə gəlmək arzusundadırlar. Ancaq, təklif edirlər ki, hələlik ulduzlararası keçid stansiyası yaratmaq proqramı razılaşdırılsın, bu həm ilkin görüşlər keçirmək üçün yer olardı, həm də ondan gələcəkdə daimi yöstülmə baza kimi istifadə oluna bilərdi. Biz söz verdik ki, onların bu təkliflərini öz həmyerlilərimizə çatdırıq. Ancaq bununla əlaqədar olaraq bizi narahat edən tamam başqa şeylərdir.

Biz, Yer sakinləri bu cür planetlərarası görüşə hazırlıqma, şüurlu məxluqlar kimi bizim buna yetkinliyimiz çatarmı? Biz bir-birindən ayrılıq və mövcud ziddiyyətlər şəraitində birlik tapıb, bir növ özümüzü vəkil edərək, bütün bəşəriyyət, bütün Yer kürəsi adından çıxış ələyə bilərdikmi? Sizdən acizənə rica edirik ki, yeni rəqabət alovunu, mənasız birincilik uğrunda yeni mübarizənin qarşısını almaq naminə bu məsələni ancaq BMT-yə həvalə edin. Sizdən onu rica edirik ki, BMT-dəki qadağan hüququndan sui-istifadə etməyin, bəlkə də bu dəfəlik müstəsna olaraq bu veto hüququ ləğv edilsin. Kosmik fəzamız çox-çox uzaqlarında belə şeylər barədə düşünmək bizim üçün son dərcə ağır və acıdır, ancaq neyləmək olar, biz Yer kürəsindənlik və biz Yer planeti sakinlərinin xasiyyətinə yaxşı bələdik.

Nəhayət, bir daha özümüz və tutduğumuz iş haqqında danışmaq istəyirik. Bizim orbital stansiyadan yoxa çıxmağımızın necə bir təaccübə səbəb olduğunu və bununla bağlı necə təcili tədbirlər görüldüyünü biz yaxşı başa düşürük. Bu qədər təsvişə səbəb olduğumuz üçün dərinəndə-dərinə təəssüf edirik. Amma bu elə bir unikal hadisə idi ki, imtina edə bilmədik, buna mənavi haqqımız yox idi. Biz çox ciddi rəqlament nizamnamə məhdudiyətində yaşayan adamlar olsaq da, bu böyük məqsəd naminə rəqlament xalafına hərəkət etməyə borclu yuq.

Bunu bizim öz vicdanımızın mühakiməsinə buraxın, biz lazımı cəza çəkməyə hazırıq. Amma bunu hələlik yaddan çıxardın. Qulaq asın! Biz uzaq kainatdan siqnal veririk. Biz indiyə qədər məlum olmayan Cazib günəşinin qalaktik sistemindən xəbər göndəririk. Göyümtül saçlı meşəliddöşlülər ən müasir, son dərəcə yüksək müasir sivilizasiyanın yaradıcılarıdır. Onlarla görüş bütün bəşəriyyətin taleyində, bizim bütün həyatımızda global dəyişiklik yarada bilər. Çox təbii ki, ilk növbədə «öz Yerimizin mənafeyini gözləmək şərtiylə, belə bir işə cürət edə bilirikmi?»

Kənar planet sakinlərinin bizə heç bir təhlükəsi yoxdur. Hər halda bizə belə görünür. Ancaq biz onların təcrübəsindən istifadə eləsək, dünyamızı əhatə edən maddi mühitdən enerji alınması üsullarından bəsləmiş, ta ki, zor işləmədən silahsız, müharibəsiz yaşamağı öyrənərək öz həyat tərzimizdə çevriliş yarada bilərdik. Son dediklərimiz qulağa da qəribə gələ bilər, ancaq biz təntənəli surətdə təsdiq edirik ki, Meşəliddöş planetindəki şüurlu məxluqatın həyatı məhz bu tərzdə qurulub, öz kütləsi etibarlı ilə bizim Yer kürəsi böyüklükdə olan geobioloji məkanda belə bir kamilliyə çata bilər. Kainatın yüksək sivilizasiyalı təfəkkür təzi nümayəndələri kimi onlar özlərinin ağıl qardaşları olan Yer sakinlərilə açıq əlaqəyə girməyə hazırdırlar, lakin bu kontaktın forması hər iki tərəfin tələblərinə və ləyaqətinə uyğun olmalıdır.

Yerdənkənar sivilizasiya kəşf elədiyimizə görə biz nə qədər dərin sarsıntı keçirsək də, tezliklə Yerə qayıtmaq arzusunda yuq ki, fəza hüduqlarımızdan uzaq qalaktikadakı Cazib günəşi sistemi planetlərindən birində şahidi olduğumuz şeylər barədə adamlara məlumat verə bilək.

«Bizim fikrimiz budur ki, iyirmi səkkiz saatdan sonra, yəni bu növbəti radio verilişlərindən bir sutka keçmiş, gəriyə istiqamət götürüb öz «Paritet»imizə qayıdaq. «Paritet»ə daxil olan kimi özümüzlü verəcəyik Biridamarikin sərəncamına.

Hələlik, görüşənə qədər. Günəş sisteminə uçmaq ərafəsində «Paritet»ə çatacağıımız vaxt barədə məlumat verəcəyik.

Bununla da Meşəliddöş planetindən ilk verilişimizi qurtarıyıq. Tezliklə görüşənə qədər. Çox-çox xahiş edirik ki, ailələrimizə xəbər verəsiniz, bizdən nigaran qalmasınlar...

Paritet – kosmonavt T – 2.

Paritet – kosmonavt 2-1».

«Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmidəki «Paritet» orbital stansiyasında baş vermiş fəvqəladə hadisəni tədqiq edən xüsusi səlahiyyətli komissiya tərəflərinin ayrıca yığınağı bununla başa çatdı ki, hər iki tərəfdən olan komissiya bütün üzvlərilə birlikdə yuxarı təşkilatların göstəriş almaq üçün gəriyə uçmalı oldular. Təyyarə daşıyan gəminin göyertəsindən qalxan təyyarələrdən biri San-Fransiskoya, bir neçə dəqiqədən sonra qanadlanan digəri isə əks istiqamətdə Vladivostoka yön aldı.

«Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmi isə öz həmişəki yerində – Sakit okeandakı Aleut adalarından cənubda idi... Təyyarə daşıyan gəmidə çox ciddi qayda qoyulmuşdu. Hər kəs öz işlə məşğuldu. Hamı gözdə-qulaqdaydı. Bir adam da danışmırdı...

Bu yerlərdə qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intəhasız Sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Ana-Beytə gedən yolun artıq üçdən biri qət olunmuşdu. Günəş əvvəlcə üfqudən çox sürətlə qalxdı, indisə elə bil ki, Sarı-Özəyin başı üstündə birçə nöqtədə dayanıb. Deməli, gün-günorta olmuşdu, göydən od ələnirdi.

Boranlı Yedigey gah saatına, gah günəşə, gah da irəlində uzanıb gedən düzlərə baxa-baxa kəsirdi ki, hələlik işləri lazımı qaydada gedir. O, yenə də dəvənin üstündə irəlində gedir, onun ardınca yedəkli traktor, yedəyin ardınca da «Belarus» ekskavatoru gəlirdi, kürən köpək Culbars isə böyür tərəfdən qaçırdı.

«Sən demə, insanın beyni birçə saniyə də fikirsiz dayana bilmirmiş. Sən bir bu şoğəribin işinə bax – istəsən də, istəməsən də fikirdən fikir doğur, yaqın, ölənəcan ələ-belə gedəcək!». Yedigey bu gülməli qənaətə yol boyu aramsız olaraq nəyinsə haqqında fikirləşdiyini hiss eləyəndə gəlmişdi. Dənizdə dalğalar bir-birini qovduğu kimi, fikir də fikri qovurdu. Uşaqılıq çağlarında o saatlarla Arala tamaşa elərdi. Küləkli havalarda uzaqda sular ağarır, sonra köpüklənə-köpüklənə qabara-qabara yaxınlaşaraq dalğadan dalğa yaradırdı. Bu hərəkətdə dəniz canlı bir varlıq kimi sanki eyni vaxtda yaranır və pozulur, pozulub yenidən yaranırdı. Bax elə onda bu oğlan uşağının ürəyindən keçirdi ki, qağayı olub bu su ümmanının necə yaşadığını yüksəklikdən görmək üçün dalğalar üzərində bərq vuran su qırçınlarının üstündə qanad gərib ucsun.

Payız qabağı Sarı-Özəyin ürəyə işləyən bir qüssə gətirən geniş düzləri, lehrəm yerişli dəvənin addım səsi Boranlı Yedigeyi xəyal aləminə aparmışdı, o da buna mane olmurdu, qabaqda hələ keyli yol vardı, hərəkətlərinə əngəl olacaq bir şey də yox idi. Həmişə uzaq səfərlərdə olduğu kimi, indi də yol getdikcə Qaranərdən tünd tər qoxusu gəlməyə başlayırdı. Bu qoxu dəvənin ənsəsindən və boynundan gəlirdi. «Hə, hə, bildim, – deyə Yedigey razı halda gülümsündü, – deməli, tamam köpük içindəsen! Lap paçalarının arasınacan köpüklənmisən! Ay səni yırtıcı, ayğırın biri ayğır! Dəlisən, dəli!».

Yedigeyin fikri çözlənib onu yenə də keçmiş günlərə apardı, olub keçənləri götür-qoy elədi, o zaman Qazanqap hələ sağlam və canısuulu idi, bax elə bu xatirələrin çözümlü, – özü istəməsə də, çoxdan ötüb keçmiş bir əhvalat ürəyinə od saldı. Dualar da kömək eləmədi. Duanın sözlərini dönə-dönə öz-özünə təkrar eləyirdi ki, başını qat-sın, ürəyinin ağrısını unutsun. Amma qəlbi heç cür təskinlik tapmırdı, Boranlı Yedigey tutulmuşdu, yolu onsuz da həvəslə gedən dəvənin böyrünü nahaq qırmanclayır, şapkasının günlüyünü gözünün üstünə basıb daha arxadan gələn traktora sarı baxmırdı. Qoy arxamca gəlsinlər, geri qalmasınlar, axı bizim keçmiş əhvalatlarımızın isti-soyuq görməmiş cavanların nə vecinə... O, bu barədə heç arvadıyla da bir kəlmə kəsməmişdi, bu barədə ancaq Qazanqap öz sözünü deyib, həmişəki kimi vicdanla, ağıllı yol göstərmişdi. Təkcə o, məsləhət verə bilirdi, yoxsa Yedigey Boranlıdan çoxdan çıxıb getmişdi...

Həmin ildə – əlli birin qışının lap axırında, rəzyedə bir ailə gəldi. Ər, arvad, iki də oğlan uşağı. Böyük oğlan Daulun beş, kiçiyininsə üç yaşı vardı. Kiçiyinin adı Ermək idi. Abutalıb Kuttubəyovun özü Yedigeylə həmyaş olardı. Mühəribəyə qədər hələ lap cavan ikən bir il aul məktəbində müəllimlik eləyib qırx birin yayındasa onu mühəribənin ilk günlərində cəbhəyə göndərmişdilər. Belə çıxır ki, Zərifə ilə yə mühəribənin sonuna yaxın, ya da mühəribə qurtaran kimi evləniblər. Zərifə özü də, rəzyedə gələne kimi aşağı sınıflərə dərs deyirmiş. İndi fələk vurub onları da bu Sarı-Özəyin Boranlısına salmışdı.

Onların belə əldən-ayaqdan uzaq bir yerə gəlməsi aydın məsələydi ki, kefdən deyildi. Abutalıb Zərifə başqa yerdə də iş tapa bilərdilər. Görünür vəziyyət elə gətirmişdi ki, başqa çarələri qalmamışdı. Əvvəlcə boranlılar elə güman elədilər ki, onlar burda çox bənd ala bilməzlər; dözümləri çatmaz, baş götürüb qaçarlar. Boranlıya bu cür gəlib-gedən çox olub. Elə Yedigey də, Qazanqapın özü də belə fikirləşirdi. Buna baxmayaraq elə ilk günlərdən Abutalıbın ailəsinə hörmət göstərirdilər. Kasıbçılıq çəksələr də ləyaqətlərini bilən, mədəni adamlardı. Ər də, arvad da hamı kimi işə can yandırdı. Çiyinlərində şpal da daşıyırdılar, yolları qar basanda qarı da

təmizləyirdilər. Qərəz ki, yol işçisinin payına nə düşürdüsə heç birindən kənar durmurdular. Abutalıbın alman əsirliyində olması sarıdan bədbəxtlik çəksələr də amma mehriban ailəydilər. O vaxtlar artıq mühəribə illərinin ehtirasları da bir az soyumuşdu. Əsirlikdə olanlara vətən xaini damğası vurub düşmən hesab eləmərdilər. Boranlılara gəlincə onlar buna görə də çox da narahət olmurdular. İndi neyləmək olar ki, bu adam əsirlikdə olub, bu dəhşətli, dünya vurhavurunda adamların başı nələr çəkməyib ki! Elələri var elə indinin özündə də sərgərdan gəzib dolanırlar. Mühəribə kabusu hələ də adamları təqib edir... Buna görə də boranlılar gəlmələri bu münasibətdə çox da sorğu-suala tutmadılar, onsuz da səbr kasası dolmuş, başı bələr çəkmiş adamın yaralarını təzələmək nəyə lazımды...

Günlər keçdikcə Yedigey bir də gözünü açıb gördü ki, Abutalıb dost olub. Ağıllı adam idi Abutalıb. Yedigeyin diqqətini cəlb eləyən o idi ki, Abutalıb belə ağır vəziyyətdə olsa da dünyanı əlini üzəməmişdi. Özüni sındırmır, taleyindən şikayətlənib ah-nalə eləməirdi. Bir sözlə, dünyanın gəldi-gedərini başa düşən adamdı. Görünür qismətini belə yazıldığı başa düşmüşdü. Elə, deyəsən, arvadı Zərifə də bu qənaətdə idi. Taleyin bu hökmü ilə daxilən razılaşdıqları üçün onlar həyatın mənasını bir-birinə olan mehribançılıqda, qeyri-adi həssaslıqda görürdülər. Yedigey sonralar başa düşdü ki, beləliklə onlar bir-birinə arxa durur, həm özlərini, həm də uşaqlarını zamanın amansız qasırgılarından qoruyurlar. Xüsusilə də Abutalıb. O, ailəsindən kənar bircə gün də yaşaya bilməzdi. Uşaqlar – oğlanları lap dini-imanıydı. Hər boş dəqiqəsini onlara sərf edir, məşğul olurdu. Onlara savad öyrədir, cürbəcür nağıllar danışır, tapmacalar verir, özündən oyunlar fikirləşirdi. Əvvəllər işə gedəndə uşaqları barakda qoyurdular. Ukubala buna dözməyib uşaqları öz yanına gətirdi. Təzə gələnlərə nisbətən onların evi həm isti, həm də o vaxt daha səliqə-sahmanlı idi. Onların ailəvi yaxınlığına da elə bu səbəb oldu. Axı o vaxt Yedigeyin özünün də balaları boy atırdı, iki qızı elə Abutalıbın uşaqları boyda idilər.

Bir dəfə işdən sonra Abutalıb uşaqları aparmağa gələndə dedi:

– Bilirsən nə var, Yedigey, gələne öz uşaqlarımla birgə sənin qızlarına da dərs deyim. Elə bilmə ki, indiyə kimi avaraçılıqdan uşaqlarla vaxt keçirirəm. Uşaqlar bir-birilərinə isnişiblər, bir yerdə də oynayırlar. Qoy gündüzləri sizdə olsunlar, axşamlar da bizdə. Bunu sənə niyə deyirəm? Özün görürsən ki, əldən-ayaqdan uzaq olan bu yerdə onsuz da ürəkaçan bir şey yoxdur, deməli, uşaqlarla daha çox məşğul olmaq lazımdır. İndi elə bir zamandır ki, uşaqlara gərək körpəlikdən bilik öyrədəsən. İndinin bax beləcə barmaq boyda uşaqları gərək qabaqlar yekə oğlanların bildiyi qədər bilsin. Ayrı cür savad ziyəsi olmaq mümkün deyil.

Abutalıbın cidd-cəhdinin əsl mənasını Boranlı Yedigey sonra- lar, bədbəxtlik üz verəndən sonra başa düşdü. Onda Yedigey anladı ki, Abutalıbın vəziyyətində olan adama Boranlı şəraitində uşaqlar üçün əlindən gələnlə ancaq bu ola bilərdi. Elə bil ürəyinə damıbmış, çal- ışırdı ki, bacardıqca uşaqlara çox şey öyrətsin, sanki beləliklə onla- rı yaddaşına həkk etsin, öz ömrünü onların ömrünə qatmaq istəyirdi. Nə isə, Abutalıb işini qurtarıb qayıdan kimi, Zərifəylə bir- likdə, həm özünün, həm də Yedigeyin uşaqları üçün, nəşə məktəb – uşaq bağçasına bənzər bir şey düzəldirdilər. Uşaqlar bir-birinin bəh- sinə həfləri, hocaları öyrənir, oynayıb, şəkil çəkir, valideynlərin oxuduğu kitablara qulaq asır, hətta, bir yerdə mahnı oxumağı da öy- rənirdilər. Uşaqların bu həvəsi Yedigeyi də maraqlandırdı, hətta o özü də onlara ayaq açmağa başladı, həvəslə dərs oxuyan uşaqlara ta- maşa etməkdən doymurdu. Ukubalanın özü də hərdən bir şeyi bəha- nə eləyib gələrsə də, əslində qızlarına tamaşa etməyə gəlirdi. Yedigey baxdıqca xoşallanıb, mütəəssir olurdu. Ürəyi muma dönürdü. Savad belə şeydir, müəllim belə olar! Gör bir uşaqlarla necə raftar eləyirlər. Belə axşamlarda Yedigey onlara mümkün qədər mane olmamağa çalışır. Çəkilib bir küncdə otururdu, hər gələndə də qapının ağzında şapkasını çıxarıb:

– Axşamınız xeyir! Budur bax, bağcanızın beşinci uşağı da gəldi.

Uşaqlar onun bu gəlişinə öyrənmişdilər. Qızları çox sevirdi. Atalarını görəndə daha çox çalışırdılar. Yedigeylə Ukubala növbə ilə onların sobalarını qalayırıdılar ki, axşamları uşaqlara soyuq olmasın, isti ev daha sahmanlı görünsün.

Həmin il Boranlıda bax belə bir ailə məskən salmışdı. Əcaib şey də budur ki, adətən belə adamların bəxti gətirmir.

Abutalıb Kuttubəyovun bədbəxtliyi, onun təkəcə almanlara əsir düşməyi ilə bitmirdi, xoşbəxtlikdənmi, ya bu da onun bədbəxtliyinin- dənimi, bir qrup hərbi əsirlə Cənubi Bavariyadakı konsentrasiya düşərgəsindən qaçıb, qırx üçüncü ildə yuqoslav partizanlarına qo- şulmuşdu. Abutalıb müharibənin sonuna kimi yuqoslavların azad- lıq ordusu sıralarında vuruşmuşdu. Orda yaranıb, elə orda da müalicə olunmuşdu. Yuqoslavlar onu öz döyüş ordenləri ilə təltif elə- mişdilər. Partizan hərəkəti qəzetlərində şəkli çıxmış, onun haqqın- da tərifli sözlər yazmışdılar. Qırx beşinci ildə vətəne qayıdanda, xüsusi filtirləmə komissiyası onun sənədlərini yoxlayarkən, bunla- rın ona əməlli köməyi dəymişdi. Konsentrasiya düşərgəsindən qa- çan on iki nəfər əsir, ancaq dördü sağ qalmışdı. Bu dörd nəfərin bəxti bir də ona görə gətirmişdi ki, sovetlər tərəfindən yoxlama ko- missiyası birbaşa yuqoslavların azadlıq ordusunun bu bölmələrinə gəlmişdilər, yuqoslav komandirləri bu keçmiş hərbi əsirlərin mənə- vi siması və faşistlərə qarşı döyüş xidmətlərini işıqlandıran yazılı xasiyyətnamə vermişdilər.

Nəhayət, iki aylıq üzüntülü çək-çevirdən, dəfələrlə yoxlama- lardan, üzləşmələrdən gah ümid verən, gah da ümid üzən gözlə- mələrdən sonra Abutalıb Kuttubəyova günahsız-hüquqlu bir şəxs kimi Qazaxistana qayıtmağa icazə verdilər, günahsız deyəndə ki, gü- nahsızdı, amma cəhədən qayıdandır verilən imtiyazlardan məhrum edilmişdi. Abutalıb Kuttubəyov ürəyində də incik deyildi. Müharibəyə gedənə kimi coğrafiya müəllimi idi, yenə də öz sənətinə qayıtmışdı. Bax elə burda da, rayon mərkəzindəki məktəblərin birin- də ibtidai sinif müəlliməsi Zərifəyə rast gəlmişdi. Nadir hallarda olsa da, həyatda bəzən taylı tayını tapır.

«İllər keçdikcə ilk qələbə illərinin səs-küyü də sakitləşirdi. Zəfər təntənəsi və şənliklər ötüşəndən sonra havada «soyuq müharibə»nin ilk qarı yağmağa başladı. Getdikcə də gücləndi. Dünyanın müxtəlif yerlərində, qadalı-zəif nöqtələrdə müharibədən sonrakı münasibətlə- rin yayları gərginləşdi...

Coğrafiya dərslərindən birində belə yaylardan biri tab gətirmə- yib açıldı. Gec-tez, bu və ya başqa şəkildə, qərəz ki, bir yerdə bu olmalıydı. Onunla da olmasa, onun vəziyyətində olan başqa birisinin başına gəlməliyi.

Abutalıb Kuttubəyov səkkizinci sinif şagirdlərinə dünyanın Avropa hissəsindən dərs keçəndə onları konsentrasiya düşərgəsindən Cənubi Bavariyadakı Alp dağlarının daş karxanasına gətirərkən gözlətiləri tərkisilə eləyib qaçmalarından, yuqoslav partizanlarına qoşulmalarından danışdı, dedi ki, müharibə zamanı Avropanın yarı- dan çoxunu gəzib. Adraiatik sahillərindən Aralıq dənizinə kimi... bu yerlərin təbiəti, yerli camaatın məişəti ilə yaxşı tanışdır və bu dedik- lərinin dərsliklərdə təsvir etmək mümkün deyil. Müəllim belə hesab eləyirdi ki, öz gözü ilə gördüyü əlavə məlumatla mövzunun əhatəsini genişləndirir.

Müəllimin çubuğu məktəb lövhəsindən asılmış Avropa xəritəsi- nin göy-yaşıl, qəhvəyi rəngləri üzərində gəzir, hündürükləri, düzlə- ri, çayları göstərə-göstərə bəzən elə yerlərdə gəlib dayanırdı ki, həmin yerlər indinin özündə də gecələr yuxusuna girirdi, o yerlər ki, neçə il qış-yay, gecə-gündüz vuruşmalar getmişdi... Bəlkə də əlində- ki çubuq xəritədə seçilməyən elə bir nöqtəyə toxunmuşdu ki, həmin yerdə böyükdən açılan düşmənlər avtomatından aldığın yaralardan yaşıl otları, daş-kəşəyi al qanına boyayaraq eniş aşağı yuvarlanmışdı, hət- ta bir anlıq ona elə gəlirdi ki, doğrudan da, onun al-qırmızı qanı xəri- tənün üzərinə yayılır, gözləri qaralıq gətirir, başı hərlənir, dağlar oynayıb yerindən uçulur, bu məqamda keçən yayı Bavariya daş kar- xanasında əsirlikdən birgə qaçdığı polyak dostunu köməyə çağırır: «Kazimir! Kazimir!». Amma dostu onu eşitmir, çünki ona elə gəlir ki, var gücü ilə bağırır, amma əslində heç cıncırı da çıxmamışdı, ancaq partizanların qospitalında qan köçürüləndən sonra ayılmışdı.

Şagirdlərə dünyanın Avropa hissəsi haqqında danışa-danışa, Abutalıb Kuttubəyov bir qədr də öz-özünə təəccüb elədi ki, bütün bu ağırılı-əzablı xatirələrdən sonra, belə işgüzarlıq və soyuqanlıqla ancaq adicə məktəb coğrafiyasına aid olan şeylər haqqında danışa bilər.

Elə bu vaxt qabaq partadan sərt hərəkətlə qalxan bir əl onun sözünü kəsdi:

– Müəllim, deməli, siz əsirlikdə olmusuz?

Müəllimə bir cüt soyuq, qəddar göz zillənmişdi. Başını bir az geri dartıb, ayaq üstə «farağat» vəziyyətə durmuşdu, nədənsə onun ağzını, dişlərinin qaribə düzülüşünü, – üst dişlərin alt cərgənin içinə girməsini ömür-billah unuda bilmədi.

– Hə olmuşam, necə ki?

– Bəs niyə özünüzmü vurmamırsız?

– Özümlə niyə vurmalıydım ki? Mən onsuz da yaralanmışdım.

– Ona görə ki, əmr vardı, düşməne əsir düşmək olmazdı!

– Kim vermişdi bu əmri?

– Yuxarının əmriydi.

– Bunu sən hardan bilirən?

– Mən hər şeyi bilirəm. Bizim evdə Alma-Atadan, hətta Moskvanın özündən də gələn adamlar olur. Deməli, siz yuxarının əmrini yerinə yetirməmişsiniz?

– Sənin atan cəbhədə olub?

– Yox, o səfərbərliklə məşğul idi.

– Onda çətin ki, biz bir-birimizi başa düşə bilək. Bircə onu deyə bilərəm ki, mənim başqa çıxışı yolum yox idi.

– Dəxli yoxdur, gərək əmri yerinə yetirəydiniz.

– Nə qır-saqız olub yapışmışsan, – deyə başqa bir şagird yerindən durdu. – Bizim müəllim yuqoslav partizanlarıyla birgə vuruşub. Nə yapmışsan?

– Dəxli yoxdur, gərək yuxarının əmrini yerinə yerinə yetirəydil – deyə o biri qətiyyətlə öz dediyinin üstündə durdu.

Bayaqdan araya çökmüş sükut birdən çatladı, sinif arı pətəyi kimi uğultu saldı: «Gərək vuraydı!», «Yox heç qırax dal!», «Vuraydı!», «Niyə vursun!», «Düzdür!», «Yox!».

Müəllim yumruğunu stola çırpdı:

– Yığışdırın bu söhbət! Coğrafiya dərsi gedir! Mən necə vuruşmuşam, başıma nə gəlib, bunu kimə lazımdır demişəm. İndisə xəritəmizə nəzər salaql!

Yenə də sinifdən heç kim nə xəritədəki o zorla seçilən nöqtəni, nə də böyürdən açılan avtomat güllələrindən yaralanmış əli çubuqlu müəllimin Avropanın göy-yaşıl-qəhvəyi xəritəsini al qanına boyayaraq eniş aşağı yuvarlandığını gördü...

Bir neçə gündən sonra onu rayon xalq maarif şöbəsinə çağırdılar. Orda qısa şəkildə Kuttubəyova dedilər ki, öz arzusu ilə işdən çıxmağı haqqında ərizə versin: keçmiş hərbi əsirin mənavi haqqı çatmır ki, gənc nəslə dərs versin.

Abutalıb Zərifə öz ilkinləri – Daulu da götürüb vilayət mərkəzindən uzaq, başqa bir rayona getməli oldular. Aul məktəbində işə düzəldilər. Mənzil məsələsini də birtərəfə qaydaya sala bilməkdilər, bacarıqlı müəllimə olduğunu görüb Zərifəni dərs hissə müdiri qoydular. Elə bu vaxt qırx səkkizinci ilin Yuqoslaviya ilə bağlı əhvalatı pırtlayıb üzə çıxdı. İndi Abutalıb Kuttubəyova təkcə keçmiş hərbi əsir kimi yox, həm də uzun müddət xaricdə olmuş şübhəli şəxsiyyət kimi baxırdılar. O dəridən-qabıqdan çıxıb sübut eləsə də ki, yuqoslav yoldaşlarla ancaq partizanlıq eləyib, onun sözünə əhəmiyyət vermədi... Hamı onun vəziyyətini başa düşürdü, lap yazığı gələnlər də vardı, amma bu işlə bağlı heç kim üstünə məsuliyəti götürmək istəmirdi. Onu təzədən rayon XMS-nə çağırdılar, öz xahişilə işdən azad olunmaq əhvalatı yenidən təkrar olundu...

Abutalıb Kuttubəyovun ailəsi dəfələrlə yer dəyişəndən sonra əlli birinci ilin qışında Sarı-Özəyin Boranlı razyezdinə gəlib çıxdı.

Əlli ikinci ilin yayında Günəş bu yerlərə göydən od ələyirdi. Torpaq elə qızmışdı, çöl elə qurumuşdu ki, Sarı-Özək kərtənkələləri də baş soxmağa yer axtarırdılar, adamlardan ehtiyat eləmir, ləhləyə-ləhləyə evlərin kəndarına gəlirdilər ki, özlərini kölgəyə versinlər. Çalağanlar isə sərirləmək üçün elə əlçatmaz, ünyetməz yüksəkliyə qalxırdılar ki, oralara göz də işləmirdi. Göyün hansı qatındansa hərdən-bir onların qiyyə səsi eşidilirdi.

Amma qulluq elə qulluqluğunda qalırdı. Qatarlar elə yenə də şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi. Bir Allah bilirdi ki, Boranlıda nə qədər qatar görüşüb ayrılmışdı!.. Dövlətin bu böyük magistralında cəhənnəm istisi də nəqliyyatın qabağını kəsə bilməzdi.

Hər şey öz ahəngilə axıb gedirdi. Yolda əlcəkdə işləmək lazımı gəlirdi – nə daşa əl vurmalydı, nə də ki, dəmirə toxunmalı... Günəş baş üstündə saç kimi yanırıdı. Suyu yenə də həmişəki kimi sisternlərdə gətirirdilər, razyezdə gəlib çıxana kimi az qalırdı qaynasın. Pal-paltar ıxıca günün içində adamın əynindəcə licimdən çıxırdı. Vallah qışın o oğlan çağlarında da Sarı-Özəkdə adamın halı bundan yaxşı olurdu.

O günlər Boranlı Yedigey Abutalıba ürək-dirək verməyə çalışırdı.

– Buralarda yay həmişə belə olmur. İndi il belə gətirib, – deyə bu yerləri təmizə çıxarmağa çalışırdı, elə bil istiyə bais özüymüş. – Uzağı on beş-iyirmi gündən sonra hava sınar. Lənətə gəlmiş hamını

təntidib. Bizim bu Sarı-Özəkdə hava birdən sınır. Amma bu il payız gecikir. Payız ki, gecikdi, bil ki, lap qışacan havalər yaxşı keçəcəkdir, mal-həyyvan otlayıb ətə-qana dolacaq. Payızın gecikməsi, xəyrədi, hər şey yaxşı olacaq. İntəhası, gərək bir az dözəsis, payız yaxşı gələcək.

Abutalıb da onu başa düşüb gülümsünür:

– Deməli, sözün qətidir də! – deyirdi.

– Deyə bilərəm ki, qətidir.

– Nə deyirəm, elə bununun da çox sağ ol. Bax, indi elə bil hamdayam. Ancaq mən öz dərdimdə deyiləm. Zərifə də, mən də dözərik. Bundan da ağır günlərimiz olub. Balacalara yazığım gəlir... Onların üzünə baxa bilmirəm...

Boranlı uşaqların da o yayın istisi üzüb əldən salmışdı, sir-sifətdən çıxarmışdı. Onları istidən, boğanaqdan necə xilas eləyəsən? Bu yerin nə bir yaşıl ağacı vardı, nə bir sısqa bulacağı. Yazda Sarı-Özək çölləri cana gələndə dərslər yamaqlar göyərəndə uşaqların kefiydi... Top-top, gizlinpaç oynayırdılar, sünbülqıranı qabaqlarına qatıb qovurdular. Onların uzaqdan gələn sevincək səsinə eşidəndə adama ləzzət verirdi.

Amma yay hər şeyi vurub alt-üst eləyirdi. Bu dözülməz isti bir yerdə qərar tuta bilməyən uşaqları lap üzüb əldən salmışdı. Onlar özlərini evlərin kölgəsinə verib ancaq qatarlar keçəndən-keçənə boylanıb baxırdılar. Uşaqların yeganə məşğuliyəti bu idi – sayırdılar hansı tərəfə neçə qatar keçdi, neçəsi yük qatırdı, neçəsi sərnəşin... Rəzyezddən keçən sərnəşin qatarları sürətlərini azaldanda uşaqlara elə gəlirdi ki, bu qatar dayanacaq, onlar əlləriylə gözələrini gündən kölgələyib töşüyə-töşüyə qatarın dalınca götürülür, ola bilsin sadədil bir ümidlə düşünürdülər ki, bəlkə qatara minib bu cəhənnəm istisindən canlarını qurtara bilələr. Boranlı uşaqlarının o qatarların dalınca necə qibtə, necə dərin həsrətlə baxdıqlarını görəndə adamın ürəyi şan-şan olurdu. Qapı-pəncərələri taybatay açılmış vaqonlardakı sərnəşinlər boğanaqdan, üfunətdən və milçək əlindən cana gəlsələr də, hər halda ümidliydilər ki, iki gündən sonra sərin sulu çaylara, yaşıl meşəli yerlərə çatacaqlar.

Bütün böyüklər, atalar, analar uşaqların dərdindəydilər, amma Abutalıbın nələr çəkdiyini Zərifədən başqa bircə Yedigey başa düşürdü. Elə Zərifəylə də bu barədə ilk söhbətləri o vaxt oldu. O söhbətdə bu iki nəfərin taleyilə əlaqədar bəzi başqa cəhətlər də aşkara çıxdı.

Həmin gün onlar xətdə işləyirdilər, yolun çınqınlı təzələyirdilər. Çınqılı səpəlayir, rels və şpalların altında boşalmış yerləri çınqılla doldurur, qatarların lərzəsindən yayılıb süzülməyə başlayan köbəri bərkidirdilər. Gələn qatarları buraxmaq üçün işi fasiləylə görməli olurdular. Belə istidə bu qurtarmaq bilməyən, üzüntülü bir iş idi. Gün-günortaya yaxınlaşanda Abutalıb boşalmış bidonu götür-

rüb, özü demişkən, sistərdən isti su gətirməyə getdi, dedi həm də bir görüm uşaqlar neyləyir.

O, günün istisinə fikir vermir, yeyin yeriyirdi. Öz halında deyildi, canı uşaqların yanında yadı. Günəşin təsirdən soluxub-saralmış maykası sümükləri çıxmış arıq çiyinlərindən asılı qalmışdı, başında da eləcə soluxmuş həsir papaq vardı, şalvarı arıq belində amanata bənddi, ayaqqabıları da bağız... O, heç nəyə fikir vermədən çəkmələrini şpallarda tappıldada-tappıldada gedirdi. Arxadan qatar yaxınlaşanda da heç dönüb baxmadı.

– Ey, Abutalıb, yoldan çıx! Karsan, nədi? – Yedigey qışqırdı.

Amma o eşitmədi. Yalnız parovoz fit verəndən sonra, köbrələ aşağı endi, onda da heç ötüb keçən qatara baxmadı. Maşinistin onu yumruğu ilə hədələdiyini də görmədi.

Onun davada, əsirlikdə olanda saçları ağarmışdı, söz yox onda cavandı, on doqquz yaşlı kiçik leytenant olanda cəbhəyə getmişdi. Amma o yay saçları ağarmağa başlamışdı. Saçlarına Sarı-Özək dəni düşürdü... Özü də sıx, uzun və cod saçları yaman tez ağarırdı – gah orda, gah da burda ağ tüklər görünür, illahım ki, gicgahlarında. Yaxşı zamanə olsaydı yaman gözəl və görkəmli kişi olardı. Geniş ahlın, qartalburun, xirtdəkli, möhkəm dodaqlı, badamı gözlü bir kişiydi, elə boy-buxunu da üzünə yaraşırırdı. Hərdən Zərifə acı-acı zara-fatla deyirdi: «Bəxtin gətirməyib, Abu, sən gərək səhnədə Otello rolunu oynayıydın». Abutalıb da gülümsünüb deyirdi: «Onda gərək axmaqlıq eləyib səni boğaydım, onu istəyirsən?».

Abutalıbın arxadan gələn qatara elə ləng reaksiya verməsi Yedigeyi yaman narahət eləmişdi. O, bir növ tənə-danlaqla Zərifəyə dedi:

– Sən onu başa sal, elə niyə eləyir? Maşinist cavabdeh deyil buna, yolla getmək qadağandır. İş bunda deyil, axı niyə gərək özünü xataya salsın?

Zərifə köksünü ötürüb, gündən yanıb qaralmış, pörtmüş sifətinin tərini sildi.

– Ondən çox nigaranam.

– Necə ki?

– Qorxuram, Yedige. Səndən nə gizlədim. Uşaqlar üçün, elə mənimcün də yaman fikir çəkir. Axı, ona gedəndə qohumlarımmın üzünə ağ oldum. Böyük qarlaşım özündən çıxıb qışqırırdı ki: «Ömrün boyu peşimançılıq çəkəcəksən, ağılıs! Sən ərə getmirsən, bədbəxtliyin dälincə gedirsən, uşaqların da bədbəxt olacaq, uşaqlarının uşaqları da hələ doğulmamışdan bədbəxtliyə məhkumdurlar. Sənin o sevgilinin başı üstündədirsə, evlənmək yox, gedib özünü asmalıdır. Bu, onunçün ən yaxşı çıxış yoludur!». Amma biz öz bildiyimiz kimi elədik. Ümidli-yik ki, müharibə qurtarıb, daha bundan sonra nə ölü-diri haqq-hesabı? hamıdan kənar gəzirdik – onunkulardan da, mənimkilərdən də.

Axırda, inanırsanmı, qardaşım özü götürüb yazıb ki, vaxtında mənə xəbərdarlıq eləyib, deyib ki, evlənməyimizin əleyhinədir. Yazıb ki, mənimlə heç bir əlaqəsi-filani yoxdur, onda qalmışdı, uzun müddət xaricdə olmuş Abutalıb Kuttubəyov kimi bir adam olsun. Bundan sonra hər şey təzadan başladı. Hara getdisə ağzımızdan vurub qaytardı-lar axırı gəlib çıxdıq bura, daha burdan oyanası yoxdur.

O susub xırdalanmış cıncılı gücü gəldikcə şpalları altına dol-durmağa başladı. İrəlində yenə yaxınlaşan qatar göründü. Onlar xə-rəyi, kürəyi də özləriylə götürüb yoldan çıxdılar. Yedigey hiss edirdi ki, belə vəziyyətdə olan adamlara kömək əli uzatmalıdır. Ancaq onun əlindən nə gələrdi, məsələnin kökü Sarı-Özəkdən çox uzaqlar-ıydı.

– Biz neçə vaxtdır burda oluruq. Siz də alışırsınız, öyrəşərsiz. Çarə nədir, yaşamaq lazımdır, – deyərək onun üzünə baxıb fikirləşdi: «Hə-ə-ə, Sarı-Özəyin çərəyi acıdır. Qışda gələndə sifətini ağappaqdı, indi gör nə rəngə düşüb, torpaq kimidir – deyərək o, Zərifənin gözgö-rəti solan gözəlliyini görüb təəssüfləndi. – Hanı o saçlar, solub yandı, kir-piklərini də gün yandırıb. Dodaqlar partlaq-partlaq. Lap ələn gedib. Belə şeyi harda görüb! Amma heç özünü sındırmır. Neyləsən, hara getsin – iki balası var. Hər halda aforin sənə, arvad...». Yedigey beləcə fikirləşən vaxt növbəti qatar odlu avtomat atəşi kimi havanın qızmar hənirini təlatümə gətirib taqılıla ilə ötüb keçdi. Onlar işi davam elət-dirmək üçün yenidən iş alətlərini darta-darta yola qayıtdılar.

– Bura bax, Zərifə, – deyərək Yedigey onu real vəziyyətlə barışdır-maq üçün, ona ürək-dirək verməyə başladı. Sözümlə yox, bura uşaqlar üçün ağır yerdirdi. Elə öz uşaqlarına baxanda da ürüyəndən qara qan-lar axıb gedirdi. Axı, həmişə belə isti olmayacaq ki! Çəkiləcək. Bir də yaxşı fikirləşsən, siz Sarı-Özəkdə tək deyilsiz ki, yanınızda adamlar var, bəd ayaqda biz varıq. İndi çarə nədi işdir gəlib başınıza.

– Elə mən də bunu deyirəm ona, Yedige. Çalışırım ki, ağzım-nan artıq bir söz çıxmasın. Məgər bilmirəm o nə çəkir?

– Lap yaxşı da eləyirsən. Mən sənə elə bunu demək istəyirdim, Zərifə. Firsət gözləyirdim. Özün hər şeyi məndən də yaxşı bilir-sən. Sözdü ağzından çıxdı. Bağışla.

– Elə olur ki, adam lap cana gəlir. Adamın özünə də yazığı gəlir, ona da, uşaqlara ondən də çox... Onun nə təxsiri var, de gəl, bura gəlməyimizdə özünü təqsirkar bilir. Əlindən də heç nə gəlmir. Əlbə-tə, bizim yerlərin, Ala-Tau dağlarının havası tamam başqadır, elə həyat da həmçinin. Heç olmasa, yaydasa da uşaqları ora göndərə bil-lerdik. Ancaq kimin yanına göndərək? Qocalar yox, dünyadan tez köçüblər. Qardaşlarım, bacılarım, qohumlar... Adam onları da təq-sirləndirə bilmir, axı nəylərinə görə! Əvvəllər də yaxın durmurdu-lar, indi daha betər. Nələrində görə bizim uşaqlar? Üzə vurmasaq da qorxuruq, qorxuruq ömrümüzün axırınacan ilişib qalaq burda. Gör-

ürəm, onun nələr çəkdiyini görürəm... Qabaqda bizi nələr gözlədiyi-ni bir Allah bilir...

Onlar ağır fikir içində susdular. Daha bir də bu söhbətə qayıt-madılar. İşləyirdilər, lazım olanda çəkilib qatarları buraxır, yenə iş-lərini davam elətdirirdilər. Çarələri nə idi? Onların bu ağır vəziyyətdə bu adamları necə ovundurmaq olardı? «Əl açıb dilən-mə-yəcəklər ki, – deyərək Yedigey fikirləşirdi, ikisi də işləyib birtəhər dola-narlar. Belə baxanda guya heç kəs onları burda dustaq eləməyib, di-gəl ki, çıxış yolları da yoxdur. Nə sabah, nə də o biri gün...».

Yedigey bir tərəfdən də özünə təəccüb eləyirdi, elə ağrıyıb-acı-yırdı ki, elə bil onların başına gələn işlərin onun özünə dəxli vardı. Axı bu adamlar onun nəyi idi? Axı o özünə deyərək bilirdi ki, bu sənin ağlın kəsən şey deyil, sənə nə qalıb? Bir də sən kimsən ki, haqqın olmayan işlərə baş qoğursan, haqq-hesab aparırsan? Zəhmətkeşin, çölgünün birisən, dünyada sən kimilərin sayı-hesabı yox, sənmi qəzəblənməlisən, sənmi hirsənlənməlisən, həyatda nəyin ədalətli, nəyin ədalətsiz olduğu barədə sənmi öz vicdanını narahat eləməlisən? Axı, bu işlərin başında duranlar, yəqin ki, sən Boranlı Yedigeydən çox bi-liklirlər. Sənin bu Sarı-Özəkdə bildiklərin hara, onların orda bildikləri haral.. Axı sənin nə dərdinə qalıb? Di gəl ki, nə qədər eləyirdi sakit ola bilmirdi ki, bilmirdi. Özü də nədənsə hamıdan çox Zərifəyə ürəyi yanır. Onun sədaqəti, dözümlü, çətinliklərə sinə gərməyi onu həm təəccübləndirir. Həm də valeh edirdi. O, tufan vaxtı qanadlarını gərib yuvasını qoruyub saxlamağa can atan quşu xatırladırdı. Bir başqası onun yerinə olsaydı ağlayıb-ağlayıb soyuyar, gedib qohumla-rına baş əyər. Amma o, müharibədə olub-keçənlər üçün əriyələ bə-rə-bər cavabdehlik eləyirdi. Hər şeyin ziddinə, Yedigeyi də hər şeydən çox narahat eləyən bax, bu vəziyyət idi, axı əslinə qalsa, nə onun əri-nə, nə də uşaqlarına köməyi dəyə bilirdi... Sonralar elə vaxtlar olurdu ki, bu ailənin Boranlıya gəlməsinə təəssüf eləyirdi. Axı, bu dərd-azar onun nəyinə lazımdı? Bilməsəydi, görməsəydi əvvəllərdə olduğu kimi səlim-salamat dolanardı...

VI

Günün ikinci yarısında Sakit okeanda, Aleut adalarının cənubunda dalğalar hərəkətə gəlməyə başladı. Amerikanın düzənliklərindən başlayan cənub-şərq küləyi yavaş-yavaş güclənirdi. Göz işlədikcə uzanan ənkinlikdə su qələyənə gələrkə ağır-ağır çalxalanır, dağ kimi dalğaları silsilə ilə yan-yana düzürdü. Bu göstərdi ki, fırtına başlamasa da, hər halda dəniz hələ çox dalğalanacaq.

Açıq okeandakı belə dalğaların «Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisi üçün qorxusu yox idi. Başqa bir vaxt olsaydı heç vəziyyətini dəyişmək cəhdində də olmazdı. Lakin yuxarı dairələrlə məsləhətlə-

şəndən sonra təcili surətdə geri qayıdan xüsusi səlahiyyətli komissiyaların mindiyi təyyarələr gəmiyə olduğu üçün, təyyarə daşıyan gəmi yan çalxamanı azaltmaq məqsədilə üzü küləyə durmaq qərarına gəldi. Hər şey normal qurtardı. Əvvəlcə San-Fransiskodan gələn, onun dalınca da Vladivostokdan qayıdan təyyarə gəmiyə endi.

Komissiyalar tam heyətdə qayıtmışdılar, hər iki heyət susur, əvvəlki kimi qayğılı görünürdü. On beş dəqiqədən sonra onlar stol başına toplaşib qapalı müəvirəyə başladılar. Komissiyalar işə başlayan beş dəqiqə sonra Cazib Qalaktikasında olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlara göndərmək üçün «Paritet» stansiyasına şifrlənmiş təcili teleqram verildi: «Paritet» orbital stansiyasındakı 1-2 və 2-1 nəzarətçi-kosmonavtlara. Günəş sistemindən kənarda olan 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar xəbərdar edilsinlər ki, heç bir hərəkət təşəbbüsündə olmasınlar. Ümidamərkədən xüsusi göstəriş alanaq öz yerlərində qalsınlar».

Bundan sonra xüsusi səlahiyyətli komissiyalar, bir dəqiqə də itirmədən, baş vermiş bu kosmik böhranın həlli üçün tərəflərin mövqə və təkliflərini bildirməyə başladılar...

Təyyarə daşıyan «Konvensiya» gəmisi Sakit okeanın sonsuz dalgaları arasında dayanmışdı. Heç kəsin xəbəri yoxdu ki, bu vaxt gəminin bortunda planetin qlobal taleyi həll olunur...

Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intəhasız sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...

Cərafiyada hər şey Qrinviç meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilirdi.

Qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

Ana-Beyit qəbiristanlığına hələ iki saatlıq yol vardı. Dəfn qafiləsi çöldə eyni qaydayla hərəkətdəydi. Boranlı Yedigey Qaranərin üstündə qabaqda yol göstərirdi. Onun Qaranəri yenə də yorulmaq bilmədən dəstənin başında löhrəm yerişindən qalmırdı, dəvənin dalınca yedəkli traktor gəlirdi, mərhum Qazanqapın qızı Ayzadənin əri yenə qayıntasının cənazəsi yanında, tək-tənha oturmuşdu, lap daldan da «Belarus» ekskavatoru gəlirdi. Döşlü-boğazlı Culbars böyükdən qaçırdı – o gah irəli keçir, gah geri qalır, gah da mühüm bir işi varmış kimi ayaq saxlayırdı.

Günəş dikəldikcə yangını artırırdı. Daha yolun azı qalmışdı, amma qurtarmaq bilməyən Sarı-Özək bir dikdiri aşıb o biri dikdiri çatınca onların qarşısında üfüqlərə qədər uzanan təzə düzənlər açıldı. Çölün-düzənin ucu-bucağı görünmürdü. Bir vaxtlar bu yerlərdə, demək olar ki, Sarı-Özəyi başdan-başa tutub zəbt etmiş bədnam yadellilər – juanjuanlar yaşayırmış. Buralarda başqa köçəri xalqlar da

olduğu üçün onlarla juanjuanlar arasında həmişə otlaq və quyuların üstündə dava düşərmiş. Gah bir tərəf üstələyərmiş, gah da o biri tərəf. Ancaq məğlublar da, qaliblər də elə bu yerlərdə qalarmışlar, intəhası biri bir az sıxılıb çəkilər, o birisi isə ərazisini genişləndirərmiş. Yelizarov deyirdi ki, Sarı-Özək bir yaşayış ərazisi kimi bu mübarizəyə dəyərmiş. O vaxtlar yaz-payız bu yerlərdə yağış çox olarmış. Mal-davar üçün kefin istəyən ot varmış. Onda tacirlər – sövdəgərlər buralara toplaşib hərrac bazarı düzəldərmişlər. Amma sonralar guya iqlim kəskin surətdə dəyişib – quraqlıq düşüb, quyuların suyu çəkilib, ot-ələfin də kökü kəsilib. Bu səbəbdən də Sarı-Özəyə yığışan xalqlar – qəbilələr pərən-pərən düşüb hərəsi bir tərəfə köçüb gedib, juanjuanlarsa yer üzündən tamam silinib-süpürülüb yox olub gediblər. Deyilənə görə üz tutublar Edil tərəfə – onda Volqa belə adlanır-mış, elə Edilin sahillərində də məhv olub itib-batıblar. Nəhardan gəldiklərini bilən olub, nə də harda itdiklərini. Deyilənlərə görə onlar lənətə gəliblər, – qışda köçlə-köməclə Edili keçəndə buz yarılib, hamısı – oğullu-uşaqlı, mallı-davarlı gediblər buzun altına...

Sarı-Özəyin köklü sakinləri olan qazaxlar o vəziyyətdə doğma yerlərini tərk etməyib təzə quyulardan su çıxara bildikləri yerlərdə məskən salıblar... Amma onu da demək lazımdır ki, Sarı-Özəkdə ən gur dirçəliş günləri müharibədən sonrakı illərdə başlandı. Xüsusi su daşıyan avtomobillər gətirildi. Sürücü bu yerlərə bələd olanda bircə maşın bəs ələyirdi ki, bir gün ərzində bir neçə qoyun, mal yatağına su çatdıra bilsin. Sarı-Özək otlaqlarını icarəyə götürən qonşu vilayətlərin kolxoz və sovxozları artıq bu yerlərdə otlaqlarda bəslənən sürülər üçün daimi yataq bazaları düzəltmək fikrindəydilər. Haqq-hesaba vurur, ölçüb-biçirdilər ki, görsünlər bu yataqlar onlara neçəyə başa gələcək. Elə bir tərəfdən yaxşı da olub ki, tələsməyiblər. Ana-Beyitin yaxınlığında yavaş-yavaş, altıdan-altıdan adsız bir şəhər əmələ gəlmişdi – Poçt qutusu... Elə-bələ də deyirdilər – Poçt qutusunda almışınq, Poçt qutusunda gördük... Poçt qutusu böyüyüb genişləndirdi. Təzə asfalt yol onu bir tərəfdən kosmodromla, bir tərəfdən də dəmir yolu ilə birləşdirirdi. Sarı-Özək çöllərinin sənayeləşdirilməsi məsələsi də elə bundan başlanmışdı. Keçmişdən burda əsər-ələmət kimi Eriz-Təpə adlanan bir cüt dəvə donqarı kimi ucalan qoşa təpələrin yamacındakı Ana-Beyit qəbiristanlığı idi. Bu qəbiristanlıq bütün Sarı-Özəkdə ən müqəddəs yer sayılırdı. Keçmişlərdə adamlar bəzən ölümlərini burda dəfn etmək üçün elə uzaq yerlərdən gəlirmişlər ki, çöldə gecələməli olmuşlar. Əvəzində Ana-Beyitdə dəfn edilənlərin xələfləri nəsilbənəsil fəxr ələyirdilər ki, əcdadlarına belə hörmət göstəriblər. Burda çox ömür sürmüş, insan görmüş, ağıl-mərifət sahibi olanları, diliylə, əməliylə gözəl bir gənən kimi ad qazanmış olanları, xalq arasında anılıb-sanılan hörmətli adamları

basdırardılar. Yelizarovun bilmədiyi şey yox idi, o deyirdi ki, Ana-Beyit Sarı-Özək panteonudur.

Həmin gün köpəyin müsayət elədiyi bu qəribə dəvəli-traktorlu dəfn qafiləsi Boranlı dəmir yol razıyından bura yaxınlaşırdı...

Ana-Beyit qəbiristanlığının öz tarixi vardı. Əvvəl-başdan rəvayət onunla başlanırdı ki, bu yerləri zəbt eləyən juanjuanlar əsir tutduqları düşmən döyüşçülərlə çox amansız rəftar ələyirmişlər. İmkanları olanda əsiri qonşu ölkələrə qul satarmışlar, bu da əsir üçün xoşbəxtlik hesab olunmuş, çünki ümid yeri qalırdı, kim bilir, bəlkə elə bir imkanı oldu ki, qaçıb vətənə qayıtdı... Juanjuanların özləri üçün qul saxladıqları əsirləri isə dəhşətli tale gözləyirdi. Onlar öz qurbanlarının başına zif keçirib dözülməz işgəncə verərək onun yaddaşını tamam yox ələyirmişlər. Bu işi, adətən, davada əsir alınmış cavan döyüşçülərin başına gətirmişlər. Əvvəlcə onların başını qırxmışlar, tükləri bir-bir dibinacən təmizləyirmişlər. Başını qırxıb qurtaranacan juanjuanların təcrübəli sallaqları lap yaxınlıqda qart bir dəvə kəsərmiş. Dəvənin dərisini soyanda, əvvəlcə onun ən ağır və möhkəm olan boyun dərisindən başlayarmışlar. O dəqiqə də hissələrə bölüb, buğlana-buğlana başı qırılmış əsirlərin başına keçirərmişlər, dərinin çəkilməyilə saqqız zifi kimi yapışmağı bir olmuş – bir növ indiki üzgüçülük papaqları kimi. Başa zifi belə keçirirmişlər. Başına belə bir iş gətirilən adam ya ağır işgəncələrə dözməyib ölü, ya da ömrü-billah yaddaşını itirib manqurt olmuş – yəni keçmişini xatırlaya bilməyən qula çevrilmiş. Bir dəvənin boyun dərisi beş-altı zifə bəs ələyirmiş. Zif salınandan sonra məhkumun boynuna taxta gündə keçirirmişlər ki, başını yerə çatdırma bilməsin. Onların tükürpərdici nalələri boş yerə narahatlıq verməsin deyə yazıqları bu vəziyyətdə uzaq yerlərə aparıb əl-ayaqları bağlı, ac-susuz atarmışlar qızmar günün altına. İşgəncə bir neçə gün sürürmüş. Müəyyən yerlərdə də güclü gözətçi dəstələri qoyarmışlar ki, hələ sağkən qohumlarından, əqrəbalarından gəlib onları xilas etmək fikrinə düşsələr qoymasınlar. Ancaq belə hallar çox nadir olmuş, çünki açıq düzənlikdə hər cür hərəkət uzaqdan görünür. Sonralar bir nəfərin manqurt olunmağı xəbəri gəlib qəbiləyə çatanda, onun ən yaxın qohumları belə onu xilas etmək, ya satın alıb qurtarmaq istəmişlər, çünki bu, adamın özünü yox, müqəvvasını qaytarmaq demək idi. Rəvayətdə Nayman-Ana kimi tanınan bir nəfər qadını öz oğlunun bu bədbəxtliyi ilə barışa bilməyib. Sarı-Özək əfsanəsində də elə bu barədə danışılır. Qəbiristanlığın adı da bununla əlaqədardır – Ana-Beyit, yəni Ana məskəni.

Zarı-Özəyin qızmar günəşinin döydüyü çöldə ağır işgəncə çəkənlərin çoxu dözməyib ölmüş. Beş-altı manqurtdan biri, ya ikisi sağ qalmış. Onların ölmünə bəis aqlı, ya susuzluq olmurmuş, onların axırına çıxan gün altında quruyub manqurtun başında

get-gədə amansızcasına sıxılan xam dəvə dərisinin verdiyi dözülməz əzabları. Qızmar günəşin şüaları altında durmadan sıxılan zif qulun qırxıq başını dəmir mənğənə kimi sıxırdı. Əzaba məruz qalan bu yazıqların ikinci gün tükləri, uzanmağa başlayırdı. Asiyahların düz və cod tükü bəzən dəvənin xam dərisinə bitir, çox vaxtla yotapa bilmir, qayıdıb təzədən manqurtun dərisinə girərək onun əzabını daha da artırır. Bu sonuncu işgəncə vaxtı məzlumların şüuru lap pozulmuş. Juanjuanlar yalnız beşinci gün gəlib onları yoxlayarmışlar ki, görsünlər kim ölüb, kim qalıb. Əsirlərdən birini salamat tapanda belə hesab ələyirmişlər ki, məqsədlərinə çatıblar. Ona su verir, qandal-gündəsini açıq, bir az sonra da qulluq ələyib gücə gətirir, yağa qaldırırıldı. O, yaddaşını itirib dönüb olurdu qul manqurt, buna görə də adi sağlam qullara nisbət bir-ən artıq qiymətləndirilirdi. Hətta belə bir qayda varmış – öz aralarında vuruşma-zad düşəndə manqurt öldürülərsə öz həm-qəbilələrinə nisbətən üç dəfə artıq ödəniş verilməliymiş.

Manqurt kim olduğunu, hansı nəsiləndən-qəbilədən olduğunu, adını, uşaqlığını, atasını, anasını xatırlayıb yadına sala bilmirmiş – qərəz ki, manqurt özünü insan kimi dərk edə bilmirmiş. Öz mənlindən məhrum edilmiş manqurtun təsərrüfatçılıq cəhətdən bir çox üstünlükləri varmış. O, dilsiz-ağızsız heyvan kimi bir şey olduğu üçün tamamilə müti və təhlükəsiz idi. Manqurt heç vaxt qaçmaq fikrinə düşməzmiş. Hər bir quldar üçün ən qorxulu şey qulların üyanıdır. Hər bir qul potensial üsyançıdır. Bu barədə manqurt yeganə istisna idi ki, üsyan və ya itaətsizlik heç xəyalından da keçmirdi. Onda belə həvəs, ehtiras yox idi. Buna görə də onu güdmək, keşikçi saxlamaq, gizli niyyətlərindən şübhələnmək lazım gəlmirdi. Manqurt sadıq idi kimi bircə öz sahibini tanıyırdı, başqa adamlara baş qatıb qarışmazdı. Bircə fikri-qayğısı vardısı o da qarnını doyurmaqdı. Başqa dərdi-çoru yoxudu. Əvəzində tapşırılan işi kor-koruna, can-dildən, inadla yerinə yetirərdi. Manqurtlara, adətən, ən çirkin və ağır işləri gördürərdilər, ya da ki, küt dözümlə tələb ələyən cansıxıcı işlər buyurardılar. Uzaqlarda otlayan dəvələrə pasibanlıq ələyən manqurtdan başqa heç kəs Sarı-Özək çöllərinin tənhalığına, kimsəsizliyinə dözə bilməzdi. Belə bir əlçatmaz yerdə bircə manqurt neçə-neçə xidmətçini əvəz ələyirdi. Yeməyini vaxtlı-vaxtında ver, yay-qış qalıb işini görsün, özü də nə təklidən, nə də tənhalıqdan şikayət ələsin. Sahibinin əmri manqurtun hər şeydən artıqdı. Yeməkdən, bir də çöldə soyuqdan donmaq üçün kör-köhnə nimdəş pal-paltardan başqa heç nə istəməzdi... Əsirin boynunu vurmaq, ya da onu qorxutmaq üçün hər cür başqa xəsarət yetirmək, onun yaddaşını almaqdan, aqlını pozmaqdan, yəni son nəfəsində birgə olduğu, başqalarının var bilmədiyi, özüylə qəbrə apardığı yeganə qazancının köklərini qoparmaqdan qat-qat asandır. Lakin öz mənhus tarix-

lərindən ən qəddar vəhşilik gətirib çıxarmış köçəri juanjuanlar insanın bu dərünü məğz-mənasına da qəsd eləmişdilər. Onlar qulların canlı yaddaşını almaq üçün yol taparaq, insan təbiətinə elə bir zərbə vurmuşdular ki, bu ağlagələn və gəlməyən cinayətlərdən ən ağırı idi. Təsadüfi deyil ki, manqurt olmuş oğluna oxşayıb ağır deyəndə dərd və ümitsizlikdən ağlını itirmək dərəcəsinə çatan Nayman-Ana belə deyir:

«Yaddaşını qoparanda, başın qoztək kəlbətinə salınanda, balam ey, o dəvənin dərisinə gün dəydikcə bucurqadtək sıxılanda, balam ey, o görünməz çənbar sənin gözlerini qanlı yaşla dolduranda, balam ey, gözələrinin kökü qopub çanağından pırtlayanda, balam ey, Sarı-Özək istisinin tüstüerməz ocağında sən yananda, balam ey, bir damcı da düşmədi ki, dodağının gözün basa, can bala, Yer üzünə həyat verən günəşə sən küfr etdinmi, can bala, onda günə işıqların ən qarası söylədinmi, can bala?

Ağrıların acısından haray salıb səhralara, balam ey, gecə-gündüz, Allah, deyib ah-fağan eləyəndə, balam ey, boş göylərə üz tutuban imdad, - deyib çağıranda, balam ey, cəsədinin ağrısından qursağında boğulanda, balam ey, qıc oluban çapalayıb nəcasətə bulananda, balam ey, üfunətə həşəratlar daraşiban ağlın başdan aşıranda, can bala, son gücünü toplayıban Allahına ağ oldunmu, can bala?

Əzabların əzabından şikəst beyni toran salan, balam ey, keçənlərin xatirəsi yaddaşında solan zaman, balam ey, çabalaya-çalabaya öz ananı unudanda, balam ey, yay günləri dağ döşündə oynadığın çayın səsi qulağında yoxa çıxıb batıxanda, balam ey, öz adını, atan adın bərbad olmuş yaddaşından salanda, balam ey, baxıb sənə həya ilə gülümsünən o qızın, balam ey, qohum-qardaş, dost-yoldaşın pozulanda surəti, qarğıdınımı bu gün üçün səni doğan anaya, can bala?».

Bu əhvalat o dövrlərə aiddir ki, nə vaxt juanjuanlar köçəri Asiyanın cənub zivərələrindən sıxışdırılıb çıxarıldıqları üçün şimala yerləşməmiş, uzun müddət Sarı-Özək çöllərini zəbt eləyib, ərazilərini genişləndirmək, qul ələ keçirmək məqsədilə qovğalar aparırdılar. İlk vaxtlarda basqınları gözlənilməz olduğundan çoxlu əsir tutmuşdular, o cümlədən xeyli arvad-uşaq da ələ keçirə bilmişdilər. Hamısını qova-qova aparıb qul eləmişdilər. Ancaq yadellilərin bu basqınına müqavimət get-gədə artırdı. Ölüm-dirim toqquşmaları başlanmışdı. Juanjuanların Sarı-Özəkdən getmək fikirləri yoxdu, əksinə onlar çalışırdılar ki, heyvandarlıq üçün çox əlverişli olan bu geniş ərazidə kök salsınlar. Yerli qəbilələr də bu itkiyə qatlaşmayıb özlərinə borc bilirdilər ki, gec-tez qəbskarları bu yerlərdən qovub çıxarsınlar. Hər nə isə, qazan qaynayır, toqquşmalar davam eləyirdi. İntəhası, bu üzücü qovğaların ara verdiyi vaxtlar da olurdu, araya sakitlik çökürdü.

Belə sakit günlərin birində, Nayman torpaqlarına karvanlarla mal gətirən sövdəgərlər çay məclisində söhbət vaxtı danışirlər ki, Sarı-Özək düzlərindən keçəndə quyuların başında juanjuanlar tərəfindən sən deyən elə ciddi müqavimətə rast gəlməyiblər, bir də öləri bir şey danışılar ki, guya çöllükdə böyük bir dəvə sürüsünü güdən cavan bir pasiban görüblər. Sövdəgərlər onunla danışmaq istəyəndə görüblər ki, oğlan manqurtdur. Baxan deyər ki, sapsağlam adamdır, heç kəsin ağına gəlməz ki, onun başına belə iş gətirilib. Yəqin o da vaxtında söz deyib, söz anlayan bir oğlanmış, özü də lap cavan-cahil, biğ yeri təzə tərleyib, sir-sifəti, görkəmi də pis deyil, di gəl ki, danışdıranda elə bil dünən dünyaya gəlib, yazıq uşaq nə atasının adını bilir, nə anasının, juanjuanların onun başına gətirdikləri müsibəti də xatırlaya bilmir, hardandır, kimlədəndir onu da bilmir. Nə soruşursan dinmir, bircə «hə» bilir, bir də «yox», bir də ki, qulaqlarınacan keçirdiyi papağından bərk-bərk tutub dayanır. Günah da olsa adamlar şikəstliyə də gülürlər. Bu söhbəti eləyəndə onlar gülə-gülə deyiblər ki, heç demə dəvənin dərisi bəzən ömürbillah bitişib qalır manqurtun başında. Belə manqurt üçün ondan böyük ceza yoxdur ki, deyəsən, gəl başını buğa verib dərinə qopardaç. Dəli ayır kimi şllaqlayıb-çırpınacaq, bir adamı da başına yaxın buraxmayacaq. Belə manqurt heç vaxt papağını çıxartmır, elə papaqda da yatır... Sonra qonaqlar söhbətə yenə giriz qoyub deyiblər ki, manqurt sarsaq olsa da işini yaxşı bilir – dəvələrinin otladığı yerdən karvan uzaqlaşmayınca onları gözdən yayınmağa qoymurdu. Gethagetdə sarvanlardan biri ona sataşmaq məqsədilə soruşub:

– Qabaqda yolumuz uzundur. Sənnən kimə salam yetirək, hansı gözələ, hansı elə? De, utanma. Eşidirsən? Bəlkə yaylıqdan-zaddan çatdıraq?

Manqurt sarvana xeyli baxandan sonra deyib:

– Hər gün mən Aya baxıram, o da mənə, amma bir-birimizi eşitmirik... Orda adam oturub...

Bu söhbət gedən vaxt bir arvad sövdəgərlərə çay süzürmüş. Demə, o arvad Nayman-Ana imiş... Sarı-Özək əfsanəsində o arvad bu adla tanınıb.

Gəlmə qonaqların yanında Nayman-Ana heç nəyi üzə vurmur, məsələni açıb ağartmır. Fikir verən olmur ki, arvad bu xəbərdən necə halbahal oldu, sifəti necə ayazıdı. Əslində ürəyindən keçirdi ki, sövdəgərlərdən o cavan manqurt haqqında təzə şeylər öyrənsin, di gəl ki, arvadın canına qorxu salan da elə bu eşitdiyindən daha çox bilməyə ürəyi gəlmirmiş. Buna görə də yaralı quş kimi hiçqurtısını içində boğub, ürəyini parçalayan şübhələri içində basdırıb... Söhbət də səmtini dəyişib yavaş-yavaş ayrı məsələlərə keçir, bədbəxt manqurtun halına yanmaq kimin nə dərdinə idi, həyatda o qədər belə-belə işlər olur ki... Nayman-Ana ürəyindəki qorxunu, əlindəki

əsməni üstələməyə çalışır, elə bil içində çığırın o quşu boğub səsinə kəsmək istəyir, birçə neçə vaxtlardan bəri ağarmış başının yeganə örtüyü olan qara yas yaylığını bir az da yendirib alınına çəkir.

Bir əzəndən sövdəgərler karvanlarını çəkib gedirlər. O gecə Nayman-Ana səhərəcən çimər vurmur, başa düşür ki, o manqurt-pasibanı Sarı-Özək çöllərində axtarıb tapmayınca, onun öz oğlu olmadığını bilməyincə rahatlıq tapmayacaq. Çoxdan bəri ürəyində gizləyib saxladığı üzücü, qorxulu bir şübhə ana qəlbində yenidən baş qaldırmışdı – oğlu döyüş meydanında həlak olub, ya yox?.. Ana bu əziyyətdə, bu aramsız qorxuya, bu dözülməz ağrıya, şübhələrə dözməkdənsə, razı olardı ki, oğlunu bir yox, lap iki dəfə basdırınsın...

Onun oğlu Sarı-Özək torpaqlarında juanjuanlarla döyüşdə həlak olmuşdu. Əri də bir il əvvəl öldürülmüşdü. Naymanlar arasında ad çıxarmış, sayılan kişilərdən biriymiş. Oğlu döyüşə getmişdi ki, atasının qisasını alsın. Şəhidləri döyüş meydanında buraxmaq adətə xilaf olan şeydi. Qohum-qəbiləsinin adamları onun meyidini mütləq götürməliyidilər. Amma bunu eləyə bilməmişdilər. O böyük döyüşdə düşmənlə üz-üzə gəlib sənələşəndə çoxları görüblər ki, onun oğlu yuxulub atın boynuna, döyüşün hay-həşirindən hürkən qızğın at götürüb onu aradan, oğlan duruşu gətirə bilməyib yuxulub, bir ayağı ilişib üzəngiyə atın böyründən asılı qalıb, at bundan daha da hürküb götürülüb, oğlanın cansız cəsədini sürüyə-sürüyə üz tutub çölə... Tərslikdən at düşmənlə tərəfə qaçıb. Hamının qatıldığı qızğın, qanlı döyüşə baxmıyaraq həm qəbilələrindən ikisi çapır atın dalınca ki, tutub oğlanın ölüsünü götürsünlər. Amma dərədə pusquya durmuş hürükli juanjuanlardan iki atlısı bağıra-bağıra çapıb onların yolunu kəsirlər. Naymanlardan biri elə o dəqiqə oxlanıb öldürülür, o biri də ağır yaralı halda atını döndərər birtəhər yetirir özününkülərə, orada da atdan dayır yerə. Bu hadisə Naymanları juan-juanların pusquya durmuş dəstəsindən xəbərdar elədi, düşmənin bu dəstəsi həlledici məqamda cinahdan zərbə endirməliydi. Naymanlar yenidən hücumə keçmək üçün səflərini düzəltmək məqsədilə geri çəkilməli olurlar. Şübhəsiz, bu ayaqda Nayman-Ananın cavan oğlunun başına nələ gəlmişdi heç kəsin yadına düşməmişdi... Özünü öz adamlarının yanına çatdırma bilən o yaralı döyüşçü sonralar danışdı ki, onlar oğlanın dalınca çapanda at onu sürüyə-sürüyə qaçıb gözdən itdi...

Naymanlar bir neçə gün dalbadal çölü gəzib axtardılar ki, oğlanın ölüsünü tapsınlar, bir şey çıxmadı. Nə meyidini tapdılar, nə atını, nə də silahını-yarağını, nə iz vardı, nə əlamət... Onun həlak olduğuna heç kəndə şək-şübhə yox idi, çünki yaralı olsaydı belə bu neçə gün ərzində ya qan itkisindən, ya da susuzluqdan ölərdi. Cavan həm qəbilələlərinin kimsəsiz Sarı-Özək düzlərində bu müsibəti hamıya yer eləmişdi. Meyidin tapılmaması, ağlayıb-oxşayıb el adətincə dəfn olunmaması qəbilə üçün böyük rüsvaycılıq sayılırdı. Nay-

man-Ananın başına toplaşmış arvadlar ağır deyə-deyə ərlərini məzəmmət eləyirdilər:

– Quzğunların payı oldu, çaqqallar didib tökdü, papağız yerə girsən, a kişilər!..

O gündən Nayman-Ana üçün bu bomboş dünyada bomboş günlər başlandı. O, başa düşürdü ki, davada həlak olanlar olur, intəhası, oğlunun meyidinin döyüş meydanında atılıb qalması, onun basdırılmamağı ona rahatlıq vermirdi. Ucu-axırı görünməyən acı fikirlər ana ürəyini şan-şan eləyirdi. Dərdini tökməyə də bir adam qalmamışdı ki, ürəyini boşaldıb təskinlik tapsın, üz tutmağa Allahdan başqa bir kimsəsi yoxdu...

Bu qara fikirləri özündən rədd eləməkcün oğlunun öldüyünə gərək öz gözlərilə inanaydı. Bundan sonra taleyin hökmünə kim nə deyə bilərdi? Ona hər şeydən çox şübhə gətirən oğlunun atının yerli-dibli yoxa çıxması idi. At ölməmişdi, at hürküb qaçmışdı. Bütün ilxı atları kimi, o da gec-tez üzəngiyə ilişmiş ölüni sürüyə-sürüyə öz ilxısına qayıtmalı idi. Onda nə qədər dəhşətli olsa da atın sürüyə-sürüyə gətirdiyi bu ölünin üstə ağlayar, ulam-ulam ulayar, üz-gözünü cırıb öz qara gününə elə sözlər deyər ki, məcaz başa düşsürsə, Allahın özünün də dözümlü çatmazdı. Əvəzində ürəyindəki bütün şübhələri birdəfəlik çıxardıb atardı, ölümlünə də soyuq dərəcələrlə hazırlaşardı, hər saat, hər dəqiqə hazır gözləyər, ömrünü uzatmağı, dünyadan yapışıb qalması heç ağlına da gətirməzdi. Ancaq nə fayda ki, nə oğlunun meyidi tapıldı, nə də at qayıtdı. Ana qəlbini şübhələr xırpalasa da, qəbilə çamaatı bu hadisəni yavaş-yavaş unutmağa başlayırdı, çünki zaman keçdikcə hər şey silinir, unudulub gədir... Birçə ana təskinlik tapıb unuda bilmirdi. Fikirləri elə eyni çevrədə cərəyan eləyirdi. Atın başına nə gəlib, yəhər-əsbab nə oldu, yar-yarağı hara itdi? Heç olmasa bu əlamətlərə görə oğlunun taleyini bəlkə öyrənə biləydin! Axı ola da bilər ki, çapıb əldən düşəndən sonra juanjuanlar onu Sarı-Özəyin bir yerində tutub ələ keçirə biliblər. Yəhər-yüyanlı əlavə bir at da pis qənimət deyil. Bəs onda juanjuanların onun üzəngiyə ilişib sürünə-sürünə qalan oğlunun meyidini görəsən neyləyiblər? Basdırıblar, yoxsa qoyublar elə çölün düzündə heyvanlara yem olsun? Birdən bəlkə diriymiş o, bəlkə, Allahın işidir, ona ölüm verməyib? Görəsən, onu öldürüb əzablarına son veriblər, ya çölün düzündə atıblar ki, orda canı çıxsın, bəlkə?..

Şübhələrin sonu-sonucu yox idi. O gəlmə sövdəgərlərin heç birinin ağlına gəlməzdi ki, çay məclisində Sarı-Özəkdə rast gəldikləri o cavan manqurt haqqında dedikləri sözlər Nayman-Ananın qovruvanı ürəyinə təzə bir qığılcım salacaq. Qorxulu hissələrdən onun ürəyi bumbuz kəsilmişdi. Həmin manqurtun onun itmiş oğlu olacağı fikri artır, güclənir, get-gedə qətiləşərək onun bütün qəlbinə və şüuruna

hakim kəsi lirdi. Ana başa düşdü ki, ta o manqurtu tapmayınca, onun öz oğlu olub-olmadığını bilməyincə sakitlik tapmayacaq.

Naymanların yaylaqları olan yarımquru dağ ətəklərində bir neçə daş-çıqıllı çay axırdı. Nayman-Ana gecə səhərəcən oturub çayın şırlıtısına qulaq asdı. Onun təlatümlü ruhuyla heç bir uyğunluq olmayan su, görəsən ona nələr deyib, nədən danışırdı? Sakitləşib-sərinləmək istəyindəymiş, yəqin... Kimsəsiz, dilsiz-ağızsız Sarı-Özək çöllərinə yola düşməzdən axar suyu dinləmək, ondan doyum-doyum içmək arzusundaymış o... Sarı-Özək çöllərinə tək gətməyin nə qədər qorxulu olduğunu, bunun necə böyük risk olduğunu ana bilsə də, sirrini heç kimə faş etməmək istəmirdi. Onun nələr çəkdiyini başa düşən olmayacaqdı. Hətta ən doğma adamları da onu məzəmmət eləyəcəklərdi. Çoxdan tələf olmuş oğlunun dalınca təzədən düşməyin heç yeridirmi? Əgər təsadüfən sağ qalıbsa, onu manqurt eləyiblərsə, nəyə lazım bir də ürəyinə dağ çəkərsən, bir halda ki, manqurt vaxtilə adam olanın ancaq cildi, müqəvvasıdır...

Həmin gecə yola çıxmaq ərafəsində bir neçə dəfə yurddan bayıra çıxmışdı. Fikrini qətiləşdirmək üçün uzun-uzadı baxıb ətrafa qulaq verirdi. Gecə yarısı ay buludsuz səmada lap zilə çəkilib yeri rəvan, solğun süd rənginə boyamışdı. Orda-burda təpələrin düşündə salınmış dağ yurdlar şırlıtılı çayın qırağında gecələməyə qonmuş iri ağ quş dəstələrinə bənzəyirdi. Aul tərəfdən qoyun-quzu ağıllarının yerləşdiyi, bir az o yana ilxıların otladığı çökəkliklər tərəfdən it səsi, adam həniri gəlirdi. Amma Nayman-Anaya hər şeydən çox təsir eləyən aulun yaxın tərəfindəki ağılların yanında oyaq qalan qızların nəğmə ilə səsləşməsiydi. Elə özü də vaxtilə bu mahnılardan oxumuşdu... Onu bura gəlin gətirəndən hər il yayda bu yerlərə köçərdilər. Ömrü buralarda keçmişdi: ailələri böyük olanda, burda dörd yurd qurardılar – birini mətbəx üçün, birini qonaq üçün, ikisini də özləri qalmaq üçün, – sonrakı illər də yadındadır, juanjuanların basqınından sonra yurdların biri qalmışdı...

İndi o da bu tənha yurdu tək edirdi... Hələ axşamdan yol tədarükü görmüşdü. Yemək və su ehtiyatı götürmüşdü. Suyu lap çox eləmişdi. İki tuluq doldurmuşdu ki, birdən Sarı-Özək yerlərində quyu tapmaq vaxt istər... Axşamdan Ağmayanı alıxlayıb yurdların yaxınlığında bağlamışdı. Bu maya dəvə onun həm yoldaşı, həm də ümidiydi. Ağmayanın gücünə, yerişinə arxalanmasaydı Sarı-Özəyin əldən-ayaqdan uzaq yerlərinə baş vurardım! İki qayın doğandan sonra o il Ağmaya qısır qalmışdı. Arqaz, uzunpaça, ağır yük və qocalıqdan yastılanıb-yayılmış, yumru-möhkəm gündəli, möhkəm qoşa donqarlı, ariq əzələli boynu üzərində ucalan qəşəng biçimli başı, yerləş vaxtı havanı öfgəsinə çəkən kəpənək qanadları kimi titrək yüngül pərəli Ağmaya bir sürü dəvəyə dəyərdi. Ömrünün gümrək çəğində belə yüyürək dəvəyə sürüdə böyüyüb boya dolmuş onlarca cavan

dəvə verirdilər ki, belə mayadan nəsil artırınsınlar. Bu qızıl maya Nayman-Ananın olan-qalamıydı, keçmiş var-dövlətdən bircə bu dəvə qalmışdı. Qalan nə vardısı hamısı əl çirki kimi yuyulub getmişdi. Borclar, şəhidlərinin qırxına, ilinə verilən ehsanlar... Dalağı sancdığı üçün, dözülməz quşsə-kədən içində axtarmağa getdiyi oğlunun da bu yaxınlarda axırını ehsanı vermişdi. Xeyli adam yığılmışdı – ət-raf mahalın bütün naymanları axışib gəlmişdi.

Sübh açılında Nayman-Ana yurddan yola hazır çıxdı. Kəndəri adlayıb qayıya söykəndi, fikrə getdi, aulu tək etməmiş ətrafı diqqətlə süzdü. Hələ keçmiş gözəlliyini itirməmiş, qəddi-qamətini saxlayan Nayman-Ana uzaq səfərə çıxdığı üçün qayda-qanunla qurşaqlanmışdı. Çaxçurun üstündən uzunboğaz çəkmələr geymişdi, paltar üstəndə arxalığı, çiyində də gen, sallanan örtük vardı. Başına da ağ dolayib uclarını boynunun dalında düyünləmişdi. Ana gecə fikirlərində belə qərara gəlmişdi – indi ki, oğluyla görüşə hazırlaşır, daha matəm libası nəyə lazım?! Arzu-kamına çatmasa başına həmişə qara bağlaya bilər. Səhərin ala-toranı ananın ağ birçəklərini və sifə-tindəki dərin kədən əlamətini gizlədirdi – kədarlı alında dərin ciğirlər salmış qırıqlar bilinmirdi. O anda gözləri doldu, dərin bir ah çəkdi. Heç ağına gələrdimi ki, belə-belə günlər görəcəm! Sonra özünü ələ aldı, duanın birinci sözlərini pıçıldadı; «Lə ilahə il Allah», (Allahdan başqa ilahi yoxdur) və qəti addımlarla dəvəyə yaxınlaşdı, dizlərini qatlayıb hıxladı. Nayman-Ana əlindəki heybələri tələsik alıxdan aşırıb dəvəyə mindi, səsləyib onu dikəltdi, dəvə qalxdıqca özüylə bərabər onu da əlyətmək hündürlüyə ucaltdı. Ağmaya indi başa düşdü ki, qarşıda səfər var...

Ona kənzlik eləyən qayını arvadından başqa Nayman-Ananın səfərə çıxdığından heç kimin xəbəri yox idi, qayın arvadı da dalbadal əsnəyir, çox da fikir vermirdi, başqa ötürən arvanı yox idi. Nayman-Ana hələ dünəndən ona demişdi ki, öz törgünlərinin, yəni öz ana qohumlarının görüşünə gedir, ordan da yol-yoldaşı zəvvar olsa, qıpqaq torpaqlarındakı müqəddəs Yassəvi pirini ziyarətə gedəcək...

O, səhər tezdən çıxdı ki, sorğu-sual eləyib başağrısı verən olmasın. Auldan bir xeyli aralanandan sonra Nayman-Ana dəvənin ağzını çevirdi irəlində hərəkətsiz bir boşluq kimi görünən Sarı-Özəyə...

*Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intəhasız sarı torpaq çöllərinin köbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...*

Coğrafiyada hər yer Qrinvic meridianından ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilir.

Qatarlar şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

«Konvensiya» təyyarə daşınan gəminin bortundan «Paritet» orbital stansiyasındakı nəzarətçi-kosmonavtlara bir şifrlənmiş radioq-

ram da göndərildi. O radioqramda nəzarətçi-kosmonavtlara göstəriş verilir ki, Ümumidamərkəzin əmrini gözləsinlər və Günəşdən kənar Qalaktikada olan 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtlarla əlaqəyə girib onların orbital stansiyaya qayıtmaq vaxtını müəyyən etməsinlər..

Okean dalgaları yarım fırtına gücündə çalxalamırdı. Təyyarə daşıyan gəmi dalgalar üstə əmali-başlı yırğalanırdı. Sakit okeanın dalgaları bu nəhəng gəminin böyrünə dəyib şappıltı ilə köpüklənirdi. Günəş yenə də okeanı başına götürüb ağappaq ələmiş sonsuz dalgalar üzərində parıldayırdı. Külək də rəvan nəfəs kimi axıb gedirdi.

«Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisində bütün xidmət bölmələri, o cümlədən təyyarə bölməsi və dövlət mənafeyi təhlükəsizliyi bölməsi ayıq-sayıq hazır vəziyyətdəydi.

Bir neçə gün idi ki, Ağmaya yeknəsəq inləmə kimi bir səslə, ayaqlarını cəta bir xışiltıyla yerə toxunduraraq ucuz-bucaqsız Sarı-Özəyin çəkək-düzəniylə yorturdu, yiyəsi ona aman vermir, kimsəsiz qızınar çöllüklə haylayıb qovurdu. Yalnız gecələri dincəlirdilər... Səhər açılan kimi yenə də sövdəğərlərin nişan verdiyi yerdə – Malakumdıcan yarganının yaxınlığında böyük dəvə sürüsünün, manqurt pasibanı axtarırdılar. O, ikinci gün idi ki, juanjuanlara rast gələcəyindən ehtiyat eliyərək Malakumdıcanın yaxınlığında hərələnirdi, amma nə qədər göz gəzdirirdisə, nə qədər gözib-axtarırdısa çöldən-düzdən başqa bir şey görmürdü, hara baxırdı – göz aldanan ilğimli sərabdı... Bir dəfə gördüyünə əldənib məscidli, qalalı bir şəhərin divarlarına tərəf getmişdi. Bəlkə, oğlu bu şəhərin qul bazarındadır? Onda alardı oğlunu tərkinə, qovardı Ağmayı, görüm kim çata bilərdi arxadan?.. Səhrada halı ağırlaşdığı üçün gözünə belə şeylər görünürdü.

Söz yox, Sarı-Özəkdə axtarıb adam tapmaq asan iş deyil, belə yerdə adam qum zərrəsi kimi bir şeydir, yox əgər o, düzə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsünün yanındaırsa, gec-tez qıraqda otlayan dəvələrdən birini görəcəksən, sonra da o biri dəvələri, axırda da gəlib çıxacaqsa pasibanın izinə. Nayman-Ananın ümidi buna idi.

Hələlik heç yanda belə bir şey görə bilməmişdi. Artıq şübhələnməyə başlamışdı ki, bəlkə dəvələrin otlaq yerini dəyişiblər, bəlkə daha pis – juanjuanlar o dəvələri satılmaq üçün Xivə, Buxara bazarlarına göndəriblər. Belə olsa, o pasiban elə uzaq yerlərdən görənsən bir də buralara qayıdarmı?.. Ana qüssə və şübhələr içində aullarından yola düşəndə birçə arzusu vardı – oğlunu görə bilsin, qoy lap manqurt olsun, qoy yaddaşı olmasın, qoy ağıl bir şey kəsməsin, tək onun oğlu olsun, tək canı sağ, salamat olsun... Məgər bu azdır! Amma Sarı-Özəyin dərinlərinə getdikcə, bu yaxınlarda burdan karvanla keçmiş sövdəğərlərin dediyi pasibanın ola biləcəyi yerlərə ya-

xınladıqca canını qorxu alırdı ki, birdən oğlunun yerinə beyni pozulmuş şikəst bir məxluq görəcək, onu vahimə üzüb əldən salırdı. Onda Allaha üz tutub yalvarırdı ki, o olmasın, onun oğlu olmasın, başqa bir bədbəxt olsun. Birçə məqsədi də odur ki, manqurtu öz göz-lərlə görüb inansın ki, şübhələri nahaqatmış, bunu yaqın eləyəndən sonra, daha özünü üzməsin, qayıdıb taleyin əmrilə ömrünü başa vursun... Sonra yenə dərdi qovr eləyir, yenə deyirdi ki, yox, necə olur-olsun qoy öz oğlun olsun...

Belə münəqişəli hisslər içində qabağına çıxan alçaq təpələri aşıb düzə çıxanda birdən qarşısında geniş bir dəryəyə yayılıb otlayan böyük bir dəvə sürüsü gördü. Şabalıdı dəvələrin alçaq kolluq və tikanlılığın arasında gəzir, kol və tikanların ucunu gəmirirdilər. Nayman-Ana əvvəlcə sevincindən nə edəcəyini bilmədi. Ağmayı hayladı, sonra qorxdı, manqurt olmuş oğlunu görəcəyindən qorxdı. Sonra yenə sevinməyə başladı, daha sonra özü də başa düşürdü ki, nə halət keçirir.

Budur, sürü otlayır, bəs pasiban hanı? Buralarda olmalıdır. Və dəranın o başında adam gördü. Uzaqdan kim olduğu bilinmədi. Əliçomaqlı pasiban yüklü minik dəvəsinin noxtasından tutub gözünə-cən basdığı papağın altından ona baxırdı.

Yaxınlaşıb oğlunu tanıyan Nayman-Ana özünü dəvənin belindən yerə necə atdığını bilmədi.

– Oğlum, oğul bala! – Elə bil cəngəllik ayırırdı və ana özünü bu cəngəlliyə toxuyub oğlunun üstünə atıldı. – Səni axtarmaqdan əldən düşmüşəm! Mən sənin ananam!

Və birdən hər şeyi başa düşüb acı bir dəhşətlə səyriyən dodaqlarını gəmirərək yerə təkirləməyə başladı, nə qədər çalışdı özünü ələ alsın, özüyü bacara bilmədi. Özünü ayaqda saxlamaq üçün laqeyd dayanıb baxan oğlunun çiyindən bərk-bərk yapışub hönkürtüylə ağladı, çoxdan bəri başının üstünü kəsdirmiş dərd indi sel kimi onu altına alıb basdırırdı. Və ağlaya-ağlaya göz yaşları arından, yapışub üz-gözünə yapışan ağ saçları altından, yolun tozunu-çirkini üzünə yayan titrək barmaqları arasından oğlunun sifətinin tanış cizgilərinə baxır, yenə də oğlunun onu tanıyacağını zənn edir. Bu ümidlə onun nəzərlərini tutmağa çalışırdı. Burda çətin nə var axı – doğma ananı tanımağa nə var!

Di gəl ki, onun gəlişi oğlana heç bir təsir göstərmədi.. Elə bil o buraların adamıymış, özü də Allahın var günü gəlib çöldə ona baş çəkirmiş, heç ağzını açıb bir soruşmadı ki, ay arvad, kimsən niyə ağlayırsan? Bir an sonra pasiban onun əlini çiyindən götürüb, özünün yüklü minik dəvəsinə çəkək-çəkək sürünün o başına getdi ki, görsün oynamağa başlayan cavan dəvələr sürüdən uzaqlaşmayıblar ki....

Nayman-Ana tərpənməyib yerində qaldı, çöməlib üzünü əllərilə örtərək xısn-xısn ağladı, başını qaldırmadan bir müddət bu və-

ziyyətdə qaldı. Sonra özünü toplayıb oğlunun yanına getdi, çalışdı ki, özünü sakit saxlasın. Manqurt-oğul heç bir şey olmamış kimi mənasız və laqeyd nəzərlərlə ona baxdı, gündən-küldən avazıyub kəsəyə dönmüş üzgün sifətində nə isə təbəssümə bənzər bir şey işarədi. Ancaq heç nəyə heç bir maraq göstərməyən gözləri yenə də əvvəlki kimi tamam etinasızdı.

– Otur danışaq, – deyər Nayman-Ana dərindən bir ah çəkdi.

Onlar yerə çökdülər. Nayman-Ana soruşdu:

– Məni tanıyırsan?

Manqurt başıyla yox dedi:

– Bəs adın nədir?

– Manqurt.

– Səni indi belə çağırırlar, əvvəlki adın yadımdadır? Bir əsil adını yadına sal görüm...

Manqurt danışmırdı. Anası görürdü ki, o adını yadına salmağa çalışır, qaşlarının arasında iri tər damlları pıçurlanır, gözləri də titrək duman içindədir. Amma görünür oğlan qalın bir divara rast gəlmişdi, divarı keçə bilmirdi.

– Bəs atanın adı nədi? Bəs özün kimsən, kimlərdənsən? Heç olmasa doğulduğun yerisə də bilmirsənmi?

Yox, o heç nə bilmir, heç nə xatırlamırdı.

– İlahi, gör səni nə günə salıblar! – deyər ana pıçıldadı, yenə də özündən asılı olmayaraq dodaqları səyridi, ağrıdan, qəzəbdən, dərddən boğula-boğula hıçqırub ağlamağa başladı, nə qədər çalışdısa da özünü ələ ala bilmədi. Ananın bu dərdi-kədəri manqurta qəti təsir eləmirdi.

– Torpağı almaq olar, malı-dövləti almaq olar, lap adamın həyatını da almaq olar, – deyər ana söyləndi, – ancaq adamın hafizəsi-nə kim qəsd eləyə bilər, bunu kim fikirləşib tapıb?! Pərvərdigara, varsansa bunu necə insanların beyninə salmışsan? Məgər dünyada zülm-şər azdır?

Bax elə o vaxt ana manqurt oğluna baxa-baxa günəş, Allah və özü haqqarı məşhur ağısını demişdi, o sözləri bilən adamlar Sarı-Özək əhvalatından söz düşəndə bunu indi də danışirlər...

Bax, elə o anda, bilənlərin indi də xatırladığı o məşhur oxşamasına belə başlamışdı:

– Mən botası ölgən boz maya

Tulubın gelip iskegen...¹

Sarı-Özəyin sonsuz-ünsüz çöllərini başına götürən, bağrından qopan qəlbovutmaz, dərdsöndürməz ağlarını elə o vaxt demişdi...

Heyhat, heç manqurtun tükü də tərəpməmişdi.

Onda Nayman-Ana qərara gəldi ki, onun kim olduğunu ana soruşmaqla yox, təlqinlə başa salsın.

– Sənin adın Jolamandır. Eşidirsənmi? Sən – Jolamansan. Atanın da adı Donenbaydı. Atan yadında deyil? Axı o sənə hələ uşaqlıqdan ox atmağı öyrədərdi. Mən də sənin ananam, sən də mənim oğlum. Sən naymanlar qəbiləsindənsən, başa düşdün? Sən naymansan...

Ananın dediklərinə o tam laqeydliklə qulaq asırdı, elə bil bu sözlərin ona dəxli yoxdu. Yəqin otluqda cırlıdayan çayırtkayə də beləcə qulaq asardı.

Və onda Nayman-Ana manqurt oğlundan soruşdu:

– Bəs sən bura gəlməmişdən nələr vardı?

– Heç nə, – deyər manqurt cavab verdi.

– Gecəydi, ya gündüz?

– Heç nə, – manqurt eyni sözləri təkrar etdi.

– Kimmən danışmaq istəyirdin?

– Aynan. Ancaq biz bir-birimizi eşitmirik. Orda kimsə oturub.

– Sən daha nə istəyirdin?

– İstərdim ki, mənim də hörüyüm olsun ağamın kimi.

– Qoy görüm onlar sənin başına nə iş gətiriblər? – deyər Nayman-Ana əlini onun başına uzatdı.

Manqurt kənara sıçrayıb, çəkildi, əliylə papağından yapışıb daha anası tərəfə baxmadı. Arvad başa düşdü ki, başını heç vaxt onun yadına salmaq olmaz.

Bu vaxt uzaqdan dəvəyə minmiş bir adam göründü. O, yaxınlaşdı. Nayman-Ana soruşdu:

– Bu kimdir?

– Mənimçün yemək gətirir.

Nayman-Ana təşvişə düşdü. Yersiz, böyürdən çıxan bu juan-juan onu görməmiş tez çəkilib gizlənməliydi. O, tez dəvəsini hıxlayıb minə-minə oğluna xəbərdarlıq elədi:

– Ona heç nə demə. Mən tezliklə qayıdacağam.

Oğlu cavab vermədi. Onun heç eyninə də deyildi.

Nayman-Ana başa düşdü ki, dəvə üstə sürü içindən keçməkdə səhv eləyib. Amma daha kecdi, əlbəttə juanjuan ağ dəvə üstə oturan adamı görə bilirdi. Gərək otlayan dəvələrin arasıyla gizlənə-gizlənə yığada keçəydi.

Nayman-Ana otlaq yerindən xeyli uzaqlaşandan sonra qıraqlarını yovşan basmış dərin bir dəvəyə girdi. Burda dəvəni dərənini dibinə çöküzdürüb yerə düşdü, daha Ağmayanı qalxmağa qoymadı. Gizləniş baxmağa başladı. Juanjuan onu görmüşdü. Bir azdan o, dəvəsini yortma sürə-sürə gəlib çıxdı. Nizə və oxla silahlanmışdı. Təhərindən bilinirdi ki, juanjuan məttəl qalıb, ətrafına boylana-boylana qalmışdı – uzaqdan gördüyü ağ dəvəyə minmiş adam hara yoxa çıxdı? Kəsdirə bilmirdi ki, dəvəni hayana sürsün.

¹ Mən, potası ölmüş boz mayayam. Gəlmişəm saman təpilməmiş dərinə qoxlayam.

Əvvəlcə bir tərəfə sürdü, sonra başqa səmtə döndü. Axırını dəfə lap dərənün yanından keçdi. Yaxşı ki, Nayman-Ananın ağına gəlib dərənün ağzını yaylıqla çəkib bağlamışdı. Nə desən ola bilirdi, –bir də gördün dəvə burdan səs verdi. Nayman-Ana yovşanlığın daldına gizlənib juanjuanı lap yaxşı görə bilmişdi. O, qıllı bir dərənün üstə oturub ətrafına göz gəzdirdi, şişkin sifəti çox gərgindi, başındakı qara papağının ucları qayıq burnu kimi yuxarı qatlanmışdı, boynunun ardından bir cüt qara, quru hörük sallanırdı. Juanjuan üzəngidə dikəlib nizəsi hazır vəziyyətdə ətrafa boylanırdı, gözləri də yaman parıldıyırdı. Bu, Sarı-Özəyi tutub xalqın xeyli hissəsini qul eləyən, onun ailəsinə bu qədər bədbəxtlik gətirən düşmənlərdən biriydi. Ancaq arvad xaylağı boş əllə bu amansız juanjuan döyüşçüsünə neyləyə bilirdi? Arvad onu da fikirləşirdi ki, görəsən hansı cür həyat, nə kimi hadisələr bu adamları belə bir amansızlığa, belə bir vəhşiliyə gətirib çıxarmışdı – qulun yaddaşını ləğv etmək...

Juanjuan bir az da o yan-bu yana səyirdəndən sonra geriye, sürüyə tərəf qayıtdı.

Axşam düşürdü. Gün batsa da hələ göyün şəfəqi çəkilməmişdi. Sonra hava birdən qaraldı. Ətrafı qaranlıq bir gecə bürüdü.

Nayman-Ana o gecəni dərəcə oğlunun olduğu yaxın yerlərdəki çöllükdə keçirdi. Oğlunun yanına qayıtmağa ürək ələmirdi, qorxurdu bayaqkı juanjuan gecəni sürünün yanında qala.

Və o gecə qəti qərara gəldi ki, oğlunu xilas eləsin, çalışıb özüylə aparsın. Manqurt olsun qoy, qoy heç nə başa düşməsin, tək öz adamları içində olsun, kimsəsiz, tənha Sarı-Özəkdə qalmaqdan, juanjuanlara çobanlıq eləməkdənsə, qoy, öz adamları arasında qalsın. Ana ürəyi belə deyirdi. Başqalarının dözüb barışdığı vəziyyətə o dözə bilmirdi. O, rəva bilmirdi ki, qanı qanından olan doğma oğlu qul qalsın. Kim bilir, bəlkə də doğma yerləri görəndən sonra ağı öz yerinə gələcək, uşaqlıq illəri yadına düşəcək...

Səhəri Nayman-Ana yenə Ağmayaya süvar oldu. O, yenə də ıraqdan-ırağa hərhlənə-hərhlənə gecə ərzində xeyli aralanmış sürüyə yaxınlaşmağa başladı. Sürünü görəndən sonra da xeyli fikir verib baxdı ki, görsün juanjuanlardan orda var, ya yox. Heç kəsin olmadığını yəqin eləyəndən sonra oğlunu səslədi:

– Jolaman! Jolaman! Salam!

Oğlu dönüb baxanda ana sevincindən içini çəkdi, ancaq elə o dəqiqə də başa düşdü ki, oğlu elə-belə səsə dönüb.

Nayman-Ana yenə də çalışdı ki, oğlunun yaddaşını diriltsin.

– Adını yadına sal, tap gör adın nədir? – deyər yalvarıb onu qandırmaq istəyirdi. Bilmirsən məgər atan Donenbaydır? Sənin adın manqurt deyil, Jolamandı! Adını onunçün belə qoymuşuq ki, sən nay-

manların böyük köçü vaxtı yolda doğulmuşan. Sən anadan olanda biz üç gün köçü saxlayıb dayandıq. Üç gün toy-bayram elədik.

Ananın bu dediklərinin manqurt oğla təsir göstərmədiyinə bax-mayaraq, danışıqına ara vermir, boş da olsa, yenə ümid eləyirdi ki, bəlkə bu qaralmış şüurda bir qığılcım işara. Nə fayda ki, arvad qıfıllı bir qapını döyəcləyirdi. Bütün bunlara rəğmən, yenə də öz dediyini deyirdi:

– Adını yadına sal! Atanın adı Donenbaydır!

Sonra o götürdüüyü ehtiyatdan onu yedirib içirdi, oğlunu do-yuzdurandan sonra ona layla deməyə başladı.

Layla onun çox xoşuna gəldi. Arvadın laylası onun ürəyinə ya-yılırdı. Xoşluqla qulaq asırdı, onun gündən qaralıb codlanmış, donuq sifətində nə isə canlı, ilq bir halət əmələ gəlmişdi. Bunu görəndə ana onu inandırmağa çalışdı ki, bu yerləri tərək eləyib, ona qoşulsun, öz yerlərinə qayıtsın, juanjuanlardan birdəfəlik canını qurtarsın. Man-qurt ağına vura bilmirdi ki, necə durub getsin, bəs sürü nə olsun? Yox, ağası deyib ki, sürünü gözdən qoymasın...

Və yenə də Nayman-Ana pozulmuş yaddaşın o bağlı qapısını təkər – təkər döyəcləməyə başladı, dediyini dedi:

– Yadına sal kimsən? Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır!

Ananın başı elə qarışmışdı ki, axşamın necə düşdüyünü hiss eləməmişdi, o vaxt ayılıb gördü ki, juanjuan dəvə üstündə sürünün o başına yaxınlaşır. Bu dəfə o daha yaxındaydı, dərəsini də getdikcə daha bərk qovurdu. Nayman-Ana fürsəti itirməyib tez Ağmayaya mindi və uzaqlaşdı. Ancaq o biri tərəfdən də bir juanjuan çıxıb onun yolunu kəsmək istədi. İşi belə görən Nayman-Ana dərəsini qoparaq-layib onların arasından keçdi. Ayaqdan yüngül Ağmaya onu vaxtın-da aradan çıxartdı, juanjuanlar daldə qalıb çığıra-bağıra, nizələrini oynadaraq onu qovmağa başladılar. Ağmayaya çatmaqı olardı?! Onlar qull dəvələrində sortuyana qədər Ağmaya əfəsinə körukleyib nəfəslənir, Sarı-Özəkdə yel kimi qanadlanıb Nayman-Ananı bu ölüm-dirim qovhaqovundan uzaqlaşdırırdı.

İntəhası, onun xəbəri olmadı ki, əlləri boşə çıxan juanjuanlar ürəklərini soyutmaqçün yazıq manqurtu o ki var döydülər. Ancaq ondan nə gözləmək olardı, elə deyib dururdu:

– Deyirdi mənim anamdı.

– Anan-zadın deyil! Sənin anan yoxdur! Heç bilirsən niyə gəlib? Bilirsən? İstəyir ki, papağını çıxardıb başını buğa versin! – Onlar ya-zıq manqurtun canına qorxu salmağa çalışırdılar.

Manqurt bu sözləri eşidəndə qaralmış sifəti bomboz oldu. O, boynunu qısıb, papağından bərk-bərk yapışaraq, tələyə düşmüş hey-voyn kimi yan-yörəsinə baxmağa başladı. Juanjuan ona ox-yay verib dedi:

– Qorxma! Al bunu!

¹ Jolaman – iki sözdən əmələ gələn addır: «col» – yol, «aman» – sağlıq mənası, yol salamatlıq versin.

– Nişanla görüm! – deyə juanjuan papağını göyə atdı. Ox papağı deşib keçdi. – Gör hal! – deyə papaq ziyəsi təaccübləndi. – Əlinin yaddaşı hələ də qalır!

Nayman-Ana yuvasından hürküdülmüş quş kimi düzdə vurnuxur, özünə yer tapa bilmirdi. Bilmirdi neyləsin, nə gözləsin. Görəsən, juanjuanlar oğlunu sürüylə bir yerdə onun əli çatmayacaq öz böyük ordularına yaxın yerlərə aparacaqlar, ya ki, onu tutmaqçun pusqu quracaqlar? Beləcə fikir-xəyalət içində o, halay vurub gizlə-nə-gizlənə gəzirdi, nəhayət, pusub görəndə ki, juanjuanlar sürüdən getdilər, çox sevindi. Nayman-Ana xeyli onların dalınca baxıb görəndən sonra ki, uzaqlaşib gözdən itdilər, qərara gəldi yenə qayıtsın oğlunun yanına. İndi onun qəti fikri oğlunu evə aparmaqdı. Başına nə gəlibəs, onun təqsiri deyil, neyləsin ki, bəxti belə gətirib – düşmənlər onu bu kökə salıblar, nə olursa-olsun anası onu qulluqda qoymayacaq. Qoy naymanlar görsünlər ki, yadelli basqınçılar onların igidlərinin ağılı başdan çıxardıb necə rəzil ələyirlər. Qoy qəzəblənib silaha sarılsınlar. Məsələ torpaqda deyil, torpaq hamıya bəs ələyər. Məsələ ondadır ki, juanjuanların bu rəzələti onlarla heç yad qonşu olmağa da haqq vermir.

Nayman-Ana oğlunun yanına bu fikirlərlə qayıdırdı. Elə hey götür-qoy ələyirdi ki, necə onu inandırısın, necə başa salsın ki, elə bu gecəsi qoşulub bir-birinə qaçmalıdırlar.

Toran qarışırdı. Ötüb keçmiş və gələcək gecələrin saysız silsiləsindən olan bir gecə də azman Sarı-Özək çölləri üzərinə çökür, qırmızımtıl bir ala-toran şəklində dərələrdən, döşlərdən sürünə-sürünə sezilmədən yaxınlaşırdı. Ağmaya öz sahibəsini yüngül, sərbəst bir yerləşlə böyük dəvə sürüsünə tərəf aparırdı. Batan günəşin şüaları ananı dəvənin donqarları arasında çox aşkar işıqlandırırdı. Şərk-şübhə və qayğılar içində olan Nayman-Ananın rəngi-ruhu özündə deyildi, çox ciddi görkəmi vardı. Ağ saç-birçəyi, üzündəki Sarı-Özək toranlılığı kimi qırıqlar, alına və gözlərinə çökmüş qayğıları, tükənməz ağrı... Budur, o, sürüyə çatdı, otlayan heyvanların arasında keçdi, ətrafa göz gəzdirdi, amma oğlunu görə bilmədi. Onun minik dəvəsi yüklü halda noxtasını sürüyə-sürüyə otlayırdı... Nayman-Ana oğlunu səsləyib çağırmağa başladı:

– Jolaman! Haradasan? Mənəm, ananam! hardasan?

O, narahatlıqla ətrafa boylana-boylana qaldığı üçün oğlunun dəvə dalında daldalanıb, dizini yerə verərək oxla onu nişan aldığını görmürdü. Günəşin şövkü ona mane olurdu, fürsət gözləyirdi ki, oxu buraxsın.

– Jolaman! Oğlum! – Nayman-Ana oğlundan nigaran halda onu səsləyirdi. Birdən qanrılıb baxanda onu gördü. Bircə:

– Atma!–deyə bildi, elə Ağmayanı məhmizləmək istəyirdi ki, dönüb oğluyla üzbəüz gəlsin, yetirmədi – ox vızıltıyla onun sol qol-tuğuna sancıldı.

Bu ölümcül zərbə idi. Nayman-Ana dəvənin boynuna sinib illi-şə-ilişə yığıldı. Ancaq ananın özündən əvvəl başının yaylığı açılıb düşdü, havada bir quş olub çığıra-çığıra uçub getdi: «Yadına sal kimlərdənsən! Adın nədir? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay! Donenbay!».

Deylənə görə o vaxtdan Sarı-Özəkdə Donenbay quşu uçur. Donenbay quşu yolçuya rast gələndə onun yaxınlığında uça-uça səslənir: «Yadına sal kimlərdənsən! Kimin oğlusan? Adın nədir? Adın? Sənin atan Donenbaydır! Donenbay, Donenbay, Donenbay, Donenbay!».

Sarı-Özəkdə Nayman-Ananın basdırıldığı yerə o vaxtdan Ana-Beyit, yəni Ana məskəni qəbiristanlığı deyirlər... Ağmayanın törəməsi çoxdur. Mayaların hamısı ona çəkir – ağbaş dəvələr o yerlərdə tanınır, amma nərələr, əksinə, Boranlı Qaranər kimi qara və zorlu olur.

İndi Ana-Beyitdə dəfn edilməkdən aparılan mərhum Qazanqap həmişə deyirdi ki, Boranlı Qaranər cins heyvandır. Nayman-Ana həlak olandan sonra düzdə qalan məşhur Ağmayanın nəslindəndir.

Yedigeş Qazanqapın dediyinə ürəkdən inanırdı. Axı niyə də inanmasın... Boranlı Qaranər buna dəyərdir... Yaxşısında da, yamanında da o qədar sınaqlardan çıxmışdı ki, Qaranər həmişə darda onun dadına çatmışdı... Bircə ayıbı qızmağında – yaman pis qızır, Allah göstərməsin, özü də qızan vaxtı həmişə soyuqların oğlan vaxtına düşür, onda üzünü görmə – bir tərəfdən qış göz açmağa qoymur, bir tərəfdən Qaranər onun gününü qara ələyir. Bir dəfə Yedigeş yaman xəraya salmışdı, belə ki, o, heç insan yox, başqa bir şüurlu məxluq olmuş olsaydı, o işi Boranlı Yedigeş heç vaxt Boranlı Qaranərə bağışlamazdı... Di gəl ki, qızmış dəvədən nə istəyəsən, özü də «cütləşmə dövrü ola... Əslində heç məsələ onda deyil. Heyvandan nə incimək, bunu sözgəlişi deyirdi ki, tale belə gətirmişdi.

Qaranərin nə təqsiri? Qazanqap o əhvalatı yaxşı bilirdi, elə özü də ayırd elədi, yoxsa kim bilir axırı necə qurtaracaqdı.

VII

1952-nin yayının axırıyla payızının əvvəlini Boranlı Yedigeş xüsusi bir ötüb-keçmiş xoşbəxtlik hissələ xatırlayırdı. Yedigeşin əvvəlcədən dedikləri yuxu kimi çin olmuşdu. Həmin o, Sarı-Özək kərtəkələlərinin günəşdən qorunmaq üçün evlərin kəndarına gələn vaxtların dəhşətli istisi birdən-birə çəkildi, heç kəsin gözləmədiyi vaxtda, avqustun ortalarında hava sındı. Dözülməz isti yavaş-yavaş

sərinliklə əvəz olunmağa başladı, heç olmasa gecələr rahat yatmaq olurdu. Sarı-Özəkdə də belə şeylər olur, düzdür, il ilə oxşamır. Qışı həmişə eynidir – həmişə sərt, amma yayda hərdən görürsən ki, in-safa gəlir. Bir dəfə Yelizarov danışırdı ki, belə şey atmosferin yuxarı qatlarındakı hava axınlarında böyük dəyişiklik baş verəndə olur. Yelizarov belə-belə şeylərdən danışmağı xoşlayardı. O deyirdi ki, yuxarıda sahilləri, daşan axmazları olan görünməz çaylar axır. Bu çaylar daimi dövrədə olub guya Yer kürəsi ətrafında cərəyan edirlər. Yer küllərinin əhatəsində üzür, elə zamanın axını da bu deməkdir. Yelizarova qulaq asmaq maraqlı idi. Belə adamları hələm-hələm tapmaq olmaz, nadir adamdı. Boranlı Yedigeyin ona böyük hörməti vardı, onun da Yedigeyə. Hə, deməli, Sarı-Özəyə qızmar vaxtlarda hərdən sərinlik gətirən həmin səma çayı nədənsə öz hündürlüyündən enir, endikcə də Himalay dağlarına dirənir. Himalay Allah bilir nə uzaqlıqdadır, amma dünya miqyasında belə çıxır ki, o qədər də uzaq deyil. Hava axını himalaya dəyib geri qayıdır. Hindistana, Pakistana toxunmur, orda istilik elə istiliyində qalır, amma geri qayıdanda yayılır Sarı-Özəyə, çünki Sarı-Özək açıq dəniz kimi bir şeydir, heç bir maneəsi-filanı olmayan genişlikdir... Həmin çay himalaydan sərinlik gətirir...

Hər nə isə, söhbət ondadır ki, o ili yayın axırı, payızın əvvəli, doğrudan da, adama fərəh gətirirdi. Yağış dediyin Sarı-Özəkdə tək-tək tapılan şeydir. Hər yağan yağış hələm-hələm yaddan çıxarmır. Amma o birçə yağışı Boranlı Yedigey ömrü-billah yaddan çıxarmaya-çaq. Əvvəlcə göyü bulud aldı, heç inanmaq olmurdu ki, Sarı-Özəyin toxdayıb durmuş göyünün qızmar boşluğuna buludla dolarmış. Ətraf elə buxarlanıb qızdı ki, elə bil təndir həniyyədi. O gün Yedigey vaqonları qoşurdu. Razyedə çinql və təzə şam ağacından şpallar gətirmiş üç platforma boşaldılardan sonra hələ də öz yerində dururdu. Onları ta dünəndən boşaltmışdılar. Həmişə olduğu kimi bu dəfə də qovduqova sahib – ay aman tez boşaldın – deyib tələsdirildilər, sonra məlum oldu ki, heç tələsmək lazım deyilmiş. Boşaldılardan sonra platformalar yarım gün boş-boşuna dayanmışdı. Boşaltmaya hamı girişmişdi – Qazanqap, Abutalıb, Zərifə, Ukubala, Bika, qərəz, kim ki, xətdə məşğul deyildi hamını bu təcili işə göndərmişdilər. O vaxt da işlərin hamısı əllə görülürdü. İsti də istiydi ha! Deyən görək bu platformalar hökmən bu istidə gələyidilər! Ancaq çarə nədir – deyirlər lazımdır, deməli, lazımdır. İşləndilər, Ukubalının ürəyi bulandı, sifraqla elədi. Qızması şpalların qətranlı qoxusunu götürmürdü. Məcbur oldular göndərsinlər evə.

Sonra arvadların elə hamısını evə yolladılar – evdə uşaqları istə əldən salmışdı. Təkcə kişilər qaldı, canları çıxdı, amma işi görüb qurtardılar.

O biri gün, elə yağışqabağı vaqonlar Kumbelə gedən yük qatarına qoşulub göndərməliydilər. Manevr eləyib vaqonları qoşanda Yedigeyin istidən nəfəsi kəsilmişdi, ona elə gəlirdi ki, əsgər hamamının parxanasındadır. Bundansa gün yandırsaydı daha yaxşıydı. Bəxtindən elə maşinist düşmüşdü ki, işi uzadırdı. İndi ikiqat olub gir vaqonların altına, görün necə girirsən! Yedigey də cana gəlib söyürdü o maşinistin yeddi arxa dönənini. Maşinist də ondan geri qalmır, cavabını qaytarırdı. Çünki parovoz ocağının böyüründə halı onunkundan betardi. İstidan təntiyib gicəlmışdilər. Şükür Allaha, axır ki, yük qatarı üzülüşüb getdi. Boş platformaları da apardı. Bax elə bu vaxt sığırğı yağış başladı. Yer sanki bir anda qovquqlanan gölməçələrlə qabardı. Başladı, nə başladı – dəli, quduz bir yağış, deyilən doğrudursa, himalayın qarlarında soyuyub sərinləmiş yağış... Sən bir himalaya bax! Dönüm zoruna! Yedigey evlərinə yüyürdü. Heç özü də bilmədi ki, niyə yüyürdü. Elə-belə. Axı, yağışa düşən adam ya evə qaçır, ya da başqa bir daldaya... Adətdir. Yoxsa belə yağışdan da adam qaçıb gizlənər? Bu haqiqəti o ancaq Kuttubayovun ailəsini görəndən sonra başa düşüb dayandı: Abutalıb, Zərifə, oğlanları Daul, Ermək baraklarının qabağında əl-ələ verib yağışın altında yallı gedirdilər. Bu mənərə Yedigeyi sarsıtdı. Ona görə yox ki, onlar yağışın altında şənlək eləyib oynayırdılar, ona görə ki, bayaq Abutalıbla Zərifə işdən evə onunun tələsirləmiş ki, yağış vaxtı uşaqlarıyla bir yerdə olsunlar. Yedigeyin ağına belə şey gəlməzdi. Amma onlar uzaq yerlərdən Aral dənizinə gəlib çimən qazlar kimi şorha-sor yağan yağışın altında çimişir, atılıb-düşür, çığırırdılar! Bu, onlara göyden göndərilmiş bir bayramdı. Sarı-Özəkdə yağış həsrətindən yanib kabab olmuşdular. Yedigey onları görəndə sevincqarışq bir kədər duydu qəlbində – Boranlıya sığınmış bu küll-kuf' adamların işıqlı bir dəqiqəyə necə can atdıqlarını görəndə Yedigeyin onlara həm gülməyi gəlirdi, həm yazığı...

Abutalıb onu görəndə üzgüçülər kimi əl-qol ata-ata yağış pərdəsi dalından səsləndi:

– Yedigey! Gəl bura!

– Yedigey əmil – deyib uşaqlar sevinə-sevinə ona tərəf yüyürdülər.

Yedigeyin sevimlisi olan Ermekin onda üç yaşı hələ tamam olmamışdı, uşaq qollarını acıb ağzına yağış dola-dola ona tərəf yüyürürdü. Onun gözləri təsviredilməz bir sevinc, qəhrəmanlıq və şeytanlıqla parıldayırdı. Yedigey onu qaldırıb havada fırlatdı. Kişi ağına gətirə bilmirdi ki, daha neyləsin. Elə bu vaxt onun qızları – Saulayla Tərafət çığır-çığır tinin dalından çıxdılar. Onlar Abutalıbgilin səsine gəlmişdir. Qızlar da çox sevinirdilər. «Ata, gəl qaç!» – deyər qızlar təkid etdilər. Bu, Yedigeyin tərəddüdünü

¹ Hər şeydən məhrum edilmiş.

götürdü. İndi onların hamısı birləşib qurtarmaq bilməyən yağışın altında şitlik ələyir, oyun çıxarırdılar.

Yedigey Ermeki qucağından yerə qoymurdu ki, birdən uşaq çökəyə-zada düşüb boğular. Abutalıb da onun kiçik qızı Şərafəti boyununa mindirmişdi. Onlar beləcə yüyürür, uşaqları əyləndirirdilər. Ermek Yedigeyin qucağında atılıb-düşür, ağzına yağış dolanda sifətini onun boyununa qısırdı. Bu mənzərə elə təsirliyi ki, oğlanlarının Yedigey əmisinin qucağında belə sevindiylə üçün Abutalıb Zərifənin minnətdarlıqla parıldayan baxışları Yedigeyin gözündən yayınmırdı. Kuttubayovgilin yağış altında düzəldikləri bu oyun elə Yedigeylə qızlarının da ürəyindəndi. Yedigeyin özündən asılı olmayaraq Zərifənin gözəlliyinə fikir verdi. Yağış onun siyah tellərini çöhrəsinə, boyun-boğazına, çiyinlərinə dağıtmışdı, qüdrətdən axan su onun cavan və şux tənı boyu tökülürək mina gərdəninə xüsusi gözəllik verir, şümşad qollarını, budlarını və yalın ayaqlarının baldırlarını adamın gözünə soxurdu. Gözləri şən bir ötkəmliklə parlayır, inci dişləri sevinclə ağarırdı.

Sarı-Özəyin yağışı nə ata yemdi, nə eşşəyə yük. Qar yavaş-yavaş əriyib yerə hopur. O ki qaldı yağışa, yağış ovuc içində civə kimi bir şeydi – didkən axıb çökəyə, dəryəyə dolacaq. Köpüklənib, şarıldayıb çəkilib gedəcək.

Üstündən heç bir neçə dəqiqə keçməmişdi ki, hər yeri sel-su basına götürdü, sığıyıb axa-axa köpüklənib daşdı. Onda boranlılar bu təbii arxların üstündən tullanmağa başladılar, ələ keçən təsdən, təknədən gətirib suya buraxdılar. Hətta uşaqlardan böyükləri – Səulə ilə Daul təkneyə minib üzdüldər də. Məcbur olub balacaları da təkneyə mindirməli oldular...

Yağışsa ara vermək bilmirdi. Suda üzən taslara minməyə başları elə qarışmışdı ki, bir də gördülər gəlib çatıblar lap köbərin quraqına, rəzeydən girəcəyinə. Bu vaxt Boranlıdan sərnişin qatırı keçirdi. Qatarın taybatay açılmış qapı-pəncərələrindən adamlar qurşağacan boylanıb bu bədbəxt səhra səfəhlərinə tamaşa ələyirdilər. Onlar nə isə qışqırıb deyirdilər, onları fitə basıb güldürdülər. Görünür, çox qəribə görkəmləri vardı. Yağışın altında yuyuna-yuyuna gedən qatar ötüb keçdi, o adamları da özüyə apardı, o adamları ki, bir-iki gündən sonra tanış-bilişi güldürüb əyləndirməkçün gördüklərindən danışacaqdılar. Yedigey Zərifənin ağladığını görməseydi, belə-belə fikirləri heç ağlına da gətirməzdi. Adamın sifətindən vedrə-vedrə su axanda onun ağlayıb, ya ağlamadığını demək çox çətin məsələdir. Amma Zərifə ağlayırdı. Özünü elə göstərirdi ki, guya gülür, əslində ağlayırdı, hiçqırıtlarını boğub gah gülür, gah ağlayırdı. Abutalıb niğarənçılıqla onun əlindən tutdu:

– Sənə nə oldu? Özünü pis hiss ələyirsən? Gedək evə.

– Yox, yox elə-belə işqırıram – deyər Zərifə cavab verdi. Onlar bu təsadüfi yağışın bəxş etdiyi nemətdən istifadə etməyə çalışaraq yenə də uşaqları əyləndirməyə başladılar. Yedigeyin halı lap xarab oldu. Yağışın qeyri-adi bir hadisə olmadığını, uşaqların tamam başqa qayğılar tələb etdikləri bambaşqa bir aləmin də olduğunu təsəvvürünə gətirəndə onların necə ağır dəqiqələr keçirdiyini hiss ələdi...

Uşaqlar da, böyüklər də doyunca oynayıb yoruldu, amma yağış elə yağdı. Sonra qaçıb hərə öz evinə getdi. Ürəyi yuxalmış Yedigey dayanıb Kuttubayovgilin necə yanaşı – ata, ana, uşaqların bir yerdə qaçmağına tamaşa ələdi. Hamısı su içindəydi. Sarı-Özəkdə onlara heç olmasa, bir günsə də xoşbəxtlik nəşib olmuşdu.

Yedigey kiçik qızını qucağına alıb, böyüyün də əlindən tutub kəndardan keçdi. Ukubala onları görəndə qorxdı:

– Vay, bu nədi, nə olub? Nəyə oxşayırsız?

– Qorxma, arvad, – deyər Yedigey güldü. – Atan qızında köşəkləriylə oynayır.

– Deyirəm axı, oxşamısan, – deyər Ukubala tənəylə gülümsündü. – Di yaxşı, sudan çıxan cücə kimi dayanmayın, soyunun.

Yağış kəsdi, ancaq uzaqlarda çaxan şimşəklərin gecəyarısı eşidilən gurultusundan bilmək olardı ki, hələ də Sarı-Özəyin ucundan-ətəyindən yağır. Yedigey neçə dəfə göy gurultusundan diksinib oyanmışdı. Özü də bu işə təəccüb ələyirdi. Aral dənizində elə vaxtlar olurdu ki, göy lap başın üstə parlayırdı – yanırdı. Oranın həyatı bambaşqaydı. – Həftə yeddiman səkkiz şimşək çaxıb göy guruldayırdı. İndi Yedigey hər dəfə oyananda kirpiklərini aralayıb çölün müxtəlif yerlərində parlayan şimşək çaxımlarının pəncərəyə düşən tutqun əksini görürdü.

O gecə yenə də Yedigeyin yuxusuna cəbhə girmişdi – görürdü ki, düşmən atəşi altında yerə yatıb. Amma mərmilər səsiz partlayırdı. Partlayışdan qara fəvvarələr kimi sovrulan torpaq bir ləhzə havada donuxur, sonra aşağı tökülür. Belə partlayışlardan biri onu qaldırıb havaya atdı, o da ürəyi ağzında dəhşətli bir boşluğa enməyə başladı. Sonra o, həmləyə keçdi, özləri də çoxdular, həmləyə gedən saysız-hesabsız boz şinelli əsgər vardı, amma sifətlərini seçmək olmurdu, ona elə gəlirdi ki, əli avtomatlı şinellilər öz-özünə qaçır. Şinellilər «ural» qışqıranda Yedigeyin yoluna yağışdan islanmış, güllə-güllə yaxınlaşan Zərifə peyda oldu. Bu çox qəribə bir vəqie idi. Çit donda, pəjmürdə, çöhrəsi dalğa-dalğa su, güllə-güllə... Yedigeyin lən-giməkçün macalı yoxdu – bilirdi ki, həmləyə qalxıb. Bircə onu deyər bildi ki: «Niyə gülürsən, Zərifə? Pis əlamətdir». «Mən gülmürəm, ağlayıram», – deyər o yenə də saqqanaq çəkə-çəkə yağış seli altında cavab verdi...

Ertəsi gün o istədi ki, yuxusunu Abutalıbı Zərifəyə danışsın. Ancaq fikrindən döndü, yuxusu ona bəd görünürdü. Axı niyə onların kefini bulandırırın...

O gur yağışdan sonra istinin üzü Sarı-Özəkdən döndü, Qazanqap demişək, yayın bəyliyi qurtardı. Hələ hərdən isti günlər qayıtsa da dözmək olurdu. Elə o günlərdən də Sarı-Özəyin gözəl çağları başlandı. Boranlın uşaqlarının da canı istidən qurtardı. Onların gümrah səsi yenə də sevinclə cingildəyirdi. Bu yandan da Kumbeldən xəbər gəldi ki, Qızılordadan qovun-qarpız gəlib. Boranlıların fikrini soruşurdular – paylarını göndərsinlər, ya özləri gəlib aparacaqlar? Yedigeş bundan istifadə elədi. Razyezdin rəisini inandırdı ki, özləri gedib gətirməsə əllərinə gələni göndərəcəklər. O da razılıq verdi. Dedi, yaxşı, Kuttubayovu da götür get, yaxşılarını seç. Yedigeş də elə bunu istəyirdi. O, ürəyində niyyət eləmişdi ki, heç olmasa birçə günə də Abutalıbı Zərifəni, uşaqlarla bərabər Boranlıdan çıxarsın. Elə özləri də havalarını dəyişsəydilər heç pis olmazdı. Hər iki ailə çolmaçocuğu da yığışdırıb səhər tezdən qatara mindilər, Kumbelə yola düşdülər. Özləri də geyinib-kecinmişdilər. Yaman sevinirdilər. Uşaqlara elə gəlirdi ki, əfsanəvi bir aləmə gədirdilər. Yol uzununu sevin-sevinə səs-səsə verib sual yağdırırdılar: Orda ağac bitir? Bitir. Bəs yaşıl çəmən necə? Var, yaşıl çəmən də var. Hətta gül-çiçək də var. Bəs böyük evlər var, küçələrdə məşin var? Çoxlu qovun-qarpız? Dondurma necə, dondurma da var? Yəqin dəniz də olar?

Külək yük vaqonunun açıq qapısından içəri dolurdu, Yedigeşlə Abutalıb boş yeşiklərin üstündə qapının qabağında oturmaşdularsa da, hər ehtimala qarşı, uşaqlar yıxılmasın deyə, qapının qabağını enli taxta ilə kəmişdilər. Onlar oturub ordan-burdan söhbət eləyir, uşaqların suallarına cavab verirdilər. Boranlı Yedigeşin kefi lap kək idi: bir yerdə gədirdilər, hava da yaxşıydı, uşaqlar sevinirdilər, amma Yedigeş uşaqlardan da çox sevindirən Abutalıbı Zərifə idi. Hər ikisinin eyni açılmışdı. Onlar müvəqqəti də olsa, daimi qayğıdan, daxili əziyyətdən azad olub yüngülləmişdilər.

Adama ləzzət verirdi – Zərifə ilə Ukubala bir tərəfdə oturub həyatdan, məişətdən şirin-şirin söhbət eləyirdilər.

Çox xoşbəxt görünürdülər. Əslində belə də olmalıdır, insana nə lazımdır?!.. Yedigeşin istədiyi o idi ki, Kuttubayovgil öz çətinliklərini yaddan çıxarsınlar, bərkiyib kök salsınlar, başqa çıxış yolları olmadığı üçün Boranlın həyatına alışsınlar. Yedigeş bir də o ləzzət verirdi ki, Abutalıb onunla çiyin-çiyinə yanaşı oturub, başa düşürdü ki, Yedigeşə arxalanmaq olar, artıq-əskik danışmadan bir-birini başa düşürlər, Yedigeş Abutalıbın ağılna-kəmalına qiymət verirdi, amma bundan da artıq Abutalıbın ailəsinə bağlılığına, həyatını həsr etdiyi ailəsindən qüvvət alaraq təslim olmasına qiymət verirdi. Yedigeş

Abutalıbın danışmalarına qulaq asdıqca belə bir qənaətə gəlirdi ki, insanın başqaları üçün görə biləcək ən yaxşı iş öz ailəsində ləyaqətli uşaqlar tərbiyə etməkdir. Özü də başqasının köməyiylə yox, günbəgün, addımabaadım, özünü təpədən-dırnağa bu işə həsr eləməlisən, imkanın olduqca uşaqlarının yanında olmağın.

Elə söz məsəli, Sabitcanı götürək: daha onu haralarda oxutmuşdular? Uşaqlıqdan internatlarda, sonra cürbəcür institutlarda, təkmilləşdirmə kurslarında... Yazıq Qazanqapın gözünün ağır-qarası, birçə oğlu olan Sabitcan tay-tuşunun yanında başaşağı olmasın deyə əlinə düşüni göndərirdi ona, axırı nə oldu? Bilməyinə hər şeyi bilir, amma di gəl ki, bir çəpiklik adam deyil, nə xeyrə yarayır, nə şərə...

Elə buna görə də Yedigeş yol gedə-gedə fikirləşirdi ki, daha yaxşı bir çıxış yolu yoxdursa, Abutalıb Kuttubayov Boranlıda qalıb kök atmalıdır. Təsərrüfatını sahmana salsın, heyvandan-zaddan saxlasın və imkanı daxilində çalışsın ki, balalarını Sarı-Özək torpaqlarında boya-başa çətdirsın. Düzdür, o, Abutalıbın başına ağıl qoymaq fikrinə düşmədi, çünki özü də hiss elədi ki, deyəsən, Abutalıbın özü də bu fikirdədir. Görürdün hərdən soruşurdu ki, kartofu hardan almaq olar, qış üçün arvad-uşaq üçün keçə çəkmələri necə tapsın, deyirdi özüm bu qışı birtəhər dəri çəkmədə keçirərəm. Bir də maraqlanırdı ki, görəsən, Kumbeldə kitabxana var, ya yox, varsa kitabları istifadə üçün razyezdlərə verirlərmə? Onlar elə həmin günün axşamı yük qatarında evə qayıtdılar, fəhlə təminatı söbəsinin onlar üçün ayırdığı qovun-qarpızı da gətirdilər. Axşama tərəf uşaqlar bir az yorulmuşdular, amma çox razı idilər. Kumbeldə xeyli şey görmüşdülər, oyunaqlar almışdılar, dondurma yemişdilər, hə, amma stansiyadakı bərbərxanada balaca bir hadisə baş vermişdi. Öz aralarında qərara gəldilər ki, uşaqların başını qırıxsınlar. Növbə Erməkə çatanda bir qara-qışqır saldı ki, gəl görəsən! Nə qədər çalışdırsa, onu sakit eləyə bilmədilər. Daha lap əldən düşdülər – uşaq qorxusundan çırpınır, qışqırır atasını çağırırdı. Abutalıb o vaxt qonşudakı mağazaya getmişdi. Zərifə özünü itirib neyləyəcəyini bilmirdi. Utandığından, xəcalətindən yer ayrılıydı, yerə girərdi. Məsələ burasında idi ki, anadan olandan uşağın başına qayçı dəyməmişdi – hayıfları gəlirdi, çox gözəl buruq saçları vardı. Anasına çəkmişdi: doğrudan da, çox gözəl, sıx buruq-buruq saçları vardı. Ümumiyyətlə, uşaq eynilə Zərifəyə oxşayırdı: elə bil ki, başını yuyub, saçlarını darayırdılar, adam uşağa baxmaqdan doymurdu.

Onun xətrinə Ukubala razı oldu ki, Səulənin də saçlarını kəsib qısaltsınlar: yəni bax, gör qız da səndən ürəkdir. Bunun, deyəsən bir balaca təsiri oldu, amma usta məşını əlinə alan kimi Ermək yenə də səsini başına saldı, yaxşı ki, bu vaxt Abutalıb gəlib çıxdı. Ermək atasını görə kimini özünü onun üstünə atdı. Atasını on qaldırıb bağı-

na basdı, vəziyyəti belə görüb başa düşdü ki, uşağı incitmək əbəsdir. Ustadan üzr istədi:

– Bağışlayın, başqa bir vaxt düzəldirərik. Bir az cürətlənəndən sonra... Niyə tələsirik, gələn dəfəyə qalsın...

«Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisində xüsusi səlahiyyətli komissiyanın fəvqəladə iclasında tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə «Paritet» orbital stansiyasına yeni bir kodlaşdırılmış radioqram göndərildi. Bu radioqram yerdən-kənar sivilizasiyası olan planetdəki, 1–2 və 2–1 paritet kosmonavtlar üçün idi. Onlar xəbərdar edilirdilər ki, Ümumi Mərkəzi İdarənin xüsusi göstərişi olmadan yerlərdən tərpənməsinlər, hər hansı bir təşəbbüsdə olmaq onlara qəti surətdə qadağan edilir.

Müşavirə yenə də bağlı qapılar dalında, gizli keçirilirdi. «Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmiyi yenə də əvvəlki yerindəydi – Sakit Okeanda, Aleut adalarından cənubda, San-Fransisko ilə Vladivostok şəhərlərinin arasındakı hava yolunun təc ortasında dayanmışdı.

Əvvəlki kimi yenə də dünyada heç kimin xəbəri yox idi ki, son dərcə böyük bir qalaktikalarası hadisə baş vermişdir – Cazib gücünün sistemində Yerdən-kənar sivilizasiyası olan yeni bir planet kəşf edilmişdir. O planetin şüurlu sakinləri Yerdə yaşayan insanlarla əlaqəyə girmək arzusundadırlar.

Fəvqəladə müşavirədə tərəflər bu qeyri-adi və gözlənilməz məsələni hər üzünə müzakirə etdilər – həm «lehinə», həm «əleyhinə». Komissiya üzvlərinin hər birinin qarşısında başqa yardımçı materialardan əlavə, 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtların göndərdikləri radioqramların tamam mətni də vardı. Sənədlərdəki hər bir söz, hər bir fikir diqqətlə öyrənilirdi. Məsəliddə planetdəki şüurlu həyat quruluşuna dəlalət edən ən xırda detal, hər şeydən əvvəl, Yer sivilizasiyasının təcürübünə uyğun olub-olmaması, eləcə də planetimizin əsas ölkələrinin mənafeyi baxımından müzakirə edilirdi... Hələ heç bir insan belə problemlərlə qarşılaşmamışdı. Məsələ isə təcili həll olunmalı idi.

Sakit okeanda yenə də yüngül fırtına vardı...

Kuttubayovun ailəsi Sarı-Özək yayının ən dəhşətli dövrünə düşüb, olan-olmazlarını yığışdırıb Boranlıdan baş götürüb qaçmayı, boranlılar başa düşdülər ki, onlar daha burdan heç yana tərpənməyəcəklər. Abutalıb Kuttubayov açıq-aşkar dirçəlmişdi, yeni dirçəlmişdi deyəndə ki, Boranlının qoşqusuna qoşulmuşdu. Söz yox, vaxt keçdikcə rəzyedzin həyat şəraitinə alışır. O da başqaları kimi deyə bilər ki, Boranlı dünyanı lap zay yeridir, haqqı da vardı – bir yerə ki, işlədilməli və hətta içməli su da dəmir yolu ilə sistərdə gətirilsin, daha belə yerdən nə ummaq olar?! Kimin ürəyindən təmiz, sə-

rin su keçirdisə gərək dəvəyə minib itin quduran yerində quyudan tuluqlarda su gətirəydi. Belə şeyə də ancaq Qazanqapla Yedigey ürək ələyə bilərdi.

Bəli, əlli ikinci ildə, lap altmış səkkizin özünəcən, nə qədər ki, rəzyedddə elektrik-külək dərinlik nasosu qoymamışdılar, vəziyyət belə idi. O vaxtlar belə-belə şeylər onların heç xəyalına da gəlmirdi. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq Abutalıb nə Sarı-Özək çöllərini, nə də Boranlı rəzyedzini pisləmədi. Pisi pis kimi, yaxşını da yaxşı qəbul edirdi. Axı, torpaq neyləsin, torpağın heç kimin yanında təqsi-ri yox idi. Adamın özü gərək bir qərara gələydi ki, bu yerlərdə yaşasın, ya yaşamasın...

Buna görə də burda yaşayan adamlar çalışırdılar ki, güzəranlarını mümkün qədər rahat qura bilsinlər. Kuttubayovgil başqa gedəsi yerləri olmadığı üçün Boranlıda qalmaqlarını qətiləşdirəndən və buna görə də məskənlərini möhkəmləşdirmək lazım gəldiyini başa düşəndən sonra, gördülər ki, ev işlərlə məşğul olmağa vaxtları çatmır. Söz yox, onlar hər gün öz növbələrində işləməli idilər, amma boş vaxtlarında da o qədər iş çıxırdı ki, çoxuna əlləri çatmırdı. Evlərin qışa hazırlayanda Abutalıb lap əldən düşdü – sobanı təzadən hörmək lazım idi, qapının dəlmə-deşiyini tutub bərkətmək, pəncərə çərçivələrini möhkəmlətmək gərəkdi. Belə-belə işlərdə onun o qədər səriştəsi olmasa da Yedigey onu tək qoymur, kömək eləyir, haç-hacat və material verir. Anbarın yanında buz zirzəmisini qazmağa başlandı Qazanqap da kənarında qalmayıb köməyə gəldi. Onlar üçlükdə balaca buz zirzəmisini düzəldib üstünü köhnə şpallarla, küləş və gillə örtüdü, möhkəm bir qapı da düzəldilər ki, qonum-qonşunun heyvanı-zadı zirzəmiyə düşməsin. Kişilər işləyən vaxt Abutalıbın uşaqları əl-ayağa dolaşsalar da onlara açıqlanmırdılar, deyirdilər, elə belə yaxşıdır. Yedigeylə Qazanqap Abutalıba təsərrüfat düzəltmək üçün neyləmək lazım gəldiyi barədə öz aralarında bəzi şeylər fikirləşmişdilər. Qərara gəlmişdilər yazbaşı onun üçün bir sağmal dəvə ayırsınlar. Məsələnin çətinliyi orasında idi ki, Abutalıb dəvə sağmağı öyrənməli idi. Axı, dəvə inək deyil, ayrı cür sağılır, dəvəni gərək ayaq üstə sağasan, çöldə dalıyan gəzəsən. Ən vacibi də köşəyi qorumaqdır, gərək vaxtında əmməyə buraxıb, vaxtında da ayırmağı bacarasan. Qərəz, qayğısı çoxdur. Hər işin qaydasını bilməlisən...

Ancaq Yedigeyi hər şeydən çox sevindirən Abutalıbın nəinki təsərrüfatla, nəinki hər iki ailənin uşaqları ilə məşğul olmağı, Zərifə ilə birlikdə onlara oxumaq, şəkil çəkmək öyrətməyi idi, bunlardan daha artıq öz üzərində çalışmağıydı. Axı, Abutalıb Kuttubayov təhsilli adamdı. Kitab oxumaq, müxtəlif qeydlər eləmək, yazı yazmaq onun üçün vacib məsələydi. Yedigey belə bir dostu olmağıyla ürəyində qürrelənirdi, elə buna görə də çalışırdı ki, ona yaxın olsun. Buralara tez-tez gələn Sarı-Özək geoloqu Yelizarova da dostluğu təsadüfi de-

yildi. Yedigeyin oxumuş, bilikli adamlara xüsusi hörməti vardı. Abutalıb da bilikli adamdı. İntəhası, çalışırdı ki, fikirlərini az büruzə versin. Ancaq bir dəfə çox ciddi söhbətləri olmuşdu.

Axşamüstü işdən qayıdırdılar. Həmin gün onlar yeddinci kilometrə qarın qabağını saxlamaq üçün taxta çəpər düzməklə məşğul olmuşdular, bu yerləri həmişə qar basırdı. Payızın hələ təzəcə girdiyinə baxmayaraq, indidən çox ciddi söhbətə ehtiyac vardı. Hə, deməli, onlar işdən qayıdırdılar. Bu işıqlı və xoş axşam adamı söhbətə çağırırdı. Belə axşamlarda Aral gölündə qayıqdan suya baxanda suyun dibi necə qaraltı şəklində sezilirsə eləcə Sarı-Özək düzləri də qürub çəğinin xəfif dumanlığı içindən namüəyyən bir görkəm alır.

– Xeyir ola, Abu, gecələr nə vaxt yolum evinizin qabağından düşürsə, həmişə başımı pəncərədən görürəm. Yazırsan, ya bir şey təmir eləyirsən? Lampan da həmişə yanır, – deyə Yedigey söhbətə başladı.

– Çarəm nədir, – deyə Abutalıb çiyindəki beli o biri çiyinə atdı, – yazı masam yoxdur axı. Elə ki, o dəcəllər yatır, Zərifə də başlayır kitabdan-zaddan oxumağa, mən də keçirəm ora, bəzi qeydlər eləyirəm – müharibədən, nə qədər ki, yadımdadır, əsasən Yuqoslaviya illərini yazıram. Vaxt keçdikcə olanlar da uzaqlaşır. – O, sözüne ara verdi. – Mən hey fikirləşirəm ki, görün uşaqların üçün neyləyə bilərim. Yedirtmək, içirmək, təbiiyə vermək, bunlar olmalıdır, aydın məsələdir. Bu barədə əlimdən gələni eləyəcəyəm. Mən elə şeylərdən keçmişəm, elə sınaqlardan çıxmışam ki, bəlkə də başqası heç yüz ilə də elə şeylər görə bilməz, amma mən hələ də yaşayıram, nəfəs alıram, görünür, tale bu imkanı mənə ona görə verib ki, bir söz deyim, ilk növbədə öz uşaqlarım üçün. Madam ki, onları dünyaya gətirmişəm, bəlkə də yaşadığım həyat üçün onların qarşısında hesabat verməliyəm. Əlbəttə, söz yox, hamıya aid olan umumi bir həqiqət var, amma bundan başqa hərənin özünəməxsus bir düşüncəsi də var. Bu anlayış bizimlə də gedəcək. İnsan dünyanın bu kəşməkəşində həyatla ölüm arasında hərlənən zaman onu azı yüz dəfə öldürə bilərlər, amma sağ qalır, çox şeylər öyrənir – xeyir və şəər, həqiqət və yalan...

– Dayan bir görüm, – deyə Yedigey təəccüblə onun sözünü kəsdi. – Bəlkə də dediklərin doğrudur, oğlanların hələ uşaqdır, bərbər məşinindən qorxurlar, onlar sənə yazdıqlarından nə anlayacaqlar?

– Elə ona görə də yazıram. Fikirlərimi onlar üçün qoruyub saxlamaq istəyirəm. Heç kim əvvəldən deyə bilməz ki, nə qədər yaşayaçaq. Elə bax, tasrağa gün fikir məni elə aparmışdı ki, axmaq kimi az qala qatarın altına düşəcəkdim. Qazanqap özün yetirdi. Yamanca da abırımı aldı: gərək, deyir, uşaqların bu gün diz çöküb Allaha şükür eləsinlər.

– Düz deyir, mən sənə neçə vaxtdır deyirəm. Zərifəyə də demişəm, – Yedigey də hirsələndi, fürsətdən istifadə eləyib öz sözlərini də

dedi. – Rəlsin üstü ilə elə gedirsən ki, guya parovoz yoldan çıxıb sənə yol verməlidir! Oxumuş adamsan, nə qədər demək olar? Sən indi dəmiryolcusan, amma elə davranırsan elə bil bazardasan. Zarafata salma, iş çıxardarsan.

– Elə şey olsa, təqsirkar özüm olaram, – deyə o qaşqabaqla razılaşdı. – Sən əvvəlcə mənə qulaq as, qoy sözümlü qurtarım, sonra danlayarsan.

– Sözləşmə dedim, danış, qulaq asıram.

– Keçmiş vaxtlarda adamlar uşaqlarına miras qoyub gedərdilər – var-dövlət... Bu miras xeyrə idi, ya şəərə – bilmək olmurdu, gətirməyinə baxırdı. Bu barədə kefin istəyəm qədər kitab, nağıl yazılıb, o dövrlərə aid tamaşalar oynanır, mirasın bölüşdürülməsini, sonradan vərəsələrin başına gələn işləri göstərirlər. Soruşa bilərsən neyçün? Onunçün ki, çox vaxt həmin var-dövlət əyri yollarla yaranmış olurdu, başqalarının əziyyəti bahasına, başqalarının zəhməti hesabına, yalanla-palanla, buna görə də onlar binasından şəər, günah, insafsızlıq mənəbəyi olub. Mən özümə təskinlik verirəm ki, şükür Allaha, biz belə şeylərdən uzağıq. Mənim qoyacağım mirasdan heç kim korluq çəkməyəcək. Bu ancaq mənim ruhum, mənliyim, yazılarımla olacaq, orda da ancaq müharibədə görüb başa düşdüyüm məsələlərdir. Mənim uşaqlarım üçün bundan artıq dövlətim yoxdur. Mən bu fikrə burda Sarı-Özək çöllərində gəlmişəm. Həyat məni sıxa-sıxa gətirib çıxarıb bura ki, yox olub gedim, mən də nə fikrim varsa, hamısını yazacağam, gümanım var, vaxt gələr uşaqlarımın simasında arzularım yerinə yetər. Mənim eliyə bilmədiklərimi onlar eliyələr... Onların həyatı bizimkindən də çətin olacaq. Qoy cavan yaşlarından başlarına ağıl yığınsınlar...

Bir müddət hərə öz fikrillə məşğul, səssiz yeridilər. Belə-belə sözlər eşitmək Yedigeyə qəribə gəlirdi. Ona təəccüblü görünürdü ki, dünyada həyatın mənasını belə də başa düşmək olarmı. Buna baxmayaraq, o, istədi ki, onu təəccübləndirən məsələni aydınlaşdırsın:

– Hamı deyir, lap elə radionun özü də deyir ki, uşaqlarımız bizdən yaxşı, bizdən rahat yaşayacaqlar, amma sən tərsinə deyirsən, deyirsən ki, onların vəziyyəti bizimkindən ağır olacaq. Atom müharibəsi olacaq, deyirsən?

– Yox, canım, məsələ təkcə onda deyil. Dava, bəlkə də heç olmaydı, olsa da bu təzlikdə olmaz. Söhbət çörəkdən getmir. Onu demək istəyirəm ki, çərxi-fələyin sürəti artır. Onlar hər şeyi özləri öyrənməyə, özləri dərk etməyə məcbur olacaqlar, hələ üstəlik bir az da bizim əməllərimizə cavab verməli olacaqlar. Düşünməksə həmişə ağır iş olub. Ona görə deyirəm ki, onların işi bizimkindən ağır olacaq.

Daha Yedigey bərkinə durmadı ki, niyə düşünmək həmişə ağır iş olub? Özü də çox nahaq yerə, sonralar bu söhbəti yada salanda çox

heyifsilənirdi. Gərək soruşaydı, öyrənib biləydi onun mənası nə deməkdir...

– Bunları niyə deyirəm, – Abutalıb Yedigeyin şübhələrinə cavab vermiş kimi davam etdi – balacaların gözündə böyüklər ən ağıllı, ən nüfuzlu adamlardır. Böyüyəndən sonra görəcəklər ki, demə müəllimləri, yəni biz, göründüyü kimi o qədər də çox bilən və ağıllı adamlar deyilməmiş. Onlara gəlmək də olarmış! Qocalıq vaxtları keçmiş təbiiyəçiləri bəzən onlara çox miskin görünəcək. Bəli, fələyin çərxi sürətini get-gədə artırır. Amma zənnimcə biz özümüz haqqında son sözü özümüz deməliyik. Əcdadlarımız bunu əfsanələrdə deməyə çalışmışlar. Biz də əcdadlarımıza onların əfsanələrdə əks olunmuş ruhu əsasında qiymət veririk. Mən də buna görə əlimdən gələni eləyirəm ki, uşaqların bizi tanınsınlar. Mənim əfsanələrim mənim hərbi illərimdir. Partizan dəftərlərimi onlar üçün yazıram. Necə olub elə, nə görmüşəm o, başıma nə gəlibsə o! Böyüyəndə lazımları olar. Bunlardan başqa da bəzi fikirlərim var. Uşaqlar Sarı-Özəkdə yaşamağa olacaqlar. Mənim fikrim odur ki, onlar böyüyəndən sonra elə bilməsinlər ki, boş yerdə böyüyüblər. Bizim qədim mahnıları yazmışam, bir az keçsə onlar da yaddan çıxıb itəcək. Mənə qalsa, o mahnılar bizim keçmişimizdən xəbər verir. Heç demə, sənün Ukubalan belə mahnılardan çox bilir. Dedi ki hələ təzələrini də yadına salıb oxuyacaq.

– O eliyər, oxuyar, soyu–kökü Araldandır, axıl.. – Deyimindən görünürdü ki, Yedigeyi bu çox öyündürür. – Aral qazaxları sahilə yaşayırlar, dəniz görəndə də adamın oxumağı gəlir. Dəniz hər şeyi hiss eləyir. Elə ki, ürəkdən bir şey dedin, o saat qəbul eləyir.

– Bunu düz deyirsən, tamam doğrudur. O gün yazdıqlarımı bir də oxudum, Zərifə də, mən də qəhərləndik, az qalmışdı ki, ağlayaq. Qədimlərdə nə qədər gözəl oxuyurmuşlar! Hər mahnı bir tarixdir. O adamlar hamısı gəlib durur gözünün qabağında. Adam istəyir ki, onlara qovuşub canbir qəlb olsun. Onlar kimi sevmək və əzablara dözmək istəyirsən. Sən gör özləri haqqında neçə xətirə qoyub gediblər! Mən Qazanqapın Bikəsinə də demişəm ki, öz qaraqalpaq mahnılarını yadına salsın. Ayrı dəftərə yazacağam. Qaraqalpaq dəftərimiz də olacaq...

Onlar beləcə söhbət eləyə-eləyə dəmir yolu boyunca gedirdilər. Çox qərribə idi. Payız qabağının bu səfali axşamı insana yüngüllük gətirən qalhat bir köks ötürməsi kimi yavaş-yavaş əriyib gedirdi. Məttəl rəhmət işi idi – buralarda nə meşə vardı, nə çay, nə çəmə. Amma yerin açıq simasında işıqla kölgənin seziilməz hərəkəti, qürub edən günəş çöllüyə nə isə bir dolğunluq gətirmişdi. İnsanın nəfəsini qısan tutqun və axıcı bir mavi genişlik xəyalı qanadlandırır, çoxluca yaşamaq və düşünmək həvəsi oyadırdı...

Bu məqamda Abutalıb fikrində sonraya saxladığı bir məsələni xatırlayıb, söhbətin yeri gəldiyini hiss edərək sücutu pozdu:

– Bura bax, Yedigey, çoxdan soruşmaq istəyirdim. O Donenbay quşunu deyirdim. Necə bilirsən, yaqın təbiətdə belə bir quş var da – Donenbay quşu. Sənə rast gəlməyib ki?

– Bu əfsanədir axıl...

– Başa düşürəm. Çox vaxt əfsanənin həyatı əsası da olur. Olmuş bir şeylə təsdiq edilir. Məsəlçün götürək elə bizim İsak-musaq quşunu, bizim dağlıq yerlərin bağlarında səhərəcən oxuyub bir-birini səsləyirlər – guya itən iki qardaş bir-birini axtarırlar. Bu barədə nəğil də var. Mən fikirləşirəm bəlkə bu əfsanədə də bir belə şey var? Deyirəm, bəlkə uzaq çöllərdə elə bir quş var ki, səsi, çıxırmağı adam adı Donenbaya oxşayır, ona görə də əfsanədə adı çəkilir.

– Yox, ağılın kəsmir. Zənnimcə belə şey yoxdur, – deyər Yedigey onunla razılaşmadı. – Mən bu yerləri eninə-uzununa ayaqdan salmışam, amma heç yerdə belə quşa rast gəlməmişəm. Yəqin elə quş yoxdur.

– Bəlkə də, – Abutalıb fikirli-fikirli cavab verdi. Yedigey onun belə fikirli cavabından narahat olub soruşdu:

– Necə ki, belə bir quş yoxdursa, qəmli əfsanə də düz deyil?

– Yox, niyə kıl Bəs Ana-Beyit qəbiristanlığı nədir? Deməli, nəsa bir şey olub dal Bir də mənə qalsa, elə bilirəm, Donenbay quşu var. Kim isə, nə vaxtsa o quşu görəcək. Uşaqlar üçün belə yazacağam.

– Uşaqlar üçün ayrı məsələ, – deyər Yedigey mızıldandı – Uşaqlar üçün olar...

Boranlı Yedigey Nayman-Ana haqqındakı əfsanəni kağıza yazan çəmi iki adam tanıyırdı. Əvvəlcə bunu Abutalıb Kuttubayov öz uşaqları üçün yazmışdı, böyüyəndə oxusunlar. Bu, əlli ikinci ilin axırında idi. O yazı itib getdi. O əhvalatdan sonra başlarına nə qədər işlər gəldi! O vaxt yazı yada düşmürdü! Bir neçə il ondan sonra, əlli yeddinci ildə həmin əfsanəni Yelizarov Afanasi İvanoviç yazdı. İndi artıq Yelizarov da dünyadan gedib. Kim bilir bəlkə həmin əlyazması onun Alma-Atadakı yazılarının içində qalır... Abutalıb da, o da əfsanəni əsasən Qazanqapın dilindən yazmışdı. Yedigey ancaq kənardan kömək eləyir, yaddan çıxanları yada salır, bəzən də yozum verir...

«İllərə bax ey! Gör üstündən nə qədər keçib, ilahil!» – Boranlı Yedigey üstünə naxışlı yazılıq salınmış Qaranərii donqar belində yırğalana-yırğalana fikirləşirdi. İndi o Qazanqapın özünü Ana-Beyit qəbiristanlığına aparırdı. Bir növ çevrə qapanan kimi olurdu. Əfsanəni söyləyənin özü, tarixini yadına saxlayıb başqalarına çatdırdığı qəbiristanlıqda son məskən tutmalı idi.

«Bircə biz qalmışıq – mən, bir də Ana-Beyit. Elə mənim vaxtıma da çox qalmayıb, gəlməliyəm. Gəlib öz yerimi tutmalıyam. Axırı buna gedir» – Yedigey qəm içində, beləcə fikirləşə-fikirləşə yenə də

yedəklı traktor və çarxlı ekskavatoradan ibarət olan bu qərıbə dəfn qafılosının önündə gedırdı. Qafıloyə özbaşına qoşulan sarı köpək – Çulbars özünü tamam sərbəst aparır, gah irəli keçır, gah dala qalır, böyürdən qaçır, hərdən də istədiyi yerdə yox olurdu... Quyuğunu sax tutmuşdu. Gün günorta yerinə qalxmışdı. Ana-Beyit qəbiristanlığına daha o qədər də yol qalmamışdı...

VIII

Hər halda yazın gəlişi geciksə də, əlli ikinci ilin axırı – yəni bütün payız, boransız, çovğunsuz qış Boranlı rəzyezdinin o zamankı bir ovuc sakini üçün, demək olar ki, ən yaxşı günlər idi. Sonralar Yedigey o günləri yadına saldıqca qüssələnirdi.

Boranlıların ədəb-ərkan gözləyən, heç vaxt özünə aid olmayan işlərə baş qoşmayan, hamının ağsaqqal hesab elədiyi Qazanqapın canı hələ sulu idi, əməlli-başlı sağlam adam idi. Onun Sabitcanı Kumbeldəki internatda oxuyurdu. O vaxt Kuttubayovgil Sarı-Özəkdə əməlli kök salmışdılar. Qışa tərəf kartof ehtiyatı tutmuşdular, Zərifə və uşaqlara keçə çəkmə almışdılar, Kumbeldən bir çuval un gətirmişdilər, unu Yedigeyin özü alıb, o vaxt özünü təzə tanımış cavan Qaranərə yükləyib gətirmişdi. Abutalıb boş vaxtlarında yənə də əvvəlki kimi uşaqlarla məşğul olurdu, keçələr isə şıdırgı yazırdı.

Onlardan başqa rəzyezddə iki-üç başqa ailə vardı, stansiya işçiləri olsalar da görünürdü ki, müvəqqəti, gəldi-gedərdilər. Rəzyezdin o vaxtkı rəisi Əbilov da pis adama oxşamırdı. Boranlılardan heç biri xəstələnmirdi. İş gedirdi. Uşaqlar böyüyürdü. Yolun təmiri də öz vaxtında görülürdü.

Sarı-Özək çöllərinə qəhvəyi payız gəlmişdi. Sonra da qış başladı – qar birdən-birə düşdü. Bu da çox gözəldi – hara baxırdın göz işlədikcə dümağ idi. Bu bəyaz səssizlik içində bir cüt qara xətt uzanırdı və bu qara xəttin böyründəçə kiçik bir qəsəbə yerləşmişdi – Boranlı rəzyezdi... Bir neçə ev və qeyri tikililər... Yolla ötənlər vaqonlardan laqeyd nəzərlərlə qəsəbəni süzür, bəziləri də bir anlığa rəzyezdin tənha sakinlərinə acıyırdı...

Ancaq bu öteri acıma tamam nahaq idi. Əgər yayın cəhənnəm istisi nəzərə alınmasa, şükür ki, o vaxtlar ötüb keçmişdi, boranlılar bu ili çox yaxşı ili hesab edirdilər. Əslinə qalsa, elə hər yerdə belə idi – müharibədən sonra adamların güzəranı təzə-təzə yoluna düşürdü. Yeni il üçün ərzaq və sənaye mallarının qiymətinin yenidən endiriləcəyi gözlənilirdi, doğrudur, mağazalarda sən deyən şey-mey tapılmasa da, hər halda ildən-ilə vəziyyət yaxşılaşırdı...

Adətən boranlılar Yeni il bayramına o qədər də fikir verməzdilər, bir para adamlar kimi gecə yarısını səbirsizliklə gözləməzdilər. Dəmir yolunda iş ara vermək bilmirdi, Yeni ilin yolda onları nə vaxt

haqlayacağına əhəmiyyət vermədən qatarlar hərəkətdə idi. Bundan başqa qışda təsərrüfat işləri də artırdı. Sobalar qalanmalı idi. Ağıldakı və çöldəki heyvanlara da qulluq lazım gəlirdi. Gün uzununu adam lap əldən düşürdü, ona görə də deyirdi ki, bircə axşam gələydi, başımı atıb yataydım...

İllər beləcə bir-birinin ardınca ötüb keçirdi...

Əlli üçüncü ilin ərəfəsində isə Boranlıda əməlli-başlı bayram oldu. Şübhəsiz, bayramı Kuttubayovgil təşkil eləmişdilər. Yedigey Yeni il hazırlıqlarına lap axırda qoşuldu. Məsələ Kuttubayevgilin uşaqlara yolka bəzəmək fikrindən başlandı. Bəs yolkanı hardan tapınırlar? Sarı-Özəkdə qədim dövrlərdə yaşamaş nəhəng dinozavrın yumurtasını tapmaq yolka tapmaqdan asan idi. Yelizarov Sarı-Özəkdəki geoloji cığırqlarla gəzə-gəzə doğrudan da milyon illər əvvəl yaşamış dinozavrın daşlaşmış yumurtasını tapmışdı. Bu daşlaşmış yumurtaların hərəsi bir qarış boyda olardı. Onları Alma-Atadakı muzeyə apardırlar. Bu barədə qəzetlərdə də yazmışdılar.

Abutalıb Kuttubayov məcbur oldu ki, ayaza-saxtaya baxmayıb yolka tapmaq üçün Kumbelə getsin. O boyda stansiya beşə dənə yolka vermişdilər. Abutalıb stansiyanın yerli komitəsilə xeyli danışandan sonra yolkalardan birini Boranlı rəzyezdi üçün qopara bildi. Məsələ də elə bundan başladı.

Yedigey anbarın yanında rəzyezdin rəisindən iş əlcəkləri alırdı, elə bu vaxt ayazdan kruceva kimi qırov tutmuş yük qatarı saxtala havaya məxsus bir qıcırtı ilə birinci yolda əyləndi. Uzun bir qatar idi, dördoxlu vaqonların hamısı plomblanmışdı. Abutalıb axırıncı vaqonun açıq meydançasından dəri çəkmədə donmuş ayaqlarını zorla tərpedərək yerə düşdü. Əynində qalın bir kürk, başında da qulaqları boğazının altında möhkəm bağlanmış xəz papaq olan bələdçi meydançada zor-bəla tərpedərək ona nə isə yöndəmsiz bir şey verməyə çalışırdı. Yedigey başa düşdü ki, bu yolkadır, çox da təəccübləndi.

– Ey, Yedigey Boranlı! Gəl kişiyyə kömək elə! – Bələdçi yekə gövdəsini vaqondan sallayıb Yedigeyi səslədi.

Yedigey tələsik özünü onlara yetirdi və Abutalıbı görəndə mat qaldı. Abutalıb qaşlarıncaçan ağappaq idi, üstü-başı qar içində, elə donmuşdu ki, dodaqları tərpedənmirdi. Yolka da yanında idi, o bu yolkadən ötrü az qala o dünyaya getməli olacaqdı.

– Adamı da belə yola salarlar! – deyə bələdçi xırıltıyla qışqırdı. – Gülükdən az qala canı çıxacaqdı. İstədim kürkümü verim, dedim bəs özüm neynəyim! Soyuducan canım çıxar.

Dodaqlarının donu bir balaca açılan kimi, Abutalıb üzr istədi:

– Gərək bağışlayasınız, işdir olub. Elə indi, burdaca qızınaram.

Bələdçi Yedigeyə baxa-baxa deyirdi:

– Ona deyirəm ki, mən hələ kürkün altından sıyrıqlı geymişəm, ayağımda keçə çəkmə, başımda qulaqlı papaq, de gəl, yolu başa vuranacan aqlım başımdan çıxır. Heç belə şey olar?!

Yedigey xəcalətlə dedi:

– Düz deyirsən Profim, nəzərə alarıq. Çox sağ ol. Sənə yaxşı yol.

O, yolkanı götürdü. Yolka adam boyda olardı, yaman da soyuq idi. Ağacdən qış meşəsinin ətri gəlirdi. Yedigeyin ürəyi atlandı – cəbhədəki meşələrlə yadına düşdü. Ordakı küknar meşələrinin ucubucağı yox idi. Tanklar vurub yıxırdı – mərmilərlə eşim-eşim eşirdi... O vaxt heç Yedigeyin aqlına gəlməzdi ki, vaxt gələcək, yolkanın ətri ona belə ləzzət verəcək.

Yedigey Abutalıba çəpəki bir nəzər salıb, yolkanı çiyinə atdı:

– Gedək.

Abutalıbın bomboz bozarmış sifətinin dərisi ayazdan dümbək kimi tarım çəkilmişdi, gözünün suyu yanaqlarında donub buz bağlamışdı, amma qırov tutmuş qaşlarının altından baxan gözləri sevincindən par-par yanırı. Yedigeyi birdən dəhşət götürdü: görəsən uşaqlar atalarının bu sədaqətini başa düşəcəklərmi? Axı, həyatda hər addımbaşının bunun əksini görürsən. Mənnətdarlıq əvəzinə – laqəydlilik, bəzən həтта nifrət... «Allah onu bu bələdan saxlasın, onsuz da kişinin başı qaldadır» – deyərək Yedigey öz-özünə fikirləşdi. Yolkanı hamudan qabaq Kuttubayovun böyük oğlu Daul gördü. O, sevincindən çığırıp özünü baraka soxdu. Oğlanın içəri girməyi ilə Zərifə və Ermək özlərini bayıra atdılar.

– Yolka, yolka, yolcaya bax, yolcaya, – Daul çığıra-çığıra yolkanın dövrəsində atılıb düşürdü. Zərifə də ondan geri qalmırdı:

– Nə demə tapa bildin, nə yaxşı oldu!

Heç demə Ermək hələ bu vaxta qədər yolka görməyibmiş. O, gözlərini Yedigeyin əlindəki yolkadan çəkmirdi.

– Anacan, bu yolkadır, hə? O yaxşı ağacdır, hə? O bizim evdə bitəcək, hə?

Yedigey başını bulaya-bulaya Zərifəyə dedi:

– Ruslar demişkən, bu «yolki-palki»dən ötrü ərin az qalmışdı ki, donub buza dönsün! Tez çək onu içəri, bir az qızıdırıb donunu açaq. Əvvəlcə çəkmələrini çıxarmaq lazımdır.

Çəkmələr donub yapışmışdı Abutalıbın ayaqlarına. Hər bir tərəfdən yapışib ayaqqabıların onun ayağından dartanda, Abutalıb ağrıdan dişlərini kilidləyib sifətini qırırdı, hərdən də özünü saxlaya bilməyib zarıyırdı. Uşaqlar xüsusilə canfəşanlıq eləyirdilər. Onlar qalın göndən tikilmiş ağac çəkmələrdən yapışib, şaxtanın dondurub daş kimi bərkətdiyi çəkmələri atalarının ayaqlarından necə gəldi çəkib çıxarmağa çalışırdılar. Axırda anaları onları qovdu:

– Uşaqlar, siz çəkilin, mane olmayın, özüm çıxardaram! Amma Yedigey etiraz edib yavaşdan dedi:

– İşin olmasın, Zərifə, qoy zəhmətə alışınsınlar.

O, daxilən hiss edirdi ki, Abutalıb üçün ən böyük mükafat uşaqlarının məhəbbəti və onun ağrısına şərik olmalarıdır. Deməli, daha adam olublar, deməli, ağrıları bir şey kəsir. Kiçik oğlanın hərəkətləri xüsusilə gülməliydi. Ermək nədənsə atasına «atika» deyirdi. Heç kəs onun səhvini düzəltmək istəmirdi, çünki insan dilindəki ən ilkin sözlərdən biri olan bu sözün deyilişini o özü dəyişmişdi.

– Atika, atika, – deyərək o qıpqırmızı pörtəkə vurnuxurdu. Onun buruq saçları pırpızlaşmışdı, gözləri nə işə lazımlı bir iş görmək şövqü ilə yanırı, təhər-tövrü də elə ciddi idi ki, adamın lap gülməyi gəlirdi.

Elə bir şey eləmək gərəkdə ki, uşaqlar öz arzularına çata bilsinlər! Yedigey bunun yolunu tapdı. Çəkmələrin artıq istidən donu açılmağa başlamışdı, indi onları Abutalıba əziyyət vermədən çəkib çıxarmaq olardı.

– Gəlin, keçin arxama, uşaqlar, gəlin qatar kimi dartaq. Daul, gəl sən məndən yapış, Ermək, sən də yapış Dauldan.

Abutalıb məsələni başa düşüb sobanın üstüsündən gözləri yavaşarmış halda razılıqla başını tərpədir gülmüsündü.

Yedigey gəlib Abutalıbın qarşısında oturdu, uşaqlar da onun arxasına keçdilər. Elə ki, bir-birindən yapışib hazırlaşdılar, Yedigey çəkmələri çəkib çıxarmağa başladı.

– Hə, uşaqlar, bərk yapışın, ikiniz də birdən çəkin! Tək bacara bilmərəm! Gücüm çatmaz! Daul, çək, Ermək çək! Bərk, bir az da bərk!

Uşaqlar gücləri gəldikcə dartır, kömək eləməyə çalışırdılar, Zərifə də azarkeşlik eliyirdi. Yedigey özü qəsdən gücünə, guya çəkməni çıxardarı bilmirdi. Buna görə də axır ki, çəkmənin birini çıxaranda uşaqlar sevinə-sevinə qışqırırdılar. Zərifə tez ərinin üstünə cumub yun yaylıqla ayağını ovuşdurmaq istədi, ancaq Yedigey hamını qa-baqlayıb saxladı:

– Hə, uşaqlar, ay ana, bəs ikinci çəkməni kim çıxaracaq? Yoxsa, deyirsən bir ayağı yalın qalsın, bir ayağı çəkməli? Elə yaxşıdır?

Nədənsə hamı səs-səs verib güldü. Hamı yerə yıxılıb uğunurdu, illah ki, Abutalıb...

Sonradan Boranlı Yedigey dəhşətli bir sirri başa düşmək üçün dəfələrlə öz-özünə fikirləşirdi, kim bilir, bəlkə də elə həmin dəqiqələrdə Boranlıdan çox-çox uzaq yerlərdə Abutalıb Kuttubayovun adı yenidən pırtlayıb kağızlarda üzə çıxmışdı. Və həmin kağızları alan adamlar bu kağızların əsasında nə bu ailədə, nə rəzayeddə heç kəsin nə aqlına gələ bilən, nə də yuxuda görə biləcək bir məsələni həll edirdilər.

Bəla çox nəğahani gəldi. Əlbəttə, Yedigey belə-belə işlərdə bir az təcürbəli, bir az da çoxbilmiş olsaydı, məsələdən baş çıxarmasaydı da, hər halda onu dumanlı da olsa duyar, narahat olardı.

Nədən narahat olmalıydı axı? Məsələ burasında idi ki, həmişə ilin axırına yaxın sahə müfəttişi razyezdə gəlirdi. O, cədvəl üzrə stansiyaları, razyezdləri bir-bir gəzərdi. Gələr, bir-iki gün qalar, məaşın necə verildiyini, materialların necə sərf edildiyini yoxlar və başqa belə-belə işlərlə maraqlandıqdan sonra razyezdin rəisi və fəhlələrdən biri ilə görüşlərini aktlaşdırır, sonra da səmtinə düşən qatara minib gedərdi. Axı, razyezddə nə iş ola bilərdi ki? Bəzən elə Yedigeyin özü də belə yoxlama aktlarına qol çəkərdi. Bu dəfə müfəttiş Boranlıda üç gün qaldı. Gecələri razyezdin əsas binası olan növbə evində qalırdı. Burada həm telefon, həm də rəisin kabinet əlandırıldığı otaq vardı. Razyezdin rəisi Əbilov yüyürə-yüyürə çaynıkdə ona çay daşıyırdı. Yedigey də gəlib müfəttişə baş çəkdi. Kişi oturub tüstülədə-tüstülədə kağızları yoxlayırdı. Yedigey elə bilirdi ki, gələn əvvəlki tanışlardandır, amma gördü yox, bu dəfə gələn təzə adamdır. Qırmızıyanaq, seyrək dişli, çal, gözlüklü bir adam idi. Nə isə sürüşkən və gülüş bir şey sezilirdi gözlərində.

Onlar axşamdan xeyli keçmiş bir də rastlaşdılar. Yedigey növbəni təhvil verib qayıdanda gördü ki, müfəttiş növbətçi evinin qabağında fanərin altında gəzişir. Başında çal papaq vardı, paltosunun çal dəriyi yaxalığını qaldıraraq, fikir içində papirosunu tüstülədə-tüstülədə gəzir, ayağının altındakı qumu xırtıldadırdı.

– Axşamınız xeyir, deyəsən, papiros çəkməyə çıxmırsız? Kağızlar yorub sizi deyəsən? – Yedigey qaşığı ilə maraq göstərdi.

– Hə, elədir, – deyə müfəttiş gülümsündü. – Ağırdır. – Yenə də gülümsündü.

Yedigey də ədəb gözləyib təsdiq etdi:

– Aydın məsələdir.

– Sabah səhər gedirəm, – müfəttiş bildirdi. – On yeddinci gələndə dayanacaq, minib gedəcəyəm. – Bir də gülümsündü. Səsi boğuc çıxırdı, elə bil istəmədən, zorla danışırdı. Gözlərini isə qıyıb diqqətlə baxırdı. – Yedigey Cangəldin sizsiniz, deməli?

– Bəli, mənəm.

– Mən hiss eləmişdim – müfəttiş seyrək dişləri arasından güclü bir tüstü burumu fısqırtdı. – Keçmiş cəbhəçi. Qırx dördüncü ildən razyezddə işləyirsiniz. Dəmiryoqlular sizə Boranlı deyirlər.

– Bəli, doğrudur, – deyə Yedigey sadələhliklə cavab verdi. Bir tərəfdən müfəttişin onun haqqında belə çox bilməyi Yedigeyə xoş gəlirdi, digər tərəfdən isə təəccüblənirdi ki, belə dəqiq məlumat bunun nəyinə lazımdır ki, yadında saxlayırsınız?

Görünür, Yedigeyin nə fikirləşdiyini hiss edib, müfəttiş yarı təbəssümlə sözüne davam etdi:

– Mənim hafizəm yaxşıdır. Axı, mən də sizin Kuttubayov kimi yazıram, – deyə o, başının hərəkəti ilə Kuttubayovgilin evini göstərib, tüstünü o tərəfə fısqırtdı. Yenə də həmişəki kimi pəncərənin qabağında oturub yazı yazan Kuttubayovun başı görünürdü. – Üç gündür fikir verirəm – elə hey yazır. Başa düşürəm, elə mən özüm də yazıram. Amma mənimki şerdir, şer yazıram. Demək olar ki, hər ay deponun çoxtirajlı qəzetində çap olunuram. Orada ədəbiyyat dərnəyimiz var. Rəhbəri mənəm. Bir dəfə səkkiz mart bayramında vilayət qəzetində çap olunmuşam, bu il də may bayramında.

Onlar susdular. Yedigey sağollaşaraq ayrılmaq istəyəndə müfəttiş yenə danışımağa başladı:

– O, Yuqoslaviyadan yazır?

– Vallah, düzünü bilmirəm, – deyə Yedigey cavab verdi. Deyəsən, orda partizanlıq eləyib, axı. Uşaqları üçün yazır.

– Bilirəm. Əbilovdan soruşmuşam. Dediyəndən belə çıxır ki, əsirlikdə də olub. Deyəsən, bir müddət müəllimlik də eləyib. İndi də özünü göstərmək üçün qələmə qurşanıb, hə, – müfəttiş nə isə xısıltılı bir səslə güldü. – Amma bu o qədər də asan iş deyil. Mən də böyük bir əsər üzərində düşünməyə başlamışdım. Deyirdim ki, cəbhəni, arxanı, zəhməti göstərəcəyəm... Heyif ki, bizdə vaxt yoxdur, çatmır, ömrüm etməliyyətlərdə keçir...

– O da ancaq axşamlar vaxt eləyib yazır, gündüzlər işdə olur, – deyə Yedigey cavab verdi.

Onlar yenə susdular. Yedigey bu dəfə də macal tapıb ayrılmağa başladı.

– Elə hey yazır, başını da qaldırmır, – müfəttiş Abutalıbın pəncərədən görünən kölgəsindən gözünü çəkməyərək yenə də xısnı-xısnı güldü.

Yedigey cavabında dedi ki:

– Adam gərək bir şeylə məşğul olsun da... Oxumuş adamdır. Yan-yörəsində adam yox, bir şey yox... Ona görə də vaxtını yazmaqla keçirir.

– Aha, bu da yaxşı fikirdir – yan-yörəsində adam yox... Müfəttiş dodaqaltı donqudanıb nə isə fikirləşə-fikirləşə gözlərini qıydı. – Sərbəst adamsan, yan-yörəndə kimsə yox, yaxşı ideyadır... Sərbəst adamsan...

Söhbət bura çatanda onlar ayrıldılar. Sonrakı günlər Yedigeyin fikrində idi ki, fürsət tapan kimi, bu söhbəti Abutalıba danışsın, amma nə isə baş tutmadı, bir azdan sonra da yaddan çıxıb getdi.

Üzü qısa idi, iş də çox. Ən böyük məsələ o idi ki, Qaranər qızmağa başlamışdı. Bu heyvan yiyəsi üçün əsl başağrısı, Allah belası idi! Cavan atənşə Qaranər yetişəndən sonra Yedigeyin günü qara olmuşdu. Keçən iki ildə onun qızmağı hələ bu dərəcəyə çatmırdı, qorxu-hürkü qanırdı, üstünə qışqıranda tabe olurdu. Bir də ki, Boranlı

sürüsündəki qoca nə – Qazanqapın dəvəsi onu qol-qanad açmağa qoy-murdu. Onu döyə-döyə, gəmirə-gəmirə mayalardan uzaqladırdı. Nə fayda! – Çöl böyük, düzənlik gen – bu yandan qovanda o yandan yetirirdi. Beləcə qoca atan səhərdən axşamacan onu qovur, axırda yorulub əldən düşürdü, cavan və qızığın Qaranər zorla olmasa da bicliklə məqsədinə çatırdı.

Amma yeni mövsümdə – soyuqlar düşən kimi – təbiətin əbədi çağırışı dəvələrin qanını qaynada Qaranər Boranlı sürüsündə hakim oldu. Qaranər gücə-qüvvətə dolmuşdu, qabağına çıxanı yixib-dağıdırdı. Qazanqapın atanını qova-qova yarğanın dibinə salıb döyə-döyə, tapdaya-tapdaya, gəmirə-gəmirə yarımcan eləmişdi, çölün düzündə görün yox, ayıran yox! Bu təbiətin amansız qanunu idi. Meydan Qaranərin idi. İndi nəsil növbəsi ona çatmışdı. Di gəl ki, bu məsələ üstündə Qazanqapla Yedigey ömürlərində ilk dəfə sözləşdilər. Qazanqap yarğanın dibində tapdanmış nərinə görəndə bu acınacaqlı mənzərəyə dözə bilmədi. Çöldən qayıdanda qaşqabağı yerlə gedirdi. O, Yedigeyin üzünə baxmadan:

– Belə şeyə niyə yol verirsən? – dedi – Onlar heyvandır, biz ki, adamıq! Sənin Qaranərinin elədiyi qatillikdir! Elə heyvanı açıb buraxırsan çölə! – Mən buraxmamışam, özü qırılıb qaçıb, QAZAK. AXI, mən onu necə bağlayıb saxlayım?! Zəncirləyirəm, zənciri də qırır. Özünl bilirsən, atalar nahaq deməyiblər ki: «güc atasın tanımazdı»¹. İndi dövrən onun dövrəndir.

– Sən də sevin. Dayan, hələ baxarıq dalı necə olacaq. Ona yazığın gəlir, burnunu deşmərsən ki, şiş² keçirdə biləsən... Dayan, hələ başına çox işlər gətirəcək, hələ çox dalınca qaçacaqsan. Belə yırtıcı bir sürüylə soyuyan deyil. Gedib Sarı-Özəyin nə ki, nəri var hamısıyla döyüşəcək. Qabağında duran olmayacaq. Onda mənim sözlərimi yadına salarsan...

Daha Yedigey Qazanqapın sözünün üstündən söz yetirmədi, kişiyə hörməti vardı, bir də ki, haqqına qalsaydı, Qazanqap haqlı idi. Buna görə də barışıq niyyətilə mızıldandı:

– Özünl bağışlamısan ki, köşək vaxtı, indi də dava eləyirsən. Yaxşı, fikirləşib bir şey taparam, əl-ayağını yığışdıraram.

Amma Qaranər kimi bir gözəl nəre buruntaç vurmaqdan ötrü burnunu deşməyə onun əli gəlmədi. Sonralar o, Qaranər onun canını boğazına yığanda dəfələrlə Qazanqapın sözlərini xatırlamışdı, and içib qəsmə eləmişdi ki, heç nəyə baxmayacaq, tutub burnunu deşəcək, amma yenə də əli gəlməmişdi, nəre əl vurmamışdı. Bir vaxt fikrə düşdü ki, tutub axtalasin, yenə də ürəyi gəlmədi. İllər isə ötürdü, hər dəfə qış soyuqları başlayanda, Yedigeyin də əzablı günləri başlanırdı. Qızıb çöllərə düşmüş Qaranəri axtarmağa gedirdi.

¹ Qolu zorlu adam atasını da tanımaz.

² Şiş – Dəvəni noxtalamaq üçün istifadə olunan alət

Elə o qış da Qaranərə görə yadında qalmışdı. O, Qaranəri sakitləşdirib, dəvə təzədən qaçmasın deyə ağılı bərkitməklə məşğul olanda Yeni il bayramı da gəlib çatdı. Kuttubayovgil yolkə bəzəməyə hazırlaşdırdılar. Bu Boranlı uşaqları üçün böyük hadisə idi. Ukubalayla qızları demək olar ki, köçüb qalmışdılar Kuttubayovgildə. Bütün günü sərəsər hazırlıqla, yolkə bəzəməklə məşğuldular. Yedigey hər dəfə işə gedəndə, işdən qayıdanda əvvəlcə Kuttubayovgilə baş çəkirdi ki, yolkəyə baxsın. Yolkə günü-gündən gözəlləşirdi: onu əlvan lentlər və özləri düzəltdikləri oyuncaqlarla bəzəyirdilər. Bu məsələdə qadınlara əhsən demək lazım idi, – Zərifə ilə Ukubala uşaqların xətrinə əllərindən gələni eləmişdilər. Şübhəsiz, məsələ təkcə yolkədə deyildi, bəlkə də yolkədən çox yeni il arzularında, ümidlərindəydi, hamının sövqi-təbiilə gözlədiyi, nə isə tezliklə baş verəcək xoşbəxt dəyişikliklərdə idi.

Abutalıb bununla kifayətlənmədi, uşaqları həyətə çıxarıb böyük bir qar qarısı düzəltməyə başladı. Əvvəlcə Yedigey elə bildi ki, onlar oyun oynayırlar, əylənirlər, amma sonra Abutalıbın bu əməlinə heyran qaldı. Adam boyunda yekə bir qar qarısı, gülməli, əcaib bir şey düzəltmişdilər, kömürdən ona qara qaş-göz qoymuşdular, burnu qırmızıydı, gülməkdən ağzı qulaqlarına çatırdı, başına da Qazanqapın tülkü dərisindən tikilmiş köhnə papağını keçirmişdilər. Qar qarısı razeyddin qabağında dayanıb qatarları qarşılayırdı – bir əlində yaşıl bayraq – yəni yol açıqdır, bir əlində də çay taxtası vardı – taxtann üstündə «Yeni 1953-cü iliniz mübarək!» sözləri yazılmışdı. Əntiqə çıxmışdı! O qar qarısı yanvarın birindən sonra hələ xeyli vaxt qaldı.

Ötüb keçən ilin 31 dekabrında Boranlının uşaqları həyətdəki bəzəkli yolkənin dövrəsində axşamacan oynadılar. Növbədə olmayan böyüklər də orda idilər. Ertəsi günü Abutalıb Yedigeyə danışırdı ki, uşaqlar səhər tezdən necə onun yorğan-döşəyinə girib oyatmaq istəyirmişlər, o da özünü yuxululuğa vurub durmurmuş. Ermək onu itələyib deyirmiş ki: «Atika, atika, dur. İndi Şaxta baba gələcək, gedək onu qarşılayaq».

– Yaxşı, – deyirəm, – İndi durub əl-üzümüzü yuyarıq, paltarımızı geyərik, gedərik, söz verib gələcək.

Böyüyü soruşur ki:

– Hansı qatarla gələcək?

– Rastına hansı keçsə, – deyirəm, – Şaxta baba üçün hansı qatar desən dayanar, lap bizim razeyddə də...

– Onda tez olun, durun!

– Mən də tam ciddiliklə deyirəm ki, deməli onda yığışırıq.

Daul bunu eşidəndə narahat oldu:

– Bəs anam? AXI o da Şaxta babanı görmək istəyir.

– Doğru deyirsən, – deyirəm, – bəs necə, onsuz olarmı, onu da çağırın. Qərəz ki, yığışıb hamımız bir yerdə evdən çıxdıq. Uşaqlar

bizi qabaqlayıb növbətçi binasına tez çatdılar. Biz də onların dalınca özümüzü yetirdik. Uşaqlar ha ora-bura qaçdılar, ha o yan-bu yana baxdılar, Şaxta babanı görə bilmədilər.

– Atıka, bəs Şaxta baba hanı?

– Bu saat növbətçidən öyrənərəm, dedim, tələsməyin. Girdim növbətçi otağına, dünəndən orda Şaxta babadan məktub, bir də bir bağlama gizlətmişdim. Çıxan kimi cumdular üstümə.

– Nə oldu, atıka?

– Bilirsizmi, – dedim, – Şaxta baba sizə məktub qoyub, budur baxın: «Əziz balalarım, Daul və Ermək. Mən sizin məşhur razyezdiniz Boranlıya səhər təzdən, saat beşdə gəldim. Hava çox soyuq idi, siz yatmışdınız. Elə mən özüm də çox soyuğam, saqqalım da buz yundandır. Qatar cəmi iki dəqiqə dayanacaqdı. Ancaq yetirə bildim ki, məktub yazım, hədiyyələrinizi qoyum gedim. Torbada razyed uşaqlarının hərsinə bir alma, iki qoz var. İnciməyin, hələ görüldü işim çoxdur. Başqa uşaqların yanına gedirəm. Onlar da məni gözləyirlər. Gələn Yeni ildə çalışsaram ki, sizinlə görüşək. Hələlik sağlıqla qalın. Sizin Şaxta baba, Ayaz ata». Dayan-dayan, burda nə isə yenə yazılıb. Çox tələsik yazıb, oxumaq olmur, yaqın qatar yola düşürmüş. Hə, oxuya bildim: «Daul, itini vurma, bir dəfə eşitdim, onu qaloşla vuranda yaman zingildədi. Amma sonra elə şey eşitmədim. Görünür, daha onu incitmirsən. Vəssalam. Bir daha sizin Ayaz ata». Dayan görün, deyəsən nəşə yenə yazılıb. Hə, başa düşdüm: «Qar qarısını yaxşı düzəltmisiniz. Afərin! Mən onunla əl verib görüşdüm».

Uşaqlar yaman sevindilər. Şaxta babanın məktubu onları tamam inandırdı. Bircə mübahisə onun üstündə düşdü ki, torbanı kim aparsın. Burda anaları kəməyə gəldi:

– Əvvəlcə Daul on addım aparsın, o böyükdür. Sonra da sən on addım apar, Ermək, sən kiçiksən...»

Yedigey sidq-ürəkdən qəhqəhə çəkib güldü: «Yaman şeysiniz, elə mən də olsaydım inanardım».

Bunun əvəzində, günorta Yedigey hamıdan hörmətli olmuşdu. O, uşaqları kirsədə gəzdirdi. Qazanqapda köhnə bir kirsə vardı. Kirsəyə Qazanqapın qoca və farağat bir dəvəsini qoşdular. Bu dəvə boyunduruqda yaxşı gedirdi. Söz yox, Qaranəri belə işlərə yaxın qoymaq olmazdı. Dəvəni qoşub dəstə ilə yola düşdülər. Səs-küydən qulaq batırdı. Yedigey sürücü yerində oturmuşdu. Uşaqlar hərəsi bir tərəfdən dürtülür, onun yanında oturmağa çalışırdılar. Hamısı da bir ağızdan çıxırırdı: «Qov, bərk sür, sür!» Abutalıla Zərifə kirsənin yanınca qaçır, eniş yerlərdə kirsənin qırağına oturdular. Razyezddən iki kilometr aralanandan sonra, təpənin etəyindən dönüb enişlə geri qayıtdılar. Qoşqu dəvəsi tövsüydü, ona bir az dinclik vermək lazım idi.

Gözəl gün idi. Sarı-Özəyin göz işlədikcə və qulaq dinlədikcə uzanan dümağ düzlərində dərin bir sakitlik vardı. Hara baxırdınsa qar örtüyü altında gizlənmiş enişli-yoxuşlu, düzənli çöllər idi, Sarı-Özəyin üstündəki səma qış günortasına donuq və kövrək bir işıq saçırdı. Xəfif külək qulaqları sığallayıb qıdıqlayırdı. Qənşərdəki dəmir yolunda bir-birinin dalına qoşulmuş iki baca ilə tövsüyə parovozun çəkdiyi sarı-qəhvəyi rəngdə uzun bir yük qatarı yaxınlaşırdı. Parovozların bacalarından çıxan tüstü sakit havada üzərək hələ-qəhvəyə ayılıb əriyirdi. Semafora yaxınlaşanda irəlindəki lokomotiv güclü və sürəkli bir fit verdi. Səsində bir xəbər varmış kimi fit iki dəfə təkrar olundu. Qatar dayanmadan razyezddən ötüb keçdi – semaforlar, genişliyə baxmayaraq dəmir yoluna qısılmış beş-altı ev geridə qaldı. Yenə də hər tərəf sakitliyə qarş oldu. Heç bir hərəkət-filan yox idi. Bircə Boranlı daxmalarının bacalarından çıxan tüstülər burulurdu. Hətta bayaqkı kirsə gəzintisindən qızıış pörmüş uşaqlar da susub-kirimişdilər. Zərifə yalnız ərinin eşidə biləcəyi bir səslə dedi:

– Nə qədər gözəl, necə də qorxuncdur!

– Düz deyirsən, – Abutalıb da eyni səslə təsdiq etdi.

Yedigey başını çevirmədən onlara çəpəki bir nəzər saldı. Onlar yanaşı dayanmışdılar, yamanca da bir-birinə oxşayırdılar, Yedigeyə aid olmasa da, Zərifənin yavaşdan, lakin aydın dediyi sözlər ona toxundu. O birdən-birə başa düşdü ki, Zərifə bacalarından buruq-buruq tüstü çıxan bu evlərə genə də qüssə və qorxu ilə baxır. Lakin çox təəssüf ki, Yedigeyin əlindən heç nə gəlmirdi, çünki dəmir yoluna qısılmış bu evlərin onların hamısı üçün yeganə məskən idi.

Yedigey qoşqu dəvəsini hayladı, bir-iki qırmanç çəkdi və onlar geri, razyezdə tərəf hərəkət etdilər...

Yeni il gecəsi ərəfəsində axşam boranlıların hamısı Yedigeylə Ukubalanın başına toplaşmışdılar, – bunu hələ bir neçə gün qabaq Ukubala ilə Yedigeyin özü qərara almışdı.

O gün Ukubala:

– Kuttubayovgil bizdən sonra gəliblər, – dedi – yolka bəzəyiblər, bizə Allah özü buyurub ki, onlardan geri qalmayacaq, daha keçib, simiclik eləməyək.

Arvadının bu təklifindən Yedigey çox sevindi. Doğrudur, hamı iştirak eləyə bilməyəcəkdə – bəziləri növbədə idi, bəziləri isə axşam işləyəcəkdilər. Qatara nə var ki, qatarlar öz işlərindədir – nə bayram bilirlər, nə iş günü... Qazanqap ancaq məclisin başlanğıcında otura bildi. Axşam saat doqquz üçün o, xəttə çıxdı, elə Yedigeyin özü də yanvarın biri səhər saat altıdan iş başında olmalı idi. İş işdir. Buna baxmayaraq məclis çox gözəl alındı. Hamının kefi kök idi, gündə on dəfə görüşməklərinə baxmayaraq hamı uzaq yerdən gələn qonaq kimi geyinib-kecinmişdi. Ukubala lap açılış cürbəcür yeməklər hazırlamışdı. İçri də vardı – araq, şampan şərabı... İstəyənin üçün keçən ildən

hələ südü kəsilməmiş dəvələrin südündən şubat da hazırlamışdılar. Bu dəvələri Qazanqapın yorulmaq bilməyən arvadı Bixə sağırdı.

Ancaq bayram birinci badələr içiləndən, mahnılar başlandıdan sonra bayrama oxşadı. Daha istədiyin kimi kef eləyə, eysə qatılıb, hər gün görüşüb tanıdığın adamlarla ünsiyyətdə olub onlarda yeni-yeni keyfiyyətlər görə bilərdin, çünki bayramın xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, bayram adamları dəyişir, elə bil onları yeniləşdirir. Bəzən bunun əksinə də olur. Ancaq burda yox, boranlıların arasında yox. Sarı-Özəkli olasan, özün də davakar, adamayovuşmaz – belə şey ola bilməz... Yedigey bir balaca hallanmışdı. Amma bu hal ona yarasırdı. Ukubala o qədər nigarançılıq çəkməsə də hər halda ərinə xatırladırdı:

– Yadından çıxmasın, səhər səhər altıda işə çıxmalısan.

– Aydındır, Uku, bildim, –deyə o, cavab verirdi.

O, Ukubalanın boynunu qucaqlayıb mahnı oxuyurdu. O elə bir halətdəydi ki, ağıl aydınlığı ilə hissələrin coşğunluğu bir-birinə xətər yetirmədən uzlaşırdı. Yedigey oxuya-oxuya xoşhəllüqlə qonaqlara baxır, hamının üzünə gülürdü, çünki arxayındı, bilirdi ki, qalanları da özlərini onun kimi yaxşı hiss edir. O vaxtlar Boranlı Yedigey qaraqaş, qarabığ, parlaq qonur gözlü, saf dişləri sədəf kimi çərgələnmiş gözəl bir kişi idi. O vaxt ən güclü təsəvvürə malik olan adamlar onun qocalana necə olacağını deyə bilməzdi. O, hamıya diqqət göstərməyə macal tapırdı. Artıq kökəlməyə başlamış mehriban Bixənin çiyindən vurub, deyirdi ki, sən bütün boranlıların anasısan, onun sağlığına badə qaldırıb, onun simasında Amudərya sahillərində yaşayan Qaraqalpaq xalqının şərəfini içirdi, onun ürəyini alırdı ki, Qazanqapın məclisi vaxtsız tərək edib işə getməyindən fikir çəkməsin. Bixə də gülə-gülə deyirdi ki: – Onsuz da zəhləmi tökübl!

O axşam Yedigey öz Ukubalasını tam adı ilə çağırırdı – Ukubalası, yəni Bayquş balası, Bayquşbala... Qərəz ki, hamı üçün xoş və səmimi bir söz tapırdı, bu yığcam məclisdəkilərin hamısını özünə doğma bacı-qardaş hesab eləyirdi, hətta Sarı-Özəkdə kiçik bir vəzifədə işləməyi özünə sığışdırmayan rəzvezd rəisi Əbilova da, onun rəngi-ruhu çəçmiş, bu yaxınlarda Kumbeldəki stansiya doğum evinə getməli olacaq zahı arvadı Səkinəyə də eyni gözle baxırdı. Yedigey ürəkdən inanırdı ki, ayrı cür ola da bilməz, o məhzi doğma adamlarının arasındadır, hətta oxuyanda hərdən gözlərini yumub bir ailə kimi onun evinə yığılmış bir ovuc adamı Sarı-Özəyin qar basmış intəhasız çölündə təsəvvürünə gətirəndə bunun həqiqət olduğuna inanırdı. Amma düzünə qalsa hamudan daha çox Abutalıb ilə Zərifə üçün darıxırdı. Ər-arvad buna deyərdi. Zərifə həm oxuyurdu, həm də tez-tez dəyişən mahnıların melodiyasını tutub mandolinada çalırdı. Onun çox təmiz və saqraq səsi vardı, Abutalıb isə sinədən gələn dərin və həzin bir səslə oxuyurdu. Onlar avazla, mələhətə oxuyurdular, il-

lah ki, tatar həngini... Onlar bu mahnıları deyişmə tərzində oxuyurdular. Mahnının əsasını onlar oxuyur, yerdə qalanlar da nəqərat tuturdular. Onlar bir xeyli qədim və yeni mahnı oxusalar da yorulmaq bilmir, əksinə daha da qızırdılar. Deməli, belə çıxırdı ki, qonaqların əhvalı yaxşıdır. Abutalıb və Zərifə ilə üzbəüz oturan Yedigey gözünü onlardan çəkmir, baxdıqca ürəyi axa-axa fikirləşirdi ki, onları göz açmağa qoymayan acı taleləri olmasaydı bunlar gərək həmişə belə olaydılar. Yayın qızmarında Zərifənin saçları kökünəcən bozarırdı, özü də yangından çıxmış gösöv kimi gündən qaralıb partlamış dodaqlarının qanı axırdı. İndi isə tamam tanınmaz olmuşdu. Qara gözləri par-par yanırıdı, təmiz və hamar asiylə sifəti ona xüsusi gözəllik verirdi. Onun ovqatını hər şeydən çox qaşları bürüzə verirdi – qədim mahnılar qanadlandıqca qaşları gah yay kimi gərilir, gah da kədərli düyünlənirdi. Abutalıb da oxuduğu sözlərin hər birini qeyd etməyə çalışaraq onları xüsusi hissiyyətə tələffüz edirdi:

...Yəhərin açdığı yağır yeritək.

Silinməz könlümdən surətin sənin...

Zərifə barmaqlarını siqlərin üstündə gəzdirdir, Yeni il gecəsinə toplaşan bu məhrəm məclisdə mandolinanı inlədirdi. O, sanki mahnıya qarışıb üzürdü, Yedigeyə elə gəlirdi ki, Zərifə hardasa uzaqlarda, əyindəki ağ yaxalı bənövşəyi toxunma qoftada, Sarı-Özəyin qarlı çöllərində əlində mandolina sinə dolusu nəfəs alaraq azad və sərbəst addımlarla qaçır, o yüyürdükcə qaranlıq çəkilib, sonra uzaq dumanlıqda qeyb olur, təkcə mandolinanın səsi eşidilir, sonra birdən o, boranlıları yadına salıb düşünür ki, onsuz bu adamların halı pis olacaq, yenə geri, stolun dalına qayıdıb mahnısını davam etdirir... Sonra Abutalıb partizanlıqda necə əllərini bir-birinin çiyinə qoyub ayaqlarını ata-ata yallı getdiklərini göstərdi. Abutalıb oynaq bir serb mahnısını oxuyur, Zərifə də mandolinada çalıb ona kömək eləyir, qalanlar da «oplya, oplya...» deyə-deyə yallı gedirdilər.

Sonra yenə içdilər, badə toqquşdurdular, bir-birini Yeni il münasibətilə təbrik etdilər, gələn gəldi, gedən getdi.. Rəzvezdin rəisi zahı arvadı ilə hələ rəqslər başlanmamışdan getmişdi. Gecə bu minvalla yavaş-yavaş ötüb keçirdi..

Zərifə nəfəsini dərmək üçün eşiyə çıxdı, Abutalıb da onun dalınca. Qonaqlar tərlilə soyuğa çıxmasınlar deyə Ukubala hamını məcbur eləyirdi ki, paltarını geysin. Zərifə ilə Abutalıb xeyli ləngidilər. Yedigey dedi gedim onları çağırım, onlarsız bayramın dadı qadır. Ukubala onu səslədi:

– Əynini qalın elə, Yedigey, elə getmə, soyuqlayarsan!

– İndi qayıdıram, – deyə Yedigey kənardan adladı. Ayazlı, aydın bir gecəydi. – Abutalıb, Zərifə! – O, ətrafa boylandı.

Cavab gəlmədi. Evin dalından səslər gəlirdi. Bilmədi neyləsin, çapış qaldı: geri qayıtsın, ya ki, əksinə gedib onları evə qaytarsın. Aralarında nəşə bir şey olmuşdu, deyəsən.

– Mən istəmərdim sən görəsən, – Zərifə hıçqıra-hıçqıra deyirdi. – Bağışla. Nəşə birdən doluxsundum. Sən Allah, bağışla.

Abutalıb da ona təskinlik verirdi:

– Başa düşürəm, hamısını başa düşürəm. Axı, məsələ onda deyil ki, mən beləyəm. Bu təkcə mənə aid olsaydı, ona nə vardı ki... Bir adam artıq, bir adam əskik.. Onda həyatdan belə yapışmağa da dəyməzdi. – Bir müddət susdular, sonra Abutalıb davam etdi: – Uşaqlarımızın canı qurtaracaq, ümidim bircə bunadır...

Məsələdən axıracan başı çıxmayan Yedigey soyuqdan büzüş-büzüş evə qayıtdı. O, içəri girəndə ona elə gəldi ki, hər şey soluxub, bayram da qurtarıb gedib.

1953-cü ilin yanvar ayının 5-də Boranlı rəzyezdində bir sərnicişin qatırı əyləndi. Təəccüblü idi: bütün yollar açıqdı, o həmişəki kimi dayanmadan ötə də bilərdi. Qatar cəmi dəqiqə yarım ləngidi. Görünür bu bəs eləmişdi. Ayaqlarında eyni biçimli xrom çəkmələr olan üç adam vaqonlardan birinin pilləsindən enib düz növbətçi binasına tərəf yönəldilər. Ətrafa baxmır, dinməz-söyləməz, inamla yeriyirdilər, yalnız bir anlığa qar qarısının yanında yüngülcə ayaq saxladılar. Dinməz-söyləməz çay taxtasının üstündəki təbrik sözlərini oxudular, bir də qar qarısının başına keçirilmiş Qazanqarın tükü tökülmüş papağına baxıb yollarına davam etdilər.

Bir neçə dəqiqədən sonra rəzyezdin rəisi Əbilov növbətçi otağından bayıra yüyürdü. Az qala qar qarısının üstünə yıxılacaqdı. Hirsindən bir söyüş də söydü, tələsik, demək olar ki, yüyürə-yüyürə uzaqlaşdı – ondan çıxmayan iş idi. Üstündən heç on dəqiqə keçməmişdi. Abutalıb Kuttubayovu iş yerində tapıb onunla hövlənk geri qayıdırdı. Abutalıbın rəngi qaçmışdı, papağı əlində idi. O, Əbilovla birgə növbətçi binasına girdi. Bir az keçmədi ki, bu xrom çəkməliklərlə bir yerdə binadan çıxıb, Kuttubayovgilin yaşadığı baraka tərəf yönəldilər. Tezliklə onlar Kuttubayov da yanlarında geri qayıtdılar, əllərində onun evindən götürdükleri kağızlar vardı.

Sonra hər şey sakit oldu. Daha növbətçilər binasından nə çıxan oldu, nə də girən.

Olan əhvalatı Yedigeyə Ukubala çatdırdı. O, Əbilovun tapşırığı ilə özünü təmir işləri aparılan dördüncü kilometrə çatdırdı. Yedigeyi kənara çəkib dedi:

– Abutalıbı dindirirlər.

– Kim dindirir?

– Bilmirəm. Gəlmə adamlardı. Əbilov dedi ki, bərkinə-durmasalar, Yeni ildə Abutalıbgilnən bir yerdə olduğumuzu deməyəsən.

– Bunda nə var ki?

– Bilmirəm. Məndən xahiş elədi ki, sənə çatdırım. Özü də tapşırırdı ki, saat iki üçün yerində olasan. Səndən də nəşə soruşacaqlar, Abutalıb barədə.

– Nə soruşacaqlar?

– Mən nə bilim! Əbilov lap özünü-sözünü itirmişdi, dedi tez özünü yetir Yedigeyə. Mən də yetirdim.

Yedigey saat ikidə onsuz da evlərinə fasiləyə gedirdi. Yolda, elə evlərində də hey fikirləşirdi ki, görəsən nə olub? Bir cavab tapa bilmirdi. Bəlkə keçmiş üçün, əsirlikdə olduğu üçün idi? Çoxdan yoxlayıblar, qurtarıb-gedib, daha nə ola bilər? Nə isə daxilində bir həyəcan, narahatlıq duydu. Əriştədən bir-iki qaşiq götürüb qabı kənar çəkdi. Saata baxdı. İkiyə beş dəqiqə qalmışdı. Madam ki, deyiblər ikidə, deməli, ikidə də getməlidir. Evdən çıxanda gördü ki, Əbilov rəzyezd binasının qabağında var-gəl eləyir. Çox da incik, əzgin və dilxor görünürdü.

– Nə olub?

– Başımızla bəla gəldi, bəla, Yedigə, – deyə Əbilov qorxa-qorxa binaya tərəf baxdı. Qorxusundan dodaqları səyriyirdi, – Kuttubayovu tutdular.

– Niyə?

– Nəşə qadağan olunmuş yazılar tapıblar ondan. Axı, axşamlar oturub yazırdı. Bunu hamı bilir də... Axır ki, başına bəla açdı.

– O ki, uşaqları üçün yazırdı...

– Bilmirəm, bilmirəm kiminçün yazırdı. Mən heç nə bilmirəm. Yeri, səni gözləyirlər.

Rəisin kabinet deyilən balaca otağında elə onun yanında olan, bəlkə də bir az daha cavan, saçları kirpi iynəsi kimi biz-biz yekəbaş, canlı bir kişi oturmuşdu. Çopur, etli burnu gərginlikdən tərliydirdi, o nə isə oxuyurdu. Ağır və enli alınını qırışdırma-qırışdırma yaylıq çıxarıb burnunun tərəfini sildi, elə sonra da söhbət axırınınca tez-tez burnunun tərəfini silirdi. Stolun üstündəki «Kazbek» qutusundan uzun bir papiros çıxartdı, barmaqları arasında eşib yumşaltdı, yandırandan sonra başını qaldıraraq, çalağan gözüne oxşayan parlaq sarımtıl gözlerini kənardan Yedigeyə zillədi:

– Otur.

Yedigey stolun qabağında kətilə oturdu.

– Qoy, heç bir şübhən olmasın, – deyə çalağangöz, kitelinin döş cibindən qəhvəyi cildli bir kitabça çıxarıb açdı, açan kimi də örtüb yerinə qoydu, burnunun altında da «Tansıkbayev», ya da «Tısqabayev» kimi bir söz dedi. Yedigey onun familiyasını heç fərli-başlı eşidə də bilmədi...

– Aydındır? – deyə çalağangöz soruşdu.
 Yedigey də məcbur olub:
 – Aydındır, – dedi.
 – Onda başlayaq işə. Deyirlər, sən Kuttubayovun ən yaxın dostu, yoldaşınan, elədir?
 – Bəlkə də elədir, necə ki?
 – Bəlkə də elədir, – Çalağangöz onun sözlərini təkrar edib bunun mənasını aydınlaşdırmaq istəyirmiş kimi kəsbədən dərin bir qullab vurdu. – Bəlkə də elədir. Fərz edək; Aydındır. – Birdən gözlənilməz bir təbəssümlə, şüşə kimi aydın gözlərində parlayan ləzzət və sevinc ifadəsiylə söz atdı: – Deməli, əziz dost, yazırıq, hə? Yedigey özünü itirən kimi oldu:
 – Nə yazırıq?
 – Onu mən bilmək istəyirəm.
 – Nə demək istədiyinizi başa düşürəm.
 – Doğrudan? Hə? Bir yaxşı-yaxşı fikirləş!
 – Söhbət nədən gedir axı?
 – Kuttubayov nədən yazır?
 – Bilmirəm.
 – Necə bilmirsən? Hamı bilir, sən bilmirsən?
 – Bilirəm ki, nəse yazır. Amma nə yazdığını hardan bilim? Mənim nə işimə? Həvəsi var, qoy yazsın. Kimin nə işinə?
 – Necə yəni kimin nə işinə? – Deyə çalağangöz təəccüblə diksinib güllə kimi cana işləyən qara bəbəklərini ona zillədi.
 – Belə çıxır ki, kim nə istəyir, ağılna nə gəlir yazsın da? Bunu sənin beyninə o yeridib?
 – O, mənim beynimə heç nə yeritməyib.
 Çalağangöz onun cavabını heç vecinə almadı. Yaman hirsələnmişdi:
 – Bax, düşmən təbliğatı budur! Sən heç beyninə vurmusan ki, hərə ağılna gələni yazsa nə olar? Fikirləşmişən nə olar? Sonra da başlayacaq ağzına gələni danışmağal! Belə deyirsən? Bu yad ideyalar sənə hardandır? Xeyr, əzizim, biz belə şeyə yol vermərik. Belə əksinqilab keçməz!
 Yedigey başına yağdırılan bu sözlərin ağırlığı altında özünü itirib susurdu. Və çox təəccüb elədi ki, belə sözlərdən sonra heç nə deyişmədi. Elə bil heç nə olmamışdı. Pəncərədən gördü ki, Daşkənd qatırı ötüb keçdi, bir anlığa qatarın içini gözünün qabağına gətirdi: vaqonlarda adamlar oturub, hərə öz içində – kimi çay içir, kimi də araç... Oturub söhbət eləyirlər, heç birinin də eyninə deyil ki, Boranlı razyezdində Yedigey adlı bir adam nəgahani bəla kimi gəlmiş bu çalağangözün qarşısında oturub. Ürəyini sıxan bir qüسسə içində az qala durub o qatarın dalınca qaçacaq, minib hara gəldi baş götürüb gedəcəkdə, təkəni otaqda olmasın.

– Nə dediyimi başa düşdün? Sözümlə canı sənə çatdı? – Deyə çalağangöz sorğusuna davam etdi.
 – Çatır, çatır, – Yedigey təsdiq etdi. – Amma bir şey mənə aydın deyil. Axı, o istəyirdi ki, öz uşaqları üçün xatirələrini yazsın. Olanları, keçənləri, söz məsəli cəbhədə, əsirlikdə, partizanlıqda başına gələnləri... Burda pis nə var, axı?
 – Uşaqları üçün! Kim buna inanar! Bir qarış uşaq üçün kim belə şeylər yazır? Boş danışıqdır! Təcrübəli düşmən məhz belə hərəkət edər! Gizlənilib əldən-ayaqdan uzaq bir yerdə, ətrafda nə ins var, nə cins, güdən yox, baxan yox, başlayıb xatirələrini yazmağa!
 – İndi adamdı da, ürəyi istəyib yazıb, – Yedigey yenə etiraz etdi. – Görünür, öz şəxsi sözünü demək istəyib, özündən öz fikirlərindən yazıb ki, uşaqları böyüyəndən sonra oxuya bilsinlər.
 – Əşsi, necə yəni şəxsi söz! Bunu hardan çıxartdın?! – deyə çalağangöz məzəmmətlə başını buladı, köksünü ötürdü. – Özündən söz demək nədir? Özündən fikir demək nədir?
 Bəlkə şəxsi dünyagörüşü demək istəyirsən? Bəlkə xüsusi mülahizə demək istəyirsən? Heç bir şəxsi söz-filan olmamalıdır. Nə ki, kağıza yazıldı, o daha şəxsi söz deyil. Nahaq yerə deməyiblər ki, qələm yazanı heç balta da kəsməz. Bir o qalmışdı ki, hərənin ağzından bir avaz gəlsin. Çox yağlı olar! Budur onun üzdəniaraq «Partizan dəftərləri», bax gör başlıq altında nə yazır – «Yuqoslaviyanın gecə və gündüzləri», buyur bax! – O, stolunun üstünə üç müşəmbə cildli qalın ümumi dəftər atdı. – Biabırçılıqdır! Sən də dostuna qaxmar çıxmağa çalışırsan. Biz onu ifşa eləmiş!
 – Onu nədə ifşa eləmişiz?
 Çalağangöz yenə də stulda dartındı, ləzzət və kinli bir razılıq hissi ilə gülümsündü, şüşə gözlərini qırpmadan dedi:
 – Zəhmət çək, icazə ver onu özümüz bilək nədə ifşa etmişik. – O bu sözlərdən hər birinin göstərdiyi təsirin dadını ağzında duya-duya deyirdi: – Bu öz işimizdir. Hər yetənə məlumat vermək fikrində deyiləm.
 Yedigey çəşib qalaraq dili dolaşa-dolaşa dedi:
 – Belədirsə, neynəmək olar...
 – Onun düşmən xatirələri ona baha başa gələcək, – deyə çalağangöz danışa-danışa sürətlə nə işə yazmağa başladı:
 – Mən elə bilirdim ki, sən daha ağıllı adamsan, bizim adamsan. Qabaqcıl fəhlə. Sabiq cəbhəçi. Düşməni ifşa etməkdə bizə kömək eləyəcəksən.
 Yedigey qaş-qabağını təküb, yavaş, lakin aydın və heç bir şübhə yeri qoymayan bir ahənglə dedi:
 – Mən heç nəyə qol çəkməyəcəyəm. Sizə bu başdan deyirəm. Çalağangöz ona öldürücü bir nəzər saldı.

– Bizim sənin imzana heç ehtiyacımız yoxdur. Yoxsa elə bilir-sən ki, qol çəkməsən iş dağılacaq? Səhvən var. Sənin imzan olmasa da onu ciddi məsuliyyətə cəlb etmək üçün əlimizdə kifayət qədər materialımız var.

Yedigey bir alçaqlıq, içini yandıran bir boşluq hiss edərək susdu. Eyni zamanda düşdüyü vəziyyətdən, onun daxilində Aral dənizində çoşan dalğa kimi bir qəzəb və narazılıq hissi baş qaldırdı. Birdən o, az qaldı ki, bu çalaqəngözü tutub quduz it kimi boğsun, özü də inanırdı ki, eliyə bilər. Cəbhədə öz əli ilə boğduğu faşistin boynu bununkundan da möhkəm və damarlı idi. Orda başqa çarəsi qalmamışdı. Düşməni səgərlərdən qovub təmizləyəndə onlar gözlənilmədən üz-üzə gəlmişdilər. Onlar cinahdan girib səngərə qumbara atır, keçidləri avtomat atəşinə tutaraq irəliləyirdilər, artıq atəş xəttini təmizləyib qabağa cumanda gözlənilmədən üz-büz toqquşdular. Görünür, pulemyotçuymuş, son gülləyədək atəş açdığı üçün ləngiyib qaçanlardan geri qalmışdı. Əlbəttə, onu əsir götürsəydi daha yaxşı olardı, bu fikir Yedigeyin başından keçmişdi. Amma daha gec idi, alman bıçağını çıxarmışdı. Yedigey bunu görəndə tez kaskalı başıyla onun sifətindən bir kəllə ilişirdi, süpürləşib ikisi də birdən yerə yıxıldı. Daha onu boğazlamaqdan başqa çarə qalmamışdı. Faşist də çapalayır, qurcuxur, xırıldağa-xırıldağa əli ilə yeri eşib Yedigeyin vurub saldığı bıçağı axtarırdı. Yedigey anbaan gözləyirdi ki, bıçaq onun kürəyinə sancılacaq, buna görə də hayqıraraq dişləri ağaran, qapqara qaralan düşmənin xirtəyini qeyri-insani, heyvani bir güclə sıxırdı. Elə ki, burnundan kəskin sidik iyi duydu, onun boğulduğunu başa düşdü, qıc olub bir-birinə sarmaşmış barmaqlarını boşaltdı. Elə o dəqiqədə ödü ağzına gəldi – gözü qaranlıq gətirdi, qudsu, quşmağına bulaşa-bulaşa, zarıya-zarıya, kənara süründü. Bu əhvalatı Yedigey nə onda, nə də sonralar heç kimə açıb-bükmədi. Bəzən bu dəhşətli hadisə gecələr onun yuxusuna girirdi, ertəsi gün o özünə yer tapmır, az qalır ki, özünü öldürsün... Bu məqamda Yedigey həmin hadisəni ikrah və nifrətlə xatırladı. Ancaq onu da demək lazımdır ki, Yedigey başa düşürdü ki, çalaqəngöz onu ağıllığın üstünlüyü və hiyləgərliyi ilə üstələyir. Bu da onun heysiyyətinə toxunurdu. Çalaqəngöz yazısını qurtaranacan Yedigey çalışırdı onun müddəalarında zəif yer tapsın. Çalaqəngözün yürütdüyü fikirlərdən biri az məntiqsizliyi və hiyləgər uyğunsuzluğu ilə Yedigeyi lap mat qoymuşdu: «düşmənin xatirələr» üstündə adamı necə təqsirləndirmək olar? İnsan xatirələri düşmənin və ya qeyri-düşmənin ola bilməmi? Axı, xatirə, çoxdan olub keçmiş, yəni coxdan ötür keçən zamanlarda baş vermiş, indi isə olmayan şeylər hadisələr, əhvalatlar deməkdir. Deməli, adam bir şeyi yadına salırsa, onun vaxtilə olduğu kimi yadına salır.

– Mən bir şeyi bilmək istəyirəm, – Yedigey boğazı həyəcədən qurusa da özünü məcbur eləyib sakit səslə soruşdu: – Bax, sən deyir-

sən ki... – O, özü bilə-bilə «sən» – deyər müraciət elədi ki, çalaqəngöz bilsin – ondan qorxub eləyən yoxdur, Yedigeyi Sarı-Özəkəndə də o yana sürməyəcəklər ki! – Bax sən deyirsən... O, bir də təkrar etdi, – düşmənin xatirələr. Bunu necə başa düşək? Məgər xatirənin düşməni, ya qeyri-düşməni ola bilər? Mənə elə gəlir ki, adam coxdan olub keçənləri necə olubsa, elə də xatırlayır. Yoxsa belə çıxır ki, yaxşını xatırla, pisi unut, belə deyirsən? Mən bilən heç belə şey ola bilməz. Onda belə çıxır ki, gördüyün yuxunu da yaddan çıxarmalısən. Bəlkə yuxu qorxulu yuxudur, birinin xoşuna gəlmir, onda necə olsun?..

– Deməli, belə ha! Hm, lənət şeytana! – deyər çalaqəngöz təəcübəndi. Fikir yürütürsən, mübahisə eşqinə düşmüşsən! Deyəsən buranın filosofusan? Nə olar, gəl, başla görək, – o, sözüna ara verdi, elə bil tərəf-müqabilini ölçüb-biçirdi, sonra davam etdi: – həyatda tarixi hadisələr baxımından hər cür şey ola bilər. Ancaq nə olsun ki, nə olub və necə olub?! Əsas məsələ odur ki, keçmişdə olanları şifahi və xüsusilə yazılı surətdə xatırlayanda indi bizə lazım olan kimi, indi tələb olunan kimi xatırlamalısən. Buna əməl eləmərsənsə, deməli, düşməncəsinə hərəkət etmiş olursan.

– Mən razı deyiləm, – Yedigey etiraz etdi. – Elə şey ola bilməz!

– Sənin razılığına heç kəsin ehtiyacı yoxdur. Bunu mən sözgəli-şi dedim. Sən soruşursan, mən də lütf edib izahat verirəm. Əslinə qalsa, mən sənənlə belə-belə söhbətlər eləməməliyəm. Yaxşı, keçək mətləbə. De görüm, Kuttubayov açıq söhbət zamanı tutuq ki, içki məclisində-zadda sənin yanında ingilis adları çəkməyib?

Çalaqəngözün bu sözləri Yedigeyi təəcübə saldı:

– Bu nə deməkdir?

– O deməkdir ki... – Çalaqəngöz Abutalibin «Partizan dəftərlərindən» birini açdı, altından qırmızı qələmlə çəkilmiş yerləri oxudu: «Sentyabrın 27-də bizim mövqələrimizə ingilis nümayəndəliyi gəlmişdi – bir polkovnik, iki də mayor. Biz onların önündən çərmi marşla keçdik. Onlar bizi salamladılar. Sonra komandirlərin rəhdində ümumi nahar təşkil edildi. Nahara bizi də, yəni yuqoslavlqlarla bir sırada döyüşən əcnəbi partizanları da dəvət elədilər. Məni polkovniklə tanış edəndə o mənim əlimi nəzakətlə sıxıb tərcüməçi vasitəsilə hardan gəldiyimi və bura necə düşdüyümü soruşdu. Mən başıma gələnləri qısaca nəql etdim. Mənə də şərab süzdülər, onlarla bir yerdə içdim. Sonra yenə xeyli söhbət etdik. İngilislərin sadəliyi və ürəkəçliyi çox xoşuma gəldi. Polkovnik dedi ki, xoşbəxtlikdən, onun öz sözü ilə desəm, Allahın rızasıdır ki, biz hamımız Avropada faşizmin əleyhinə birləşmişik. Bu olmasaydı, Hitlerlə mübarizə daha ağır olacaqdı, pərakəndə düşmüş xalqlar üçün bəlkə də faciə ilə nəticələne bilərdi» və ilaxır... – Çalaqəngöz sitatı oxuyub qurtarandan sonra dəftəri kənara çəkdi, kəzbəkdən də damağına qoyub alışdırdı, susub bir-iki qullab vuran- dan sonra davam etdi: – Belə çıxır. Kuttubayov onda ingilis polkovni-

kinə etiraz eləməyib, deməyib ki, Stalinin dühası olmasaydı, onlar Avropada nə qədər çalışıb çapalasaydılar da, nə qədər partizanlıq-filan eləsəydilər də, qələbə mümkün olmayacaqdı. Belə çıxır ki, o, Stalin yoldaşı heç fikrində də tutmayıb! Bu sənə çatır, ya yox?

– Bəlkə də deyib, – Yedigei Abutalıbı müdafiə eləməyə çalışdı, – görünür, yazmağı yaddan çıxardıb.

– Hani, harda deyilib? Sübut eləyə bilməzsən! Bundan başqa da biz yoxlamışıq, Kuttubayov qırx beşinci ildə yuqoslav partizan birləşməsindən qayıdanda, yoxlama komissiyasından keçəndə verdiyi ifadə ilə bu yazıları tutuşdurmuşuq. O, orda ingilis nümayəndəliyi barədə heç nə deməyib. Deməli, burda natəmiz bir şey var. Kim zamanət verə bilər ki, o, ingilis kəşfiyyatı ilə bağlı olmayıb!

Yenə də Yedigei ağırlaşdı, ürəyi ağrıdı. O, işdən baş çıxara bilmirdi, başa düşə bilmirdi ki, çalağangöz məsələni hara əyir.

– Kuttubayov sənə heç nə deməyib? Bir fikirləş, ingilis adı çəkəməyib? Biz bilməliyik görək o ingilis nümayəndəliyində kimlər olub, bu çox vacibdir.

– Onların adları necə olur?

– Məsələn, Con, Klark, Smit, Cek...

– Ömrümdə eşitməmişəm.

Çalağangöz qaşqabağını təkübi fikrə getdi, görünür, Yedigeylə görüşünün bir çox tərəfi onu açmırdı. Sonra o, oğrun səslə soruşdu:

– Deyirlər, o, məktəb açıbmış, uşaqları öyrədirmiş?

– Nə məktəb, canım, – deyərək Yedigei özünü saxlaya bilməyib güldü. – Onun iki uşağı var, mənəm də iki qızım. Vəssalam, bu da sənənin məktəbin. Böyüklərin hərəsinin beş yaşı, kiçiklərin də üç. Uşaqların getməyə bir yeri yoxdur: hara baxırsan çöl-biyaban... Uşaqların başını qatırlar, deməli, tərbiyə verirlər. Hər nəşə müəllim olublar – ər də, arvad da... Nə bilim, oxuyurlar, şəkil çəkirlər, uşaqlara hesab, yazı-pozu öyrədirlər. Bu da məktəb!

– Bəs mahnı, nə mahnılar oxuyurdular?

– Cürbəcür uşaq mahnıları, nə bilim, yadımda deyil.

– Bəs uşaqlara nə öyrədirdi? Nə yazırdılar?

– Hərflər, adi sözlər.

– Məsələn, necə sözlər?

– Axı nə bilim, yadımda döyül.

– Budur, bax, belə sözlər! – Çalağangöz kağızları araşdırıb üstündə uşaq cızma-qarası olan bir-iki vərəq çıxardı. – Budur onların yazdıqları ilk sözlər. – Kağızın üstündə uşaq xəttilə «Bizim ev» sözləri yazılmışdı. – Görürsən uşağın yazdığı ilk sözləri: «bizim ev». Bəs niyə yazmır «Bizim qələbə»? İndi bizim dilimizdə, fikirləş görək, hansı söz olmalıdır? «Bizim qələbəmiz» olmalıdır. Düz demirəm? Onun ağına niyə belə söz gəlir? Qələbə və Stalin ayrılmazdır.

Yedigei nə deyəcəyini bilmədi. Amma bu əhvalatdan özünü o dərəcədə alçalmış hesab etdi ki, ağılı söz kəsməyən bir tikə uşaqlara sərf etdikləri vaxt və o qədər zəhmət üçün Abutalıbı Zərifəyə elə yazığı gəldi ki, qəzəbindən cürətlənib dedi:

– Ona qalsa, hamıdan əvvəl gərək «Bizim Lenin» yazaq. Hər halda Lenin birinci yerdə durur.

Çalağangöz gözəlilməz zərbə almış adamlar kimi bir anlığa nəfəsini qısdı, sonra sinəsindəki tüstünü burnundan buraxa-buraxa ayaya qalxdı. Görünür var-gəl etmək ehtiyacı duymuşdu, ancaq belə dar otaqda necə gəzəsən...

O, kəskin və aydın bir səslə cavab verdi:

– Biz Stalin deyəndə – Lenini düşünürük! – Bunu deyib yüyürəndən sonra yüngül nəfəs alan adamlar kimi barışdırıcı bir ahənglə sözünü tamamladı: – Yaxşı, belə hesab edək ki, aramızda belə söhbət olmayıb.

O, təzədən yerinə keçib oturdu, yenə də onun daş kimi donuq si-fətində çalağan kimi sariya çalan şüşə gözləri işıldaırdı.

– Əlimizdə məlumat var ki, Kuttubayov uşaqların internat məktəblərdə oxumasının əleyhinəymiş. Bu barədə nə deyə bilərsən, deyirlər söhbət sənənin yanında olub?

– Bu məlumat sizdə hardandır, bunu sizə kim deyib? – Yedigei mat qalmışdı. O dəqiqə ağına gəldi ki, bütün taqsırlar razıyeddin rəisi Əbilovdadır, o çuğullayıb, çünki bu söhbət onun yanında olmuşdu.

Yedigeinin verdiyi bu sual çalağangözü yaman hirsəndirdi:

– Bura bax, bayaq sənə qandırdım ki, məlumat hardandır, kimdəndir – özümüz bilirik. Biz heç kimə hesabət vermirik. Saxla bunu qulağında! Danış görək o nə deyirdi?

– Nə deyirdi axı? Qoy bir yadıma salım... Deməli, məsələ belədir, bizim razıyeddin ağsaqqalı Qazanqapın oğlu Kumbel stansiyasındakı internat məktəbdə oxuyur. Məlum məsələdir, oğlan uşağıdır, bir az nadincliyi də var, hərdən yalanı da... O dəfə də sentyabrın birində Sabitcanı məktəbə hazırlamağa başladılar. Atasını onu dəvəyə mindirib apardı. Uşağın anası, deməli, Qazanqapın arvadı Bikə başladığı uşağın dalınca ağlayıb-gileylənməyə ki, guya uşaq internata gəndənən sonra lap yad olub gedib. Daha əvvəlki kimi evlərinə, ata-anasına ürəkdən bağlı deyil. Kəmsavad arvadıdır – bir yandan balasını özündən buraxmaq istəmir, o biri tərəfdən də oxutdurmaq istəyir...

– Yaxşı, bunları bildik, – deyərək çalağangöz onun sözünü kəsdi. – Onda Kuttubayov nə dedi?

– O da bizim yanımızda idi. Dedi ki, ana balanı ürəyilə hiss eləyir. Internat təhsili çərisizlikdəndir. Internat uşağı bir növ ailədən, atadan, anadan ayırır, ayırmasa da uzaqlaşdırır. Qərəz ki, çox çətin məsələdir. Hamı üçün çətin məsələdir – onun üçün də, elə başqaları

üçün də... Mən onu başa düşürəm, bizim uşaqlar da böyüyür. İndən canımı dərd alıb, görəsən nə təhər olacaq, bundan nə çıxacaq? Əlbəttə, yaxşı deyil...

- Bu barədə sonra, - çalağangöz onu saxladı. - Deməli, o deyirdi ki, sovet internatı pisdir, hə?

- O demirdi «sovet internatı», eləcə internat deyirdi. Bizim internat Kumbeldədir. Ona mən də deyirəm ki, pisdir.

- Bunun məsələyə dəxli yoxdur, Kumbel də Sovet İttifaqındadır.

Yedigey çalağangözün onu dolaşdırmaq istədiyini görüb özündən çıxdı:

- Necə yəni məsələyə dəxli yoxdur, lap yaxşı var! Demədiyi sözü adamın ayağına niyə yazırsan? Ona qalsa elə mən də o fikirdəyəm. Razyeddə yaşamasaydım, başqa bir yerdə olsaydım, uşaqların birini də internata verməzdim. Bəli, mən də belə fikirləşirəm. Onda necə olsun?..

- Fikirləş, yaxşı fikirləş! - Çalağangöz yenə də onun sözünü kəsdi. Balaca fasilədən sonra davam etdi: - Çox gözəl... indi də gəl nəticə çıxarda. Belə çıxır ki, o, kollektiv tərbiyənin əleyhinədir, eləmi?

- Əleyhinə-zadına deyil! - Yedigey dözməyib cavab qaytardı. - Kişiyə niyə böhtan ataq! Belə də şey olar!

- Bəsdir, bəsdir qurtar, - deyər çalağangöz onun dediklərini eyninə almayıb izahat verməyi belə lazım bilmədi. - İndi məni başa sal görüm «Donenbay quşu» adlı dəftər nə deməkdir? Kuttubayovun dediyinə görə onu Qazanqapın dilindən yazıb, sən də iştirak eləmişən. Elədir?

- Elədir ki var, - deyər Yedigey bir az dirçəldi. - Bu guya Sarı-Özəkdə olmuş bir əhvalatdır, söz məsəli, əfsanədir. Bu yaxınlıqda nayman qəbiristanlığı var, vaxtilə nayman qəbiristanlığı olub, indi ümumi qəbiristanlıqdır, adına Ana-Beyit deyirlər. Manqurt oğlu tərəfindən öldürülmüş Nayman-Ana həmin qəbiristanlıqda basdırılıb...

- Yaxşı, bəsdir, biz özümüz oxuyub baxarıq görək o qoşun altında nə yadır, - çalağangöz öz-özünə danışmış kimi donquldanır, beləliklə də münasibətini bildirirdi: - Donenbay quşu, yaxşı fikirləşiblər. Adam adlı quş... Bu da mənimçün yazıçı olub. Təzə Muxtar Auezov peyda olub. Feodal keçmişinin yazıçısı. Donenbay quşu hm. Elə bilir ki, başımız çıxmıyacaq... Altdan-altdan cızma-qaraya başlayıb, guya uşaqlar üçün yazmış... Bəs bu nədir? Sən bilən bunu da uşaqlar üçün yazıb? - Çalağangöz üzü müşəmbəli dəftərlərdən birini də düz onun gözünün qabağına gətirdi.

- Bu nədir ki? - Yedigey bir şey başa düşməyib soruşdu.

- Nədir? Nəliyini sən bilməlisən. Budur başlığımı oxu: «Rəhimli ağanın qardaşı Əbdülxana müraciəti».

- Hə, düzdür, o da əfsanədir, - deyər Yedigey təsdiq etdi. - Olan şeydir. Qocalar o əhvalatı bilirlər...

Çalağangöz bu dəfə də Yedigeyin sözünü ağızında qoydu:

- Narahat olma, mən də bilirəm. Qulağıma çatıb. Səfəhləmiş kaftar bir qoca on doqquz yaşlı bir qıza vurulur. Burda yaxşı nə var ki? Belə çıxır ki, o Kuttubayov nəinki düşməndir, həm də əxlaqsız adamdır. Sən bir gör o biabırçılığı necə də səliqə-səhmanla yazıb.

Yedigey qızarıb pörtüdü. Utandığından yox, əksinə, içi başdan-başqa qəzəblə dolmuşdu, çünki Abutalıba qarşı bundan böyük böhtan ola bilməzdi. Buna görə də hirsini boğa-boğa dedi:

- Bilirsən nə var, bilmirəm sən öz yerində necə böyük adamsan, amma belə-belə şeylərdə Abutalıba sataşma. Təki Allah hamını onun kimi ata eləyər, ər eləyər. Burda pəpə yeyəndən mənə yeyənəcən, kimdən soruşsan sənə deyər. Burda bizi barmaqla saymaq olar, biz bir-birimiz barədə hər şeyi bilirik.

- Yaxşı, yaxşı, sakit ol, görürəm, hamınızın beynini dumanlandırır, - deyər çalağangöz cavab verdi. - Düşmən həmişə maskalanır. Biz onu ifşa edərək. Qurtardıq, gedə bilərsən.

Yedigey qalxdı, papağını geymək bəhanəsilə ayaq saxladı.

- İndi onun işi necə olacaq, bu cızma-qaradan ötrü kişini tutub basacaqsınız, necə olacaq? Çalağangöz yerindən sıçradı,

- A kişi, bir də təkrar eləyirəm, bunun sənə dəxli yoxdur! Düşməni təqib etmək, onunla necə rəftar etmək, nə kimi cəza vermək - öz işimizdir. Bunun üçün sənin başın ağrımazın. Öz yerini bil! Yeri!

Həmin gün axşamdan xeyli keçmiş Boranlı razyedində sərişin qatarı bə də dayandı. Ancaq bu qatar əks tərəfə gedirdi. Bu qatar da çox ləngimədi - iki-üç dəqiqə...

Abutalıb Kuttubayovu özlərilə aparən o üç nəfər xrom çəkməli, qaranlıqda birinci yolun qabağında durub qatırı gözləyirdi, bir az kənarda isə Abutalıb onlardan sipər kimi ayıran çiyin-çiyinə dayanmış enli kürəklərin arxasında boranlılar yığılmışdılar: uşaqlarla Zərifə, Yedigeylə Ukubala, bir də ki, qatar yarım saat kecikdiyi üçün irəli-geri vurnuxan, rəzalətlə alçalan razyed rəisi Əbilov. Ona nə dəxli vardı? Dursana yerində kirmişcə! Abutalıbda tapılmış üzüqara əfsanələrin ucbatından çağırılıb dindirilmiş Qazanqap isə o vaxt yol dəyişmək üçün iş başında dayanmışdı. Abutalıb Sarı-Özəkdən uzaqlara aparmaq üçün gəlməli olan qatırı o, öz əli ilə birinci yola yönəltməli idi. Bیکə Yedigeyin qızları ilə evdə qalmışdı.

O çəkməli adamlar soyuqdan qorunmaq üçün paltolarının yaxasını qaldıraraq gərkin bir vəziyyətdə susub, kürəkləri ilə Abutalıbın qarşısını kəsib dayanmışdılar. Onunla vidalaşmağa gələnlər boranlılar da susurdular.

Əsən külək yerin qarını xışılı və incə fitə bənzər bir səsle sovu-
rurdu. Bilinirdi ki, boran başlanacaq. Sarı-Özəyin polad kimi bom-
boz göyləri get-gedə dolub ağırlaşdı. Göydə solğun, tənha ləkə kimi
görünən ay yabanı, cansızıcı və mənasız bir işıqla işarırdı. Saxta
adamin yanaqlarını dalayırdı.

Zərifə ərinə vermək üçün hazırladığı yemək və paltar boxçası
əлиндə, xısın-xısın ağlayırdı. Ukubalanın ağzından çıxan buxardan
bilmək olardı ki, arvad necə dərinəndən ah çəkir. O, Daulu kürkünün
ətəyi ilə soyuqdan qoruyurdu. Daul deyəsən, nəse duyub şübhələndi-
yi üçün Ukubala xalasına qısılib dururdu. Ermekin işi hamıdan çətin
idi, Yedigey onu küləkdən qorumaq üçün qucağına almışdı. Yazıq
görpə heç nədən şübhələnmirdi.

– Atika, atika! – O, atasını səsləyirdi. – Gəl bizim yanımıza.
Biz də sənnən gedərik!

Abutalıb hər dəfə onun səsinə eşidəndə diksinib uşağa bir cavab
vermək üçün dönmək istəyəndə ona imkan vermirdilər. O üç nəfər-
dən biri dözə bilmədi:

– Burda dayanmayın! Eşidirsiniz? Gedin burdan, sonra gələrsiz.

Çarəsiz qalıb bir az aralı çəkilməli oldular. Axır ki, uzaqdan pa-
rovozun işıqları göründü, hamı öz yerində hərəkətə gəldi. Zərifə
özünü saxlaya bilməyib daha ucadan içini çəkməyə başladı. Ukubala
da ona qoşuldu. Qatar özü ilə ayrılıq gətirirdi. Qabaq tərəfdəki işı-
qla saxtali havanın qaranlığını yarib, duman burumlarından peyda
olan haylı-həşirli bir varlıq kimi zəhmliə yaxınlaşdı. O yaxınlaş-
dıqca parovozun par-par yanan fəraları get-gedə yerdən aralanır,
reislər arasında sovrulan qar dənələri daha aydın görünürdü. Budur,
artıq qatarın cizgiləri də seçilməyə başladı.

– Atika, atika! Ora bax, qatar gəlir! – Ermək qışqırır, atasının
cavab vermədiyini görəndə susurdu. Sonra yenə də onun diqqətini
cəlb etməyə çalışdı: – Atika, atika!

Yaxınlıqda vurnuxan rəzeydə rəisi Əbilov o üç nəfərə yaxınlaş-
ıb dedi:

– Poçt vaqonu qatarın baş tərəfindədir. Xahiş edirəm irəli, o tərə-
fəə buyurun. O tərəfə. – Hamısı birdən cəld addımlarla o, göstərən
tərəfə yönəldilər, qatar arxadan çatırdı. Hamıdan qabaqda ətrafına
baxmadan, əliportfelli çalağan-göz yeriyirdi, onun dalınca da Abuta-
lıbı müşayiət edən müstətiqin enlikürək köməkçiləri gedir, onların
dalınca da Zərifə, Daulun əlindən tutub çəkən Ukubala tələsirdilər.
Yedigey isə qucağında Ermək bir az arxadan gəlirdi. O, arvadların
yanında ağlamağı özünə ar bilirdi. Buna görə də yol getdikcə özünü
ələ almağa, boğazına tıxanmış qəhəri udmağa çalışırdı.

– Sən ağıllı oğlansan, Ermək. Sən ağıllısan, düzdür? Sən ağıllı-
san, ağlamayacaqsan, yaxşı? – O, beləcə öz-özüyü danışıq-danışıq uşa-
ğı bərk-bərk bağına basıb yeriyirdi.

Onlar yeridikcə, qatar da sürətini azaldır, dayanacağı çatırdı.
Parovoz onlarla bərabərleşib, hələ də ətalətlə hərəkətini davam etdi-
rərək kəskin fırlılı ilə pərinə buraxa-buraxa qabağa keçdi, bu vaxt
konduktor zildən bir fit çalanda uşaq Yedigeyin qucağında qorxudan
dik atıldı.

– Qorxma, qorxma, – deyə o, uşağı ovundurmağa çalışdı, mə-
nim yanımızda olanda heç nədən qorxma.

Nəhayət, qatar uzun və ağır bir qıcırtı ilə dayandı, qırovdan və
narın qar zərrələrindən naxış bağlanmış, pəncərə şüşələrini buz tut-
duğu üçün kor kimi görünən vaqonlar yerlərində donub qaldılar.
Ətrafa sakitlik çökdü. Ancaq elə o dəqiqə də parovoz yenidən pərinə
fışqırılıb yola düşmək üçün hazırlaşdı. Parovoza bağlanmış baqac va-
qonundan sonra poçt vaqonu idi. Poçt vaqonunun pəncərələrinə bar-
maqlıq çəkilmişdi, qapısı da vaqonun ortasında idi. Qapılar çəridən
açıldı, başlarında poçt işçilərinin rəsmi papağı, əyinlərində sırtlıq
pəncək-salvar olan bir arvad, bir kişi bayıra boylandı. Əlində fənər
tutan arvad deyəsən vəzifədə böyük idi. Dolu, gərdənli-döşlü bir
arvad idi.

Arvad hamını görə bilsin deyə fənəri başının üstünə qaldırdı:

– Sizsiniz? Gözləyirik. Yer hazırdır.

Hamıdan əvvəl əlində böyük portfel tutan çalağanöz qalxdı.

Yerdə qalan iki nəfər də səs-səsə verib tələsdirməyə başladılar:

– Tez olun, tez olun, ləngitməyin!

– Tezliklə qayıdacağam! Bu səhvdir, anlaşılmazlıqdır! – deyə

Abutalıb tez-tez təkrar edirdi. – Gözləyin, bu yaxınlarda qayıdaram.

Ukubalanın dözümlü çatmadı. Abutalıb uşaqlarla görüşüb vida-
laşanda hönkürtü çəkib ağlamağa başladı. O, əhvalatdan ağı bir şey
kəsməyən, qorxudan özlərini itirmiş uşaqları qucaqlayıb, basmarla-
yır, üz-gözlərindən öpə-öpə nə isə deyirdi. Parovoz pərinə qızdırıb
həzır dayanmışdı. Bütün bu hadisə əl fənərinin işığı altında gedirdi.
Bu vaxt yenə də qatar boyu elektrik cərəyanı kimi adamın beyninə
işləyən şiddətli qulaqbatırıcı fit səsi eşidildi.

– Qurtarın daha, çıx görək! – deyə o iki nəfər Abutalıbı vaqo-
nun pillələrinə tərəf dartdılar.

Sən anda Abutalıbı Yedigey macal tapıb bərk-bərk qucaqlaş-
dılar, islaq tüklü yanaqlarını bir-birinə sıxıb, bir an donub durdular.
Abutalıb onun qucağına pıçıldadı:

– Onlara dənizdən danışı!

Bu sözlər onun son sözləri oldu. Yedigey başa düşdü. Abutalıb
demək istəyirdi ki, Yedigey onun oğlanlarına Aral dənizindən danışı-
sın.

Onları itələyib bir-birindən ayırdılar:

– Qurtarın görək, tez olun, tez min, tez ol! – O, iki nəfər çiyin-
ləri ilə daldan itələyə-itələyə Abutalıbı vaqona dürtüdü. Ayrılığın

dəhşətli mahiyyəti yalnız bundan sonra uşaqlara çatdı. Onlar səs-sə-sə verib ağlaya-ağlaya qışqırmağa başladılar:

- Ata, ata, atika, atacan!

Yedigey qucağında Ermek özünü vaqona tərəf atdı. Fənərli arvad atlı çiyinləri ilə qapının qabağını kəsdi, Yedigeyi gücü gəldikcə sinəsindən itələyib çıxırdı:

- Hara hara? Rəhmətliyin oğlu!

Uşaqlar ağlaşmağa başlayanda Yedigeyin nələr çəkdiyini, ürəyinin necə ağrıldığını heç kim bilmirdi, bilmirdi ki, Yedigey çalağan-gözü yolda öz əlilə boğmaq üçün Abutalibin yerinə özü getməyə hazırdı.

- Çıxın gedin, durmayın burda! Gedin burdan, gedin! - Deyə fənərli arvad çıxırırdı. Onun qatı tənbəki və soğan iyi verən nəfəsi Yedigeyin burnuna doldu.

Əlindəki bağlama Zərifənin yadına indi düşdü. O, yüyürüb bağlamamı vaqona atdı:

- Verin ona, yeməkdir!

Poçt vaqonunun qapısı örtüldü. Sakitlik çökdü. Parovoz fit verib tərpendi. O, çarxlarını qıcırtı ilə hərlədir, şaxtada sürətini ehtiyatla artırır. Boranlılar özlərindən asılı olmayaraq qapısı kipi bağlı olan vaqonun yanında gedirdilər. Hamıdan əvvəl Ukubala özünə gəl-di. O, Zərifəni çəkib sinəsinə basıb saxladı, buraxmadı. Yanlarından ötən və getdikcə sürətini artıran çarxların səsini üstələmək üçün var gücüylə çıxırdı:

- Daul, getmə! Dayan, dur burda! Yapış ananın əlindən!

Yedigey isə Ermek qucağında hələ keyli qatarın yanında yüyürdü, sonuncu vaqon onları ötib-keçəndən sonra dayandı. Qatar getdi, getdikcə də hərəkətin yavaşlayan səsini və qırpım çala-çala gözəndən itən işıqları özü ilə apardı... Axırınıc sürəkli fit səsi eşidildi...

Yedigey geri döndü. Keyli çalışandan sonra uşağı ovundurub kiridə bildi...

Evlərinə qayıdandan sonra, o, başından zərbə alan gicəlmis adamlar kimi sobanın böyründə oturmuşdu. Birdən gecənin bu vaxtı Əbilov yadına düşdü. Yedigey sakitcə yerindən qalxıb geyinməyə başladı. Ukubala o saat kişinin məqsədini başa düşdü. - Hara? - deyib onun əlindən tutdu. - Ona əl vurma, heç barmağını da toxundur-ma! Arvadı zahıdır. Heç haqqın da yoxdur, sübut eləyəcəksən?

- Nigaran qalma, - deyə Yedigey onu sakit elədi. - Ona dəymə-rəm, amma gərək o bilsin ki, burdan baş götürüb getsə canı salamat olar. Getsin başqa yərə. Sənə söz verirəm ki, başından bir tük də əs-kik olmayacaq. Arxayın ol! - O, əlini arvadının əlindən çəkib getdi.

Əbilovgilin pəncərələrindən işıq gəlirdi. Deməli, yatmayıblar.

Yedigey qarı xartıldada-xartıldada cığırla gəlmiş evin soyuq qa-pısını bərkədən döydü. Qapını Əbilov açdı.

- A, Edigə, gəl, gəl, - deyə o, qorxa-qorxa geri çəkilib yol verdi.

Yedigey şaxtadan buğlana-buğlana icəri girdi. Kandarda ayaq saxlayıb qapını örtüdü. O, bacardığı qədər sakit danışmağa çalışaraq soruşdu:

- O, bədbəxtləri niyə yetim qoydun?

Əbilov diz üstə yığılıb sürünə-sürünə Yedigeyin ətəyindən ya-pışdı.

- Allaha and olsun ki, mən eləməmişəm. Edigə! Yalan deyirəm-sə, arvadım salamat qurtarmasın! - O, can-dildən and içə-içə qorxu-dan yerində quruyub qalmış arvadına tərəf döndü. Tələsdiyindən dili dolşa-dolaşa dedi: - Vallah mən eləməmişəm, Edigə. Mən elə şey eləyərammı! O müfəttiş eləyib! Yadına sal! O soruşmurdumu o nə ya-zır, niyə yazır? O eləyib, müfəttişin işidir! Mən elə iş görərəmmi? Yalan deyirəmsə heç o, salamat qurtarmasın! Bayaq, qatarın yanında özümə yer tapa bilmədim, vallah, yer yarılısaydı, yerə girərdim ki, o müsibəti görmüyüm! O müfəttiş girdirdi adamın ürəyinə, söküb-tö-kürdü, hər şeyi soruşub öyrənirdi, nə bilim mən başı daşlı... Bilsəy-dim nə vardı ki...

- Yaxşı, - Yedigey onun sözünü kəsdi. - Dur ayağa, adam kimi danışaq. Lap arvadımın yanında. Allah eləsin, sağ-salamat azad ol-sun. İndi söhbət ondan getmir. Lap elə tutaq ki, sənə təqsir olma-yıb, səninçün harda yaşamağın bir əhəmiyyəti yoxdur. Amma biz burda bəlkə də ölənəcəm qalmalı olduq. Bununçun da fikirləş. Mən bilən bir azdan sonra özünə başqa bir iş tapsın pis olmaz. Mənim məsləhətimə qulaq as. Vəssalam. Biz bir də bu məsələnin üstünə qa-yıtmaqacağıq. Elə bunu demək istəyirdim.

Yedigey sözünü qurtaran kimi çıxdı, dalınca qapını örtüdü.

IX

Sakit okeanda, Aleut adalarının cənubunda gün-günortanı çoxdan keçmişdi. Yənə də əvvəlki kimi okean-yarı fırtınalı bir qüvvə ilə çalxalanırdı, yənə də əvvəlki kimi üfüqdən-üfüqə səf çəkən başı köpüklü dalğalar bir-birini qovaraq ucsuz-bucaqsız sular aləmində daimi hərəkətdə idi. «Konvensiya» təyyarə daşıyan gəmisini dalğalar üzərində aram-aram yırtırdı. O, yənə də əvvəlki yerin-dəydi. - San-Fransisko ilə Vladivostok arasındakı hava yolunun tən ortasında. Beynəlxalq elmi proqram gəmisinin bütün xidmət bölmə-ləri gərgin vəziyyətdə əməliyyata hazır dururdu.

Çəzib gənəşi sisteminə Yerdən-kənar sivilizasiyanın kəşf edil-məsilə əlaqədar yaranmış fəvqəladə vəziyyət mənasibətilə gəmidə xüsusi səlahiyyətli komissiya tərəfindən çağırılmış təcili müşavirə başa çatmaq üzrə idi. Kənar planetdən gələnlərə qoşulub getmiş 1-2 və 2-1 paritet-kosmonavtlar hələ də Meşəliddəş planetindəydilər.

Onlar Ümumi İdarə Mərkəzi tərəfindən «Paritet» orbital stansiyasının radio qurğusu vasitəsilə üç dəfə xəbərdar edilmişdilər ki, Ümumi İdarə Mərkəzin xüsusi göstərişi olmadan heç bir təşəbbüsdə olmasınlar.

Ümudamərkın bu qəti tələbi əslində təkcə beyinlərdə yaranmış təlatümü əks etdirməklə məhdudlaşmırdı, eyni zamanda fəvqəladə, mürəkkəb, qarşısalmıyaz bir sürətlə kəskinləşən vəziyyət, tərəflər arasında yaranmış münaqişəli münasibətlərin qızğınlığına, nəticədə əməkdaşlığın tamamilə pozulmasına, hətta bəlkə də qarşıdurmaya gətirib çıxara biləcək vəziyyəti əks etdirirdi. Bu hadisə baş verənədək iki aparıcı dövləti yaxınlaşdıran marağ, iki ölkənin elmi-texniki qüdrətinin inteqrasiya marağı – «Demiurq» proqramı öz-özünə ikinci plana keçmiş, Yerdənkənar sivilizasiyanın kəşfiyə əlaqədar ortaliğə çıxmış fəvqəladə problemlə müqayisədə öz keçmiş əhəmiyyətini itirmişdi. Komissiyaların üzvləri bir məsələni çox aydın başa düşürdülər: bu misli görünməmiş, heç bir şeylə müqayisəyə gəlməyən kəşf müasir dünya ictimaiyyətinin əsaslarını kökündən sınaq qarşısında qoyur, əsrlər boyu gələn nəsillərin şüurunda yaradılan, təlim edilən, inkişaf etdirilən nə varsa hamısını, bir sözlə, onun mövcudluğu qaydalarının cəmini köklü sınaq qarşısında qoyur. Hələ Yer kürəsinin ümumi təhlükəsizliyi bir yana qalsın, belə bir riskə gedə biləcək adam tapılırdımı?

Tarix həmişə olduğu kimi, belə bir məqamda Yerdəki iki müxtəlif quruluş arasındakı köklü ziddiyyətlər yenə də bütün çıpaqlığı ilə aşkara çıxdı.

Məsələnin müzakirəsi qızğın mübahisəyə çevrildi. Baxımların, münasibətlərin müxtəlifliyi getdikcə daha artıq barışmaz xüsusiyyət alırdı. Məsələ ildırım sürətilə toqquşmaya, müqabil təhdidlərə doğru gedirdi, elə ziddiyyətlərə doğru gedirdi ki, mütləq dünya müharibəsinə çevrilə bilərdi. Ona görə də hadisələrin belə istənilməz inkişafından ehtiyat edərək, tərəflər özlərini ifrata vərmaqdan qoruyurdu. Bundan daha güclü amil, Yerdənkənar sivilizasiya olmasının faktının, ümumiyyətlə məlum olandan sonra bəşəriyyətin şüurunda kor-təbii olaraq baş verə biləcək ümumi sıçrayışın, daha doğrusu, sıçrayış təhlükəsinin istənilməzliyi idi... Bu məsələnin sonrasına heç kim cavabdeh ola bilməzdi...

Axır ki, kamal qalib gəldi, tərəflər bir-birinə güzəştə getdilər – məcburi və yenə də dəqiq müvazinətləşdirilmiş bir güzəştə... Bununla əlaqədar olaraq, Ümumidamərkəz «Paritet» orbital stansiyasına aşağıdakı məzmununda kodlaşdırılmış teleqram göndərdi:

«1–2 və 2–1 nəzarətçi-kosmonavtlara. Sizə bir vəzifə olaraq tapşırırlar ki, «Paritet» kosmik gəmisinin qurğuları vasitəsilə bilatərx günəşdən kənar qalaktikada, «Cazib» adlanan sistemdəki Meşəli-

döş planetində olan 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtlarla radio əlaqəsinə girəsiniz. Onları təcili surətdə xəbərdar etmək lazımdır ki, 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtların Yerdənkənar sivilizasiya haqqındakı məlumatı öyrənən ikitərəfli komissiyanın gəldiyi nəticəyə əsasən Ümumidamərkəz yenidən baxılması qəti mümkün olmayan qərar qəbul edir:

a) sabit 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtlar Yer sivilizasiyası üçün məqbul olmayan simalar kimi bir daha «Paritet» orbital stansiyasına, o cümlədən Yer kürəsinə buraxılmasınlar;

b) Meşəlidöş planetinin sakinlərinə elan edilsin ki, Yer kürəsinin tarixi təcürbəsi, Yer ictimaiyyətinin hazırkı inkişaf səviyyəsi və zəruri mənafeyinə zidd olduğu üçün onlarla hər cür əlaqəni rədd edirik;

c) 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtlar, eləcə də onlarla kontaktda olan kənar planet sakinləri xəbərdar edilsinlər ki, «Tramplin» orbitində olan «Paritet» stansiyasına gəldikləri kimi bir daha yerlilərlə əlaqəyə girməyə təşəbbüs göstərməsinlər və xüsusilə Yer ətrafındakı sahələrə yaxınlaşmasınlar;

ç) Yer ətrafındakı kosmik fəzanın kənar planetdən gələn uçan qurğularının mümkün ola bilən müdaxiləsindən mühafizə məqsədilə Ümumidamərkəz elan edir ki, Kosmosda Yərə yaxınlaşan hər cür predmeti nüvələzər şüalanması ilə məhv etmək üçün müəyyən proqram əsasında, müəyyən orbitlərdə uçaçaq döyüş raket-robotlarından ibarət, təcili surətdə «həlqə» adı altında fəvqəladə transkosmik rejim yaradılır;

d) kənar planet sakinlərilə özbaşına kontakta girmiş sabiq paritet-kosmonavtların nəzərinə çatdırılsın ki, yerlilərin mövcud geosiyası quruluşunun sabitliyinin qorunub saxlanması məqsədilə onlarla hər hansı əlaqə qeyri-mümkün hesab edilir. Sonra isə baş vermiş hadisənin tam məxfiliyini təmin etmək və həmçinin yeni kontaktlara yol verməmək üçün qəti tədbirlər görülməlidir. Bu məqsədlə «Paritet» stansiyasının orbiti bilatərx dəyişdiriləcək, stansiyanın radorabitə kanalları yenidən kodlaşdırılacaq;

e) kənar planet sakinləri bir daha xəbərdar edilsinlər ki, Yer kürəsi ətrafındakı «həlqə» sahəsinə yaxınlaşmaq təhlükəlidir.

Ümumidamərkəz. «Konvensiya» gəmisinin burtu».

Ümumidamərkəz bu qoruyucu tədbirlərə əl atmaqla məcbur oldu ki, İks planetdən istifadə imkanlarını öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuş «Demiurq» proqramını namüəyyən müddətə təxirə salsın. «Paritet» orbital stansiyasının da orbitinin parametrlərini dəyişərək ondan yalnız gündəlik kosmik müşahidələr üçün istifadə ediləcəkdirdi. Qərara alınmışdı ki, müştərək «Konvensiya» elmi-tədqiqat təyyarə daşıyan gəmisini saxlanılmaq üçün bitərəf Finlandiyaya tapşırılsın. «Həlqə» sistemi uzaq kosmosa buraxıldıqdan sonra bütün elmi və inzi-

bati işçilər, bütün köməkçi heyət dağıdılacaq, dillərindən də iltizam alınacaqdı ki, öləncən Ümumidamarkəzin fəaliyyətinin dayandırılma səbəblərini açmayacaqlar.

Geniş içtimaiyyət üçün başqa məlumat nəzərdə tutulmuşdu: «Demirq» proqramı üzrə işlər İks planetində əsaslı axtarışlar və vacib düzəlişlər tələb olunduğu üçün qeyri-müəyyən müddətə dayandırılır.

Hər şey dərinədən düşünülmüşdü. Və bütün bunların hamısı «Hələqə» sistemi Yer kürəsi ətrafına çıxarılan kimi həyata keçiriləcəkdə.

Bir az əvvəl, komissiyaların müşavirəsi qurtaran kimi, bütün sənədlər, bütün şifrlənmiş xəbərlər, sabiq paritet-kosmonavtların göndərdikləri bütün məlumat bu qəmli hadisəyə az və ya çox aidiyyəti olan bütün protokollar, maqnit lentləri və kağızlar məhv edilmişdi.

Sakit okeanda, Aleut adalarından cənubda, gün batmaq üzrə idi. Hava yenə də əvvəlki kimi nisbətən təhlükəli idi. Hər halda okeanda dalğalar get-gedə böyüyürdü. Artıq ətrafda köpürüb kükrəyən dalğaların nəritisi eşidilirdi.

Təyyarə daşıyan gəminin aviasiya bölməsinin işçiləri xüsusi səlahiyyətli komissiya üzvlərinin müşavirəni qurtarıb təyyarələrə yaxınlaşmalarını gözləyirdilər. Budur, nəhayət onların hamısı çıxdı. Vidalaşdılar. Bir hissəsi bir təyyarəyə, o biri hissəsi də o biri təyyarəyə tərəf yönəldi.

Gəminin ləvkər vurmağına baxmayaraq, təyyarələr çox yaxşı qalxdılar. Laynerlərdən biri San-Fransiskoya, o biri isə əks tərəfə – Vladivostoka istiqamət götürdü.

Yer kürəsi fəzadə üzə-üzə öz əbədi dövründə idi. Yer üzürdü... O, kainatın ölçülməz sonsuzluğunda qum zərrəciyi kimi bir şey idi. Kainatda belə qum zərrəciklərinin nə sayı, nə hesabı fəqət bircə orda – Yer kürəsində adamlar yaşayırdı. Onlar bacardıqları kimi yaşayırdı, bəzən də maraqlı güc gələndə çalışırdılar bilsinlər ki, başqa planetlərdə də onlara bənzər canlılar var, ya yox. Mübahisə edirdilər, nəzəriyyələr qururdular. Aya uçurdular, başqa səma cisimlərinə avtomatik cihazlar göndərirdilər və hər dəfə təəssüflə qənaətə gəlirdilər ki, Günəş sisteminə yaxın olan ətraf yerlərin heç birində onlara bənzərən heç kim və heç nə yoxdur, ümumiyyətlə, heç bir həyat əlaməti görünmür. Bir az sonra onlar bu həqiqəti unudurdular, çünki bundan da vacib işləri olurdu, çünki bir yerdə yaşayıb yola getmək onlara o qədər də asan başa gəlmirdi, bir də gündəlik çörək tapmaq da çətinləşmişdi... Çoxları da belə hesab eləyirdilər ki, bu, onların işi deyil. Dünya isə özü üçün üzməyində idi.

O ilin yanvarı yaman şaxtalı, buludlu idi. Sarı-Özəyə bu qədər soyuğun hardan dolduğunu bir Allah bilirdi! Qatarların buksları donub bir-birinə yapışırdı, ayazın buzlu küləyindən ağappaq olurdular.

Adətən, qapqara olan neft sisternlərinin çovğundan qırov tutmuş ağappaq düzümünü görən adam mat qalır. Qatarlar üçün yerdən tərpnəmək də güc istəyirdi. Qoşalaşdırılmış parovozlar çiyin-çiyinə verən adamlar kimi iki tərəfdən güc verir, donub rellərə yapışmış çarxları təkənlərlə qoparmağa çalışırdılar. Parovozların vaqonları qoparmaq üçün vurduğu təkənlərin şaqültisi ayazlı havada lap uzaqlardan eşidilirdi. Gecələr boranlıların uşaqları bu səsdən diksinib yuxudan oyanırdılar.

Bir yandan da yolları qar basmağa başladı. Guya şaxta bəs deyilmiş, bu da bu yandan gəldi – küləklər elə bil dəli olmuşdu. Sarı-Özəkdə yol vurub yengələr oynayırdı – çovğunun hansı tərəfdən vuracağını bilmək olmurdu. Boranlılara elə gəlirdi ki, çovğuna deyən vardı ki, qarı sovurub dəmir yoluna yığ. Özünə bir balaca deşik tapan kimi güc eləyib tiğ vururdu.

Yedigey, Qazanqap, üç nəfər də onlardan əlavə yol fəhləsi, onu bilirdilər ki, razeyzdin payına düşən məsafədə gəl bir yerin, gah o biri yerin, gah da yenə əvvəlki yerin qarını təmizləsinsinlər. Dəvələr olmasaydı batardılar, vəl kimi bir şey düzəldib dəvələri qoşmuşdular. Əvvəlcə bu vəllərlə qarın yapışmış üst qatını sıyrıb yolun kənarına tökürdülər, qalanını da əllə təmizləməli idurdular. Yedigey Qaranəri əsirgəmirdi, əksinə, elə düşən girəvədən razıydı ki, nəri yorub əldən salsın, zorunu, hovunu-köpünü alsın. Qaranəri özünə yaraşan bir güclü dəvə ilə çüt qoşmuşdu. Onları qırmancla qovur, qarı vəlin qabağından bərkidilmiş köndələn taxta ilə sıyrır, özü də ağırlıq üçün vələ minirdi. O vaxt əllərində daha başqa bir şey yox idi. Söz gəzirdi ki, guya zavodlarda xüsusi lökomotivlərlə işləyən qartəmizləyənələr hazırlayıblar, qar tiğini özü təmizləyib yanlara atır. Vəd eləmişdilər göndərsinlər, hələlik vəd söz olaraq qalır.

Yayda isti iki ay ağıl başdan çıxardırdısa, indi adam şaxtalı havanı nəfəsinə çəkməkdən qorxurdu – adama elə gəlirdi ki, ciyərləri partlayır. Buna baxmayaraq qatarlar işləyir, onlardan da iş tələb eləyirdi. Yedigeyin üzünü tük basmışdı, o qış saqqalına dan düşmüşdü, bir-iki yerdən ağ tük işarırdı, yuxusuzluqdan gözləri şişmişdi, heç güzgüdə baxılası deyildi: elə bil sifəti çuqundan tökülmüşdü. Yarımkürkünü heç əynindən çıxarmırdı, üstəndə hələ başlıqlı brezent pləş da geyinirdi. Ayaqlarında keçə çəkmələr...

Di gəl ki, Yedigey nə ilə məşğul olur-olsun, nə qədər əzab çəkirkən, Abutalıb Kuttubayovun müsibəti yadından çıxmırdı. Bu hadisə onun ürəyində ağırlı bir əks-səda vermişdi. Onlar tez-tez Qazanqapla söhbət, götür-qoy eləyir, fikirləşirdilər, görəsən bu məsələnin səbəbi nə olub və necə qurtaracaq. Qazanqap əksər hallarda qaşlarını düyünləyib susur, nə isə öz fikirlərilə əlləşirdi. Nəhayət, bir gün dilə gəldi:

– Elə həmişə belə olub. Məsələni ayırd eləyənəcəm... Keçmişlərdə nahaq yerə deməyiblər ki: «Xan tanrı deyil. Bəzən o öz yanında olan adamların neylədiklərini bilmir, onun yanındaqılar da bazarlarda vergi yığanların neylədiklərindən xəbərsizdir». Həmişə belə olub.

– Burax, canım, sən də! Əlləməlik eləmə, – Yedigey narazılıqla ona məsxərə elədi. – Sənin xanlarının, bəylərinin çoxdan dalından dəyiblər! İş bundadır məgər?!

– Bəs nədədir? – Qazanqap heç əhvalını pozmadan soruşdu.

– Nədədir, nədədir, – Yedigey donquldansa da cavab tapa bilmədi.

Məlumdur ki, bədbəxtlik gələndə birdən gəlir. Kuttubayovgilin böyük uşağı – Daul yaman soyuqlamışdı. Uşağıcağz qızdırma içində sayıqlayır, öskürəkdən boğulur, boğazı ağrıyır. Zərifə deyirdi ki, uşaq angina olub, ona cürbəcür həblər verirdi. İş burasında idi ki, o, səhərdən axşamacan uşaqların yanında ola bilmirdi: yol dəyişən vəziyyətində işləyirdi, neyləsin, dolanmaq lazım idi, Vaxt olurdu gecə işləyirdi, vaxt olurdu gündüz. Çarə yoxdu, uşaqların qayğısını Ukubala öz üstünə götürməli oldu. Abutalıbın ailəsinin necə çıxılmaz vəziyyətdə olduğunu başa düşürdü, ona görə də iki özününkü, iki də onlarını – dörd uşağa baxırdı. Yedigey də əlindən gələnlə köməyi eləyirdi. Hər səhər tezdan anbardan kömür gətirirdi, imkan tapanda sobanı da qalayırdı. Sobada daş kömürü alışdırmaq səriştə istəyir. Bir dəfəyə vedrə yarım kömür tökürdü ki, axşamacan uşaqlara isti olsun. Qabağı kəsilmiş xəttin axırında dayanan su sisteminin suyu da özü gətirirdi, yandırmaq üçün odun doğrayırdı. Belə-belə şeylər eləmək – odun doğramaq, su gətirmək və başqa xırda-mırda onun əlində nə idi ki... Ən çətini uşaqların gözüna baxmaq, onların suallarına cavab verməkdə, mümkün deyildi, bundan da əzəbli, dözülməz bir şey ola bilməzdi. Böyük xəstə yatırdı, özü də sakit uşaqdı, ancaq balacası Ermek anasına çəkmişdi, çox şux, istiqanlı, sonsuz dərəcə kövrək və həssas uşaqdı onun işi çətin idi. Səhərlər Yedigey kömür gətirib sobanı qalayanda çalışırdı ki, ehtiyatlı olsun, uşaqları oyatmasın. Ancaq nadir hallarda gözə dəymədən gedə bilərdi. Qara, buruq saçlı Ermek o saat oyanırdı. Gözlərini açan kimi də ilk sualı:

– Yedigey əmi, bu gün atam gələcək? – olurdu.

Uşaq alt paltarında, ayaqyalın yüyürür, gözlərində elə çılğın bir ümid yanırı ki, guya Yedigey desəydi ki, «hə» – atası mütləq qayıdacaq, təzədən onlarla olacaqdı. Yedigey arıq və isti uşağı qucağına alıb yenidən yatağa salırdı. Özü də onunla öz tay-tuşu kimi çox ciddi danışırdı:

– Bu gün deyə bilmərəm, Ermek, atikan gələcək, ya gəlməyəcək bilmirəm, gələndə zənsiyadan telefonla xəbər verəcəklər hansı qatarla gələcək. Sən özünlə bilirən ki, sənişin qatarları bizdə dayan-

mır. Ancaq dəmir yolunun baş dispeçirinin əmriylə dayanır. Mən bilən, bu günlərdə xəbər verərlər. Onda biz, Daul sağalsa, Daulu da götürüb çıxarıq qatarın qabağına, qarşılıq.

– Deyərik, atıka, bax səni qarşılamağa gəlmişik!

Yedigey də eyni ahənglə təsdiq edirdi:

– Bəs necə, elə də deyərik!

Ancaq diribaş uşağı aldatmaq o qədər də asan iş deyildi.

– Yedigey əmi, gəl ondakı kimi yenə də minək yük qatarına gedək la-p, l-a-ap baş dispeçirin yanına. Deyək ki, papıka gələn qatari bizdə saxlatdırın.

Yedigey vəziyyətdən çıxmağa məcbur olurdu:

– Onda yay idi, axı, isti idi. İndi bu soyuqda yük vaqonunda getmək olarmı? Yaman soyuqdur. Küləkdir. Ora bax, gör pəncərələr necə donub. Biz heç ora çatmırıq, yolda donub buz olarıq. Yox, olan iş deyil, qorxuludur.

Uşaq bundan sonra qəmgin-qəmgin susurdu.

– Sən hələlik yerindən durma, mən görüm Daul necədir, – deyə Yedigey bəhanə eləyib böyük oğlanın yanına gedirdi, düyün-düyün qabarlı əllərini uşağın isti alınına qoyurdu... Daul gözlərini zorla aralayıb qızdırmadan qaysaqlanmış dodaqlarıyla gülümsünürdü. Qızdırma hələ düşmürdü. – Üstünü açma. Əşidirsən, tərlisən, Daul. Daha da bərk naxoşlayarsan. Ermek, o çiş eləmək istəyəndə sən ona tas gətir. Yaxşı? Qoyma yerindən dursun. Bir azdan ananiz növbədən qayıdar. Ukubala xalanız da indicə siza yemək gətirəcək. Daul sağaldandan sonra gələrsiz bizə, Səulə, Şərafətlə oynayarsınız. Mən işə getməliyəm, yaman qar yığılıb, yoxsa qatarlar dayanar, – Yedigey belə sözlərlə uşaqların başını qatırdı.

Amma Ermekə söz-zad qandırmaq olmurdu. Yedigey qapıya çatanda onu bir də səsləyirdi:

– Yedigey əmi, atikanın qatari gələndə qar çox olsa, mən də gedərəm qar təmizləməyə. Mənim öz kürəyim var.

Yedigey onlardan həmişə ürək ağrısıyla çıxırdı. Dilxorçuluqdan, köməkçisizlikdən, ürəyi sızıldayırdı. Belə vaxtlarda dünya başına dar gəlirdi. Hirsini-qəzəbini tökürdü qara, küləyə, qar tıqlarına, işdə aman vermədiyi dəvələrə. Div kimi işləyirdi, elə bil Sarı-Özək çovğununun qabağını təkbaşına kəsəcəkdiki...

Günlər işə qarşısalmırmaz bir qaydada düşən damcılar kimi bir-birinin dalınca ötüb keçirdi. Bu minvalla yanvar da ötüb keçdi, səxtalar bir balaca sındı. Abutalıb Kuttubayovdan heç bir xəbər-ətər yox idi. Yedigeylə Qazanqap fikir, xəyalat içində başlarını itirmişdilər – ağillarına cürbəcür şeylər gəlirdi. Əslində onların ikisi də o fikirdəydi ki, kişini bu yaxınlarda buraxsınlar gərək, axı, nə böyük bir xəta çıxarmışdı – özü üçün nəşə yazmışdı, başqaları üçün yazmışdı ki?! Onlar ümidlə yaşayırdılar, bunu Zərifəyə də təlqin eləyir-

dilər ki, ruhdan düşməsin. Elə Zərifənin özü də yaxşı başa düşürdü, uşaqların xətrinə ürəyini daşa döndərməlidir. Elə həqiqətən də o, dərđini salmışdı içinə, kəlmə kəsmirdi, bircə gözləri nigarançılıqla parıldayırdı Allah bilir nə qədər belə dözüb duruş gətirə biləcəkdə.

Arada Boranlı Yedigey fikirləşdi ki, çölə gedib dəvələrə baş çəksin, görsün necə otlayırlar, Qaranərin əhvalı necədir? Görən sürüdəki dəvələri şikast eləməyib? Hovdan düşür, vaxtdır axı? Xizəkə gəldi, o qədər də uzaq deyildi. Vaxtında qayıtdı. İstəyirdi Qazanqapa xəbər versin ki, narahat olmasın, hər şey öz qaydasındadır, heyvanlar Tülkü Quyruğu çökəyində otlayırlar, orda, demək olar ki, qar yox kimidir, külək sövürub aparıb, otun üstü açıqdır, heç bir nigarançılıq yoxdur. Ancaq Yedigey fikirləşdi, əvvəlcə evə deyib xizəkləri qoysun. Böyük qızı Səulə qorxa-qorxa qapıdan boylandı:

– Ata, anam ağlayır! – Bunu deyib içəri çəkildi. Yedigey həyəcədən xizəkləri atıb hövllə içəri girdi. Ukubala elə hönkürdü ki, Yedigeyin nəfəsi tıxandı.

– Nə var? Nə olub?

– Görüm bu dünyanı xaraba qalsın! – Ukubala yenə hıçqırub ağladı.

Yedigey heç vaxt arvadını bu vəziyyətdə görməmişdi. Ukubala çox möhkəm və ağıllı arvad idi.

– Təqsirlərin hamısı səndədir!

Yedigey lap məəttəl qalmışdı.

– Niyə? Mənim təqsirim nədir?

– Ağılna nə gəlir deyirsən o bədbəxt tiffillərə. Bir az əvvəl, lap elə sənin qabağınca sərnəşin qatarı gəlib dayandı, qarşından gələn göz-ləməliydə. Dayandı ki, ötüb keçsin. Bilmirəm hardan gəlib bizim razeyddə qarşılaşdılar? Abutalibın uşaqlarının ikisi də qatarın dayandığını görən kimi çıxıra-çığıra yüyürdülər ki, ay-haray: «Atika, ata! Atamız gəldi!». Birbaşa qatarın üstünə... Mən onların dalınca. Yüyürürlər vaqondan-vaqona, çıxırırlar: «Ata, atika! Hamı bizim atika?». Dedim indi düşərlər qatarın altına. Qapılardan biri də açılmadı. Onlar da dayanmaq bilmir. Uzun-uzadı bağlı bir qatardı. Onlar da elə hey qaçırlar! Mən onlara çatıb kiçiyin əlindən yapışınca, özümü böyüyə çatdırınca qatar yola düşüb gətdi. Uşaqlar çapalayıb əlindən qurtulmaq istəyir, ağlayıb özlərini öldürürdülər ki: «Atika orda qaldı, düşə bilmədi!» Elə çıxırub ağlayırdılar ki, az qalırdu ürəyim partlaya. Ermekin vəziyyəti lap ağırdır! Get uşağı sakit elə! Yeri! Onlara sən demisən sərnəşin qatar dayananda atanız gələcək. Gərək görəydin ataları çıxmamış qatar yola düşəndə onlar neyləyirdilər! Axı, niyə belə olsun gərək, niyə ata balaya, bala da ataya bu qədər bağlı olsun gərək! Axı, belə zülüm kimə lazımdır?

Yedigey onlara edama gedən adamlar kimi gəirdi. O, Allaha yalvarıb bircə şey xahiş eləyirdi: ona rəhmi gəlsin, o balaca sadədil

uşaqları aldatdığı üçün günahından keçsin. Axı, əslində o onlara pislik istəməyib. Bəs indi onlara nə deyəcək, nə cavab verəcək?

Ağlamaqdan üz-gözləri şiş gətirmiş Ermeklə Daul onu görəndə təzədən səs-səsə verib ağlaya-ağlaya, bir-birinin sözünü kəsərək ona danışımağa başladılar ki, qatar dayandı, ataları düşməyə macal tapmamış qatar gətdi, qoy o, Yedigey əmi, tez gedib qatarı dayandırın...

– Atıkanı istəyirəm, atıkan gəlsin! – deyə Ermek çıxıra-çığıra yalvarır, öz görkəmi, kədəri və ümidilə ona nə qədər etibar elədiyini göstərməyə çalışırdı.

– İndi hər şeyi öyrənərəm. Sakit olun, sakit olun, ağlamayın. – Yedigey ağlamaqdan az qala qaş ələyəcək uşaqları birtəhər ovundurmağa çalışırdı. Bundan daha betər onun öz vəziyyəti idi, çalışırdı özü də uşaqlara qoşulub ağlamasın, sifəti dəyişməsin ki, uşaqlar qarşılarında zəif, köməksiz bir adam görməsinlər. – İndi bir yerdə gedib öyrənərik! «Hara gedəcəyik, kimin yanına gedəcəyik? Neyləyim? Necə eləyim?» – O, fikirləşirdi. – Gəlin çıxacaq eşiyə, orda fikirləşək, danışıq. – Yedigey nə isə belə dəxli olmayan sözlər deyir, mənasız-mənasız donquldanırdı.

Sonra Zərifəyə yaxınlaşdı. Zərifə çarpayının üstündə üzüqoylu yuxılıb qalmışdı.

– Zərifə, Zərifə, – deyə Yedigey onun çiyinə toxundu. Zərifə heç qımıldanmadı.

– Biz indi gedib bir az buralarda gəzərik, sonra da bizə gedərik, – Yedigey bir də dedi: – Mən uşaqlarla gedirəm. Bu, Yedigeyin öz fikrini cəmləşdirmək və uşaqları sakitləşdirmək, diqqətini yayındırmaq üçün tapa bildiyi yeganə şey idi. O, Ermeki dalına mindirdi, Daulun da əlindən yapışdı. Onlar məqsədsiz-filansız dəmir yolunun böyrüncə yol tutub gətdilər. Boranlı Yedigey hələ ömründə başqasının dərđinə belə acımamışdı. Onun dalına aldığı Ermek hələ də hıçqırır, kədərlə çəkdiyi nəmli nəfəsini onun peysarına vururdu. Qüssə əlindən haldan düşmüş bu bir tixə insan balası elə bir inam, elə bir etibarla ona qısılb çiyinlərindən yapışmışdı ki, elə ikinci balaca da elə ürəklə onun əlindən tutmuşdu ki, Yedigey içini dolduran ağrıdan, acıdan bar-bar bağırmaq istəyirdi.

Onlar beləcə Sarı-Özək çöllərinin boşluğunda dəmir yolunun böyrüylə addımlayırdılar və bu kimsəsizliyi elədən-belə, belədən-elə ötən qatarlar pozurdu... Gələn gəlirdi, gedən gəirdi... Yedigey yenə də uşaqlara yalan satmalı oldu. Dedi ki, onlar yanılıblar; razeyddə təsadüfən dayanan bu qatar ayrı tərəfdən gəlirmiş, onların atası gərək o biri tərəfdən gəlsin. Özü də çox güman ki, bu tezliklə gələ bilməyəcək. Heç demə, onu uzaq dənizdə üzən bir gəmiyə matros göndəriblər, gəmi uzaq səyahətdən qayıdan kimi ataları da evə qayıdacaq. Hələlik gözləmək lazımdır. Onun anlayışına görə bu yalan

uşaqlara ayrılığa davam gətirməyə kömək eləməli idi, ta bu yalan çevrilib həqiqət olana qədər. Abutalıb Kuttubayovun qayıdacağına Yedigeyin şübhəsi yoxdu. Bir müddətdən sonra məsələni ayırd eləyərlər, o da buraxılan kimi bir dəqiqə də olsun ləngiməyib evlərinə qayıdar. Uşaqlarını bu qədər istəyən ata bir saniyə belə ləngiməz... Buna görə də Yedigey uşaqlara yalan deyirdi... Yedigey Abutalıba kifayət qədər bələd olduğu üçün bu adama ailədən uzaq düşməyin nə demək olduğunu hamıdan yaxşı bilirdi. Bir başqası öz ixtiyarı ilə olmasa da, ancaq qayıdacağı ümidlə ailəsindən müvəqqəti ayrılığı, bəlkə də, belə kəskin, belə ağır keçirməzdi. Amma Yedigey əmin idi ki, bu ayrılıq Abutalıb üçün ən ağır cəzaya bərabər idi. Elə Yedigeyin də nigaranchılığı buna görəydi. Görəsən, məsələ öz həllini tapanaqan davam gətirə biləcəkmi?..

Zərifə o vaxtadan lazım olan yerlərə bir neçə məktub göndərib soruşmuşdu ki, desinlər ərilə görüşə bilər, ya yox? Hələlik bir cavab yox idi. Qazanqapla Yedigey də başlarını sındıra-sındıra qalmışdılar. Kişilər belə fikirləşdilər ki, Boranlı rəzvezdinin birbaşa poçt əlaqəsi yoxdur. Məktubları ya bir adamla göndərir, ya da özləri Kumbelə aparmalı olurdular. Gələn məktublar da həmçinin başqasının könüllü köməyiylə çatdırılırdı... Məlumdur ki, belə rabitə vasitəsi həmişə istənilən sürətdə olmur.

Doğrudan da, günlərin birində elə də oldu....

Fevralın axırlarında Qazanqap Kumbeldəki internatda oxuyan oğlu Sabitcana baş çəkməyə getmişdi. Özü də dəvəylə Getmişdi. Qışda rəzvezddən keçən yük vaqonları çox soyuq olurdu. Vaqona girmək olmazdı – qadağandı, açıq meydançada da soyuqdan mümkün deyildi. Dəvəylə ayrı məsələ – isti geyin, səhər çıxıb axşama qayıda bilərsən, hələ üstəlik lazımı işləri yoluna salmağa vaxt qalar.

O gün Qazanqap axşam tərəfi qayıtdı. Kişi hələ dəvədən düşəndə Yedigey duydu ki, deyasən, kişinin kefi yoxdur, nəse qaşqabağı yerlə gedir, dedi, yəqin uşaq məktəbdə bir qələt qarışıdır, bir də ki, dəvə üstündə lökləyə-lökləyə burdan ora, ordan bura zarafat gəlməsin, yəqin yorulub. Hər halda Yedigey kişini dindirmək üçün onu səslədi:

– Necə gedib gəldin?

– Getdim də, – deyərək Qazanqap yükü ilə əlləşə-əlləşə boğuc bir səslə cavab verdi. Sonra ona tərəf dönüb balaca tərəddüd eləyib soruşdu: – İndi evdə olacaqsan?

– Hə, evdəyəm.

– İş var, indi gələrəm.

– Gəl.

Qazanqap çox ləngimədi. Bیکə də onunla gəlmişdi. Özü qabaqda, arvadı da dalınca. İkisində nəse çox qayğılı görünürdülər. Qazanqapın üz-gözündən yorğunluq tökülürdü, boynu bir az da uzanmışdı,

nəinki çiyinləri, bığları da sallanırdı. Bیکə kök arvad idi, elə təngnəfəs olmuşdu ki, nəfəsini güclə çəkirdi, elə bil ürəyi ağzından çıxacaqdı.

– Xeyir ola, dava-zad eləməmişiz ki? – deyərək Ukubala gülə-gülə soruşdu. – Barışmağa gəlmisiz? Oturun.

Bیکə hələ də töyşüyə-töyşüyə xırıltılı səslə dedi:

– Dava eləsəydik dərdimiz nəydi...

Qazanqap ətrafa göz gəzdirib maraqlandı:

– Qızlar hamı?

Zərifəgildədirilər, uşaqlarla oynayırlar, – deyərək Yedigey cavab verdi. – Onları neynirsən ki?

Qazanqap bir Yedigeyə baxdı, bir Ukubalaya baxdı, udqunub dedi:

– Bəd xəbər gətirmişəm. Hələlik qoy uşaqlar bilməsinlər. Böyük bəla üz verib. Bizim Abutalıb ölüb!

– Əşi, nə danışsın? – Yedigeylə Ukubala ikisi də birdən dik atıldılar. Ukubala əllərini ağzına basıb hiçqırtısını uddu, divar kimi ağappaq ağardı.

Bیکə də ona qoşulub yarı pıçıldı, yarı xırıltıyla ağlamsındı.

– Ölüb! Ölüb! Yazıq uşaqlar, bədbəxt yetimlər!

Yedigey hələ də eşitdiyinə inanmayıb oturduğu yerdən qorxa-qorxa Qazanqapa tərəf sürüşdü:

– Necə yani ölüb?

– Stansiyaya kağız gəlib.

Hamısı birdən susub bir-birinin üzünə baxdılar. Sonra Ukubala əllərilə başını tutub yırğalana-yırğalana zarımağa başladı:

– Dərdə bax, ay Allah, niyə bu dərdi göstərdin?..

– Hamı o kağız? – deyərək nəhayət Yedigey dilləndi. – Kağız ordadır, stansiyada qaldı, – deyərək Qazanqap danışmağa başladı. – Deməli, əvvəlcə internatda baş çəkdim, sonra da dedim ki, gedim stansiyaya, o gözləmə zalındakı balaca mağazaya dəyim, Bیکə sabun istəmişdi. Elə qapıya yaxınlaşanda stansiyanın rəisi Çernovun özü qabağıma çıxdı. Salamlaşdıq, daha neçə vaxtdır tanışlıq, qayıdıb mənə dedi ki: «Yaxşı rastıma gəldin, gedək kabinetə, məktub var, qayıdana apararsan rəzvezdə». Kabinetini açdı, girdik içəri. Siyirmədən üstü çap harflərilə yazılmış bir konvert çıxardıb soruşdu ki: «Abutalıb Kuttubayov sizin rəzvezddə işləyirdi?». Dedim, bəli, bizdə işləyirdi, nə olub ki? Dedi: «Üç gündür bu kağız gəlib, Boranlı rəzvezdinə aparmaq üçün adam tapa bilmirəm. Götür, apar ver arvadına. Onun sərəğularına cavab gəlib. Kağızda yazılıb ki, ölüb», sonra da başa düşmədiyim bir söz dedi. «İnfarktdan ölüb». Soruşdum bəs o infarkt nə olan şeydir, cavabında dedi: «Ürəyi partlayıb». İşə bir bax ey, ürəyi partlayıb. Oturduğum yerdə quruyub qaldım. Əvvəlcə inanmadım. Kağızı götürdüm əlimə, gördüm yazılıb ki: Kumbel stansiyanın rəisinə.

Boranlı razyedzinə rəsmi məlumat verin, vətəndaş filankəsin sorğusuna cavab olaraq bildirik ki, – dalısınca da yazırdılar istintaq altında olan Abutalıb Kuttubayov ürək tutmasından ölüb. Beləcə də yazmışdılar. Məktubu oxuyandan sonra rəisə baxdım, neyləyəcəyimi bilmirdim. Çernov da mənə baxıb çiyinlərini çəkdi: «Belə işlər... Apar ver arvadına». Dedim yox, bizdə belə şey olmaz, biz qara xəbər aparmarıq. Balaca uşaqları var, mən onlara necə deyə bilərəm, yox dedim. Dedim ki, əvvəlcə qoy öz aramızda məsləhətləşək, sonra bir qərara gələrik. Ya bizlərdən birimiz məxsus bu kağızın dalınca gəlib, qara kağız qaydasıyla götürüb apararıq, zarafat döyül, sərçə-zad döyül ki, adam ölüb, bəlkə də, lap arvadı Zərifə Kuttubayovanın özü gəlib apardı... Gələr, əlbəvə verərsiz özünə. Özünlü danışarsız, başa salarsız ki, necə olub. Cavabında mənə dedi ki: «Özünlü bilərsən, qoy elə olsun. Ancaq mən ona nə deyəcəyəm, nə başa salacağam. Mən burda yazılandan başqa heç nə bilmirəm. Mənim borcum odur ki, məktubu yiyəsine çatdırım, vəssalam». Mən də dedim ki, gərək bizi bağışlayasız, qoy hələlik kağız qalsın sizdə, dilcavabı çatdıraram, orda da öz aramızda bir məsləhətləşərik. Dedi: «Özünlü bil, məsləhət sənindir». Yanından çıxan kimi qalxdım dəvəyə, qov ki qovasan, çatanacan daha ürəyimdə tab qalmayıb, elə hey fikirləşirdim: biz neyləyəcəyik? Belə xəbəri kim ürək eləyib onlara çatdıracaq?...

Qazanqap susurdu. Yedigey elə əyilmişdi ki, elə bil üstünə dağ yığılmışdı.

– İndi necə olacaq? – deyər Qazanqap sükutu pozdu. Heç kəs ona hay vermədi.

Yedigey kədərlə başını bulayıb dedi:

– Elə ürəyimə dammışdı... Uşaqların ayrılığına dözə bilməyib. Hər şeydən artıq qorxduğum da bu idi. Ayrılığa dözməyib. Qüssə yaman şeydir. Görmürsüz uşaqları onunçün necə xiffət çəkirk?... Adam üzvlərini baxa bilmir. O başqa cür adam olsaydı, elə qoy bir iş üstündə lap tutaydılar, nə bilim, bir iş üçün tutub basaydılar. Çəkərdi işini, bir ildən, iki ildən sonra qayıdardı evinə. Axı o alman əsirliyində olub, konsentrasiya düşərgələrində başına olmayan işlər gəlib, elə partizanlıqda da başı az çəkməyib, bütün bu illəri yad yerlərdə vuruşub, amma ruhdan düşməyib, niyə, çünki o vaxtlar tək idi, öz əli, öz başı, ailəsi-zadı yoxdu. Amma indi ətiylə-canıyla qopartdılar əti-canı olan, dünyada ən əziz şeyi olan uşaqlarından. Elə ona görə axırı belə bədbəxtçiliklə qurtardı...

Qazanqap da onunla razılaşdı:

– Hə, hə, mən də elə deyirəm. Mən inanmazdım ki, adam ayrılıqdan ölə bilər. Özü də lap cavan-cahil, ağıllı, savadlı, dözüb gözləyə bilərdi ki, işi ayırd eləyib, buraxsınlar. Axı, təqsiri də yoxdur. Ağılla başa düşürmüş, əlbəttə, di gəl ki, ürəyi tablamaıyib.

Sonra da onlar xeyli oturdular, vəziyyəti götür-qoy elədilər ki, bu xəbəri Zərifəyə necə versinlər, amma bir xeyli düşünüb-daşınandan sonra bu qərara gəldilər ki, bunun fərqi yoxdur, olan olub: – ailə başçısı, uşaqlar yiyəsiz qalıb, Zərifə də dul, bunun nə o yanı vardı, nə də bu yanı. Axırda yenə də az-maz yöndəmli məsləhəti Ukubala verdi:

– Elə eləyin ki, Zərifə bu məktubu stansiyada özü alsın, qoy xəbərini acısını-ağrısını da burda uşaqların yanında yox, elə orda çəksin. Nə eləyəcəyini də özü yoluna qoysun – elə orda, stansiyada, üstəlik geri qayıdanda yolda fikirləşməyə də vaxtı olacaq ki, nəyi necə eləsin. Uşaqlara bu barədə bir söz desinmi, ya hələlik səbr eləsin. Kim bilir bəlkə elə deyəcək ki, qoy uşaqlar hələ bir az böyüsinlər, bəlkə atalarını yavaş-yavaş yaddan çıxartdılar... Nə biləsən neyləyəcək...

– Yaxşı deyirsən, – Yedigey də arvadına tərəf çıxdı. Analarıdır, qoy hər şeyi özü bildiyi kimi eləsin. Abutalıb ölümü barədə uşaqlara deyər, ya deməz öz işidir. Şəxsən mən bunu bacarmaram... – Yedigey daha sözünün ardını gətirə bilmədi, dili dönmürdü, boğazına tıxanmış qəhəri dağıtmaq üçün öskürdü.

Onlar ümumi razılığa gələndən sonra Ukubala bir məsləhət də verdi:

– Qazıkə, siz gərək Zərifəyə bildirərsiz ki, stansiya rəisinin kabinetində onun adına nəsə bir məktub var. Guya ki, onun sorğularına cavab gəlib. Guya məktubu ancaq özü ala bilər, qayda belədir. İkincisinə də qalanda – deyər sözüne davam elədi, – bəd ayaqda Zərifəni ora tək buraxmaq olmaz. Axı burada heç kimi-kimsəsi yoxdur. Elə bunun özü dörd üstünə dərdədir. Yedigey, sən Zərifəylə gedərsən, belə vaxtda onun yanında ol. Belə müsibəti eşidib biləndə nə desən ola bilər. De ki, stansiyaya iş üçün getməlisən, birgə gedərsiz. Uşaqlar da bizdə qalar.

– Yaxşı, – deyər Yedigey arvadıyla razılaşdı, – sabah mən Əbilova deyərəm ki, Zərifəni xəstəxanaya aparmalıyam. Qoy gəlib keçən qatarlardan birini bir dəqiqəliyə saxlasın.

Elə bu fikrin üstündə durdular. Amma Kumbelə ancaq iki gündən sonra gedə bildilər, razyedzin rəisinin xahişilə dayandırılmış qatara mindilər. Onda martın 5-i idi. Həmin gün Boranlı Yedigeyin yaddaşına ömrü billah həkk olunub qaldı.

Ümumi vəqonda gedirdilər. Ağzına kimi dolu vəqonda nə cür adam desən görə bilərdin – uşaqlı, ailəli, səfər şəraitində, araq iynədə, ora-bura vurnuxan kim, kart oynayan kim... Arvadlar da baş-başa verib xosunlaşır, dərdlərindən-sərlərindən danışır, kişilərin içməyindən, boşanmaqdan, toydan, yasdən qiyyət qırırdılar... Səfərləri uzağa idi. Adət elədikləri gün-güzəranı özlərilə daşıyırdılar...

Zərifə də öz dərdi-sərilə Yedigeyin müşayiətində müvəqqəti olaraq bu dəstəyə qoşulmuşdu.

Əlbəttə, Zərifənin halı o hal deyildi. Tutqundu, nigarandı, bütün yolu susur, görünür stansiya rəisinin yanında onu nə cavab gözlədiyini fikirləşirdi. Yolun çox hissəsini Yedigeyin özü də elə demək olar ki, danışırdı.

Axı dünyada elə həssas, arif adamlar var ki, baxan kimi ürəyinə damır ki, adamın işində nəse bir əyinti, fənalıq var. Zərifə yerindən durub pəncərənin qabağında dayanmaq üçün tambura gedəndən sonra, Yedigeyin qənsərində oturan bir rus qarısı nə vaxtsa mavi, indisə soluxub rəngini itirmiş gözlərilə ona baxa-baxa mülayim bir istiqanlıqla soruşdu:

– Nədir, oğlum, arvadın naxoşdur?

Yedigey həтта dıksındı ki.

– Arvadım deyil, bacımdır, mamaşa. Xəstəxanaya aparıram.

– Deyirəm axı, içəridən üzülür, halı çox pərişandır. Gözündən qüssə yağır. Qorxusunu içində çəkir. Yaqın qorxur ki, xəstəxanada, Allah eləməmişkən, qorxulu naxoşluq-zad təpsinlər. Nə deyim, valah güzərandı də! Yaranmasan – dünyanın nə olduğunu bilmirsən, elə ki, yaranırsan – onda da günün göy əskiyyə bükülür. Çərə nədi! – Qarı, sövq-təbi ilə stansiyaya yaxınlaşdıqca Zərifənin daha çox artmaqda olan qəm-qüssəsini, nigançılığını duyduğuna görə, əlavə elədi: – Yaradan adildir, ötüşər inşallah!

Kumbelə saat yarımliq yol idi. Qatardakı sərnişinləri bu yerlər qətiyyəən maraqlandırmırdı. Onlar bircə onu soruşurdular ki, qabaqdakı hansı stansiyadır. Sonsuz, kimsəsiz bir süktü içində yatan ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək düzləri isə hələ də qarın altındaydı. Ancaq, hər halda, hiss olunurdu ki, qış yavaş-yavaş çəkilir. Güneylərdə qarı ərimiş yerlər qaralır, yarpaqların qaşı haşiyələnir, dikdirlər ləkə-ləkə görünür, martın gəlişi ilə düzlərdə oynayan həlim küləklərdən nəmişlik alan qar yavaş-yavaş yerə yapışırdı. Amma günəş hələ də alçaq, həтта görkəmindən belə su tökülən boz bulud topalarından sıyrılıb çıxa bilmirdi. Qışın canı hələ suluydu» – sulu qar tökə bilir, lap borana-çovğuna da çevirə bilərli...

Yedigey hardən pəncərədən baxır, elə o qarıyla üzbəüz oturub təkam-seyrək söhbət eləyir, Zərifənin yanına getmirdi. Öz-özünü deyirdi ki, qoy tək qalsın, vaqonun pəncərəsi qabağında durub öz vəziyyətini düşünüb daşsın. Bəlkə də ürəyi ona bir şey dedi, öz-özünə bir yol tapdı. Çox güman ki, Zərifə keçən ilin payızında yolüstü yük qatarına minib Kumbelə qarpız-yemiş almağa gətdikləri o xoşbəxt günü xatırlayacaq, – uşaqlar üçün lap toy-bayram idi o gün. Elə bil bu, lap dünən olmuşdu. Bax onda Yedigeylə Abutalıb vaqonun açıq qapısı ağzında dayanıb özlərini küləyə verir, ötüb-keçəndən danışıır, uşaqlar da qovurğa kimi qaynaşır, sürətlə ötüb keçən yerlərə baxır-

dılar, arvadlar – Zərifəylə, Ukbala da nəse öz ürək söhbətlərini elə yirdilər, öz pıç-pıçlarındaydılar. Sonra da mağazaları gəzdilər, stansiyadakı bağa gətdilər, kinoya baxdılar, bərbərxanada da oldular. Uşaqlar dondurma yedilər. Ən qəribə şey də o oldu ki, nə qədər çalışdırlarsa balaca Ermeki dilə tutub başını qırxdırmağa razı sala bilmədilər. O, nədənsə başına toxunan bərbər maşınının qorxurdu. Yedigey onu da xatırladı ki, Abutalıb bərbərxananın qapısında görünəndə oğulbalası onun üstünə necə atıldı, atası da onu bağına basıb, oğlunu bərbərdən qoruyurmuş kimi dedi ki, onlar cəsərlənib bu işi mütləq gələndə dəfə görəcəklər, hələlik birtəhər keçinmək olar. Qara qıvrım saçlı Ermek elə indinin özü də anadan necə olubsa elə də başı qırılmamış böyüyür, intəhası fərqi budur ki, indi atasız böyüyür...

Boranlı Yedigey dəfələrlə olduğu kimi, bu dəfə də Abutalıb Kuttubayovun ölməyinin səbəbini araşdırır, özünə bir aydınlıq hasil eləmək istəyirdi. Yedigey bu dəfə də eyni fikrin üstündə-dayandı – ancaq balalarından ayrılığın dözülməz dərdi onun ürəyini partlatmışdı. Ancaq ayrılıq elə bir dərd ki, buna hamı dözümlü gətirə bilmir, təkcə bu nisbil onun bəsiydi ki, balalarından ayrı yaşamaq nədir, heç nəfəs almağı da ağına gətirmədiyi halda, indi bu balalar susuz-selsiz, kimsəsiz qalmış razyezdin birisində yerdən-göydən əlləri üzülmüş halda Sarı-Özəkdə tükəndən asılı qalıblar, – Abutalıbı öldürsə, bircə bu öldürə bilirdi...

Yedigey stansiyanın böyründəki bağçada oturub Zərifəni gözləyəndə də bunları fikirləşirdi. Onlar belə vadələmişdilər ki, Zərifə stansiya rəisinin yanına məktub üçün gedib gələndə kimi Yedigey onu bu skamyada gözləyir.

Artıq gün-günorta olsa da, hava yaxşı deyildi. Göyün üzü alçaqdan gedən tutqun buludlardan açılmadı ki, açılmadı. Göydən arabil Yedigeyin üzünə qarlı-yağışlı damcılar düşürdü. Çöldən əsən nəmiş külək əriməyə başlayan xarlanmış qarın havasını gətirirdi. Yedigeyin canında bir işərti, nigaranchılıq vardı. Adətən, o təsadüf düşəndə, stansiyada qaynaşan camaat içində vurnuxmağı sevirdi, çünki özünün sən deyən elə bir nigaranchılığı, uzun yolu-zadı yoxdu, amma burda vəziyyət ayrıydı – bir də görürdü ki, qatar gəldi, sərnişinlər vaqonlardan tökülüşüb perronda qayıp-qayıp qaynaşdı, lap elə bil kinodur: budur qatar gəldi, tezcə də yola düşüb getdi... Yedigeyi bu dəfə bunların heç biri maraqlandırmırdı. Yedigeyi təəcübləndirən adamların simasızlığı, üzlərdəki biganəlik, yorğunluq, bir-birindən uzaqlıq idi... Bir tərəfdən də stansiya meydanını başına götürmüş radionun xır-xır və yeknəsəq musiqisi ümidsizlik və qüssə gətirirdi. Belə də musiqi olar? Allah kəssin! Nədənsə diktorların məğrur-təntənəli səsi eşidilmirdi. Elə hey musiqiydi ki, uzanub gədirdi?..

Zərifənin vəğzal binasına getdiyindən iyirmi dəqiqə, bəlkə daha çox vaxt keçirdi. Yedigei nigarançılıq keçirməyə başladı, hərçənd onlar əməlli-başlı sözləşmişdilər ki, Yedigei onu bu skamyada gözləsin, dəqiq bu skamyada, çünki keçən dəfə də Abutalıbla burda oturub uşaqlarla dondurma yemişdilər, vəziyyəti bilmək üçün binaya yollanmaq istədi.

Elə bu vaxt o, qapı ağzında göründü, istər-istəməz Yedigeinin canından bir üşütmə keçdi. Girib-çıxan camaat arasında o, dörd dövrəsindən xəbəri olmayan halı, üzündəki sonsuz süstlük və biganəliklə hamıdan seçilirdi. Ağappaq ağarmış üzündə canlı adamdan daha çox ölü sifəti vardı, heç yana baxmadan, elə bil yuxuda yeriyirdi, ətrafda heç nə yoxmuş kimi, heç nəyə, heç kimə toxunmurdu, sanki səhradaydı, kor kimi gedir, müsibətli, matəmli başını dik tutub, doqlarını kip sıxıb yeriyirdi. Zərifə yaxınlaşdıqda Yedigei ayağa durdu. O yaxınlaşdıqca elə bil vaxt uzanırdı, yenə də yuxulu adamlar kimi yeriyirdi, gözləri bombos boşalmış bu qadının bu ləng yerisində nə isə dəhşətli bir şey vardı. Bu müddət ərzində bəlkə də bir əbədiyyət ötdü – ölcüyə gəlməyən soyuq, sonsuz zülmət içində dözülməz bir intizar... Nəhayət ki, çatdı – Qazanqapın dediyi həmin o, üstü hərflərlə yazılı qalın kağızdan düzəldilmiş açıq zərfi əlində bərk-bərk tutmuş halda yaxınlaşdı, dodaqucu soruşdu:

– Sən bilirdin?

Yedigei başını ağır-ağır aşağı əydi.

Zərifə skamyaya çöküb üzünü əllərlə ördü, başını bərk-bərk sıxdı, elə bil başı dağılıb parça-parça olacaqdı, özünə, öz dərdinə, öz itkisinə qapanıb hönkürtü ilə ağladı. Zərifə ağlayırdı, o, yumaq kimi yumulub bütün varlığı ilə lərzəyə gələrək dərdinin sonu-hüdudu görünməyən dərinliklərinə qərç olur, olduqca daha dərinlərə gedirdi. Yedigei isə onun yanında oturub Abutalıbın aparıldığı gün olduğu kimi yenə də onun yerində olmaq istədi və bütün zərbələri öz üstünə götürüb bir an tərəddüd etmədən hər əzaba qatlaşırdı ki, təkii yanındakı bu qadını hər dərd-bələdan xilas ələyə bilsin. Onu da başa düşürdü ki, zərbənin ilk gicəllədicisi təsiri keçirməyincə ona heç cür təsəlli vermək olmayacaq, buna Zərifənin özü dözməlidir.

Onlar stansiyanın böyründəki bağçada beləcə oturmuşdular. Zərifə hiçqıra-boğula ağlayırdı, bir an özü də duymadan əlində xışmalayıb sıxdığı qara xəbər kağızını kənara tulladı. Abutalıb dünyada olmayandan sonra kimə gərəkdi bu kağız?! Ancaq Yedigei zərfi götürüb cibinə qoydu. Sonra da dəsmal çıxarıb, Zərifənin barmaqlarını zorla açıb məcbur elədi ki, gözünün yaşını silsin. Bunun da bir köməyi olmadı. Stansiyadakı radiodansa bayaqdan ardi-arası kəsilmədən ağır, üzücü matəm musiqisi verilirdi, elə bil vaxtını seçmişdilər. Martin bozumtul havasında dolmuş bulud torları göydən asılı qalmışdı, külək də bu yandan zəhlə tökürdü. Gəlib keçənlərsə Zərifə

ilə Yedigeiyə əyri-əyri baxır, yəqin özlüklərində fikirləşirdilər ki, fəğirlərin sözləri çəp gəlib deyəsən. Görünür bərk dəyib arvadın xətrinə... Ancaq bir azdan məlum oldu ki, hamı belə fikirləşirmiş,

– Ağlayın, ay adamlar, ay insanlar... Ağlayın, – deyər yaxınlıqdan onların dərdinə şərik çıxan bir səs eşidildi. – Sevimli atamızdan məhrum olduq! İndi başımıza nə kül tökəcəyik?

Yedigei başını qaldırıb yanlarından keçən köhnə şinel geymiş, qoltuq ağacıyla yeriyən arvadı gördü. Bir ayağını lap dibindən kəsmişdilər. Yedigei onu tanıdı. Keçmiş cəhbəçi qadın stansiyada bilet kassasında işləyirdi. Kassir arvad olsun ki, yaxşıca ağlamışdı, elə ağlaya-ağlaya da gedir, gedə-gedə də danışırdı: «Ağlayın. Ağlayın. Kim bilir bundan sonra başımıza nələr gələcək?» Beləcə ağlaya-ağlaya da yoluna davam elədi, – adət elədiyi bir ahəngdə, qoltuq ağaclarını küt bir taqıltıyla yerə vura-vura, çiyinləri qeyri-təbii şəkildə yuxarı dartılmış halda, köhnə əsgər çəkməsinə geydirilmiş tək ayağını sürüyə-sürüyə gedirdi...

Onun sözlərinin mənasını Yedigei ancaq stansiyanın girəcəyində adamların toplaşdığını görəndə başa düşdü. Onlar başlarını qaldıraraq gördülər ki, nərdivan qoyub Stalinin qara matəm lenti ilə haşiyələnmiş hərbi geyimli böyük portretini qapının üstündə ucadan asırlar, adamlar da yığılıb tamaşaçı.

Bayaqdan radioda niyə belə musiqi verildiyini Yedigei indi başa düşdü. Başqa məqam olsaydı, Yedigei özü də gedib adamlara qarışar, dünyanın onsuz dövr edəcəyini heç kəsin təəssvvür ələyə bilmədiyi bu möhtəşəm insanın başına nə gəldiyini soruşub öyrənərdi, amma indi durmadı, çünki öz dərdi özünə bəs idi. Yedigei bir kəlmə də danışmadı. Zərifənin də həmçinin gözüne heç nə, heç kim görünmürdü...

Qatarlar isə dünyada nə olur-olsun işləyir, necə lazımdırsa o cür də hərəkətdəydilər. Yarım saatdan sonra on yeddi nömrəli uzaq səfər sərnışin qatarı vəğzala daxil olmalıydı. Bütün sərnışin qatarları kimi bu qatar da Boranlı kimi rəzvedlərdə dayanırdı. Bu hesabla da hərəkətindəydi. Heç kəmin də ağlına gələ bilməzdi ki, on yeddinci bu dəfə Boranlıda dayanmalı olacaq. Yedigei bunu özlüyündə sakitcə, həm də inamla qət eləmişdi. O, Zərifəyə dedi:

– Biz tezliklə qayıtmalıyıq, Zərifə. Yarım saat qalib. Sən elə indi hər şeyi götür-qoy eləməlisən ki, işini biləsən, atalarının ölmünü uşaqlara deyəcəksən, ya hələlik səbr ələyəcəksən. Mən sənə təskinlik, məsləhət-filan verməyəcəyəm, hər işi öz ağlılla görməlisən. İndi sən onlar üçün həm ata olmalısın, həm də ana. Bu barədə gərək yolda ətraflı fikirləşib əncam çəkəsən. Uşaqlara hələlik bir söz demək istəmirsənsə, özünü ələ almalısın. Onların yanında gözünün yaşını axıtmamalısın. Buna gücün çatarmı, bacararsanmı? Onların yanın-

da özümüzü nə cür aparmalı olduğumuzu gərək biz də bilək. Başa düşürsənmi? İş bax bu yerdədir.

– Yaxşı, mən başa düşürəm, – deyə Zərifə gözünün yaşını axıdaraq cavab verdi. Çatana kimi fikirlərimi cəmləşdirib özümüzü nə cür aparacağımızı deyərəm. Mən indi... Özümü ələ almağa çalışıram, bir dəqiqə...

Qayıdanbaş qatarda yenə də bashabas idi, vaqonu tütün, tənbəki tüstüsü basmışdı. Adamlar sonu-əsrəhədi görünməyən böyük ölkəni o başdan-bu başa ölçür, vurnuxurdular.

Zərifə ilə Yedigey kupeli vaqona düşmüşdülər. Burda sərnişinlər nisbətən az idi, onlar keçidin kənarında pəncərə qabağında özlərinə yer düzəltdilər ki, başqalarına mane olmasınlar, həm də söhbətlərini eləyə bilsinlər. Yedigey vaqonun divarına bərkidilmiş açma oturacaqda əyləşmişdi, o, yeri Zərifəyə təklif elədi, o oturmağı, onun yanında ayaq üstündə durub pəncərədən baxırdı:

– Mənimçün ayaq üstə daha yaxşıdır.

İndisə hərdənbir içini çəkərək, çiyinlərinə çökmüş bu müsibətə qarşı özünü cəmləmək, özünü ələ alıb pəncərədən baxa-baxa fikirlərini bir yerə yığmağa, başlanğıc üçün, özünün yeni gün-güzəranı barədə bir fikrə gəlməyə çalışırdı. Əgər əvvəllər bir ümid işartısı var idisə, günlərin birində başlarına gələn bu belə qara bir yuxu kimi qurtaracaq, tez-gec Abutalıb qayıdacaq, axı ola bilməzdi ki, bu dolaşılığın, anlaşılmaqlığın dibinə yetib, onu ayırd eləməsinlər, o vaxt yenə də ailəlikcə bir yerdə olardılar, yerdə qalan əyər-əskik də öz yoluna düşər – necə çətin olsa da, birtəhər yol tapıb yaşayarlarsa, uşaqları da böyüdürlər, indisə bu ümid də kəsildi.. Dərd üstünə gələn dərd dözümlü tələb eləyirdi...

Elə Boranlı Yedigeyin özü də eyni fikir-xəyal içindəydi, çünki heç cür bu ailənin taleyi üçün narahat olmaya bilməzdi. Vəziyyəti özü belə gətirmişdi. Yedigey bunu da bilirdi ki, indi özünü ələ aparmalıdır ki, az da olsa onlara bir inam verə bilsin. Yedigey Zərifəni tələsdirmirdi. Düz eləyirdi. Ağlayıb-ağlayıb, axırda sözə Zərifə özü başladı:

– Gərək hələlik uşaqlardan gizləyim, deyə bilmərəm ki, daha atanız dünyada yoxdur, – deyə Zərifə ağrısını-acısını uda-uda hıçqırığını boğa-boğa danışmağa başladı. – Yox, indi heç cür deyə bilmərəm. Xüsusən Ermək... Axı belə bağlı olmaq, istəmək nəyə lazım, lap müsibətdir... Onun arzularını əlindən nə cür alım? Bəs onların günü nə olar? Axı onlar elə bu arzularla yaşayırlar... Gözləri yoldadır, hər günü, dəqiqəni... Bir az sonra gərək burdan köçüb yerimizi dəyişək... Qoy uşaqlar bir balaca böyüsünlər. Erməkdən çox nigaranam. Heç olmasa bircə qırıq böyüsün... Onda hər şeyi deyərəm, elə özləri də yavaş-yavaş başa düşsələr... İndi yox, deyə bilmərəm, gücüm çatmaz buna... Qoy hər şeyi özüm çəkim. Qardaşlarıma, bacı-

larıma məktub yazacağam, elə onunkulara da. İndi bizim nəyimizdən qorxacaqlar? Ümidvaram ki, cavab verərlər, köçməyimizə də kömək eləyərler... Sonrasına baxarıq... İndi ki, Abutalıb özü yoxdur, mənim işim ancaq uşaqlarını böyüdüb ərsəyə yetirməkdir...

Zərifə danışıqca Boranlı Yedigey də hər sözün çəkisini, mənasını başa düşə-düşə susub qulaq asırdı, Yedigey buna da əmində ki, bu sözlər onun beynindən qasırga kimi keçən və hələ də keçməkdə olan fikirlərin ən üst qatı, kiçicik bir hissəsidir. Belə məqamda dilə söz gəlmir... Buna görə də söhbəti dərinləşdirmək istəməyib dedi:

– Doğrudur, sən haqlısan, Zərifə... Uşaqları mən yaxşı tanıma saydım, bəlkə də şübhəm olardı. Sənin yerinə heç mən də bunu deməyə cəsarət eləməzdim. Mümkün qədər gözləmək lazımdır. Hələlik, qohumların sənə cavab verənə kimi, biz sarıdan arxayın ol, əlimizdən nə gəlib eləyəcəyik. Necə varıq, elə də olacayıq. Sən işindən-gücündən qalma, uşaqların da yenə əvvəlki kimi bizdə, bizimkilərlə bir yerdə olacaq. Özün bilirsən ki, Ukubala onları heç də özünükülərdən seçmir. Dalısına da baxarıq...

Zərifə dərinəndən köksünü ötürüb dedi:

– Sən bir bax, gör dünyanın necə işləri varmış... İnan, Yedigey uşaqlar olmasaydı, bir dəqiqə də yaşamazdım. Düzü heç uf da deməzdim. Nə üçün yaşayım, axı? Amma uşaqlar qabağımı kəsib, məcbur eləyirlər, məni saxlayan onlardır. Xilas yolu da elə budur, ömrün davamı da budur. Ağırdır, məşəqqətli də olsa, amma davamıdır... Mənə bu saat dəhşətli görünən heç də bunu uşaqların bilməyi deyil, cıdanı çuvalda gizlətmək olmaz, məni qorxudan sonrasıdır. Atalarının müsibətindən aldıkları yaranın qanı heç vaxt qurumayacaq. Başlarına gələn bu işdən sonra onlar nəyə əl atsalar – oxumağa, işləməyə, cəmiyyətin gözündə adam almağa cəhd göstərsələr, bu familiya ilə onların üzünə hər yerdən qapılar bağlı olacaq... Bunları fikirləşəndə mənə elə gəlir ki, qabağımızı nəse qüdrətli, keçilməz bir sədd kəsir. Biz Abutalıb bu söhbətlərdən uzaq olmağa çalışırıq. Biz bir-birimizi qoruyurduq, Abutalıb olanda inanırıdmı ki, uşaqlarımız ləyaqətlə böyüyüb, adam üçün çıxacaqlar... Bu da bizi müsibətlərdən, fəlakətlərdən qoruyurdu, bizə ürək verirdi... İndi mən bilmirəm nəyləyim... Mən atalarımı əvəz eləyə bilməyəcəyəm... Ona görə ki, Abutalıb – Abutalıb idi... O hər şeyə nail olardı. O özünü uşaqların qəlbində, ruhunda görməyə cəhət atırdı. Elə onu uşaqlardan ayırıldıqları üçün də dözə bilmədi, öldü...

Yedigey ona diqqətlə qulaq asırdı. Zərifə ən yaxın adamı kimi ən məhrəm fikirlərini ona dedikcə Yedigeyin ürəyində səmimi bir duyğu baş qaldırır, ürəkdən ona kömək eləmək, sinəsini süpür edib qorumaq istəyirdi, amma əlindən də bir şey gələ bilmədiyini fikirləşdikcə əsəbləri gərilir, içindəki küt ağrı onu əzirdi.

Onlar artıq Boranlıya yaxınlaşmışdılar. İndi keçdikləri bu tanış sahədə Boranlı Yedigey özü neçə qış, neçə yay işləmişdi...

– Sən hazırlaş, – Yedigey Zərifəyə xəbərdarlıq elədi, – indi çatırıq. Deməli, belə danışdıq: uşaqlara hələ bir söz demirsən. Deməli belə, biz də işimizi bilirik. Elə elə ki, Zərifə, heç nə bilinməsin. İndi özünü qaydaya sal. Sonra da tambura get. Qapının yanında dur. Qatar dayanan kimi sakitcə vaqondan düşüb məni gözlə. Mən də düşəndən sonra gedərik.

– Neyləmək fikrindəsən ki?

– Heç nə, bunu mənim öhdəmə burax. Axır ki, sən qatardan düşməyə haqqın var, ya yox!

Həmişə olduğu kimi, on yeddi nömrəli qatar razıyeddən sürətlə keçirdi, amma semaforun yanından nisbətən sakit ötürdü. Elə bu vaxt, Boranlının girəcəyində qatar kəskin xırıltılı, ətürpərdən bir səslə tormoz verdi. Hamı qorxu içində yerindən dik atıldı. Qışqırıqla, fit səsi bütün qatarı bürümüşdü.

– Nə olub?

– Stop-kranı çəkdilər?

– Kim?

– Harda?

– Kupeli vaqonda!

O vaxtacıq Yedigey Zərifə üçün qapını açdı, o qatardan düşdü. Özü isə belədiçi və konduktor hövlənk tambura girənəcən gözlədi.

– Dayan! Stop-kranı kim çəkdi?

– Mən, – deyərək Yedigey cavab verdi.

– Sən kimsən? Nə ixtiyarla?

– Belə lazım idi.

– Necə yəni lazım? Olmaya ürəyindən məhkəmə keçir?

– Eybi yoxdur. Məhkəməyə, ya başqa istədiyiniz yərə verəcəyiniz o aktda yazın. Bu da mənim sənədlərim. Yazın ki, keçmiş cəhbəçi, yol işçisi Yedigey Cangəldin Boranlı razıyeddində yoldaş Stalinin vəfat etdiyi gündə təcili əyləci çəkib, matəm əlaməti olaraq qatarı saxlamışdır.

– Nə? Məgər Stalin ölüb?

– Bəli, radio ilə dedilər. Qulaq asmaq lazımdır.

– Onda başqa məsələ, – onlar çəşbas qalıb daha Yedigeyi saxlamadılar. – İndi ki, belədiçi gedə bilərsiniz.

Bir neçə dəqiqədən sonra on yeddi nömrəli qatar öz yoluna davam etdi...

Qatarlar yenə də şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gəldilər.

Dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə dərələrdən biri insan əli dəyməmiş düzlər – Sarı torpaq çöllərinin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gəldi.

Onda Sarı-Özək – I kosmodromunun bu yerlərdə heç adı da çəkilmirdi. Ola bilsin ki, hələ ancaq gələcək kosmik uçuş yaradıcılarının fikrində-zehində dolanırdı.

Qatarlar həmişəki kimi qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdilər...

Əlli üçüncü ilin yayı və payızı Boranlı Yedigeyin həyatında ən azablı günlər idi. Nə o vaxta qədər, nə də sonra nə yolları qar basanda, nə də Sarı-Özəyin susuz, qızmar günləri başlayanda, hətta Keniçsberqə qədər keçdiyi cəhbə yolları – o yollarda ki, min dəfə yaralana, əlil ola, ölə bilərdi. Yedigeyə bu günlər qədər azab-əziyyət gətirməmişdi...

Bir dəfə Afanasi İvanoviç Yelizarov necə olmuşdusa Boranlı Yedigey yer sürüşməsindən danışib bu qarşısızlıq hadisənin səbəbini izah edib başa salmışdı ki, döşlər, bəzən də lap dağın özü yerindən dəbərib sürüşür, yerin altını üstünə çevirir. Adamlar da bunu görəndə dəhşətə gəlib deyirlər ki, gör ayağımızın altında necə fəlakət gizlənməmiş. Bu sürüşmələrin qorxulu cəhəti orasıdadır ki, fəlakət özünü bürüzə vermir, yeraltı sular günü-gündən süxurların dibini yuyub torpağını aparır, bundan sonra da kiçik bir təkan, ildırım çaxması və ya güclü selləmə bəs eləyir ki, dağ yavaş-yavaş, dayanmadan sürüşməyə başlasın. Bunun əksinə, uçuqun bir dəfəyə, həm də qəflətdən baş verir. Yer sürüşməsinin isə zəhmli gedişini heç bir qüvvə ilə dayandırmaq onun qarşısını almaq mümkün deyil...

İnsan da öz vicdanıyla təkbətək qalanda, qarşısızlıq ziddiyyətlərin üzüntüləri içində ruhdan düşəndə və dərindən də heç kimə açıb danışa bilməyəndə təxminən belə bir vəziyyətə düşə bilər, çünki dünyada heç kim onun bu dərindən nə dərman eləyər, nə də onu başa düşər. Yedigey bunu bilir və dəhşətə gəlirdi. Bu fəlakət onu basmarlayırdı...

Yedigey ilk dəfə bu tərpənişi Zərifə ilə iki ay əvvəl Kumbelə gedib qayıdandan sonra təzədən iş üçün bir də Kumbelə getməli olanda hiss elədi və bunun nə demək olduğunu da apaydın başa düşdü. O, Zərifəyə söz vermişdi ki, poçta baş çəkib ona məktub olub-olmadığından xəbər tutsun, əgər məktub olmasa, onun verdiyi üç ünvana üç teleqram vursun. Zərifə indiyə qədər qohumlarına göndərdiyi bir məktuba da cavab almamışdı. İndi Zərifənin bilmək istədiyi birçə o idi ki, onlar bu məktubları alıblar, yoxsa yox, teleqramlarda da elə belə yazmışdı – artıq dərəcədə xahiş edirəm, siz məktub almırsınız, birçə kəlmə yazın ha, ya yox, məktublara cavab yazmaq vacib deyil. Bəs çixirdi ki, bacı və qardaşlar Abutalıbın ailəsilə heç poçt vasitəsilə də əlaqədə olmaq istəmirdilər.

Yedigey səhər tezdən Boranlı Qaranərə minib yola çıxdı ki, axşama qayıda bilsin. Əlbəttə, başqa vaxtlarda olduğu kimi, yüksüz-filansız tək özü gedəndə rastına çıxan hər tanış mağşın onu həvəslə

götürər və saat yarımından sonra da Kumbeldə olardı. Ancaq Abutalıbın uşaqlarına görə Yedigey qatarla gedib-gəlməkdən mümkün qədər ehtiyat eləyirdi. Onların hər ikisi – böyüyü də, kiçiyi də günlərlə dəmir yolun kənarında dayanıb atalarının yolunu gözləyirdilər. Uşaqların ayləncələrində də, danışıqlarında da, tapmacalarında da çəkdikləri şəkillərdə də atalarının gözləmək əsas məqsədə çevrilmişdi. Şübhəsiz ki, o vaxtlar bu uşaqlar üçün ən nüfuzlu adam Yedigey əmiləriydi, inanırdılar ki, o hər şeyi bilir və onlara kömək edəcək. Yedigey özü də başa düşürdü ki, razyezdə onsuz uşaqların yetimçiliyi daha ağır keçər, buna görə də demək olar ki, bütün boş vaxtlarını onlara sərf edir, onları boş-boşuna gözləmələrindən tədricən yayındırmaq istəyirdi. Abutalıbın xatirəsi naminə, onun uşaqlarıla dəniz bərəsində danışmaq vəsiyyətinə əməl edib hər dəfə uşaqlıq çağlarından yeni-yeni əhvalatlar yadına salır, cavanlığında baliqlıqdan, Aral dənizindən hər cür olub-olmamış söhbətlər eləyirdi. Bacardıqca bu hekayətləri uşaqlar üçün uyğunlaşdırmağa çalışır, hər dəfə də onların kamalına, onlardakı ağılı itiliyinə, həssaslığa və yaddaşa məəttəl qalırdı. Buna da çox sevinirdi ki, ata tərbiyəsi onlarda öz təsirini göstərirdi. Yedigey söhbətlərində hər şeydən əvvəl balaca Ermeki nəzərə alırdı. Amma Ermek də dörd dinləyicinin heç birindən geri qalmırdı – hər iki evin uşaqları arasında – başqalarından seçmək istəməsə də Yedigeyə ən yaxın, doğma olanı Ermek idi. Ermek hekayətlərə maraqla qulaq asan, hər şeyi yerli-yataqlı öyrənməyə can atan dinləyiciydi. Söhbət nədən gedir-getsin, hər əhvalatı, hadisələrin gözlənilməz dönüşünü, necə olur-olsun mütləq atasıyla bağlayırdı. Onunçün atası hər şeydə və hər yerdə vardı. Məsələn, söhbət belə bir şeydən gedir:

– Aral dənizinin sahillərində dövrəsini sıx qamış basmış göllər var. Bu qamışların içində də əli silahlı ovçular gizlənir. Yazda ördəklər uçub Aral dənizinə gəlir. Bu ördəklər qışda daha isti olan başqa dənizlərdə yaşayırlar, elə ki, Aralda buzlar əridi, o saatca da gecəni gündüzə qatıb tələsik, sürətlə uçub gəlirlər, ona görə ki, bu yerlər üçün çox qəribəyiblər. Ördəklər böyük dəstələrlə gəlir, gəlirlər ki, suda üzsünlər, baş vurub lap mayallaq aşınsınlar, sahilə yaxınlaşdıqca, get-gedə aşağıdan uçurlar, elə bu yerdə qamışlıqdan od parlayıb tüstü çıxır, part-part! Bu odu püskürdən də ovçulardır. Ördəklər qışqıra-qışqıra suya düşürlər. Sağ qalanları da hürkürlər, uçub dənizin ortasına gedir, bilmirlər ki, başlarına nə çarə qılınsın, necə yaşasınlar. Dalğalar üzərində uçub dövrə vurur, qışqırırsınlar. Axı onlar sahil yaxınlığında üzməyə adət eləyiblər. Sahilə də yaxınlaşmağa qorxurlar.

– Yedigey əmi, axı ördəklərdən biri o saat geriye – uçub gəldiyi yerə qayıtdı.

– Bilirsən niyə qayıtdı?

– Əlbəttə, axı atıkam orda matrosdur. Böyük gəmilərdə üzür. Bunu sən özün mənə demisən ki, Yedigey əmi.

– Düzdür, demişəm, – Yedigey də öz dilindən tələyə düşməmək üçün ehtiyatı əldən vermirdi. – sözü dəyişdi.

– Bəs o ördək necə oldu? – soruşdu.

– Bax, həmin o ördək uçub atıkama dedi ki, ovçular qamışlıqda gizlənib onlara tüfəng atırlar. Daha yaşamağa yerləri yoxdur!

– Hə, hə, sən bunu lap düzəcə deyirsən.

– Atıkam da o ördəyə dedi ki, tezliklə qayıdacaq, razyezdə onun iki oğlu var – Daul, Ermek. Bir də Yedigey əmi, atıkam gələn kimi biz hamımız yığılıb Aral dənizinə gedərik, ördəkləri vuran ovçuları o qamışlıqdan qovarıq. Ördəklər yenə də Aral dənizində sakit yaşayırlar... Dənizdə üzüb özləri üçün mayallaq vururlar, bax belə...

Nə vaxt ki, hekayətlər tükənirdi, Boranlı Yedigey daşlarla fala baxıb uşaqların başını qatırdı. İndi o həmişə öz yanında iri noxud boyda daşlar gəzdirdirdi. Hələ uzaq keçmişlərdən miras qalmış bu fala baxmaq üsulunun öz mürəkkəb rəmzi və qəribə istilahları vardı. Yedigey Abutalıb adında adamın salamatlığını və onun harda olduğunu bilmək, onun alınına yazılanları öyrənmək, qəlbindəkilərdən aqah olmaq üçün, daşların düzgün fal açması üçün dua-əfsunla daşları yerə düzəndə uşaqlar həyəcanla bu daşların düzülüşünə baxırdılar. Bir dəfə necə oldusa Yedigey tinin dalından pıçltıya bənzər səs eşitdi. Ehtiyatla baxdı. Abutalıbın uşaqlarıydı. İndi Ermek özü daşlarla fal açmışdı. O, daşların hər birini öpüb alınına toxundurur, sonra da özü bildiyi kimi düzüb deyirdi:

– Mən də səni sevirməm. Ancaq sən çox ağıllı, gözəl daşsan. Sən də çəşmə, büdrəmə, Yedigey əminin daşları kimi sən də açıq-açığına hər şeyin düzünü de, – sonra da daşların düzülüşündəki mənanı böyük qardaşına başa salmağa başladı, eyniyə Yedigeyin sözlərini təkrar eləyirdi. – Bax görürsən Daul, daşların ümumi düzülüşü bəd deyil, lap yaxşıdır. Bax, bu yoldur. Amma yol bir az dumanlıdır. Nəse duman var. Amma bunun zərəri yoxdur, Yedigey əmi deyir ki, bu xırda-xuruş yol çətinlikləridir. Yol bunsuz olmaz. Atam elə hey yola hazırlaşır! Yəhərə qalxmaq istəyir, amma tapqırı bir az boşalıb. Bax, görürsən tapqır yaxşı çəkilib bərkidilməyib. Onu çəkib bərk bağlamaq lazımdır. Deməli, atamızı hələ nəse ləngidir, Daul. Gərək gözləyək. İndi baxaq görək sağ qabırğada nə var, sol qabırğada nə var. Qabırğalar salamatdır. Bu yaxşı əlamətdir. Bəs onun alınıdakı nədir? Alınında nəse bir qəmginlik var. Bizdən nigarandır, Daul. Bəs ürəyində, bu daşı görürsən, ürəyi ağrıyır, qəmli-dir – evimiz üçün yaman darıxır. Yola tez çıxacaqımı? Tez. Amma atın dal ayağının birində nalı laxlayıb. Deməli, nalını dəyişmək lazımdır. Bir az da gözləməli olacaqıq. Bəs heybərlərindəki nədir? Hə, bazardan aldığı

şeyləri qoyub! İndi də baxaq görək ulduzlar ona yaxşı yol göstərirlərmi? Bax, bunu görürsən, bu qızıl xal-xal ulduzdur. Burdan da iz gedir. Amma iz hələlik tamam aydın deyil. Deməli, tezliklə atı xal-xaldan açıb yola düşməlidir...

Boranlı Yedigey bu gördüklərinə təəccüblənmiş halda, mütəəssir və pərişanlıqla sakitcə çəkilib getdi. Elə həmin gündən də o çalışdı ki, bir də daş fali açmasın...

Necə olsa uşaq uşaqlığında qalır, onları bir yolla ovundurub ümidli eləmək olar, bəd ayaqda lap günaha batarsan – ağılı kəsənə kimi aldana da bilirsən. Amma Yedigeyin ürəyində başqa dərd yuva salmışdı. Belə bir vəziyyətdə hadisələrin bu gedişində bu mütləq baş qaldırma, o altıdan-altıdan başlanan yer sürüşməsi kimi dəbərliyəydi. Yedigey də bunun qabağında tamam aciz idi...

Yedigey onunçün – Zərifə üçün çox həyəcan keçirirdi. Hərçənd onun Zərifəyə adı məişət söhbətlərindən başqa elə bir söz-söhbəti olmamışdı, Zərifə də bu barədə ona heç bir əsas verməmişdisə də, Yedigey daim onun haqqında fikirləşirdi. Məsələn onda idi ki, bu fikir ayrı fikir idi – Yedigeyin fikri başqaları kimi Zərifənin başına ələnməmiş müsibəti görüb onun halına yanmaqdan ibarət deyildi, belə olsaydı onda bundan heç söhbət açmağına dəyməzdi. Yedigey Zərifə haqqında məhəbbətlə, dönməz bir inadla fikirləşir, daxili bir sədəqətlə istəyirdi ki, Zərifənin öz həyatını, bütün işlərini etibar eləyə biləcək adamı olsun. Əgər Yedigey bilsəydi ki, tutalmı, Zərifə də məhz onu, Boranlı Yedigeyi dünyada ona ən sadıq adam, onu ən çox sevən adam hesab eləyir, çox xoşbəxt olardı.

Üzüntülü vəziyyət idi, özünü elə göstərməliyədi ki, guya ona heç bir istəyi-zadı yoxdur və onların aralarında da heç bir şey ola bilməz!..

Kumbelə gedəndə o bütün yol boyu bu barədə fikirləşirdi. Fikir onu əldən salırdı. Ağılına cürbəcür şeylər dolurdu. Özündə qəribə bir ruhi dəyişikliyi hiss edirdi – sanki tezliklə ya ürəkdan sevinəcək, ya da mütləq xəstələnəcək. Bu vəziyyətində ona hərdən elə gəlirdi ki, yenə də dənizdədir. Dənizdə adam özünü həmişə ayrı cür hiss eləyir, hətta dəniz tam sakit olanda, heç bir təhlükə-filan olmayanda belə quruda olduğun kimi olursan. Dənizdə necə sərbəst olsan da, dalgaların qoynunda üzmək nədir, lap süzsən də, dənizdə vacib bir işlə məşğul olsan da, qürub və şəfəq çağları günəş şüaları suyun güzgüsündə necə gözəl əks olursa da, dəxli yoxdur, əvvəl-axır sahilə qayıtmalısan, hansı sahil olur-olsun, bir sahilə çıxmalısan. Ömürlük suda qalmaq olmaz. Sahildə səni tamam başqa bir həyat gözləyir. Dəniz müvəqqətidir, quru – həmişəlik. Əgər sahilə çıxmaq təhlükəlidirsə, deməli, bir ada tapıb ora çıxmalı və bilməliyə ki, bura sənin məskənidir və sən burda ömürlük qalmalı olacaqsan. Yedigey bunu hətta təsəvvürünə də getirdi: belə bir ada tapılırdı o, Zərifəni, uşaqları da götürüb elə

orda yaşardı. Həm uşaqları dənizə öyrədərdi, həm də özü bu dənizin ortasındakı adada ömrünü-gününü başa vurur, taleyindən gileyilməz, Allahına şükür elərdi. Bircə onu biləydi ki, Zərifəni istəyirdi vaxt görə bilər, ona ən lazımlı, ən əziz və doğma adam ola bilər...

Elə o dəqiqə də ürəyindən keçən bu istək və arzularına görə öz-özündən xəcalət çəkdi – yüz kilometrərlə ətrafda bir ins-cinsin olmadığını bilsə də pul kimi qızardığını hiss elədi. Kimsəsiz adaya düşmək istəyən uşaq xəyalındadı, bir soruşan gərək axı hansı əsasla, nəyə görə? Axı onun bu xülyalara-düşməyə nə haqqı var, o ki ömrü boyu bütün ruhu – canı-ciyəriylə ailəsinə, uşaqlarına, işinə, dəmir yoluna, ən nəhayət, Sarı-Özəyə bağlanmışdı. O Sarı-Özəyə ki, özü də bunu duymadan-bilmədən onunla birlikdə böyüyüb-boy atıb, indi onun canına-ciyərinə, ruhuna çevrilib... Əlbəttə, Zərifə indi zillət içindədir, amma Yedigey onun nə dərinə dərmən ola bilər? Axı niyə bu cür xəyallara düşməlidir, nəyə görə onun istəklisi olmalıdır? Uşaqlar barədə şübhəsi yox idi – onlara ürəkdan bağlıydı, elə uşaqlar da onu – Yedigeyi çox istəyirdilər. Nə olsun, Zərifə niyə məhrini ona salmalıydı?! Axı, bu cür xülyalara qapılmağa onun nə haqqı vardı, axı həyat onu öz yerinə bərk bağlayıb, bəlkə də ömrünün axırınacan burdan tərpnəməyəcək...

Boranlı Qaranar işlək, daimi tapdağı olan tanış çıxığı getdiyi üçün qabaqda hələ nə qədər yol qaldığını bilir, özünü sahibinə məhmiyyətəmədən, üyürək yerilə yortur, yortuqca nərildəyir, ağır-ağır inildəyərək, sonu-sonluğu bilinməyən Sarı-Özək düzlərini ölçə-ölçə yaz nəfəsindən canlanmış ətəklərlə, geniş dərələrlə, nə vaxtsa olub qurumuş duzlu-şor gölün qırağıyla gedir, gedirdi. Qaranarın belindəki Yedigey isə qəlbinin oduna yanır, əzab çəkirdi... Ürəyinə soxulmuş bu ziddiyyətli, anlaşılmaz fikirlər onu elə dəhşətləmişdi ki, özünə yer tapa bilmirdi, bu sonsuz Sarı-Özək düzləri də ürəyini ovundurmaq üçün ona dar gəlirdi... Öz-özü ilə heç cür bacara bilmirdi...

Elə bu ovqatla da Kumbelə gəldi. İstəyi də buydu ki, Zərifə nəhayət, qohum-əqrəbasından öz məktublarına cavab alsın, amma fikirləşəndə ki, bu qohumlar gələ bilər, atadan yetim qalmış ailəni öz yurd-yuvalarına apara bilər, ya da elə məktubla da çağıra bilərlər, Yedigeyin halı daha da pozulurdu. Poçtun xüsusi tələblə verilən məktublar şöbəsinin pəncərəsi qabağında ona yenə də cavab verdilər ki, Zərifə Kuttubayovaya heç bir məktub yoxdur. Bu cavab özü də gözləmədən onu sevindirirdi. Hətta vicdanı xilafına olaraq başına nətəmiz, qara-qura fikir gəldi: «Elə yaxşı ki, yoxdur». Sonra da insafına onun tapşırığını yerinə yetirdi – üç ünvanın üçünə də teleqram vurdu. Beləliklə də axşam ancaq qayıda bildi...

Beləliklə, yaz çıxır, yavaş-yavaş yay gəlirdi. Artıq yaşlılıqlar solur, Sarı-Özək düzləri quruyurdu. Ot-ələf şirin yuxu kimi çəkilib

yoxa çıxırdı. Sarı çöllər təzədən sarılıq gətirmişdi. Hava getdikcə boğanaqlaşır, göydən od yağan günlər yaxınlaşırdı. Amma Kuttubayovların qohum-əqrəbasından hələ də bir xəbər-ətər yox idi. Yox, onlar nə məktublara, nə də teleqramlara cavab verirdilər. Qatarlar isə yenə də köhnə qaydayla Boranlıdan ötüb keçir, həyat davam edirdi...

Zərifə də artıq başa düşürdü ki, qohum-əqrəbası ona kömək əli uzadan deyil, buna görə də daha cavab gözləmir, kömək uman məktubları ilə onlara başağrısı vermir... Ümidlərinin üzöldüyünü görən Zərifə dərdini içinə salır, – bilmirdi ki, neyləsin, başına nə çarə qılsın?.. Uşaqlara ataları barədə nə desin, necə desin, nədən başlasın, alt-üst olmuş həyatı təzədən nə cür qaydasına salsın? Hələ ki, bir cavab tapa bilmirdi.

Bəlkə də Zərifənin özündən çox Yedigey onların halına yarırdı. Elə ona qalsa boranlıların hamısı həyəcan keçirirdi, amma bir Yedigey özü bilirdi ki, bu ailənin müsibəti necə onun şəxsi faciəsinə çevrilib. Yedigey artıq özünü onlardan ayrı təəvvür eləyə bilmirdi. Gün-gündən daha çox o uşaqların və Zərifənin taleyinə bağlanırdı. Üzüntülü bir intizar içindəydi – görəsən, onların başına daha nələr gələcək, – deyə düşündükcə onun da əli yerdən-göydən üzülür, sustalırdı – indi onlar neyləsinlər, bütün bunlarla yanaşı onu üzüb əldən salan başqa bir fikir də vardı: bəs özü necə olsun, özünü necə ələ alsın, onu Zərifəyə sövq eləyən içindəki səsi necə boğub batıra bilsin? Heyhat ki, bunlara da cavab tapa bilmirdi... Heç vaxt gümanı gəlməzdi ki, elə bir iş düşə bilər...

Yedigey neçə dəfə qət eləmişdi ki, kişi-kişiyana ürəyini ona açsın, onu necə sevdiyini desin, desin ki, bütün əzab-əziyyətlərinə qatlaşmağa hazırdır, çünki özünü onları təəvvür eləyə bilmir, amma dili gəlmirdi ki, gəlmirdi. Necə desin? Zərifə onu başa düşə biləcəkmidi? Başına belə bir müsibətin ələndiyi bir vaxtda kimsəsiz Zərifə belə şeylərinmi hayındaydı ki, o da ona öz hisslərini izhar eləyəydi. Bu heç yaranan işdimi? Bu fikirləri daima beynində hərləyən Yedigey adamlar arasında tutulur, çasır, özünü həmişəki kimi sakit, təmkinli apara bilmirdi.

Hər halda bir dəfə o işarə verdi. Yol nəzarətindən qayıdırdı, uzaqdan gördü ki, Zərifə vedrələrlə çöldən su götürməyə gedir. Elə bil biri onu Zərifəyə tərəf itələdi. O da getdi. Ona görə yox ki, guya vedrələri əlindən alıb aparmaq üçün münasib fürsət düşmüşdü. Demək olar ki, günəşırı, onlar yolda birgə işləyirdilər, istədikləri qədər də danışıq bilirdilər. Məhz elə bu dəqiqədə Yedigey özündə elə qarşılaşılmasız bir istək duydu ki, gərək indicə ona yaxınlaşsın, daha gizlədə bilmədiyi sözləri desin. Hətta isti-isti, soyumamış fikirləşdi ki, elə bu yaxşıdır, – qoy onu başa düşməsin, lap rədd eləsin, heç olmasa yüngülləşər, ürəyini soyudar... Zərifə onun yaxınlaşmağını nə

gördü, nə də eşitdi. Çənin kranını açıb arxası ona tərəf durmuşdu. Vedrələrdən birini doldurub qırağa qoymuşdu, o biri vedrə də dolub daşa-daşa qalmışdı. Kran tamam açıqdı. Su çalxalanıb köpüklənir, tökülüb göllənirdi, o da elə bil bunu görmür, çiyinini çənə söykəyib başını sallayıb durmuşdu. Zərifənin əynində keçən ilin yayında şıdırğı yağış selləməsində çimdidiyi həmə çit don idi. Yedigey onun kiçahlıqlarından başlamış, qulaqlarının ardnacan qvrılan birçəklərinə baxdı, Ermegin də saçları burum-burum idi, anasına çəkmişdi, Zərifənin sifəti uzanmış, boyun-boğazı nazılmış, çiyinləri sallanmışdı, heysiz əlini belinə qoymuşdu. Dağlardan quyultuyla gələn mavirən-nəhirin dağ çaylarını, arklarını xatırladan suyun şırıltısı onu sehləmişdi, ya elə-beləmi xəyala dalıb o dəqiqədə öz acı taleyinə küsənirdi? Bunu Allah bilir. Ancaq aydın olan bu idi ki, Yedigey onu görün kimi ürəyi sıxıldı, çünki onun bütün görkəmində, varlığında sonsuz bir doğmalığ gördü, elə bu anın içindəcə onu əzizləyib-oxşamaq istəyi ilə, onu incidən nə varsa hamısından qorumaq arzusu ilə yanib-yaxıldı. Amma bu mümkün olan şey deyildi. Birca bunu eləyə bildi ki, kranı sakitcə bağladı, şırıltıyla axan suyu kəsdi. Zərifə onun bu qəfil görünüşünə təəccüb eləmədi, alacalanmış gözlərilə ona elə baxırdı ki, elə bil Yedigey onun yanında deyil, hardasa çox-çox uzaqlarda dayanmışdı.

– Niyə belə durmusan? Sənə nə olub? – Yedigey qayğıyla soruşdu.

Zərifə dinib-danışmadı, ancaq ağızucu gülümsündü, qaşları qeyri-müəyyən halda yuxarı dartıldı, gözləri aydınlaşdı: bununla demək istədi ki, nə bilim...

– Halın yaxşı deyil? – Yedigey təzədən soruşdu.

– Hə, yaxşı deyil, – deyər dərdindən köksünü ötürdü.

Yedigey özünü itirmiş halda çiyinini oynatdı. – Axı niyə özünü belə üzürsən, – başqa sözlər demək fikrində olduğu halda Zərifəni tənələdi. – Belə olmaz axı? Bununla yara sağalmır. Biz də az çəkmirik (demək istədi ki, mən də) sən də, elə uşaqların da üzünə baxmaq olur. Başa düş. Belə eləmə. Nəse bir çıxış yolu tapmaq lazımdır, – o, elə sözlər tapmaq istəyirdi ki, o sözləri deyəndə Zərifə başa düşsün ki, dünyada ondan çox onun halına yanan, onu sevan adam yoxdur – sən bir özün fikirləş. Tutaq ki, məktublarına cavab vermirlər, cəhənnəmə vermirlər, qoy verməsinlər, ölmüyəcəyik ki! Biz ki, sənənləyik (demək istədi ki, mən) şükür, burda özgə yoxdur. Birca sən ruhdan düşmə. İşində-gücündə ol, özünü ələ al. Uşaqlar elə burda, bizimlə də (demək istədi ki, mənəmlə) böyüyüb-boy atarlar. Hər şey yavaş-yavaş oç qaydasına düşər. Axı niyə gərək didərgin düşsən? Burda hamımız doğma kimiyik. Özün bilirsən ki, uşaqlara öyrənmişik, gün olmur ki, onların yanında olmuyum. – Sözüün

qalanını uddu, demədi, çünki o vəziyyətdə bundan artıq açılışa bilməzdi.

– Mən hamısını başa düşürəm, Yedigə, – deyə Zərifə cavab verdi, – əlbəttə, minnətdaram. Bilirəm ki, bizi darda qoymazsınız. Amma biz görək burdan üzülsək. Qoy uşaqlar burda olub-keçənləri yaddan çıxarsınlar. Qalsaq görək hər şeyi açıb deyəm... Özün də bilirsən ki, bu cür çox davam eləyə bilməz... Elə buna görə də fikirləşirəm ki, nə qarə qılıb...

– Düz deyərsən – Yedigey istər-istəməz razılaşmağa məcbur oldu. – Bircə sözüm odur ki, tələmə. Yenə də bir fikirləş. Axı bu görpələrlə hara gedəcəksən, başınıza nələr gələcək? Bunu ağılıma gətirəndə, bağrım yarılr, fikirləşirəm ki, sızsiz necə qalacam... – həqiqətən də, onlar üçün, Zərifə və uşaqları üçün hədsiz nigarançılıq çəkir, narahat olurdu, özü də başa düşürdü ki, bu vəziyyət çox davam eləyə bilməz. Bu söhbətdən bir neçə gün sonra bir hadisəylə bağlı o içindəkiləri bir də bürüzə verdi, sonradan da uzun müddət bunun peşmançılığını çəkdi, özünə haqq qazandıra bilməyib üzüldü.

Kumbeldə Ermekin dələləkdən qorxub başını qırxdırmağa qoymadığı o unudulmaz gündən aylar keçsə də, hələ də başını qırxmağa qoymurdu. Uşağı tamam tük basmışdı, qaqpərə qıvrım saçları boyununa, boğazına dolmuşdu, hərçənd cod qıvrım saçlar ona yaraşır, amma bu tərs qorxağın başının qırxılmaq vaxtı çoxdan ötüb keçmişdi. Yedigey fürsət düşəndə burnunu uşağın qalın tük basmış ömgəyinə soxur, onu öpür, bu görpə uşağın başından gələn ətri ciyərlərinə çəkirdi, Amma daha uşağın saçları çiyinlərinə çatırdı, Ermekə, qaçanda, oynayanda mane olurdu. Bu qədər vacib olsa da, uşaq başının qırxılmağına heç cür razılıq vermirdi, bunu başa düşmək istəmirdi. Heç kimi yaxına qoymurdu, vəziyyəti belə görə Qazanqap onun saqqızını oğurlaya bilməmişdi. Hətta bir balaca qorxuzmuşdu da – çəpişlər tük basmış uşaqları xoşlamırlar, cumub buynuzlayırlar.

Ermekin başının necə qırxılmağını sonradan Zərifə danışırdı. Qazanqap lap əməlli-başlı güc işlətməli olub, tutub salıb iki dizinin arasına qırxıb tüküb. Uşağın səsi bütün razıyeczdi başına götürübmüş. Ürəyiyumşaq Bikə uşağı başı qırxılından sonra ovundurmaq üçün ona güzgü vermişdi. Yəni, al bir özüvə bax, gör nə qəşəng oldun. Uşaq güzgüyə baxıb özünü tanıyırdı, təzədən səsinə başına salaraq daha bərkədən ağlamışdı. Elə Zərifə onu var səsi ilə ağlaya-ağlaya Qazanqapın həyatından aparanda cığırın üstündə Yedigeyə rast gəlmişdi. Başı tərtəmiz qırxılmış Ermek özüne oxşamırdı, əvvəllər tük basmış boğazı indi napnazik görünürdü, qulaqlarına qədər tərləmişdi. Yedigeyi görə kimin anasının əlindən qopub daha bərkədən qışqıraraq ona sığındı:

– Yedigey əmi, gör onlar başımı nə günə saldılar!

Boranlı Yedigeyə əvvəllər desəydilər ki, başına belə bir oyun gələ bilər, buna heç bir vəchlə inana bilməzdi. O, uşağı qucaqlayıb sinəsinə sıxdı, bu köməksiz görünənə ona inana-inana şikayətini eşitdikcə onun bütün dərdinə şərik çıxdı elə bil ki, bütün bunlar onun yox, öz başına gəlmişdi, onu ürəkdan öpə-öpə, yana-yana qəlbindən qopan, həlim isti səslə ovundurur, nə dediyinin fərqinə varmırdı:

– Sakit ol, gözümün işığı! Ağlama! Qoymaram bir adam xətrinə dəysin, mən sənin lap atan əvəzi olaram! Mən səni lap ata kimi sevəcəyəm, amma ağlama! – Elə bu andaca gözü Zərifəyə sataşdı və gördü ki, o tamam çəşbaş halda donub qalıb və başa düşdü ki, çox dərinə gedib, həddini aşmışdır, özünü itirdi, elə uşaq qucağındaca tələsik uzaqlaşdı. Gedə-gedə özünü itirib çəşdiyi üçün eyni sözləri təkrar eləyirdi. – Ağlama! İndi görürsən, mən o Qazanqapa neylərəm, gör neylərəm! İndi baxarsan neylərəm! Gör o Qazanqapa neyləyəcəyəm! Görürsən neyləyəcəyəm!

Bu hadisədən sonra bir neçə gün Yedigey Zərifədən uzaq gəzdi. Onun başa düşdüynə görə, elə Zərifə özü də Yedigeydən gen gəzməyə çalışırdı. Boranlı Yedigey ürəyindəkini ağızından qaçırmağa çox peşman idi. Dərd-ələm içində yanan təqsirsiz, tərtəmiz arvadı pərt eləyib incitmişdi. Onsuz da onun öz dərdi özünə baş idi – birini də üstündən qoydu. Yedigey özüne nə haqq qazandıra, nə də bağışlaya bilərdi. Yedigey köməksiz, incik uşağa necə can dediyini, bu səhnədən sarsılmış Zərifənin ona necə baxdığını, onun gözündəki dilə gəlməz hüznü uzun müddət, bəlkə də son nəfəsinə qədər unutmayacaqdı. Bu əhvalatdan sonra Boranlı Yedigey bir az sakitləşmişdi, qəlbini həsrətini, ağrısını içinə çəkib boğmuş, məhrini uşaqlara salmışdı. Başqa çıxış yolu tapa bilmirdi. Nə qədər boş vaxtı vardısı, hamısını uşaqlarla keçirir, onlara hey dənizdən danışıq, bəzən dediyini təkrar edir, unudulmuşları təzədən yadına salırdı. Bu, onların ən maraqlı, ən istəklilə söhbətləri, mövzusu ydu. Qağayılardan, balıqlardan, köçəri quşlardan başqa yerlərdə artıq tamam yoxa çıxmış nadir heyvanların hələ də qorunub saxlandığı Aral dənizindəki adalardan danışırdı. Amma uşaqlarla elədiyi söhbətdə unudulmaz bir xatirə kimi, heç vaxt, heç kimə danışmaq istəmədiyi Aral dənizində öz başına gəlmiş bir əhvalatın acısını daha tez-tez və təkidlə duymağa başlamışdı. Əlbəttə, bu, uşaq söhbəti deyildi. Bu əhvalatı ancaq iki nəfər, o özü, bir də Ukubala bilirdi, onlar da bu barədə öz aralarında heç vaxt söhət açmırdılar, çünki bu onların ilk övladlarının ölümü ilə bağlıydı, o körpə indi sağ olsaydı, Boranlının bütün çolma-çocuğundan böyük olardı, hətta Qazanqapın Sabitcanından da iki yaş böyük idi. Hayıf ki, yaşamadı, tələf oldu. Axı hər uşağın dünyaya gəlməyini böyük ümidlə gözləyirlər, yeni doğulub uzun illər yaşayacaq, lap çox, lap təsəvvürə gəlməz dərəcədə uzun ömür sürəcək, yoxsa adamlar heç uşaq doğub törədərdilermi?

Müharibəyə az qalmışdı, gənc yaşlarında, baliqçılıq eləyəndə Yedigey arvadı Ukubalaya təəcüb doğuran bir əhvalatın şahidi olmuşdu. Belə hadisə, bəlkə də, adamın başına bir dəfə gələ bilər, təkrar ola bilməz.

Onlar evləndəndən sonra Yedigey dənizdə olanda evə tez qayıtmağa can atırdı. O, Ukubalanı sevirdi. Bilirdi ki, Ukubala da onu səbirsizliklə gözləyir. O vaxt Yedigey üçün Ukubaladan başqa istəklə bir qadın yox idi. O vaxtlar ona elə gəlirdi ki, həmişə, təkcə Ukubalanı düşünmək üçün yaşayır, günəşdən və dənizdən güc alıb yığır ki, bunu təkcə ona, onu gözləyən arvadına bəxş etsin: yerdə qalan hər şey bu xoşbəxtliyi ancaq tamamlayır və zənginləşdirirdi, əsas kök elə o dənizin və günəşin bəxş elədiyi gücün, qüdrətin zövq-səfası idi. Ukubala hiss eləyəndə ki, onda nəşə bir dəyişiklik var hamilə olub, tezliklə ana olacaq, dənizdəki ərinin intizarına dünyaya gələcək ilk körpəninin də intizarı qarışıdı. O vaxt onların həyatında qayğısız, xoşbəxt günlər idi.

Payızın axırlarında, qışın girhagirində Ukubalanın üzünə ləkə düşməyə başladı, diqqətlə baxanda bu qəhvəyi ləkələri seçmək olurdur. Qarnı da yellənir, yumrulanırdı. Bir dəfə Yedigeydən soruşdu ki, bu altun məkrə deyilən balığın təhər-tövrü necə olur axı. «Adını eşitməyənə eşitməşəm, amma bir dəfə də üzünü görməmişəm». Yedigey ona dedi ki, bu nəşə cinsindən olan nadir baliqdır, çox iri olur, həm də dərinədə üzür, amma qiyməti də elə onun gözəlliyindədir. Balığın özü göyümtül-qəhvəyi rəngə çalır, əmgəyi, üzəkələri, ximirtəkədən olan belindəki darağı – başdan tutmuş düz quyruğuna kimi elə bil xalis qızıldan tökülüb, özü də qızıl kimi par-par yanır. Elə buna görə də ona altun məkrə deyirlər, yəni qızıl məkrə...

Bu söhbətdən bir neçə gün sonra Ukubala dedi ki, altun məkrəni yuxuda görüb. Guya baliq onun dövrəsində üzürmüş. Ukubala da onu tutmaq istəyirmiş. İstəyirmiş ki, baliğı tutub təzədən suya buraxsın, nəşə onu əlinə almaq, onun gövdəsinin ağırlığını duyardan sonra buraxmaq... Ukubala o baliğı tutub, onu o qədər sıxçalamaq istəyirmiş ki, hətta yuxuda onun ardınca qaçmış. Baliq isə quyruq ələ verməmiş, Ukubala yuxudan oyanıb bir xeyli sakitləşə bilməmişdi, elə bil ki, o həqiqətən böyük bir məqsədinə çatmışdı. Ukubala öz özüne gülüb, ancaq yenə də arzusundan dönə bilməyib, elə oyaqlıqda da ürəyi çırpınırmış ki, necə olsa gərək o altun məkrəni tutsun.

Yedigey bu istəyin səbəbini anladı, bunu dənizdən toru yığanda başa düşmüşdü, sonradan da məlum oldu ki, arvadının yuxusunu və arzusunu mənasını düz yozub. O, başa düşüb qət elədi ki, nəyin bəhasına olursa-olsun, qızıl məkrəni ələ keçirməlidir, çünki hamilə qadının ürəyinə bir şey düşürsə, deməli, o şeyə yerikləyir. Qadınların çoxu hamiləlik dövründə nəşə bir çatışmazlıq duyur, onların yeriklə-

məsi özünü bunda göstərir ki, turşməzə bir şey yemək istəyirlər, kəmişi də şoraba, nəşə çox tünd, ya acı bir şey yeyir, bir parasının da ürəyindən xırç qızardılmış ət keçir, ya ov heyvanının, çöl quşunun ətinə istəyir. Yedigey də arvadının istəyinə təəcüb eləmədi. Vətəkə işçisinin arvadı elə şey istəməliydə ki, ərinin iş-gücünə bir dəxli olsun. Elə bil Allah özü buyurmuşdu, Ukubalanın arzusu o böyük baliğı öz gözüylə görüb qızılıni əlində tutmaq olsun. Yedigey dindən-ağızdan eşitmişdi, qadının yerikləmə arzusu yerinə yetmirsə, bunun uşağ üçün ana bətnində çox pis nəticələri ola bilər.

Ukubalanın istəyi o qədər qeyri-adi idi ki, heç o özü də bu barədə ağzını açıb danışmağa cəsarət eləməirdi, Yedigey də üstünü vurmur, məsələni açıb-ağartmırdı, çünki heç özü də bilmirdi ki, bu nadir baliğı ələ keçirə biləcək, ya yox. Belə qət elədi ki, əvvəlcə baliğı tutsun, sonra arvadının istəyini soruşsun.

Bu vaxtlar Aral dənizindəki vətəgələrdə baliqçılığın əsas mövsümü sona çatmaqda idi – işin qızgın vaxtı iyuldan noyabra kimi olurdu. Daha qışın soyuq nəfəsi duyulmaqdaydı. Artel vətəgələrdə qış mövsümünə buzaltı baliq ovuna hazırlıq işləri görürdü. Elə ki, çevrəsi min beş yüz kilometr olan Aral möhkəm buz bağladı, onda bu buzda böyük dəlmələr açacaq, ağır qurğuşunlar bağlanmış toru dəlmənin birində salıb sonra da bu yerlərdə əvəzi-bərabəri olmayan dəvələr qoşulmuş bucurqadlar vasitəsilə o biri dəlmədən çıxardacaqdılar... Küləklər qarı sovuracaq, tora düşən baliqların tərpməyə belə imkanı olmayacaq, onları yuxarı çəkən kimi Aralın ayazından buz bağlayıb daşa dönəcək... Amma Yedigey həm yay, həm də qış mövsümlərində artel işçiləri ilə nə qədər dəyərli və ucuz baliq növləri tutsa da, heç yadına gəlmirdi ki, qızıl məkrə bir dəfə də olsa tora düşsün. Bu baliğı ancaq xüsusi parlamak və ya adi qırmaq bağlanmış tilovla tutmaq olurdu, özü də çox dərinədən. Belə şeyi baliqlar nadir bir hadisə hesab eləyirdilər. Sonradan danışardılar ki, filankəsin bəxti gətirib, qızıl məkrə çıxarıb.

Həmin gün səhər sübhədən arvadına dedi ki, dəniz buz bağlamış ev üçün bir az baliq tutmaq istəyir. Ötən gün Ukubala onu dilə tutmuşdu ki, getməsin:

– Evdə nə qədər desən baliq var, özü də hər cüründən. Dənizə çıxmağa dəyərmə? Soyuqlar başlayıb. Amma Yedigey dediyindən dönmədi.

– Evdəki evdə, – deyər cavab verdi. – Axı özün dedin ki, Saqın xala bərk naxoşlayıb, onun dərdinin dərmanı isti şirbit, ya xəşəm şorbasıdır. Bəs o qarının baliğını kim tutsun?

Elə bu bəhanə ilə də Yedigey sübh tezdən qızıl məkrəni ovlamaq üçün dənizə üz qoydu. Lazım olan hər şeyi, bütün əməsalahı təfər-

¹ Rusca «blesna» deyilir. həvəskar baliqçıların bəzi yırtıcı baliqları tutmaq üçün istifadə etdikləri gümüş qaşığa bənzər qarmaqlı parlamak.

rüatına qədər əvvəldən fikirləşib hazırlamışdı, hamısını da qayığın burun hissəsinə yerləşdirmişdi. Özü də yaxşı-yaxşı altdan geyib üstədən qıfıllanmışdı, plaşını da geyib, başlığını çəkmişdi. O beləcə qayığı dənizə çıxartdı.

Hava tutqun idi, payızla qış arasında olan günlərin havasına bel bağlamaq olmazdı. Yedigey dalgaların səfini qıyqaçı yara-yara avar çəkir, qayığı açıq dənizin, zənninə görə qızıl məkrə balıqlarının yem yeri olan tərəfə yönəldirdi. Əlbəttə, hər şey gətirməkdən asılıydı, çünki dənizdə tilovla balıq ovlamaq elə özü də əslində deryada balıq sövdəsi kimi bir şeydir. Quruda hər necə olsa, insan şikarının məkanını, şəraitini öyrənirdi, ovçu öz şikarını təqib edir, ona yaxınlaşır, gizlənir, güdür. Suyun altından balıq ovlayan balıqçı isə bunların hamısından məhrumdur. Tilovu suya atıb gərək gözləsin ki, balıq nə vaxt gələcək, gəlsə də qırmaqda ki şeyə meyl salıb götürəcəkmiki?

Yedigey ürəyində çox ümid edirdi gərək bəxti gətirsin, axı o, dənizə həmişəki kimi vətəkə ovuna yox, hamilə arvadının Allahdan gələn istəyini yerinə yetirmək üçün çıxmışdı.

Avar çəkməkdə Yedigeyin güc və bacarığına söz ola bilməzdi. Yorulmadan sürüşkən axarlı sulara təkən vurub eyni bir ahənglə qayığı qıvrılıb-əyilən dalgaların arasından keçirib dənizə sürdü. Aral balıqçılığı belə dalgalara iyrək-əyri dalgalar deyirlər. İyrək dalgalar başlanan fırtınanın ilk əlamətidir. Öz-özlüyündə qorxulu deyil, ehtiyat əlamətdən dənizin dərin yerlərinə getmək olardı.

Qurudan uzaqlaşdıqca sahilin killi yarpaqları, daş ləpədən zolağı getdikcə kiçilir, çətin seçilirdi, bir azdan lap nazikcə bir xətt kimi gah görünür, gah da yoxa çıxırdı. Göyü bürümüş qara buludlar hərəkətsiz, asılı qalsalar da alçaqdan əsən külək dənizin qırıqlarını yalayır, sazağını bildirirdi.

Təqribən iki saatdan sonra Yedigey qayığı saxlayıb avarları götürdü, lövbərənib ov ləvazimatını qaydaya saldı. Onun iki çarx möhkəm viç ipi vardı. Öz əliylə bir əyləc də düzəlmişdi ki, lazımı olanda ipi saxlayıb dayandırır. Onlardan birini qayığın dal tərəfində sahmanladı – qurğuşun bağlanmış qırmaqlı ipi yaba kimi haça ağacın arasından keçirib yüz metr dərinliyə buraxdı, ehtiyatda hələ iyirmi metrəcən ipi qalmışdı. O biri tilovu da saxlayıb elə eyni üsulla qayığın burun tərəfindən suya buraxdı. Sonra da avarları təzədən əlinə aldı ki, qayığı küləyin, suyun axarı və dalgaların lazımı səmtində düzəldib saxlaya bilsin. Ən vacibi də bu idi ki, tilovların ipləri dolaşmasın.

Beləcə gözləməyə başladı. Onun zənninə o nadir balıq məhz belə yerlərdə dolanmalı idi. Bunun üçün əlində elə bir sübutu filanı yox idi, birəcə öz zənninə arxalanırdı. Hər halda inanırdı ki, o balıq gəlməlidir. Mütlaq özünü göstərməlidir. Balıqsız evə qaşıda bilməz.

Balıq ona məzə üçün yox, onun həyatında çox əhəmiyyətli bir iş üçün lazımı idi.

Bir azdan balıqlar özlərini göstərməyə başladılar. Amma bu balıqlar o balıq deyildi. Əvvəlcə tilova xəşəm düşdü. Yedigey onu çəkəndə bilirdi ki, bu qızıl məkrə deyil. Ola bilməzdi ki, elə tilovu atan kimi qızıl məkrə düşsün. Belə olsaydı yaşamaq çox sadə və maraqsız olardı. Yedigey isə gözləməyə, cəfasını da çəkməyə hazır idi. Sonra qırmağa böyük bir şirbit ilişdi, bu Aralın yaxşı balıqlarından, bəlkə də lap ən birincilərindən sayılırdı. Yedigey bu balığı da zərbə ilə kəşləyib qayığın dibinə atdı. Hər halda azarlanmış Saqın xalının balıq şorbası üçün artıqlaması ilə bəs elərdi. Bu dəfə də qırmağa Aral çapağı – tran düşmüşdü. Görəsən, bu hardan gəlib çıxıb bura? Axı çapaq üzde gəzən balıqdır. Öz bəxtindən küssün, günah özündədir. Bundan sonra uzun üzücü bir fasilə başladı... «Yox, gözləməliyəm, vassalam, – deyə Yedigey öz-özünü məzə verdi. Ukubalaya açıq söz deməməm də, bilir ki, mən bura qızıl məkrə üçün gəlmişəm. Gərək onu mütlaq ələ keçirəm ki, bətinədəki körpə təskinlik tapsın. Axı, anasını qızıl məkrəni əlində tutmaq istəyi körpənin öz istəyidir. Körpənin də niyə belə şey istədiyini heç kim bilməz. Bunu anası da istəyir, lap əldən-ayaqdan gedir, mən də atayam, mən onları bu arzularıma çatdırmağam».

Dalgalar şıltaqlıq eləyir, qayığı hərleyib səmtini dəyişirdilər. Yedigey az hərəkət elədiyi üçün üşüyür, soyuq iliyinə işləyirdi. Amma gözünlü tilovlardan da çəkmir, diqqətlə izləyirdi, görsün haçanın arasındakı vicin nə vaxt tərpenəcək, nə vaxt sürüşəcək... Yox, qayığın nə arxasındakı, nə də burnundakı tilovlarda heç bir nişan, əlamət yox idi. Amma Yedigey səbrini itirmədi. O, əmin idi, inanırdı ki, qızıl məkrə gəlməlidir. Təki dəniz bir balaca aman verəydi, sakit qalayırdı – bu iyrək dalgalardan heç gözü su içmirdi. Axı niyə belə olsun? Yox, fırtına belə tezliklə qalxa bilməz. Nəriləyən alabaş dalgalar axşama ancaq, bəlkə də lap gecə baş qaldıra bilərlər. Bax onda qəzəbli Aral başdan-başa qaynayıb ağ köpük tutacaq, bax onda kişi istəyir ki, dənizə yaxın gəlsin, hələlik mümkündür, hələ vaxt var...

Soyuqdan tükləri biz-biz olsa da, dónsa da, Yedigey ətrafı göz-dən qoymur, dənizdən öz balığını gözləyirdi. «Niyə ləngiyirsən axı, qəribəsən vallah, sən qorxub eləmə, – deyə o balıq barədə fikirləşdi. Deyirəm ki, qorxub eləmə, səni təzədən suya buraxacam. Deyirsən belə şey olmaz? Təsəvvür elə ki, olur. Axı mən səni yemək üçün gözləmirəm. Yemək üçün evimimdə hər cür balıq var, artıqlamasıyla. Görürsən ki, balığın üçü də qayığın içindədir. Yemək üçün olsaydı, səni gözləyərdimmi, qızıl məkrə! Başa düş, bizim ilkimiz dünyaya gəlməlidir. Sən də bu yaxınlarda arvadının yuxusuna girmisən, o vaxtdan da dincliyini itirib, bunu dilə gətirməsə də özüm görürəm. İşin niyə belə gətirdiyini deyə bilmərəm, onu bilirəm ki, vacibdir ki,

səni görsün, əlində tutsun, söz verirəm, elə o dəqiqə də səni dənizə buraxacağam. Məsələ ondadır ki, sən ayrı balıqsan, nadir balıqsan. Sənin əmgəyin, quyruğun qızıldır, üzgəclərin, başdan quyruğa qədər belinin üstü də qızıldır. Sən bircə dəqiqəlik özünü bizim, yerimizə qoy. O səni öz gözüylə görmək üçün yerikləyir, səni əlində tutub saxlamaq üçün sino gedir, qızıl məkrə. Elə bilmə ki, sən balıqsan deyə bizə heç bir dəxlin-zadın yoxdur. Hərçənd sən balıqsan, amma bilmirəm nədənsə öz bacı-qardaşının həsrətini çəkən kimi sənin həsrətini çəkir, buna görə də uşağı dünyaya gəlməmiş səni görmək istəyir. Bundan onun bətnindəki uşaq da razı qalacaq. Bax iş belə gətirib. Kömək elə, dostum, qızıl məkrə, yaxın gəl. Xətrinə dəymərəm. Söz verirəm. Mənim bir bəd niyyətim olsaydı, bunu özün bilərdin, ürəyinə damardı. Qarmağa gəl, iki qarmaqdır, hərəsinə bir parça ət taxmışam, xətrin hansını istəyir, özün seç. Bir balaca vaxtı ötmüş ət qoymuşam ki, iyini uzaqdan alasan. Yaxına gəl, ağılına pis şey gəlməsin. Söz verirəm. Mən ki, səni panlamaqla aldatmıram. Hərçənd sən onu görüb daha tez gələrdin, amma bu mən tərəfdən düzgün iş olmazdı. Axı sən bu metal parçasını udacaqsan, bəs mən səni dənizə buraxandan sonra, qarnındakı o metal parçasıyla necə yaşaya bilərsən? Mən mən səni aldatmış oldum. Mən sənə düz-düzənqulu qarmağı təklif eləyirəm. Bir balaca dodağın yaralanacaq, vəssalam. Heç narahat olma, mən böyük bir tuluq da götürmüşəm. Onu suyla dolduracam, o suyun içində qalacaqsan, sonra da buraxaram üzüb gədersən. Mən burdan sənə heç yana gedən deyiləm. Vaxtımda da yoxdur. Görmürsən ki, dalğalar bərkiiyir, külək güclənir, onu istəyirsən ki, ilkim atsız yetim kimi doğulsun? Bir özün fikirləş, kömək elə mənə...».

Göyümtül dənizin sazaqlı-soyuqlu gen sinəsi yavaş-yavaş qaralırdı. Sahilə doğru yol almış qayıq dalğalar arasında gözdən itir, gah da köpüklü zirvələrə qalxırdı. Qayıq təlatümə gəlmiş dalğalar arasında çətinliklə hərəkət edirdi, dəniz də artıq hayqırtı salıb, altından-aldan qaynayır, çalxalanır, fırtına üçün güc yığırdı. Buz kimi damlalar üzünə çırpılırdı, avar tutan əlləri soyuq nəmişlikdən şişmişdi.

Ukubala sahil boyu vurnuxurdu. Ərindən nigaran olduğuna görə neçə vaxt idi ki, evdən çıxıb onu sahilə gözləyirdi. Hələ balıqçıya ərə getməyə razılıq verəndə düzdə maldarlıqla məşğul olan qohum-əqrəbası demişdi: söz verməmiş bir yaxşı-yaxşı fikirləşəydin, ağır, dözümlü istəyən bir həyata qədəm basmağa ürək eləyirsən, dənizə ərə gedirsən, dənizçiyə yox, dəfələrlə sahilə dayanıb üzünü göz yaşınla yumalı olacaqsan, dənizə yalvaracaqsan. Ukubala isə Yedigeynin sözünü yerə salmadı, qohumlarına da təkcə bunu dedi: ərim necə mən də elə...

Elə onların dediyi kimi də oldu. Amma Yedigeysən bu dəfə dənizə artel yoldaşları ilə deyil, tək çıxmışdı, hava tez qaralırdı, dəniz də uğuldayıb çalxalanırdı.

Budur, ləpəqıranların arasında qaraltı kimi əvvəlcə avların hərəkəti, sonra da qayıq göründü. Qarnı artıq qalxmış Ukubala şala bürünüb lap ləpədəyəndə dayanmışdı, Yedigeysən qayığı sahilə bərkidənəcən yerindən tərpənmədi. Arxadan gələn güclü dalğa təkən vurub qayığı lap dayaza saldı. Yedigeysən quş kimi yerindən sıçrayıb qayığı öküzü kimi darta-darta quruya çıxardı. Ukubala gəlib taxta kimi quşumuz plaşın altında onun yaş boynunu qucaqladı.

– Baxmaqdan gözümlə qaraldı, niyə belə gec qayıtdın?

– Səhərdən yaxın gəlmir, elə indilərdə gəlib çıxdı.

– Hə, birtəhər dilə gətirdim, baxa bilərsən.

Yedigeysən qayıqdan su ilə dolu ağır dəri tuluğu çıxartdı, ağzını açdı, qızıl məkrəni su qarışıq sahil çınqılığının üstünə endirdi. Böyük balıq idi. Güclü, gözəl bir balıq. Balıq qızıl quyruğunu var gücüylə yerə döyəcləyir, qıvrılıb tullanaraq çınqılları ətrafa dağıdıb-səpələyir, çəhrayı ağzını geniş açaraq, doğma məkana, dənizə, ləpədəyəncən atırdı. Balıq bir anlığı gərginlik içində donub qaldı, qırpımsız təmiz, gözəl, kirkirdə gözlərini təsadüfən düşdüyü bu ələmə dikdi, onu başa düşüb qanmaq istədi, hətta, qış gününün şər vaxtı ala-toranlığında belə adət eləmədiyi, alışmadığı işıq onun beyninə işlədi və balıq öyilib sevincindən parlayan gözlərlə ona tamaşa eləyən adamları gördü, sahilin haşiyəsini, dəniz üzərində, göyün uzaq üfüqlərindəki buludlar arxasından batmaqda olan, lakin ona parlaq görünən günəşin işığını da gördü. Təngiməyə başladı. O yenidən atlandı. Özünü suya yetirmək üçün yeni güc və qüvvə ilə fırfıra kimi fırlandı. Yedigeysən qızıl məkrəni qəlsəməsindən tutub qaldırdı.

– Altından tut, əl yetir, – dedi Ukubalaya. Ukubala balığı uşaq alan kimi qolları arasına aldı, sinəsinə sıxdı.

– Necə də tarımdır, lap yay kimidir! – deyərək Ukubala balığın içində gücünü duydu. – Gör necə də ağırdır, elə bil kötükdür! Dəniz ətri verir. Gözəlliyinə bir bax! Al Yedigeysən, mən razıyam, çox-çox razıyam. Arzuma yetdim. İndi onu burax suya, tez ol...

Yedigeysən qızıl məkrəni dənizə tərəf apardı. Ləpədəyəncən dənizə suya girib əlini boşaltdı, balıq aşağı sürüşdü. Qızıl məkrə suya düşəndə bir an qatı göyümtül havada başdan quyruğa bütün gözəlliyi ilə bərk vuraraq güclü gövdəsilə suyu yarıb dərnlərə üzdü...

Gecə dənizdə güclü fırtına başlamışdı. Sahil yarığınə çirpilan dənizin uğultusu evin divarı dalından da aydın eşidilirdi. Yedigeysən bir daha əmin oldu ki, tufandan əvvəl yaranan iyirək ləpəqıranlar heç də səbəbsiz deyil. Artıq gecə yarından keçmişdi. Yedigeysən mürgüləy-yə-yata dalğaların gurultusuna qulaq verərək arzu-kamında olan məkrəsinə xatırladı. Görəsən, onun balığının halı necədir? Olsun ki,

suyun dərinliklərində dəniz sən deyən elə də çalxanmır. Yəqin balıq da o qaranlıq içindən suyun üzündəki dalgaların hərəkətinə qulaq asır. Yedigey bu xəyallarla gülümsünüb yuxuya gedəndə əlini arvadının böyrünə qoydu və onun bətnində içəridən gələn təkanı hiss elədi. Bu təkanı vuran onun gələcək itkiydi. Bu təkindən sonra da Yedigey razılıqla gülümsədi və quzu kimi yuxuya getdi.

Yedigeyin heç ağlına gəlmirdi ki, bir il keçməmiş müharibə başlayacaq, onun gün-güzəranını tərsinə çevirəcək, dənizdən ömürlük ayrılmalı olacaq və bu dənizi ancaq xatırlayacaq. O özü də ağır, qara günlərində buna xüsusi ehtiyac duyacaq...

*Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız Sarı torpaq çöllərinin köbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir.*

Boranlı Yedigey üçün çox ağır keçən əlli üçüncü ilin qışı da vaxtından xeyli tez gəlmişdi. Sarı-Özəkdə heç vaxt belə qış olmamışdı, oktyabrın axırlarında artıq qarlamğa başladı, soyuqlar düşdü. Hələ yaxşı ki, vaxt tapıb özünə və Zərifəgilə Kumbeldən kartof gətirə bilmişdi. Ürəyinə dammışdı, buna görə də tələsmişdi. Axırınıcı dəfə dəvəyələ getməli oldu, qorxurdu yük qatarının açıq tamburunda kartofu gətirəcənin yolda don vursun. Soyuq aparmış kartof kimin nəyinə lazım. Qaranərin belinə iki böyük tay yüklənmişdi – özü təbəşinə tayların öhdəsindən gələ bilməzdi, yaxşı ki, adamlar kömək elədilər, yükü xurcuntayı eliyib dəvənin belinə aşırıdılar, üstündən də qalın keçə örtüb yanlarını bərkidib bağladılar ki, külək vurub açmasın, bundan sonra özü mindi, iki tayın ortasında lap yuxarıda oturub arxayınca Boranlıya yol aldı. Elə bil Qaranərin üstündə yox, fil belində oturmuşdu. Yedigeyin özü də elə bu cür fikirləşirdi. O vaxta qədər burda hələ heç kimin minik filləri haqqında təsəvvürü yox idi. Həmin ilin payızında stansiyada birinci dəfə hind filmi göstərmişdilər. Kumbeldə balacadan böyüyə hamı axışib hind kinofilminə tamaşa eləyirdilər. Filmdə bolluca mahnı və rəqslərdən başqa, filləri də göstərdilər, bu fillərlə cəngəlliklərə pələng ovuna gedirdilər; həmin filmə Yedigey də baxa bilmişdi. Yedigeylə rəzəyedin rəisi boranlılar adından yerli komitənin ümumi iclasında nümayəndə kimi iştirak eləyirdilər, deponun klubunda iclasdan sonra Hind filmi göstərdilər. Elə bundan da başladı. Kinodan çıxanların arasında qızgın söhbət gərdirdi, dəmiryolçular təəcüb eləyirdilər ki, Hindistanda fillərə necə minə bilirlər.

Kimsə onun cavabında ucadan dedi:

– Nə təəcübü şeymiş bu fillər, Yedigeyin Boranlı Qaranərinin onlardan nəyi əskikdir, axı? Sən ona yük vur – gör necə çəkir, lap fildən də betər!

– Yaxşı deyirsən, vallah! – Ətrafdakılar gülsühdülər.

– Fil nədir, canım! – deyər bir başqası da söhbətə qarışdı, – ancaq isti yerlərdə yaşaya bilir. Hünəri var bizim Sarı-Özəkdə birçə qış qışlasın. O saat canı çıxar! Fil hara, Qaranər hara!

– Mənə bax, Yedigey, gör nə deyirəm, axı niyə o Hindistanda fillərin üstünə qoyulan köşəklərdən birini də sən Qaranərin belinə qoymayasın, ha? Onanın varlıları kimi oturarsan içində özünçün!

Yedigey cavab vermir, gülürdü. Dostları onunla zarafat eləsələr də, hər halda özünün məşhur atını haqqında belə sözlər eşitmək ürəyində idi...

Qaranərin ucbatından həmin qış başına çox işlər gəldi, nə qədər həyəcan keçirdi, dərd çəkdi...

Ancaq o məsələlər soyuqlar düşəndən sonra olmuşdu. O, gün isə Yedigey yolda qara düşdü – ilk qardı, ilk deyəndə ki, əvvəl də bir-iki dəfə qarlayıb, tez də əriyib getmişdi. Amma bu qar o qarlardan deyildi! Sarı-Özəyin göyləri zülmət kimi qapqara bulud idi, külək də ki, bu yandan qarlı sovururdu. Quşbaşı qar elə tökürdü ki, heç nəyi seçmək olmurdu. İndi neyləyəsən? Sarı-Özəkdə yolüstü elə bir yer yoxdur ki, hava düzələncən dayanıb gözləyəsən. Ümid qalırdı – Boranlı Qaranərin zoruna və fəhminə... Gərək necə olsa aparıb mənzilə çatdırsın. Yedigey Qaranəri tam sərbəst buraxıb üst geyiminin boynunu qaldırır, papağını üstəndə basıb bərkidir, başlığını da qaldırır, bir çarəsi qalmışdı, səbrini basıb gözləsin, çünki nə qədər baxsa da heç nə seçə bilmirdi. Gözünün qabağında qar pərdəsindən başqa heç nə görmək olmurdu. Qaranər qar burulğanın içindən keçirdi, bəlkə də başa düşürdü ki, sahibi indi ona sahiblik eləmir, çünki səsi çıxmır, tayların üstündə oturub, heç cıncırını da çəkmir. Qaranərin gərək tükənməz gücü olaydı ki, belə qarın altında özü də belə bir yüklü çöllükdə yortma gedəydi. Belində sahibini aparan dəvə görüklənir, nəfəsindən od yağırdı, vəhşi kimi bağırır, nərildəyir bəzən də döşdən gələn bir səslə uzun-uzadı inildəyir, yorulmadan, nəfəs dərmədən, qarın içiyə yortub gedir, gedirdi...

Təbii şeydir ki, yol Yedigeyə çox uzun göründü. «Birçə tez çata bilsəydik» – deyər tələsir, fikirləşirdi ki, evdə nigarandılar – görəsən, kişi bu havada harda qaldı. Ukubala onunçün həmişə nigaran qalsa da heç vaxt bunu üzə vurmurdu. Ukubala o adamlardan deyildi ki, ürəyindəkiləri tez-tələsik ovucuna qoysun. Ola bilsin, Zərifə də onun haqqında fikirləşir ki, görəsən başına nə gəldi? Əlbəttə, fikirləşir. Zərifə sözsüz ki, heç cıncır çıxarmaz, bacardıqca Yedigeydən uzaq gəzir, təkbətək söhbətdən qaçır. Uzaq gəzmək niyə, nə pis iş olub, axı? Axı Yedigey nə diliylə, nə də əməliylə elə bir günah işləməyib ki, kimsəyə ağlına qara-qura girsin, guya arada nəşə qarışıq bir iş var. Əvvəl necəydi, indi də elə. Onlar təsadüfən həyatda yol yoldaşı olublar, yolda bir an ayaq saxlayıblar ki, baxıb görsünlər düz yolları gedirlər... Sonra yenə də düzəliblər yollarına. Vəssalam. Bu

yolda nə çəkirsə o onun öz işidir... Baxtı belədir – alınna yazılıbmış ki, odla su arasında qalsın. Qoy bundan heç kim narahət olmasın, öz-özünü nə cür bacaracaq, ürəyinin oduna necə yanacaq özü bilər. Kimə nə dəxli var o nə çəkir, sonra başına nələr gələcək! Körpə deyil, vəziyyətdən özü baş açmalıdır, onun öz günahı ucubatından getdikcə daha çox dolaşq düşüb bərkimmiş düyünü özü açmalıdır...

Bunlar üzüntülü, heç bir işiq ucu olmayan fikirlər idi. Budur, Sarı-Özəyə qış gəlib, Yedigey isə yenə də əvvəlki kimi nə Zərifəni unuda bilir, nə də Ukubaladan keçə bilirdi. Bədbəxtlikdən onları hər ikisinə eyni dərəcədə ehtiyac duyurdu, çox güman ki, onlar da bunu görür, dolaşq işdən tez baş açması üçün Yedigeyi qısnayıb tələsdirirdilər. Zahirən hər şey indiyə kimi necə vardsa elə də qalır – qadınların arasındakı münasibət sakit davam etdiyi kimi hər iki evin uşağı bir ailənin övladları kimi bir yerdə böyüyüb boy atır, həmişə bir yerdə oynayırdılar – gah bu evdə, gah da o biri evdə... Yay belə keçirdilər, payızı da elə ötürdülər...

Boranlı Yedigey bu qarlı gündə özünü yurdsuz-yuvasız yetim kimi hiss eləyirdi. Göydən qar ələnilir, ətraf kimsəsiz... Hərdən Qaranər silkələnrək başına yapışan qar topasını yorta-yorta yerə töküür, öz nərilisi, iniltisiylə sükutu pozurdu. Sahibinin halı isə özündə deyildi. Yedigey öz-özü ilə bacara, müəyyən qərara gələ bilmirdi. Nə ürəyindəkiləri Zərifəyə aşkar eləyə, nə də Ukubaladan keçə bilirdi. Özünü yamanlıyır, dişinin dibindən çıxan sözlərlə özünü söyləyirdi: «heyvanın biri heyvan, elə sən də öz dəvən kimi bir şeyən! Oclaf! İtin biri it, gicin biri gic!» – deyər araya lap qatı söyüşlər qatıb söyür, öz-özünü hədələyir, təhqir eləyirdi ki, bir balaca yüngülləşib ayılsın, özünə gələ bilsin, lənət şeytana deyib bu işdən əl götürsün. Amma heç nə fayda vermirdi... Vəziyyəti bir növ yerindən oynamış uçuqları xatırladırdı.. Onu qarşıda gözləyən yeganə sevinci uşaqlar idi. Onlar Yedigeyi necə var elə də qəbul edir, qabağına xüsusi bir şərt-filan qoymurdular. Nə gör-kömək lazım olsa, Yedigey böyük məmnuniyyətlə yerinə yetirirdi. Necə ki, elə indinin özündə onların qış azuqəsi üçün Qaranərə iki böyük tay kartof yükləyib aparırdı. Yanacaq sarıdan da ehtiyat görülmüşdü...

Uşaqlar barədə fikirləşmək Yedigeyə qəlbini ovundurmaq üçün yeganə pənah yeri idi, bu barədə özündən şikayəti yoxdu. Bir anlığa gözünün qabağına gətirdi ki, Boranlıya çatan kimi uşaqlar onun gəlişini eşidib necə evdən qaça-qaça gələcəklər, onları geri qovmaq olmaz ki, lap qar-boran olsa da dövrəsində atılıb-düşüb qışqıracaq: «Yedigey əmi gəldi! Qaranərdə! Kartof gətirdi!» – O da səsinə sərtlik verib hökmə dəvəni hıxlayacaq, təpədən-dırnağa qar içində dəvədən düşüb üst-başının qarını cırpa-cırpa uşaqların başını tumarlayacaq, sonra da yükü açıb yerbəyer eləyəndə oğrun-oğrun baxacaq ki, görsün Zərifə evdədirsə, onlara tərəf gəlməyi, Yedigey ona elə bir

xüsusi söz-möz deməyəcək, Zərifə də susacaq, eləcə ancaq onun üzünü görmək bəsidir – yenə də əhvalı pozulacaq, qəm dəryasına batabacaq, bundan yaxasını qurtara bilməyəcək, şübhəsiz, uşaqlar da ətrafda əl-ayağa dolaşib, hayqıran dəvədən qorxsalar da özlərini cəsur göstərməyə çalışıb onun üstünə atılacaq, ona kömək eləməyə cəhd edəcəklər, onun da mükafatı bu olacaq, bütün əzab və ağrıların canından çıxaracaq...

Yedigey daxilən Abutalıbın uşaqlarıyla qarşısındakı görüşə hazırlaşdı və əvvəlcədən fikirləşdi ki, dinləyicilərinə bu dəfə nədən danışacaq? Yenə də Aral dənizindən? Ən sevimli hekayətləri – dənizdə baş verən cürbəcür əhvalata onlar da öz əlavələrini eliyir, özü də mütləq atalarını iştirakıyla, beləliklə, özləri də bilmədən onun xəttinə yad edirdilər. Ancaq məsələ bunda idi ki, Yedigey dənizdə nə görüb, nə eşitmişdisə hamısını dönə-dönə onlara nağıl eləmişdi, daha danışmağa bir şey yoxdu – qızıl məkrə əhvalatından başqa. Bəs bu əhvalatı necə izah eləsin? Keçmişdə baş vermiş bu əhvalatı içində nə mənalar olduğunu təkcə özü bildiyi halda, bunu başqa kimə başa sala bilirdi?

Həmin o qarlı gündə yolu bu cür qət edirdi. Yol boyu nə fikirlər, nə təəssüdlər ondan əl çəkdi, nə də ki, qar ara verdi.

Elə həmin qarın siftəsiylə də Sarı-Özəkdə erkən ayazlı qış başlandı.

Soyuqlar düşən kimi Qaranər qızdı, yenidən azğınaşdı, yəni də yerə-göyə sığmadı, canındakı erkəklik qüdrəti təzədən dirçəlmişdi, indi onu heç kim və heç nə ipə-sapa yatızdırı bilməzdi. Bu yerdə sahibinin özü də, xatandan uzaq olmaq üçün istər-istəməz güzəştə getməliydi.

Qar düşəndən üç gün sonra şaxtalı külək boranlayıb tüğyan elədi, çözü-düzü bir anın içində ağ buxar kimi, sərt soyuq çan-duman bürüdü. Ayazda uzaq addım səslərinin qarlı xırıltısı, ən kiçik xırıltı, nə səs olur-olsun apaydın eşidilirdi. Qatarların səsi isə bir neçə kilometrlikdən gəlirdi. Yedigey sübh tezdən yuxulu-yuxulu ağıldakı Boranlı Qaranərin sinədən gələn nərəsini eşitdi, onun ayaqlarını yerə döyə-döyə evin dalındakı çəpəri saqqıltı ilə yerindən oynadıb dağıtmaq istədiyini gördü, qapısını necə bir bələ kəsdiriyini başa düşdü. Tezəcə paltarını geyib ağıla getdi, hava tıkan kimi boğazına dolub göynətsə də bağardı:

– Nə var, azar dəymiş! Yenə nə olub, dünya dağılıb? Yenə öz bildiyindənəsin? Yenə də qanıma susamısan! Ah, səni heyvanın biri heyvan! Səsinə kəs! Sus deyirəm! Nə oldu bu il belə tez qızılıb özündən çıxdın, heç olmasa camaatı güldürmə!

Yedigey tamam nahaqca ağzına gələni deyirdi. Ehtirasın gücündən gözünü qan tutmuş nə, sahibinə rəm olmaq fikrində deyildi.

O nərildəyir, fıxırır, hirs-lə-hikkəylə dişilərini qıncırdıb ağılı dağıdır, istədiyini tələb edirdi.

– Deməli, imsiləmişən? – deyə Yedigey hirsini tənəli sözlərlə əvəz elədi – məsələ məlumdur. Sən bu saat nə olur-olsun gərək dəvə sürüsünün yanına yortasan. İmsiləmişən ki, nəse yaxşı bir kəymənca¹ həvəsə gəlib! Ay-hay! Bircə bunu başa düşə bilmədim – Allah sizin bu dəvə cinsini niyə belə xəlx eləyib ki, ildə bircə dəfə qızırsız, olmazdı ki, elə hər gün bu işlə səssiz-kiüysüz, dava-dalaşsız məşğul olaydınız? Onda axı kimin nə işinə qalmışdı! Yoxsa elə bil qiymət qopub!..

Yedigey Qaranərin önündə öz acizliyini hiss elədiyi üçün elə-belə deyirdi. Daha ayrı bir əlacı qalmamışdı, havayı deyinməkdən nə çıxardı, nəri buraxmaq lazım idi.

Yedigey ağılın qapısını açan kimi Qaranər qeyzlə hayqırıb nəre çəkə-çəkə kömbəli ayaqlarıyla vaz ataraq, daş kimi bərk qara don-qarların əsdirə-əsdirə çöllüyə üz qoydu. Bir anda qopardığı qar tozunağı içində it-bat olub gözəndə itdi.

– Tfu sənə! – deyə Yedigey dəvənin ardınca tüpürdü, – bərk yorğala, axmaq birdən parlarlar sənə çatmaz!

Yedigey səhəri işə çıxmalydı. Elə buna görə də Boranlı Qaranərə güzəştə getməli oldu. Bilsəydi ki, bunun axırı nəylə qurtaracaq, onu heç buraxardı – lap partlayıb canı da çıxsaydı buraxmazdı. Özü evdə olmayandan sonra bu qızmış Qaranərin öhdəsindən kim gələ bilərdi? Qoy, cəhənnəm olub hara istəyir getsin. Yedigey güman eləyirdi ki, dəvə sərbəst gəzər, bir az yellənəndən sonra başına vurmuş qanı soyuyar, sakitləşər...

Günortaüstü Qazanqap gəldi, Yedigeyin halına yanmış kimi gülə-gülə dedi:

– Hə, bəy, işlərin fırtındır. Elə bu saat örüş yerindən gəlirəm. Belə başa düşdüm ki, sənin Qaranərin böyük səfərə çıxıb. Buranın kəymənçaları deyəsən ona azlıq eləyir.

– Yenə baş götürüb qaçıb? Zarafatçın vaxt tapdın, de görüm nə olub?

– Heç zarafatın yeridir? Sənə deyirəm ki, gedib başqa sürülərə soxulub. Nəse duyub, yırtıcı. Getmişdim ki, görüm orda bizimkilərin vəziyyəti nə yerdədir. Elə böyük qobuya çatmışdım ki, gördüm nəse yaxınlaşır, ayağımın zərbindən yer titrəyir – dedim ədə görənlər nədir, bir də gördüm Qaranər. Gözləri hədəqədən çıxıb, var gücüylə nərildəyir, ağzından da selik axır. Elə bil parovozdur! Arxasınca qarı elə sovururdu ki, deyərsən tufandır! Dedim ayaqlayacaq məni. Yanımdan yel kimi ötüb keçdi, qabağında adam-zad olduğunu görmürdü. Malakumıncap tərəfə getdi. Orda, yağannın altındakı sürülər bizimkindən çox böyükdür. Qudurmuş daha buraları bəyənmiş.

Əl-ayaq açmağa bolluq lazımdı, heyvanın bu saat lap gücdə olan vaxtıdır.

Yedigeyin ovqatı əməlli-başlı təlx oldu. Fikirləşdi ki, yenə də min əngəl çıxarıb, ona başağrısı verəcək.

– Yaxşı, narahat olma. O tərəfdə də yaxşı nərlər tapılıb qabağına çıxar, ona elə toy tutarlar ki, döyülmüş it kimi zingildəyə-zingildəyə qayıdar, – deyə Qazanqap onu sakitləşdirmək istədi.

O birisi gün isə cəhəddən verilən məlumat kimi Boranlı Qaranərin döyüş rəşadəti haqqında xəbərlər gəlirdi. Vəziyyət elə də ürəkəcan deyildi. Qatarlar Boranlıda dayanmağa bənd idi ki, maşinist, ocaqçı ya da ki, bələdçinin özü, iki daşın arasında stansiya və ya rəzyed yaxınlığındakı dəvə sürülərində Qaranərin azğınlığından, onun ələmi viran qoymağından danışsın. Xəbər çatdırıldı ki, Malakumıncap rəzyedində Qaranər iki nəri nəfəsi kəsilənəcan əzişdirib, dörd mayanı qabağına qatıb qovub düzənliyə, yiyələri bir zülümlə onları Qaranərin əlindən ala bilib. Camaat axırda havaya güllə atmağa məcbur olub. Ayrı bir yerdə bir maya dəvə üstündə gələn kişini dəvədən salıb, heyvanı ondan ayırıb. Kişi də lap Allahın gicbəşəriymiş, iki saatacan göz-ləyib, fikirləşib ki, Qaranər kefini çəkib axırda mayanı öz razılıqla buraxar, amma deyəsən heç mayanın özü də bu sırtıqdan aralanmaq fikrində deyilmiş. Yazıq kişi dəvəsinə yaxınlaşıb ki, minib getsin evinə, Qaranər qudurğan vəhşi kimi cumub onun üstünə qov ki, qovasan – yazıq özünü zorla dərin bir xəndəyə yetirib orda şıcan kimi hənirini içinə çəkməşəymiş kişini ayağının altına salıb öldürəşəymiş. Kişi özünə gələndən sonra Qaranərlə bir də rastlaşmasın deyə yağannın dibiy-lə xeyli uzaqlaşandan sonra sağ-salamat qurtardığı üçün Allahına şükür eləyərk evə tələsib.

Sarı-Özəyin simsiz telefonları ilə ağızdan-ağıza Qaranərin tərətdiyi azğınlıqların sorağı gəlsə də, ən həyəcanlı və qorxulu xəbər-darlıq Ağ-Moynak rəzyedindən göndərilən yazılı məktub idi. Gör bir çər dəymiş haralara gedib çıxıb. Ağ-Moynak Kumbel stansiyasından da o yanadır! Ordan məktub göndərən Kospan adlı bir adam idi. Görün o, öz diqqətə-şayan məktubunda nə yazırdı:

«Salam, hörmətli Yedigey ağa! Hərçənd sən Sarı-Özəkdə tanınmış sanlı adamsan, amma indi tənəli sözlər eşitməli olacaqsan. Mən səni möhkəm bir adam bilirdim. Axı sən bu ziyanəvəri niyə açıb buraxıbsan? Səndən heç belə şey gözləməzdik. O burda bizim günümü-zü qara eləyib, cıncır çəkə bilmirik. Bizim nərlərin hamısını şilküt eləyib, mayalarınıncapdan üç on yaxsısını özü üçün ayırıb. Hələ üstəlik, gələndə tək gəlməyib, alıxlanmış bir mayanı da qabağına qatıb gətirib, görünür sahibini elə yolda yerə salıb, belə olmasaydı, dəvə niyə alıxlanırdı? Hə, bax o mayaları qovub səhraya, heç kimi də yaxına buraxmır – nə adam tanıyır, nə də heyvan. Belə də iş olar? Bizim cavannərlərdən birinin qabırğalarını sınıq-sınıq eləyib öldürdü. Hava-

¹ Cavan maya.

ya güllə atdım, dedim bəlkə qorxa, bizim mayaları buraxa. Heç eyninə də almadı! Qorxu-hürkü bilmir. Kimi desən diri-diri gəmirib məhv elər! Təki ona öz işini görməyə mane olmasınlar. Nə yeyir, nə içir, işi-gücü mayalarladır... Yer ayağının altında lərzəyə gəlir. Vəhşi görməmiş işi də elə heyvanlıqla görür ki, adam çiyirnin baxanda, səsi-çığırtısı dünyanı götürür! Səsindən qulaq tutulur! Mənə elə gəlir ki, imkan versən, bu işlə nəfəs dərmədən yüz il məşğul ola bilər. Ömrümdə belə bir vəhşi görməmişdim. Bizim qəsəbədə hamı zinhara gəlib. Arvad-uşaq evdən aralanmağa qorxur. Buna görə də mən tələb ələyirəm ki, lap tezliklə gəlib Qaranərin aparasan. Vaxt verirəm. Bircə gündən sonra gəlib bizi bu zülmədən qurtarmasan incimə, hörmətli ağa. Tüfəngim iri çaplıdır. Elə güllələrim var ki, lap ayını yıxar. Şahidlərini yanında onun o murdar başına bir güllə sıxacam, bununla da işə xitam verəcəm. Gönünü də soyub yol üstü yük qatarında göndərəcəm. Daha onun Boranlı Qaranər olmağına baxan-zad deyiləm. Mən də ki, sözüümün üstündə duran adamam. Nə qədər gec deyil, tez gəl.

Sənin ağ-moynaklı inin¹ Kospan».

Hə, işlər bax bu çilləyə minmişdi. Məktub bəməzə adam tərəfindən yazılsa da, xəbərdarlığı çox ciddi idi. Qazanqapla məsləhətləşib bu qərara gəldilər ki, Yedigeş əliüstü Ağ-Moynak razıyeddinə getsin.

Bu işi yerinə yetirmək sizə heç də dildə deyildiyi qədər asan görünməsin. Ağ-Moynaka gedib, oradan da çöllükdən Qaranəri tutub bu soyuqda, şaxtada geri qayıdanda, hər dəqiqə boran qalxa bilərdi. İşin qolayı o idi ki, yaxşıca isti geyinin yolüstü bir yük qatarına minsin, oracan getsin, oradan da dəvəylə qayıtsın. Amma kim bilir ki, Qaranər öz hərəmlərini çəkib hara aparıb. Məktubun yazılışından belə məlum olurdu ki, ağ-moynaklılar bərk inciyiblər, çətin ki, minməyə dəvə versinlər. Belə çıxır, Qaranərin qarəsınca qarı basa-basa piyada getməli olacaq.

Yedigeş səhəri yola çıxdı. Ukubala yol üçün azuqə hazırlamışdı. Əynini qalın elədi. Sırıqlı pencək-şalvarın üstündən qoyun kürkü, ayağına da keçə çəkmələrini geydi, tülkü xəzindən olan malaxayını² başına qoydu ki, böyürdən-başdan onu külək döyə bilməsin, boynu-başı hamısı xəzin içindəydi, – qoyun dərisindən tikilmiş isti əlcəklərini də əlinə keçirdi. Ağ-Moynak səfərinə çıxmaq üçün nəzərdə tutduğu mayanı alıxlayanda Abutalibin uşaqlarının ikisi də onun yanına gəldi. Daul Yedigeş üçün əldə toxunma yun boğaz şərfi gətirmişdi.

– Yedigeş əmi, anam dedi ki, bağlasın boynuna, soyuq dəyməsin, – deyə şərfi ona verdi.

– Boynuma? Denən boğazına.

Yedigeş şərfi alıb sevincindən uşaqları bağına basdı, öpdü, elə mütəəssir oldu ki, daha deməyə gəlməz... Ürəyində lap uşaq kimi sevinirdi, bu Zərifə tərəfdən ilk diqqət, ilk qayğıydı.

Yedigeş yola düşəndə uşaqlara eşitirdi ki, ananıza deyən Allah qoysa, tezliklənən qayıdacam, günü sabah burdayam. Bir dəqiqə, bir saniyə də ləngimərəm. Qayıdanbaş hamılıqla bir yerə yığılıb çay içirik.

Şərfi əziz bir şey kimi qatlayıb pencəyinin döş cibində gizlədən Yedigeşin bircə arzusu o idi ki, Zərifəni görmək, onun gözlərinə baxıb bu şərfin təsadüfi bir işarə olmadığına inanmaq üçün bu loxəbəri aldığı Ağ-Moynaka tez gedib qayıtsın. Yedigeş yola düşəndə, hətta evdən keyli aralanandan sonra, az qala dönüb qayıdacaqdı, qoy cəhənnəm olsun Qaranər də, lap ondan böyüyü də, qoy onu Kaspan deyilən o adam güllə ilə vurub könünü göndərsin, canı sağ olsun, bu azğın daha yığıdı canımı boğazıma, cəhənnəmə! Canı saxsın! Bəli, baxşından belə dəli fikirlər də keçdi! Amma geri qayıtmağa da həya elədi. Başa düşdü ki, bu axmaqlığına görə camaatın gözündə, elə birinci Ukubalanın, lap elə Zərifənin də gözündə bədnam olar. Səbrini basıb soyudu. Özünü inandırdı ki, bu səbirsizlik yanğısını söndürməyin bircə çarəsi odur ki, mümkün qədər tez mənzil başına çatıb, əliüstü də qayıtsın.

Elə bu fikirlə də miniyini qovdu. Hava kifayət qədər şaxtalydı. Sərt külək də ara vermədən bir qaydada əsirdi. Küləkdə üzü qırov bağlayır, tülkü malaxayın yumşaq tükləri üstündə buz naxışları qoyurdu. Qonur mayanın nəfəsindən çıxan buxar da onun boynundan süksününəcən bu cür naxış salırdı. Uzaqlar duman içindəydi elə bil. Əslində yaxın yerlər dumanlı deyildi, amma baxırdın göz işləyən yerin qurtaracağı dumanlıqdır elə bil. Hərəkət elədikcə bu duman da eyni məsafədə uzaqlaşdı. Yolcu nə qədər yaxınlaşırdısa, duman da ondan bir o qədər uzaqlaşdı. Qışın bu küləkli bəyazlığına qərç olmuş Sarı-Özək sərt və kimsəsiz idi.

Cavan, löhrəm yerləşli maya alıq altında pis getmirdi, qarı basa-basa gümrəh yeri yirdi. Amma Yedigeşin nəzərində bu nə sürət idi, nə yerləş. Altındakı Qaranər olsaydı, yol getməyi ayrı çarə olardı. Onun nəfəsi hara, onun addımının arası hara, bununu hara!.. Qədimdən belə havayı deməyiblər ki:

*Bu atın o atdan nəyi yaxşıdır?
Atın gərək yol-yerişi xub olsun.
İgidin igiddən nəyi yaxşıdır?
Ağıl gərək, kamal gərək igiddə...*

¹ İni – böyüyə hörmət qaydasında deyilmiş «kiçiyin», «kiçik qaradaşın», «ellin» mənası verir.

² Malaxay – üç yarpaq şəklində tikilən qulaqlı papaq. Arxa tərəf həm boynu tutur, həm də ucları ensiz və uzun olduğu üçün boğaza dolanır.

Səfər uzaq, yol da kimsəsiz. Zərifənin hədiyyə verdiyi şərf olmasaydı, bu yol sözsüz ki, Yedigeyi bezikdirəcəydi. İlk baxışda elə qiymətli bir şey olmasa da, bütün yol boyu onun istisini duyurdu. Yer üzündə bu qədər ömür sürmüşdü, inanmazdı ki, istəklili qadın tərəfindən verilmiş bu cür xırda bir şey ürəyi bu qədər özündə bilməmiş. Elə buna görə də bütün yolu məşğuliyəti o oldu. Qızını qoynuna soxub şərfi sıgallayır, məst olub gülümsünürdü. Amma, sonra fikrə getdi. İndi nə təhar eləsin bundan sonra necə yaşmalıdır? Qarşıda vəziyyətdən çıxış yolu görmürdü. Nə cür eləsin? Adamın gərəklər qarşısında bir məqsədi olsun və bu məqsədə gedən yolu görsün. Neyləsin ki, bunların heç biri yoxdu.

Belə olanda sükuta qərç olmuş o şaxtalı-dumanlı Sarı-Özək düzləri kimi Yedigeyin də gözlərinə kədərli bir duman gəlirdi. Yedigey cavab tapa bilmir, bədbinləşir, həyəcan keçirir, ruhdan düşür, təzədən ümitsiz xayallarla özünə təskinlik verir...

Bəzən bu kimsəsiz sükut içində onu sözün əsl mənasında dəhşət basırdı. Axı nəyə görə məhz ona belə bir tale nəsil olmalıydı? Hardan gəlib bu Sarı-Özəyə düşdü? Taleyin dərbədər saldığı bu bədbəxt ailə niyə gəlib Boranlıya tuş oldu? Belə olmasaydı – o da heç bir əza-bə-üzüntüyə məruz qalmaz, özü üçün sakit, rahat yaşardı. Yox, mümkün deyildi, ürəyi eşitmir, inadla həlli mümkün olan bir şey tələb eləyirdi. Bu tərəfdən də bu azğınlaşmış Qaranər, bu da bir yük, Allahın bəlasıdır, adamınkı gətirməyəndə hər tərəfdən gətirmir. Yox, zarafatsız, mənimki, doğrudan da, gətirmir...

Yedigey Ağ-Moynaka şərq qarışıb, axşam düşəndə çatdı. Maya da yorulmuşdu. Yol uzaq idi, üstəlik də ki, qışın günü.

Ağ-Moynak deyilən yer elə Boranlı kimi bir razyezdirdir, təkcə fərqi budur ki, onların öz suyu var, quyu suyu. Başqa elə bir fərqi yoxdur – elə həməni Sarı-Özəkdir ki, var.

Yedigey Ağ-Moynaka gəlib çıxanda doqqazın başında rast gəlidiyi bir uşaqdan soruşdu ki, bəs burda Kospan deyilən adamı harda görmək olar. O da cavab verdi ki, Kospan bu saat işdədir, razyeddə növbətçidir. Boranlı Yedigey də ora yollandı. Növbətçi məntəqəsinə çatan kimi tələsik içəri keçmək istəyirdi ki, artırmada ortaboylu, diribaş, gülüş gözlərindən cin yağan bir kişi göründü, onun əyində bədəninə görə çox böyük olan yarım kürk vardı, nimdəs keçə çəkmə geymişdi, qulaqlı papağı başında yanakı dayanmışdı.

– A – a, Yedigey ağal! Bizim əziz Boranlı ağal – deyərək Yedigeyi o dəqiqə tanıdı, artırmadan düşdü. – Deməli, gəldin, daha gözümüzün kökü saralıb. Deyirik, görəsən, gələcək, gəlməyəcək.

– Hünərin var gəlmə, – deyərək Yedigey gülümsündü, – o yazımı ki, siz göndərmisiz, onun qabağında pozu olarmı?!

– Bəs neyləyəydik?! Məktub hələ dərdin yarısıdır, Yedigey ağa. Məktuba nə var, məktub kağızdır. Burda vəziyyət elədir ki, gərəklər

bizi lap tezliklə bu Qaranərin əlindən qurtarasan, yoxsa elə bil mühasirədayıq. Çölə-bayıra getmək olmur. Uzaqdan bir kimsəni gördümü – quduz kimi cumur üstünə ki, altına alıb xurd-xəşil eləsin. Ələfl! Belə nəre yiyəlik eləmək müsibətdir, – o susdu, hələ də dəvənin belində oturan Yedigeyə baxıb əlavə elədi, – vallah heç bilmirəm onu nə cür ipə-sapa yatızdıracaqsan, elə boş əllə?

– Boş əllə niyə? Bu da mənim silahım, – deyərək Yedigey heybdən dəstəyinə dolaşmış bir qamçı çıxartdı.

– Eləcə bu qamçıyan?

– Bəs nə olmalıydı ki, gərəklər top-tüfəng götürəydim?

– Biz onun qabağına heç tüfənglə də çıxmağa cürət eləmirik. Vallah, bilmirəm, bəlkə səni öz sahibi kimi tanıya, onda... Amma çətin, gözü elə qızıb ki...

– Hələ baxarıq, – deyərək Yedigey cavab verdi. Vaxtı boş yerə niyə itirək? Belə çıxır ki, o Kospan elə sən özünsən. Onda apar məni göstər görüm hardadır, qalan iş mənim boynuma.

– O yer elə də sən deyən yaxın deyil, – deyərək Kospan cavab verib ətrafa boylandı, sonra da saatına baxdı. – Bilirsən nə var, Yedigey ağa, indi gecdir. Biz ora çatana kimi axşam düşər. Axşamın xeyrindən, sabahın hələri yaxşıdır. Yox, yox, belə yaramaz. Sənin kimi hörmətli qonaq hələm-hələm ələ keçmir. Axşamı bizə qonaq ol. Səhəri – özün baxarsan.

Yedigey işin bu səmtə dönəcəyini gözləməirdi. Onun niyyəti buydu ki, bu gün Qaranərin ipini ələ keçirə bilsə, elə bu axşam Kumbeldə gedib, stansiyanın yanında olan tanışları gildə gəcələsin, sübh təzədən də evlərinə yol alsın. Yedigeyin qayıtmaq niyyətini gören Kospan qəti etiraz elədi:

– Yox, Yedigey ağa, belə olmaz. Məktub üçün bağışla. Ayrı əlacımız yox idi. Günümüz qara olmuşdu. Ancaq səni buraxan deyiləm. Allah eləməmiş, gecə vaxtı, qışın günü kimsəsiz səhrada bir xata-zad çıxar, mən bu Sarı-Özəkdə üzügə qalaram. Gecəni qal, səhəri özün bilərsən. Bax, o qıraqdakı mənim evimdir. Hələ saat yarımliq növbəm var. Belə hesab elə ki, öz evindir. Xətrin çəkən kimi. Mayanı ağıla sal. Ələfi də tapılar. Öz suyumuz da var, istədiyən qədər.

Həmin o qış günü hava tez qaraldı. Kospan da, elə ailəsi də canlara dəyən adamlar çıxdılar. Qoca anası, arvadı, beş yaşında oğlu (böyük qızı, sən demə, Kumbeldə internatda oxuyurmuş), elə özü də qonağa hörmət göstərmək üçün əldən-ayaqdan gedirdilər. Hamam kimi isti evdə xüsusi bir canlanma vardı. Mətbəxdə ət bişirdi. Xörək hazır olana kimi çay içdilər. Kospanın qoca anası Yedigeyin piyaləsinə özü çay süzür, arada da onun ailəsi, uşaqları barədə suallar verir, havalardan danışır, hansı tərəfdən, kimlərdən olduğunu öyrənirdi, özlərinin də Ağ-Moynak razyeydinə necə və nə vaxt gələcəklərindən danışdı. Yedigey həvəslə söhbətə qoşulur, ərnək sarı yağı təriflə

yir, isti kökələrdən kəsir, yağa batırır yeyirdi. Sarı-Özəkdə inək yağı nadir tapılan şeydir. Qoyun, keçi, dəvə yağının özü də pis deyil, amma inək yağına çata bilməz. İnək yağını onlara Uraldakı qohumları göndərmişdi. Yedigey kökələrlə bu yağdan yedikcə inandırmağa çalışırdı ki, lap çəmənlərinin ətrini duyur, bu sözlər də qarınının canına o sarı yağın özü kimi yayılırdı, qarı öz vətəni Yayıq¹ torpağı haqqında, oranın çayları, çəmənləri haqqında danışırdı...

Elə bu vaxt rəzəzdin rəisi Ərnəfəs gəlib çıxdı – Ərnəfəsi, Boranlı Yedigeyin gəlişi münasibətilə Kospan dəvət eləmişdi, Ərnəfəsin gəlişilə, aydın işdir ki, kişi söhbəti başlandı, xidməti işdən, yol nəqliyyatından, yolları qar basmasından danışırdılar. Yedigeyin Ərnəfəslə bir az tanışlığı vardı: o, dəmir yolunda lap çoxdan işləyirdi, indi də yaxından tanış oldular. Ərnəfəs Yedigeydən yaşca böyük idi. Müharibə qurtarandan Ağ-Moynakda rəis idi, həm də hiss olunurdu ki, rəzəzddə hörmət-izzət sahibidir.

Artıq gecə idi. Eynilə Boranlıda olduğu kimi, burda da qatarlar səs-küylə keçir, şüşələri cinkildədir, külək də qarı-pəncərəni döyəcləyirdi. Nə qədər bənzəyişi olsa da, bu başqa yer idi, həmin Sarı-Özək dəmir yolunun kənarı olsa da, Yedigey bambaşqa adamları hatəsindəydi. O, burda qonaq idi, azğınlaşmış Qaranəri aparmağa gəlsə də, dəxli yoxdur, onu hörmətlə qarşılamışdılar.

Ərnəfəsin gəlişilə Yedigey özü də daha sərbəst və xoşhal hiss elədi. Qazax torpağının keçmişinə yaxşı bələd idi. Söhbət tezliklə səmtini dəyişib keçmişlərə qayıtdı, məşhur adamlardan, unudulmaz əhvalatlardan söz düşdü. Həmin axşam təzə Ağ-Moynak dostları Yedigeyin ürəyinə yaman yatmışdı. Bu dilxoşluğa təkcə şirin söhbət deyil, həm də ev sahiblərinin onu xoşhəllə qəbul edib, naz-nemətlə, içkiyə qarşılamaları da səbəb olmuşdu. Süfrədə araç da vardı. Soyuq yoldan gəlmiş Yedigey araçdan yarım stəkan vurub alcaq stolun üstündə açılmış süfrədəki şorabalardan ağzına atdı, üstündən də qurudulmuş cavan dəvə əti ilə donqar piyindən hazırlanmış duzlu qaxac – orkacla məzələndi, araçın istisi canına yayıldı, elə bil ruhu na sığal çəkdilər. İçkidən azacıq təsirlənmiş Boranlı Yedigey cana gəlib gülməsündü. Ərnəfəs də qonağın şərəfinə içməyi özüne rəva bilmişdi, onun da kefi bir qədər yuxarıydı. Buna görə də Kospandan xahiş elədi:

- Kospan, sən Allah, get mənim domburumu gətir.
- Bax, buna varam, – deyərək Yedigey təklifi bəyəndiyini bildirdi.
- Lap uzaqlıqdan domburda çala bilənlərə həsəd aparmışam.
- Sən deyənlə elə yaxşı çala bilməsəm də, Yedigey, amma sənəin şərəfinə çalışıb bir şey yadıma salaram, – deyərək Ərnəfəs pəncəyini atıb irəlincədən köynəyinin qollarını çirmələdi.

¹ Yayıq – qazaxca «Çayıq» (axar-baxarlı, geniş) deməkdir. Əvvəllər qazaxlar Urəl çayını belə adlandırdılar.

Çevik, dil-dil ötən Kospandan fərqli olaraq, Ərnəfəs daha toxtaq idi. Onun cüssəli bədəni, dolğun iri sifəti özüne qürrələnen adam təsiri bağışlayırdı. O, domburu əlinə alanda özü cəmləşirdi, elə bil bir az gündəlik qayğılardan aralandı. Ərnəfəs domburu kökləyə-kökləyə Yedigeyə uzun bir nəzər saldı. Onun iri, qara gözlərində dənizdə bərk vuran şüalar kimi işıq şərtləri görünürdü. O, simləri dilləndirib uzun və möhkəm barmaqlarını domburun pərdələrində gəzdirəndə, yeni-yeni xallar vuran Boranlı Yedigey başa düşdü ki, bu musiqini dinləmək ona baha başa gələcək. Heç demə qonaqlıqda fikri ötəri dağılıbmış, bir az kefi durulubmuş, domburdan çıxan ilk səslər onu yenidən özüne qaytarıb əzəblə-ağrılı qəm dəryasına atdı. Bunun səbəbi nəydi görəsən? Belə çıxır ki, bu musiqini qoşanlar Boranlı Yedigeyin başına nələr gələcəyini, onun alınına nə dərd-ələm, nə qəza-qədr yazıldığını əvvəldən bilirmişlər. Başqa cür olsaydı onlar hardan bilirdilər ki, Ərnəfəsin çağışında o özüni görüb – özüni eşidəndə nələr çəkəcək? Yedigeyin ruhu sızıldadı və dünyanın bütün qapıları taybatay olub özüne açıldı – sevinc, kədər, düşüncə, qeyri-müəyyən arzular və şübhə qapıları...

Ərnəfəs domburda, doğrudan da, əla çalırdı. Keçmiş adamların ürək döyüntüləri simlərdə yenidən cana gəlib ocağa atılan quru odun kimi ürəklərin odunu qızıdırıb daha da alovlandırır. O dəqiqələrdə Yedigey pəncəyinin döş cibində gizlətdiyi hədiyyə verilmiş şərhi oxşaya-oxşaya fikirləşirdi ki, dünyada sevdiyi bir qadın var, onun haqqında fikirləşməyin özü də onun üçün həm səfədir, həm də cəfa, onsuz yaşamaq mümkün deyil, elə buna görə də nəyin bahasına olursa-olsun onu tükənməz, tərəddüdsüz və sonsuz bir məhəbbətlə sevəcək. Elə Ərnəfəsin əlindəki dombur da gah zilə çıxıb, gah da bəmə düşərək bundan danışırdı. Havalar bir-birinə qarışaraq dənizdə dalğaların oynatdığı qayıq kimi Yedigeyin ruhunu yerindən oynadırdı. O, xəyalən yenidən gedib Aral dənizinə çıxdı, suyun sahil boyunca gözə görünməyən axarını xatırladı, axının səmtini ancaq six qadın saçları kimi uzanan yosunların sudakı üzünə səmtindən müəyyən eləmək olurdu, çünki onlar axın üzrə həmişə eyni səmtə tərəf meyl edirdilər. Vaxtilə Ukubalanın da saçları didən aşağı uzanırdı. Ukubala çiməndə onun da saçları axan o yosunlar kimi eyni səmtə meyl edirdi. O zaman, o, qarabuğdayı güləş bir gözəl idi. Domburun səsi Boranlı Yedigeyi təsirləndirib lap hayıl-mayıl eləmişdi. Elə təkcə bunun xətinə qışın günündə Sarı-Özəkdən bir günlük yol qəlməyən dəyərdi. «Elə yaxşı olub ki, Qaranər gəlib buralara çıxıb, – deyərək Yedigey fikirləşdi. – Özü bura gəlməklə, məni də dartıb gətirdi, gəlməyə məcbur elədi. Həç olmasa bir dəfə doyuncu dombura qulaq asdım. Əhsən sənə Ərnəfəs! Sən demə lap ustaslanmış! Heç xəbərim yoxmuş...»

Ərnəfəsə qulaq asa-asa Yedigey öz fikirlərinə dalmışdı. Çalışır-dı öz həyatına kənar gözələ bir nəzər salsın, düzənlikdə yüksəkklərə

qalxıb, qanadlarını sərərək hava axınında qıy vurub cövlan edərək aşağılarda hər şeyi görə bilən tənha çalağan kimi, o da öz ömür yolunun fövqünə qalxıb oradan hər şeyi görə bilsin. Təsəvvüründə qışın qarına bürünmüş Sarı-Özəyin ucsuz-bucaqsız mənzərəsi canlanırdı. Orda, dəmir yolunun azacıq haçalandığı yerdə bir-birinin böyrünə qısılmış bir necə ev, beş-altı da işıq ışırtısı görünürdü – bu Boranlı razıydı. Ukubala öz qızlarıyla bu evlərdən birindəydi. Qızlar yaqın ki, indi yatmış olarlar. Ukubala isə güman ki, oyaqdır. Yəqin fikrə gedib, ola bilməz ki, ürəyinə nəşə dammasın. Zərifə də oğlanlarıyla başqa bir evdədir. Zərifə şəksiz oyaqdır. Dərdi ağırdır, heç deyiləsi deyil. Görəsi günləri hələ qabaqdadır – uşaqlar atalarını başına nə gəldiyini hələ bilmirlər. Gec-tez biləcəklər, cidanı çuvalda gizlətmək olmaz.

Bir anlığa bu qaranlıq gecədə od pəskürən qatarların nəriti, fıslı, yolun qarını sovura-sovura necə getdiyini gözünün qabağına gətirdi – necə də sonsuz və kimsəsiz bir gecəydi. Onun qonağı olduğu və dombura qulaq asdığı yerdən çox da uzaq olmayan insan əli dəyməmiş çöldə, qarın, boranın içində ipə-sapa yatmayan Qaranər də oyaq idi. Nə rahatlıq, nə də yuxu eyninə idi. Sən bir təbiətin işinə bax! İl boyu gün yağır, Allahın var günü ələf yağır, güclü çənəsi bir an belə boş durmayıb kövsək vurur, mədəsi də elə buna uyğun qurulub, əvvəlcə ələfi diri-diri ötürür, sonra qaytarıb kövsək vura-vura üyüdü, gecə-gündüz işi budur, yol gedəndə də, lap yatan da kövsəyir, deyən nəyçün, onunçün ki, donqarlarına güc toplaya bilsin, donqarlar nə qədər iri, tunc kimi bərkdirsə, onun piyi də bərk və cövhərli, nə qışda qızanda elə erkəkliyin gücünü-zorunu bundan alır. Belə olanda nə qar, nə soyuq ona əsər eləmir, hətta sahibini də vecinə almır, onda qalmışdı kənar adamlar ola. Belə vaxtda o, coşub-daşan gücünün sərməstliyindən azğınlaşır, fironluq ələyir – yorulmaq bilmir, qorxusu-hürküsi olmur, yeməkdən-icməkdən qalır, ancaq aşub-daşan ehtirasını söndürməklə məşğul olur. Axı bütün il boyu birəcə bununçün yaşayıb, bununçün də hər gün, hər saat güc yağıb toplayıb! Bəli, Boranlı Yedigey elə bir vaxtda qonaqlıqda, isti otaqda oturub dombura qulaq asırdı, həmin o vaxtda da bu yerlərin həndəvərində boranlı gecədə, ayın işıq saldığı tarlı çölün düzündə qızmış Qaranər yerə-göyə sığmır, seçib bəyendiyi mayaları qışqançlıqla bütün kənar dünyadan qoruyur, qalın pirtlaşıq qara saqqalını zəhmli silkələyərək fəryadla nəşə çəkəndə quş quşluğuyla qanad salır, qorxudan bu mayalara yaxın gəlmirdi.

Domburun səsinə hissilyata qapılmış Yedigey bunları da fikirləşirdi...

Musiqi bir anlığa onun fikrini keçmişdən qodarıb bu günə gətirdi və təzədən bir də keçmişə qaytarırdı. Fikirləşirdi ki, onu sabah nə gözləyir. Onda ürəyindən qəribə bir arzu keçdi – ona əziz olan hər

şeyi, hər kəsi sinə gərib qadadan-bələdan qorusun, bütün dünya gəlib gözləri qabağında dayandı, qoy heç nə, heç kim yer üzündə pislik görüb neylim deməsin. Yedigey həyatı ilə bağlı olan adamların yanında özünü nəşə bir növ günahkar kimi hiss elədi, bu da ona dəruni bir qəmginlik gətirdi...

– Ehey, Yedigey, – deyə Ərnəfəs fikirli halda gülümsünərək asatadan simlərə toxundu.

– Yol səni yorub, deyəsən, dincəlməlisən, mən də dombur dıncıldatmağa vaxt tapmışam.

– Yox, nə danışsən, Ərnəkə, – deyə Yedigey səmimiyyətlə əllərini sinəsinə qoydu – əksinə, çoxdandır əhvalım belə yaxşı olmayıb. Əgər özün yorulmayıbsansa, səvab iş gör, çal.

– Xətrindən keçəni de, çalım.

– Üzün yaxşı bilərsən, Ərnəkə. Ustad özü bilir harda nə çalsın. Əlbəttə, köhnə havalar – daha əziz, daha doğmadır. Bilmirəm nədən-sə, ürəyə yatır, fikir-xəyal gətirir.

Ərnəfəs hal əhli kimi başını tərpətdi.

– Bax bizim bu Kospan da sənin kimidir, – deyə xasiyyəti xilafına susunlaşmış Kospana baxıb gülümsündü. – Elə ki, dombura qulaq asdı, elə bil kişi əriyir, bambaşqa adam olur. Belədi ya yox, Kospan? Amma bu gün qonağımız var, qonağı yaddan çıxartma. Qə-dəhlərə bir əl gözdür.

– Belə mənim gözüm üstə, – deyə Kospan təzədən dirçəldi, stəkanlara araq süzdü.

Onlar içdilər, məzələndilər. Bir az ara verəndən sonra Ərnəfəs domburu təzədən götürdü, simləri dıncıldadıb kökünə yoxladı.

– İndi ki, köhnə havalar ürəyindəndir, – deyə o, Yedigeyə üz tutdu, – onda bir əhvalatı yadına salacağam, Yedigə. Bu əhvalatı qocalarımızın çoxu bilir, elə sən özün də bilirsən. Yeri gəlmişkən deyim ki, sizin Qazanqap çox yaxşı nağıl ələyir, o, nağıl ələyir, amma mən nağıl ələyə-ələyə həm də çalıb-oxuyuram. Mənimki lap teatrdır. Sənin şərəfinə, Yedikə. «Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdülxana müraciəti».

Yedigey razı halda başını tərpətdi, Ərnəfəs simlərə toxundu. Yedigeyin çox yaxşı bildiyi bu əhvalatı domburda gözəl bir bərdəşlə başladı, Yedigeyin səksəkəli qəlbi yenidən sızladı, çünki bu əhvalatda olanlar xüsusi bir kədər və anlamla onun ruhunda əks-səda verirdi.

Dombur gurlayır, Ərnəfəsin sinədən gələn qalın səsi də bu səse calanaraq məşhur cirau¹ Rəhimalı ağanın faciəvi taleyini nağıl eləməyə üçün çox gözəl bir ahəng yaradırdı.

Rəhimalı ağa, on doqquz yaşlı xanəndə qız Bəyimaya vurulan da sinni altmışı ötmüşdü, qız bir ulduz olub onun ömür yoluna işıq

¹ Dəsgaha giriş musiqi.

² Cirau – o yerlərin el aşığı.

salmışdı. Əslini axtarsan, qızın özü ona vurulmuşdu. Ancaq Bəyimay sərbəst böyümüş, öz istədiyi kimi yaşayan, ürəyindən keçəni eləyən bir qızıydı. Di gəl ki, camaat bunu Rəhimalı ağaya irad tutdu. O çağdan-bu çağa bu macərənin-həm tərəfdarları, həm də əleyhdarları var. Laqeyd qalan yoxdur. Bir para adam Rəhimalı ağanın hərəkətini pisləyib qəbul eləmir, təkid eləyirlər ki, onun adı unudulsun, bəziləri də onu başa düşür, halına yanır, bu nakam məhəbbət macərəsini dildən-dilə nəsilən-nəslə keçirib yaşadırlar, Rəhimalı dastanı indiyə kimi də yaşayır. Rəhimalı ağanı həmişə sövənləri də olub, tərəfdarları da.

Həmin o gecə Yedigey Abutalıb Kuttubayovun kağızları arasında axtarış aparanda Rəhimalı ağanın qardaşı Əbdülxana mürciətini tapan çalağangöz müstəntiqin necə söyüb özündən çıxdığını xatırladı. Abutalıb isə tamam əksinə, bu barədə çox yüksək fikirdəydi, bu əhvalatı səhra hətəsi haqqında poema adlandırmışdı: sən demə almanlarda da cavan bir qıza vurulmuş böyük və müdrik bir qoca varmış. Abutalıb Rəhimalı ağa dastanını Qazanqapın dilindən yazmışdı ki, uşaqları böyüyüb ərsəyə çatanda oxusunlar. Abutalıb deyirdi ki, bəzən bir adamın şəxsi taleyi, ondan çıxarılan nəticənin qiyməti o qədər yüksək, əhatə dairəsi o qədər geniş olur ki, bir adamın başına gələnləri o dövrdə yaşayan bütün adamlara, hətta ondan çox-çox sonralar dünyaya gələnlərə də şamil eləyə bilərsiniz...

Onun qabağında oturan Ərnəfəs domburun ilhamla çalıb oxuyurdu, halbuki razıyerdə rəisinin hər şeydən əvvəl əsas vəzifəsi yola baxmaq, dəmir yolunun öz öhdəsinə düşən müəyyən bir sahəsinə cavabdeh olmaqdır, belədirsə bəs nəyə görə o, uzaq keçmişin bir əzab əhvalatını – Rəhimalı ağanın sərgüzəştini öz başına gələn əhvalat kimi ürəyində gəzdirib Rəhimalı ağanın özü kimi əzab çəkməlidir?.. Musiqi deyilən şey budur, əsl ustad oxumağı belə olurmuş, – deyər Yedigey fikirləşdi, – o anda dəyərdilər öl, vallah, ölüb təzədən dirilərdi... Ah, keşəkə adamın ürəyində həmişə belə bir işiq yanaydı ki, adam aydın və sərbəst şəkildə özü haqda ən yüksək duyğularla düşünə bilirdi...

Yedigey yatağa girməmişdən qabaq havasını dəyişsə də, ev sahibləri ona rahat, isti yer düzəldib hər bir evdə qonaqçara üçün qorunub saxlanılan qatı açılmamış mələfə salsalar da Yedigey təzə yerdə elə o saat yuxuya gedə bilmədi. O, pəncərənin qabağında uzanıb küləyin çərçivə taxtalarını taqıldadıb fətləməsini, gah bu, gah da o biri səmtə gedən qatarların səsinə eşidirdi... O, səhərin açılmasını gözləyirdi ki, azğınlaşmış Qaranərin hovunu alıb mümkün qədər erkən yola çıxsın, Boranlıya tez çata bilsin, çünki Boranlıda hər iki evin uşaqlarının gözləri yolda qalıb, çünki bu uşaqların hamısı ona eyni dərəcədə əzizdir, çünki onun yeganə həyat məqsədi o uşaqların qadadan-bələdan uzaq olmasıdır... Onu da fikirləşirdi ki, Qaranəri

nə yolla ram eləsin. Bu da işdir, sən Allah, axı onun bəxti niyə belə bəd gətirir, bir işə bax, dəvənin də ən azgını, qudurğanı ona düşüb, baxanda adamı vahimə basır, iş o yerə çatıb ki, vurub gəbərtmək istəyirlər... Axı heyvanı nə cür başa salasan – yaxşı nədir, pis nədir... Axı o bura havadan gəlib çıxmayıb – təbiət özü onu dartıb gətirib. Qaranərsə nəhəngdir, qüdrətlidir, onun üçün heç bir sədd-sərhəd yoxdur, qorxu nə olduğunu bilmir, yolunun üstünə çixanı o saat məhv elər... Bəd ayaqda adam başına nə çarə qılsın, odunu-hovunu nə cür alsın? Onu zəncirləyib bütün qışı ağılda saxlamaqdan başqa əlacı yoxdur. Yoxsa öz əməli öz başına bəla olar, Kospan da olmasa bir başqası vurub öldürər, sonra əlim hara çatar... Yuxuya gedəndə Ərnəfəsin oxumağını və çalğısını bir də fikrində dolandırdı, belə adamlara rast gəlib onlarla keçirdiyi gecə üçün çox xoşal oldu. Nə vaxtlarsa nakam məhəbbətə mətbələ olmuş haqq aşığı Rəhimalı ağanın əzabı-nəhnəti domburun səsinə yenicən canlanıb onun qəlbində yer ələmişdi. Onların arasında heç bir ümumi cəhət olmasa da, Yedigey bu əhvalatda öz ağırlarına uzaq bir həmahənglik duyurdu. Rəhimalı ağanın keçmişlərdə keçirdiyi üzüntülər indi Sarı-Özək çöllüyündə yaşayan Boranlı Yedigeyin qəlbində əks-səda tapırdı. Yedigey dərinədən köksünü ötürdü, yerində qurcalandı, daxilindəki qeyri-müəyyənlikdən bir nəticə hasil eliyə bilmədikcə onu qüssə, kədər bürüyürdü. İndi neyləsin, başına nə çarə qılsın? Zərifəyə nə desin, Ukubalaya nə cavab versin? Hey hərənləb-dolamb özünü bir yolayrıcına çıxara bilmirdi, yuxuya gedəndə birdən gördü ki, Aral dənizindəirdi... İlahi, gör nə qədər küləkliydi – dözümlə çatmır, baş hərənləndirdi... Uşaqlıq vaxtlarında olduğuy kimi yenə də özünü qağayı kimi sərbəst hiss eləmək, burulğanlar, körpülü dalğalar üzərində qanad gərib cövlan etmək arzusu ilə dənizə baş vurdu, bütün varlığı sevinc, fərəh içindəydi. Bir də qızıl məkrəni dənizə buraxmağı yuxusuna girdi. Məkrə ağır, həm də oynaq idi, onu dənizə aparın vaxt, balığın canlı gövdəsini duyur, doğma mühitinə necə can atdığına hiss eləyirdi. O ləpəpöyündə yeriyəndə, elə bil ki, dəniz onu qarşılamaq üçün qabağa gəlirdi, o da üzünü küləyə güldürdü, sonra da əllərini boşaltdı, qızıl məkrə havanın tünd göylüyündə canlı gövs-qüzeh kimi bərq vuraraq axa-axa sürüşüb suya düşdü... Musiqi də hardasa öz davamındaydı... Kimsə ağlayır, öz taləyindən şikayətlənirdi...

Həmin gecə çöldə şaxtalı, sərt külək cövlan edirdi. Şaxta getdikcə güclənirdi. Boranlı Qaranərin seçib bəyəndiyi və qoruduğu dörd baş maye özlərinin arxax yeri, kiçik təpənin daldağında sakitcə dayanmışdı. Küləyin sovurduğu qardan qorunmaq üçün qısılarlaq başlarını bir-birinin boynuna qoyub isinmək istəyirdilər, amma onların qılı hökmdarı yazıqlara rahatlıq vermirdi. Qaranər hey vurur-xur, onların başına dolanıb nəyə çəkir, mayaları kiməsə, nəyəsə

qışqanırdı, kim bilir, bəlkə də yuxarıda dumanlar arasından sıyrılıb işıq saçan ayın özünə qışqanırdı.

Qaranər özünə yer tapa bilmirdi. Boranlı-dumanlı qarı tapda-ya-tapdaya vurnuxurdu. Bu qoşadonqar, uzunboyun, kılkalıbaş, nə-rə çəkən qara heyvanda nə qədər güc olarmış! O, elə indinin üstündə də sevgi yolunda zəhmətə qatlaşırdı, mayalardan gah birini, gah da o birini dəhmərləyib baldırından-budundan dişləyərək təkləməyə çalışırdı, amma Qaranər bu yerdə lap ağ eləmişdi, mayalar gündüz ona yaxınlaşmaq üçün özləri həvəs göstərirdilər, indisə gecə vaxtı rahatlanmaq istəyirdilər. Buna görə də mayalar cavabında narazılıqla çəmkirir, onun yersiz hərəkətlərinə cavab qaytarır, «əl» vermirdilər. Gecə dinclik istəyirdilər.

Sübhə yaxın Boranlı Qaranər də bir qədər rahatlanıb, sakitlik tapdı. O, mayaların yanında durub, hərdən bir nərildəyir, elə bil yuxudan diksinib vəhşi nərələrlə ətrafa göz yetirirdi. Mayalar da rahatlanıb qarın üstünə yatdılar, dördü də böyür-böyürə verib, boynu uzana, başısağı sakitləşdilər, gözlərinə yüngülvarı çimir gəldi. Yuxularında balaca-balaca köşək gördülər, bir də hardansa gəlib buralara çıxan o biri nərələri döyüslərdə yenib onları ələ keçirən bu Qaranərin gücündən yaranmalı olan köşəkləri də gördülər. Hətta yuxularında yovşan ətirli yay günlərini də gördülər, balaların əmcəklərə zərif-zərif toxunmağını da hiss etdilər və bunun təsirindən yelinlərində bir süd həsrəti duyduqlar... Boranlı Qaranər isə necə vardı, eləcə də keşikdə durmuşdu, külək də onun pırtlaşıq qıllarına dolaşib səslənirdi...

Bu vaxt əbədi küləklərin yuyub sığal verdiyi Yer kürəsi öz dövrünü vururdu. Günəşin ətrafında dövr eləyə-eləyə öz oxu ətrafında da fırlanırdı, nəhayət, Sarı-Özək olan böyrünü günə verdi, bu yerlərdə sabah açıldı, Boranlı Qaranər də birdən gördü ki, iki nəfər maya dəvənin üstündə ona tərəf gəlir. Onlardan biri Yedigey, o biri də Kospandı. Kospan özüylə tüfəng də götürmüşdü.

Boranlı Qaranəri hirs götürdü, əsdi-coşdu, qəzəbi kükrəyib qaynadı, nə-rə çəkdi-bunlar nə cəsarətlə bu səmtə ayaq basıblar, necə cürət eləyib onun mayalarına yaxınlaşıblar, nə hünərlə onun işinə maneçilik eləmək istəyirlər? Qaranər uzunboyun başını dik tutub qəzəblə, kinli-küdurətli bir nə-rə çəkib dişlərini ağartdı, əcdaha kimi ağzını ayırub iti dişlərini bir-birinə vurub şaqıldatdı. Şaxtılı havada onun ağzından tüstü kimi buxar çıxır, elə o dəqiqə də qara yalına yatıb ağ naxışlarla qırovlanırdı. Bu müdaxilə Qaranərə bərk əsər eləmişdi, buna görə də həyəcədən pəşo eləməyə başladı, paçalarını ayırub küləyə qarşısqırnaq buraxdı, küləyin dağıdıb səpalədiyi sidikdən ətrafımız izi iyi basdı, buz bağlamış damlalar Yedigeyin üzünə çirpildi.

Yedigey dəvədən yerə tullandı, kürkünü qarın üstünə atıb yüngülləşdi – pambıqlı gödəkədə qalib dəstəyə dolanmış şallaqlı qamçıni açmağa başladı.

– Özünü gözlə, Yedigə, bir şey olsa, onun işini bitirəcəm, – deyə Kospan tüfəngi hazırladı.

– Yox, elə şey eləmə. Mən sarıdan narahat olma. Sahibi mənəm, özüm də cavabdehəm. Bərk ayaqda öz hayına qal. İşdi, sənin üstünə cumsa, onda işini gör.

– Yaxşı – deyə Kospan razılaşdı, mayanın da belindən yerə düşmədi.

Yedigey kəskin hərəkətlə qamçının şallağını havada oynadıb şappıldaraq öz Qaranərinin üstünə yeridi. Onun üstünə adam gəldiyini gören Qaranər daha qəzəblə əsib-coşdu, nərildəyə-nərildəyə, ağzının seliyini axıda-axıda ona tərəf yortdu. Mayalar da ona baxıb arxaclarından qalxdılar, narahat halda yorta-yorta dövrə vurmağa başladılar.

Yedigey, adətən, bu şallaqla yolları qar basanda vəl qoşulmuş dəvələri qovardı, o, indi şallağı şappıldadıb, qarı basa-basa hələ uzaqdan Qaranəri səslədi, ümidi də bu idi ki, bəlkə onu səsinədən tanıdı:

– Ehey, Qaranər! Axmaqlıq eləmə! Deyirəm axmaqlama! Mənəm! Korsan, mənə görmürsən? Səsimi eşitmirsən, deyirəm ki, mənəm!

Amma Qaranər onun səsinə məhəl qoymadı, pırtlaşıq tükərlərin arasından dəvənin quduzlaşmış nəzərlərini görəndə Yedigeyi vahimə basdı, elə bil belindəki donqarları əsdirə-əsdirə onun üstünə yerindən oynamış qara bir dağ gəlirdi. İşi belə görəndə qulaqlı papağını başına bərk basıb, şallağı işə salmalı oldu. Qətranlanmış ağır göndən hörülmüş şallağın yeddi metr uzunluğu vardı. Dəvə nə-rə çəkib Yedigeyin üstünə cumurdu ki, onu dişinə keçirsin, ya da yerə sərələyib tapdağının altına salsın, Yedigey isə onu yer gücü ilə şallaqlayib yandırır-yaxır, yaxına qoymurdu, qamçıni yıganda geri çəkilib, təzədən qışqıra-qışqıra onun üstünə cumurdu ki, bəlkə özünə gəlib onu tanıdı. Onlar bu cür kəllə-kəlləyə gəlib, güzəştə getmək istəmərdilər, hərsi də özünə görə haqlıydı. Yedigey Qaranərin öz istəyi yolunda dönməzliyini, onun ipə-sapa yatmaq meyində olmadığını görəndə sarsıldı, amma başqa əlacı da yox idi. O, təkcə ondan ehtiyat ələyirdi ki, qəflətən Qaranərin gözünü vurub tökməsin, yerdə qalanların eybi yoxdu. Yedigeyin yenilməzliyi, nəhayət ki, heyvanın inadına üstün gəldi. Qamçıyla üz-gözünü yandıra-yandıra, qışqıra-qışqıra dəvənin üstünə yeridi, sonra da onun üst dodağını ələ keçirdi, elə dırnaqlı yapışmışdı ki, sanki bu dəqiqə üzüb qoparacaqdı, elə burdaca fürsət tapıb əvvəlcədən hazırladığı kəndirli onu buruntaqladı. Qaranər buruntağın ona verdiyi dözülməz əzabdan iniltiyə mələdi, onun hə-

dəqənlənmiş, qırpımsız, qorxudan və ağrıdan sönükmüş gözlərində, güzgüdə olan kimi Yedigey özünü əksini görəndə öz görkəmindən vahiməyə düşüb bir an geri atılmaq istədi. Bir anlığa ürəyindən keçirdi ki, hər şeyi atıb getsin, axı nəyə görə heç bir günahı olmayan bu heyvana bu cür əzab verməliydi, elə həmin dəqiqə də fikrini dəyişdi: onu Boranlıda gözləyirdilər, Qaranərsiz qayıda bilməzdi, yoxsa onu ağ-Moynaklı qonşuları vurub gəbərdəcəklər. Buna görə də öz istəyinin əksinə getdi. Hökmü-lə-hikmətlə qışqırıb dəvəyə qaraqorxu gəldi, sonra da onu yerə yatmağa məcbur elədi. Qaranər hələ də müqavimət göstərir, inildəyir, nərildəyir, od yağın ağzından isti nəmli nəfəsini Yedigeyin üzünə vursa da, sahibi dönmək bilmirdi.

– Kospan o ahığı bəri tulla, o mayaları da qov tərənin dalına, bu görməsin! – deyə Yedigey Kospana qışqırdı.

Kospan elə o dəqiqə mayanın belindəki ahığı ona tulladı, özü də Qaranərin sürüsünü qovmağa yönəldi. O vaxtadan hər şey tamam oldu – Yedigey ahığı tez Qaranərin belinə qoydu, Kospan da qaçıb qarın üstünə tullanmış kürkü Yedigeyə gətirdi, o, kürkü tələsik geyinib ləngimədən, alıxlanmış, hovu alınmış Qaranərin belinə qalxdı.

Qəzəblənmiş dəvə hələ də ayrıldığı mayaların yanına qayıtmağa cəhd edirdi, hətta başını yana atıb sahibini qapmağa çalışırdı. Amma Yedigey də işini bilən adamdı. Qaranərin nəriltisinə, iniltisinə, qəzəbli faryadına, əsəbliklə ulamasına məhəl qoymadan onu qarlı düzdə inadla qovur, ahığını başına gətirməyə çalışırdı.

– Hə, çər dəymiş! Di bədir! – deyə ona acıqlanırdı, – sus daha! Onsuz da geri qayıdan döyülsən. Malbaşsan, malbaş! Elə bilirsən sənə yazığımı gəlmir? Mən olmasaydım sənə ziyankar, qudurğan bir vəhşi kimi gülləylə vurmuşdular. Nə? deyə bilirdim axı? Lap düz deyirlər, qudurmusan, özü də nə cür! Qudurmusan, üstəlik sarsaqlaşmışan! Belə olmasaydı, daha gəlib bura niyə çıxırdın, öz mayaların bəs elə-mirdi? Yadında saxla, evə çatdıq – sənin daha özgə dəvə sürülərində şuluqluq eləməyin qurtardı! Sənə zəncirləyəcəm, indi ki, belə nənəcib çıxdın, addım atmağa qoymayacağam!

Yedigey onu hədələməklə, hər şeydən əvvəl, özünü öz gözündə doğrultmaq istəyirdi. Qaranəri Ağ-Moynak mayalarının yanından zor gücünə aparırdı. Bu da əslində insafdan deyildi. Sakit heyvan olsaydı nə vardı ki! Bax elə bunun üçün də mindiyi mayanı Kospanın yanında qoymağa məcbur oldu, Kospan söz verdi ki, imkan düşən kimi mayanı Boranlıya gətirəcək, – vəssalam, nə ağrısı var, nə itkisi. Amma bu çər dəymişin hər addımı başa beladır, bəla.

Boranlı Qaranər təzədən ahıq altına düşüb, sahibinə ram olduğuna görə bir azdan sakitləşib susmağa məcbur oldu. İndi daha ararib nərildəyir, yerişini düzəldib addımlarını yüyürləşdirirdi, tezliklə lap yüksək sürət götürdü – löhrəm yerişə keçib, həmişəki kimi iti addımlarla Sarı-Özək yolunu qaçılayırdı. Yedigey də rahat-

lıq tapdı, donqarların arasındakı çökəkədə yerini rahatladı, külək vurmasın deyə boyun-başını əməlli bürükb-bürkdü, qulaqlısının qulaqlarını yaxşıca bağladı, səbirsizliklə Boranlı deyilən yerə çatmağını gözlədi.

Ancaq hələ evlərinə xeyli yol vardı. Bəxtindən hava da babat idi. Bir az küləkli, azacıq da buludluqdu. Bu tezlikdə boran-zad ola bilməzdi, əlbəttə gecəyə qalsaydı, hər şey ola bilərdi. Boranlı Yedigey Qaranəri tutub cilovunu yığa bildiyi üçün razı qayıdırdı, bu məmnunluq həm də dünən gecə Kospangildəki dombur çalığı və Ərnəfəsin oxumağıyla bağlıydı.

Yedigey qeyri-ixtiyari olaraq yenidən öz uğursuz ömrünün fikirlərinə qərç oldu. Sən bir müsibətə bax! İndi nə cür ələsin ki, nə şey yansın, nə də kabab, onu üzən ağrılar da gizli qalmasın, hər şey açıq-aşkar desin – yəni məsələ belədir. Zərifə, mən səni sevirəm. Əgər Abutalibin uşaqları atalarının familiy ilə bir yana çıxma bilməzlərsə, əgər Zərifə razıdırsa, gözlərim üstə, qoy uşaqları Yedigeyin familinə keçirsin. Əgər onunun famili Daula və Erməkə yarayarsa buna ancaq şad olar. Qoy onlar üçün dünyada heç bir sədd-sərhad, sıxıntı olmasın. Qoy həyatda öz gücləri, bacarıqlarıyla gün-dirrik qazansınlar. Məgər belə şey üçün famili heyifsilənmək olar? Bəli, yolda Boranlı Yedigeyin ürəyindən belə fikirlər də keçmişdi.

Artıq gün əyilmişdi. Yorulmaq nə olduğunu bilməyən Qaranər nə qədər inad eləsə də, nə qədər qəzəblənsə də öz sahibini ləngitmirdi. Budur, qabaqda Boranlının dərələri görünməyə başladı, bu da tanış çala-çuxurlar, bu da böyük təpəlik, qabaqdadakı dəmiryol haçasının yanında da məskən salmış Boranlı. Bacalardan çıxan tüstü burula-burula qalxırdı. Görəsən, onun doğma ailələri necədir. Onlardan cəmi-cümlətəni birçə günlüyə ayrılısa da elə nigərandır ki, elə bil bir ildir üzlərini görmür. Onlar üçün möhkəmcə darıxıb – xüsusilə Qaranər addımlarını daha da yeyinlətdi. Tərləmişdi, şövqən gedirdi, ağzından qatı buxar buraxır, addımlarını geniş atırdı. Yedigey evlərinə çatana kimi, rəzyezddə iki qatar rastlaşıb ayrıldı. Onlardan biri qərbə, o birisi şərqə getdi...

Yedigey evinin arasından dayandı ki, elə o dəqiqə də Qaranəri ağıla salıb bağlasın. Tələsirdi, tez yerə basdırılmış dirəyə bərkidilən yoğun zənciri götürüb dəvənin qabaq ayağını buxovladı. Bununla da ondan əl çəkdi: «Qoy hələ soyusun, ahığım sonra götürərəm». Nədən-sə çox tələsirdi. Geyimiş küreyini və qıçlarını düzəldib, ağıldan çıxanda böyük qızı Səulə qaçaraq gəldi. Kürkü maneçilik eləsə də Yedigey onu qucaqlayıb öpdü.

– Donarsan, ay qız, – dedi, qız yüngül paltarda ydı. – Qaç evə. İndi gəlirəm.

– Ata, – deyə Səulə atasına sığındı, – Daulnan, Ermək getdilər.

– Hara getdilər?
 – Həmişəlik getdilər. Analarıyla. Qatara minib getdilər.
 – Getdilər? Nə vaxt getdilər? – Hələ də söhbətin nədən getdiyindən heç nə qanmayan Yedige y qızının gözlərinə baxıb təzədən soruşdu.

– Hə, elə bu gün səhər.
 – Belə de! – Yedige y cavab verəndə səsi titrədi. Dı yaxşı sən qaç evə, – deyə qızı buraxdı. – Gəlirəm, gəlirəm, sən get evə...

Səulə tini burulub getdi. Yedige y isə tələsik, ağılin qapısını bağlamadan, sırıqlısının üstündən kürkü necə geymişdisə elə o cür Zərifəğilin baraklarına yollandı. Gedirdi, amma eşitdiyinə inanmırdı. Uşaq yəqin nəyisə səhv salıb. Belə şey gərək olmasın. Ancaq evin artırmasında çoxlu ayaq izləri vardı. Yedige y qapının əl yerini hirsələ çəkib içəri girəndə, artıq çoxdan soyuyub buza dönmüş güncədə-bucaqda lazımsız tullantılar atılıb qalmış boş otağı gördü. Nə uşaqlar vardı, nə də Zərifə!

– Belə də şey olar? – deyə Yedige y pıçıldayıb, hələ də baş vermiş hadisəni anlayıb barışmaq istəmədi. Otağın boş qaldığı açıq-aşkar bilinsə də Yedige y kədərli bir təəccüblə dilləndi. – Deməli, gediblər?

Onun halı pisləşdi, elə pisləşdi ki, ömründə belə hala düşməmişdi. O, əyində kürk, otağın ortasında soyuq sobanın yanında durub, bu əvəzsiz itkinin, ona qarşı olan haqsızlığın müqabilində içində qalxan hönkürtünün, hayqırtının əlində aciz qalıb, nə edəcəyini, bundan sonra necə yaşayacağını bilmirdi. Pəncərənin qırağında Erməkin yadından çıxarıb qoyduğu fal daşları tökülüb qalmışdı, bu həmin o qırx bir daş idi ki, onlar, çoxdan dünyadan köçmüş atalarının, nə vaxt qayıdacağını bilmək üçün fal açmaq öyrənmişdilər, məhəbbət və ümid daşlarıydı bu daşlar. Yedige y bu daşları xıslamlayıb ovcunda sıxdı – vassalam, onlardan qalan birca bu daşlardı. Daha özüylə bacara bilmədi, çevrilib od tutub yanan üzünü divarın soyuq taxtasına söykədi, boğuc, ümitsiz bir hönkürtü ilə ağladı. O ağladıqca ovcundakı daşlar bir-bir dözəməyə tökülürdü. Yedige y daşları ovcunda sıxıb saxlamağa çalışırdı, ancaq qıc olan barmaqları sözüne baxmır, daşlar bir-birinin ardınca sürüşüb küt bir taqultıyla yerə düşür, hərəsi də kimsəsiz qalmış evin bir güncünə diyirlənirdi...

Sonra da o, divara sirtünə-sirtünə, ağır-ağır çömbəlib, arxasını divara söykədi, elə-beləcə də, kürkün içində, papağının qulaqları bağlı halda acı-acı ağlayıb içini çəkdi. Zərifənin dünən bağışladığı şərfi cibindən çıxarıb gözlərinin yaşını sildi...

Yedige y kimsəsiz qalmış barakda beləcə tək oturub baş vermiş hadisəni anlamağa çalışırdı. Belə çıxırdı ki, Zərifə uşaqlarını da götürüb, qəsdən, onun burda olmadığı vaxt çıxıb gedib. Deməli, o özü belə istəyib, ya qorxub ki, birdən Yedige y onları buraxmaz. Elə

doğrudan da Yedige y onları heç vəchlə, nəyin bahasına olur-olsun qoymazdı getməyə. Bu nə ilə nəticələnsə də, burda olsaydı qoymazdı getsinlər. İndisə daha gecdir, nə faydası var oturub içini yesin ki, getməsəydi işlər necə ola bilərdi. Onlar daha yoxdu. Zərifə yox idi! Uşaqlar da yox idi! Yedige y onlardan heç ayrıldımı? Bunu Zərifə başa düşüb ki, Yedige y burda olmayanda çıxıb getməlidir. Öz işini yüngülləşdirib, amma onun haqqında fikirləşməyib ki, o gəlib barakı boş görəndə nə hala düşəcək.

Axı bir adam razeyəddə onlar üçün qatar saxlamalıydı! Kim ola bilər? Məlum şeydir ki, Qazanqap, daha kim olacaq! Əlbəttə ki, Qazanqap Stalinin ölüm günündə Yedige y elədiyi kimi stop-kranı çəkib qırmayıb. Danışıb, razeyəddin rəisindən xahiş eləyib ki, yolüstü minik qatarlarından birini dayandırsın. Tipin biridir. Bu qazanda Uku-balanın da çömçəsi olmamış olmaz, çalışıb onları burdan mümkün qədər tez rədd eləyib yola salsın! İndi dayanın bir! Başına vurmuş qara, küt intiqam hissi coşur, beynini qıcıldadırdı, – bu saat istərdi ki, bütün gücünü toplayıb, Allahın lənətinə gəlmiş bu Boranlı deyilən razeyəddə nə varsa, hamısını vurub dağıtsın, elə dağıtsın ki, heç çöpü çöp üstündə qalmasın, sonra da Qaranəra minib Sarı-Özək çöllərinə üz tutsun, orda da achiqdan, soyuqdan ölüb getsin. O, heysiz, həlsiz və sarsılmış vəziyyətdə boş barakda oturmuşdu. Təkcə küt bir ümidsizlik, çarəsizlik qalmışdı: «hara getdi, niyə getdi? Hara getdi, axı niyə getdi?».

Axır evinə gəldi. Ukubala dinməzəcə onun kürkünü, papağını, keçə çəkmələrini alıb evin güncünə qoydu. Boranlı Yedige yin donub daşa dönmüş, bozarmış sifətindən nə fikirləşdiyini, nə eləmək qəsdində olduğunu bilmək mümkün deyildi. Gözləri də elə bil işıqdan düşmüşdü. Bu gözlərdən nə isə oxumaq mümkün deyildi, amma birca o sezilirdi ki, o ilahi bir güclə özünü ələ almaq, sakit saxlamaq istəyir... Ukubala bayaqdan neçə dəfə samovara od salmışdı, ərini gözləyirdi. Samovar qaynayırdı, içindəki kömür hələ də közəyirdi.

– Çay qaynardı, – deyə arvadı sükutu pozdu. – Od kimidi.

Yedige y dinməzəcə ona ani nəzər salıb qaynar çayı qurtumlayırdı. O, çayın qaynarlığını duymurdu. Hər ikisi gərginlik içində sözün açılmağını gözləyirdi.

– Zərifə uşaqlarını da götürüb köçdü, – deyə, nəhayət, Ukubala dilləndi.

– Bilirəm, – deyə Yedige y başını piyalədən qaldırmadı. Bir qədər sükuttən sonra yenə də başını piyaladan qaldırmadan soruşdu: – Hara köçdülər?

– Bizə bir söz demədi, – deyə Ukubala cavab verdi.

Elə bununla da qurtardılar, Yedige y qaynar çayla dil-dodağını pöşləsə də bunun fərqi nə varmadan birca şeyin dərdini çəkirdi: tək

özündən çıxıb partlamasın, birçə bu ev-əşikdə nə varsa, vurub dar-madağın ələyib uşaqları qorxuya salmasın, birçə xata çıxartmasın...

Çayını içib qurtarandan sonra yenə də doqquza çıxmaq istədi. Keçə çəkmələrini, kürkünü və papağını təzədən geydi.

– Hara? – deyə arvadı soruşdu.

– Heyvana bir baş çəkim, – deyib qapıdan çıxdı.

Qısa qış günü tamam olub başa çatmışdı. Hava gözgörəti qaralıb qatılışdı. Soyuq da getdikcə sərtləşir, yer süpürən külək baş qaldırır, yerdə nə vardısı dalğa-dalğa silib-süpürüb aparırdı! Yedigei tut-qun halda ağıla tərəf getdi. Ağıla girəndə nəriltiliyə zənciri kökündən qoparmağa çalışan Qaranərə əsəbiliklə göz ağardıb çısqırdı:

– Sən hələ də anqırırsan! Hələ də dincələ bilmirsən! Yaxşı, əclaf, indi sənən danışaram! Söhbətimiz lap qısa olacaq! İndi dünya eynimə deyil!

Yedigei Qaranərin böyrünə bərk bir dürtmə vurdu, ağzından çıxan söyüşləri yağdıra-yağdıra onun belindən alığı götürüb kənara vızıldatdı, ayağından zənciri açdı. Sonra da cilovundan yapışdı, o biri əlində də dəstəyə sarınmış qamçı vardı. Qüssəylə zarıyan nərin noxtasından tutub çöllüyə çəkdi. Yedigei bir neçə dəfə geri dönüb Boranlı Qaranərin noxtasını darta-darta onun üstünə qıncandı ki, zəhlətökən zarılıtsına son qoysun, amma ona təsir eləmədiyini görüb tüpürdü, daha ona fikir vermədi, Yedigei dəvənin iniltisində səbrlə dözüb axşamın qaranlığında yavaş-yavaş şəklini itirən çöllükdə qarı basa-basa versüpürən küləyə qarşı tutqun, bikiyə halda gedirdi. Nəfəsi tənqisə də dayanmadan gedirdi. Başını aşağı salıb belə fikirli-fikirli çox getdi. Rəzəyeddən əməlli-başlı uzaqlaşmışdı, təpəliyini yanında Qaranəri saxlayıb ona qaddarcasına divan tutdu. Kürkünü çıxarıb qarın üstünə tulladı, tələsik noxtanın ucunu sıraqılısının üstündə toqqasına düyünlədi ki, dəvə əlində qopub qaça bilməsin, həm də əlləri boş olsun, hər iki əlilə tutduğu qamcını saqqıldadıb bütün hirs və ağrısını Qaranərin üstünə tökərək onun amansızcasına döyməyə başladı. Qaranərə zərbəni zərbə ardınca endirir, qızğınlıqla, amansızlıqla döyür, xırıltılı səslə söyüşlər yağdırır, onu lənətləyirdi:

– Al gəldi! Al! Əclaf heyvan! Təqsirin hamısı səndədir! Sənə görə! Bütün günah səndədir! İndi ipini buraxacam. Rədd ol, hara gədirsən get! Amma əvvəlcə səni zəlifl ələyəcəyəm! Al gəldi! Al! Ağgöz çər dəymiş! Sənin gözün doyan deyil, gözün elə orda-burda, yad yerlərdədir. Elə sənin dalınca gedəndə o uşaqları götürüb gedib! Sizin nə vecinizədir ki, mən nə çəkirim! İndi mən bu yer üzündə nə cür yaşayım? Onsuz mən neyləyim? İndi ki, sizin vecinizə deyil, elə mənim də vecimə gəlmir! Al, itin belindən gələn!

Qaranər anqırır, dartinir, zərbələrdən yayına bilmirdi, qorxu və ağrıdan dəli kimi sahibini yıxdı, qarın üstündə sürüyə-sürüyə

qaçmağa üz qoydu. O, öz sahibini dəli bir inadla, görünməmiş bir güclə, adi odun parçası kimi sürüyürdü ki, təkəi ondan can qurtara bilsin, sərbəstliyə çıxsın, o yerdən ki, onu zorla gətirmişdilər, təzədən ora qayıtsın.

Qaranər onu sürüdükcə Yedigei qar içində çapalayır, ağız-burunna qar dola-dola çıxırırdı:

– Dur! Dayan deyirəm, dur!

Papağı başından düşdü, üz-gözü qar yığınlarına dəydikcə yandırır, soyuq qar başına, qarnına çırpılır, boyun-boğazına dolurdu, qamçısı əlinə dolamışdı, Qaranəri heç cür saxlamaq mümkün deyildi ki, kəmərinə keçirdiyi noxtanı aç bilsin. Qaranər isə onu vahimə, qorxu içində sürüyür, xilasını ancaq qaçmaqda görürdü. Kim bilir, əgər Yedigei görünməmiş bir möcüzə gücünə toqqasını boşaldıb noxtanı aç bilməyədi başına nələr gələcəkdi, bəlkə də elə bu qarın içində nəfəsi kəsiləcəkdi. O noxtanın ipini ələ keçirib sən gücünü toplayaraq dartanda dəvə onu bir neçə metr sürüyüb dayandı.

– Ax, səni! – deyə Yedigei tənqəfəs olub büdrəsə də, özünü ələ aldı. Demək belə oldu hə?.. Al, əclafın biri əclaf! Rədd ol gözündəm. Cəhənnəm ol, lənətə gəlmiş, bir də gözüm səni görməsin! İtil cəhənnəm! Rədd ol, harda istəyirsən gəbər! Qoy səni qudurğan it kimi gülləylə vurub gəbartsinlər! Bütün günahlar səndədir! Get, gəbər çöllərdə... Bir də sənin adını eşidib, üzünü görməyim! – Qaranər nəriltili qoparıb Ağ-Moynak tərəfə qaçırdı. Yedigei yüyürüb ona çatır, şallaqla vurub yandırır-yaxır, ondan üz döndərərək dünyada nə söyüş vardısı, üstünə yağdırıb yola salırdı. Ayrılıq və hesablaşmaq məqamı çatmışdı. Buna görə də Yedigei uzun müddət onun tarasınıca çısqırdı:

– İtil, cəhənnəm ol, heyvan! Yeri, yeri! Gəbər, acgöz, çərləmiş! Görüm səni gülləyə tuş olasan!

Qaranər qaranlıq çöllükdə qaçıb uzaqlaşdı, tezliklə Boranlı dumanlıqda görünməz oldu, ancaq hərdənbir onun kəskin nəriltilisi eşidilirdi. Yedigei təsəvvürünə gətirdi ki, o bütün gecəki qar-boran bilmədən, dayanıb-durmadan, Ağ-Moynak mayalarının yanına qaçacaq.

– Tfu! – Yedigei tüpürüb geri döndü və bayaq sürünəndə bədənilə kotan yeri kimi açdığı şırımla yeridi. Papaqsız, kürksüz, üzünün dərisi, əlləri od tutub yana-yana qaranlıqda qamçısını sürüyə-sürüyə gedirdi, birdən özündə sonsuz bir boşluq və heysizlik duydu. O, dizi üstə qarın üstünə çöküb, əllərilə bərk-bərk başını tutub ixiqat bükülərək küt bir ümitsizliklə hönkürməyə başladı. Sarı-Özəyin ortasında, tək-tənha dizi üstə düşmüş halda birdən küləyin çöllükdəki hərəkətini duydu, onun uğultuyula qaldırıldığı qasırğanın yerdə nə varsa silib süpürdüyünü gördü və yuxarıdan ələnan qarın səsinə eşitdi. Hər bir qar dənəsi, milyon-milyon qar dənələri

birgə havaya sürtülməkdən həzin xışıltı salıb, sanki ona deyirdilər ki, bu ayrılığın dərdinə dözə bilməzsən, sevdiyin qadını itirəndən sonra yaşamağın mənası yoxdur, o uşaqlara ki, sən o cür bağlanmışdın, hər ata öz doğma övladını o cür istəyə bilməz. O elə burdaca ölüb qurtarmaq istəyirdi ki, üstünü qar basıb, basdırsın.

– Yoxdur Allah! – Heç onun da həyatdan qandığı bir şey yoxdur! Onda, daha başqalarından nə umasan? Yoxdur Allah, ola bilməz! – deyər Sarı-Özəyin kimsəsiz gecəsinin tənhalığında öz-özünə inamsızlıqla söylədi. Buna qədər o belə sözləri heç dilinə gətirməzdi. Hətta, Yelizarov özü də dəqiqəbaşı Allahın adını çəkəndə və eyni zamanda deyəndə ki, elmi nöqtəyi-nəzərdən Allah yoxdur, o belə-bela sözlərə inanmırdı. Amma indi inandı...

Əbədi küləklərin yuyub sıgal verdiyi Yer kürəsi yenə öz dövrünü vururdu. Öz oxu ətrafında fırlana-fırlana günəşin də ətrafında dövrə vurur, qar basmış kimsəsiz çöllərin düzündə diz çökmüş bir adamı da özü ilə aparırdı. Dövlətini və hökmranlığını itirmiş heç bir kral, heç bir imperator, heç bir hakim bu dərəcə ümitsizliyə qapılıb bu gen dünya qarşısında belə diz çökməzdi ki, Yedigey sevdiyi qadından ayrı düşüyü üçün belə ümitsizliyə qapılıb diz çökmüşdü... Yer özü dövründə idi...

Bu əhvalatdan üç gün keçmiş, Qazanqap Yedigeyi yol təmiri üçün şpal mıxı və rels yataqlığı saxlanan anbarın yanında əylədi.

– Bura bax, Yedigey, xeyir ola, adama-zada yovuşmursan, – deyər, məftilə keçirilmiş dəmir topasını xərəyə qoyanda sözarası, saymazyana soruşdu. – Məndən niyə qaçırsan, yan gedirsən, söz də demək olmur.

– Danışmağa başlasaq, səni gərək yerindəcə boğub öldürəm. Bunu özün də yaxşı bilirsən!

– Orası elədir, bilirəm ki, məni boğub öldürməyə hazırsan, bəlkə mənənnə başqa birini də... Amma görə bunu başa düşmürəm ki, nəyə görə belə hirsələnirsən?

– Onu burdan köcməyə siz məcbur elədiniz! – Yedigey ona əzab verən, bu günlər ərzində onun rahatlığını əlindən alan dərdini Qazanqapın gözünün içinə dedi.

– Bilirsən nə var, – deyər Qazanqap başını buladı, sifəti həyədanmı, ya hirsindənmi qıpqırmızı qızardı. – Əgər ağılına belə şeylər gəlsə, deməli, təkcə biz barədə yox, elə onun barəsində də pis fikirdəsən. Sən gərək şükür eləyəsən ki, o qadından dərya ağıl varmış, sənənin tayın deyilmiş. Bəs fikirləşmirsən ki, bunun axırı nə olacaqdır? Yox? Amma o fikirləşib və qət eləyib ki, nə qədər gec deyil, getmək lazımdır. Gəlib məndən təvəqqə elədi, mən də kəmkəlik elədim. Daha ondan soruşmadım ki, uşaqları da götürüb hara köçürsən, özü də üstünü vurmadı, qoy bunu birçə özü bilsin. Anladın? Köçüb getdi, amma bir kəlmə də artıq-əskik sözlə nə özünü əydi, nə də sənəin arva-

dının ürəyinə toxundu. Adam kimi halallaşib ayrıldılar. Sən gərək onların ikisinin də ayağına düşsənsən ki, yaxanı belə bələdan qurtardılar. Ukubala kimi arvadı ömründə tapa bilməzsən. Onun yerinə başqası olsaydı, sənəninçün bir həngamə açardı ki, başını götürüb qaçardın, Qaranər yalan olardı...

Yedigey kirmişdi – axı nə cavab verəydi? Qazanqap əslində doğru danışırdı. Ancaq Qazanqap başa düşmürdü, axı qayıb nə çəkirdi. Buna görə də Yedigey açıq-açıqla ətiacılığa keçdi.

– Yaxşı! – deyib etinasızlıqla kənara tüpürdü. – Səni eşitdik, ağıl dəryası. Elə buna görə də iyirmi üç ildir buralarda baş girləyirsən, nə tüfəngə çaxmaqсан, nə dünbəyə toxmaq...

Axı sən belə şeyləri hardan qanasan! Yaxşı da! Havayı söhbətə vaxtım yoxdur. – Daha dalına qulaq asmayıb çıxıb getdi.

– Nə deyirəm, öz işindir, – deyər Qazanqap arxadan diləndi.

Bu söhbətdən sonra Yedigey qərara gəldi ki, onu zara gətirmiş bu Boranlıdan birdəfəlik çıxıb getsin. Bu fikir qətiydi, çünki rahatlıq tapa bilmirdi, onu unutmağa iqtidarı çatmırdı, içini gəmirən bu qəm-qüssəyə duruş gətirə bilmirdi. Zərifəsiz, Daulsuz, Ermeksiz ətrafda nə vardisa, hamısı gözündən düşüb mənasızlaşmışdı. Belə olan tərzdə bu üzüntülü əzablardan can qurtarmaq üçün, Yedigey Cangəldin qət elədi ki, razyezdin rəisinə rəsmi ərizə verib işdən çıxsın, ailəsinə də götürüb baş alıb getsin. Bur da bu yerləri nə görsün, nə də könüllü bulansın. Axı onu bu itin quduran yerinə zəncirlə bağlamayıblar ki, camaatın çoxu başqa yerlərdə yaşamır məgər – kənddə, şəhərlərdə... onları heç zəncirlə də bağlayıb burda saxlamaq olmaz. Axı nəyə görə o, ömrünü bu Sarı-Özəkdə çürütməlidir? Axı niyə, hansı günahına görə? Yox, daha bəsdir, köçüb gedəcək, Aral dənizinə qayıdacaq, ya da Qaraqanda tərəfə, Alma-Ataya gedəcək – yerə nə gəlib, yer qəhatliyi deyil ki! İşçi kimi yaxşı işçidir, işləkdir, əli-ayağı da yerində sağlam, ağıl da başında, daha burda fikirləşməli nə var ki hər şeyə tüpürüb gedəcək, vəssalam. Yedigey özünün bu niyyətini Ukubalaya nə cür deyib, onu neçə inandıracağı haqda götür-qoy eləyir, yerdə qalanlarsa boş şeydir deyər fikirləşirdi. O, söhbət üçün münasib vaxt tapana kimi bir həftə keçdi, qəfilən də sahibinin qovub çölə buraxdığı Boranlı Qaranər gəlib çıxdı. Yedigey fikir verdi ki, it evin dalında nəşə hürür, narahatdır, qaçıb kiməsə hürür, təzədən qaayır. Getdi görsün nə var, ağıldan bir az aralıda yad bir heyvan gördü – dəvəydi, özü də birtəhər durub, yerindən tərpənmirdi. Yedigey ancaq yaxınlaşandan sonra öz Qaranərini tanıya bildi.

– Deməli, sənənsən? Gör bir nə günə düşmüşsən, a beçərə, üzülüb getmisan ki, – Yedigey lap çaşmış qalmışdı.

Əvvəlki Boranlı Qaranərdən bir dəri-bir sümük qalmışdı. İndi bir az da yekə görünən qıllı başını güclə saxlayırdı, çuxura düşmüş

gözləri yazıq-yazıq baxırdı, dizindən aşağı saçaqlanan yalı elə bil özününkü deyildi, onu gülünc göstərmək üçün sonradan yapışdırılmışdı. Qaranərin belində bir cüt qara qala kimi ucalan donqarlardan əsər-ələməq qalmamışdı, – qarı əmcəkləri kimi şendirlənib sallanmışdı. Atan elə haldan düşmüşdü ki, ağıla girməyə təqəti belə qalmamışdı. Dayanmışdı ki, bir az nəfəsin dərsin. Son damla qanına qədər, bütün var-yox gücünü çöldə qoyub, boşalmış çuval kimi, ölüm-zülüm, birtəhər yixıla-dura gəlib çıxmışdı.

– Eyy, ha-ha! – deyə Yedigey onu istehza ilə hayladı, təəccüblə dolanıb dəvənin böyür-başına göz gəzdirdi. – Yazıq gör nə günə qalmısan. Gör nə günə düşmüşsən ki, səni heç qapının iti də tanımadı. Ay atan oğlu, atan! Nə üzle qayıtmısan? Nə abırın var, nə də həyan! Heç olmasa, xayaların yerindədirmi, barı, gətirib çıxarmısan, ya yolda salmısan? Püf, başdan-ayağa üfunət içindəsən. Gücün çatmayıb, ayağına işimisen, məqədin də buz bağlayıb, beçara! Elə nəfəsin də ordan çıxır!

Qaranər özünü zor-bəla ayaq üstə saxlayırdı. Qımıldanmağa belə təqəti qalmamışdı, əvvəlki vüqarından da əsər-ələmət yoxdu. Sönüb acınacaqlı vəziyyətə düşmüş Qaranər başını əsdirə-əsdirə cərdədi dayanmışdı ki, yıxılmasın.

Yedigeyin Qaranərə yazığı gəldi. Evə gedib bir ləyən seçmə buğda götürdü, üstündən də yarım xışma duz səpib geri qayıtdı.

– Al, ye, – deyə buğdanı dəvənin qabağına qoydu. – Bəlkə, heyə gəldin. Sonra gəlib çəkərim səni ağıla, uzanıb özünə gəlersən.

Həmin günün onun Qazanqapla söhbəti oldu. Özü onlara getdi, söhbəti də özü başladı:

– Yanına bir iş üçün gəlmişəm, Qazanqap. Təəccüb eləmə, – yəni, dünən kəlmə kəsmək istəmərdi, altdan-üstədən vururdu, indi də təşrif gətirib. – Yüngül söhbət deyil. İstəyirəm Qaranəri özünə qaytarım. Gəlmişəm öz minnətdarlığımı bildirəm. Nə vaxtsa onu mənə bala köşək kimi bağışlamışdın. Çox sağ ol. Xeyli işimə yaradı. Bir az əvvəl onu qovmuşdum, daha dözümlü qalmamışdı, bu gün qayıdıb geri. Zor-bəla, birtəhər gəlib çıxıb. İndi ağılda yatıb. İki həftədən sonra yenə də elə əvvəlki Qaranərdi. Yenə də sağalıb gücə gələcək. Ancaq bordamaq lazımdır.

– Bir dayan görüm, – deyə Qazanqap onun sözünü kəsdi. – Bu daşı hara atırsan? Niyə axı birdən-birə Qaranəri mənə qaytarmaq həvəsinə düşdü? Bunu səndən xahiş-zad eləmişdim?

Onda Yedigey ürəyi istəyən kimi dərdini açdı. Söhbət bunda deyil, yəni ailəmlə birlikdə köçmək fikrindəyəm. Daha bəsdir, yeri-yurdu dəyişmək vaxtıdır. Bu Sarı-Özək bezikdirib məni. Bəlkə, üzü yaxşılığa oldu. Qazanqap ona diqqətlə qulaq asandan sonra belə dedi:

– Hər halda özün bilərsən. Ancaq mənə elə gəlir ki, nə istədiyini heç özün də bilmərsən. Elə tutaq ki, çıxıb getdin, öz-özündən ki, qaça bilməyəcəksən, hara istəyirsən get, öz içindəki üzüntülərdən qaça bilməyəcəksən. Hara getsən, dalınca gələcək. Yox, Yedigey, kişisənsə elə burda da özün özünü basıb bağlaya bilərsən. Kişilik çıxıb getməkdə deyil. Hamı çıxıb gedə bilər. Amma hər adam özünü yeni yola gətirə bilməz.

Yedigey onunla razılaşmadısa, mübahisə də eləmədi. Oturub dərdindən köksünü ötürdü, fikir eləyirdi: «Bəlkə, çıxıb gedim, ayrı yerlərə üz tutum, – fikirləşirdi. – Görəsən, unuda bilərəm? Axı niyə unutmalyam? Bəs sonra neyləyəcəyəm? Bu dərdi nə çəkmək kimi çəkmək olur, nə də yaddan çıxır. Bəs onda o neyləsin? Görəsən, o ti-filləri hara götürüb getdi? Elə bir adam varmı ki, bəd ayaqda ona kömək olub arxa dursun? Ukubalaya da ağırdı, gör nəçə gündür, qaşqabağıma, soyuqluğuma sakitcə dözdür... Axı niyə dözsün?»

Qazanqap Boranlı Yedigeyin qəlbindən nələr keçdiyini duyurdu, buna görə də onun vəziyyətini yüngülləşdirmək istədi, diqqətini cəlb eləmək üçün öskürdü, Yedigey başını qaldıranda dedi:

– Düzünə qalsa, Yedigey, mən niyə səni dilə tutmalyam, guya ki, bir xeyrim-zadım var. Elə özün də hər şeyi yaxşı başa düşürsən. İndi ki, yeri gəlib, qoy deyim: nə sən Rəhimalı ağasan, nə də mən Əbdülxan. Bir də ki, bizim yüz verstlik həndəvərimizi axtarsan bir ağac da tapmazsan ki, tutub səni ona sariya biləm. Azad adamsan – öz əlin, öz başın, xətrin nə cür çəkir, elə də elə. Birçə məsləhət budur ki, isti yerini soyuq eləməmiş bir az fikirləş.

Qazanqapın bu sözləri Yedigeyin xatirindən uzun müddət çıxmıdı.

X

Rəhimalı ağa öz dövrü üçün çox məşhur oxuyan idi. Lap cavanlığından ad çıxarmışdı. O, Allahın iltifatıyla özündə üç gözəl keyfiyyəti birləşdirib haqq əşiqi olmuşdu: əvvəla, şair idi, ikinci – yazdığına mahnı qoşurdu, üçüncüsü də gözəl səsi, gen nəfəsi vardı. Rəhimalı ağa öz müasirlərini heyrətə gətirirdi. Əlini simlərə toxundurmağıyla camaatın gözü qabağında mahnının yaranması bir olurdu. Ertəsi gün isə bu mahnı dildən-dilə, ağızdan-ağıza gəzirdi, çünki bunu Rəhimalı ağanın ağızından eşidənlər onu öz aullarına, köçəri tayfalarına aparıb çatdırırdılar. Onun bu mahnısını o vaxtın igidləri dillər əzbəri eləmişdilər:

*Qızgın köhlən bulaq suyu içəndə,
Sənər teşnə, sarınləyər dodaqdan,
İgid oğlan yar təbini əməndə,
Bu dünyanın şahdin əmər dodaqdan...*

Rəhimalı ağa gözəl də geyinərdi, elə bil bu da Allah vergisiydi. Bahalı, ən yaxşı xəzlərlə göbələnmiş papaqlara xüsusi həvəsi vardı – qışınkı qış, yazınkı yaz, yayınkı da yay... Bir də onun heç vaxt ayrılmadığı vəfahı atı vardı – axal-təkə cinsindən olan bu qızıl-kürən atı ona bir ziyafətdə türkmənlər bağışlamışdılar. Atın adı Saralı idi. Tərifdə, şan-şöhrətdə Saralı heç də sahibindən geri qalmırdı. Onun zərif və məğrur yerindən bilicilər xüsusi zövq alırdılar. Ona görə də məzələnmək istəyənlər deyərdilər ki, Rəhimalı ağanın varı-yoxu domburun səsi, bir də Saralın yerisidir.

Düzünü axtarsan, elə belə də vardı. Rəhimalı ağa bütün ömrünü, əlində dombur, yəhər üstə keçirmişdi. Şöhrəti aşib-daşa da, var-dövləti yox idi. Həmişə toylarda, məclislərdə olar, lap yaz bül-bülü kimi ömür-gün keçirərdi. Hər yerdə də hörmət-izzət gəzərdi. Atının arpa-samanı da öz yerində. Amma bir pənarı varlı-hallı adamlar da vardı ki, onu istəmir, gözləri götürmürdü – yelbeyin adamdır, deyirdilər, ömür-günü küləyə verdi. Hə, arxasınca belə deyənlər də vardı.

Rəhimalı ağa sadlıq məclisinə ayaq basdımı, dombulunu kökləyib bir ağız oxudumu, hamı sakitləşər, əfsunlanmış kimi onun əlinə, gözlərinə, üzünə tamaşa eliyərdilər, hətta onun sərkərdən həyatını sevməyənlər belə bu əfsundan can qurtara bilməzdilər. Əlinə ona görə baxırdılar ki, insan ürəyinin elə, bir incə, gizli sirri olmazdı ki, onu simlərdə tapıb dilləndirməsin; gözüne baxırdılar ona görə ki, onun qəlbinin, ruhunun gücü gözlərində alışıb yanırıdı; üzünə baxırdılar ona görə ki, gözəl, həm də şövqlüydü. Rəhimalı ağa oxu yanda küləkli havada dənizin əhvalı dəyişən kimi onun da üzü dəyişir, haldan-hala düşürdü...

Arvadları onun yolunu gözləməkdən yorulub gedirdilər, ancaq onun həsrətini çəkib gecələr gizlicə gozyaş axıdanlar da vardı.

Onun ömrü-günü mahnıdan-mahnıya, toydan-toya, məclisdən məclisə keçib gedirdi, bir də gözünü açanda gördü ki, qocalıq haqlayıb. Əvvəlcə bığlarına dən düşdü, sonra da saqqalı ağarmağa başladı. Hətta Saralı da daha o Saralı deyildi – əldən düşmüşdü, yalı-quyruğu seyrəmişdi, bircə yerindən biliniirdi ki, vaxtilə barmaqla göstərilən at olub. Bəli, Rəhimalı ağa ömrünün çışına qədəm qoymuşdu, qocalıb qurumaqda olan tənha qələm çınardı sanki... İş gəlib bura çatanda məlum oldu ki, nə yurdu var, nə yuvası, nə də külfəti, nə qonuyunu var, nə quzusu, nə də başqa var-dövləti... Ona kiçik qardaşı Əbdülxan sığıncaq verdi, amma əvvəlcə yaxın qohumlarını yığıb öz narazılığını bildirdi və onu möhkəm danladı. Bununla belə, göstəriş verdi ki, ona ayrıca yurd qursunlar, yeməyinə-icməyinə baxsınlar, pal-paltarını yusunlar...

Rəhimalı ağa qocalıq haqqında oxumağa, axirətini düşünməyə başladı. Həmin günlərdə ölməz, qəmli mahnılar yaranırdı. Artıq Rə-

himalı ağanın da boş vaxtlarında keçmişin ağıllı adamlarının fikirlərini öyrənib anlamaq vaxtı gəlib çatmışdı – insan nəyə görə dünyaya gəlir görəsən? İndi, daha əvvəlki kimi vaxtını toylarda, kef məclislərində keçirmirdi, vaxtının çoxunu evdən çıxırmı, elə hey domburda qəmli havalar çalırdı, təkəce xatirələr qalmışdı ona, ağsaqqallarla daha çox vaxt keçirir, bu dünyanın faniliyindən, gəldi-gedərindən gedən söhbətlərlə başını qal eləyirdi...

Əgər, ahıl vaxtında onu sarsıtmsı bir hadisə olmasaydı, Allah özü şahiddir ki, Rəhimalı ağa öz ömrünü-günü beləcə də rahat başa vuracaqdı.

Günlərin birində Rəhimalı ağanın kiridarı tikiz tutmadı, qocalıb əldən düşmüş Saralısını yəhərləyib, böyük el şənliyinə yollandı ki, bir az fikrini dağıtsın, hər ehtimala qarşı domburunu da götürmüşdü. Çünki çox hörmətli şəxslər ondan xahiş eləmişdilər ki, oxuması da, heç olmasa, toy məclisində əziz qonaq kimi iştirak eləsin. Rəhimalı ağa da elə bu niyyətlə yollandı–evdən xoş əhvala çıxdı, qəsd də tezəcə qayıtmaqdı. Onu böyük hörmət-izzətlə qarşıladılar, ən yaxşı, ağıqübbəli yurda dəvət elədilər. Orda hörmətli şəxslərin yanında oturub kumıs içir, ədəb-ərkanla söhbət eləyir, həm də toy sahiblərinə öz xoş arzularını bildirdirdi.

Aulda isə böyük şənlik idi – hər tərəfdən cavanların gülüşü, səs-küyü, mahnıları eşidilir, məzəli-məzəli oyunlar çıxarırdılar. Cavanlar təzə bəylə gəlinin şərafinə çıdırı hazırlaşır, aşıpazlar ocaq başında əl-ayaq eləyir, ilxıların kişnərtisi, itlərin hürüşməsi eşidilir, çöldən əsən külək də çiçəklənən otların ətrini gətirirdi... Amma, hər şeydən çox Rəhimalı ağa qonşu yurddan gələn oxumaq səsinə və musiqiyə qısqançlıqla diqqət yetirirdi, qızların qəh-qəh səsləri onu daha da şənləndirirdi...

Qoca aşığın qəlbini intizar içində göynədi. Rəhimalı ağa həmsöhbətlərinə bildirməyə də, fikrən keçmiş günlərə qayıtdı, eh, o zaman ki, özü də cavan, gözəl bir oğlandı, qıvrıq Saralıya minib yollarda seyrirdi, otlar onun nalları altında tapdaq olardı, gülərdi, ağlayardı, onun mahnılarını eşidən Günəş ona tərəf əyilərdi, o zaman ki, dünyanın küləkləri onun sinəsinə sığışmazdı, o zaman ki, onun domburunun səsinə adamların qəlbində qanı od tutub yanardı, o zaman ki, hər sözünü ağzından qoparırdılar, o zaman ki, o, sevməyi də, cəfasını çəkməyi də, ölüb-dirilməyi, atdan düşməyi üzəngidəncə vidalaşmağı da bacarırdı... Axı bunlar nə üçünmüş, ilahi? Buna görəmi ki, sonra qocalıq çağında boz küləklər altında öləziyə göz kimi heyifsilənib, öz-özünə yazıq deyəsən?

Yenə qəm bürümüşdü Rəhimalı ağanı, çəkilib öz içinə susurdu Rəhimalı ağa. Birdən o yurda yaxınlaşan addım səsləri, çətqabağının qızıl cingiltisi, tanış paltar xışıltısı eşitdi. Kimsə bayır tərəfdən yurdu qapısına salınmış pərdəni kəskin hərəkətlə qaldırdı və kəndə

sinəsi sazlı bir qız peyda oldu, qız nə qız – ay qabaqlı, şeytan gözlü, qaşı kaman... Qaşların yayından bilinirdi ki, elə özü də yay kimi möhkəm iradəli qızdır, zalımın qızı elə bil qüdrətdən qələmlə çəkilmişdi. Boy nə boy, buxun nə buxun, – yemə-icmə, tamaşa elə xətti-xalına, gül camalına... O, ağsaqqalardan icazə istəyərkən baş əyib öz rəfiqələri və bir neçə igidlə kəndlərdə durmuşdu. Ancaq heç kimə ağız açmağa macal verməyib simləri səsləndərək Rəhimalı ağaya etirafla başladı:

«Vahəy can atan bir sarvan kimi, salama gəlmişəm, Rəhim-alı ağa! Lütf eylə, məzur qıl günahımızı – məclisdə səhv olar, qəbahət olar. Üzümə üz tutub gəlmişəm bu gün, nəgmə gətirmişəm hüzuruna mən, qorxumu, hücrümü boğub içimdə, sənə öz eşqimi yetirmişəm mən – dolu tufəng kimi atəşə hazırım, Rəhimalı ağa! Bal yığan arıtək bütün ömrümü görüşə gəlməyə güc toplanmışam, qönçəydim səbr edib gözləmişəm ki, açılmış gül kimi yanına gəlim, rəhminə möhtacam, Rəhimalı ağa!..»

«Allahın eşqinə, bir kərəm eylə, pərilər pərisi, de görüm kimsən?» – Rəhimalı ağa soruşmaq istədi, ancaq qızın sözünü kəsməyə qıymayıb özünü boğdu. Ancaq fərəh və təəcübü intəhasızdı, qınayan olmasaydı, qanad açıb uçardı ona tərəf, – ruhu sarsılıb, qaynar qanı ürəyinə od vurmuşdu və əgər ətrafdakıların xususi görmə qabiliyyəti olsaydı, onda görərdilər ki, Rəhimalı ağa necə dirçəldi, qalmaq istəyən qartal kimi necə qanad gərdi. Gözləri cana gəlib şövqləndi, çoxdan bəri həsrətində olduğu göylərdən gələn qiy səsi eşitmiş kimi təpərləndi. Və unudub yaşını Rəhimalı ağa dikəlti başını...

Qız isə davam edirdi:

«Halı ol dərdimdən, ey ulu aşıq, indi ki, düşmüşəm payinə bu gün, hələ gənc yaşından sevirəm səni, ey tanrı elçisi, ey haqq aşıq! Gəzmişəm dalınca qarabaqara, səsin gələn yerə daxil düşmüşəm, arzum o idi ki, sənə bənzəyim – sazımla, sözümlə oxşayım sənə, ay aqınlar akını, Rəhimalı ağa! Ardınca kölgətək gəzmişəm müdam – nəgməni, sözünü yığmışam bir-bir, qarətək oxuyub təkrar etmişəm – sən deyən sözləri dua bilmışəm. Allaha yalvarıb təməna etdim – bir füzun aşıqlıq bəxş etsin mənə, bir zaman yetirəm salamımı mən, göstərim sevgimi, məhəbbətimi, söz deyim, saz çalım hüzurunda mən, yenilsəm də olmaz peşmanlığı – yenilib ram olsam nə eybi var ki – Rəhimalı ağaya ram oluram mən! Cavanlar toy günün arzulayantək, mən də o günün arzusundayam, eşit sən, bil bunu, Rəhimalı ağa! Mən çox kiçik idim, sənə böyükdün – xalqın sevimlisi, böyük sənətkar, bu qədər mağarda, bu qədər toydə, bu qədər büsatda, bu çalhalda hardan görəcəkdin qız uşağını – sənə eşq bəsləyən od-ocağını – həyadan istərdim yanib gül olum, fəqət nəgmələrin hifz etdi mənə – ərsəyə çatdırıb böyütdü mənə, cəsarət doldurdu qəlbimə mənim, gəl-

mişəm hüzuruna, Rəhimalı ağa! Özün bir hökm ver, özün çarə qıl. Vüsala yetməyə tələsirdi can, zamansa tələsmir, hey uzanırdı... Nəhayət, bu bahar vaxtı oldu tamam – axır ki, çatdım mən on doqquzuma, sənə bakirə qəlbimin dərinliyində əvvəlki kimsən, Rəhimalı ağa. Saçlara dən düşüb azacıq, əfsus... Amma çox qarətəllidən əfzəl-sən, həmişə sevib-sevilməğün yaradın məxsus. Onu da bil ki, sən, möhtərəm aşıq, qız kimi, bəlkə də rədd etdin məni, ixtiyar sənindir, Rəhimalı ağa, amma haqqın yoxdur rədd eyləyənsən bir müğənnitək məni – gəlmişəm bura saz çalıb, söz deyək – yarışaq sənə... Mən sözümdə dedim, meydan sənindir, buyur çıx irəli, Rəhimalı ağa!..»

– Sən kimsən? hardansən? – Rəhimalı ağa yerindən dik qalxdı.
– Adın nədir?

– Adım Bəyimaydı.

– Bəyimay? Bəs indiyə kimi hardaydın? Bəs indi hardan nazil oldun, Bəyimay? – Bu sözlər Rəhimalı ağanın ağzından qeyri-iradi çıxdı, əhvali pozulmuş halda baş əydi.

– Axı mən dedim, Rəhimalı ağa, dedim ki, görpəydim, böyüyürdüm.

– Hər şeyi başa düşürəm, – deyə o, qıza cavab verdi, – birçə şeyi başa düşə bilmirəm – öz bəxtimi, taleyimi anlaya bilmirəm! Axı ömrümün qışa əyilən qürub çağında səni belə gözəl xalq eləməkdə qəddi nədir? Nə istəyir? Mənə onu dedizdirmək istəyir ki, əvvəlləri nə olubsa, heç bir şeymiş, ömrümü bihudə keçirmişəm, bilməmişəm ki, göylər mənə səni eşitmək və görmək kimi əzablı bir şirinlik göndərəcək? Axı görəsən, taleyim niyə belə zülm eləyir?

– Nahaq yerə taleyinə küsənirsən, Rəhimalı ağa, – deyə Bəyimay cavab verdi. Əgər taleyin mənimlə bağlıdırsa – məndən nigaran qalma, Rəhimalı ağa. Bilsaydım ki, öz bakirəliyimlə, məhribanlığım-la, məhəbbətimlə, təmənnəsiz məhəbbətimlə səni sevirdim biləcəyəm, yer üzünün ən xoşbəxti olardım, mənə özgə heç nə lazım deyil. Mən sarıdan heç bir şübhən olmasın, Rəhimalı ağa. Əgər sən öz şübhələrinə güc gələ bilməsən, məhəbbət qapılarını mənim üzümə bağlamış olsan belə, yenə də səni sonsuz bir məhəbbətlə sevirək özüm üçün xüsusi şərəf bilərdim ki, mənimlə sənət aləmində yarışaydın, mən bütün sınaqlara hazırım.

– Sən nə danışırsan! Söz sınağı nədir, Bəyimay! Deyişmə sınağının dəyəri nə olan şeydir axı, daha dəhşətli sınaq – məhəbbətin sınağıdır, o məhəbbət ki, bizim adətlərə, qanun-qaydalarla düz gəlmir. Yox, Bəyimay, mən sənənlə söz səltnətində yarışmağa vəd verə bilmərəm. Ona görə yox ki, daha deməyə sözümdə yoxdur, ona görə yox ki, daha səsim gərlişib, ya gücdən düşmüşəm. Yox, yox, mən sənə ancaq heyran ola bilərəm, Bəyimay. Mən səni ancaq bəlalı bir məhəbbətlə sevə bilərəm, Bəyimay, sənənlə təkcə məhəbbət meydanında yarışa bilərəm, Bəyimay.

Rəhimalı ağa bu sözlərlə də domburu götürüb yeni bir hava üstündə köklədi və keçmiş günlərdə olduğu kimi, təzə bir mahnı oxudu – o gah otları titrədən səhər mehini andırır, gah da göylərdə çaxan ildırım gurultusunu xatırladırdı. O vaxtdan bu yana da səsi-sorağı yer üzündən çəkilir «Bəyimay» mahnısının:

«...Uzaq eldən gəlib bulaq başına, yangını söndürmək istəsən əgər, qarşına meh kimi əsib gələrəm, sərilləm payına, gözəl Bəyimay. Əcəl çatsa, öl desələr ölmərəm, görsəm səni bircə kərə, Bəyimay, – gözüm görsə dirilərəm, duraram, sensiz qalsam gözlərimdən olaram, hifz eləsin xuda səni, Bəyimay...».

Bəli, o, «Bəyimay» mahnısını belə oxudu. Həmin o gün adamların xatirindən uzun müddət çıxmıdı. O əhvalatdan sonra Rəhimalı ağa və Bəyimay barədə çox söz-söhbət oldu. Elə ki, bayram libası geymiş atlıların müşayiətilə gəlini bəy evinə-aparmaq vaxtı çatdı, bayramsayağı bəzədilmiş ağ yurdların arasından keçib gedəndə, bayram libası geymiş izdihamin önündə at oynadan, bəylə gəlinin şəninə mahnılar oxuya-oxuya dəstəni aparan Rəhimalı ağayla, Bəyimay idi. Böyür-böyürə üzəngi-üzəngiyə gedən də onlardı, bir-birinə yaraşq verən də onlardı, gah domburda, gah da tütəkdə çalan da onlardı, Allaha, peyğəmbərə, bütün xeyirxah qüvvələrə üz tutub bəylə gəlinə xoşluq arzulayan nəğmələr oxuyan da onlardı – Rəhimalı ağa susmamış, Bəyimay başlayırdı... gah biri, gah da o biri..

Hamını məftun etmişdi bu mahnılar – otlar, çəmənlər də onların üzünə gülürdü ətrafda, tüstüsünü pəyəndaz edib səriridi ocaqlar ətrafda, quşlar qanad çalırdı ətrafda, ürgələri yallayıb cıdırı çıxırdı uşaqlar ətrafda...

Tanımaq olmurdu qoca Rəhimalı ağanın. Səsi yenə də cingildəyirdi cavan kimi, yenə yaydan gərgin, qırğıdan qıvrıqdı cavan kimi, yaşıl çəməndə qurulmuş ağ yurd lampaları kimi yanırıdı gözləri. Hətta atı Saralı da gərdən çəkib tovuzlaşırı.

Di gəl ki, buna çox baxanlar da vardı. Camaatın içində olanlardan bəzi Rəhimalı ağaya baxıb tüpürürdü.

Bu adamlar onun öz qohum-qəbiləsiydi – onlara Bərəkbəylər nəslı deyərdir. Toy məclisində olan Bərəkbəylər bərk hirsələnmişdilər. Heç belə də iş olar – Rəhimalı ağanın qoca vaxtında ağı çasıb. Qardaşı Əbdülxana giley-güzar elədilər. Bu qoca kəpək Rəhimalı bizi belə rüsvay eləyəndən sonra nə üzle səni mahal qazısı seçə bilərik, seçki vaxtı bizə gülüb, ələ salmazlarmı? Bir gör nə oxuyur, lap xam daylaq kimi kişənəyir! Hələ sən o şortunun verdiyi cavablara bax! Biabırçılıqdır! Camaatın qabağında gic ələyib başdan çıxardır! Yox, bunun axırı pis olacaq. Axı bu ləçərlə onun nə alveri? Onun ipini yığmaq lazımdır ki, el-oba içində dilə-dişə düşməyək...

Əbdülxan bu ipə-sapa yatmayan, eys-ışrətdə saçını ağartmış qardaşının əlindən çoxdan yığmışdı. Belə güman eləyirdi ki, daha qocalıb, həddinə düşər, amma gör nə oyun çıxartdı: bütün Bərəkbəy nəslinin papağını yerə soxdu.

İş bu yerə gələndə Əbdülxan atını qamçılıyıb camaatı yara-yara qardaşına yaxınlaşdı, onu qamçıyla hədələdi: «Bəsdir, özündə-sözündə ol! Evə qayıt!» Ancaq öz ürək mahnılarını oxuyan böyük qardaş onu nə gördü, nə də sözlərini eşitdi. Onları istəyənlər – oxuyanları üzük qaşı kimi ortaya alan atlılar, onların hər kəlməsini göydə ovlayanlar – Əbdülxanı bircə göz qırpımında sıxışdırıb çıxartdılar, hələ üstəlik qamçıladılar da. Bu vürhavurda nə biləsən ki, kim qamçıladı. Vəziyyəti belə görən Əbdülxan atını mahnızlayıb aradan çıxdı...

Mahnılarsa oxunmağındaydı, həmin dəqiqədə ağızlarda yeni söz, yeni mahnı yarandı.

«Eşq oduna yanan maral səhər-səhər mələyəndə, qayalara dəyib düşər sədəsi» – deyə Rəhimalı ağa oxuyurdu. «Sona sonasından iraq olanda, gözündə qaralar qızıl günəş də» – deyə Bəyimay ona cavab verirdi.

Beləliklə də, söz birinin ağızından düşməmiş o biri oxuyur – gah biri, gah da o biri təzə bəylə gəlinin şəninə təriflər deyirdi...

Rəhimalı ağa öz işindəydi, xəbəri yoxdu ki, qardaşı Əbdülxan nə kinlə, nə qəzəblə çapıb getdi, qohum-qəbiləsi necə inciklik, nə həyif hissiylə atları onun dalınca saldılar – Bərəkbəylərin hamısı. Xəbəri yoxdu ki, birləşib ona nə tənbeh hazırlamışlar...

Mahnılarsa oxunmağındaydı – gah o, gah da o biri, gah o, gah da o biri... Əbdülxan atın yalına yatıb qara yel kimi əsirdi. Evə, bir baş aula! Canavar sürüsü kimi onun sağ-solunda çapan qohum-əqrəbası Əbdülxanı qızıqsırdırdılar:

– Qardaşının ağı çasıb! Dəli olub, müsibətdir! Gərəkdir tez müalicə olunsun!

Mahnılarsa oxunmağındaydı – gah o, gah o biri, gah o, gah da o biri...

Beləliklə, onlar ürəkdən gələn mahnıların toy qafiləsini bəy evinə tərəf çəkib aparırdılar. Son məkəmdə vida əlaməti kimi yenə də xoş arzulu mahnılar oxudular. Rəhimalı ağa camaata üz tutub bildirdi ki, o bu xoş günü gördüyü üçün xoşbəxt, taleyi özünə bərabər akını, cavan müğənni Bəyimayı ona hədiyyə göndərmişdir. Dedi ki, ancaq çaxmaq daşı çaxmaq daşıyla toqquşub qılcım verdiyi kimi, sənət dünyasında akınlar ancaq yarışlarda öz sənətlərinin sirlərinə vəqif ola bilirlər. Ancaq hər şeydən artıq həyatda ağla gələnlən ən ülvü səadətin, elə bir səadətin ki, ömrünün bu qürub çağında yaranışdan bəri güc toplayan günəşin qürub vaxtı fəxr etdiyi şəfəq

kimi insan ruhunun ən ali təzahürü olan məhəbbətin mənasını anladı.

– Rəhimalı ağa! – deyə Bəyimay ona cavab verdi. – Mən də öz arzu-kamıma çatdım. Mən həmişə sənın izinlə gedəcəm. Hara desən, nə cür desən – əlüstü domburla gələcəm. Qoy mahnı mahnıya qovuşsun, məhəbbət məhəbbətə... Mən təçəddüd etmədən həyatımı taleyə tapşırıram!.. Mahnılar belə oxunurdu.

Elə buradaca, bu köçəri camaatın yanında məsləhətləşib yazılığa gəldilər ki, birisi gün böyük həftə bazarında görüşsünlər, elə orda hər tərəfdən axışib gələn adamlar üçün mahnılar oxusunlar.

Həmin gün toydan qayıdanlar bütün mahala cəz çəkildilər ki, Rəhimalı ağayla Bəyimay həftə bazarına gəlib oxuyacaqlar. Xəbər ayaq tutub yeriyirdi:

– Həftə bazarına!

– Aqları yəhərləyin, həftə bazarına.

– Həftə bazarına gəlin, aqınların oxumağına qulaq asın!

Bu xəbər camaatın dilində əks-səda tapırdı:

– Böyük şənlik olacaq!

– Kef olacaq!

– Nə gözəl!

– Sən bir biabırçılığa bax!

– Varam, varam buna!

– Sən bir həyasızlığa bax!

Rəhimalı ağayla Bəyimay yolun yarısında ayrıldılar:

– Həftə bazarında görüşənə kimi, gözümün işığı, Bəyimay!

– Həftə bazarında görüşənə kimi, Rəhimalı ağa!

Ayrılandan sonra da hələ xeyli uzaqdan səsləri eşidirdi.

– Həftə bazarında görüşənə qədər, hey!

– Həftə bazarında görüşənə qədər, Rəhimalı ağa, hey!..

Artıq gün batmaqda idi. Ucsuz-bucaqsız düzlərin üzərinə yay toranlığı çökməkdə idi. Dağlara yağan yağışdan sonra havada saf bir sərinlik vardı, çalağanlar qürub qabağı qanadlarını sərərək tən-bəl-tən-bəl aşağılarda süzür, quşcuğazlar bu sakit axşamın şərəfinə mahnılar oxuyurdular...

– Necə sakitlikdir, nə xoş havadır! – deyə Rəhimalı ağa atının yalnız oxşaya-oxşaya dilləndi. – Eh, Saralı, ah mənim qoca dostum, yəni dünya, doğrudanmı, bu qədər gözəlmiş, yəni ömrün son anında da sevmək olarmış?

Saralı isə cığırda iti yerləşlə gedir, fıncırır, evə tələsirdi ki, bir az ayaqlarına dinclik versin, bütün günü yəhər altında yortub-yorğalamışdı. İstəyirdi çay suyuyla ürəyinin yangısını söndürsün, sonra da çöldə ay işığında otlamağa çıxsın.

Aha, bax bu da aul, bu da çayın dirsəyi. Bu da ki, yurdlar, ocaqlardan baş alıb gedən tüstülər.

Rəhimalı ağa atdan düşdü. Atın təri soyusun deyə dirəyə bağlandı. İçəri keçməzdən çöldəki ocağın yanında oturdu ki, bir az dincini alsın. Kim isə yaxınlaşdı. Qonşu uşağı idi.

– Rəhimalı ağa, sizi içəri çağırırlar.

– Kimlərdi məni çağıran?

– Hamısı özümüzünkülərdi. Bərəkbəylər.

Rəhimalı ağa içəri girən kimi nəsilələrinin ağsaqqallarını gördü. Onlar yarımdayır şəkildə oturmuşdular, bir az kənarda da qardaşı Əbdülxan əyləşmişdi. Çox qasqabaqlı idi. Başını qaldırmırdı.

– Salaməleyküm! – Rəhimalı ağa qohumları salamladı. – Xeyir ola?

– Səni gözləyirik, – deyə ən hörmətli ağsaqqal dilləndi.

– Məni gözləyirsizsə, hüzurunuzdayam, – deyə Rəhimalı ağa cavab verdi – cərgənidə oturmaq üçün özümə münasib yer axtarıram.

Kim isə amiranəliklə dedi:

– Dayan! Qapının ağzında dur! Özün də diz çök!

– Bu nə deməkdir, hələlik bu yurdun sahibi mənəm.

– Yox, sahibi sən deyilsən! Ağlını itirmiş qocadan yurd sahibi olmaz!

– Nə demək istəyirsiz?

– Onu demək istəyirik ki, sən and içməlisən: bir də heç vaxt, heç yerdə oxumayacaqsan, məclislərdə sülənməyəcəksən, çal saqqalını unudub, bizi də, özünü də rüsvay eləyib, qoşulub biabırçı mahnılar oxuduğun o şortunu birdəfəlik yaddan çıxardacaqsan. And iç! Bir də onun həndəvərində dolanmayacaqsan!

– Havayı danışırsız. Birisi gün onunla həftə bazarında camaatın qabağında oxuyacağam.

Ağsaqqallar qəzəblə bağrırdılar:

– O bizi rüsvay eləyəcək!

– Hələ ki, gec deyil, tək daşı atəyindən!

– Bu ki, lap sarsaqlayır!

– Vallah, başı xarab olub!

– Bir sakit olun görüm! Susun! – Baş hakim qayda yaratdı. – Deməli, Rəhimalı, bu sənın axır sözüdür?

– Hə, mən sözümlə dedim.

– Eşitdinizmi, Bərəkbəyli nəslinin törəmələri, bizim qan qohumumuz, bu arsız-görsüz Rəhimalı nə dedi?

– Yaxşı eşitdik.

– Onda eşidin, görün mən nə deyirəm. Əvvəl sözümlə sənədir, ay bədbəxt Rəhimalı. Sən ömrün boyu kəsib dolanmışsan, bir atın olub, bir özün, gün-güzəranını da toylarda, məclislərdə dombur dinqıldadıb, təlxəklik-oyunbazlıq eləməklə keçirmisən. Başqalarını əyləndirmək üçün ömrünü bada verdin. Nə qədər ki, cavandan, avarqor keçirdiyin günləri sənə bağışlayırdıq. İndi qocalmışsan, gülcünc görü-

nürsən. Biz sənə nifrət eləyirik. Axirətini fikirləş, dinclik tap. Amma sən bunların qeydinə qalmaqdasan, yad aulda axmaq dəmdəməki kimi kefə qurşanmısan, qanunlarımızı, adətlərimizi tapdayıb ilişmisən o şortuya. İndi ki, bizim məsləhətlərə qulaq asmaq istəmirsən, qoy Allah özü sənə belanı versin, daha öz bəxtindən küs. İndi, ikinci sözümə qulaq as. Ayaga dur, Əbdülxan, sən onun doğma qardaşın, bir atanın belindən gəlir, bir anadan olmusuz, sən arxamız, dayağımızsan. Arzumuz budur ki, səni bütün Bərkəbəylər nəslindən qazı görəydik. Amma sən qardaşın aqlını itirib, bu da o işdə sənə əngəl törədə bilər. Buna görə də aqlını itirmiş qardaşınla nə çür nəftar eləməyi gərək özün deyəsən, belə ki, bu ipləmə bizi el içində biabır eləyə bilməsin, belə ki, heç kim bizim gözüümüzün içində güldən ağır söz deməyə cəsarət eləməsin, belə ki, Bərkəbəylər nəslinə bədnam olub güllən vəziyyətdə qalmasın!

– Heç kim mənə peyğəmbərlik, hakimlik eləyə bilməz, – deyər Rəhiməli ağa Əbdülxanı qabaqladı. – Mənim sizə yazığım gəlir, burda olanlara da, olmayanlara da, siz cəhalət içindəsiniz, siz elə bir şeydən danışsınız ki, onu ümumi yığıncaqla həll eləmək olmaz. Siz bu dünyada haqq-ədələtin, xoşbəxtliyin nə olduğunu bilə bilməzsiz. Ürək oxuyanda oxumaq ayıb olan işdirmi, göylərdən insana Allah vergisi kimi göndərilən məhəbbət günah sayıla bilərmi? Axı yer üzündə ən böyük sevinc – sevnənin sevməyinə sevinməkdir. İndi ki, siz mahnı oxuduğum üçün, kecikmiş məhəbbətdən üz döndərməyib, onu sevinclə qəbul etdiyim üçün mənə ağıldankəm hesab eləyirsiniz, onda mən sizdən ayrılıb gedərəm. Dünyada yer qəhət deyil. Bu saat Saralını minib gedərəm onun yanına, lap baş alıb üz tutarıq başqa vilayətlərə ki, bir də sizi nə mahnılarımızla, nə də əməllərimizlə narahat eləməyək.

– Yox, heç yana gedə bilməyəcəksən! – deyər bayaqdan susub dayanan Əbdülxan xırıltılı, vahiməli bir səslə partladı. – Burdan o yana addım da atmayacaqsan. Bazara-mazara getdi yoxdu! Aqlın başına gələndə kimi səni müalicə eləyəcəyik.

Elə bu sözlərlə də qardaşı akının əlindən domburu qapdı.

– Bax belə! – O, kövrək çalğı alətini yerə çırpıb, dəli buğa narıncını tapdayan kimi tapdaladı. – Bu gündən səsin boğazında qalaçaq! Ay uşaq, o yabını, Saralını bura çəkin! – deyər işarə verdi.

Həyətdə əmrə müntəzir duranlar əlüstü atı dirəkdən açıb gətirdilər.

– Açın yəhərini! Tullayın bura!

Əbdülxan yəhəri baltalayıb doğram-doğram elədi.

– Bildin! Heç yana getməyəcəksən! Bazar-zad yoxdur! – deyər qeyzlə doğradyğı yəhərin tapqır-qayığını, üzəngi bağlarını, cilov-yüyəni doğrayıb-töküdü, üzəngilərin də hərəsini bir kola tozladı.

Qorxudan hürkmüş Saralı da həsləyib xırıldayıb, qan-tarğasını gəmirirdi, elə bil ürəyinə dammışdı ki, onu da yəhərinin taleyi gözləyir.

– Deməli, həftəbazarına hazırlaşsın? Saralını minib gedəcəksən? Onda bax! – Əbdülxanın gözləri qan çanağına dönmüşdü.

Əbdülxan bu sözləri deyən kimi qohumları bir göz qırpımında Saralını yıxdılar, elə o dəqiqə də örkənlə çəkib əl-ayağını bağladılar. Əbdülxan da güclü pəncəsiylə atı burunlayıb başını qanırdı və bıçağı fağır heyvanın boğazına dirədi.

Rəhiməli ağa var gücüylə onu tutub saxlayanların əlindən partlayıb çıxdı.

– Əl saxla! Öldürmə heyvanı! – demək istədi.

Macal tapmadı, bıçağın altından fısqıran qan gün işığında zülmət kimi gözlərə doldu və Saralının buğlanan qanına qəltan olmuş Rəhiməli ağa bürəyərək yerdən qalxdı.

– Nahaq iş gördün! Axı mən piyada da gedərəm. Mən dizin-dizin sürünərəm! – deyər ətəyi ilə üzünü-gözünü silərək alçaldılmış aşiq özünün sən sözünü bildirdi.

– Yox, sən heç piyada da gedə bilməyəcəksən! – deyər Saralının qanı axan başı üstündə çəmbəlmiş Əbdülxan hıkkəylə dişlərini ağartdı. – Bir addım da atmayacaqsan! – Bu sözləri alçaqdan deyib birdən qışqırdı: – Tutun onu! Görürsüz ki, ləlidir! Bağlayın, öldürə bilər! Səs-küy qopdu, ələm bir-birinə dəydi:

– Kəndiri bura ver!

– Qollarını qanırın!

– Bərk burun!

– Ağıl yerindən oynayıb! Allah haqq!

– Bir gözlərinə baxın!

– Dəli olub, vallah!

– Çəkin ağacın dibinə!

– Yapışın, çəkdik!

– Əlli olun!

Artıq ay qəlbilənib qalxmışdı. Göylər də, yerlər də sakitlik içindəydi. Hardansa şamanlar gəldi, tonqal çətdilər, böyük akının aqlını pozmuş cınları qovmaq üçün əcaib oyunlar çıxarıb rəqs etdilər.

Rəhiməli ağa isə qolları arxadan çatılmış halda ağaca bağlı durmuşdu.

Sonra da molla gəldi. O da Qurandan ayələr oxudu. Və onu Allahın doğru yoluna dəvət etdi.

Rəhiməli ağa isə qolları arxadan çatılmış halda ağaca bağlı durmuşdu.

Və o, qardaşı Əbdülxana üz tutub görək nə dedi:

«Zülmət gecə əriyəndə toranı da çəkib gedər özüylə, gündüz olar, günəş çıxar təzədən. Amma mənə işiq yoxdur bir daha, sən

söndürdün işığı, Əbdülxan! Allahın verdiyi o xoş nemətdən – göydən yetirdiyi o məhəbbətdən məhrum etdiyindən çox da öyünmə. Nə qədər ki, cida deyil, nəfəsim, nə qədər ki, sinəmdə ürək var – bu sevinci yaşadacam özümdə... Bədbəxt qardaş, qollarımı qanır və bağlasan da ağaca, bil ki, yoxam burda daha, Əbdülxan. Qalan ancaq boş cəsəddir, ay yazıq, ruhum uçub onunladır, Əbdülxan. Ruzigartək qanadlanıb uçur ki, yağış olub yerlə qovuşsun yenə, yarın öz nəfəsi, öz zülfü kimi. Sübh çağında o, yuxudan duranda, dağ kəlitək gələrəm pişvazına, sıldırımında qərar tutub gözlərəm – yurddan çıxan yarı salamlamaqçün. O, atlanıb çaydan çapıb keçəndə, at nalından qopan zərrələr olub, gül üzünə, əllərinə qonacam. Oxumağa başlayanda sevgilim, nəgmə olub ləblərinə qonacam...».

Onun başı üstündəki budaqdan səhər mehinin xəlif xışiltısı gəlirdi. Səhər açılırdı. Rəhimalı ağanın dəli olmaq xəbərini eşidən qohum-qonşu maraqla göstərər gəldilər. Atlarından düşməyib bir yerə komlaşaraq uzaqda dayandılar.

O isə cırıq paltarda, qolları arxadan çatılıb ağaca sarınmış halda durmuşdu.

Sonralar dildən-dilə düşən məşhur mahnısının böyük həvəs və şövqlə oxudu:

*Qara dağdan köç qayıdanda¹
Aç qollarımı, qardaşım Əbdülxan.
Ala dağdan köç qayıdanda
Aç qollarımı, qardaşım, Əbdülxan.
Yatanda yuxuma girməzdi mənim
Qardaşım salarmış məni kəməndə.
Qara dağdan köç qayıdanda,
Ala dağdan köç qayıdanda,
Aç qollarımı, qardaşım, Əbdülxan.
Mən öz xoşumla uçaram göylərə...
Qara dağdan köç qayıdanda,
Həftə bazarına gələ bilmədim, Bəyimay,
Ala dağdan köç qayıdanda.
Biz həftə bazarında oxuya bilmədik, Bəyimay.
Məni atım çatdırma bilməz daha, özüm də çata bilmərəm.
Qaradağdan köç qayıdanda
Məni həftə bazarında gözləmə, Bəyimay,
Mən öz xoşumla göylərə uçuram...*

Bəli, Rəhimalı ağa haqqındakı rəvayət belə rəvayətdir... İndi Ana-Bəyit yolunda Qazanqarı son mənzilinə yola salanda Yedigey – elə hey bunları fikirləşirdi.

XI

*Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfə intəhasız Sarıtorpaq çöllərinin köbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir...
Coğrafiyada hər şey Qırnıv meridianı ilə ölçüldüyü kimi bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilirdi.
Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gədirdilər...*

Deyilənlərə görə, nə vaxtlarsa Nayman-Ananın öz manqurt oğlunu axtardığı bu yerlərdə – qızılqumlu Malakumdiçap yarğanı boyunca çox uzun bir yol keçəndən sonra daha Ana-Beyitə bir şey qalmamışdı. Boranlı Yedigey gah saatına, gah da Sarı-Özək üzərindəki günəşə baxıb fikirləşirdi ki, hələlik işləri öz qaydasınca gədir. Dəfəndən sonra onlar vaxtında evə qayıdıb, hamıyla birlikdə ehsanda iştirak edəcək və Qazanqarı yad eləyə biləcəkdilər. Neyləmək, üzü axşama olacaq, tək ehsan saba qalması. Ey gidi dünya! İşə bax ey, Qazanqap Ana-Beyitdə yatacaq, onlar isə qayıdıb, ehsanı yeyib ona rəhmət oxuyacaqlar...

Yenə də elə həmin qaydada – qabaqda Yedigey qotazlı tərlək bəzədilmiş Qaranərin üstündə, ondan sonra yedəklilik traktor, lap arxada da «Belarus» ekskavatoru – Malakumdiçapdan keçib, dilini sallayıb ləhləyə-ləhləyə qafilənin böyrü ilə özbaşına qaçan küren itin mişayəttilə Ana-Beyit düzünə çıxdılar. Elə burda da, Malakumdiçapdan çıxanda gözləmədikləri maneəyə rast gəldilər – tikanlı məftildən çəkilmiş çəpərlə rastlaşdılar.

Birinci dayanan Yedigey oldu – bu nə olan şeydir! O hətta üzəngidə kəkilib Qaranərin üstündən sağa-sola boylandı – göz işlədikcə düzənlik boyu aşağı-yuxarı ilan kimi qıvrılan keçilməz tikanlı məftil çəpəri uzanıb gəirdi. Bir neçə cərgə olan məftil hər beş metrəndə bir yerə basdırılmış dəmir-beton dirəklərə bağlanmışdı. Özü də çox möhkəm, əsaslı düzəldilmişdi. Onun nə əvvəli görünürdü, nə də axırı. Bəlkə də, heç qurtaracağı yox idi. Qərəz ki, qabağa yol bağlı idi. İndi bəs neyləsinlər, hardan yol tapsınlar?

Traktorlar da çatıb dayandılar. Kabinədən birinci Sabitcan düşdü, onun ardınca da çaydağ Ədilbəy.

– Bu nə deməkdir? – Sabitcan əliylə tikanlı məftilləri göstərdi.
– Yoxsa, yolu düz gəlməmişik?
– Niyə düz gəlmirik? Düz gəlməyinə düz gəlmişik, amma bilirməm bu məftil hardan çıxdı. Lənət şeytana!
– Bəyəm əvvəllər yox idi?

¹ Sətri tərcümədir

– Yox, məftil nə gəzirdi!..

– Bəs indi nə təhər olsun? Burdan necə keçəcəyik?

Yedigey dinmədi. Çünki nə cavab verəcəyini özü də bilmirdi.

– Ey sən də, bu zəhrimarin səsinə kəs! Tırlıtısı lap zəhləmizi tökdü, – deyə Sabitcan traktorun kabinəsindən boylanıb baxan Qalibəyə tərəf əsəbiliklə donquldandı.

O motoru söndürdü. Traktordan sonra da ekskavator susdu. Sakitlik çökdü. Qu desəydin qulaq batardı. Boranlı Yedigey qaşqabağını töküüb dəvənin üstə oturmuşdu, Sabitcan, çaydaq Ədilbəy də onun yanında durmuşdular, traktorçular – Qalibəylə Cümaəli kabinədən çıxmadılar, ağı keçəylə bürünmüş mərhum Qazaqar da yedəkdə arxası üstə uyuyurdu, onun yanında da kürəkəni, Ayzadənin əyyaş əri oturmuşdu, vəziyyətdən istifadə eləyən it tez özünü traktorun təkərinə dibinə verib dal ayağını qaldırdı.

Göylərin altında yatıb qalmış böyük Sarı-Özək düzlərinin sonu görünməsə də, Ana-Beyit qəbiristanlığına yol yox idi. Hamı bu tıkanlı çəpərin qabağında çasıb qalmışdı.

Sükutu birinci çaydaq Ədilbəy pozdu:

– Nə var, Yedigə, məgər bu əvvəllər burda yox idi?

– Heç izi-tozu da yox idi! Birinci dəfədir görürəm.

– Belə çıxır, sahəni xüsusi məqsədlə çəpərə alıblar. Bəlkə kosmodrom üçündür? – deyə çaydaq Ədilbəy öz gümanını bildirdi.

– Belə görünür. Yoxsa bu qədar havayı zəhmət çəkməzdilər – boş düzəngahda bu boyda həngamə kimin nəyinə lazım, – deməli kiminsə ağı belə kəsib. Kimin ağına nə gəlir, onu da eləyir, lənət şeytana! – deyə Yedigey deyindi.

– Daha burda deyib-danışmağın mənası yoxdur, – yaxşısı buydu ki, bu uzunluqda yolu gəlməmişdən hər şey yerli-yataqlı öyrəniləydi, sonra da dəfn eləməyə gələydik, – deyə Sabitcan məzəmmət-lə deyindi.

Üzüntülü bir sükut yarandı. Boranlı Yedigey Qaranərin üstündən yanında dayanmış Sabitcana yuxarıdan aşağı kınli bir nəzər saldı.

– Bilirsən nə var, əzizim, bir balaca səbrin olsun, əl-ayağa düşmə, – deyə Yedigey mümkün qədər sakit danışmağa çalışdı – Əvvəllər burda məftil-zad yox idi, mən ovcumu iyləməmişdim ki?

– Mən də elə bunu deyirəm, – Sabitcan donquldanıb arxasını ona çevirdi.

Yenə də susdular. Çaydaq Ədilbəy fikirləşib bir çıxış yolu axtarırdı.

– Yaxşı, indi nə cür olsun, Yedigey? Məsləhətin nədir? Qəbiristanlığa başqa bir yol-iz yoxdur?

– Olsun gərək. Niyə də olmasın? Burdan sağa, beş kilometrlik-də yol var, – deyə Yedigey ətrafına nəzər salaraq cavab verdi. – Gə-

lin o səmtə gedəyin, ola bilməz ki, bir yolu olmasın – ya girişi gərək olsun, ya da çıxışı.

– Yəni o tərəfdə, doğrudan, yol var? – deyə Sabitcan yekə-yekə soruşdu. – Yoxsa elə çıxmasın ki, kor atı minib köndələn gedək!

– Var, var, – deyə Yedigey təsdiqlədi. – Oturun gedək. Vaxt itirməyinə dəyməz.

Təzədən yola düzəldilər. Yenə də arxadan traktorların tırlıtısı eşidildi. Tıkanlı məftilin böyürü ilə gedirdilər.

Yedigey çox nigarandı. Gördükləri onu lap çaşdırmışdı. Belə də iş olar, ürəyində çox məyus olmuşdu, – hər tərəfi bağlayıblar, amma qəbiristanlığa gedən yol üçün izdən, nişandan bir işarə də qoymayıblar. Sən bir dünyanın əməlinə bax! Hər necə olsa da ümidini hələ tamamilə itirməmişdi – ola bilməz ki, bu cənub tərəflərdə bir işarəyə-filana rast gəlməsinlər. Elə belə də oldu. Düz şlaqbaunun üstünə çıxdılar.

Şlaqbauma yaxınlaşanda Yedigey buraxılış məntəqəsinin çox əsaslı, möhkəm tikilisinə fikir verdi: kənarlarda monolit dəmir-beton sütunlar qoyulmuşdu, giriş yolunun lap kənarında kərpicdən tikilmiş ev görünürdü, evin müşahidə üçün geniş, sal şüşəli pəncərəsi vardı, yastı damında bir cüt proyektor qoyulmuşdu – görünür, gecələr yolu işıqlandırmaq üçün idi. Şlaqbaundan o yana asfalt yol gedirdi. Yedigey bu səliqə-sahmanı görəndə çox narahat oldu.

Onların yaxınlaşmasıyla gözetçi postundan cavan, sarışın, bığ yeri təzəcə tərləmiş, çiyindən üzünəşığı avtomat sallanmış bir əsgər çıxdı. Görkəminə rəsmiyyət vermək üçün gələ-gələ köynəyinin qırıqlarını dartışdırır, papağını düzəldirdi. O, sərt bir görkəmlə zolaqlı şlaqbaunun tən ortasında dayandı. Amma, buna baxmayaraq, Yedigey yolu kəsən şlaqbauma lap yaxın gələndə ona salam verməyi unutmamı.

– Salam, – deyə əlini gicgahına aparıb, rəsmi təzim eləyib hələ də uşaqlıq yağan açıq mavi gözlərilə Yedigeyə baxıb soruşdu. – Kimsiz? Harə gedirsiniz?

– Biz buralıyıq, saldat, – deyə Yedigey onun uşaq ciddiyətinə baxıb gülümsündü. – Ölü aparırıq, qocalarımızdan biri rəhmətə gedib, bizim qəbiristanlıqda basdırmaq istəyirik.

– Buraxılış vərəqəsi yoxdursa, olmaz, – deyə başını bulayıb, kövsək eləyən Qaranərin iti dişli ağızından bir az kənara çevirdi. – Bu sahə nəzarət altındadır, – deyə o, məsələnin nə yerdə olduğunu başa saldı.

– Bunu başa düşürəm, axı biz qəbiristanlığa gedirik. Lap yaxındadır. Burda nə var ki? Basdırıb, qayıdırıq.

– Olmaz! İxtiyarım yoxdur, – deyə gözetçi cavab verdi.

– Mənə bax, əzizim. – Yedigey alıxdan əyildi ki, sinəsindəki döyüş orden və medalları yaxşı görünsün. – Axı biz yad adam deyil-

lik. Biz Boranlı harayezdindən. Eşitmiş olarsan. Dəfn eləmək lazımdır, axı. Biz ancaq qəbiristanlığa gedib, qayıdacağıq.

– Başa düşürəm ey, – deyə gözetçi səmimiyyətlə cavab verib çiyini çəkdi, elə bu vaxt Sabitcan yersiz olaraq, məsul işgüzar bir görkəmlə irəli soxuldu:

– Nə var, nə olub? Mən vilayət həmkarlar şurasındanam, – deyə özünü nişan verdi. – Niyə durmuşuq?

– Ona görə ki, olmaz.

– Axı ağzımda deyirəm ki, yoldaş gözetçi, həmkarlar şurasından gəlmişəm.

– Hardan gəldiyinizin qətiyyəni mənə dəxli yoxdur.

– Necə yəni yoxdur? – deyə Sabitcan çəşib qaldı.

– Yoxdur, vəssalam. Bura qorunan sahədir.

– Daha onda baş aparmaq nəyə lazımdır? – deyə, heysiyyətinə toxunulmuş Sabitcan donquldandı.

– Baş aparan kimdir? Mən hörmət üçün bu dövədəki yoldaşı başa salıram, sizlə danışan yoxdur. Ona izah eləyirəm. Əslində kənar adamlarla danışmağa heç ixtiyarım yoxdur. Mən keşikdəyəm.

– Deməli, qəbiristanlığa yol yoxdur?

– Yox. Təkcə qəbiristanlığa yox, burdan o yana heç kim keçə bilməz.

– Daha burda nə söz ola bilər! – Sabitcan əsəbiləşdi. – Mən elə əvvəldən bilirdim! – deyə Yedigeyə tənə vurdu. – Bilirdim ki, bu işin axırı puçdur! Xeyr! Nə danışsın, gərək Ana-Beyit ola! Ana-Beyit! Bu da sənin üçün Ana-Beyit! – O, təhqir olunmuş halda, hirsle tüpürüb uzaqlaşdı.

Yedigey:

– Bağışla, oğlum, – bir ata kimi ona üz tutdu. – Aydın işdir, sən xidmət başındasan. Amma indi bu mərhumu nə cür eliyək? Axı kötürk deyil ki, atıb çıxıb gedək.

– Mən başa düşürəm. Mənim əlimdən nə gələr? Mənə nə buyurlar, onu yerinə yetirirəm. Mən ki, rəis deyiləm.

– Hə, yamanca işə düşdük, – Yedigey çarəsizliklə səsinə uzatdı.

– Bəs sən özün haraldansan?

– Voloqdadanam, əmican, – deyə vəziyyətdən pərt olmuş gözetçi «o» hərfini uzadaraq uşağcasına sevindi və gülümsədi.

– Bəs sizin Voloqdada necə, qəbiristanlıqda gözetçi dayanır?

– Nə danışsınız, əmican, gözetçi nədir! Bizlərdə qəbiristanlığa nə vaxt istəsən, haçan istəsən gələ bilərsiniz. Məgər iş bundadır? Axı bura qapalı sahədir. Belə görürəm, əmican, sən özün də hərbi xidmətdə olmusan, hətta vuruşmusan da, xidmətin nə olduğunu bilir-sən. İstəsəm də, istəməsəm də vəzifədir, ayrı çarəm yoxdur.

– Elə olmağına elədir, – deyə Yedigey razılaşdı, – ancaq bir iş var ki, indi biz bu mərhumu neyləyək?

Onlar susdular. Əsgər bərk fikrə getdi, sonra sünbül qaşlı, aydın gözlü başını buladı, təəssüflə dedi:

– Yox, əmican, sizi içəri buraxa bilmərəm! İxtiyarım yoxdur!

– Nə deyim, – Yedigey tamam başını itirmişdi. O, üzünü yoldaşlarına tərəf çevirə bilmirdi. Çünki Sabitcan getdikcə qızıqsırdı, axır Caydaq Ədilbəyə yaxınlaşdı.

– Mən, axı dedim! Bu boyda yol basmağın mənası yoxdur! Bu mövhumatdır, gerilikdir! Özünü də, bizi də işə saldı! Ölüni harda quylayırsan quyla, nə fərq var! Xeyr, ölsən də, partdasan da gərək Ana-Beyit ola! Sən də bu yandan ona qoşuldu – çıx get, sənsiz dəfn eliyərik! Hə, indi elə görüm, necə eləyəcəksən!

Caydaq Ədilbəyə cavab verməyib uzaqlaşdı.

– Mənə bax, dostum, – deyə o, şlaqbauma yaxınlaşaraq gözetçiyə müraciət etdi. – Mən də xidmətdə olmuşam bəzi qanun-qaydalar-dan mənim də başım çıxır. Burda telefon var?

– Əlbəttə var.

– Onda sən belə elə – keşik rəisinə zəng vur. Ona xəbər ver ki, yerli camaat gəlib. Ana-Beyit qəbiristanlığına getmək üçün icazə istəyir!

– Nə cür? Nə cür? Ana-Beyit? – deyə gözetçi bir də soruşdu.

– Hə, Ana-Beyit. Bizim qəbiristanlığın adı belədir. Zəng vur, dostum, daha ayrı çarəmiz yoxdur. Qoy o özü şəxsən bizə icazə alsın. Bizə də, əmin ola bilərsiniz, qəbiristanlıqdan başqa heç nə maraqlandırmır.

Gözetçi ayağının birini boşaldıb o birinin üstündə duraraq alını qırıqdırıb fikrə getdi.

– Sən tərəddüd eləmə, – deyə Caydaq Ədilbəyə onu arxayın elədi, – Hər şey nizamnamə üzrədir. Posta kənar adamlar gəlib. Sən də keşik rəisinə məlumat verir-sən. Vəssalam, qurtardı getdi. Daha bu olmadı ki! Məlumat vermək sənin borcundur.

– Di yaxşı, – gözetçi razılaşdı. – İndi zəng vuraram. Bircə bu var ki, keşik rəisi bir yerdə durmur, sahədə maşınla postları gəzir. Ərazini də özünü görürsünüz!

– Bəlkə icazə verəsən mən də yanında durum? – deyə Caydaq Ədilbəyə xahiş elədi. – Bəlkə bir şey-zad demək lazım oldu.

– Di yaxşı, gəl, – gözetçi razılıq verdi.

Onlar gözetçi binasına girdilər. Qapı açıq olduğu üçün Yedigey hər şeyi eşidirdi. Gözetçi harasa zəng vurur, hey keşik rəisini soruşurdu. Amma tapa bilmirdi.

– Yox, mənə keşik rəisi lazımdır! – deyə o, izahat verirdi. – Şəxsən özü... Burda vacib iş var.

Yedigey əsəbiləşirdi. Axı bu keşik rəisi hara itib batdı? Eh, adamınkı gətirməyəndə gətirmir!

Axır ki, tapıldı.

– Yoldaş leytenant! Yoldaş leytenant! – deyə gözetçi həyəcanlı, zil səslə danışırdı.

Nəhayət, məlumat verdi, dedi ki, yerli adamlar gəlib, ölümlərini burdakı qəbiristanlıqda dəfn etmək istəyirlər. Necə olsun? Yedigey gərildi. Leytenant desə ki, burax, vəssalam, iş düzələcək! Halal olsun Ədilbəyə! Ağılı başında olan oğlandır. Amma nədənsə gözetçinin söhbəti uzanırdı. İndi o, təkcə suallara cavab verirdi:

– Hə... Neçə nəfər? Altı adamdır. Mərhumla yeddi. Bir qoca rəhmətə gedib. Onların böyüyü dəvəyə minib. Sonra yedəkli traktor. Traktorun ardınca ekskavator da var, hə... Dediklərindən belə çıxır ki, qəbri qazmaq üçündür... Nə cür? Bəs mən nə deyim? Deməli, olmaz? İcazə yoxdur? Oldu, baş üstə!

Bu yerdə Caydaq Ədilbəyin səsi eşidildi. Görünür, dəstəyi əlinə keçirə bilməmişdi.

– Yoldaş leytenant! Bizim vəziyyətimizi nəzərə alın. Biz Boranlı rəzəydzindən gəlmişik, yoldaş leytenant. Bəs indi nə cür olsun, axı? Vəziyyətimizi nəzərə alın. Biz yerli adamlarıq, əlimizdən heç bir pis iş gəlməz. Mərhumu dəfn eləyib o daqiqə də geri qayıdırıq... Eh? Nə cür? Axı belə da olmaz! Di yaxşı, gəlin, gəlin özünüz görüb inanarsız! Bizim burda bir qoca var, cəbhəçi olub, vuruşub. Onu başa salın.

Caydaq Ədilbəy gözetçi otağından qanıqara çıxdı, amma dedi ki, leytenant özünü gəlib sözünü elə burda deyəcək. Ədilbəyin ardınca gəlməz gözetçi də eyni sözləri dedi. Gözetçi indi özündə bir yüngüllük duyurdu» çünki məsələni keşik rəisi özünü həll edəcəkdə. O, arxayınlaşıb zolaqlı şlaqbaumun qabağında var-gəl eləyirdi.

Boranlı Yedigey fikrə getdi. Kim bilirdi ki, iş belə tərs gətirəcək? Leytenantı gözləməkdən başqa ayrı çarə yoxdu. Leytenant gələ-nə kimi Yedigey düşdü, dəvəni yedəkləyib ekskavatorun yanına çəkdi, ipini calova bağladı. Sonra şlaqbaumun yanına qayıtdı. Traktorçular – Qalibəylə, Cümaəldi öz aralarında söhbət eləyir, siqaret tüstülədirdilər. Sabitcan hamıdan aralı əsəbi halda gəzinirdi. Qazanqarın kürəkəni, Ayzadənin əri yenə də yedəkdə mərhumun cənazəsi yanında oturmuşdu.

– İş nə yerdədir, Yedigey, bizi içəri buraxacaqlar? – deyə o, Yedigeydən soruşdu:

– Gərək ki, buraxsınlar. Bu saat rəis özü, leytenant gəlməlidir. Axı bizi niyə buraxmasınlar? Şpion-zad ha döyülür! Sən də o yedəkdən bir aşağı düş. Gəzin elə, bir az ayağının üyüşüyü açlıns.

Artıq saat üç idi. Yolları çox uzaq olmasa da, hələ ki, Ana-Beyitə çatmamışdılar.

Yedigey gözetçinin yanına qayıtdı.

– Oğlum, sən bilən, sizin bu rəisi çoxmu gözləməli olacayıq? – deyə ondan soruşdu.

– Yox, indilərdə gəlib çıxar. Maşını var. Burdan on-on beş dəqiqəlik yoldur.

– Nə deyirəm, gözləyək. Buralar çoxdanmı belə tikanlı çəpərə alınıb?

– Hə, xeyli vaxtdır. Çəpəri biz vurmuruq. Mən burda bir ildir ki, xidmətdəyəm. Təxminən yarım il olar çəkilməyi.

– Belə del Çəpərin çəkilməyindən heç mənəm də xəbərim olmayıb. Buna görə də işimiz düz gətirmədi. İndi belə çıxır ki, günah mənədir, çünki mərhumun burda dəfn olunmasını mən demişəm. Burda bizim qədim qəbiristanlığımız, var – Ana-Beyit. Rəhmətlik Qazanqapsa çox yaxşı adamdı. Otuz il rəzəydzdə bir yerdə işləmişik. Dedik, hörmətli olsun.

Əsgərdə, görünür, Boranlı Yedigeyə rəğbət oyanmışdı.

– Mənə bax, əmican, – deyə o, işgüzarlıqla məsləhət verdi. İndi keşik rəisi leytenant Tansıkbayov gələcək, sən vəziyyəti olduğu kimi ona danış. Bəyəm o adam döyülmü? Qoy yuxarıya məlumat versin. Bəlkə də ordan icazə veridilər.

– Bu məsləhət üçün sağ ol, bala. Başqa cür ola da bilməz! Necə dedin – Tansıkbayov? Leytenantın famili Tansıkbayovdur.

– Hə, Tansıkbayovdur. Bura bu yaxınlarda gəlib. Nədir ki? Tanışdır? Sizlərdəndi o. Bəlkə elə yaxın adamınız çıxdı?

– Yox, canım, nə danışırsan, – deyə Yedigey gülümsündü. – Bizim Tansıkbayovlar da elə sizin o İvanovlar kimidir, nə qədər desən var. Elə-belə, bu familiyə olan bir adam yadıma düşdü.

Bu məqamda telefon zəng çaldı, gözetçi ora tələsdi, Yedigey tək qaldı. Yenə də qaşları çatıldı. Tutqun halda ətrafa nəzər salıb başını buladı, diqqət yetirdi ki, görsün şlaqbaumdan o tərəfdə maşın-zad görünür ki. «Birdən bu o çalağangözün oğlu olar? – deyə fikrindən keçirdi və özü də özünü danladı, – gör bir ağıhma nə gəlir! Lap xərifləmişəm! Bu familə düz-dünyanı götürüb. Yox, ola bilməz. Gərək belə olmasın. Axı sonra Tansıkbayovla lazımı hesab çəkildi... Necə olmasa, yer üzündə haqq-ədalət var. Var! Lap dünya da dağılsa, haqq-ədalət həmişə olacaq...»

O, kənara çəkildi, dəsmalını çıxarıb səliqə ilə orden və medallarını, zərbəçi döş nişanını sildi parıldadı ki, leytenant Tansıkbayovun diqqətini cəlb etsin.

XII

O, çalağangöz Tansıkbayovla məsələ belə olmuşdu. 1956-cı ilin payızının sonunda Kumbel deposunda böyük mitinq çağırmışdılar. Xeyli adam yığılmışdı, bütün stansiyalardan, rəzvezdlərdən yol işçiləri gəlmişdilər. Yerlərdə təkcə iş başında olanlar qalmışdı. Boranlı Yedigey ömründə nə qədər iclaslar görmüşdü, amma o mitinqi heç vaxt unuda bilmirdi.

Parovozların təmir sexində yığılmışdılar. İynə atsa, yerə düşməzdə, bəziləri lap yuxarılara, damın altındakı taxça-dirəyin üstünə dırmaşmış oturmışdılar. Ən vacibi deyilən sözlər idi – özü də nə cür sözlər! Beriya haqqında nə vardısı, hamısı açılıb-töküldü. O cəlladı nifrətlə lənətləndirdilər, təəssüf-filan olmadı! Lap axşama kimi odlu-odlu danışdılar, deponun işçiləri özləri tribunaya çıxırdılar, bir adam da tərpənmədi, hamı elə bil yerinə mıxlanmışdı. Təkcə həyəcanlı səslər eşidilirdi, binada elə bil meşə uğuldayırdı. Yanındakı adamlardan birinin təmiz rus ləhcəsilə dediyi sözlər yadına düşdü: «Lap elə bil fırtınaqabağı-dənizdi..» Doğrudan da, əlaydı ki, vardı. Ürəyi elə vururdu ki, elə bil «cəbhədəki kimi bu saat həmləyə keçəcəkdə, susuzluq da bu yandan əldən ələnmişdi. Dil-dodağı qupquru qurmuşdu. Bu boyda adamın içində su tapmaq olar? Su məqamı döyüldü gərək dözəydi. Tənəffüs vaxtı Yedigey özünü birtəhar stansiyanın keçmiş rəisi, hazırda isə partiya təşkilatı katibi olan Çernova yetirdi. O, rəyasət heyətində oturmuşdu.

- Mənə bax, Andrey Petroviç, bəlkə mən də danışıım?
- Həvəsən varsa, buyur...
- Həvəsim var, özü də lap çox. Ancaq əvvəlcə məsləhət eləməliyə. Yadındamı bizim rəzvezddə Kuttubayov işləyirdi, Abutalıb Kuttubayov. Hələ müfəttiş də ondan yazmışdı ki, guya Yuqoslaviyadakı xatirələrini yazmaq məşğuldur, Abutalıb orda partizanlara qoşulub döyüşmüşdü. Həmin müfəttiş hələ bundan başqa da ağzına gələni uydurub yazmışdı. Beriyanın adamları gəlib yazığı apardılar. Dözə bilmədi, heç nədən öldü getdi. Yadına düşdü?
- Hə, yadımdadır. Arvadı da ölüm kağızını aparmağa gəlmişdi.
- Hə də özündü ki var! Sonra da ailəsi çıxıb getdi. İndi mən söhbətlərə fikir verə-verə fikirləşirdim. Yuqoslaviyayla biz dostuq – aramızda heç bir narazılıq-filan yoxdur. Bəs o «günahsız adamlar nəyə görə zülm çəkməlidir? Abutalıbın uşaqları böyüyürlər, bu gün-sabah məktəbə gedəsidirlər. Haqqı nahaqdan ayırmaq lazımdır. Yoxsa yazıqlara göz verib işıq verməyəcəklər. Tifillər onsuz da zülm içindədirlər – atalarını itirdilər.
- Bir səbr elə, Yedigey, deməli, bu barədə danışmaq istəyirsən?
- Hə, bu barədə.
- Bəs o müfəttişin fəmi nədir?

- Bunu bilməyə nə var ki. Düzdür, sonralar onu görməmişəm.
- Bunu kimdən öyrənə bilərsən ki? Bir də əlində sənədin-sübütün varmı ki, doğrudan da, yazan o olub?
- Daha ondan başqa kim olacaqdı?
- Burda faktiki dəlil-sübut lazımdır, əzizim Boranlı. Belə şeylə zarafat olmaz. Bilirsən nə var, Yedigey, sən mənə bir əməli qulaq as, gör nə deyirəm. Bütün bu dediklərin haqda Alma-Ataya məktub yaz. Hər şeyi nə cür var, elə o cür də yaz, respublika partiyasının MK-na göndər. Orda mütləq ayırd elərlər. Partiya belə şeylərlə ciddi məşğul olur. Bunu özün görürsən.

Həmin mitinqdə Boranlı Yedigey də hamıyla bərabər ürəkəndən çışırırdı; «Partiyamıza eşq olsun! Partiyanın xəttini ürəkəndən bəyənik!» Sonra da mitinqin axırında kim isə İnternasional oxudu. Onun səsinə bir neçə adam da səs verdi, heç bir dəqiqə keçmədi ki, izdiham deponun dam-dirəyini titrədən, bütün dövrlərdə zülmə, əsarətə məruz qalmış adamların bu böyük himnini bir nəfər kimi, bir ağzıdan oxumağa başladı. Yedigey heç vaxt bu boyda izdihamla ağız-ağız verib oxumamışdı. Dünyanın təri və duzu ilə dolanan adamlara birlik hissindən doğan təntənəli qürur və acı sanki onu dalğalar üzərində qaldırıb özü ilə apardı. Kommunistlərin himni getdikcə genişlənir, ucalır, kütlələrin səadət hüququnun təsbit və müdafiəsi üçün ürəklərdə mərdlik və cəsəət hissələrinin coşdururdu. Çox vaxt həyəcanlı dəqiqələrdə olduğu kimi bu dəfə də Yedigeyə elə gəldi ki, yenə Aral dənizindədir. Onun ruhu azad bir qağayı kimi köpüklənən dalğaların üstündə cövlan edir.

Elə bu cür fərəhli əhval içində də evə qaıytdı. Elə çay içə-içə mitinqdə olanları yerli-yataqlı, nə vardısı hamısını Ukubalaya danışdı. Onu da dedi ki, mitinqdə az qala özü də çıxış edəcəkmış və bununla əlaqədar indiki partkomları Çernov ona nə məsləhət verib. Ukubala ərinə qulaq asa-asa samovardan onun pıyaləsinə dalbadal çay süzür, Yedigey də pıyaləni pıyaləyə çalayıb içməkdən doymurdu.

- Sənə nə olub, bir bax, samovarı boşaltdın! – deyə Ukubala gülümsünərək təəccübünü bildirdi.

- Bilirsən, hələ mitinqdə, nədənsə, susuzluqdan ciyərim yanır. Yamanca həyəcanlanmışdım. Amma adam əlindən tərpənmək olmurdu, su hardaydı. Ordan çıxandan sonra yangını söndürmək istəyirdim ki, gördüm biz tərəfə qatar yola düşür. Tez yüyürdüm maşininin yanına. Öz adamımız çıxdı. Tögrək-Tamli Candost idi. Yolda ondan su alıb içdim. Gördüm, yox, Fatıya tuman olmadı!

- Deyirəm axı, – Ukubala ərinə təzədən çay süzdü. Sonra da əlavə elədi: – Bilirsən nə var, Yedigey, lap yaxşı eləmişən ki, onlar barədə canıyananlıq eləmişən. Abutalıbın uşaqlarını deyirəm. İndi ki, vəziyyət belədir, indi ki, zamana dəyişib daha tiffilləri gözümçixdiyə salmayacaqlar, sən də bir mərdlik elə. Məktub pis fikir deyil,

amma o məktub yazılması, göndəriləsi, oxunulması, nə bilim hələ bu məktubun üstə fikirləşiləsi... Gör nə qədər çəkər, yaxşısı budur, elə özün get Alma-Ataya. Nə olubsa hamısını özün danış.

– Deməli, deyirsən ki, gedim. Alma-Ataya? Birbaş böyüklərin yanına?

– Bəs nə, iş üçün gedirsən də? Neçə vaxtdır dostun Yelizarov çağırır ki gəl. Hər dəfə də səninçün ünvan qoyur. Mən evdən tərpnə bilmərəm, uşaqları neyinim, kimin yanına qoyum? Amma sən ləngimə. Məzuniyyət götür. Üst-üstə yıqsan yüz illik məzuniyyət elər. Heç olmasa bir dəfə məzuniyyətini götür-get ora, hər şeyi böyük adamlara danış.

Yedige y arvadının ağıllı tədbirinə heyrət elədi.

– Hə, arvad, deyəsən ağıllı söz danışsən. Gəl bir yaxşı fikir-ləşək.

– Çox fikirləşməyin mənası yoxdur. O məqam deyil. Nə tədər tez eləsən yaxşıdır. Afanasi İvanoviç də sənə kömək elər. Axı o hara, kimin yanına getməyi daha yaxşı bilir.

– Bu da düzdür.

– Mən də elə bunu deyirəm. Ləngitməyinə dəyməz həm də ev-əşik üçün bir az xam-xurd alarsan. Qızlar da böyüyüblər, Səule payızda məktəbə gedəcək. İnternata qoyuruq, ya qoymuruq. Heç bu barədə fikirləşmisən?

– Bəs necə, əlbəttə, əlbəttə, – qızlarından iklərinin belə tez böyüdüyünü və artıq məktəbə getməli olduğunu sanki indicə anlayan Yedige y heyretini gizlətməyə çalışdı.

– Hə, lap yaxşı, indi ki, fikirləşmisən, – deyər Ukubala davam elədi get, o vaxt başımıza gələnləri danış, qoy görsünlər nələr çəkmişik. Qoy, heç olmasa, atalarının təmiz çıxmasında tiffillərə kömək dursunlar. Sonra da vaxtın olsa, dükənləri gəzib dolan, gör qızlara yarıyan nə görürsən, elə mənimçün də bir şey tapsan, pis olmaz. Axı mən də daha təzə gəlin deyiləm, – dedi və astadan köksünü ötürdü.

Yedige y arvadına baxdı. Qərİbədir ki, həmişə görüdüyün bir adamda əvvəllər görmədiyən bir şeyi sonra birdən görürsən. Əlbəttə, o, təzə gəlin deyildi, amma indidən qocalıq haqqında danışmağına da dəyməzdi. Hər halda, onun görkəmində əvvəllər görmədiyini nəse başqa bir əlamət vardı. Hə, anladı – arvadının baxışlarında müdrik bir sərrastlıq duyulurdu, bir də ki, saçlarında gümüşü tellər əmələ gəlmişdi. Gicgahundakı bu ağ tüklər ya üç olardı, ya dörd, amma hər halda bu ötən ömür-gündən, bir də görüb-götürdüklərindən xəbər verirdi.

Yedige y ertəsi gün Kumbel stansiyasında idi, özü də bu dəfə sərnəşin kimi gəlmişdi. Bəli, Alma-Ata qatarına minmək üçün Boranlıdan gəriyə qayıtmalı olmuşdu. Yedige y buna təəssüf eləmişdi. Fərqi yox idi, onsuz da əvvəlcə öz gəlişi haqqında Yelizarova teleq-

ram vurmalydı. Bunu da stansiyadan başqa heç yerdə eləmək olmazdı.

Sonra da Moskva – Alma-Ata qatarı gəldi. Yedige y doğma razeydi Boranlıdan ötürək elə bu qatarla da getdi. Onun yeri – kupeli vaqonun yuxarı yatağında idi. Şey-şüyünü yerbəyer eləyib, dəhlizə çıxdı, pəncərə qabağında dayandı ki, öz razeyzini ötürməyib, qatardan sərnəşin kimi ona tamaşa eləsin. Sonra da öz yerinə qalxıb yata bilirdi, şükür ki, qabaqda hələ iki gənlük yolu vardı. O, əvvəlcə bu fikirdə olsa da, elə ikinci gün bu məcburi bekarlıqdan özünə yer tapa bilmirdi. Böyrünü yerdən qaldırmayan, peşələri yeyib-yatmaq olan bir paralarına təəccüblə baxırdı.

Amma, ev-əşiyindən uzun müddətə ayrılmağa adət eləmədiyini üçün həyəcan keçirsə də, birinci gün, xüsusən ilk saatları nə isə bir sevinc duyurdu. O, həyəcanlı halda pəncərə qabağın da dayanmışdı, səliqə ilə geyinmişdi – başına bu səfər münasibətilə stansiya mağazasından aldığı şlyapa qoymuşdu, təmiz köynək, köynəyin üstündən də Qazanqarın indiyəcən yaxşı qoruyub saxladığı hərbi kitelini geymişdi. Kitelin yaxası yarıya qədər açıqdı. Kiteli geyinməyi Qazanqar özü təkid eləyib demişdi ki, döşündəki orden-medallarla, qalife şalvarda, uzunboğaz zabit çəkmələrində görkəmin daha yaxşı olar. Bu çəkmələri az-az geysə də, Yedige yin çox xoşuna gəlirdi. O, belə hesab eləyirdi ki, adama sanbal verən, hər şeydən əvvəl, yaxşı çəkmə, bir də təzə baş geyimidir. Bu şeylərin ikisi də onda vardı.

Beləcə pəncərə qabağında durmuşdu. Gəlib keçənlər ona nəzər yetirir, yanından hörmətlə ötürdülər. Boranlı Yedige y başqalarından öz görkəminə görə seçilirdi.

Qatar isə var gücüylə yazılmaş Sarı-Özəyin ucsuz-bucaqsız çöllərilə şütüyür, sanki irəlilədikcə qabağa qaçan üfüq xəttinə yətməyə tələsirdi. Bütün yer üzündə təkəci iki ələm vardı – səma, bir də son-suz düzənlik. Bunlar da uzaqlarda bir işıq zolağı kimi birləşirdi, sürət qatarı da elə ora tələsirdi...

Bu da Boranlı... Burda hər çadar, hər daş ona tanışdı. Qatar Boranlıya yaxınlaşanda Yedige y yerdən qalxdı. Biğaltı gülümsünüb, pəncərəyə yaxın durdu, sanki burdan ayrıldığı, bu yerləri tərki elədiyini uzun illərdi. Bax, bu da razeyzd. Semafor, evlər, yarımdığı tiki-lilər, anbarın yanındakı şpal qalaqları, dəmir yolunun böyüründə yerləşmiş, geniş düzün ortasındakı bu şənlik sanki ayaq açıb gəriyə qaçırdı. Yedige y, hətta öz qızlarını da gördü. Onlar çox güman ki, bu gün qərbdən-şərqə gedən bütün qatarları güdürdülər. Səule də, Şərafət də sevincək atılıb-düşür, gəlib keçən vaqonların pəncərələrinə əl eləyirdilər. Onların balaca hörükləri yellənir, gözləri də par-par parıldayırdı. Yedige y qeyri-iradi olaraq pəncərəyə yapışdı, onlara əl eləyib xoş sözlər dedi, ancaq qızlar ya onu görmədilər, ya da tanımadılar. Hər halda onunçün xoş idi ki, qızları onu gözləyirlər. Və sərnə-

şinlərdən heç birinin ürəyinə gəlmədi ki, elə indicə arxada qalan onun uşaqları, ev-əşiyi, razyezdi idi! Bu da heç kimin ürəyinə gələ bilməzdi ki, indi onun məşhur Qaranəri razyezdin yaxınlığındakı dəvə sürüsündə gəzir. Yedige y onu uzaqdan o saat tanıdı və gözlərini işıqlı bir ifadə gəldi.

Evdən bir neçə stansiya da uzaqlaşandan sonra Yedige y yatdı. Təkərlərin yeknəsə q taqqılıtı, vaqon qonşularının alçaqdan elədikləri söhbətin laylasıyla şirin yuxuya getdi.

Ertəsi gün günoortaya yaxın Alatau dağları başladı – bu silsilə Çimkənddən düz Yeddiçaya qədər uzanırdı. Bax dağ buna deyərəm, adam baxmaqdan doymur!

Yedige y dəmir yol boyunca düz Alma-Ataya qədər uzanıb gedən əzəmətli dağ silsiləsinin qarlı zirvələrinə nə qədər baxdısa, yenə də gözü doymadı. Ömrünü Sarı-Özək düzlərində keçirmiş bir adam üçün bu möcüzə, əbədiyyət mənəzərisi idi. Alataunun nəhəngliyi onu təkə heyrətə gətirməklə qurtarmırdı, Yedige y ona tamaşa elədikcə həm də fikirləşməklə ehtiyacı duyurdu. Bu onun xoşuna gəlirdi – gözün dağlarda, fikrin də uzaqlarda... Yedige y fikrən ona indiyə qədər tanış olmayan məsul adamlarla görüşə hazırlaşdı, həmin o şəxslər ki, keçmiş səhvlərin bir daha təkərar olunmayacağımlı elan eləmişdilər, elə buna görə də o, Abutalıbın ailəsinin acı taleyini onlara danışmaq istəyirdi. Qoy indi ayırd eləsinlər, bir qərara gəlib görsünlər bu işi nə cür səmtinə sala bilirlər. Abutalıbın özünü diriltmək mümkün olmasa da, heç olmasa uşaqları gözümçixdıya salmasınlar, qapılar üzlərinə açıq olsun. Böyük oğlu Daul bu payız məktəbə getməlidir, qoy heç nədən çəkinmədən getsin. Görəsən, onlar indi hardadı? Gün-güzəranları necədi? Zərifə indi nə eləyir?

Bunları xatırladıqca onun qəlbini üzücü, soyuq bir kədər bürüyürdü. Keçmiş unudub ürəyini ayrı cür kökləməyin vaxtı çatmışdı. Axı elə Zərifənin də getməkdə məqsədi buydu ki, onu birdəfəlik yaddan çıxartсын. Amma bunu təkə bir olan Allah bilir ki, yaddan çıxan nədir, çıxmayan nə! Özünü taleyinin hökmü ilə barışmağa məcbur edən Boranlı Yedige y qəm-qüssə içindəydi. İndi kimə deyəsən axı bu dərdi, kim başa düşər? Bəlkə başı göylərə dəyən bu qarlı dağlara, onlar da elə hündürdə dayanıblar ki, yerdəki adamların havarı onlara çatmır. Elə onlar buna görə böyük Altay dağlarıdır ki, çoxları bu dünyaya gəlib-köçürlər, onlar isə bir əbədiyyət kimi durub qalırlar, qalırlar ki, çoxları onlara baxıb fikrə getsinlər, onlar isə pozulmaz bir sükutla durub baxsınlar...

Yedige y bunu da xatırladı ki, Abutalıb «Rəhimalı ağanın qaradaşı Əbdülxana müraciətini» yazandan sonra bu haqda çox düşündü, necə oldusa, bir dəfə özü ona demişdi ki, Rəhimalı ağayla Bəyimay kimiləri rast gələndə bir-birinə xoşbəxtlik qədər də bəd-bəxtlik gətirirlər, bir-birini başqalarının mühakiməsinə məruz qal-

maq kimi çıxılmaz faciə girdabına dartırlar. Elə buna görə də yaxın adamları, guya yaxşılıq xətrinə, Rəhimalı ağaya zülm elədilər, çünki başa düşdükləri buydu. Nə qədər ki özü yanar oda düşməmişdi, bunun nə qədər haqlı olduğunu öz üzərində yoxlamamışdı, Abutalıbın bu sözlərinə ancaq quruca ağıllı söz kimi baxırdı. Əlbəttə, Zərifəylə o, bu əhvalatdan yerlə-göy qədər ayırdı, amma onun halını nəzərə alanda heç bir şey olmasa da, hər halda Zərifə haqqında çox fikir eləyir, onu çox sevirdi, amma Zərifə zərbəni birinci özü öz üzərinə götürdü ki, onu həlli mümkün olmayan bu işdən xilas eləyə bilsin. Qəti qərara gəlib dırnağı ətdən bir dəfəyə ayırdı, amma onun halını nəzərə almadı, düşünmədi ki, bu əməli Yedige yə baha başa gələcək. Şükür ki, hələ sağ-salamat qalıb. İndi hərdən ürəyi elə sıxılır ki, desələr get dünyanı o başına, lap yüyürə-yüyürə gedər, təkə onu görə bilsin, heç olmasa birçə dəfə səsinə eşitsin.

Yedige y öz-özünə gülümsəyərk bunu da xatırladı ki, Abutalıbdan eşidəndə Almaniyada çox görkəmli, böyük bir şair var, adı da Hötedir. Onun adı qaxaxca bir o qədər xoş səslənməsə də, məsələ bunda deyil, hər kəs taleyin verdiyi adla yaşayır. Qoca Höte deyilənə görə, sinni yetmiş əşanda cavan bir qıza vurulur, elə qız özü də bir könlüdəm min könlüə ona aşiq olur. Bu əhvalatı da hamı bilirmiş, heç kim Höteyə dəli deməyib, əl-ayağını ağaca sarımayıb... Bəs Rəhimalı ağaya nə cür divan tutublar! Yazığı alçaldıblar, məhv eləyiblər, adını da qoyublar ki, guya yaxşılıq eləmək istəyirmişlər... Elə Zərifə özü də ona yaxşılıq eləmək istəyib, buna görə də öz vicdanının səsinə qulaq asıb hərəkət eləyib... Buna görə də Zərifədən incimir. Məgər sevdinin adamdan da incimək olar? Əksinə, özünü daha ittiham eləyib, günahkar biləcəksən. Qoy nə zülm olursa sənə olsun, təkə ona xətər yetişməsin... Kişiliyin çatırsa, səni qoyub gedəndən sonra da onu unutma, sev...

Boranlı Yedige y elə bu xəyal içində Zərifəni xatırlayıb, sevə-sevə, Abutalıbın yetim qalmış uşaqlarının fikrini çəkə-çəkə yolunu gəzdirdi...

Alma-Ataya yaxınlaşanda Yedige y narahatlıqla fikirləşdi ki, birdən Yelizarov yerində olmaz! Heç bu da sözdür! Nədənə bu fikir onun ağına evlərində gəlməmişdi. Heç Ukubala da bu barədə bir söz deməmişdi. Gümanları özlərinə getmişdi. Özləri Sarı-Özəkdən kənara addım atmırlarsa, elə bilirdilər ki, elə hamı onlar kimidir. Axı çox ola bilsin ki, Afanası İvanoviç evdə olmasın, Kişi akademiyanın özündə işləyir, hər yerdə ona ehtiyac var, bəyəm belə bir alimin işi-gücü yoxdur? Ezamiyyətə gedə bilər, özü də lap uzun müddətə. «Əcəb işə düşdük!» – deyə Yedige y həyəcanlandı. Fikirləşdi ki, belə olan təzə gərək qaxaz dilində çıxan qəzetlərinə müraciət eləyə, hər nömrənin axırında redaksiyanın ünvanı göstərilir. Orda, yəqin ona məsləhət verərlər ki, kimə, nə cür müraciət eləsin. Belə məsələni qə-

zet işçiləri də bilməsə kim biləcək, onda daha nə oldu! Evdə ona hər şey asan görünürdü – nə var ki, yığış, düş yola. İndisə mənzil başına yaxınlaşdıqca Boranlıyı nədənsə nigarançılıq basırdı – havayı yərə deməyiblər ki, pis ovçu həmişə evində, xəyalında ov vurur. Elə o da belə ovçuların tayıdır. Əlbəttə, bu yerdə Yelizarova ümid bağlamışdı. Yelizarov öz adamıdır, çoxdankı dostudur, dəfələrlə razıyeddə onun evində olub, Abutalıb Kuttubayov əhvalatını da bilir. Tapılsa idi, heç ağzını açmamış onu başa düşərdi. Bəs tanış olmayan adamlara nə deyəsən, nədən başlayasan, sözü ağzında nə cür bişirib çıxardasan – məhkəmədə olan kimi şahidlik eləyəsən, məlumat verəsən, ya başqa cür? Ona qulaq asacaqlarını, cavabında nə deyəcəklər? Bir də görək axı sən özün kimsən, Abutalıb Kuttubayovu təmizə çıxarmaq üçün niyə hamıdan çox sən canfəşanlıq eləyirsən, məqsədin nədir, axı? Onun nəyisən – qardaşısən, kirvəsisən, yeznəsisən, nəyisən, axı?

Yedigey bu fikirlərdə ikən qatar artıq Alma-Atanı ətkələmişdi. Sərnişinlər yır-yığış eləyib vaqonun dəhlizində qatarın dayanmağını gözləyirdilər. Yedigey də hazır durmuşdu. Budur, vağzala çatdılar, bu da son mənzil. Perron adamlarla doluydu, – yola salan kim, qarşılayan kim, nə cür desən adam vardı. Qatar tədricən dayandı. Birdən, Yedigey perronda qaynaşan adamların arasında Yelizarovu gördü, lap uşaq kimi sevindi. Yelizarov ona tərəf şlyapasını yellədir, özü də vaqonla yanaşı addımlayırdı. Hə, bəxti gətirmişdi! Onu Yelizarovun özü qarşılayacağını heç ağlına belə gətirməzdi. Onlar çoxdan görüşmüşdülər, lap keçən payızdan bəri. Yox, Afanasi İvanoviç dəyənmişdi. Elə həmin ki kimi qayıbaldır, özü də qayıp-qayıp qaynayırdı. Qazanqap ona arqamak deyərdi – yəni cins cidir atı. Arqamak Afanasi ayaması balaca tərif döyüldü. Yelizarov bunu bilir və təbəssümlə razılaşırdı – qoy sən deyənlə olsun, Qazanqap! Sonra da əlavə eləyib deyirdi ki, qoca arqamak olsan da, hər halda arqamakam! Elə bu tərifinə görə də sağ ol! Yelizarov, adətən, Sarı-Özəyə iş paltarında gəlirdi, kirz çəkmələr geyər, köhnə-kültə kəpkasını qoyardı, indisə tünd göy kostyum geyib, qalstuk taxmışdı. Bu kostyum da elə bil öyninə biçilib, xüsusilə saçlarının rənginə çox yaraşırdı – saçlarının yarından çoxu çallaşmışdı.

Qatar dayanandan Afanasi İvanoviç vaqonla böyür-böyürə gedir, pəncərə qabağında duran Yedigeyə baxıb gülümsünürdü. Ağım-tul kirpikli ala gözləri bu görüşdən məmnun halda gülümsünürdü. Bu, Yedigeyi ürəkəndirdi, şübhələri bircə anda yox oldu. «Əvvəli, deyəsən, yaxşı gətirib, – deyə məmnun halda fikirləşdi, – Allah qoy-sa səfərim uğurlu olacaq».

– Axır sən də gəlib çıxarmışsan! Gün hardan çıxıb, görəsən! Salam, Yedigey! Xoş gəlmisən, ay Boranlı! – deyə Yelizarov onu qarşıladı.

Onlar ürəkəndən qucaqlaşdılar. Yedigey qaynaşan izdiham içində sevincdən özünü bir qədər itirmişdi. Onlar vağzal meydanından çıxana kimi Yelizarov onu sorğu-suala tutdu. Hamının bir-bir kefini soruşdu – Qazanqap, Ukubala necədir, uşaqlar yaxşıdır mı, indi razıyeddin rəisi kimdir, hətta Qaranəri də unutmadı.

– Sənin Qaranərin oralarda neyləyir? – deyə nəyəsə gülümsünə-gülümsünə soruşdu. – Yenə də elə şir-pələng kimi nəyə çəkirmi?

– Gəzir özüçün. Nəyə çəkməyib neyləsin, – deyə Yedigey cavab verdi. – Sarı-Özəyin düz-dünyası əlində döyülmü! Daha başqa nə təmənnası ola bilər?

Vağzalı yanında işım-ışım işıldayan böyük, qara bir maşın durmuşdu. Yedigey beləsinə ilk dəfəydi gördü. Bu əllinci illərin ən yaxşı maşını idi.

– Bu da mənim Qaranərimdi! – Yelizarov zarafat elədi. – Otur, Yedigey, – o, maşının qabaq qapısını açdı. – Gedək.

– Bəs maşını kim sürəcək? – deyə Yedigey soruşdu.

– Özüm, – dedi Yelizarov və rulun arxasına keçdi. – Görürsən ki, qoca vaxtımda yorğalıq həvəsinə düşmüşəm, bizim amerikalılardan haramız əskikdir?

Yelizarov inamla motoru işə saldı. Yerdən tərənəmənmiş gülümsünüb suallı nəzərlə qonağına baxdı.

– Hə, gəldiyini görüb inandığ. İndi də bəri çox mu qalacaqsan?

– Axı mən iş üçün gəlmişəm, Afanasi İvanoviç. Görək içində nə çıxır. Əvvəlcə sizinlə bir məsləhətləşməliyik.

– Mən bildim ki, iş üçün gəlibsən, yoxsa səni o, Sarı-Özəkəndə dartıb çıxartmaq müşkül məsələdir! Zor işdir! Belə eliyək, Yedigey. İndi gedirik bizə. Bizdə qalacaqsan. Çəm-xəm eləmə! Mehmanxana-zad yoxdur! Sən mənim əziz qonağımsan, mən sizin Sarı-Özəkdə necə, sən də burda elə. Sıydın sıyı bar – gərək ki, qazaxca belədi, hə! Hörmət hörmətə bağlıdır!

– Hə, elədir, – deyə Yedigey təsdiq elədi.

– Deməli, danışıdığ. Mənimçün də yaxşı olar. Mənim Yuliyam Moskvaya oğlunun yanına gedib, ikinci nəvəm olub. Eşidən kimi uçdu cavanların yanına.

– İkinci nəvə! Təbrik edirəm! – dedi Yedigey.

– Daha demə, ikincisidir! – deyə Yelizarov cavab verdi və təəcüblə çiyinini çəkdi. – Özün baba olarsan, onda məni başa düşərsən. Amma hələ sən hara, baba olmaq hara. Sənin vaxtında mən kor atı minib köndələn çapardım. Amma qəribə budu ki, bizim yaxı fərqi bizə baxmayaraq, biz bir-birimizi başa düşürük. Yaxşı, getdik. Səni şəhəri gəzdirə-gəzdirə aparacam. Yuxarıda, bax, görürsənmi, o başında qar olan dağları? Bax ora gedirik, dağ ətəyi Medeoaya. Səhv eləmərsən mən sənə demişdim ki, bizim evimiz şəhər kənarındadır, elə kənd kimi bir şeydir.

– Yadımdadır, Afanasi İvanoviç, siz deyirdiniz ki, eviniz düz çayın qırağındadır. Həmişə suyun sırıltısını eşidirsiniz.

– İndi özün hər şeyi görürsən. Gedək. Nə qədər ki, hava qaralmayıb şəhərə baxa biləsən. Bu saat bizdə hər şey gözəldir. Bahardır, bahar! Tamam güllük-çiçəklidir!

Vağzaldan başlanan kiçik bütün şəhər boyu dümdüz gedirdi, sonu görünməyən kiçik qovaq ağaclarının və parkların arasından keçərək təcridcən yuxarı qalxırdı. Yelizarov maşını yavaş sürürdü. Yol boyu nəyin harda olduğunu nişan verirdi. Göstərdiklərinin əksəriyyəti müxtəlif böyük idarələr, mağazalar, yaşayış evləri idi. Şəhərin mərkəzində, geniş, açıq meydanda bir bina vardı ki, Yedigey onun görkəmindən nə bina olduğunu o dəqiqə ayırd elədi – bu hökumət eviydi.

– Hə, Mərkəzi Komitədir, – deyə Yelizarov başı ilə təstiqlədi.

Bu binanın yanından keçildilər, amma güman eləmədilər ki, səhər iş üçün bura gəlməli olacaqlar. Maşın sola burulanda Yedigey binalardan birini də tanıya bildi – bu da qazax opera teatridi. İki kvartal da gedəndən sonra onlar yenə buruldular, dağ səmtinə uzanan Medeoşa gedən yola çıxdılar. Şəhərin mərkəzi arxada qaldı. Uzun bir küçə idi – hər iki tərəfdə düzülmiş xüsusi evlərin və həyətlərin bağçalarının yanından ötürüldülər, dolu arxlarda dağdan gələn su qiçiltiyə axıb gedirdi. Bağ-bağat bütün gül-çiçək içindəydi.

– Gözəldir, – dedi Yedigey.

– Mən çox şadam ki, bu vaxtı gəlmisən, – deyə Yelizarov cavab verdi. – Alma-Atanın bundan gözəl vaxtı yoxdur. Qışı da yaxşıdır. Amma indi adamın ruhu qanadlanır!

Yelizarov ona iri, ala gözlərilə ötəri nəzər saldı, başını tərpəyib ciddiləşdi, tutqunlaşdı və təzədən gülüş gözlərindən üzünə təbassüm qırışları yayıldı.

– Bu bahar özgə bahardır, Yedigey. Yeniliklər var. Buna görə də ömürdən-gündən getsə də adam yaşamaq istəyir. Deyəsən, götür-qoy ələyib ağla gəlmişik! Sən ömründə heç elə xəstələnmişəm ki, sağalandan sonra həyatın qədər-qiymətini, ləzzətini təzədən duysan?

– Nəyə yadıma gəlmir, – deyə Yedigey tam səmimiyyətlə cavab verdi. – Ola bilsin ki, kəntuziyadan sonra...

– Əşi, sən lap div kimi möhkəmsən! – deyə Yelizarov gülümsündü. – Mən bunu nəzərdə tutmurdum. Sözləşdi dedim... Hə, onu deyirəm axı, ilk addımı partiya özü atdı. Hərçənd şəxsi həyatımda bunun mənə dəxli yoxdur, amma çox razıyam. . . Lap cavanlıqda olduğu kimi səmimi-qəlbədən sevinirəm. Kim bilir bəlkə də qocalıqdandır? Hə?

– Afanasi İvanoviç, əslində elə mən özüm də bu iş üçün gəlmişəm.

– Necə yəni? – deyə Yelizarov onu başa düşmədi.

– Bəlkə yadınıza düşə? Mən Sizə Abutalıb Kuttubayov haqqında danışmışdım.

– Bir dayan görüm, bəs necə, bəs necə! Lap yaxşı yadımdadır. Belə de... Sən lap kökünə gedirsən. Əhsən. Deməli, işi ləngitmədən, əliüstü gəlmisən.

– Əşi, bu əhsən mənim payıma düşür. Bunu ağılıma Ukubala saldı. Ancaq nədən başlamağı, kimin yanına getməyi bilmirəm.

– Nədən başlamaq? Biz bunu görək sənənlə götür-qoy ələyək. Evdə çay içəndə tələsmədən görək ipin hansı başından tutuq. – Yelizarov bunu çox mənalı dedi: – Zaman gör nə cür dəyişir, Yedigey, üç il bundan əvvəl belə bir iş üçün gəlməyi heç ağılıma gətirə bilməzdin. Amma indi – nə qorxu var, nə hürkü. Əslində elə-belə də olmalıdır. Hamı görək, bir nəfər kimi haqqın keşiyində dursun. Heç kimə də fəvqəladə üstünlük verilməməlidir. Mənim başa düşdüyüm budur.

– Burda daha yaxşı baş çıxarda bilirsiniz. Bir də ki, siz alim adamsınız. – Yedigey də öz sözünü dedi, – depoda keçirdiyimiz mitinqdə də elə bu barədə danışdılar. Mən də elə o saat Abutalıb barədə fikirləşdim, bu ağrı ürəyimdə çoxdan qövr ələyir. Hətta mitinqdə çıxış da eləmək istədim. Sözüüm təkəb haqq-ədələt barədə olmayacaqdı. Axı Abutalıbın uşaqları qalıb, böyüyüb boy atırlar, böyük oğlu bu payız məktəbə getməlidir.

– Bəs onlar indi hardadır, ailəni deyirəm?

– Bilmirəm, Afanasi İvanoviç, kəçəndən sonra bir səs-soraq yoxdur, yaxınlarda üç ili tamam olacaq, heç nə də bilmirik.

– Bunun eybi yoxdur, elə də çətin iş deyil. Axtararıq, taparıq. Bu saat əsas məsələ, hüquq diliylə desək, Abutalıbın işinə təzədən baxılmasıdır.

– Bax, görürsüz, siz lazım olan sözü o saat tapdız. Bunu bildiyim üçün də yanınıza gəlmişəm.

– Güman ələyirəm ki, gəlişin havayı deyil.

Yedigey qayıdandan heç üçcə həftə keçməmiş, Alma-Atadan kağız gəldi, o ağ kağızda göz-görəti qara hərflərlə yazılmışdı ki, Boranlı razıyeddinin keçmiş işçisi, istintaq zamanı ölmüş Abutalıb Kuttubayovun işində cinayət tərkibi olmadığı üçün ona tam bəraət verilir. Elə bu cür də yazılmışdı! Məktubu zərərdəninin iş yerində kollektivə oxumaq tövsiyə olunurdu.

Demək olar ki, elə bu sənədlə eyni vaxtda Afanasi İvanoviç Yelizarovdan da məktub gəldi. Bu da əlahiddə bir məktub idi. Yedigey bu məktuba ömrünün axırına kimi ailənin vacib sənədlərlə bir yerdə saxladı, uşaqların yaş kağızı, döyüş təltifləri, cəbhədə yaralanması haqqında arayış, əmək fəaliyyəti haqqında xasiyyətnamələrlə bir yerdə...

Bu böyük məktubda Afanasi İvanoviç yazırdı ki, Abutalıb Kuttubayovun işinə belə tez baxılıb bəraət almasından çox-çox razıdır. Elə bu faktın özü – zamanın böyük qələbəsidir.

Belə yazırdı ki, bu bizim özümüzün öz üzərimizdə qələbə midir.

Daha sonra yazırdı ki, Yedigey gedəndən sonra, o yerə ki, məsləhətləşib getmişdilər, həmin idarədə bir də öldü və çox mühüm yenilik öyrəndi. Əvvəla, müstəntiq Tansıkbayov qüsurlarına görə işdən kənara atılıb, aldığı təltiflərdən məhrum edilib, özü də məsuliyyətə cəlb olunub. İkinci də yazırdı ki, ona verilən məlumatlara görə Abutalıb Kuttubayovun ailəsi, sən demə Pavlodarda yaşayır (gör bir gedib halalara çıxıblar), Zərifə məktəbdə müəllimə işləyir. Hazırda ailə vəziyyəti – evlidir, ərə gedib. Bu rəsmi məlumat onun yaşadığı yerdən göndərilib. Sonra da yazırdı ki, Yedigey, o müfəttiş barədə sənin sübhələrin, işə təzədən baxılarda, tamam doğru çıxdı – sən demə Abutalıb Kuttubayov haqqında danosu elə o özü yazıbmuş. Bunu nəyə görə yazıb, bu əclaflığa onu nə vadar eləyib? Mən bu barədə çox fikirləşdim, bu əhvalata bənzər işləri də xatırladım, sən deyənləri də bununla tutuşdurdum, Yedigey. Bu tutuşdurmaqla da onun qərəzini başa düşmək istədim. Yox, buna cavab verməyə çətinlik çəkirəm. Bunu özümə də aydın eləyə bilmirəm ki, onunçün tamam yad olan bir adama – Abutalıb Kuttubayova bu nifrət nəylə bağlıdır. Görünür bu da belə yoluxucu bir xəstəlikdir, tarixin müxtəlif dövrlərində düz-dünyanı ağzına götürür. Həm də ola bilsin ki, başqalarının məhvində çalışmaq kimi meyllər elə ibtidai insan təbiətində gizli şəkildə yaşayır – bu paxıllıq deyilən şey tədriclə adaman təbiətini yoxsullaşdırır, axırda qəddarlığa gətirib çıxarır. Axı, Abutalıbın şəxsiyyəti nə paxıllıq oyada bilər? Bu da mənim üçün qıfılbənddir. Onu böhtanlayıb ləkələmək məsləhəsinə gəlincə, bu üsul dünyanın özü qədər köhnədir. Bir zamanlar birinə qara yaxıb desəydilər ki, dinsizdir – bas idi – onu Buxara bazarında daş-qalaq elərdilər, Avropadasa yandırardılar. Bu barədə sən gələndə çox danışımışıq, Yedigey. Abutalıbın işinə təzədən baxılardan sonra faktlar aydınlaşanda bu qənaətə gəlirəm: adamları bir-birini gözü götürməmək kimi naqislikdən xilas etmək üçün hələ çox vaxt lazım olacaq. O qədər uzun vaxt ki, bunu təsəvvürə gətirmək belə çətinindir. Amma mən yenə də dünyaya eşq olsun deyirəm – yer üzündə haqq-ədalət olub, həmişə də olacaq. Bax, bu dəfə o ədalət yenə də qalib gəldi. Çox baha başa gəlsə də, amma hər halda qalib gəldi. Dünya bərqərar olduqca bu da belə olacaq. Mən çox razıyam ki, Yedigey, sən heç bir şəxsi mənfəət güdmədən həqiqətə nail oldun...».

Yedigey bir müddət məktubun təsirindən çıxma bilmədi. Həm də təəccübləndi – özündəki dəyişikliyə, aydınlığa, duruluğa təəccüb eləyirdi.

Yelizarovun məktubu onun üçün sanki hədd olmuşdu – məktuba qədər, məktubdan sonra. Məktuba qədərki fikirləri uzaqlaşan səhifə kimi dumanlar içində əriyib gedirdi, məktubdan sonrakı həyatı isə günlər keçdikcə öz sakit axarında davam elədi, onu da unutmadı ki, bu əbədi olmasa da, uzun müddət, ömrünün axırına kimi beləcə davam edəcək. Ən vacibi də, məktubdan bildi ki, Zərifə ərə gedib. Bu xəbər onun yenidən ağır günlər keçirməsinə səbəb oldu. Özünü bununla sakitləşdirdi ki, onun ərə getdiyi əvvəlcədən ürəyinə dammış olsa da, hər halda Zərifənin harda olduğunu, uşaqlarının başına nələr gəldiyini, yad adamlar arasında nə cür dolandığını bilmirdi. Qatrla evə qayıdanda bu nisgilin ağrıları xüsusilə bərk duymuşdu. Bunun səbəbini özü də deyə bilməzdi. Amma bu heç də onun ümumi ovqatı ilə bağlı deyildi. Əksinə, Yedigey Alma-Atadan sən, gümrah əhvali-ruhiyyəylə qayıdırdı. Yelizarovla hansı qapını açmışdısa, onları gülməzliklə qarşılayıb, başa düşmüş və əllərindən gələnləni xeyirxahlığı əsirgənməmişdilər. Bu da öz-özlüyündə Yedigeyin haqlı olduğunu göstərmiş, işin yaxşı nəticə verəcəyinə ümidini artırmışdı. Axırı belə də oldu. Yedigey Alma-Atadan qayıdacağı gün Yelizarov onu vağzalın yanındakı restorana nahar eləməyə aparmışdı. Qatrları yola düşməsinə hələ çox vardı, onlar da oturub nuşcanlıqla bala-bala içir, olub-keçənlərdən danışırdı, ürəkəndən halallaşırdılar. Həmin söhbətdə Yedigeyin başa düşdüyünə görə Afanasi İvanoviç özünün ən məhrəm ürək sözlərini danışırdı. O, keçmiş Moskva komsomolçusu, iyirminci illərdə basmaçılarla mübarizə etmək üçün Türkməstan diyarına düşmüşdü, elə burda da kök atıb ömürlük qalmışdı, geologiya elmi ilə məşğul olmuşdu. O, belə hesab eləyirdi ki, bütün bəşəriyyətin Oktyabr inqilabının başladığı işə bəslədiyi ümidlər əbəs deyil. Bura-xılan səhvlər bizə necə baha başa gəlmiş olsa da, bu yeni yoldakı inkişaf dayanmayıb davam edir – tarixin məğzi, mənası da elə bundan ibarətdir. Bir də onu dedi ki, bundan sonra inkişaf yeni qüvvə ilə davam edəcək. Cəmiyyətin öz səhvlərini düzəltməsi, özünü təmizləməsi buna zəmanətdir. «Əgər özümüz öz üzümüzə bunu deyə biliriksə – deməli gələcək üçün kifayət qədər gücümüz var!» – deyərək Yelizarov inamla bildirdi. Hə, nahar vaxtı onlar belə şeylər barədə əməlli-başlı söhbət elədilər.

Boranlı Yedigey elə bu əhvalla da öz ev-əşiyinə, Sarı-Özəyə qayıdırdı.

Yenə də bütün Yeddiçay ərazisi boyunca uzanıb gedən möhtəşəm Alataunun, mavi – qarlı silsiləsi uzaqdan onları müşayiət edirdi. Bax, elə onda Alma-Ata yolunda qəlbindən qopan hansı bir səs isə ona demişdi ki, Zərifə gərək ki, ərə getmiş olsun.

Dağlara tamaşa eləyə-eləyə, düzlərə baxa-baxa Yedigey fikirləşdi, dünya yaxşı adamlardan xali deyil, sözüylə işi-əməli düz gələnlər Yelizarov kimi adamlar var, belə adamlar olmasaydı, dünyada insan-

ların işi daha çətin ola bilərdi. Yedigey Abutalibın işi üçün lazım olan bütün qapıları döyəndən sonra bir də zamanın etibarsızlığı, dəyişkənliyi barədə fikirləşdi – əgər Abutalib sağ qalmış olsaydı, onun üstünə atılan bu şərdən təmizə çıxardı, bəlkə də, təzədən öz balalarıyla xoşbəxt həyat sürərdi. Sağ olsaydı! Elə məsələ də bundadır. Sağ olsaydı, əlbəttə, Zərifə də onu son nəfəsinə qədər gözləyərdi. Daha bunun o yan-bu yan yoxdur! O cür qadın nəyin bahasına olur-olsun, ərinə gözlərdi. İndi ki, heç kimi gözləmirsən, əlin yerden-göydən də üzülüb, cavan qadın niyə tək yaşasın gərək? İndi ki, iş belə gətirib, münasib adam rast gələndən sonra niyə ərə getməsin, niyə axı? Bu fikirlərdən Yedigeyin qanı qaraldı, bu barədə fikirləşməyə, diqqətini nəyəsə başqa bir şeyə yönəltməyə cəhd göstərdi, təsəvvürünün qol-qanad açmasına imkan verməyə çalışdı. Amma bundan heç nə çıxmadı. Dilxor olub getdi vaqon-restorana.

Vaqon-restoranda adam az idi, yolun başlanğıcı olduğuna görə hələ hər yer tətamiz, gül kimi idi. Yedigey tək-tənha pəncərə qabağında oturdu. Əvvəlcə bir şüşə pivə götürdü ki, başını qatsın. Vaqon-restoranın geniş pəncərəsi imkanı verirdi ki, bir baxışla eyni vaxtda dağları da, düzləri də, göyü də görə bilsin. Bir tərəfdən ötüb-keçən lələ xalılı yaşıl düzlər, o biri tərəfdən də başı qarlı dağların təntənəli silsiləsi onun ruhunu əlçatmaz arzulara doğru uçurur və axırını nisgillə doldururdu. Acı ağırlardan ürəyi acılıq istədi. Araq sifariş elədi. Ancaq bir neçə qədəh içəndən sonra gördü ki, araq təsir eləmir, təzədən pivə gətizdirib fikrinin cilovunu buraxaraq xeyli oturdu. Gün batmaq üzrə idi. Yaz axşamının duruluğunda sanki dəmir yolunun hər iki tərəfində nə varsa, ayaq açib geriye qaçır. Ötüb-keçən qəsəbələr, bağlar, yollar, körpülər, adamlar, sürülər Yedigeyə az təsir edirdi, çünki keçmişin qurtardığından xəbər verən ağır qüssə yeni bir qüvvə ilə hücum çəkərək onun əhvalını pozur, qəlbini sıxır.

Yenə də ağlına Rəhimalı ağanın vida sözləri gəlib düşdü:

*...Elatımız qara dağdan köçəndə,
Qoyun-quzu göy dağlardan enəndə,
Yola baxma həsrət ilə, Bəyimay...*

Bu vəziyyətdə Yedigeyə elə gəlirdi ki, keçmişdə Rəhimalı ağanın ağcaqayın ağacına bağlayan kimi elə onun özünü də çəkib bağlayıblar, elə onun özünü özündən qoparıb ayırıblar...

Yedigey qaranlıq düşənə kimi elə bu cür oturdu, sonra müştərilər gəlib duşdular, tütün-tüstü əlindən nəfəs almaq mümkün olmadı. Yedigey başa düşə bilmirdi ki, axı bu adamlar bu araqla tündə nə tapıblar görəsən? Burda kişilərlə gələn arvadlar da onu çimçirdi. Xüsusilə gülüşləri lap təbindən çıxarırdı. O, qalxıb səndələyə-səndələyə restoranın stolları arasında təntiyən ofisiyanı tapdı,

pulunu verib öz kupesinə getdi. Qabaqda bir neçə vəqondan keçməli idi. O, qatarın ahəngilə yırğalana-yırğalana vəqonlardan keçdikcə özünün tənhalığı və kimsəsizliyindən getdikcə daha çox pozulur və ağırlaşır.

Axı bu yaşamaq nəyə lazımdı, kimə lazımdı sənin bu yol ölçməyin...

İndi hardan gəlib hara getdiyinə də, gecənin bu vaxtı bu sürət qatarının belə tələsməyinə də tamam laqeyd idi. Hansı tamburdasa ayaq saxladı, od tutub yanan alnını qapının soyuq şüşəsinə söykəyib durdu, heç yana baxmadı, yanından ötüb keçən eərnişinlərə də fikir vermədi.

Qatar isə yırğalana-yırğalana gedirdi. Qapını açma bilirdi, çünki bütün dəmiryolçular kimi onun da açarı vardı, qapını açar və elə buradaca cəhənnəm olub gedərdi... Bu kimsəsiz yerlərin zil qaranlığında Yedigey uzaqdan ona sanki gəl-gəl deyən iki işartı gördü. Bu işıqlar uzun müddət gözləri önündən çəkilmədi. Bunlar ya tənha bir evin pəncərəsindən gəlirdi, ya da kiçik tonqal işığı idi. Yağın ki, bu işıqların yanında bir adam olmalıydı. Bəs onlar kim ola? Orda neyləyirlər? Eh, kaş Zərifə olaydı uşaqlarıyla! Elə o saat qatardan tullanıb birməfəsə onun yanına qaçar, ayaqlarına yıxılır, utanıb eləmədən hönkürüb ağlar, bütün dərdini, nisiklini göz yaşlarıyla çıxardardı.

Boranlı Yedigey artıq kənarında gözdən itməkdə olan işıqlara baxıb ümitsiz halda inlədi. Elə bu cür də tamburun qapısında dayanıb, sənişinlərin səslə-küylü gediş-gəlişinə əhəmiyyət vermədən, səssizcə içini çəkib hıçqırırdı... Onun üzü göz yaşlarından islanmışdı... Qapını da açıb kəndarı adlamağa da imkanı vardı...

Qatar isə yırğalana-yırğalana gedirdi.

*...Elatımız qara dağdan köçəndə,
Qoyun-quzu göy dağlardan enəndə,
Yola baxma həsrət ilə, Bəyimay...*

*...Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirlər...
Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfilə intəhasız Sarı torpaq çöllərinin köbəyi hesab olunan Sarı-Özək düzləri uzanıb gedir.*

Cöğrafiyada hər şey Qrindiç meridianı ilə ölçüldüyü kimi, bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmir yolu ilə müəyyən edilir.

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdilər...

Böyük ağquyruq çalağan ətrafı gözdən keçirmək üçün Malakumdıçay yarığandakı yuvasından qalxdı. O öz ov yerlərini iki dəfə nəzərdən keçirərdi – bir dəfə günortadan əvvəl, bir dəfə də günortadan sonra.

Düzdə olan hər şeyə yuxarıdan diqqətlə nəzər yetirib, aşağıda hərəkət eləyən nə varsa, sürünən bəcəklərdən tutmuş, çevik kərtən-kələlərə kimi, hamısını görən çalağan sakitcə Sarı-Özək üzərində

uçurdu, sanballa qanad çalır, getdikcə yüksəklərə qalxırdı ki, aşağıdakı düzləri daha geniş dairədə görə bilsin, eyni zamanda ənginliklərdə süzərək özünün sevimli ovlağına yaxınlaşırdı – bu qapalı zonanın sahəsidir. Bu geniş sahə çəpərə alınandan sonra burda xırda-xuruş heyvan və quş xeyli artmışdı, ona görə ki, tülkü və başqa yırtıcıların bura soxulmağı çətinləşmişdi. Çalağan üçün isə çəpər-məpər maneə deyildi, bundan da istifadə eləyirdi. Bu, onun üçün əlverişli şərait yaratmışdı. Amma hər halda bunun da düşər-düşməzi vardı. İki gün əvvəl yuxarıdan balaca bir dovşanı qaralayıb şığıyanda dovşan özünü məftillərin altına dürtmüşdü, sürətlə şığıyan çalağan da az qala dəmir tikanlara sancılacaqdı. Çətinliklə səmtini dəyişib yan keçə bildi və qəzəblə havalandı. Döşündən bir neçə xırda tük qopub sonradan havada sərbəst yellənə-yellənə enməyə başladı. O vaxtdan bu yana çalağan bu təhlükəli çəpərdən uzaq gözməyə çalışır.

Dediyimiz vaxtda da çalağan bu yerlərin sahibi kimi tələmədən təmkinlə uçuş, bir dəfə də olsun artıq qanad çalmırdı ki, yerdəki canlıların diqqətini cəlb etməsin. Bu gün səhər birinci uçuşunda, sonra da ikinci uçuşda aşağıda böyük canlanma, kosmodromun geniş beton sahəsində çoxlu maşın gördü. Maşınlar irəli-geri gedib-gəlir, əsasən də raket qurğularının başına dolanırdı. Öz meydançalarında göylərə tuşlanıb durmuş bu raketlərə çalağan çoxdan alışmışdı, amma bu gün onların dövrəsindəki vurnuxmadan bilinirdi ki, nəşə bir hadisə baş verib. Həddən çox adam, həddən çox maşın, həddə çox vurnuxma vardı...

Çalağanın gözündən bu da yayınmadı ki, bayaq çöldə gördüyü dəvəyə minmiş bir adam, iki traktor, bir də tülkləri pirtlaşmış küren it gəlib çəpərin dibində durublar, elə bil bu maneədən keçə bilmirlər... Küren it öz bekarla görkəmlə onun əsəblərinə toxunurdu, adamların yanında vurnuxmağı da onu lap təbdən çıxarırdı, amma o öz münasibətini küren itə qəti bildirmədi – bu dərəcədə alçala bilməzdi... o, əvvəlki kimi bu yerlərin üstündə dövrə vurur, diqqətlə küren iti izləyirdi ki, görsün adamların yanında quyruq bulayan bu küren it daha nə hoqqalardan çıxacaq...

Yedigey saqqallı sifətini yuxarı qaldırıb baxdı və havada süzən çalağanı gördü. «Ağquyruq, özü də böyüyündəndir», – deyər fikirləşdi. – Eh, kaş çalağan olaydım, mənə kimi saxlaya bilərdi. Uçardım, qonardım düz Ana-Beyitin günbəzinə!..»

Elə bu vaxt qarşısındakı yolda maşın göründü. «Gəlir! – deyər Yedigey sevindi. – Allah qoysa, hər şey qaydasına düşər!» Maşın sürətlə şlaqbauma yaxınlaşdı, gözətçi məntəqəsinin böyüründəki qapının yanında sət tormoz verdi. Gözətçi də maşının gəlməyini gözləyirdi. Rəis maşından düşən kimi həmin dəqiqə özünü qurutdu, keşik rəisi Tansıkbayovu hərbi salamlı qarşılayıb məlumat verməyə başladı:

– Yoldaş leytenant, məlumat verirəm ki...

Ancaq keşik rəisi əlinin hərəkəti ilə onun sözünü yarıda kəsdi, gözətçi sözünün yarısında əlini gicgahından çəkəndə şlaqbaumun o tayında dayanan adamlara tərəf döndü:

– Kimdir burda kənar adam? Gözləyən kimdir? Sizsiz? – deyər o, Boranlı Yedigeyə müraciət elədi.

– Biz, bizqoy, karaqım. Ana-Beyitgə jeltpey turup kaldıq. Koyalı da bolsa, jardamdeş, karaqım¹, – deyər Yedigey ordenlərini cavan zabitə göstərməyə çalışdı.

Bu, leytenant Tansıkbayova heç bir təsir göstərmədi, rəsmi bir görkəmlə boğazını arıtladı, qoca Yedigey bir də ağzını açmaq istəyəndə, soyuq bir səsle onu qabaqladı:

– Yoldaş kənar adam, mənimlə rus dilində danışın. Mən xidməti vəzifə başındayam, – deyər qıyıq gözləri üstündə qara qaşlarını çataraq xəbərdarlıq etdi.

Boranlı Yedigey yaman pərt oldu:

– E-e... bağışla, bağışla. – O, özünü itirib susdu, dili tutulan kimi oldu, deyəcəyini də unuttu.

Caydaq Ədilbəy qocanın köməyinə çatıb özü leytenantı müraciət etdi:

– Yoldaş leytenant, icazə verin xahişimizi bildirim.

– Bildirin, amma qısa eləyin, – deyər leytenant xəbərdarlıq etdi.

– Birçə dəqiqə. Qoy mərhumun oğlu da burda iştirak etsin. – Caydaq Ədilbəy Sabitcana tərəf döndü. – Sabitcan, ay Sabitcan, bura gəl!

Amma kənarında gəzişən Sabitcan etinasızlıqla əlini yellədi:

– Özünü danışın.

Caydaq Ədilbəy pörtüb qızardı.

– Bağışlayın, yoldaş leytenant, işin belə gətirdiyindən inciyib. Bizim mərhumun oğludur, bizim qoca Qazanqarı deyirəm. Kürəkəni də burdadır, odur yedəkdə oturub.

Kürəkənə elə gəldi ki, onu çağırırlar, qalxıb yedəkdən düşdü.

– Bu xırdaşlıqlar məni maraqlandırmır. Mətləbə keçin, – deyər keşik rəisi təkid etdi.

– Yaxşı.

– Qısa və aydın.

– Yaxşı. Qısa və aydın.

Caydaq Ədilbəy hər şeyi olduğu kimi danışdı – kimdir, hardan gəlirlər, bura gəlməkdə məqsədləri nədir. O danışıqca Yedigey leytenant Tansıkbayovun üzünə baxır və görürdü ki, bu işdən bir şey çıxmıyacaq. O, şlaqbaumun o tərəfində dayanmışdı ki, elə-belə, formal olaraq kənar adamların şikayətinə qulaq asın. Yedigey bunu başa düşən kimi tamam məyus oldu. Qazanqarın ölümü ilə əlaqədar olan bütün işlər – yola çıxmaq üçün gördüyü hazırlıq işləri, mərhum

¹ Hə, bizik, oğlum. Bizi Ana-Beyit qəbiristanlığına buraxmağa kömək elə, oğlum.

mu Ana-Beyitdə dəfn etmək üçün cavanları razı salmaq cəhdləri, özünün Sarı-Özək tarixi ilə bağlı olmaq haqqındakı fikirləri, bir sözlə nə vardısı hamısı, Tansıkbayovun simasında puç olub getdi. Yedigeyin ən müqəddəs hissləri təhqir olunmuşdu. Dünən arağ üstündən şubat vurub dil pəhləvami kimi Allahlardan, radio ilə idarə olunan adamlardan dəm vurub öz məlumatı ilə boranlıları təəccübləndirmək istəyən Sabitcanın indi qorxusundan ağzını açıb bir gəlmə də danışmaması ona bir tərəfdən gülməli görünürdüsə, digər tərəfdən də qəhərləndirib ağlamaq dərəcəsinə çatdırırdı. İndi onun nəzərində qotazlı-naxışlı tərlilə bəzədilmiş Qaranər də gülməli görünürdü üçün onu ağrıdırırdı. Bu gündən belə kimə və nəyə lazımdı bu? Öz ana dilində danışmağa cürət eləməyən, ya danışmaq istəməyən bu bala leytenant Tansıkbayov nə qanır ki, Qaranərin üst-başı nəyə dəyər? Yedigeyi mərhüm Qazanqapın əyyaş kürəkəninə görə də xəcalət çəkirdi ki, mərhumun yanında olmaq üçün dünəndən bəri dilinə bir gilə də içki vurmayıb, yedəkdə silkələnə-silkələnə gəlmişdi ki, qayınatasını burda dəfn etsin, indi də yaxınlaşıb ümidlə gözləyirdi bəlkə buraxdıları içəri. Boranlı Yedigeyi hətta kürən iti Culbarın üçün də pərt olub xəcalət çəkirdi ki, bu boyda yolu onlara qoşulub nəyə gəlib, indi də oturub səbirlə gözləyir ki, nə vaxt tərənəçəyik? Axı, bu itin nəyinə lazımdı görəsən? Kim bilir, bəlkə də it işin belə qurtaracağını əvvəlcədən hiss eləyirmiş, elə onun üçün də gəlib ki, dar ayaqda sahibinin yanında olsun. Cavan traktorçular – Cumaəli ilə Qalibəy də traktorların kabinələrində oturub gözləyirdilər, indi onlara nə desin, bundan sonra onlar nə fikirləşəcəkdilər?

Açalıb pərt olmuş Yedigeyi tədriclə qəzəbləndiyini, qanının qaynayıb coşduğunu hiss edirdi, amma iradəsini toplayıb özünü təmkinli saxlamağa çalışırdı. Yox, nə qədər ki, mərhüm dəfn edilməyib, onun özündən çıxmağa haqqı yoxdur. Ahıl adama hirsələnb səsinə ucaltmaq yaramaz. Buna görə də içində çəkdiklərini bürüzə vermirdi, dişlərini kilidləyib sifətinin əzələlərini gərginləşdirirdi ki, artıq bir söz, artıq bir hərəkət olmasın.

Yedigeyin nigarançılığı düz çıxdı – Caydaq Ədilbəylə keşik rəisinin danışığı tamam ümitsiz bir səmtə yönəldi.

Leytenant Caydaq Ədilbəyə qulaq asıb qurtarandan sonra dedi:

– Heç cür kömək eləyə bilmərəm. Kənar adamların zona ərazisinə daxil olması qəti qadağandır.

– Biz bunu bilməmişik, yoldaş leytenant. Yoxsa bura niyə gəlirdik. Niyə gəlirdik, axı? Daha iş-ışdən keçib, yuxarı rəislərdən xahiş ələyin, qoy ölüni basdırmağa icazə versinlər.

– Mən artıq xidmət üzrə müraciət eləmişəm. Tapşırıq almışam ki, heç kimi, heç bir bəhanəyə görə içəri buraxmayım.

– Bu bəhanə niyə olur, yoldaş leytenant? – Deyə Caydaq Ədilbəy təəccüblə soruşdu, – heç bəhanənin yeridir, nə bəhanə? Axı sizin

zonanızla bizim nə işimiz? Mərhumu basdırılmalı olmasaydıq, bu boyda yolu niyə basıb gəlirdik?

– Mən bir də təkrar edirəm, yoldaş kənar adam, bura heç kim buraxılmır.

– Necə yamı kənar adam! – deyə bayaqdan susub dayanan əyyaş kürəkən birdən partladı. – Kimdi kənar adam? Bizik kənar adam? – Onun içkidən öləziyib xəmirləşmiş sifəti qan gətirdi, dodaqları göm-göy göyərdi.

– Doğru deyir, nə vaxtdan biz kənar adam olmuşuq? – deyə Caydaq Ədilbəy də ona səs verdi.

Əyyaş kürəkən icazə dairəsində olan həddi aşmamaq üçün səsinə qaldırmadı, rusca pis danışdığını bildiyinə görə sözləri ləngidib düzəldə-düzəldə dedi:

– Bu bizim, bizim qəbiristanlıq bura! Biz, biz Sarı-Özək camaatı ixtiyar var öz adamımızı burda basdırmaq. Burda çox il qədim Nayan-Ana basdıranda heç kəs bilməz burda bağlı zona olacaq.

– Mən sizinlə mübahisəyə girmək fikrində deyiləm, – leytenant Tansıkbayov qəti fikrini bildirdi. – Hal-hazırda bir keşik rəisi kimi sizə elan edirəm ki, qorunan zonanın sahəsinə heç bir səbəbə görə, heç bir buraxılış yoxdur və olmayacaq.

Aralığa sükut çökdü. «Təki davam gətirə biləydim, təki dözüb onu söyüb biabir eləməyəydim!» – Boranlı Yedigeyi özünü sakit eləmək üçün başını qaldırıb göyə baxdı, yenə də bir az aralıda halay vuran çalağanı gördü, yenə də bu təmkinli və güclü quşa qibtə elədi. Və qərara gəldi ki, xatadan uzaq olsunlar, çıxıb getmək lazımdır, zorla soxulmayacaqlar ki! O bir də çalağana baxıb dedi:

– Yoldaş leytenant, biz qayıdırıq. Amma o yuxarıda oturanınız generaldır-nədir bilmirəm, bəlkə ondan da böyükdür bax, onun özünə də ki, belə olmaz! Bunu mən köhnə saldat kimi dəyirəm, düzgün deyil!

– Yuxarıdan verilən əmrin düzgün olub-olmadığını müzakirə eləməyə haqqım yoxdur. Mənə tapşırıqlar sizə çatdıram ki, gələcəkün nəzərə alarsınız – bu qəbiristanlıq ləğv ediləcək.

– Ana-Beyit?

– Bəli. O qəbiristanlıq belə adlanırsa...

– Niyə? Onun kimə maneçiliyi var? – Deyə Caydaq Ədilbəy hirsələndi.

– Orda təzə mikrorayon salacaqlar.

– Qəribədir, vallah! – deyə Caydaq Ədilbəy çiyinlərini çəkdi. – Başqa yer tapmadınız, yer qəhətliyidir?

– Planda belə nəzərdə tutulub.

– Bura bax, sənin atan kimdir? – deyə Boranlı Yedigeyi leytenant Tansıkbayovun gözünün içinə baxa-baxa soruşdu: O yaman təəccübləndi:

– Bunu neylirsiniz? Sizə nə dəxli var?

– O dəxli var ki, sən orda deməli olduğun sözləri bizə danışma, get, qəbiristanlığı məhv etmək istəyənlərə de. Bəlkə sənün dədən-baban ölməyib, ya sən özün heç vaxt ölməyəcəksən?

– Bunun heç bir dəxli yoxdur.

– Yaxşı, onda gəl belə danışaq. Onda qoy, yoldaş leytenant, sizin lap o başınızın böyüyü mənə qulaq assın, mən tələb eləyirəm ki, icazə versinlər öz şikəyatimi sizin lap o böyük rəisinizə deyim. De ki, qoca cəbhəçi, Sarı-Özək sakini Yedigey Cangəldin ona bir-iki söz demək istəyir.

– Mən belə şey eləyə bilmərəm. Necə hərəkət etməli olduğumu mənə deyiblər.

– Bəs sən neyləyə bilərsən? – deyə əyyaş kürəkən təzədən söhbətə qarışdı, görünür canı boğazına yığılmışdı. – Bazardakı milis səndən yaxşıdır!

– Biabırçılığı qurtarın! – Keşik rəisi ağappaq ağarıb qəddini düzəltdi. – Qurtarın! Çəkin bunu şlaqbaumun qabağından, yolu da traktordan təmizləyin!

Yedigeylə Caydaq Ədilbəy əyyaş kürəkəni dartıb traktorlara tərəf aparırdılar, amma o dayanmaq bilmir, geriye qanrılıb çıxırırdı:

– Saqan jol da jetpeydi, sağan jer də jetpeydi! Urdım səndeydin auzın!

Bayaqdan kənar da gəzişib səsinə çıxartmayan Sabitcan bu yerə özünü göstərmək məqsədilə onların qabağına yeridi:

– Nə oldu? Ağzınızdan vurub qayıtdılar? Elə belə də olmalıydı! Yaman hazırlamışdınız! Ana-Beyit! Ayrı cür ola bilməz! İndi döyülmüş it kimi geri qayıdırırsız!

– Kimdi döyülmüş it? – deyə əyyaş kürəkən özündən çıxaraq onun üstünə cumdu. – Aramızda it varsa, o sənənsən, əclaf! Orda duranla sənün nə fərqin var? Elə quru gopun var – mən dövlət adamıyam! Sən heç adam döyülsən!

– Dilini saxla, əyyaşın biri əyyaş! – Sabitcan qəsdən bərk qışırırdı ki, səsinə postda eşitsinlər. – Onların yerində olsaydın belə sözlərin üstündə tutub basardım səni dama ki, səsin-sorağın gəlməsin! Səndən cəmiyyətə nə xeyir, sənün kimiləri qırıb məhv etmək lazımdır!

Sabitcan bu sözləri deyib onlara arxa çöndərdi ki, yəni tüpürüm sənə və sənün yanındakılara və birdən girişib ağa kimi ucadan əmrlər verməyə başladı:

– Nə ağzınızı açıb dayanmışsınız? Traktorları işə salın! Necə gəlməmiş, elə də qayıdaq! Cəhənnəm olub gedək! Döndər görün! Bəsdir! Bəsdir gic yerində qaldım! Başqalarının ağzına baxanda belə olar.

Qalibəy traktorunu işə saldı, ehtiyatla dönməyə başladı ki, yəni yola çıxarsın, əyyaş kürəkən də tez yedəyə atılıb mərhumun yanında əvvəlki yerini tutdu. Cəmaəli də gözləyirdi ki, Yedigey gəlib

calova bağladığı dəvəsini açsın. Sabitcan bunu görə-görə gözləmədi, əksinə daha da tələsdirməyə başladı:

– Niyə işə salmırsan? Tez ol! Nəyi gözləyirsən? Döndər geri! Yaxşı dəfn elədik! Axı əvvəldən razı olmurdu! Daha bəsdir! Döndər gedək evə!

Boranlı Yedigey dəvəyə minənəcən – əvvəlcə onu hıxlamalıydı, sonra alıxa oturub qaldırmalıydı, – traktorlar geri dönüb yola düşdülər. Elə öz işləri ilə də başa düşürdülər. Heç kişini gözləmədilər də. Onları qabaq traktorda oturan Sabitcan tələsdirdirdi...

Bayaqkı çalağansa elə göydə halayını vururdu. O, yüksəklikdən kürən itə göz qoyurdu, itin boş-boşuna veyillənməsi, nədənsə, ona toxunurdu, bir də başa düşürdü ki, traktorlar yola düşəndə niyə it onların dalınca getmədi, dəvəli adamın yanında qalıb dəvəyə minənəcən onu gözlədi, sonra da yanına düşüb şortdadı.

Qabaqda traktora minənlər, dallarınca dəvəli adam, onun dalınca da atdana-afdana qaçan it yenə Sarı-Özək çölləri ilə hərəkət edib, yanlarını selin-suyun yuyub-yaladığı çıxıntılardan birinin əldən-ayaqdan uzaq yerində həmin çalağanın yuva qurduğu Malakum-dıçap yarğanına tərəf yol aldılar. Başqa vaxt olsaydı, çalağan narahat olub qıy vurardı, özünü kənar da uçan kimi göstərsə də, bu gəlmə adamlardan gözünü çəkməzdi sürətini artırıb öz halal torpaqlarında ov eləyən tayını səslərdi ki, hər ehtimala qarşı gəlib ona qoşulsun, bəlkə yuvanı qorumaq lazım gəldi. Amma bu dəfə ağquyruq çalağan heç narahat olmadı – çünki balaları çoxdan qanadlanıb pərvaz eləmişdi. Kəhrəba gözlü, donqardimdik çalağan balaları gün-gündən qanadlarını möhkəmləndirir, artıq müstəqil həyat sürürdülər Sarı-Özəyin bu həndəvər yerlərində öz ovlaqları vardı, hətta indi qoca çalağan hərdən onların yerlərinə baş çəkəndə atalarını o qədər də xoşluqla qarşılamırdılar...

Çalağan öz adətini üzrə ovlağında gördüyü hər şeyə fikir verirdi ki, geri qayıdan adamları da izləyirdi. Bir də ki, insanlardan ayrılmayan o kürən it onu rahat qoymurdu. Onu adamlara bağlayan nədir? – Niyə özü ov eləmir, elə quyruğunu bulaya-bulaya öz işləri ilə məşğul olan adamların dövrəsinə dolanır? Axı belə həyat onun nəyinə lazımdı? Çalağanın diqqətini cəlb eləyən bir şey də dəvəyə minmiş kişinin döşündəki parıldayan şeylərdi. Elə buna görə də çalağan o saat gördü ki, traktorların dalınca gələn dəvəli kişi heyvanı mahmızlayıb kəskin hərəkətlə kənar getdi, dəvəni suyu çəkilməz dayaz bir dəyə ilə kəsə sürüb, traktorlar dolanıb dəvəni ötenəcən onları daldə qoydu. O, qamçısını yellədirək dəvəni qovur, sürətini daha da artırır, kişinin döşündə parıldayan şeylər atılıb-düşür, bir-birinə dəyib cingildəyirdi, dəvə uzun ayaqlarını gen ataraq yorturdu, kürən it də geri qalması deyə onların dalınca götürüldü...

¹ Sənə yol da bəs eləmir, sənə torpaq da bəs eləmir! Üzünə tüpürüm sənün! (Qazaxca)

Ta o adam traktoru ötüb keçərək Malakumdıçap yarğanının gədiyində yolu kəsənəcən bu vəziyyət davam elədi. Ona çatanda traktorlar tormozlayıb dayandılar.

– Nə var? Nə olub? – deyə Sabitcan kabinədən boylandı.
– Heç nə. Motorları söndürün, – deyə Boranlı Yedigey əmr etdi. – Sözüm var.

– Nə söz, canım? Ləngitmə, bəsdə gəzib dolandıq!
– İndi sən özün ləngidirsən. Çünki burda dəfn eləyəcəyik.

– Bəsdə ələ saldığın! – Sabitcan lap özündən çıxdı, onsuz da əzilib əskiyə dönmüş qalstukunu çəkib dartışdırdı. – Özüm basdıracağam razeyəddə, ayrı söz ola bilməz! Bəsdir!

– Qulaq as, Sabitcan, ata sənindir, bu barədə mübahisə ola bilməz. Amma sən bu dünyada tək deyilsən. Hər halda sən qulaq as, gör nə deyirəm. Postda nə olduğunu özün gördün, özün eşitdin. Bizim heç birimizdə təqsir yoxdur. Sən gəl bunun ayrı tərəfini fikirləş. Harda görünüb ki, basdırılmağa aparılan ölü geri qaytarılırsın? Hələ belə şey görünməyib. Bu biabırılıqdan heç birimiz qurtara bilmərik. Dünyasında belə şey olmayıb.

– Cəhənnəmə ki, görünməyib! – Sabitcan razılaşmadı.
– Sən indi belə deyirsən. Adam hirsələnəndə nə gəldi deyə bilər. Amma sabah xəcalət çəkəcəksən, fikirləş. Bu rüsvayçılıq heç nəylə yuyub-təmizləyə bilməyəcəksən. Dəfn olunmağa aparılan mərhum geri qayıtmamalıdır.

Caydaq Ədilbəy də ekskavatorun kabinəsindən düşdü, onu görüb əyyaş kürəkən də yedəkdən enib gəldi, traktorçu Cumaəli də yaxınlaşdı ki, görsün nə səbəbə dayanıblar. Boranlı Yedigey dəvəsini köndələn qoyub yolu kəsmişdi.

– İgidlər, qulaq asın, – deyə Yedigey onlara üz tutdu. – İnsan adətlərini pozmayın, təbiətə qarşı çıxmayın! Hələ belə şey görünməyib ki, qəbiristanlıqdan ölü geri qayıda. Basdırılmağa aparılan gərək basdırılsın. Başqa yolu yoxdur! Baxın bu Malakumdıçap yarğanına. Bu da bizim Sarı-Özək torpağıdır! Nayman-Ana burada, bu Malakumdıçapda özünün məşhur ağısını deyib oğlunu oxşayıb. Gəlin mən qoca Yedigeyə qulaq asın, qoyun Qazanqapın məzarı burda olsun. Elə mənim də qəbrim qoy burda olsun. Allahın rızası olsa özünü gətirib burda basdırarsız. Mən bunu sizdən xahiş eləyirəm. İndi isə hələ keç deyil, vaxt var – baxın, orda lap yarğanın qaşında mərhumu dəfn elərik!

Caydaq Ədilbəy Yedigeyin göstərdiyi yerə baxdı:

– Cumaəli, keçər ekskavatorun? – deyə soruşdu.
– Keçər, niyə keçmir, keçər...
– Bir dayan görüm, necə yeni keçər, sən əvvəlcə məndən soruş! – deyə Sabitcan sözə qarışdı.

– Elə biz də soruşuruq da, – deyə Cumaəli cavab verdi. – Eşitmədin kişi nə dedi? Daha sənə nə lazımdı?

– Mən də deyirəm ki, bəsdə məni ələ saldız! Bu, mərhuma hörmətsizlikdir! Sürün razeyəddə!

– Ona qalsa, hörmətsizlik onda olar ki, mərhumu qəbiristanlıqdan evə qaytarasan! – deyə Cumaəli ona cavab qaytardı. – Ona görə də yaxşı fikirləş.

Hamı susurdu.

– Bilirsiz nə var, siz özünü bilərsiz, – deyə Cumaəli sükutunu pozdu, – mən gedirəm qəbri qazmağa. Mənim vəzifəm budur ki, çala qazım, özü də dərin olsun. Hələ ki, vaxt var. Qaranlıq düşəndən sonra kim bu işi görəcək. Siz özünü bilərsiz.

Və Cumaəli öz «Belarus ekskavatoruna tərəf getdi. Əlüstü motoru işə salıb yolun qırağına çıxdı, onların yanından ötüb dikdirlə Malakumdıçap yarğanının qaşına qalxdı. Onun dalınca Caydaq Ədilbəy yollandı, ondan sonra da Boranlı Yedigey Qaranəri tərəfdi.

Əyyaş kürəkən keçib traktorun qabağında dayandı, üzünü Qalibəyə tutub yarğanı göstərərək dedi:

– Ora sürməsən yatacağam traktorun altına. Bu mənim əlimdə heç nə deyil.

– İndi neyləyim, hara sürüm? – deyə Qalibəy Sabitcandan soruşdu.

– Görmürsən hamısı əclafdı, it uşağı it! – Sabitcan açıq-aşkar söyüş söydü. – Nə oturmusan, sür onların dalınca!

Göydəki çalağan indi də yarğanın qaşında eşələnən adamlara fikir verirdi. Maşınlardan biri əsib-titrəyir, calovu ilə yeri qazıb, sünbülqıran yuvasının ağzına yığan kimi, torpağı qazıb qabağına atırdı. Bu vaxt yedəkli traktor da yavaş-yavaş onlara tərəf gəlirdi. Yedəkdə yenə də tənha bir adam ağ keçəyə bükülüb yedəyin ortasına qoyulmuş hərəkətsiz bir şeyin yanında oturmuşdu. Pırpız tüklü kürən it adamların yanında hərənlənir, ancaq daha çox dəvəylə yaxınlıq eləyirdi, gedib onun kölgəsində, ayaqları altında uzanırdı.

Çalağan başa düşdü ki, bu adamlar torpaqda hələ çox eşələnəcəklər. O yanakı süzüb geniş dairələr vura-vura uzaqlaşdı, qapalı zonaya tərəf uçdu, qəsdə də bu idi ki, yolüstü ov eləsin, həm də baxıb görsün bayaq kosmodromdakı vurnuxmanın axırı necə oldu.

İki gün idi ki, kosmodromun meydançalarında böyük gərginlik vardı, gecə-gündüz iş gedirdi. Bütün kosmodrom, qonşuluqdakı xüsusi xidmət binaları və zonalar gecələr yüzlərlə güclü proektorun işığına qərq olurdu. Yer gündüzdən də işıq olurdu. Onlarca ağır, yüngül, xüsusi maşın, nə qədər alim və mühəndis «həlqə» əməliyyatını həyata keçirmək üçün hazırlıq görürdü.

Kosmosda uçan aparatları məhv etmək üçün hazırlanmış anti-peyklər kosmodromun xüsusi meydançasında göyə zillənib hazır və-

ziyyətdə durmuşdu. İntəhası SSM-7 sazişi əsasında müəyyən vaxta qədər onlardan istifadə etmək olmazdı. Amerika tərəfindən də həminin. İndi təcili «Həlqə» transkosmik əməliyyatı proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq, onları tətbiq etməyə imkan tapılmışdı. Amerikadakı Nevada kosmodromunda da «Həlqə» əməliyyatı üzrə sinxron şəkildə belə robot-ragetlər buraxılacaqdı.

Sarı-Özək en dairəsində bu əməliyyatın vaxtı axşam saat səkkizə təsadüf eləyirdi. Düz iyirmi sıfır-sıfırda ragetlər start götürməliydi. Bir-birinin ardınca dəqiqəyarım intervalla Sarı-Özəkdən doqquz antipeyk rageti qalxmahydı, bu ragetlər başqa planetlərdən gələn uçaq aparatların qarşısını kəsmək üçün Qərb-Şərq müstəvisi üzrə Yer kürəsi ətrafında daimi fəaliyyət göstərən həlqə yaradacaqdı. Nevadadan qalxan robot-ragetlərə Şimal-Cənub həlqəsi düzəltməliyidilər.

Düz gündüz saat üçdə Sarı-Özək – 1 kosmodromunda «Beş dəqiqəlik» adlanan startqabağı təftiş sistemi işə salındı. Hər beş dəqiqədən bir bütün xidmət bölmələrində, bütün kanallarla ekran və tablolarla səsə təkrar olunan yazılar yanırı: «Starta qalır dörd saat əlli beş dəqiqə! Starta qalır dörd saat əlli dəqiqə!..» Starta üç saat qalmış «Dəqiqə» sistemi işə başlayacaqdı.

Həmin o vaxt 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtlarla mümkün olan hər cür əlaqəni kəsmək məqsədilə «Paritet» orbital stan-siyasının kosmosda tutduğu vəziyyətin parametrləri, eləcə də bort rabitə-radiyo kanallarının kodları dəyişdirildi.

O yandan da tamamilə əbəs yerə, səhrada qışqırub imdad istəyən adamlar kimi 1–2 və 2–1 paritet-kosmonavtlar kainat-dan aramsız siqnallar göndərirdilər. Onlar yalvarırdılar ki, əlaqəni kəsməsinlər. Onlar Ümumidamərkin qərarından narazılıq eləməyirdilər, təklifləri o idi ki, Meşəliddəş sivilizasiyası ilə mümkün ola biləcək kontaktlar problemi ətrafında təkidlə, dönə-dönə düşünsünlər, şübhəsis, ilk növbədə yer əhalisinin mənafeyini nəzərə alsınlar, onlar həmçinin özlərinə bilatəxir bəraət verilməsində də təkid etməyirdilər, əksinə, razıydılar ki, onların Meşəliddəş planetində olmağı hər iki tərəfin qalaktikalararası münasibətlərinə xeyir vermiş olsun, onların yekənə etiraz etdikləri şey tərəflərin tətbiq etmək istədikləri «Həlqə» əməliyyatı idi – onların fikrincə bu global özünü-təcrid bəşər cəmiyyətini elə bir tarixi və texnoloji bataqlığa sürükləyəcək ki, bunun aradan qaldırılması üçün min illər lazım gələcək... Əfsus ki, artıq gec idi... Dünyada heç kim onları eşitməyəcəkdi, heç kəsin ağılna gəlməyəcəkdi ki, onların haray səsi kainat boşluğunda itib-batır...

Vaxt gəlib o yerə çatmışdı ki, Sarı-Özək-1 kosmodromunda «Həlqə» əməliyyatının yaxınlaşan start dəqiqələrini sayan «Dəqiqə» sistemi işə başlamışdı...

Çalağan isə ovlaq üzərində növbəti uçuşunu başa vurub yenə də Malakumdıçap yarğanının üstünə qayıtmışdı. Ordakı adamlar indi də əllərinə bel alıb işləyirdilər. Ekskavator böyük bir kom torpaq qazıb çıxarmışdı. İndi o, xortumunu lap çalanın dibinə salıb olan-qalan torpağı çıxardırdı. Tezliklə onun əsməsi kəsildi, çəkilib bir kənarda durdu, adamlar isə hələ də çalanın dibində nosə qazıb düzəldirdilər. Dəvə yerindəydi, amma kürən it görünürdü. O harda ola bilər? Çalağan yaxınlaşıb yarğan üzərində geniş bir halay vurdu, başını sağa-sola çevirib hər yerə göz gəzdirdi, nəhayət gördü ki, kürən it özünü verib yedəyin altına, lap çarxların arasında sərələnb. It uzanıb dincələrdi, kim bilir, bəlkə də mürgü vururdu, çalağan da eyninə deyildi. Səhərdən neçə dəfə-dir ki, onun başı üstündə uçuş, di gəl ki, it deyilən bu məxluc bir dəfə də olsun başını qaldırıb ona tərəf baxmayıb. Allahın sünbülqıranı nədir, o da əvvəlcə dal ayaqları üstə dikəlib yuxarı boylanır ki, görsün göydə qorxulu bir şey yoxdur ki... Amma it adamların yanında yaşamağa öyrənib, nə bir qorxusu var, nə də qayğısı. Görmürsən, necə sərələnb! Çalağan uçuşunu saxlayıb qanad çala-çala bir anlığa bir yerdə dayandı, gücənib quyruğunun altından itə tərəf güllə kimi yaşıl-ağ bir şey buraxdı. Al, bu da sənin pəyın!

Yuxarıdan Yedigeyin qoluna nə isə şappıltı ilə bir şey düşdü. Quş zılı idi. Bu hardan düşdü? Yedigey qolundakı zılı çırpıb saldı, başını yuxarı qaldırdı. «Yenə də ağquyruqdu, elə bayaqkıdır. Gör neçənci dəfədir başımızın üstündə uçuş. Xeyirliyə ola? Əcəb kefdədir. Üzür havada, yellənir özüyçün». Caydaq Ədilbəyin qəbrin dibindən gələn səsi onu xəyaldan ayırdı:

– Necədi, Yedigə, gəl bir bax! Bəsdi, ya yenə qazaq?

Yedigey qaşlarını çatıb qəbrin qırağından aşağı boylandı.

– Çəkilib o güncə, – deyə o, caydaq Ədilbəyi kənara çəkdi, – Qalibəy, sən də hələlik çıx. Çox sağ ol. Hə mən bilən dərinliyi bəs elər. Ancaq, Ədilbəy, qazanağı bir az da genəltmə pis olmaz, qoy gen olsun.

Yedigey bu göstərişləri verəndən sonra, su ilə dolu kanistri götürüb ekskavatorun arxasına keçdi, qayda üzrə duadan qabaq ab-dəst aldı. Yalnız bundan sonra rahatlanıb özünə gəldi–Qazanqayı Ana-Beyit qəbiristanlığında basdıra bilməsələr də, hər halda biabırçılıqdan can qurtara bilmişdilər: dəfn olunmamış ölüünü bir də kerı qaytarmayacaqdılar. Bir az inad göstərməsəydi elə də olacaqdı. İndi gərək çalışaydılar ki, qaranlıq düşənəcən Boranlıya qayıda bilsinlər. Şübhəsis ki, onların kecikməyi sarıdan evdə nigarandılar. Axı söz vermişdilər axşam altıya qayıtsınlar, ehsan altıya təyin olunmuşdu. Amma indi artıq saat beşin yarısı idi. Hələ gərək ölüünü basdıraydılar, sonra da Sarı-Özəyə nə qədər yolları vardı. Necə yeyin getmiş olsalar da, iki saat çəkəcəkdi. Bu yandan baxanda, dəfn mərasimini

tələm-tələsiyə də salmaq yaramaz, çarə nədir, ehsanı bir az gec verirlər. Daha ayrı yolu yoxdur...

Yedigeystəməz alandan sonra özünü dəfn mərasiminə başlamağa hazır bildi. Kanistrin ağzını bağlayıb yaş saqqalına əl çəkək-çəkək sifətinə ciddi və sanballı bir ifadə verib ekskavatorun dalından çıxdı, bir qədər təntənəli səslə müraciət etdi:

– Allahın bəndəsi mərhümül-məğfürül-mələmun oğlu, Sabitcan, gəl mənim solumda dayan, siz dörd nəfər də mərhumu gətirin qəbrin yanında üzü qibləyə qoyun. – Bu işlər görülüb qurtarandan sonra dedi: – İndi gəlin hamımız üzümüzü tutaq müqəddəs Kəbəyə. Əllərinizi qarşınızda açın, Allahı düşünün ki, belə bir məqamda dilinizi gətirdiyiniz sözləri və ürəyinizdən keçirdiyiniz fikirləri o eşitsin.

Nə qədər qərribə olsa da, Yedigeystəməz arxa tərəfdə dayananlar arasında güllünc səv və ya donqultunu eşitmədi. Çox da razı qaldı, axı deyə bilərdilər ki, ay qoca, qoy görək, sən haranın mollası oldun, qoy ölümüzü basdıracaq, qayıdaq evimizə. Bu bir yana, bundan başqa Yedigeystəməz cürət eləyib duanı oturan yerdə yox, ayaq üstə oxumaq qərarına gəldi, çünki bilən adamlardan eşitmişdi ki, dinimizin yarandığı ərəb ölkələrində duanı qəbiristanlıqda şax dayanıb oxuyurlar. Beləydi, ya belə deyildi, Yedigeystəməz istəyirdi ki, başı göylərə daha yaxın olsun.

Mərasimə başlamamış dünyanın sağına-soluna baş endirib, yerə-göyə üz tutanda, insanın bu dünyaya təsadüfən gəlib, gündüzün gecəyələ əvəz olunmasının dəyişilməzliyi kimi yox olub getməsinin pozulmaz qanununu yaradana baş əyəndə Yedigeystəməz də o ağquyruq çalağanı gördü. O, bir az irəlində göyün yeddi qatında süzür, hərdən qanadlarını ehmalca tərpədənək ağır-ağır halay vururdu. Ancaq çalağan onun ovqatını pozub fikrini yayındırırdı.

Ağ keçəyə bükülmüş Qazanqarı xərəyin içində, qəbir çalısının qırağında, onun qarşısında uzatmışdılar. Binadan, təməşər gününədək hamıya və hər kəs üçün, hamıya və hər vaxt üçün nəzərdə tutulmuş, kim olursa-olsun, hansı dövrdə yaşayırsa-yaşasın – hamı üçün labüd və eyni mənada olan və hələ dünyaya bundan sonra gəlməli olanlar üçün də eyni dərəcədə labüd və əzəldən təyin edilmiş müqəddəratı bildirən yasinin sözlərini dodağında zikr edərək, Yedigeystəməz eyni zamanda peyğəmbərlərin dərk edib vəsiyyət etdikləri bu həyat düsturu nu ürəkdən gələn və şəxsi təcrübəsindən əxz etdiyi fikirlərlə tamamlamağa çalışırdı. Kişi dünyada havayı yaşamamışdı, axı.

«İlahi, əcdadlarımızın yoluyla gedib müqəddəs kitablardan öyrəndiyim dualarımı eşidirsənsə, mənim öz sözlərimi də eşit. Elə bilərəm, bunlar bir-birinə mane olmazlar.

Budur, biz kimsəsiz və uzaq bir yerdə, Malakumdiçap yarığında qazdığımız qəbrin qabağında dayanmışıq, Qazanqarı özünün vəsiyyət elədiyi qəbiristanlıqda dəfn olmağa bilmədiyimiz üçün məcbur olub bura gəlmişik. Göydəki çalağan bizim Qazanqapla necə vıdalaşdığımızı yuxarıdan seyr edir. Ey böyük Allah, varsansa, keç

günahımızdan, öz bəndəyi-həqiqi olan Qazanqarın dəfnini rəhmətlə qəbul et, layiqdirsə, onun ruhuna əbədi rahatlıq ver. Bizdən nə asılıydısa, hamısını yerinə yetirməyə çalışdıq. Qalanı sən öz işindir!

İndi də madam ki, belə bir məqamda sənə üz tutmuşam, nə qədər sağam, nə qədər ki, ağılim üstümdədir, mənim sözlərimi dinlə. Aydın məsələdir ki insanlar sənə ancaq xahişçün müraciət eləyirlər – rəhm elə, kömək elə, hifz elə! Hər dəqiqəbəşi – haqda da, nahaqda da səndən çox şey umurlar. Hatta qatilin də ürəyindən keçir ki, onun tərəfində olasan. Sənə susursan. Neyləmək olar, biz adamlar beləyik, illah ki, dara düşəndə bizə elə gəlir ki, sən göydə elə bununçün varsan. Əlbəttə, ağırdır səninçün, yalvarışlarımızın sonu yoxdur. Sənə təksən. Amma mən səndən heç nə istəmirəm. Mənim birca məramım varsa, o da bu məqamda öz fikirlərimi söyləməkdir.

Sən dərcə məyusam ki, Nayman-Ananın dəfn edildiyi müqəddəs qəbiristanlığımıza daha bizimçün yol yoxdur. Buna görə də arzum budur ki, mənim də qəbrim Nayman-Ananın gəzdiyi öz yerlərdə – Malakumdiçapda olsun. Elə olsun ki, mən də indi dəfn edəcəyimiz Qazanqarın qəbri ilə yanaşı olum. Bir də ölənlərin ruhunun başqa canlılara keçməsi doğrudursa, onda mən qarışqa niyə olum, istərdim ki, ağquyruq çalağana çevrilim. Mən də o göydə uçan çalağan kimi Sarı-Özəyin üstündə süzüb o uçalıqdan doğma yerlərimi seyrə edim, seyr etdikcə də doymayım. Vəssələm.

O ki qaldı vəsiyyətim, vəsiyyətimi elərəm mənimlə bura gələn cavanlara. Deyərəm, mənə gətirib burda basdırınsınlar. Amma bilmərəm yasinimi kim oxuyacaq. Nə Allaha inanırlar, nə də dua-yasin bilirlər. Axı Allahın olub-olmadığını heç kim bilmir və bilməyəcək də. Kimi deyir – var, kimi deyir – yox. Mən sənə varlığına inanmaq istəyirəm və deyirəm ki, sən mənim məqsəd və məramımdasan. Mən dualarla sənə üz tutduğum vaxt, əslində sənə vasitənlə özümə müraciət edirəm, buna görə də bu məqamda başıma gələn fikirlər elə bil ki, sənə öz fikirlərinə, ey bizi yaradan! Məsələnin məgzi də bundadır! Bu cavanlarsa belə şeyləri fikirləşməzlər, dualara da xor baxırlar. Bəs ölüm ayağında onlar özlərinə ya başqalarına nə deyə biləcəklər? Bu cavanlara yazığım gəlir, onlar öz insanlıq sirlərinə necə yetə biləcəklər ki, onların heç birinin heç olmasa xəyalən Allah olmaq dərəcəsinə yüksəlməsi üçün heç bir imkanları yoxdur? Əstəğfərullah, keç günahımızdan, küfr söylədiyimçün. Onlardan heç biri Allahlıq dərəcəsinə yüksələ bilməyəcək, belə olan tərdə sən özün də daha mövcud olmayacaqsan. Əgər insan sənə timsalında ürəyində özünü hamının dərdinə qalan Allah hesab eləməsə, onda, ilahi, sən özün də olmayacaqsan... Amma mən istəməzdim ki, sən tamam yox olub gedəsən.

Mənim dərdim-çorum da budur. Səhvəm varsa, keç günahımızdan. Mən sadədil bir adamam, ağılma nə gəlir onu da deyirəm.

İndi müqəddəs yazıların son sözlərini deyib dəfnə başlarıq. İlahi, bizim bu işimizə fərac ver...»

– Amin, – deyə Yedigey duasını tamamladı, bir an susub anı bir həsrətlə çalağana baxdı, sonra yavaş-yavaş cavanlara tərəf döndü. Allahla ünsiyyət tamam olmuşdu. İndi onun qarşısında bu qədər ləngimş dəfn marasimini tamamlamaq üçün gələn həmin beş adam dayanmışdı.

– Məsələ belədi, – deyə o, fikirli halda onlara müraciət etdi, – dua vaxtı nə lazımdısa sizin əvəzinizə də dedim. İndi, gəlin, işə başlayaq.

Yedigey yaxası ordenli-medallı pencəyini çıxarıb özü qəbrin içinə düşdü. Caydaq Ədilbəy də ona kömək eləyirdi. Sabitcan mərhumun oğlu kimi, başını aşağı salmağıyla kədərinə bildirərək, çəkilib kənardə durmuşdu, qalan üç nəfər – Qalibəy, Cumaəli və ayyaş kürəkən keçəyə bükülmüş meyidi xərəkədən götürüb aşağıda dayanan Yedigeylə cayıdaq Ədilbəyin qolları üstünə emdirdilər.

«Hə, ayrılıq saati gəlib çatdı! – deyə Yedigey Qazanqapı torpağın dərinliyindəki əbədi yatağına uzadaraq fikirləşdi. Bağışla ki, yerini rahlamağımız uzun çəkdi. Səhərdən dartırıq ora-bura. Neyləmək, iş belə gətirdi. Səni Ana-Beyitdə basdırmadığımızın günahını bizdə görmə. Amma elə bilmək ki, mən bu işi belə qoyacağam. Haracan lazım olsa gedəcəyəm. Nə qədər sağam, susmayacağam. Özüm bilirəm onlara nələr deyəcəyəm! Sən öz yerində rahat yat. Belə çıxır ki, bu gen, bu intəhasız dünyada üç arşınlıq yer sənin payına burda ayrılıbmış. Sən burda tək qalmayacağınsan. Tezliklə mən də gələcəyəm yanına, Qazanqap, heç şübhə eləmə. Bir bəla-zad baş verməsə, öz əcəlimnən ölsən, mən də bura gələcəyəm, yənə də bir yerdə olacağıq. Qarışacağıq sən ilə Sarı-Özək torpağına. İntəhası özümüzün xəbəri olmayacaq. Bunu ancaq diri olanda bilmək olar. Elə bunun üçün də sən ilə danışısam da bu sözləri özümə deyirəm. Axı sən nə idin, indi o döyülsən. Beləcə biz varlıqdan yoxluğa gedəcəyik, Amma qatarlar yənə də Sarı-Özək torpaqlarında əvvəlki kimi hərəkət eləyəcək, bizim əvəzimizə də başqaları gələcək...»

İş bura çatanda qoca Yedigey dözə bilməyib ağladı – Boranlı rəzeyezdində uzun illər ərzində keçirdikləri ömür-gün – bütün olub-keçənlər, vaxt etibarını ilə nəhəng bir məsafə, bütün bələlər, çətinliklər və sevincli günlər bu bir neçə gəlmə vida sözlərinə, bu bir neçə dəfn dəqiqələrinə yerləşdin. İnsanın nə qədər də çox və nə qədər də az qisməti varmı!

– Eşidirsən, Ədilbəy? – deyə dar çalada Ədilbəyə çiysin-çiyinə dayanmış Yedigey səsləndi. – Məni də burda basdırarsan, qoy yanba-yan olaq. Məni də bax beləcə yerbəyər elərsən ki, rahat olsun. Söz verirsənmi?

– Bəsdir, Yedigə, sonra danışıraq. Sən gəl çıx yuxarı, qalanımı özüm tamamlaram. Sakit ol, Yedigə, çıx yuxarı. Özünü üzmə.

Boranlı Yedigey killi torpağı yaş sifətinə sürtərək çaladan çıxıb, ona əl uzadıb kömək də elədilər, o da ağlaya-ağlaya, dodaqları nəsə təsirli sözlər deyə-deyə yuxarı qalxdı. Qalibəy gedib kanistri gətirdi ki, kişi əl-üzünü yusun.

Onların hərəsi qəbrə bir ovuc torpaq atıb, küləyin səmtindən qəbri torpaqla doldurmağa başladılar. Əvvəlcə bel-kürəklə kürüyüb doldurdular, sonra da Cumaəli maşına minib torpağı ekskavatorla yığıb tökdü. Axırda qəbrin üstünü yənə də bellə düzəldib sahmanladılar...

Ağquyruq çalağan isə onların başı üstə süzür, yerdən qalxan toz dumanına və Malakumdıçap yarığında nə isə qərribə bir iş görən bu adamlara göz qoyurdu. Çalanın yerində təzə torpaq təcəciyi əmələ gələn vaxt bu adamlar arasında yaranan canlanma onun diqqətini xüsusilə cəlb etdi. O vaxt yedəyin altında yatan kürən it də gərnə-şə-gərnəşə qalxmışdı, indi də adamların arasında vurnuxurdu. Axı, deyən görə ki, sənin nə azarın var? Bircə qotazlı tərləklə bəzədilmiş qoca dəvə əhvalını pozmadan güclü çənəsini kir-kirə kimi işlədib göyşək vururdu.

Deyəsən, adamlar getməyə hazırlaşırıldı. Amma yox, onlardan biri, dəvənin yiyəsi əllərini açıb üzünün qabağına gətirdi, o birlər də onun kimi elədi...

Daha vaxt lap daralmışdı. Yedigey yanındakılara uzun və diqqətli bir nəzər salıb dedi:

– İşimizi qurtardıq. Qazanqap yaxşı adamdımi?

– Yaxşı adamdı, – deyə hamı bir ağızdan cavab verdi.

– Bir adama borcu-zadı qalmayıb ki? Oğlu burdadır, qoy atasının borcunu öz boynuna götürsün.

Heç kəsdən səs çıxmadı. Onda Qalibəy hamının əvəzinə cavab verdi:

– Yox, heç kimə borclu qalmayıb.

– Eləsə, sən nə deyirsən, Qazanqapın oğlu Sabitcan? – deyə Yedigey ona müraciət etdi.

– Hamınız çox sağ olun, – deyə o, qısa cavab verdi.

Sabitcanın bu sözlərindən sonra Cumaəli dedi:

– Onda düşəyin yola.

– Bu saat, bircə dəqiqə, bir gəlmə sözüm var, – deyə Yedigey onu saxladı. – Sizin aranızda hamıdan yaşlısı mənəm. Sizin hamınızdan bir xahişim var. İşdir, başıma bir iş gəlsə məni də burda, Qazanqapla yan-yanı basdırarsınız. Eşitdinizmi? Hesab eləyin ki, bu mənim vəsiyyətimdir.

– Kim bilir ki, başına nə gələcək, Yedigə, əvvəldən nə danışmaq, – Qalibəy şübhə ilə cavab verdi.

– Dəxli yoxdur, – Yedigey təkid etdi. – Mənimki deməkdir, sizinki də qulaq asmaq. İş o yerə çatanda yadınıza salın ki, belə bir söhbət oldu.

- Daha hansı böyük vəsiyyətlərin var? De gəlsin, Yedigə, qoy birdəfəlik olsun, - deyə caydaq Ədilbəy zarafata saldı. Yedigey incidi:

- Sən zarafata salma, mən ciddi danışırım.

- Yadımızda saxlarıq, Yedigə, - deyə caydaq Ədilbəy onu sakitləşdirdi. - Elə bir şey olsa, sən istədiyini kimi də elərik, arxayın ol.

- Bu oldu kişi söhbəti, - deyə Yedigey dodaqaltı razılıq elədi,

Traktorlar yağandan enmək üçün dönməyə başladılar. Traktorlar aşağı enənəcən Yedigey Qaranəri yedəkləyərək Sabitcanla yanaşı getdi. O, özünü narahət eləyən bir məsələ haqqında Sabitcanla təklidə danışmaq istəyirdi.

- Bura bax, Sabitcan, indi daha əlimiz boşaldı, sənənlə bir məsələ barədə söhbət eləmək istəyirəm. Bəs indi biz o qəbiristanlıq işini neyləyək? Ana-Beyiti deyirəm.

- Necə yəni neyləyək? Burda heç baş sındırmaq lazım deyil, - deyə Sabitcan cavab verdi. - Plan plandır. Ləğv eləyəcəklər onu, plan üzrə... Vəssələm.

- Mən onu demirəm. Ona qalsa elə hər şeyə göz yummaq olar. Bax, sən burda doğulub böyümüsən. Atan səni oxudub. İndi də kişini dəfn elədik. Tək-tənha bu çölün düzündə, birca təskinliyimiz odur ki, öz doğma torpağımızda basdırmışıq. Sən savadlı adamsan, vilayət şəhərində işləyirsən, şükür Allaha, kimlə istəsən danışib söhbət eləyə bilərsən. Cürbəcür kitablar oxumusan...

- Nə olsun ki? - deyə Sabitcan onun sözünü kəsdi.

- Onu deyirəm ki, bəlkə mənə danışmaqda kömək eləyəsən, nə qədər gec deyil, elə günü sabah gedərik burdakı böyüklərin yanına, o şəhərcikdə yəqin ki, bir nəfər lap böyükləri var. Ola bilməz ki, Ana-Beyiti yerlə-yeksan eləsinlər. Axı bu tarixdir.

- Bunların hamısı köhnə nağıllardır, Yedikə, başa düş. Burda dünya miqyasında, kosmik miqyasda məsələlər həll olunur, biz də bu yandan gələcəyik ki, qəbiristanlıq belə gəldi qəbiristanlıq elə getdi. Axı, bu kimin nəyinə lazımdır? Onların nəzərində bunların hamısı boş şeylərdir! Bir də ki, bizi ora buraxan kimdir!

- Əlbəttə, getməsən buraxmazlar. Amma tələb eləsən buraxarlar. Bəd ayaqda lap rəisin özü gələr maşınla qabağımıza. Dağ deyil ki, yerindən dəbərə bilməsin.

Sabitcan ona tərəf əsəbi bir nəzər saldı.

- Əl çək, ay qoca, boş söhbətdir. Məndən də gözünü çək. Belə şeylərin mənə qətiyyəni dəxli yoxdur.

- Bunu elə əvvəldən deyəydin. Söhbət də qurtarıb gedəydi.

Yoxsa başlamısan ki, nə bilim nağıldı, filandı-fəsmakandı!..

- Bəs nə bilirdin? Elə bilirdin ki, o saat yüyürəcəyəm! Niyə, nəyin xətrinə? Mənim ailəm, uşaqlarım, işim-gücüm var. Niyə gərək mən küləyə qarşı siyəm? Onu istəyirsən ki, burdan bir zəng çalsınlar - orda da dalıma bir təpik vurub atsınlar bayıra? Bağışlayasan gərək, çox sağ ol!

- Sən çox sağolunu özünçün saxla, - deyə Yedigey hirsələyə etdi: - Dalıma bir təpik! Belə çıxır ki, elə dalını yoğunladırısan sən!

- Bəs nə bilirdin? Düz buyurursan! Bu sənə boş şey kimi gəlir - sən kimsən? Heç kim. Amma bizlər dalmızı yoğunladırıq ki, ağzımız şirin olsun.

- Bəli, bəli, əvvəllər baş qiymətdə idi, görünür, indi dal meydana.

- İndi necə bilirsən elə də fikirləş, amma bizi axmaq hesab eləmə.

- Aydınıdır. Söhbət qurtardı! - deyə Yedigey danışmağa nöqtə qoydu. - Ehsanı verək, Allahın köməkliliyə, bir də sənənlə görüşmərik, inşallah.

- Bəlkə də, - deyə Sabitcan üz-gözünü əydi.

Onlar beləcə ayrıldılar. Yedigey dəyəyə minənəcən onlar traktorları işə salıb gözlədilər, ancaq Yedigey onlara dedi ki, ləngiməsinlər, yola düşüb mümkün qədər tez getsinlər, adamlar ehsanı gözləyirlər, dəyə üstündə onunçün hər yerdə yol var, guya özü istədiyi yolla gedəcək.

Traktorçular sürüb gedəndən sonra Yedigey hələ bir müddət yerində qalıb neyləyəcəyini fikirləşdi.

İndi o, Sarı-Özəyin ortasında tək-tənha idi, əlbəttə, sadıq iti Culbars nəzərə alınmazdısa, əslində o da əvvəlcə yola düşən traktorların dalınca qaçdı, amma sonra yiyəsinə onlarla getməyəcəyini başa düşüb geri qayıtmışdı. Ancaq Yedigey ona fikir vermirdi. İt qaçıb evə də getmiş olsaydı bunu görməyəcəkdi. Çünki dünya ona dar gəlirdi. Sabitcanla danışığından sonra boşluq, əzab və təşviş atəşilə qarşalanmış ürəyinə toxtaqlıq verə bilmirdi. Bu ovunmaz ağrının üzücü boşluğu, mənasızlığı, onun daxilində soyuq və zülmətdən ibarət ıqıbaşlı uçurum kimi idi. Boranlı Yedigey peşman idi; peşman idi ki, bu söhbəti niyə saldı, niyə sözlərini havayı yələ verdi. Məgər Sabitcan söz deməli, kömək ummalı adamdı? Güman eləmişdi ki, savadlı, oxumuş adamdır, özü kimilərlə daha asan dil tapa bilər. Faydası nədi, neçə-neçə kurslarda, institutlarda oxuyub? Bəlkə də, ona elə bu cür olmağı öyrədiblər? Kim bilir, bəlkə də hardasa iblis kimi uzaqgörən bir adam var, Sabitcanın üstündə o qədər zəhmət çəkib ki, Sabitcan başqa cür yox, elə Sabitcan kimi olsun. Məgər Sabitcan deyildimi o radio ilə idarə olunan adamlar haqqındakı cəfəngiyyəti bəzəyib qoşan? Demirdimi ki, o vaxtlar gələcək! Bəlkə də o gözəgörünməz, tam ixtiyar sahibi olan kəs artıq onu radio ilə idarə eləyir?

Qoca Yedigey belə şeylər barədə nə qədər çox fikirləşirdisə, bu fikirlər onda bir o qədər ağır və ümidsizlik doğurur.

- Manqurtsan, manqurt! Xalis manqurtsan! - O, qəzəblə pıçıldadı - kişi ona həm qəzəblənir, həm də acıyırdı.

O, baş vermiş hadisə ilə heç də barışmaq fikrində deyildi, Yedigey başa düşürdü ki, mənliliyi itirib özü öz gözündə əyilməmək üçün nəse ələməli, nəse bir iş görməlidir. O, bilirdi ki, geri çəkilsə özü öz gözündə məğlub olacaq. Ürəyinə dammışdı ki, axşamın bu şərx vaxtına yaraşmayan bir iş görəcək, amma hələlik dəqiq deyə bilməzdi ki, neyləmək istəyir, nədən başlamalıdır, neyləməlidir ki, Ana-Beyit haqqındakı fikirləri, doğrudan da, əmri dəyişdirmək qüvvəsində olan adamlara faktirə təsir göstərə, onların fikrini dəyişə bilsin... Bəs buna necə nail olsun? Hara getsin, neyləsin?

Qaranərin belində oturan Yedigey belə ağır fikirlər içində ətrafına göz gəzdirdi. Hərə baxırdın səssiz-səmirsiz çöllük idi. Axşam kölgələri yavaş-yavaş sürünüb Malakumdiçapın yarıqlarına dolurdu. Traktorlar çoxdan gözdən itib səslərini kəsmişdi. Cavanlar çıxıb getmişdilər. Sarı-Özək dolaylarını bilən və yadda saxlayanlardan sonuncusu qoca Qazanqap indi yarığın qanşında, bu ucuz-bucaqsız düzdə təzə qazılmış tənha qəbirdə yatırdı. Yedigey gözlərinin qabağına gətirdi ki, qəbir necə çöküb get-gedə yapışacaq, Sarı-Özəyin yovşanlıqına qarışaraq, güclə seçiləcək, bəlkə də, heç seçilməyəcək. Belə də olmalıdır, heç kim torpaqdan çox yaşamayacaq, heç kim də torpaqdan kənar qalmayacaq...

Axşamətərfi öz dözülməz ağırlığı altında üfüqə tərəf əyilən günəş elə bil yumşalıb daha da ağırlaşmışdı. Qürub edən günəşin rəngi dəqiqədəqiqə dəyişirdi. Qürubun bətnində gözə görünmədən zülmət yaranmağa başlayırdı, qızılı boyanmış səma get-gedə qaranlıqla dolur, tutqun göy rəng alırdı.

Boranlı Yedigey vəziyyəti götür-qoy eləyib belə qərara gəlmişdi ki, təzədən zonanın girişindəki şlaqbaumun yanına qayıtsın. Daha bundan başqa bir yol tapa bilmədi. İndi artıq dəfn mərasimini yola vermişdilər, daha o, heç kimlə və heç nəylə bağlı deyildi, təbiətin ona verdiyi qüvvə və öz təcrübəsi daxilində özünə güvənə bilirdi, özünə ixtiyar verə bilirdi ki, öz məsuliyyət və qorxusu hesabına istədiyini eləsin. Hər şeydən əvvəl, o istəyirdi ki, çalışıb keşik xidmətini məcbur etsin, onu nəzarət altında da olsa, böyük rəisin yanına aparsınlar, ya da lazım gələrsə, o rəisin özüni məcbur eləyib, Boranlı Yedigeyə qulaq asmaq üçün şlaqbaumun yanına gətizdirsin. Onda ürəyindəkilərin hamısını deyirdi özünə... Bunların hamısını özlüyündə düşünüb-daşınmışdı, buna görə də Yedigey qərara gəlmişdi ki, məsələni ləngidib sonraya qoymasın – gəlişinin də səbəbini Qazanqapın dəfni ilə əlaqədar başlarına gələn kədərli hadisə ilə izah edəçəkdi. O qərara gəlmişdi ki, şlaqbaumun yanında qətiyyət göstərsin, buraxılış və ya görüş tələb etsin, elə bundan başlayıb keşikçiləri başa düşməyə məcbur olmalıdır ki, ona aralıqda gözən Tansıkəyov kimilər yox, ən yüksək rütbəli şəxs qulaq asmayınca əl çəkən deyil.. Bu qərardan sonra ürəyi yerinə gəlmişdi.

– Təvəkkül Allah! İtin ağası varsa, qurdun da Allahı var! – deyər özüne ürək-dirək verdi, Qaranəri möhkəm məhmizləyib şlaqbauma tərəf yönəldi.

O vaxtacan gün də batdı, hava sürətlə qaralmağa başladı, O, zənaya yaxınlaşanda tamam qaranlıqlaşmışdı. Şlaqbauma təxminən yarım kilometr yol qalanda qabaqda kiçik fənərlər göründü. Yedigey burda, keşikçiyyə yaxınlaşmamış davədən düşdü. Heyvanı hıxlamamış eləcə sürüşüb düşdü. İndi daha dəvə yeri deyildi. Bu əngəl nəyə lazımdı? Bir də ki, nə biləsən necəsinə rast gələcəksən, gördün dedi ki, «Dəvəni də götür, rədd ol burdan. Sən kimsən belə! Qəbul-zad yoxdur» – heç kabinetə də qoymaz. Ən ümdəsi də o idi ki, Yedigey məsələnin nə qədər uzanacağını bilmirdi, işin nəticəsini nə qədər gözləməli olacaq, buna görə də təkbaşına eycahan getsə yaxşıydı. Qaranəri də cıdarlayıb buraxar çölə, qoy otlasın...

– Sən hələlik burda qal, mən gedim görüm nə olur, – dodaqaltı donqundanıb özüni Qaranərlə danışan kimi göstərsə də, əslində özüne ürək vermək istəyirdi. Axırı dəvəni hıxlamalı oldu, gərək xurcundakı cıdarları çıxarıb rahlayaydı.

Yedigey qaranlıqda cıdarları rahlayanda, elə bir sakitlik vardı ki, o hətta öz nəfəsini, havada uçusan böcəklərin səsinə və vızıltısını belə eşidirdi. Ulduzlar da elə bil hamısı birdən göyə dolub par-par yanırırdı. Elə sakitlikdi ki, dəyənsən nəse bir şey olmalıydı...

Hətta Sarı-Özəyin sakitliyinə alışımsız Culbars da nədənsə şəkəlib astadan zingildəyirdi. Bu sakitlikdə onun nədən xoşu gəlmirdi?

– Sən də bu yandan əl-ayağa dolaşırsan! – deyər yiyəsi narazılıqla deyindi. Sonra da fikirləşdi: bəs iti neyləyim? O, cıdarları əlində düzəldib sahmana salınca bir az da fikirləşdi ki, iti neyləsin. Şübhə yoxdur, it ondan ayrılmayacaq. Qovsan da getməyəcək. Üzə vurmaları da, fikirləşəcəklər ki, qocaya bax, haqqını tələb etməyə gəlib, yanında da itdən başqa bir kimsə yoxdur. Yox, itlə getmək olmaz. Onda Yedigey belə qərara gəlmişdi ki, itin ipini uzun eləyib dəvənin alığına bağlasın. Nə qədər ki, o olmayacaq, qoy elə bir yerdə qalsınlar. O, iti səslədi: «Culbars! Culbars Bura gəl!» – və ipi itin boynuna bağlamaq üçün əyildi. Elə bu vaxt havaya nəse oldu, getdikcə güclənən vulkan gurultusuyla boşluqda nəse hərəkətə gəlmişdi. Və lap yaxınlıqda, hardasa lap qonşuluqda, kosmodrom zonasında parlaq atəşlə yan qorxunc alov sütunu püskürüb göyə sancıldı. Yedigey qorxudan geri atıldı, dəvə də bağıraraq yerindən sıçradı... İt qorxusundan yiyəsinin ayaqlarına altına təpildi.

Bu, qoruyucu transkosmik «Həlqə» əməliyyatının birinci döyüş robot-raketini idi. Sarı-Özəkdə düz axşam saat səkkiz idi. Birincinin dalınca ikinci, onun dalınca da üçüncü raket göyə qalxdı, sonra biri də, biri də... Yerdəki işlərin dəyişməməsi, hər şeyin öz qaydasında qalması üçün bu raqetlər uzaq kosmosa qalxıb Yer kürəsi ətrafında daimi fəaliyyətdə olan sərhəd düzəldəcəkdilər.

Göy başlarına uçulur, alov və tüstü içində yarılırdı... İnsan, dəvə və it – bu sadə canlılar dəli kimi qaçır, canlarını qurtarmağa çalışırdılar. Onlar dəhşət içində qaçır, bir-birindən ayrılmağa qorxurdular: nəhəng alov sütunlarının amansızcasına işıqlandırdığı çöllüklə baş götürüb qaçırdılar...

Amma sanki yerlərində qaçırdılar, çünki hər yeni partlayış onları haqlayır, başlarına, od, işıq, ələmi sarsıdan gurultu ələyirdi...

İnsan, dəvə və it dallarına baxmadan qaçırdılar, birdən Yedigeyə elə gəldi ki, manqurt oğlu tərəfindən oxla vurulmuş Nayman-Ananın başından saldığı ağ yaylıqdan əmələ gəlmiş ağ bir quş hardansa böyürdən çıxdı... Ağ quş bu həşir-qiyamət içində insanla yanaşı uçaraq deyirdi:

– Kimlədənsən? Adın nədir? Adını yadına sal! Sənin atan – Donenbaydır, Donenbay, Donenbay, Donenbaydır, Donenbay...

Yenidən birləşən bu zülmət içində bu səs hələ çox eşidildi...

Bir neçə gün sonra Yedigeyin qızları Səulə ilə Şərəfət Sarı-Özək ağsaqqalı Qazanqapın rəhmətə gətirdiyi barədə teleqramı alıb ərləri ilə Qızıl-Ordadan Boranlıya gəldilər. Onu yad edib kədərlərini bildirmək, həm də bir-iki gün qalmaq istəyirdilər, necə deyərlər, həm ziyyət, həm də ticarət.

Onlar dəstə ilə vaqondan düşüb Yedigeyin kəndinə ayaq basanda ataları evdə deyildi, Ukubala özünü onların üstünə atıb, ağlaya-ağlaya uşaqları qucaqlayıb öpdü.

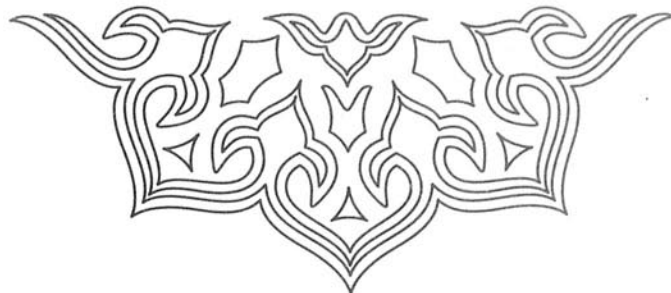
– Çox şükür sənə, ilahi! Nə yaxşı oldu! Atanız necə sevinəcək! Nə yaxşı gəlibsiz! Hamınız gəlibsiz, nə yaxşı bir yerdə gəlibsiz! İlahi, atanız necə sevinəcək!

– Bəs atam hanı? – Deyə Şərəfət soruşdu.

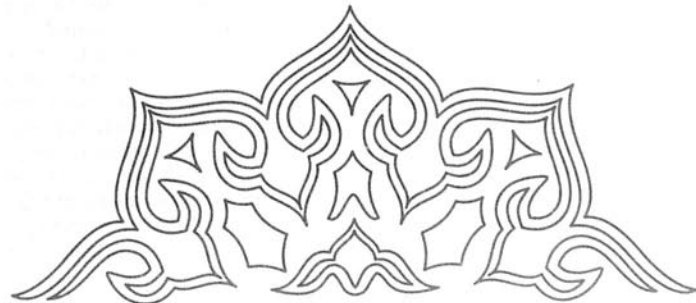
Axsama qayıdır. Səhər tezdən gedib Poçt qutusuna, onların böyüklərinin yanına. Nə bilim, nəyə işi var! Sonra danışaram. Ayaq üstə niyə dayanmısınız? Öz evinizdir ki, balalarım.

Qatarlar bu yerlərdə yenə də qərbdən şərqə, şərqdən də qərbə gedirdilər...

Dəmir yolunun hər iki tərəfində isə sarı torpağın köbəyi hesab olunan böyük Sarı-Özək düzləri uzanırdı.

DƏNİZ KƏNARI İLƏ QAÇAN ALABAŞ

Vladimir SANGIYƏ.

Camına dənizin öteri rütubəti və soyuğu çökmüş zülmət gecədə, bütün Oxot dənizinin sahili boyunca, quru ilə dənizin üz-üzə gəldiyi hər yerdə təbiətin iki qüvvəsinin əbədi mübarizəsi gedirdi – quru dənizə öc gəlir, dəniz isə qurunun üstünə hücum çəkməkdən usanmırdı.

Dəniz qaranlıqda sıldırım qayalara çırpılıb çiliklənərək uğuldayır, özünü əldən salırdı. Daş kimi bərkimiş torpaq dənizin zərbələrini dəf edərək, ağır-ağır nəfəs alırdı.

Onlar ilk yaranışdan – gündüzün gündüz, kecənin gecə kimi başladığı vaxtdan bəri beləcə çarpışılar və bundan sonra da, nə qədər ki, torpaq var, su var – bu çarpışma da gecəli-gündüzlü əbədi olaraq davam edəcək.

Gecəli-gündüzlü...

Daha bir gecə əriyib gedirdi. Ertəsi gün onların ova çıxacaqları gecə. Həmin gecə o yatmadı. Ömründə ilk dəfə yuxusu qaçaq düşdü, ömründə ilk dəfə yuxusuzluğun nə olduğunu bildi. O, çox istəyirdi ki, səhər tez açılınsın, özünü dənizə versin. O, nerpa dərisi üzərində uzanaraq, altındakı torpağın dəniz zərbələrindən güclə seçiləcək dərəcədə arabir titrədiyini, dalğaların körfəzdə guruldadığını, zəifləyib öləzdiyini də hiss edir, eşidirdi... O, gecəni dinşəyirdi, yatmırdı...

Amma bir vaxtlar hər şey başqa cür olmuşdur. İndi bunu heç təsəvvürə gətirmək də mümkün deyil, indi bu, heç kəsin ağına da gəlmir, heç kəs başa da düşmür ki, o qədim zamanlarda Luvr ördəyi olmasaydı, dünya tamam başqa cür qurula bilərdi – quru suya qarşı, su da quruya qarşı durmazdı. Axı dünyanın əzəl başından təbiətdə torpaq olmayıb, onun heç tozu da olmayıb, hər tərəf göz işlədikcə su imiş, yalnız su. Su cərəyan etdiyi qaranlıq girdablarda, hədsiz burulğanlarda öz-özündən əmələ gəlib və dalğalar o vaxtkı yan-yörəsiz dünyanın hər tərəfinə necə gəldi axıb yayılıb: elədən-eləyə, belədən-beləyə...

İndi başımız üstündən dəstə-dəstə ötüb keçən adi, enliburun çöl ördəklərindən olan Luvr ördəyi isə o vaxt dünya üzərində tək-tənha uçur, yumurtlamaq üçün bir yer tapmırdı. Dünyada sudan başqa heç nə yox idi. Hətta bir qamış da qəhət olub ki, ondan yuva qursun.

Luvr ördəyi hay-həşirlə uçurdu: o, yumurtasını saxlaya bilməyəcəyindən, onu dıbsız dənizə salacağından qorxurdu. Luvr ördəyi hayana üz tuturdusa, hayana uçurdusa, yenə də özünü dalğalanan sular üzərində qanad çalan görürdü, hər yan nəhayətsiz su – sahilləri, ucu – bucağı olmayan su idi. Luvr ördəyi yorulub əldən düşdü və axırda əmin oldu: bu gen dünyada yuva quruluşu bir yer yoxdu.

Və o vaxt Luvr ördəyi suyun üstünə qondu, döşündən lələklər qoparıb, özünə yuva hördü. Həmin üzən yuvadan da torpaq əmələ gəlməyə başladı. Torpaq yavaş-yavaş böyüdü, torpaq yavaş-yavaş cürbəcür canlı varlığa məskən oldu. İnsan isə bu məxluqat içərisində hamını ötüb keçdi – o, qar üzərində xizəklə gəzməyə, suda qayıqla üzməyə başladı. O, vəhşi heyvan ovladı, o, balıq tutdu, beləliklə, özünü dolandırdı, nəslı artırdı.

Ucsuz-bucaqsız su səltənətinin ortasında torpağın yaranması ilə dünyada necə bir çətinlik əmələ gələcəyini kaş Luvr ördəyi bilməsi olaydı. Axı torpaq yaranandan bəri dəniz rahatlıq tapmır; o vaxtdan bəri dəniz quruyla çarpışır, quru da dənizlə. İnsan da qalib arada. Onların – quruyla dənizin, dənizlə qurunun arasında qalmaq isə insan üçün bəzən çox çətin olur. İnsan daha çox torpağa bağlı olduğu üçün dəniz onu sevmir...

Səhər açılırdı. Daha bir gecə çəkilib gedir, daha bir gündüz gəlirdi. İşıqlaşmaqda olan bozuntul dan qaranlığında dənizin sahilə coşğun təması göyümtraq hovxuruq buxarında yalmanan maral dağlarına bənzəyirdi. Dəniz nəfəs alırdı. Dənizlə qurunun daimi qızğın təmasında uçan çiskinin buxarı burula-burula yuxarı qalxır, bütün təhəl boyunca ləpəldəyən sürəkli uğultusu havalanırdı.

Dalğalar öz inadından əl çəkirdi: bir-birindən güclü dalğalar sularda yuyulan soyuq və sərt qumların üstüylə, yığın-yığın boz, sürüşkən daşların arasıyla şığıyaraq, var qüvvə ilə, sürətlə yuxarı qalxıb, quru üzərinə hücum çəkir və axır nəfəsdə şappıltı ilə çırpılaraq sahilə ani ömürlü köpüklər, bir də çalxalanmış yosun qoxusu qoyub yox olurdular.

Arabir dalğalarla birlikdə sahilə okeanın yaz təlatümünün hardansa gətirdiyi buz parçaları da atılırdı. Qum üzərinə atılan bədoy buz qırıntıları dərhal, donmuş dənizin mənasız, aciz parçalarına çevrilirdi. Növbəti dalğalar tez çəkilir və onları öz ağışına alıb geri aparırdılar.

Qaranlıq çəkilib gedirdi. Səhər səxavətlə nura bələnirdi. Torpağın ümumi cizgiləri yavaş-yavaş aydın görünür, dənizin üzü get-gedə açılırdı.

Gecə küləyin coşdurduğu dalğalar sahilə yaxın yerlərdə hələ də ağı köpüklü cərgələrlə çarpırdı, gözəndən itən uzaq-uzaq dərinliklərdə isə ağır, xəfif ləpəli dəniz tutqun-tutqun parıldayıb, sakitləşib ram olurdu...

Qara buludlar dəniz üzərindən köçlənərək, sahil təpəliklərinə doğru sürünürdü.

Bu yerdə, Alabaş buxtasının yaxınlığında çəpəki ucalan dağlıq yarımadağa ən çox nəzərə çarpan və uzaqdan baxanda doğrudan da, dəniz kənarıyla baş alıb qaçan nəhəng ala-bula köpəyi xatirləndən bir qaya-təpə var. Böyürləri qarışıq kollu-meşəli, başında sallaq pələ qulağa oxşayan iri qar talasını, qüzey çuxurunda isə ondan da iri bəyaz qar zolağını yayın qızmar günlərinə qoruyub saxlayan Alabaş qaya dənizdən də, meşədən də həmişə aydınca görünürdü.

Sübh tezdən, günəş iki qovaq boyu qalxanda, buradan, Alabaş buxtasından bir niyx kayakı ayrılib, dənizə yol aldı. Qayıqda üç ovçu və bir oğlan uşağı vardı. Kişilərdən nisbətən daha cavan və qüvvətli olan ikisi dörd kürəklə avar çəkirdi. Onlardan ən yaşlısı – qəhvəyi sifətli, arıq iri hülkumlu, üz-gözünü, ələlxüsus da boynunu dərin qatqırış basmış, iri kələ-kötür əlləri çat-çat olmuş qoca, qayığın arxa tərəfində oturub, çubuğunu ağır-ağır sümürərək, sükani idarə edirdi. Saç-saqqalı çallaşmışdı artıq. Demək olar, ağarmışdı. Qəhvəyi çöhrəsində çal qaşları gendən seçilirdi. Qoca yaşaran, qan sağılmış gözlərini adəti üzrə qıymışdı – axı o, bütün ömrü boyu Günəş şüalarını əks etdirən sulara baxmalı olmuşdu və indi adama elə gəlirdi ki, o, körfəzdə qayığın hərəkətinə kor-koranə istiqamət verir. On bir-on iki yaşlarında qaragözlü oğlan isə o biri başda, kayakın lap burnunda oturaraq, tez-tez altdan-altından böyükklərə baxır, oyan-buyana çox çoyumamaq, zəhmli ağsaqqalın acığını tutdurmaq üçün yerində özünü küclə saxlayırdı.

Oğlan tələş keçirirdi. Həyəcədən burun pərələri körük kimi qalxıb-yatır, üzünə xəfif çillər çıxırdı. Bu, ona anasından keçmişdi; anası çox sevinəndə, üzündə belə xəfif çillər görünərdi. Oğlanın həyəcan keçirməsinin səbəbi vardı. Bu dəniz səfəri onunçün, onu ovçuluq peşəsinə alışdırmaq üçün düşünülmüşdü. Elə buna görə də Kirisk cüllüt kimi başını o tərəf-bu tərəfə çevirir, ətrafa sonsuz maraqla və səbirsizliklə baxırdı. Kirisk ömründə birinci dəfə idi ki, dədə-baba kayakında açıq dənizə peşəkər ovçularla əsl ova gədirdi. Oğlan yerindən qalxmaq, avar çəkənləri tələsdirmək, dəniz heyvanlarını ovlayacaqları adalara tez çatmaq üçün ax qala var gücüylə kürəklərdən yapışmaq istəyirdi. Fəqət uşaq istəkləri təkminli adamlara gülməli görünə bilərdi. O, bundan ehtiyat edərək, var gücüylə hissini büruzə verməməyə çalışırdı. Lakin buna heç də tam müvəffəq olmurdu. Öz xoşbəxtliyini gizlin saxlamaq onunçün çətin idi; sağ-

¹ Kayak – dərindən, qovaqdan qayıran üstüörtülü kiçik qayıq. (Tərcüməçi.)

lam, qarabuğdayı yanaqları qıpqırmızı olmuşdu. İllah da gözləri – vəcdə gəlmiş fərəhnək, saf uşaq gözləri onun qəlbini coşduran sevinc və qürurunu gizli saxlaya bilmirdi. Axı, qarşıda dəniz vardı, qarşıda onu kalan ov gözləyirdi!!!

Qoca Orqan onu başa düşürdü. O, gözlərini qıyaraq, qayığın dənizdə istiqamətinə baxa-baxa səbirsizlikdən yerində qurcalanan oğlanın halını da hiss edirdi. Qocanın baxışları hərərat saçırdı, o, «Əh, uşaqlıq, uşaqlıq!» deyər gülməmək istədi, lakin yarısönmüş çubuğunu dərin qüllab vurub sümürməklə cənglərdəki xəfif təbəssümü vaxtında gizlətdi. Təbəssümü büruzə vermək olmazdı. Oğlan onlarla dəniz səfərinə qayıqda əyləncə üçün çıxmamışdı. O öz dəniz ovçusu həyatını başlamalı idi; o həyatı birdəfəlik, havaxtsa bir gün elə dənizdə də başa vurmaq üçün başlamalı idi, – neyləmək olar, çörəyini dənizdən çıxaran adamın taleyi belədir, çünki dünyada dəniz ovçuluğundan da çətin və təhlükəli iş yoxdur. Ona gərək uşaq yaşlarından vərdis ələyəsən. Elə buna görə də atalar deyiblər: «Ağlı – göydən, səriştə – uşaqlıqdan». Atalar belə də deyiblər: «Çörək gətirməyən oğul nəslə yükdür». Deməli, çörəkəgətirən olmaq, ailə dolandıran olmaq üçün kişi xeylağı erkən çağlarından özüne bir peşə seçməlidir. Kiriskin də belə bir peşə öyrənmək çağıydı; oğlanı ovçuluğa öyrətmək, dənizə alısdırmaq vaxtı çatmışdı.

Bu barədə hamı bilirdi. Balıq-qadın qəbiləsinin məskən saldığı Alabaş dağının ətəyində hamı bilirdi ki, bugünkü dəniz səfəri onun, gələcək ailə başçısı, evin ruzu gətirəni Kiriskin xətrinədir. Adət belədir: hər bir kişi xeylağı uşaq yaşlarından dənizlə dostlaşmalıdır ki, dəniz onu tanısin, o da dənizə ehtiram bəsləsin. Buna görə də qəbilənin başçısı qoca Orqan özü və iki ən mahir ovçu – oğlanın atası Əmrayın və atasının əmis oğlu Milğun yaşlıların kiçiklər qarşısında, bu dəfə onun, bu gündən uğurlu günlərdə də, uğursuz günlərdə də həmişəlik olaraq dənizlə qaynayıb-qarışmalı olan Kiriskin qarşısında borclarını yerinə yetirərək, dəniz səfərinə çıxmışdılar.

O, Kirisk, indi uşaqdır, hələ ağzından süd iyi gəlir və məlum deyil ki, ondan bir şey çıxacaq ya yox, ancaq kim deyər bilər, ola bilsin, onlar həlsiz qocalara çevrilib, işdən əl çəkəndə, ailənin başçısı və dayağı məhz o – Kirisk olacaq. Bu, elə belə də olmalıdır, bu elə nəsil-bənəsil, kökbəkək belə də davam edir. Həyat bunun üzərində qurulub. Ancaq bu barədə

Heç kim danışmaz. İnsan bu barədə ürəyində fikirləşir, amma bu barədə nadir hallarda danışır. Ona görə də oralarda, Alabaş dağın ətəklərində, Balıq-qadının adamlarından heç kəs bu hadisəyə – Kiriskin ilk dəfə dənizə ova çıxmasına elə bir əhəmiyyət vermədi. Əksinə, onların tayfasında olan adamlar çalışdılar ki, onun böyük ovçularla birlikdə dənizə getdiyini, hətta görməzliyə vursunlar. Sanki bu təşəbbüsü ciddi iş saymırdılar.

Onu təkə anası yola salırdı, onunla da qarşıda dəniz səfəri barədə heç bir söz demədən və buxtaya çatmadan xudahafizləşdilər. Anası dənizə yox, meşəyə tərəf baxaraq, oğluna bilə-bilə ucadan və aydın şəkildə: «Hə, get meşəyə!» dedi. – Amma odun quru olsun, özün də meşədə azma ha!» O, bunu izi azdırmaq üçün oğlunu kinrlərdən – cinlərdən qorumaq üçün deyirdi. Ana onun atası barədə də heç bir söz demədi. Elə bil Əmrayın heç ata deyildi, elə bil Kirisk dənizə atası ilə yox, təsadüfi adamlarla gedirdi. Bu barədə də qəsdəncə danışmadı ki, kinrlər Əmrayınla Kiriskin ata-oğulluğundan agah olmasınlar. Ata-oğul bir yerdə ova çıxanda kinrlərin onları görməyə gözü olmur. Kinrlər onlardan birini tələf edə bilirlər ki, o birisinin gücünü və iradəsini qırsınlar, o birisi bir də dənizə getməyə, meşəyə ayaq basmağa tövbə eləsin. Bu kinrlər belə xaindirlər, girəvə axtarırlar, fürsət gözləyirlər ki, insanları bir bəlaya salsınlar.

Onun özü – Kirisk cinlərdən qorxmur, daha böyük oğlandır. Amma anası qorxur. Xüsusən o sarıdan ürəyi əsım-əsim əsir. Sən, deyir, hələ balacasan. Səni kaxıxdırmaq, tələf etmək çox asandır. Of, bu lənətə gəlmiş cinlər uşaqlara nə qədər əzab verirlər, uşaqları cürbəcür xəstəliyə düşür edir, şikəst qoyurlar ki, onlardan ovçu çıxmasın. Belə adam kimə lazım olacaq?! Buna görə də, xüsusən uşaq yaşlarında, nə qədər ki, böyüməyibsən, cinlərdən qorunmaq çox vacibdir. Adam böyüyəndən sonra özü öz gücünü biləndən sonra heç bir cin – şeyatin qorxulu olmur. Onda cinlər onlara bacarmırlar. Cinlər güclü adamlardan qorxurlar. Ana və oğul beləcə də vidalaşdılar. Ana bir anlığa səssiz-səmirsiz dayanıb durdu, qorxusunu da, yalvarışını da, ümidini də bu səssizlikdə gizlədərək, dəniz tərəfə birçə dəfə də baxmadan, əri barədə birçə kəlmə də söz demədən geri qayıtdı, elə bil ki, o, əriylə oğlunun hara getdiyini, doğrudan da, bilmirdi, halbuki özü dənizdən onlara yol tadarıku görmüşdü. Üç günlük dəniz səfəri üçün azuqə ehtiyatı hazırlamışdı. İndi isə özünü heç bir şey bilməyən adam yerinə qoymuşdu; o, oğlu sarıdan bu dərəcə narahat idi, elə qorxurdu ki, – cinlər onun ürəyindəki təlaşdan duyduq düşmə-sinlər, deyər öz həyəcanını heç cür büruzə vermirdi.

Ana buxtaya çatmadan qayıdıb getdi, oğul isə, belə bir gündə anasının ovqatını təlx etmək istəməyib, onun tapşırığı kimi kolların arasıyla dövrə vura-vura, izini azdır-azdır, gözə görünməyən kinrlərdən gizlənə-gizlənə qaçaraq, xeyli qabaqda gedən kişilərin dəhləci yüyürdü.

Kirisk onlara tez çatdı. Çiyinlərində yük, silah, ov ləvazimatı olan kişilər tələsmədən gedirdilər. Qabaqda – ağsaqqal Orqan, onun ardınca – öz qədd-qaməti və boy-buxunu ilə seçilən enlikürək, saqqallı Əmrayın, onun da ardınca – yaşıqlarını yan basa-basa yeriyən iri çiyinli, kötkük kimi möhkəm və ayaqlı Milğun. Onlar seçilənmiş dəridən və göndən tikilmiş, dəniz üçün əlverişli, isti saxlayan, su keçirməyən nimdaş paltar geymişdilər. Kirisk isə onlara nisbətən

geyimli-gecimli görünürdü. Anası zəhmətə qatlaşmış, onun dəniz paltarını çoxdan hazırlamışdı. Kiriskin torbasının da, üst geyiminin də kənarına naxış vurulmuşdu. Dəniz səfərində belə geyimin yeri deyildi. Ancaq ana – anadır.

Kirisk onlara çatdıqda Milğun istehza ilə:

– Paho, biz elə fikirləşdik ki, sən qalası oldun. Elə bildik ki, əlindən tutub evə apardılar! – deyə təəccübləndi.

Kirisk:

– Evə qayıtmaq nə üçün? Mən heç vaxt elə etməmə! Axı mən... – deyə inciklikdən az qaldı boğulsun.

– Di yaxşı, zarafat-zad başa düşmərsən, – deyə Milğun onun könlünü aldı. – Belə şeyləri boşla getsin. Dənizdə biri-birimizlə də zarafat etməsək, bəs kimlə zarafat etməliyik?! Yaxşısı budur, al, götür bunu! – deyə o, öz vinçesterini ona verdi. Və oğlan onun yanında məmnun-məmnun addımladı.

Şeyləri qayığa yığmaq və yola düşmək vaxtı çatmışdı.

Onlar dənizə bu sayaq yola düşürdülər. Amma işləri yaxşı gətirsə, evə əlidlə dönsələr, onların qayıtması ayrı cür olacaq. Onda oğlana layiqincə izzət-ehtram göstəriləcək. Gənc ovçu ilə görüş bütəsi qurulacaq, bayram olacaq, ucsuz-bucaqsız dərinliklərində güclü, cəsur ovçuların ovlayacaqları balıq və vəhşi heyvanlar bəslənən dənizin səxavəti barədə mahnılar oxunacaq. Mahnılarda Balıq-qadın nəslinin artıb yer üzünə yayıldığı insanların ulu nənəsi Balıq-qadın tərif ediləcək. Tir-nağaralar ağcaqayın çubuqlarının zərbələri altında gurulayacaq və rəqəslər arasında ən ağıllı adam olan sehirbaz onun barəsində – Kirisk barəsində Torpaqla, Suyla danışacaq, and verib yalvaracaq ki, qoy Torpaq və Su həmişə onun xeyrixah olsunlar, qoy o, böyük qazanc gətirən olsun, qoy Torpaqda da, Suda da həmişə onun işi avand olsun, həmişə uğur yol yoldaşı olsun, əldə olan neməti qocalar və körpələr arasında ədalətlə bölmək vəzifəsi qoy həmişə ona nəşib olsun. O, müdriklər müdriki sehirbaz bir də bunu and verib yalvaracaq – qoy Kiriskin çoxlu uşağı olsun və hamısı da sağ qalsın ki, ulu Balıq-qadının kökü artsın, nəsiləri nəsilərə calansın:

*Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Sənin isti bətnin – həyat mənbəyi.
O isti bətnində törəmişik biz –
Dəniz kənarında göz açmışıq biz.
Dünyada ən yaxşı yer – isti bətnin.
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Nərpə başı kimi bəyaz döşündən,
Bizə süd vermisən sahil boyunda.
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Üzəcəm yanına ən güclü kişi:
Bətnin zaman-zaman barlansın deyə,
Nəslin zaman-zaman çoxalsın deyə...*

Bayramda rəqslər və səs-küy arasında, bax, belə mahnılar oxunacaq. Həmin o bayramda Kirisk üçün başqa bir mühim tamaşa da olacaq. Şövlə rəqs edən sehirbaz onun ovçu taleyini göydəki ulduzlardan birinə tapşıracaq. Axı, hər ovçunun öz bəxt ulduzu olur – onu bədnəzərdən qoruyur. Amma Kiriskin taleyi hansı ulduza tapşırılacaq – bunu heç kim heç vaxt bilməyəcək. Bunu bircə sehirbaz özü, bir də gözə görünməyən o bəxt ulduzu biləcək. Başqa heç kim. Ulduzlarsa göydə çoxdur...

Əlbəttə, anası və bacısı hamıdan çox sevinib şadlanacaq, daha ucadan oxuyacaq, daha şövlə oynayacaqlar. Atası Əmrayın da özünün ata olduğunu açıq bildirəcək, o da fərəh və qürur hissi keçirəcək. İndi isə o, hələ ata deyil. Dənizdə atalar və oğullar yoxdur, dənizdə hamı bərabərdir və hamı böyüyə tabedir. Böyük necə desə, elə də olmalıdır. Ata oğlunun işinə qarışmaz. Oğul ataya giley-güzar eləməz. Qayda belədir.

Bir də çox güman ki, uşaq vaxtı birlikdə oynadığı o qız – Muzluk da çox sevinəcək. İndi onlar əvvəllərə nisbətən bir yerdə az oynayırdılar. Bundan sonra isə heç oynamazlar: ovçu hara, oyun hara...

Qayıq dalğalara yüngülcə baş vura-vura rahatca gedirdi. Alabaş buxtası çoxdan arxada qalmışdı, özü də onlar onun burunu keçib, dənizə çıxdıqda gördülər ki, burda dalğa körfəzdekindən zəifdir. Dalğalar aramla şırıldaıyır, eyni vaxt ərzində eyni hündürlüyə qalxırdı. Belə sabit dalğaların üstüylə yeyin üzüb getmək olar.

Nəhəng qovaq ağacının gövdəsindən oyulub qayırlmış qayıq rahatca gedirdi. O, sükkana asanlıqla tabe olaraq, həm qabaqdan, həm də yandan gələn dalğalar qarşısında möhkəm duruş gətirirdi.

Qoca Orqan artıq sönmüş çubuğunu hələ də sümürərək, qayığın sarsılmaz gedişində ləzzət alır və qəlbində elə hissələr keçirirdi ki, elə bil onun özü buz kimi soyuq dənizdə yarıya qədər suya batıb gedən bir qayıqdı: bəndlərinin rəvan cırıltısına və kürəklərin ahəngdar şappıltısına qoşularaq, dənizin qoynunda elə bil o özü üzürdü, elə bil o özü qarşıya çıxan dalğaları sinəsiylə yarıb, suların zərbə və təkanlarından yüngülcə silkələnib irəliləyirdi. Qayığın hərəkəti ilə qovuşub çulğalanmış bu hissə onda qəribə fikirlər oyadırdı. Qayıq onun çox xoşuna gəlirdi, lap çox, axı onu özü rəndələmişdi, özü oymuşdu, qovaq ağacını el gücünə kəsib böyrü üstə yıxmışdılar. O işin öhdəsindən nəinki bir adam, heç dörd-beş adam da bəlməzdi. Ancaq sonrakı işləri tək özü görmüşdü – üç il sərasər qurudub oymuş və hələ o vaxt yəqin etmişdi ki, bu, onun ömrü boyu düzəltdiyi kəyəkler içərisində ən yaxşı kəyək olacaq. Ancaq bu barədə fikirləşdikcə qeyri-ixtiyari olaraq kədərlənirdi; bu, bəlkə, onun həyatında axırıncı kəyəkdi? Nə ola, hələ bir az da yaşayaydı. Yene də dənizə çıxaydı; nə qədər ki,

gözü işıqlıdır, tükü tükədən seçir, saf-çürük etməyi bilir, daha bir-iki kayak da yonub düzəldəydi. Və o, belə fikirləşə-fikirleşə xəyalən kayakla söhbət edirdi. Kayaka: «Mən səni sevir və sənə inanıram, qardaşım kayak, – deyirdi. – Sən dənizin dilini bilirsən, sən dalğaların xasiyyətini bilirsən, sənin gücün də bundadır. Sən tərifləyici kayakсан, mənim yonub düzəltmədiyim kayakların ən yaxşısısan. Sən böyük kayakсан – sənə iki laxtak və bir dənə də nerpa sığır. Sən bizə uğurlar gətirirsən. Buna görə də sənə hörmətim var. Yükümüz sənə ağırlıq edəndə, sən ağzınacan suya yata-yata, hətta, içinə su dola-dola sahilə qayıdanda, biz hamımız səni sevirik. O vaxt hamı yüyürüb sahilə səni qarşılamağa çıxır, qardaşım kayak!

Əgər mən ölərəmsə, sən çox yaşa, çox gəz, ovla zəngin olan uzaq yerlərə səfərlərə get. Əgər mən ölərəmsə, dənizə gənc və güclü ovçularla çıx. Əgər mən ölərəmsə, onlara xidmət elə – mənə xidmət etdiyini kimi. Sən ömrü başa vurmağa tələmə, qardaşım kayak, gözlə ki, bax, o, burun tərəfdə oturan, başını bulayan, özünü güclə saxlayan bizim bu uşaq da, – ona elə gəlir ki, suda yox, quruda olsaydı, indi o, böyük ova özü gedər, tək özü işin öhdəsindən gələrdi, – qardaşım kayak, gözlə ki, o da böyüsün, o da uzaq-yaxın səfərlərə səninlə getsin. Bu gün isə o, bizimlə ilk dəfədir dənizə çıxıb. Belə ləzzəmdir. Qoy öyrəşsin. Biz dünyadan köçüb gedəcəyik, onun ömrü isə hələ qabaqdadır. Əgər atasına – Əmrayinə çəkərsə, deməli, fərasətli adam olacaq, daha boşboğazını biri yox. Əmrayın indiki ovçular arasında, bəlkə də, ən mahir ovçudur. Qıvrıq, işbacaran oğlandır. Bir vaxtlar mən də eləydim. Ən oğlan çağımdı. O vaxtlar mənim qadınların fikri-zikri. Mənə elə gəlirdi ki, ömrün sonu-zadı yoxdur. Fəqət çox gec başa düşürsən ki, belə deyil. Cavanlar isə bunu bilmək istəmirlər. Bax, Əmrayın və Mılgun bu bərədə, yəqin ki, hələ fikirləşib-ələmirlər. Eybi yoxdur. Bir vaxt başa düşərlər. Amma onlar yaxşı avar çəkirlər, cəld və tez-tez. Mılgun Əmrayinə tay gəlir. Bir-birinə tən, etibarlı, dözümlü cavanlardır. Qayıq sanki öz-özünə, oynaya-onaya gedir. Lakin bu, adama belə gəlir. Dənizdə qolların gücünə gedirsən. Qarşıda isə hələ nə qədər yol var, hələ nə qədər qol gücü sərf olunacaq, nə qədər avar çəkmək lazım gələcək. Bu gün yəqin ki, qaranlıq düşənə kimi, Üçüncü əmcəyə çatana kimi üzməliyək. Sabah da, qayıdanbaş – bütün günü. Səhər tezdən ta axşama kimi. Gah bunu, gah o birini əvəz edəcəyəm; bu, böyük bir dənizi avarlarla çalxalayıb qarışdırmaq ağır işdir. Ancaq ovla qayıdacağıq, şənlik düzəldəcəyik.

Sən məni eşidirsən, sən məni başa düşürsən, qardaşım kayak? Sən bizi aparıb adalara, Üç Əmcək adalarına, bolluca ov yerinə çatdırarsan. Bunun üçün gedirik. Orada, yataqlarda adaların sahillərində nerpaya rast gələcəyik. Bir azdan döl başlanır, nerpa adalarda sürü-sürü yığısaçaq.

Sən məni başa düşürsən, qardaşım kayak? Axı, sən məni başa düşürsən. Mən səninlə sən hələ dəniz nə olduğunu bilmədiyən vaxtlardan, sən hələ meşədə böyük qovaq ağacının bətnində olduğun vaxtlardan danışmağa başlamışam. Mən səni ağacın bətnindən azad etməmişəm. İndi isə biz bir yerdə üzürük.

Bir vaxt mən olmayanda isə məni yaddan çıxartma, qardaşım kayak, hər dəfə dənizdə üzəndə yada sal məni...»

Orqan sahil kənarında əsas səmt göstəricisi olan Alabaş-təpədən dənizə, düzünə istiqamət götürərək, belə düşünürdü. Bu qaya-təpənin bir qəribə xüsusiyyəti olduğunu dəniz səfərinə gedənlərin hamısı danışdı: açıq havada adam ondan uzaqlaşdıqca, o, sanki böyüyürdü. Elə bil Alabaş geridə qalmaq istəməyib, özü sənin dalına düşüb gəlirdi. Qanrılıb baxan kimi, Alabaş göz qabağında durur. Sahildən uzaqlaşdıqca, bu qaya uzun müddət görünür, sonra isə bir su diqqəti arxasında birdən-birə gözdən itir. Deməli, Alabaş öz damına gedib, deməli, torpaq çox-çox uzaqlarda qalıb...

Və onda Alabaşın harda, hansı səmtdə qaldığını yadda saxlamaq, yaxşı-yaxşı yadda saxlamaq lazımdır. Küləyin istiqamətini, təpə ilə müqayisədə Günəşin vəziyyətini yadda saxlamaq, sakit havada çıxıbsansa, buludlara diqqət yetirmək və ucsuz-bucaqsız dəniz ənginliyində azmamaq üçün daim, lap adalara çatana kimi, Alabaşın yerini yadda saxlayaraq getmək lazımdır.

Onlar, demək olar, bir günlük məsafədə olan adalara yola düşmüşdülər. Bir kimsənin yaşamadığı daşlı-qayalı o kiçik adacıqlar sahilətsiz suların ortasında qara əmcək kimi çıxmış üç parça quru yer idi. Bunu görə də adalara Üç Əmcək adı verilmişdi: Kiçik Əmcək, Orta Əmcək, Böyük Əmcək. Onlardan bir az o yana həddi-hüdudu olmayan, adını bilmədikləri bir ümmən – okean başlanırdı – dünya yaranan gündən, Luvr ördəyinin yuva qurmaq üçün balaca bir yer soracağına hay-həşirlə ucduğu və onu tapmadığı bir ələmdə lap o vaxtlardan öz-özündən əmələ gələn, hələ heç kimin keçmədiyi əsrarəngiz Böyük Su.

Nerpalar bu yaz günlərində dənizlə okean sərhədində olan, bax, həmin o adalarda yataq salmışdılar. Ovçular da elə oraya gədirildilər, o yataqlara tərəf yol almışdılar...

Oğlan heyrətlənirdi: dəniz heç də onun təsəvvür etdiyi kimi – Alabaşın sıldırım dərələrində oynayarkən onun təsəvvür etdiyi kimi yox, hətta laqunda¹ qayıq gəzintisi zamanı olduğu kimi də yox, sən demə, tamam başqa çürmüş! Onlar körfəzəndə çıxdıqda, dəniz gözlə görünən hər yanı üfüdən-üfudə əngin sulara qərq edib, birdən-birə qurudan aralananda, dünyanın bölünməz, ucsuz-bucaqsız, yeganə varlığına çevrildikdə, o, bunu daha aydın hiss elədi.

¹ Laqun – dənizdən ayrılmış kiçik göl. (Tərcüməçi.)

Açıq dəniz Kiriskı heyrətə saldı. O, belə bir mənzərə görəyini ağılna gətirmirdi. Hər yan yalnız su idi – çalxalan vahiməli sular, hər yan yalnız dalğa idi – tez qalxan və tez də yatan dalğalar, hər yan yalnız dərinlik idi – qara, qorxulu dərinlik, yalnız yüngül və əlçatmaz bəyaz buludlar dolayan səma. Bütün varlıq bundan ibarətdi – dənizin özündən başqa heç nə yox idi, heç nə görünmürdü – nə qış bilinirdi, nə yay; nə dəyə vardı, nə təpə.

Dünyanı başdan-başa su bürümüşdü.

Qayıq dalğalara baş vura-vura gedirdi. Bolluca, kalan ov intizarında olan oğlan üçün qayıqda getmək maraqlı və fərəhli idi. Ancaq o, ətrafda – suyun altında, suyun üstündə gördüyü, müşahidə elədiyi hər şeyi bu dəfə ani olaraq, etinasız surətdə dərk edirdi, çünki onun qəlbi başqa təəssüratlar həsrətələ döyünürdü. Ayrı vaxtda onu suyun səthi ilə qəribə surətdə sürüşüb, dənizin üzündə açıq bənövşəyi və qayığın kölgəsində qapqara qaralan tünd yaşılı rənglər əmələ gətirən səfəqlərin bərq vurması cəlb eləyirdi; o, bilmədən qayığın həndəvərinə gəlib çıxmış qəribə, maraqlı balıqları görüb sevinirdi, karvanla gəlib onların üstünə çıxmış və qaçıb dağılışmaq əvəzinə, qorxudan biri-birinə qısılan və sudan tullanaraq, havada sallağı qalib, arxası üstə məzəli şəkildə təkrarən suya düşən qorbuşalara baxıb gülürdü.

Bütün bunlara o, elə bir əhəmiyyət vermədi, fikirləşdi ki, boş şeylərdir. Onun istəyi yalnız bir şey idi – adalara çatmaq! Tez işə başlamaq!

Lakin bir az sonra oğlan özünü o yerə qoymasa da, onun əhvalı çox qəribə şəkildə, öz-özünə dəyişdi. Onlar torpaqdan uzaqlaşdıqca, xüsusən təpələnən suların qaranlığı arxasında Alabaş birdən-birə gözdən itəndən sonra o, dənizdən doğan dumanlı bir qorxu duymağa başladı və özünün bütünlüklə dənizdən asılı olduğunu – böyük təbii qüvvə qarşısında özünün son dərəcə aciz və son dərəcə köməksiz olduğunu hiss etdi.

Onunçün bu, təzə duyğu idi. Və bu yerdə o başa düşdü ki, əvvəllər heç vaxt ağılna gətirmədiyi, yamaclarında qayğısız qorxusuz oynadığı, başına dırmanaraq, hədəsiz dənizə tamaşa etdiyi Alabaş onunçün nə qədər əzizmiş. O, indi başa düşdü ki, Alabaş nə qədər güclü, nə qədər xeyirxah, nə qədər yenilməz və qüdrətli imiş.

İndi o, quru ilə dəniz arasındakı fərqi başa düşdü, torpağın üstündə olanda torpaq haqqında düşünmürsən. Dənizdə isə, hətta, fikrin ayrı şeyin yanında olsa da, daim dəniz haqqında düşünürsən. Bu kəşf oğlanı duruxdurdu. Dənizin adamı daim onun haqqında düşünməyə vadar etməsində nə isə bir əsrarəngizlik, təkidlilik, amirənəlik gizlənməmişdi...

Lakin böyükklər arxayın idilər. Əmrəyin və Mılgun yenə də əvvəlki qayda ilə, gərilə-gərilə avar çəkirdilər, müntəzəm təkanlarla qayığa asan və sərbəst hərəkət vermək üçün kürəkləri bacardıqca qaldırıb uzaqdan çalır, başlarını aşağı əyərək birədi yığılır, birədi düzəlirdilər.

Dörd kürək eyni vaxtda suya dəyir, eyni vaxtda havaya qalxırdı. Ancaq avarçəkənlər buna arasıksilməz gərgin əmək sərf etməli olurdular. Avarçəkənlər arxaları ona tərəf oturmuşdular, ancaq o, avarçəkənlərin çiyinlərinin necə qalxıb-yatdığını görürdü. Onlar çox nadir hallarda biri-biri ilə kəlmə kəsirdilər. Ata, doğrudur, hərdən dönüb dala baxır, oğluna bığaltı gülümsəyirdi, yəni: «Hə, necəsən?..»

Onlar bu minvalla üzürdülər. Böyükklər arxayındılar və özlərinə inanırdılar. Qoca Orqan isə lap sakit idi. Öz yerində arxayınca oturub, çubuğunu sümürə-sümürə qayığı idarə edirdi. Onlar hər biri öz ələminə qapılaraq, beləcə üzürdülər. Düzür, Kiriskı iki dəfə gah Mılgunla, gah da atasıyla qoşa avar çəkək istədi. Avarçılar həvəslə kürəklərdən birini ona verdilər ki, bir az işləsin. O, kürəyi iki əliylə hərletsə də, çox davam gətirə bilmədi: qayıq onunçün həddən artıq ağır idi, elə kürək də böyükklər idi. Amma buna görə heç kim onu məzəmmət etmədi, heç kim peşman da olmadı, dinib danışmadan işlədilər.

Ancaq Alabaş birdən-birə gözdən itdikdə, nədənsə, hamı bir vaxtda hərəkətə gəldi. Ata:

– Alabaş getdi evə! – dedi.

– Hə, getdi! – deyə Mılgun təsdiqlədi. Qoca Orqan da o tərəfə baxıb:

– Yəni doğrudan? Hə, deyəsən, gedib, – dedi, – hə, əgər belədirsə, deməli, işimiz gedir. – Sonra da üzünü oğlana tutub bic-bic: – Ehey, Kiriskı, – dedi, – sən, bəlkə, Alabaşı çağırısan, necə olar, hə, bəlkə qayıdar?

Hamı güldü, Kiriskı də güldü. Sonra o, bir anlıq fikrə gedib bərkədən dedi:

– Onda geriye dönmək lazımdır, o, onda qayıdar!

Orqan gülümsəyərək:

– Nə tez geri qayıtmaq istədin! – dedi. – Yaxşısı budur, gəl işlə məşğul olaq. Keç yanıma. Boş-boşuna tamaşa elədiyin bəsdir. Dənizi başdan-başa görə bilməzsən.

Kiriskı qayığın burun tərəfindəki yerini tərk edib, qayığın dibindəki şeylərin – maral dərisinə bükülmüş bir cüt vinçəstə, qar-pun, kəndir yumağı, balaca su çəlləyi, azuqə torbası və daha başqa bağlama və paltar üstündən adlayaraq, təknə boyunca yeriyib, avarçəkənlərin yanından keçdikdə, kişi tərinə və kəskin tütün qoxusunu duydu. Atası dənizdə olanda, onun köhnə kürkünü anasının götürüb qoxulamağı xoşladığı həməən ata paltarının qoxusunu...

Ata oğluna him elədi, çiyini ilə onun böyrünü yüngülcə dürtmələdi, ancaq kürəkləri əlindən buraxmadı. Amma Kiriskı qeyri-iradi ata nəvəzinə bənd olmadı. Könlündən keçənə bax! Dənizdə hamı bərabərdir. Dənizdə nə atalar var, nə də oğullar! Dənizdə yalnız böyük var. Və onun icazəsi olmadan barmağını da tərpedə bilməzsən...

– Əyləş, rahatlan yanımda. – Orqan uzun, qabarlı əliylə onun çiyinə toxunaraq, yer göstərdi. – Sən, deyəsən, bir az qorxubsan, hə? Əvvəlcə elə bil bir şey yox idi, ancaq sonra...

Kirisk pörtüdü: demək qoca Orqan başa düşüb... Bununla belə qəti etiraz etdi.

– Yo – ox, atıçx¹, əsla qorxmamışam! Nədən qorxaçam?!

– Bəs nə, birinci dəfədir dənizdəsən.

– Nə olsun ki, birinci dəfədir?! – Kirisk təslim olmadı. – Mən heç nədən qorxmuram.

– Onda, əhsən. Amma mən birinci dəfə dənizdə üzməyə başlayanda, çoxdan ki əhvalatdır, boynuma alıram ki, bərk qorxdum. Bir də baxanda gördüm ki, sahil görünür və Alabaş da haraya isə çıxıb gedib. Ətrafda yalnız dalğalardır. Evə getmək istədim. Odey, istəyirsən onlardan – Əmrayindən və Milğundan soruş, gör, ilk dəfə dəniz ovuna çıxanda əhvaları necə olub?

Cavabında onlar söhbəti duyurmuş kimi gülümsədilər, sinələrini kürəklərin üzərinə gərərk, başları ilə təsdiq etdilər.

– Mən isə qorxmuram! – Kirisk sözünün üstündə durdu.

– Əgər belədirsə, onda əhsən! – Qoca onu sakit elədi. – İndi isə mənə de görüm, Alabaş ha tərəfdə qaldı?

Kirisk naghani sualdan fikrə getdi, sonra əliylə göstərdi:

– Odey, orda!

– Sən əminsən? Elə bil əlin əsir?

Oğlan əlinin əsməcəsini yatırıdı, sağ tərəfi göstərdi:

– Odey, orda!

– Hə, bax indi dəqiq oldu! – deyər Orqan razılaşdı. –

Bəs, əgər kayak burnunu bu tərəfə döndərsə, onda Alabaş hara olar?

– Odey, orda!

– Bəs, əgər külək bizi o tərəfə döndərsə?

– Odey, orda!

– Yaxşı, indi isə de görüm, necə təyin edirsən, axı, ətrafda gözə heç nə görünür, hər yan sudur? – deyər Orqan bilmək istədi. – İzah edə bilsənsən?

– Mənim başqa gözlərim də var, – deyər Kirisk cavab verdi.

– O nə cür gözlərdir elə?

– Bilmirəm nə cür. O gözlər, yəqin, mənim qarnımdadır və onlar baxmaya-baxmaya görürlər.

– Qarnında? – Hamı güldü.

– O da düzdür. – Orqan rayını bildirdi. – Belə gözlər var. Ancaq onlar qarında yox, başdadır.

– Mənimlə qarnımdadır. – Kirisk belə bir gözün yalnız başda ola bilməsi ilə artıq razılaşmış olsa da, öz dediyində

durdu.

Bir müddət keçəndən sonra qoca, Kiriski yenidən imtahana çəkməyə başladı və onda dənizin səmtlərini yadda saxlamaq qabiliyyəti olduğunu yəqin edib razı qaldı. Burnunun altında mızıldandı:

– Hə-ə, sənin qarındakı gözlər pis gözlər deyil.

Tərifdən xoşhallanmış Kirisk özü özü üçün məsələ qurub, cavabını axtarmağa başladı. Hələ ki, nisbətən sakit olan dənizdə bu, çox da çətin deyildi. Vəfalı və böyük Alabaş hər dəfə müntəzəm surətdə hay verirdi – Alabaş Kiriskin yaddaşını bir o qədər də gücə salmadan onun xəyalında məhz orada, öz həmişəki yerində canlanır, etəyində yorulmaq bilməyən ləpədən dənizin daim gürultu qopardığını, dərələri sıx meşəli, «başı» və «qasığı» qar talalı nəhəng təpə-qayamı o, elə bil əyani surətdə görürdü. Oğlan Alabaşı gözünün qabağına gətirərək, onu əhatə edən başqa kiçik dağlar haqqında fikirləşməyə bilmir və qeyri-ixtiyari olaraq evlərini yadına salırdı. Onun gözünün qabağına sahil boyu uzanan kiçik dağlar arasında balaca bir vadi gəlirdi, meşə kənarındakı o vadidə isə çayın sahilindəki kəçəri düşərgəsində kəmələr, talvarlar, itlər, toyuqlar vardı, qurudulmaq üçün balıqlar asılmışdı, tüstü qalxırdı, səslər gəlirdi, anası və bacısı Psulk da ordaydı. Kirisk onları və habelə onların indi nə elədiklərini, nəylə məşğul olduqlarını da dərhal gözünün qabağına gətirdi. Anası, əlbəttə, gizlində onun barəsində, onun atası barəsində və dənizdə olan ovçuların hamısını barəsində fikir eləyir. Hə, indi o, yəqin ki, onları düşünür. Fikirləşir, amma özü də qorxur ki, cinlər onun fikirlərini başa düşsələr onun qorxduğundan aqah olarlar. Onun haqqında fikirləşən başqa bir adam da varsa, bu, şübhəsiz, Muzlukdur. Muzluk, ehtimal ki, indi Psulkun yanına oynamağa gəlib. Axı Muzluk dənizə getmiş Kirisk barədə bilmədən bir söz demiş olarsa, yaxud bir söz soruşmuş olarsa, anası onu söyüb biabır edə bilər. Anası onu hökmən məzəmmətleyib deyəcək: «Sən nə boşboğazlıq eləyirsən, məgər bilmirsən ki, o, meşəyə odun yığmağa gedib». Utandırılmış qız birdən yadına salacaq, susacaq. Kirisk bunu xəyalına gətirəndə, hətta, qıza yazığı da gəldi. Kirisk istəyirdi ki, Muzluk onu ansın, amma əsla istəməirdi ki, qızı onun ucbatından danlayıb-dansasınlar.

Qayıq dalğalara ehmalca baş vura-vura öz qaydasınca üzürdü. Ətraf da ki, hara baxırınsa, başdan-başa ləpələrin narın köpüklərində parıldayan dalğalı dənizdi. Niyxlər günortadan sonraya, ən gec günün axırına birinci adacığa (Üç Əmcəkdən biri olan yaxındakı Kiçik Əmcəyə) çatmağı və işlər avand olsa, orada ova başlamağı nəzərdə tutmuşdular. Sonra onlar qaranlıq çökməmiş ikinci adacığa – Orta Əmcəyə kimi üzməli və sahilində qayıq üçün əlverişli yer olduğuna görə elə orada da gecələməli idilər. Səhər tezdən işə yənə də dənizə çıxmalıydılar. Əgər axşamdan bəxtləri gətirsə, əgər bir dəfəyə üç yekəməndək nerpa tuta bilsələr, onda səhər yubanmadan geriyyə istiqamət almaq olar. Ancaq necə olur-olsun, günün birinci yarısını-

¹ Atıçx – baba.

da, gün iki qovaq boyundan artıq qalxmamış qayıtmalı idilər. Məlum şeydir ki, dənizi nə qədər tez tərk etsən, bir o qədər yaxşıdır. Qoca Orqan bütün bunları nəzərə almışdı, hər şey üçün onun öz qənaəti vardı. Onun köməkçiləri – Əmrəyin və Mılgun da Üçəmcəyə birinci dəfə getmirdilər. Özləri hər şeyi əla bilirdilər. Əsas məsələ ondadır ki, hava yaxşı ola və bir də ki, heyvanları yataqda vaxtında mənqirləyəsen. Bu, əsas məsələdir, bütün qalan şeylər isə hər kəsin öz bacarığından asılıdır.

Qoca Orqan dənizə nəinki ehtiyac üzündən gedirdi, – ehtiyacın ehtiyac yeri var, aydın işdir ki, yeməyini dənizdən çıxarmasan, yaşaya bilməzsən, – bir də ona görə gedirdi ki, dəniz onu çəkirdi. Dənizin ənginlikləri qocanın dərin xəyallara daldırırdı. Onun öz pünhan fikir aləmi vardı. Dənizdə heç nə ona öz aləminə qapılmağa mane olmurdu, çünki quruda gündəlik qayğılar arasında fikirləşməyə vaxt olmayan hər şey barədə dənizdə yaxşı-yaxşı düşünməyə imkan vardı – burada heç nə Orqanı böyük düşüncələrdən yayındırmırdı. Burada o, özünü Dənizə və Səmaya yaxın bilirdi.

O, başa düşürdü ki, nəhayətsiz ənginlik müqabilində qayıqda olan insan heç nədir. Lakin insan düşünür, özü də bununla Dəniz və Səma böyüklüyü kəsb edir, bununla da əbədi fəlakətlər müqabilində özünü təsdiq edir; bununla da o, dünyaların dərinliyi və uralığı fəvqündə dayanır. Elə buna görə də insan nə qədər ki sağdır, o, ruhən dəniz kimi qüdrətli, səma kimi nəhayətsizdir, zira onun düşüncəsinin hüdudu yoxdur. O, öləndən sonra isə davamını kiməsə bir başqası düşünəcək, ondan sonra da bir başqası, sonra daha bir başqası və bu minvalla nəhayətsiz olaraq düşünəcəklər. Bunu dərk etməsi qocaya bərişməzliyin bərişiyindən doğan acı bir nəşə verdi.

O başa düşürdü ki, ölüm labüddür, onun ömrünün sona yetməsinə o qədər də çox qalmayıb, başa düşürdü ki, ölümlə hər şey bitəcək, bununla bərabər, nəyəsə inanırdı ki, qəlbindəki ən əziz, pünhan şey – Balıq-qadın haqqındakı ülvü yuxuları ölmədən sonra da qalacaq, onunla birlikdə olacaqdır. O öz yuxularını başqasına verə bilməzdi – yuxular verilmir və buna görə də belə hesab edirdi ki, onlar izsiz yoxa çıxmalıdırlar... Ulu Balıq-qadın ölməzdir, deməli, onun haqqında olan yuxular da ölməz olmalıdır.

O, dənizdə bu barədə çox və tez-tez düşünərdi. Xeyli susardı, müsafirləri ilə heç bir söhbətə qoşulmaraq, öz aləminə qapılırdı. O, dənizə baxa-baxa kiməsə müraciətlə yalnız bir şeyi xahiş edirdi: onun Ulu Balıq-qadın haqqında yuxuları onunla qalsın. Məgər yuxuların, həmişə, əsrlər boyu adamın yuxusuna girə bilməsi üçün, insanla birlikdə başqa aləmə getməsi mümkün deyil? Cavab tapmadıqda o, məhz belə olacağına, yuxuların onunla birlikdə qalacağına özünü inandırmağa çalışaraq, üzücü xəyallara dalırdı...

... Ha vaxtlarsa, çox qədim zamanlarda Alabaş təpəsinə yaxın olan sahil boyunda üç qardaş yaşayırdı. Böyük qardaş əldən-ayaq-

dan iti idi, hər şeyə vaxt tapırdı, səriştəliydi, hər işdə müvəffəq olurdu: o, maralçı qızına evləndi, maral naxırlarının sahibi oldu, tundraya köçüb getdi, o gedən oldu. Kiçik qardaş ləpirçi və mahir atıcı idi. O da evləndi, bir meşəçi qızı aldı, çıxıb, tayqaya getdi, tayqa meşələrində ovçuluq elədi. Ortancıl qardaş isə anadangəlmə çolaq idi. Yazığın bəxti gətirməmişdi, səhər erkən durar, gec yatardı, amma nə xeyri – maral dalınca gedəsi deyildi, meşədə heyvan pusub tutası deyildi. Mahalda heç kim qızını ona ərə vermədi, qardaşlar onu atıb getdilər və o, mavi dənizin sahilindəcə tək-tənha qaldı. Balıq tutmaqla özünü birtəhər dolandırırdı. Balığı da ki, məlum məsələdir, nə qədər tutmaq olar...

Bir gün o, – uğursuz çolaq qardaş, tilov ipini dənizə ataraq, öz qayığında oturmuşdu, birdən əlində tilov qarğısının bərk titrədiyini hiss elədi. Sevindi: ha, yaman balıq olacaq. O, iri balığı çıxarmağa, get-gedə qayığa doğru çəkməyə başladı.

Baxanda nə girsə yaxşıdır?! Qadın sifətində bir böyük balıq! Quyuğunu suya çirpib qıvrılır, xilas olub getmək istəyir. Qənirsiz bir gözəl: şümal bədəni – aylı gecədə gümüşü rəngə çalan çay daşları kimi ağ sinəsindəki qara giləli məmələr elə bil küknar qozasıydı, gözləri isə yaşıl alov saçırdı. O, Balıq-qadını sudan çıxardı, qollarının altından yapışdı, Balıq-qadın onu qucaqladı və onlar qayığa uzandılar. Bu səadətdən çolaq qardaş bihuş oldu. Başına nə iş gəldiyini bilmirdi, amma ona elə gəldi ki, qayıq göyə qalxdı. Dəniz çalxalanıb göyə qovuşdu, göy də cilvələnib dənizə qovuşdu. Sonra isə hər şey birdən sakitləşdi. Sanki fırtına yatmışdı. Bu an Balıq-qadın qayıqdan tullanaraq, üzüb uzaqlaşdı. Çolaq qardaş yerindən sıçradı, onu çağırmağa başladı, yalvardı ki, geri qayıtsın, lakin o hay vermədi, dənizin dərinliklərində gözdən itdi.

Dəniz sahilində atılıb tənha qalmış ortancıl çolaq qardaşın başına, bax, belə bir macərə gəldi. Balıq-qadın üzüb getdi və bir də heç vaxt gözə görünmədi. Çolaq qardaş isə o gündən qırıbsədi, bərk xifət eləməyə başladı. O gündən başlayaraq gecəli-gündüzlü sahil boyunca ağlar gəzdi, hey Balıq-qadını səslədi, ona and-aman eləyib yalvardı ki, heç olmazsa, uzaqdan görünsün.

Dəniz qabaranda gəzdi, oxudu:

Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?

Dəniz çəkiləndə gəzdi, oxudu:

Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?

Aylı gecələrdə gəzdi, oxudu:

Dəniz – qəm yoldaşımıdır,

Bu sular – göz yaşımıdır.

Zülmət gecələrdə gəzdi, oxudu:

Torpaq – tənha başımıdır!

Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?

Dəniz qabaranda gəzdi, oxudu, dəniz çəkilməkdə gəzdi, oxudu.

Çolaq qardaş Balıq-qadının yolunu gözləməkdə iken qış ötür, dalınca bahar gəlib keçir və yay günlərinin birində qarabaxt çolaq qardaş ləpəddöyəndə dizəcən suya girib, oyan-buyana ağır-ağır gedir, hey dənizə baxır ki, bəlkə birdən Balıq-qadın görünər və onu hey səsləyir ki, bəlkə birdən Balıq-qadın hay verər, ancaq o, birdən dənizin dayaz yerində elə bil ağlayan uşaq səsi eşidir. Uşaq sanki ağlayıb özünü əldən salırdı. O səs gələn yerə yüyürdü və... gözlərinə inanmadı, gördü ki, suyun lap dayaz yerində bir körpə lümlüt oturub, dalğalar gah başından aşır, gah da geri çəkilir, o isə ağlayır və qışqıra-qışqıra hey deyir: «Kimdir mənim atam? Hardadır mənim atam?» Çolaq qardaş lap mat qaldı, binəva bilmədi neyləsin. Körpə isə onu gören kimi dil açıb dedi: «Sənsən mənim atam! Məni öz yanına apar, mən sənin oğlunam!»

Bax, belə bir əhvalat oldu. Çolaq qardaş oğlunu götürüb, öz yanına apardı. Oğlan tez böyüdü. Dənizdə gəzməyə başladı. İgid və mətin ruzi gətirən oldu, ad qazandı. Anadan bəxtəvər doğulmuşdu: tor atırdı – o qədər balıq düşürdü ki, yığıb-yığışdırmaq olmurdu, ox atırdı – dəniz yırtıcılarının bu üzündən dəyib, o üzündən çıxırdı. Şöhrəti meşələr keçdi, dağlar aşdı, uzaqlara yayıldı. İş elə gətirdi ki, indi meşəçi tayfasından olan bir qızı da ona hər cür hörmət-ehtiramla əvə verdilər. Uşaqlar doğulub-törədi və buradan da Balıq-qadının nəslini artmağa başladı.

O vaxtdan da bayramlarda belə mahnı oxunur:

*Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Sənin isti bətnin – həyat mənbəyi,
O isti bətnindən törəmişik biz –
Dəniz kənarında göz açmışıq biz.
Dünyada ən yaxşı yer – isti bətnin.
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Nərpə başı kimi bəyaz döşündən
Bizə süd vermisən sahil boyunda.
Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?
Üzəcək yanına ən güclü kişi:
Bətnin zaman-zaman barlansın deyə,
Nəslin zaman-zaman çoxalsın deyə...*

* * *

Bu yuxu okeanın dərinliklərindən amansızcasına qabarıb gələn, sahil boyunda olan torpaqları, otları, qum təpələrini bir anlığa sualtı toranlıq tilsiminə salan dalğalar kimi yavaş-yavaş, tədriclə çözlənirdi.

Bu yuxu Orqanda hər dəfə çaşdırıcı, uzun müddət keçib getməyən duyğu yaradırdı. O bu yuxuya o qədər inanırdı ki, adi həyatda belə halları heç kimə danışmalı olmadığı kimi, Balıq-qadınla olan görüşlərini heç kimə, dünyada bir insan oğluna danışmırdı.

Bəli, o, qocaya həm sevinc, həm kədər, həm xariqüladə ruhi iztirablər verib, onu tez-tez yoxlayan yuxu – sirdaş idi. Bu yuxugörmənin qəribə xüsusiyyəti onda idi ki, o, hər dəfə öz mahiyyətinin tükənməzliyi və yuxunun ağlagəlməz dəyişmələrindən və şıltaqlıqlarından ibarət olan eyhamlarının çoxmənalılığı ilə Orqanı heyrətə salırdı. Orqan bu bərdə düşünərək, sirlər sirrini – öz anlaşılmazlığı və əsrarəngiz əlamətləri ilə adama daim əzab verən yuxuların canlı həyatla heç vaxt ələkeçməz, gözəgörünməz, arasıkəsilməz əlaqəsini başa düşməyə çalışaraq, özünü belə bir məqamda tuturdu ki, o, ruhunun bütün iztirablarına baxmayaraq, daim həmin yuxuların qayıtmasını istəyir, daim onunla, Ulu Balıq-qadınla görüşün dözlümləz həsrətini çəkir...

Orqan onunla dənizdə görüşərdi. Onun həsrətilə sahilə çıxar, gəlişini gözləyər, ayaq izlərinin tez itdiyi, lakin qürub etmiş Günəşin sönmüş şəfəqlərinin qara, hərəkətsiz kölgələrinin qaldığı kimsəsiz sahil qumları üzərində intizarla gəzərdi. Qara qar kimi yapırıb qalmış kölgələrin üstüylə o, güclü, ürəkəyxan bir kədər dünyasına qapılaraq, iztirabla addımlardı. Sevgi qəmi, arzu və ümid qəmi onun başından aşıb-daşardı, dəniz isə sakit və biganə qalardı. Tənhalığın o gərkin, kimsəsiz dünyasında nə bir külək, nə bir səs, nə bir xışıltı olardı. O isə hey dənizə baxıb, möcüzə gözləyər, onun gəlişinə tamsınardı. Səssiz dalğaların onun addımladığı yol boyunca sahilə səssiz ağ köpük axını qovub gətirməsi ona çox ağır gələrdi. Dilsiz qağayılar onun başı üzərində ələnə-ələnə gələn quşbaşı qar kimi səssiz-səssiz uçardılar. Karlaşma, lallaşmış bu boşluqda o, gözləyə-gözləyə qaldıqca əhvalının daha da pis olduğunu, qəlbində sakitləşməklə bilməyən Balıq-qadın həsrətinin daha da coşğunluğunu hiss edərək, özünə bir yer tapa bilməzdi, hətta, yuxuda da başa düşərdi ki, onun halı pis olacaq, əgər Balıq-qadını görməyə, əgər Balıq-qadın gəlib çıxması, o, bu tənhalıqda həlak olacaq və bu vaxt o, çağırmağa, Balıq-qadını çağırmağa başlardı. Ancaq öz səsinə eşitməzdi, çünki bu qəribə yuxuda heç bir səs olmadığı kimi, onun səsi də yox idi. Dəniz isə susardı. Onu yalnız özünün son dərəcə bərk qeyri-müntəzəm ağır nəfəsi və gigəhlarında şiddətlə vuran nəbzinin sürəkli döyüntüsü təqib edərdi. Bunlar onu əsəbiləşdirərdi. O bilməzdi neyləsin, özü öz əlindən hara getsin. Suda boğulan adam xilas olmaq üçün son ümidgahı necə gözləyirsə, o da Balıq-qadını o cür gözləyərdi. Bilirdi ki, ona yalnız o – Balıq-qadın səadət verə bilər. O, bunu bilir və var gücüylə gözləyirdi.

Və Balıq-qadın, nəhayət, sürətlə üzüb, suyun üzünə çıxanda, dalğalar arasında seçilməz üzünü aradır göstərib, baxa-baxa ona doğ-

ru üzəndə dünyanın sükutu uçqun kimi dağılırdı. O, səslərin qayıtmasını: yenidən oyanıb sahilə çarpan dalğaların nərəsini, küləyin viyılıtısını, başı üzərində uçan qağayaların səs-küyünü qıy çəkə-çəkə, hoppana-hoppana qarşıladı. O, haray-həsrinlə dənizə cumar, kit kimi iti üzən bir canlıya çevrilərək, onun yanına gedərdi.

O Balıq-qadın isə onu gözlər, coşğun-coşğun dövrələr vurur, bir göz qırpımında suyun üzündə durur, həmin anlarda bütün bədənini şux, canlı ehtirasla titrədənək, qəfildən dənizə düşmüş gözəl gərdənli ən adi qadın kimi görünərdi.

O üzüb Balıq-qadının yanına gələr və onlar okeana gedərdilər. İti, get-gədə sürətlənən yürüşlərində biri-birinə yüngülcə toxunaraq, yan-yana, çiyin-çiyinə üzərdilər. Onun həsrətini çəkdiyi, yolunda qəm-qüssə və tənhalıq əzablarına qatlaşdığı da elə bu anlar üçün idi.

İndi onlar bir yerdə idilər. Onlar ağlasığmaz qüvvətlə və sürətlə üfün çalxalanan hüduqlarında qərribə bir parıltı yeyən gecə ümmənin sayrışan uzaq ənginliklərinə doğru gedirdilər: onlar aramsız sürətdə qabaqlarına çıxan dalğaların köpüklənən yollarını bədənləri ilə yararaq oraya, əlyətməz üfünə doğru qoşurdular; sevincli uçuşdan vəcdə gələrək, gah dalğaların üstünə qalxır, gah da sürüşüb düşür, qurtarmaq bilməyən aşırımlar aşib gedirdilər – silsilədən-silsiləyə, aşırımdan-aşırıma, gah yuxarı qalxır, gah aşağı düşürdülər. Onlarla yanaşı isə suyun üzərinə güzgü ləkəsi kimi düşüb səyriyən, dalğaların üstüylə sütiyən bədirlənmiş Ay onları müşayiət edə-ədə inadla gedirdi. Bir Ay, bir də onlar – o və Balıq-qadın, bu ucsuz-bucaqsız ümmən ənginliklərində yalnız onlar hökmran idilər – bir onlar idi, bir də ümmən! Bu, onların səadətinin zirvəsi idi; bu, azadlıqla nəşələnmək dəmləri idi; bu, onların vəisal xəttənəsi idi...

Onlar ehtirasdan coşaraq, həyatın əzəliylə axırının bütün cəfasını və səfasını bir anda duymaq üçün, nəhayət, qovuşmalı olacaqları, alımlarına yazılmış yərə işıqgözü mümkün qədər tez çatmaq arzusu ilə qanadlanaraq, dayanmadan, əzəmətlə gedirdilər...

Onlar beləcə üzürdülər – ox kimi, durmadan, məqsədlərinə tez çatmaq ümidilə.

Onlar nə qədər iti üzürdülərsə, ondakı ehtiras da bir o qədər şiddətlə coşurdu. O, yorulmaq bilmədən üzür, özünün bütün həyat cövhərini son zərrəsinədək, ən axır qətrəsinədək küürütkmə yerinə aparan qızılbalıq kimi var gücüylə irəliləyən can atırdı. O, məhəbbətdən məst olaraq üzürdü. Şehirkar Balıq-qadın isə onu get-gədə okeanın lap dərinliklərinə çəkib aparır, bədəninin zərif hərəkəti, çevikliyi və əldliyi ilə Orqanı əfsunlayır, ləpəddöyən, püskürmə dumanı və əlvan qövsü-qüzeh içində dalğaların üstüylə uçuşmada davam edirdi. Onun burulğanlaşan su şırnaqlarının göylüyü və bəyazlığı ilə yuyulan gözəlliyinin kamilliyindən nitq tutulurdu.

Onlar heç nə barədə danışmırdılar, yalnız su axınları və sıçranmaları içərisində aydın görünməyən üzlərinə alışmağa çalışaraq, aramsız sürətdə elə biri-birinə baxır, tale tərəfindən onlar üçün təyin edilmiş yerin və saatın səbirtükədən, get-gədə artan intizarı qovununda durmadan baş alıb okeanla gedirdilər...

Lakin onların o yerə, o məqama nə əlləri çatırdı, nə ünləri yetirdi...

Əksər hallarda onun yuxuları heç nəsiz qurtarardı – hamısı qəfildən qırılır, tüstü kimi çəkilib yox olardı. Belə hallarda o çəşib qalardı. Sözlən əsl mənasında pərt olar və sonra da kədərlənərdi, nə isə bir təməzlilik, təmin olunmazlıq hissi keçirərdi. Kefi ayazıyanda, bir xeyli vaxt keçəndən sonra, hamısını əvvəldən yadına salar, bütün bunların bir mənası olsun deyə ciddi surətdə fikrə gedərdi, çünki o, üroyində inanırdı ki, onun yuxusuna girən şey yuxudan artıqdı. Axı adi yuxu, san onu xatırlasana da, bir az keçəndən sonra həmişəlik unudulub gedir. Yuxuya çox şey girə bilər və bu cür bekarla işdən adamın başı da ağrıyır. Balıq-qadını isə Orqan heç vaxt unutmurdu, onun haqqında həqiqətən həyatda olmuş və olan bir şey kimi düşüncə, fikirlənirdi. Buna görə də qoca, Balıq-qadınla yuxudakı vəisalını və gözlənilməz ayrılığını, deyəsən, gerçək vəqif kimi qəbul edərkən, hər dəfə ürəkədən mütəəssir olurdu.

Amma bəzən yuxu ağır sonluqla qurtaranda, o, ruhən daha çox əzab çəkirdi. Belə hallarda o, yuxunun müəmmalı axırını yoza bilməyərək, dərin qəm-kədər dəryasına qorq olurdu.

O, yuxuda görürdü ki, onlar üzərək gəlib həsrətində olduqları xəlvət yerə çatıblar, artıq budur, artıq qadınlar bir sahil görünür. O, məhəbbət sahili idi – onlar o sahilə doğru istiqamət götürür, özlərini biri-birinin ixtiyarına verə biləcəkləri həmin sahilə tez çatmaq arzusu ilə coşaraq, var gücləri ilə üzürdülər. Budur, artıq sahilin lap yaxınlığındadırlar, birdən suyun didədən aşağı olduğu və üzməyin mümkün olmadığı yerdə qumu görünən dayazlığa bənd oldular. Orqan birdən ayılır, ətrafına baxınırdı. Balıq-qadın dayazlığın məkrli əsarətindən qurtulmaq üçün faydasız cəhd göstərərək, suda dəli kimi çırpınırdı. Orqan soyuq tərə bataraq, ona kömək etməyə cumurdu. Ancaq o, suyun dibinin bataqlıq kimi lirtliyiəndə bata-bata, dizin-dizin sürünərək, yorğun, yumşalmış, keyimmiş ayaqlarını çəkib aparınca bütöv bir ömür keçirdi. Balıq-qadın lap yaxında idi, əlini yetirməyə lap az qalırdı, lakin ona çatmaq, qovuşmaq əzab idi; o, dənizin lil basmış dibində yıxılaraq təngnəfəs olur, boğulur, əl-ayağa yapışan yosunluqda dolaşib özünü itirirdi. Ancaq onun dayazlıqda ilişib qalmış gözəl Balıq-qadınının necə çabaladığını, necə çarpındığını görmək daha ağır əzab idi. Və nəhayət, o, özünü yetirib, Balıq-qadını qucaqlayaraq, baş gicəllənməsindən sənələyə-sənələyə sahilə gedəndə, onun az qala partlayacaq qəlbinin necə

siddətlə döyündüyünü aydın eşitdi: Balıq-qadın elə bil qovulub tutulmuş bir yaralı quş idi. Və buna görə, onu bərk-bərk sinəsinə sıxıb gedərkən, qucağında aciz bir körpə aparırmış kimi, bütün varlığı ilə ona şəfqət və mərhəmət hissi keçirdiyindən təsirləndi, boğazı qəhərlə doldu. O, Balıq-qadıdan xəcalət çəkərək, özünü ağlamaqdan saxladı. O, Balıq-qadını qolları üstünə alaraq, göyde süzə-süzə, göyde dayana-dayana, hər addımbaşının onun barəsində düşünə-düşünə gəlirdi. Balıq-qadın isə ona yalvarı, göz yaş tökərək and-aman eləyirdi ki, onu geriye aparın, azadlığa buraxsın. Balıq-qadın boğulurdu, Balıq-qadın ölürdü. Balıq-qadın onu böyük dənizdən xaricdə sevə bilmirdi. Balıq-qadın ağlayır, ona elə yalvarıcı və nüfuzədiçi nəzərlə baxırdı ki, o tab gətirmirdi. Geri dönür, dayaz yerlə dənizə gedib, suyun dərin yerinə girir və burada onu ehmallica qucağından suya buraxırdı.

Balıq-qadın üzüb, dənizin dərinliklərinə gedir, o isə keyləşmiş kimi tək-tənha qalırdı. Orqan Balıq-qadının ardınca baxaraq inilti qoparırdı.

Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?

Dəniz – qəm yoldaşımdır.

Bu sular – göz yaşımıdır.

Torpaq – tənha başımdır.

Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?

Bunu xəyalına gətirmək onun üçün ağır və dözülməz idi, elə bil o, doğrudan da, Balıq-qadını qolları üstə tutubmuş və onu azadlığa da özciyəzi buraxıbmuş. Nədən belə oldu? İnsanın bütün arzularının yuxuda gerçəkləşməsi məgər mümkün deyil? Bu kimdən asılıdır? Bunun arxasında kim durur, nə durur, bunun mənası, məğzi nədir və nəyə lazımdır? Çasıb qalmış Orqan bu fikirlərdən vaz keçər, çalışdı ki, Balıq-qadını unutsun, onun haqqında düşünməsin.

Ancaq o vaxtda onun haqqında və onunla bağlı olan bütün şeylər barədə necə düşünməyə başladığını özü də bilməzdi. Dənizdə o, qeyri-adi rəyanın bütün tarixçəsini bir növ təzədən yaşayır, aydın surətdə fikirləşərək təəccüblənər, öz-özündən soruşardı: «Mən niyə bu barədə düşünürəm, mövcud olmayan Balıq-qadının xiffətini çəkmək məgər mənəm bu qoca vaxtıma yaşamaq işidir?» Özünü məzəmmətleyər və etiraf edərdi: «O olmasaydı, özüm də özümə artıq bir yük olardım, daha qocalmışam, nə gücüm o gücdür, nə də gözlərim o gözlər, belim бүkүлүb, dişlərim tökülob. Nə şan-şöhretim vardısı, hamısı məhv olur, əldən gedir, ölümdə uzaq deyil, bircə sinə təslim olmur, sinəmdəki arzular elə əvvəlki kimi, cavanlıqda olduğu kimi qalır, ürək qocalmayıb – fəlakətdir. Elə buna görə də belə şeylər düşünürəm, belə yuxular görürəm, – o səbəbdən də insan elə ki, yuxuya getdi, fikrə qapıldı, – özü üçün ölməz və azad olur. O, xəyalın

qanadlarında göyə yüksəlir, dənizlərin dərinliklərinə enir. İnsan elə onunla da uludur ki, əcəli çatıncaya qədər həyatda olan hər şey barədə düşünür, Ancaq ölüm bununla hesablaşmır, nə işinə qalib ki, insan ömür sürüb, xəyalında nə kimi cələlə çatıb, nə yuxular görüb, necə adam olub, ağıl nəyə və nə dərəcədə qadir olub – bütün bunların heç biri onun vecinə deyil. Niyə belədir? Dünyaya nə üçün belə qurulub? Qoy Balıq-qadın yuxu olsun – ancaq kaş bu yuxu orada, o özgə aləmdə elə həmişəlik qalmış olaydı...»

Orqan Balıq-qadına inandığı kimi, dənizin ona qulaq asdığına da inanırdı. Burada o, həm rahat nəfəs alırdı, həm də asudə düşünə bilirdi. Burada ürəyini boşaldırdı. Dərin xəyal aləminə qapılaraq, Orqan bəzən, hətta özündən soruşası da olurdu: «Biz onunla buradan üzüb keçməmişik məgər?»

Belə anlarda çubuğunu təzədən doldurardı. Tənbəki tüstüsüylə nəşələnərdi: «Bu ot harda bitir görəsən, bir növ zəhardır, amma ürəyi yüngülləşdirir... Tacirlər deyirlər, Mançuriyada bitir, onlar bunu ordan gətirirlər. Uzaq yerdir bu Mançuriya, yaman uzaqdır, bizim adamlardan heç kim heç vaxt oralarda olmayıb... Tənbəki orada, görəsən meşədə ot bitən kimi bitir? Möcüzədir, dünyada nələr olmur...»

* * *

Gün günortanı keçmişdi artıq. Bu müddətdə gün bir neçə dəfə birdən-birə hardansa üfünün o tayından gələn buludlar arxasında gizlənmişdi. O, bulud arxasında gizləndikcə dəniz də o saat tutulur, üzü qaralır, ətraf tutqunlaşır, gözəlliyini itirirdi. Sonra o yenidən üzünü göstərir, buludlar arxasından yaz Günəşi kimi səxavətlə aydın nur saçır və bu vaxt dəniz çimişən, göz qamaşdıran saysız-hesabsız şux səfəqlərlə oynayır, ürək yenə də vəcdə gəlirdi.

Kirisk dənizə alırsa da, hətta, bir az dərxisə da, dəniz ənginliyinin böyüklüyündən, ucsuz-bucaqsızlığından doğan heyrət hissi onu hələ də tərk etməyirdi. Nə qədər üzürlər, dənizin ucu-bucağı görünmür. Quruda o, torpaq nə qədər geniş olursa-olsun, dənizdə olduğu qədər təəccüblənəməzdi.

Böyüklər isə, zərrə qədər də olsun, bir şeyə təəccüblənə bilmirdilər. Onlar hər şeyə öyrəncəli idilər. Əmrəyin və Mılgın küvrəkləri suyun səthinə bərk çalmadan, rahat-rahat avar çəkməkdə davam edirdilər. Onlar yorulmaq bilmədən işləyirdilər, hətta Orqana da rəva görmürdülər ki, onları nəfəs dərmək, dincini almaq üçün azacıq əvəz etsin: deyirdilər ki, yaxşısı budur, qayıdanbaş, yüklü vaxtlarında kömək eləyər, indi isə qoy öz işində olsun. Uzunboğaz və iri hülqumlu qoca Orqan belini бүkүb, qayığın dal tərəfində, ov maritlayan dəniz qarətali kimi oturmuşdu. Danışmaqdan daha çox susurdu, nə isə öz aləmində idi.

Qayıq isə dalğalara ehmalca baş vura-vura öz qaydasınca üzürdü. Dalğa da mülayimdi, iddiasızdı. Alçaqdan əsən, sabit külək vardı.

Onlar bu minvalla üzürdülər...

– Atkixç! Atkixç! Odey, ada! Kiçik Əmcək! – deyər Kırisk Orqanın qolundan tutub dartaraq, birdən səvinclə qışqırdı.

Orqan əliylə gözlərini günlüklədi:

– Hanı ada? – deyər inanmadı. Avarçəkənlər də oğlanın göstərdiyi səmtə təəccüblə baxdılar.

Qoca burnunun altında:

– Ada olmamalıdır, – dedi, çünki oğlan onlar üçün gözlənilməz olan tamam başqa səmti göstərmişdi.

Oğlan yalan demirdi. Orada, çox-çox uzaqda, doğrudan da, dənizdə hərəkətsiz qalmış pələncqvari bozumtul rəngli ayri-üyrü zolaq görünürdü, elə bil suyun ortasında yerin çıxıntısıydı. Orqan bir xeyli vaxt diqqətlə baxdı. Nəhayət, inamla:

– Yox, o ada deyil, – dedi. – Kiçik Əmcəyə qədər biz bir-başə üzdüyümüz günbatan səmtində hələ çox getməliyik. Bu isə xeyli kənardır. Bir də o, ada deyil, – o, sözüne davam elədi. – Mənə belə gəlir ki o, ada deyil.

Mılğun:

– Bu sularda heç vaxt belə ada olmayıb, biz heç vaxt belə ada görməmişik, – dedi. – Kiçik Əmcək sol yanda olacaq, bunun nə olduğunu isə bilmirəm.

– Bu, duman, yaxud bulud olmaz ki? – deyər Əmrayın yerindən dindi. – Yoxsa dalğadır belə qabarır, onda bəs nə üçün bir yana tərpənir?

– Doğrudan, görəsən, nədir o? Duman, yoxsa bulud, kim bilsin. Uzaqdır burdan... Ancaq o, ada deyil, – Orqan fikrini bildirdi. – Amma o, əgər belə dumandırsa, onda işlər yaxşı deyil.

Əmrayın sinəsini kürəklərin üstünə yavaşca basaraq:

– Eybi yoxdur, tək külək dəyişməsin, – deyər fikrini bildirdi. – O, yerində durub, tərpənir. Bizimsə o tərəflərdə bir işimiz yoxdur, qoy nədirsə, dursun özüyçün...

Gördüyünün nə isə qeyri-müəyyən bir şey olmasından Kırisk əvvəl-əvvəl məuslaşdı, ancaq sonra bunu tez yaddan çıxartdı.

Amma ovçular səhv etməmişdilər. Çox keçmədi ki, sol əldə Kiçik Əmcək adacığının səthi sudan göründü. Burada artıq heç bir şəkk-şübhə yox idi. Bu, balaca, başdan-başə daşlıq, təpəlik və doğrudan da, əmcəyi xatırladan quru çıxıntı idi.

Adanı görcək, hamının, xüsusən də Kıriskin üz-gözündə canlanma əmələ gəldi, – deməli, dəniz nəhayətsiz deyildir. Və bu yerdə dəniz səfərinin ən maraqlı söhbəti başlandı.

– Hə, – deyər Orqan oğlanın başlığını tumarladı. – Alabaş özü evdə qalsa da, bizi adaya kimi ötürdü. Qaçıb bizim dalımızca gəlsəydi, suda batardı, elə deyil?

– Bəs necə! – deyər Kırisk oyunun mənasını başə düşərək təsdiq elədi.

– Alabaş bizə onun üçün də lazımdır ki, qalib evi qorusun, biz isə onu yadda saxlayıb, azmadan ov yerinə çataq. Sən necə bilirsən, Alabaş bizə yenə lazım olacaq ya yox?

– Yox, lazım deyil. – Kırisk yenə də qətiyyətlə cavab verdi.

– Üzüb gedəcəyimiz yeri indi biz özümüz görürük.

– Sən bir ağına vuraydın barı! – Orqan tənə etdi. – Özün, axı diribaş oğlansan, bir az fikirləşsənə.

Kırisk dərk edə bilmədi ki, bu Alabaş dənizin ortasında, uzaq adada daha nəyə lazım olacaqmış.

– Bizim Alabaş burada nəyə lazımdır ki?

– Bəs evə necə qayıdacaqsan? Hara, hansı səmtə üzəcəksən? Hə, fikirləş bir! Tapdın? Hansı yandan üzüb gəldiyimizi, adanın hansı yandan Alabaşə baxdığını yadda saxla, onda bilərsən qayıdanbaş ha tərəfə səmt götürmək lazımdır.

Kırisk lal-dinməz razılaşdı, ancaq hər halda onun mənliliyinə toxunulmuşdu, özü də ehtimal ki, elə buna görə bir qədər hirsli halda soruşdu:

– Bəs birdən qaranlıq oldu, hə? Bəs əgər birdən dənizin ortasında gecə vaxtı olduq və özü də heç yan görünmədi. Hə? Onda necə olar? Hə? Onda necə bilmək olar Alabaş hardadır, hansı tərəfdədir? Hə?

– Nə olar, onda da bilmək mümkündür, – Orqan onun bu sualına sakitcə cavab verdi. – Bunun üçün göydə ulduzlar var. Ulduzlar darda qoymazlar, aldatmazlar, həmişə düz göstərirlər. Təki özün biləsən hansı ulduz hansı tərəfdədir. Səbir elə, öyrənəcəksən. Sən Luvr ördəyi bürcünü tanıyırsan?

Kırisk atasına baxaraq tərəddüdlə:

– Deyəsən, tanıyıram, – dedi. Əmrayın oğlunun çətinə düşdüyünü anladı:

– Az-maz tanıyır, bir vaxt ona göstərmişdim. Ancaq bu azdır. Öyrənmək lazımdır.

Onlar bu minvalla üzərək, yavaş-yavaş adaya yaxınlaşırdılar. Sahildə ayrı-ayrı daşlar və qayalar görünəndə, nerpə yatağını müəyyən etmək üçün, sahil boyundakı yerlərə diqqətlə baxa-baxa adanın ətrafına dolandılar. Kırisk çox səylə baxırdı, o, sürünü hamudan əvvəl görmək istəyirdi. Kırisk onu xəbərdar elədilər – əgər heyvanları görsə, lazımsız yerə səs-küy qoparmasın. Orqan dedi ki, nerpələr suyun qırağında, sahil boyundakı daşların arasında yatırlar – onlar quruya gündə qızınmağa çıxırlar. Onların harda yerləşdiklərinə göz yetirmək, sonra isə hürkütməməyə, sahilə gizli çıxıb, onlara ya-

vaş-yavaş yanaşmaq lazımdır. Ancaq Kirisk, onsuz da, heç nə görə bilmədi. Sahillər bomboş və həzin idi. Başdan-başa, vaxtı gəldikcə dağılmış, biçimsiz, adam ayağı dəyməmiş çılpaq qayalar idi... Adanı üzük qaş kimi dövrəyə almış ağ köpüklü dalğalar buzlaşmış daş qalaqlarını aşmağa cəhd edərək, hey kükrəyib haray salırdı. Yox, Kirisk adacıqda heç nə görmədi. Yalnız üst-üstə qalaqlanan daşlar idi, ayrı heç bir canlı-zad yox idi.

Ancaq Milğun birinci olaraq gördü. Və Kirisk nerpaların, məhz harada gizləndiklərini görməyə səy edib, başını hərəkətlə kimi, qayıq yataqdan görünməsin deyər, həmin yerdən uzaqlaşdı.

Qoca Orqan isə başa düşdü ki, Kirisk heç nə görməyib.

– Hə, gördün sən? – Orqan ondan soruşdu. Oğlan yalan deməyə cürət etmədi.

– Xeyr, görmədim, – deyər etiraf etdi.

– Bir də yan ala. – Orqan əmr etdi. – Daşların arasında onu seçməyi öyrən. Yoxsa ovçu ola bilməzsən.

Avarçəkənlər əmrə qulaq asdılar, xətali olsa da, qayığı əvvəlki yerə yönəldilər. Bircə nerpanın həyəcan sığnağı kifayət idi ki, bütün sürü dərhal dənizə tökülsün. Ancaq xoşbəxtlikdən, heyvanlar ovçuları görmədilər. Onlar, demək olar ki, suyun lap qırağında kələ-kötür, nizamsız səpələnmiş daşların arasında daş cərgələrinin arxasında yatmışdılar.

Milğun Kiriskə dedi:

– Odey, sınıq köpək diş kimi şiş uclu daşı, bir də onun yaxınlığındakı qırmızımtıl, buz bağlamış təpəciyi görürsənmi, onların arasından bax.

Kirisk diqqətlə baxdı. Milğun və Əmrayın bu vaxt, suyu asta-asta kürekləməklə, qayığı yerində sabit saxlamağa çalışırdılar. Kirisk bu zaman dəniz heyvanlarının bellərini – böyük quyruqlu gövdələrini gördü. Bozumontul, xalx, pərıldayan gövdələr qumıldanırdılar. Naşı gözlər üçün onlar uzaqdan daşlar arasından seçilmədilər.

Bu andan oğlanı həyəcan bürüdü. Başlanı: budur ey əsl dəniz heyvanları! Budur ey kalan ov!

Ovçular sahilə çıxanda, o çuşa gəlmişdi, qəlbi hünər və heyranlıq duyğuları ilə aşib-daşdı. Hünərlə – ona görə ki, bu anda o, özünü güclü və qadir hiss eləyirdi. Heyranlıqla – ona görə ki, o, ovçuların necə məharət və sahmanla hərəkət etdiklərini görürdü; gördü ki, onlar qayığın sahilə necə yaxınlaşdırdılar, Əmrayın və qoca Orqan qayığı ləpəldəyəndə küreklərlə necə saxladılar. Milğun isə girəvə tapıb çıxılığın kənarına necə sıçradı, sonra ona atılan ipi çiyindən aşıraraq, qayığı sahilə necə çəkdi və atası vinçestəri göydə tutub, sahilə necə tullandı. Atasının dalınca qoca Orqanın köməkliyi ilə onun özü də tullandı, hərçənd ki, bu zaman «ayağını sahiləni dalğada islatdı və atasından yüngül bir töhmət aldı.

Qayıqda – onu sahildə, ləpələr qoynunda saxlamaq üçün təkca Orqan qaldı, onlar üçü isə – Əmrayın, Milğun və Kirisk tez yatağa doğru yeridilər. Qıraqda, qeyri-iradi əyilə-əyilə, daldalana-daldalana gedirdilər. Kirisk geri qalmırdı, ancaq hiss edirdi ki, ürəyi yaman bərk döyünür və iftixar hissindən, həyəcədən hərdənbir başı hərəkətlərin.

Kaş Balıq-qadının adamları onu indi, böyük ovçularla dəniz heyvanı üstünə tez-tez getdiyi yerdə görmüş olaydılar. Kaş indi onu anası görmüş olaydı, onunla, gələcək böyük ovçuyla, evin ruzi gətirəni ilə anası necə də fəxr edirdi! İndi onu kaş birlikdə tez-tez oynadığı, bundan sonra isə daha adı ovçu olduğu üçün, heç vaxt oynamayacağı Muzluk görmüş olaydı, kaş Muzluk indi onun doğma Alabaşdan uzaqlarda, bələd olmadığı coşan sular kənarı ilə gedərək, yalçın qayalar və daşlar arasından nerpa yatağına necə keçdiyini görmüş olaydı. Tüfənglərin Milğunda və Əmrayında olmasının da eybi yoxdur: atmaq vaxtı gələndə atası ona silah verəcəyini vəd etmişdi.

Onlar yavaş-yavaş yeriyib, yataq yerinə yaxınlaşdılar, sonra sürünə-sürünə getdilər. Kirisk də süründü. Kobud daşların və diş-diş buzların üstüylə sürünmək çətin idi, narahat idi, ancaq Kirisk başa düşürdü ki, bu vacibdir.

Onlar ağır nəfəs ala-ala, qan-tərə bata-bata, gah qısılib gizlə-nə-gizlənə, gah da diqqət kəsilib, ətrafa dördgözlə baxa-baxa gedirdilər. Tüfəngi sazlayıb atmaq məqamı yaxınlaşdıqda isə yerlərində quruyub qaldılar, cıncıqlarını çıxarmadılar.

Bu anı, bu yaz gününü, nəhayətsiz nəhəng dənizin ortasındakı bu soyuq daş adacığı və ondakı hansı güclü qüvvə tərəfindənsə yerindən çıxarılıb, o tərəf-bu tərəf səpələnmiş bu bozumontul yalçın daşları, üzərində üzükoylu uzandığı bu bərk, həyat əlaməti olmayan, hələ buzu əriməmiş, donub biri-birinə yapışmış lüt-üryan torpağı, özülə yanaşı isə atəş açmağa hazırlanmış atasını və Milğunu, qabaqda isə dənizin lap qırağında kəzək və fırtınaların dağıtdığı mamur bağlamış kələ-kötür daşlıqlar arasındakı yataqda görünən, hələ heç nədən şəkəllənməmiş və öz yerlərində arxayın uzanmış kiçik nerpa sürüsünü, onların üzərində isə – yatağın, adanın, dənizin üzərində vaxt ona görsəndiyi kimi, gərgin halda ilk atası gözələnən bir qədər çənli, donub qalmış səmanı Kirisk yaddaşına ömürlük həkk elədi.

O, çiyini atasının verdiyi vinçesterin qundağına söykəyərək: «Nola dəyəydi!» – deyər düşündü.

Qürreləndiyi, özünü daha şöhrətli, cürətli bir ovçu kimi gördüyü, hərətli çəkən o anı anlarda o, birdən dərk etdi ki, bir az Günəş istisi görmək ümidi ilə daş çuxurlara dürtülmüş bu yəndəmsiz, tosqun heyvanların şux kürekləri, şux böyürləri olduqca müdafiəsiz və zəifdir. Kirisk tutuldu. Ancaq bu, yalnız bir dəqiqəlik tutulma oldu.

Kirisk yadına saldı ki, o, ovçudur, çamaat ondan şıkar gözləyir, yadına saldı ki, nerpanın əti və yağı olmasa, həyatı qıtlıq, açlıq basar, hardansa ağılna bir fikir də gəldi: birinci olaraq atmaq və özünü göstərmək lazımdır. O, ruhən bərkilərək, atasının məsləhət gördüyü kimi, qətiyyətlə nişan almışdı: sol pərin altını, bir az yuxarı və bir qədər də sağa tərəf iri, xallı laxtakın düz ürəyini. Ancaq laxtak, hərçənd ki, ovcuları görməmişdi və onların iyini duya bilməmişdi, külək dənizdən əsirdi, – nə isə bir pis şey hiss edibmiş kimi, birdən dikəldi; daha yaxşı nişan almaq üçün bir az da yana çəkilmək lazımdı, – qabaqda kölgəydi, nəydisə, mane olurdu, – çox ehtiyatla çəkilmək lazımdı, lakin elə bu dəm bir daş Kiriskin dirseyi altından qəflətən qopub, yolda qabağına çıxan daşlara dəyə-dəyə enişlə üzünə-şağı diyirləndi. Xallı laxtak hürüşə bənzər qısa bir səs çıxardı, sürü səksəndi və uğultu ilə tez-tez sürünüb suya doğru yumbalandı. Ancaq bu dəm atəş açıldı, sürünün qırağındakı yekə bir nerpa yerə sərildi – Mılgun vəziyyəti düzəltdi. Kirisk özünü itirdi.

– At! – deyə Əmrayın ona əmr elədi.

Qundaq Kiriskin çiyini küclü zərbəylə təpdi. Atəşin səsi qulağına düşdü, bir anlığı qulaqları batdı. Heç nə eşitmədi. Vura bilməməsi və onun günahı üzündən ovun əldən çıxması üçün Kirisk yamanca xəcalət çəkdi. Atası isə ona patron verərək dedi:

– Doldur, at, tez ol!

O şey ki ona çox də çətin gəlmirdi – doldurmaq və atmaq (tüfəng atmağı öyrənəndə bu işin öhdəsindən dəfələrlə gəlmişdi) – indi baş tutmurdu. Vinçesterin çaxmağı, o dəm sözə baxmadı. Bu arada Mılgun dizini yerə qoyub, suya tullanan nerpalərin arxasında daha iki atəş açdı. Birini yaraladı, nerpa kicəllənib, sahilin lap kənarında fırlanmağa başladı. Ovçular o səmtə yüyürdülər. Sürü artıq qaçıb dənizdə gözəndən itməmişdi, sahildə qalmış yaralı heyvan isə bütün gücünü toplayaraq sürüşüb, suya can atırdı. Adamlar çatana kimi, nerpa özünü suya yetirə bildi və arxasınca qan ləkələri sala-sala, pəncə-pərləri ilə işləyərək üzüb, özünü dənizin şəffaf dərinliyinə saldı. Onun bəzələ qalmış gözləri və boynunun ardından quyruğunun ucuna kimi uzanan belinin açıq yasəməni zolağı apaydın görünürdü. Mılgun çiyindəki vinçesteri aşağı saldı, indi yaralı nerpanın axırına çıxmaq haqda fikirləşməyin daha mənası yox idi.

– Boşla getsin, onsuz da boğulacaq, – deyə Əmrayın söyləndi!

Kirisk isə təngnəfəs, məyus, özündən narazı halda dayanmışdı. Axı, o daha çox şey gözləyirdi. Bu da mənim ovçuluğum!

Birdən dilxorçuluqdan ağlamamaq üçün oğlan bütün qüvvəsini toplayıb susdu. Ona çox ağır gəlirdi.

Sonra onlar vurulmuş nerpanın içəlatını təmizləməyə başlayan-da, Mılgun təskinlik verib:

– Eybi yoxdur, sənin bəxtin hələ qabaqdadır, – dedi. – İndi Orta Əmcəyə gedəcəyik, orada heyvan çox olur.

– Mən, adicə olaraq bir az tələsdim, – deməyə başlayan Kiriskin sözlərini atası yarımçıq qoydu:

– Özünü təmizə çıxartma, heç kim birinci atəşdən ovçu olmur. Canın sağ olsun, tüfəng atmağı bilirsən, ov heç yana qaçmır.

Kirisk susdu, ancaq böyükrlər onu danlamadıqları üçün qəlbində onlara razılıq elədi. Və ovda daha tələsməyəcəyinə, başqa heç nə haqda fikirləşməyəcəyinə, sərbəst, atasının öyrətdiyi kimi, gözü və nəfəsi «nişangah üstünə keçəndə» atacağına söz verdi. Bax, gülləni onda atəşə gərək!

Nerpa iri, ağır, canı üstündəymiş kimi lap isti idi. Mılgun cəmdəyi qarın hissəsindən soyub təmizləyərək, əllərini məmnunluqla ovuşdurdu: «Piyini görürsən, dörd barmaq qalınlığındadır. Yaxşıdır!» Kirisk pərtliyini artıq unudaraq, ona həvəslə kömək edirdi. Əmrayın isə bu ara qayığı yaxına çəkmək üçün qoca Orqanın yanına getdi.

Bir az keçmiş o, tələsik halda, təşvişlə qayıtdı. – Vaxt keçir, tez olun! – dedi və səmaya baxaraq, heç müraciət etmədən: – Hava xoşuma gəlmir.. – deyə əlavə etdi.

Ovçular cəmdəyin içəlatından yalnız qara ciyərlə ürəyi saxlayaraq, qalanını tez-tələsik çıxarıb atdılar. Nerpanı biri-birinə bağlı şüvüllərin üstündə sürüyüb qayığa apardılar. Kirisk silahları – hər iki vinçesteri götürüb onların dalınca gedirdi.

Orqan onları sahildə, qayığın yanında gözləyirdi. Qoca fərəhlənmişdi. O, ov biçəğini süfrə üçün hazırlayaraq burnunun altında:

– Qoy Kurnq bilsin ki, biz nə qədər razıyıq! Başlangıç üçün bu da pis deyil! – dedi.

Ovdan sonra qarşıda ən əsas bir məsələ – nerpa ciyərini yerindəcə ciy-ciş yemək məsələsi dururdu. Orqan zolaq-zolaq kəsilmiş cəmdək üzərinə cömbəldi, ciyəri dilim-dilim kəsdi. Ovçular tər qara ciyər tikələrini, üstünə azacıq duz səpib dil-dodaqlarını ləzzətlə marçıldada-marçıldada içəri ötürürdülər. Qara ciyər çox dadlı-tər, isti, yağlı idi. Ağızda əriyib, adamın dilini yağ şirasinə bələyirdi. Kiriskin arzusu yerinə yetmişdi – ovda əsl kişi kimi ciy ciyər yeyirdi.

Orqan oğlana:

– Əməlli ye! – deyirdi. – Gecə soyuq olacaq, üşüyərsən-ciyər adamı bilirsən necə qızdırır?! Bütün dərdlərin də birinci dərmanidir.

Hə, bu, əntiqə şey idi. Çox yaxşı, doğunca yedilər və dərhal da su istədilər. Lakin su qayıqdakı çəlləkdə idi.

Ovçular tamam doydudaqda, Əmrayın:

¹ Kurnq – ali səcdəgah.

– İndi cəmdəyi parçalamağa dəyməz, – dedi və yenə də narahat-narahat səmaya baxdı.

– Ona vaxt tapırıq, – Orqan onunla razılaşdı. – Orta Əmcəkdə yerləşəndən sonra gecəyə çay qızdırırıq, – deyər əlavə etdi. – Hələlik isə keçinərik. Yiğışağın.

Yola düşməzdən qabaq ovcular yeri yemləməyi yaddan çıxarmadılar. Xırda-xırda doğranmış nerpa ürəyini oxşama deyər-deyər adanın sahibi üçün səpələdilər ki, onlara gələn dəfə qismət gətirsin. Bundan sonra onlar yenidən dənizə çıxdılar.

Kiçik Əmcək arxada qalırdı. Tutqun sular qoynunda qalan tənha yetim adacığı adamın qəlbində mərhəmət və narahatlıq hissi doğururdu. Ovcular Orta Əmcəyə doğru istiqamət almışdılar. Gün artıq qüruba tərəf əyilmişdi. Avarçəkənlər kürəklərə var qüvvələri ilə güc eləyir, tələsirdilər ki, bir daldə yer tapıb, qayıq bağlayacaqları və gecələyəcəkləri Orta Əmcəyə işıqgözü çatsınlar. Bir az sonra Kiçik Əmcək gözəndən itdi, elə bil dənizin dibinə endi, ancaq Orta Əmcək hələ görünmürdü. Yenə də hər yanı başdan-başa su bürümüşdü.

Onlar nerpanı əldə edəndə kimi dəniz nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişmişdi. Dalğa daha sıx, daha kip, daha əzmək olmuşdu. Su axını hələ əvvəlki istiqamətində getməkdə davam edirdi, külək isə artıq səmtini dəyişmişdi. İndi qayıq daha bərk, daha sərt silkələnirdi. Ancaq ovcuları səma daha çox narahat edirdi. O, nədən xəbər verirdi? İlin bu vaxtında nə isə anlaşılmaz və gözlənilməz bir əlamət! Kim bilir, hardansa gələn çöküntüdür belə, yuxarı qatlardakı küləyin qara cəngəlliklərdə cövlan edən uzaq meşə yağınlarından qovub gətirdiyi ilğın kimi, göyün üzünə ağımsıy axar pərdədən örtük tutub, hərçənd ki, bu zəif duman yalnız və yalnız göyün üzünü örtmüşdü və heç kimə heç nə ilə mane olmurdu, bununla belə ovcular üz-gözlərini tırşutmuşdular.

Orqan narazı bir halda ətrafa baxaraq donquldandı:

– Bu, hardan buğlanıb çıxır?

İndi onlar kürəklərin hər dəfə suya çalınması ilə qarşıda görünən biləcək torpağın – Üçəmcəkənd ən münasibi və mötəbəri olan Orta Əmcəyin intizarı ilə, əsəbləri gərgin halda üzürdülər.

Həmin o arada səma hələ aydınlaşdı da, hətta Günəş belə dənizin kənarında təzədən göründü və özü də elə uzaq, elə ağlagəlməz idi ki, elə bil dünyanın o başından boylanmışdı, Günəşə üz-gözünü yandırmadan rahatca baxmaq olardı. Aydın çevrəli, alovlu al Günəş o uzaq qırmızımtıl, tüstülü tərəfdə tutqun-tutqun közərək artıq sönürdü. Göyün üzü bir qədər açıldı, ləmə yenidən işığa və sükuta qarq oldu. Elə bu kifayət imiş – gərginlik dərhal yatdı. Hələ dənizdə olan adamlar indidən adadakı sığınacağına və istirahətin intizarını çəkirdilər.

Orqan əlini yanında oturmış Kiriskin kürəyinə vurmaqla ona ürək-dirək verdi.

– Sən bir az da döz. Orta Əmcək qarşımızdan başını qaldırıb görünəcəkdir.

Oğlan çoxdan su içmək istəyirdi, lakin atasının qoyduğu qadağaya uşaq sadələvhlüyü ilə sözsüz rıyət edərək, özünü saxlayırdı. Atası ona hələ yola çıxmazdan qabaq demişdi ki, dəniz səfərində içməli su həmişə güclə çatır, boş-boşuna, evdə olduğu kimi içmək olmaz. Hətta adalarda da, onların üçündə də, bir damcı içməli su yoxdur. Qayığa artıq yük götürmək də son dərəcə yolverilməzdir. Suyu yalnız səfər yoldaşlarıyla birlikdə içmək olar.

Birdən aydınlaşmış uzaq üfüqlərdə, Günəşin görsəndiyi o xoş məqamda oğlan qoca Orqanın mehribanlığını hiss elədi. O, mərd-mərdənə gülümsəyərək, atasına baxa-baxa dedi:

– Atkixç! Yaman su içmək istəyirəm!

– Belə de-e! – Orqan arifanə qımışdı. – O cür qaraciyərdən sonra təbiidir! Aydın işdir! Elə biz hamımız su içmək istəyirik, hə?

Əmrayın və Mılgun ona cavab olaraq başlarını təqdirlə tərpətdilər. Və bu, Kiriski sevindirdi – demək, tək o yox, hamısı su içmək istəyir.

– Hə, nə olar, madam ki, belədir, kefimizi bir az su ilə açaq, sonra isə papiros da çəkərik!

Bunu deyib qoca Orqan sükan kürəyini pəzlədi, su çəlləyini qayığın dibindən qaldırdı, onu münasib vəziyyətdə qoyub suyu novçadan içəriş qalaylanmış mis parça süzməyə başladı. Su soyuq idi, duru idi – onu Alabaşın dənizlə üzübüz yamacındakı bulaqdan götürmüşdülər. Oranın suyu ən sevimli sudur, həmişə təmiz, dadlı olur, payda suya çəkilmiş ot və nəm torpaq qoxusu verir.

Parç şırnağın altına Kirisk tutdu. Yaman yanırı, doyunca içmək istəyirdi. Su parçın yarısından olduqda, qoca Orqan şırnağın ağzını tıxacla saxladı.

– Hə, iç! – deyər Kiriskə təklif elədi. – Sonra da onlara verərsən. Çalxalandırıb yerə tökmə, – deyər xəbərdarlıq elədi.

Kirisk əvvəl-əvvəl acgözlüklə, axıra yaxın isə yavaş-yavaş içdi və bu vaxt hiss etdi ki, su artıq şişmiş ağac iyi verir.

Orqan soruşdu:

– Doydun?

– Bəli.

– Gözündən görürəm ki, o qədər də yox. Di yaxşı. Bir az da verim, – qoca, Kirisk üçün parçın dibinə su süzə-süzə dedi:

– Qaraciyər güclü şeydir, quruda olsaydıq, nə vardı ki, istəyirsən lap bir vedrə iç.

Özü də bu dəfə doyunca içdi və bu cür hallarda böyüklərin dedikləri «Oxay, ürəyimə buz kimi yayıldı!» sözlərinin haqq olduğunu başa düşdü.

Sonra parçın dördü üçü qədərincə avarçəkənlərə su verildi. Parçada suyu onlara bir-bir Kiriskin özü verdi. Özü doyunca su içmiş Kiriskin atasının və Milğunun atədikləri qədrə su içmələrinə heç sözü yox idi. Ancaq başçı Orqan avarçəkənlərə nə üçün parçın dördü üçü qədərincə su tökdüyünü ona izah etməyi lazım bildi.

– Sən bədənə hələ balacasan, onlar isə gör nə boydadırlar! Onların işi də ağırdır. Avar çəkəndə yaman su içmək istəyirsən.

O iki nəfər, doğrudan da, öz parçalarını dərhal boşaltdılar, onlara hələ yenə də su verildi. Bu dəfə başçı Orqan avarçəkənlərin özlərinə məzəmmət etməyi lazım bildi.

– Siz, qardaşlar, həddini aşmayın. Çay qırağında deyilsiniz! Əmrayın və Milğun onun cavabında yalnız gülümsündülər.

Yəni ki, başa düşürük, ancaq heç nə edə bilmədik, içmək istəyirdik. Ancaq Orqan da özünün su payını içib, başını təbəssümlə buladı:

– Hə-ə, çay qırağında bir az əyləşmək pis olmazdı. Çiy qaraciyər yaman güclü şeydir...

Sonra o, çubuğunu doldurdu, bir daha belə nəşə görməyəcəyinə şübhə etməyərək, onu ləzzətlə tüstülətdi...

Fələkəti birinci olaraq Kirisk gördü!..

* * *

Bundan bir az əvvəl hamının öz yangısını söndürüb, özlərini məmnun, xoşbəxt hiss etdikləri son dərəcə gözəl bir rahatlıq dəqiqəsi vardı.

İlk nerpa ovlanmışdı, bir az sonra adada istirahət edəcəkdilər, səhər tezdən isə dəniz heyvanı uğrunda yenidən böyük ov başlanacaqdı. Və ondan sonra yubanmadan dərhal evə qayıdacaqdılar. Hər şey öz qaydasında idi.

Qayıq, adəti üzrə, dalğalara baş vura-vura öz qaydasına üzürdü. Qoca Orqan arxada oturub, çubuğunu sümürə-sümürə qayıqı idarə edir və ehtimal ki, öz Bahıq-qadını barədə düşünürdü. Əmrayın və Milğun öz işlərindəydilər, keflə avar çəkirdilər, kürəkləri, sanki güc işlətmədən, asanlıqla, dəqiqliklə, məharətlə çalırtdılar. Kirisk, qeyri-ixtiyari olaraq, ovculara baxıb ləzzət alırdı. O, həmin dəqiqə onların hər biri haqqında düşünərək, qəribə uşağ fəhmi ilə onların hər birini ayrı-ayrılıqda diqqətlə gözdən keçirirdi. O, onları qeyri – şüari olaraq sevirdi, fəxr edirdi ki, həmin saatda onlarla birlikdə dəniz səfəridədir.

Kirisk bu adamları başqa cür təsəvvür edə bilmirdi. Qoca Orqan, yəqin ki, həmişə, hər zaman bax beləcə: hülqumlu, uzunboyun, torpağın üzünə çıxmış köklər kimi düyün-düyün uzun qollu,

adəti üzrə yaşaran, nəmşər, hər şeyi başa düşən müdrik gözlü qoca Orqan olub. Yəni başqa cür də ola bilərdi?! Ağsaqqalsız, hamının ehtiram bəslədiyi bu insansız da məgər həyat olardı? Qəribədir, məgər belə ola bilərdi?

Anası deyir ki, Kirisk atasına çox oxşayır, deyir ki, o böyüyəndə eynən Əmrayının özü olacaq. Və gözləri də, deyir, eynən o cürdür – palid qozası kimi qonur, dişləri də möhkəm və eynən o cürdür – iki qabaq diş bir qədr irəli çıxır. Deyir, saqqal da lap atasının kimi kimi qara, cod və sıx olacaq. Atasına əbəs yerə Saqqal Əmrayın demirlər ki! Kirisk hələ balaca olanda, çaylaqda tamam çılpaq çiməndə anası öz bacısını dümsükləyərək: – Bir bax, bir bax, elə bil özüdür ki, orda durub, – deyərdi. Və nəyəsə sataşaraq eyhamla pıçıldeşər, qəşş edənəcən güldürlər. Və anası deyərdi ki, Kirisk böyüyəndə ona da özü kimi belə bir arvad qismət olarsa, o qadın yarıyacaq, onunçün yaxşı olacaq, o, bunu bilir. Kirisk fikirləşərdi: «Qəribədir, kiminçün və yeni necə yaxşı olacaq? Və nə üçün əgər o, atasına oxşasa, onun arvadı üçün yaxşı olmalıdır?» Budur o – atası qabaqda oturub kürəkləyir. Qara saqqallı, ağ dişli. Enlik-ürək, özünəarxayın, daim təmkinli atası. Hələ gözləri – doğrudan da, dəymiş palid qozası kimi təmiz, parıltılı gözləri. Kiriskin yadına gəlmirdi ki, atası onun üstünə bərkədən qışqırılmış olsun, yaxud başqaları kimi, ona yazığı gəlmiş olsun, yaxud havadarlıq eləsin.

Onun arxasında, ikinci qoşakürəyin yanında atasının özündən iki yaş kiçik olan əmisi oğlu Milğun oturub. Nə olsun ki, əmioğludur – onun, demək olar ki, heç saqqalı yoxdur. Amma morjun bıqları kimi biz-biz duran bıqları var. Elə onun özü də morja oxşayır. O, bir şey könlüncə olmasa danışımağı, mübahisə etməyi də sevir. Heç kimin qabağında borclu qalası deyil – bir dəfə bir gəlmə tacirlə dalaşib. Bütün qohum-qəbilə yığışib üzr istəmli və tacirin könlünü almali olub. Milğun isə əsla ipə-sapa yatmayıb. Boydan balaca və kötük kimi girdə olmasına baxmayaraq, zəncir gəmirib: «Mən ona həqiqəti sübut edəmə» deyib. İçib, keflənib. O, bu işin həvəskarıdır. Bir neçə adam, Əmrayın da o cümlədən, onun qolunu burmaq istəyiblər, çox çətin bacarıblar. Ayı kimi güc göstərib. Kirisk üçün o, aklı Milğundur. Atası ilə Milğun dostduurlar, ova həmişə qoşa gedirlər, ona görə də onlar heç vaxt biri-birini darda qoymazlar, biri-birinə badalaq gəlməzlər və hər ikisi biri-birinə tən, etibarlı ovçudur. Milğunun hələ indi-indi qaçmağa başlamış balaca bir oğlu və ondan böyük iki də qızı var. Kirisk onların yamını heç kimə vermir, qoy bir adam onlara əl vursun, sonra halını görsün. Kiriskin anası isə Milğunun qızları üstündə yarpaq kimi əsir, onlardan ötrü canını verməyə hazırıdır, onlar tez-tez Psulkun yanına oynamağa gəlirlər.

¹ Aklı – böyük, yaşlı qohumun adına qoşulan ayama. (Tarcüməçi).

Ancaq bütün qızlar içində hamıdan göyçəyi Muzlukdur! Heyf, deyirlər, böyüyəndə onu kənara – qonşuya əvə verəcəklər. Birdən götürüb qaçasan və daha geri verməyəsən.

Sahildə Kirisk belə şeylər barədə nadir hallarda düşünərdi, indi, evdən-əşikdən uzaq bu sular qoynunda isə əvvəllər onun üçün naməlum olan bu rıqqətli duyğu daimi məna kəsb etmişdi.

Birdən o, Alabaş dağının o üzündə, çayın vadisində, meşə qırağında sahil nivxlərinin – Balıq-qadının törəmələrinin qədim düşərgəsi olan yerə getmək istədi. Həmin saatda o, evləri üçün darıxdı, anasını elə istədi ki, ürəyi sızıldıadı.

Lakin onlar doğma sahildən, əbədi dənizin kənarıyla daim özüyün qaçan doğma Alabaşdan çox uzaq idilər. Kirisk, hətta bunu yəqin etmək istəyirmiş kimi, qeyri-ixtiyari qanrıldı da və ətrafa göz gəzdirdikdə, tamam gözlənilməz bir şey gördü.

Qatı boz duman üfüqün, demək olar ki, yarısını tutaraq, dənizin üzəriylə biri-birinə qovuşan iki lay divar kimi onların üstünə gəlirdi. Duman, suyun qara səthi üzrə qüvvətli burumlarla qalxıb, bütün ətraf boşluğu basaraq, aşkarca hərəkət edirdi. Duman onları tutmaq, qayıqla, gözə görünən və görünməyən bütün ələmlə birlikdə udmaq məqsədi olan bir canlı vücut kimi, əcdaha kimi yaxınlaşırdı.

Duman, məhz o tərəfdən – Kiriskin bir az əvvəl dənizin ortasında donub qalmış nə isə qeyri-müəyyən bir boz kütlə gördüyü və uzaqdan onu ada bildiyi yerdən gəlirdi. İndi küləyin qovduğu bütün bu kütlə göz qabağında qabarıb artaraq, haysız-haraysız, dayanmadan, sürətlə gəlirdi.

Kirisk həyəcanla:

– Baxın! Baxın! – dedi.

Hamı kırıxdı. Bir anlığa idarəsiz qalmış qayıq dalğalar üzərində oynamağa başladı. Və elə bu andaca dumanın sıx örtüyü altından sanki canını xilas edib çıxmış böyük bir dalğanın nərəsi eşidildi. Coşmuş dənizin dalğası arasıkəsilmədən köpürüb şahə qalxaraq və eyni vaxtda da dağılıraq, getdikcə artan bir gurultu ilə gəlirdi.

Orqan var gücüylə:

– Döndər! Burnunu qənsərə döndər! – deyər qışqırdı.

Avarçəkənlər qayığın yönünü dalğa qabağına gücbəla ilə yenidən döndərməkdilər ki, fırtınanın ilk zərbəsi Orqanın kayakını az qaldı çevirsin. Dalğa sürətlə ötüb keçərək, arxasınca dənizin hiddətini coşdurdu və bu ara duman onları haqladı. Dumanın sürünüb yaxınlaşan ətəyinə lap az qalmış burum-burum qalxan bu gerçək zülmətin necə mənfur təntənlə, necə məşum inadkarlıq və sitalıqla hərəkət etdiyi aydın görünməyə başladı.

Orqan:

– Küləyi yadda saxlayın! Küləyi yadda saxlayın! – deməyə məcal tapdı.

Hər şey birdən ümitsiz bir qaranlığa qərq oldu. Duman uçqun kimi çökərək, onları ölçüyəgəlməz bir zülmət girdabına saldı. Onlar birdən, bir göz qırpımında, bir ələmdən başqa ələmə düşdülər. Hər şey yox oldu. O dəqiqədən nə səma göründü, nə dəniz, nə də qayıqlar. Onlar, hətta biri-birinin üzünü də seçə bilmədilər. Və həmin dəqiqədən sonra onlar artıq rahatlıq bilmədilər – dəniz tüğyan eləyir, qayıq yarılan dalğaların arasında açılan boşluqlara salaraq gah yuxarı, gah da aşağı atıb-tuturdu. Sıçrışıq səpələnən şırnaqdan pal-paltar islanmış, ağırlaşmışdı. Ancaq ən böyük fəlakət bunda idi ki, adamlar başdan-baş a dumanı bürünmüş ətrafda heç nə seçmir, düz-əməlli heç nə görmür, dənizdə nə baş verdiyini və nəyə iqdəm etmək lazım olduğunu müəyyən edə bilmirdilər. Yeganə əlac – təvəkkül idi, kor-koranə mübarizə aparmaq, qayıq birtəhər üzgü vəziyyətində saxlamaq, onu çevrilməyə qoymamaq idi. İndi daha qayıq hansı bir məqsədə doğru isə yönəlmək barədə söhbət də ola bilməzdi. Məlum deyildi dalğalar onu öz azğın şıltaqlığı ilə haraya aparır, məlum deyildi bu vəziyyət nə qədər davam edə bilər.

Kirisk ovçuların dənizdə pis havaya düşdükləri hallar olduğunu, bəzən həmişəlik yoxa çıxdıqlarını və hamının yasa batdığını, belə hallarda Alabaşın ətəklərində qadınların və uşaqların çarəsiz «bəlkə!» ümidilə günlərlə tonqal çatdıqlarını əvvəllər də eşitmişdi. Lakin onda da dənizdə həlak olmağın nə qədər dəhşətli və heybətli olduğunu o, təxmin edə olsa, təsəvvürünə gətirə bilməmişdi. Xüsusən də, güman etmişdi ki, gəlişini çox sevdiyi, donuq sükut tilsiminə düşmüş bütün ələmin ağ, yumşaq ilğımla örtüldüyü, yer üzünü cisimlərinin sanki qanadlanaraq, göydə quruyub qaldığı, ürəyin fəvqəladə bir xəyal intizarında müəmmalə vahimə və əzginliklə çulğalandığı bu qış çağının gətirdiyi o səssiz-səmsirsiz dumanlar, o sakit qərib dumanlar hər yerdə adamın başının üstünü alan qorxunc düşməne çevrilə bilər. Hiddətə gəlmiş dəniz üzərində biri-birini təqib edən tutqun duman sütunları burum-burum burularaq, süzülüb yayıxaraq, axıb yayılaraq və təzədən yığılıb burularaq, əfi ilan xatırladırdı...

Kirisk oturacaqdan yapışıb, vahimə içində tir-tir əsərək qoca Orqanın ayaqlarına qısılmışdı. Orqan onun qulağına:

– Sən mənəndə yapış! Bərk-bərk tut! – deyər bağırırdı və bundan sonra o, oğlan üçün daha bir söz deyər, yaxud bir şey edə bilmədi.

O birilərdən də heç kim onun nəsibini yüngülləşdirəcək bir şey edə bilmədi, çünki qeyzli təbii fəlakət qarşısında onların hamısı eyni idi. Əgər Kirisk, hətta qışqırıb ağlasaydı və atasını çağırmağa başlasaydı da, Əmrayın yerindən tərpənməzdi, çünki qayıq, məhz onunla Milğunun dalğaların yarılməsını, partlaməsını qabaqcadan sezərək, fərasətlə kürək çalmaları sayəsində öz müvazinətini saxlayırdı.

Dalğalar isə qayığı çəkərək, birbaş məşum dumanın zülmət qaranlıqlarına aparırdı. Orqan, sarsılmazlığını saxlamaq üçün hələ də qayığı sükanla idarə etməyə çalışırdı, lakin fırtına get-gedə güclənirdi.

Ehtimal ki, artıq gecə yarı olardı. Dumanda vaxtın gedişini müəyyən etmək çətin idi. Gecənin düşdüyünü onlar yalnız qatılşan zülmətdən duya bilmişdilər. Və həmin zülmətdə xeyli vaxtdı bu aramsız, üzücü, qeyri-bərabər, demək olar ki, axırına ümid olmayan mübarizə gedirdi. Buna baxmayaraq, nivxlər yenə də duruş gətirirdilər, onlar yenə də möhkəm ümid bəsləyirdilər ki, bəlkə fırtına birdən başlandı ki, birdən də yatar; inanırdılar ki, duman aradan qalxar və onda onlar sonra nə edəcəklərini fikirləşə bilirlər. Və bu ümid bir dəfə az qala gerçəkldi də. Bir anlığa fırtına elə bil azaldı, çalxalanma, yırgalanma olmadı, dalğaların şappıltısı və sıcrantısı sakitləşdi. Lakin sıx, aspidvari qara zülmət onları bayaqkı kimi hələ də çulğayıb dururdu. Orqan birinci olaraq dənizin küyünə güc gəlib, səsinə qaldırdı:

– Mənəm! Kirisk mənimlədir! Siz məni eşidirsiniz?

Əmrayın xırıltılı bir səslə:

– Eşidirik! Biz öz yerimizdəyik! – dedi.

Orqan bağırtdı ilə soruşdu:

– Küləyi kim yadda saxlayıb?

Milğun hirsli-hirsli:

– Nə xeyri var? – deyə bağırtdı.

Qoca susdu. Doğrudan da, küləyin istiqaməti indi onlara gərək deyildi. Haraya getdiklərini, harada, səmt götürməyə kömək edə biləcək adalardan uzaqımı, yaxınımı olduqlarını bilmək çətin idi. Bəlkə də dalğalar onları elə uzağa aparacaq ki, onlar öz əmcəyini heç vaxt tapmayacaqlar. O – zülmət qaranlığın və çalxanmanın sıxıb yorduğu qoca susurdu. Böyük Orqan ağır düşüncələrə dalaraq susurdu. Birçə bunda bəxtləri kəsmişdi ki, taleyin hökmü ilə adalardan yan keçərək, sahil boyunda olan sal qayalara çırpılıb, darmadağın olmaqdan qurtarmışdılar. Ancaq adalarsız və ulduzlarız bu gecəyarısı və duman içində harda olduğunu müəyyən etmək üçün indi heç bir vasitə yox idi. Orqan bir söz deməyə iqtidarsızdı. Buna baxmayaraq, bir müddətdən sonra o, qışqıra-qışqıra dedi:

– Biz qayığı burnundan döndərəndə Tlangila¹ küləyi əsirdi!

Ona heç kim bir cavab vermədi. Avarçəkənlərin cavab verməyə halı yox idi. Orqan yenə də susdu. Onun ayaqlarına dirənib, birtəhər özünə yer edən Kiriskin bütün bədəni titrəyirdi. Bu vaxt Orqan avarçəkənləri xəbərdar elədi:

– Biz Kirisklə qayığın suyunu ataq, siz isə özünüzü saxlayın!

O, Kiriskə doğru əyildi, qaranlıqda onu əliylə yoxladı, oğlanın sağ-salamat olduğunu biləndən sonra ona dedi:

– Kirisk, sən qorxma. Gəl suyu qayıqdan çıxarda. Yoxsa bizim halımız pis olar. Bizim abgərdənimiz bir dənədir, budur, mən onu tapdım, sən isə, budur ey, parçı götür, yenə bu yaxşıdır... Sən tutursan? Parçı götür deyirəm.

– Hə, atkıçx, tuturam. Hələ çox belə olacaq? Mən qorxuram.

Başçı Orqan:

– Mən də qorxuram, – dedi. – Amma biz kişiyik və başımız belə şeylər çəkməlidir.

– Bəs biz batmırıq, atkıçx?

– Batmırıq. Əgər batırıqsa, demək, belə olmalıdır. İndi isə, gəl, bir əlinlə məndən yapış, o biri əlinlə qayıqdan suyu parçla əndər dənizə.

Yaxşı ki, Orqan vaxtında yadına saldı və onlar xırda fasilədən istifadə edərək, yığılmış suyu atıb, qayığı boşalda bildilər. Və məhz onda, əllərini gəzdirə-gəzdirə suyu çıxarıb boşaldarkən Orqan Kiriskin diqqətini gündüz su içdikləri balaca çəlləyə cəlb etdi. Orqan onun əlindən tutaraq:

– Kirisk, – dedi. – Budur bizim su çəlləyimiz. Yerini bildin? Yadında saxla: hər nə olursa-olsun, çəlləyi hiyf edib saxla. Ondən tut, yapış, ancaq ondan ayrı düşmə. Hərgah bir şey olmuş olsa, onsuz qalmaqdan, bizim həlak olmağımız yaxşıdır. Sən məni başa düşdün? Heç kimə ümid olma. Eşidirsən?

Yaxşı ki, bu barədə dedi, yaxşı ki, oğlan vaxtında xəbərdar elədi. Bu çox tezliklə onun kərinə gəldi.

Bir qədər zəiflədikdən sonra fırtına yenidən tüğyana gəlməyə başladı. Bu dəfə, gecənin düşməsindən, qaranlıqda və dumanda heç şey görməyən adamların kəməksizliyindən istifadə edirmiş kimi, daha da şiddətlə, qeyzlə coşdu. Bu dəfə dalğalar qısa fasilənin doğrudan-doğruya əvəzini çıxmaq üçün yeni qəzəblə hücumə keçdilər. Onların zərbəsilə amansızcasına o tərəf-bu tərəfə tullanən kayak görünməz dalğalar arasında qalaraq, dövrə vurmağa, fırlanmağa başladı. Dalğaların şıpırtma sıcrantısı püskürərək qayığı saqqarlayırdı. Qayıq, su yığaraq, çökməyə başladı. Orqan diz üstə sürünərək, abgərdənlə nə qədər çapalasa da, get-gedə artan suyu boşaldıb qurtarmaq ağılasıqmaz bir şey idi. Avarçəkənlər belə halda hirsli-hirsli, var gücləri ilə çığırdılar.

– At hər şeyi! Batırıq! Tulla, nə varsa!

Kirisk qorxudan bərkədən ağlamağa başladı, ancaq heç kim onun səsinə eşitmirdi, o, heç kimin yadına düşmürdü. Oğlan çəlləyi altına alaraq, qayığın dal tərəfində küncə sıxılmışdı. O ağlamaqdan sarsıyaraq, çəllək üzərinə qıç olmuş kimi əyilib böyrü üstü yıxılmışdı. O, yadda saxlamışdı ki, nə hadisə üz verir-versin, nə olur-olsun,

¹ Tlangila – güclü və soyuq cənub-şərq dəniz küləyi.

onun görməli olduğu başlıca iş budur. O, başa düşürdü ki, onlar batırlar, ancaq o, bu anın özündə də başçı Orqanın dediyini edir – su çəlləyini qoruyub saxlayırdı.

Yarıbatmış qayığı tez xilas etmək lazım idi. Milğun qayıqın çevrilməməsi üçün var gücü ilə hərəkət etməyə çalışaraq hələ də dəlincəsinə işləməkdə davam edir, Orqan və Əmrayın isə qayıqda nə vərdisə, hamısını çıxardıb dənizə atırdılar. Başqa çarə yox idi. Hər iki vinçester, qarpun, kəndir dolaqları və bütün başqa şeylər, hətta Orqanın dəmir çaydanı da dənizə getdi. Onlar üçün ən çətin şey nerpa cəmdəyi oldu. İslanmış, ağırılmış, selikləşmiş cəmdək ələ gəlmirdi. Onu qayığın dibindən qaldırmaq və qayığın böyründən aşırmaq lazım idi. Kimsəsiz adalara arduca getdikləri bir ruzini – ovu kənara tullamaq zərurəti qarşısında qalmışdılar. Onlar dar-darısqallıqda xırıltı ilə nərildəyə-nərildəyə, söyüş və lənətlər yağdırı-yagdırı cəmdəyi böyük çətinliklə qaldırdılar və nəhayət, itələyib dənizə saldılar. Bu çaxmaşmada və dənizlə şiddətli çarpışmada belə nerpa yükündən azad olduqdan sonra qayığın nə qədər rahat yırğalandığı hiss olundu. Və qorxulu vəziyyətdən də, yəqin ki, elə bu qurtardı...

* * *

Orqan birinci ayıldı. Ağ, cansız boşluqda harda olduğu və ətraf-dakı bu bulanıq, zülmət sükunətin nə demək olduğu birdən-birə onun ağına batmadı. Duman idi.

O vaxt okean üzərinin bütün ənginliyini səssiz-səmirsiz yeganə və sarsılmaz Böyük duman çulğamışdı. Böyük duman öz böyük durğunluğuna qapılmışdı...

Gözləri bir qədər alışdıqdan sonra qoca Orqan qaranlıqda qayığın, sonra adamların cizgilərini seçdi. Əmrayınla Milğun öz yerlərində kürəklərin yanında uzanıb qalmışdılar. Gecə qasırgasından son dərəcə yorulmuş, əldən düşmüş bu adamlar bir güllə ilə yerə sərilməsi kimi qərribə vəziyyətdə uzanmışdılar və yalnız boğuş-boğuş, qırıq-qırıq gələn xırıltı bildirirdi ki, onlarda həyat əlaməti var. Kirisk çəlləyə söykənərək, Orqanın ayaqları yanında qıc olub qalmışdı. O, nemişlik və soyuqdan donmuşdu. Orqanın ona yazığı gəldi, ancaq heç bir kömək edə bilmədi.

Keçirdiyi gecədən gicəllənmiş Orqan, ağ başını köksünə salaraq, qayığın dal tərəfində oturmuşdu. Qocanın bütün bədənini ağrıyır, sızıldayırdı. Onun uzun, düynülü qolları şallaq kimi sallanmışdı. Orqan öz həyatında çox bəla və müsibətə tuş olmuşdu, ancaq beləsinə yox. O, indi harda olduqlarını, onları fırtınanın hara gətirib çıxardığını, torpaqdan nə qədər uzaqlaşdıqlarını, dənizdəmi, yoxsa okeanın özündəmi olduqlarını təsəvvürünə gətirə bilmirdi. O, həmin saatda, hətta

günün hansı vaxtı olduğunu da təsəvvür edə bilmirdi. Başdan-başadonub qalan bu zülmət dumanında gündüzi gecədən seçmək mümkün deyildi. Fəqət fırtınanın səhərə yaxın yatdığı nəzərə alınarsa, çox ehtimal ki, gündüz idi. Bəlkə də, günün ikinci yarısı idi.

Bir möcüzə sayəsində sağ qaldıqlarına sevinə də, Orqanın başını köksünə salması hər halda səbəbsiz deyildi. Onun gəlmə tacirlərdən yüz samur xəzinə aldığı tüfənglərcəcn yanlarındakı hər şeydən məhrum olmuş bu ovçular indi qayıqda iki cüt kürək və içində içməli su olan ağzi açılmış balaca çəlləklə qalmışdılar. Qabaqda onları nə gözləyirdi?

Əlbəttə, avarçəkənlər özlərinə gələn kimi, bundan sonra nə edəcəklərini və necə edəcəklərini birlikdə düşünüb daşınacaqlar. Ancaq hansı səmtə hərəkət etməli olduqlarını kim deyəcək? Vacibi budur. Yox, əgər gecəni gözləyəsi olsalar və əgər səma buludsuz olarsa, istiqaməti ulduzlarla müəyyən etməyə say göstərmək olar. Ancaq onlar hələ nə qədər üzməli olacaqlar?!

Nə qədər qüvvə və vaxt gerek olacaq?! Dözə biləcəklərmi, tab-gətirə biləcəklərmi?

Bəs duman? Bu nə dumandır?! O, dəniz üzərində elə kəşif və hərəkətsiz halda uzanıb qalıb ki, elə bil köçünü həmişəlik buraya salıb. Görəsən, hər yan belədir, yəni, doğrudanmı, bütün aləm bu cür dumana bürünüb?

Qoca papiros çəkmək və su içmək istədi. Ancaq tənbəki barədə narahat olmaq lazım gəlmədi – olub-qalan tənbəki tamam islanmışdı. Çubuq da hara isə yoxa çıxmışdı. Bəs su? Bəs yemək? Orqan bu barədə düşünməkdən çəkindi, hələ dözmək olardı. Hələ fikirləşməmək olardı...

Dənizdə xəlif ləpə, tam sükut, sakit hava vardı. Yalnız qayıq yerindəcə yavaşca-yavaşca yırğalanırdı. Onu heç nə heç yana çəkib aparmır və o da heç tərpənmirdi. Özbaşına buraxılmış kürəklər suyun üzündə səssiz-səmirsiz uzanıb qalmışdılar... Əmrayını və Milğunu başa düşmək olardı – onlar yorğunluğun elə bir həddinə çatmışdılar ki, kürəkləri qayığa qaldıra bilməmişdilər: mitilləri düşmüşdü.

Tam sakit havada hər şey dumana, durğunluğa qərç olub qalmışdı. Dəniz durur, duman durur, qayıq dururdu, tələsiləsi bir yer yox idi... Üzüb gediləsi bir yer yox idi...

Qoca bıkef-bıkef qısılb qalmış, hiss edilmədən yuxuya getmişdi və yalnız Kirisk:

– Atkıçx, atkıçx! Biz su istəyirik, – deyər onu silkələyib oyandan da ayıldı.

Orqan silkindi və başa düşdü ki, üç həmtayfa ondan hərəkət gözləyir, zira o, başcıdır və başa düşdü ki, ən dəhşətli bir məqam – suyun bölüşdürülməsi məqamı başlanır...

Duman necə vardısı, eləcə də hərəkətsiz durmuşdu.

Dəniz tam sükuta qərql olmuşdu.

* * *

Günün bütün qalan vaxtını onlar dumanı ağır-ağır üzdülər. Məqsədsiz və qarasına – haraya üzdüklerini bilmədən.

Adamlar özlərinə gələndən və öz vəziyyətlərini başa düşəndən sonra bir yerdə durmaq artıq mümkün deyildi.

Və onlar üzürdülər. Ola bilsin, torpağa yaxınlaşırlar, bəlkə də, əksinə, ondan uzaqlaşdırlar.

Ancaq bunda hər halda hərəkət illüziyası vardı.

Bütün ümid ona idi ki, duman çəkiləcək və onda nəyin nə yerdə olduğu aydınlaşacaqdı.

Duman seyrəlsə, hər halda gecə ulduzları görmək mümkün olacaq. Ən əvvəl ulduzlardan yapışmaq lazım idi.

Bir ümid də vardı ki, bəlkə bir adaya rast gələyidilər. Ondan sonra olduqları yerin səmtini müəyyən etmək asan idi.

Onlar hələlik bu minvalla, qarasına üzürdülər – daim duman içində, hansı səmtə getdiklərini bilmədən.

Ancaq bu şəraitin özündə də Orqan qayıqda bəzi səliqə-sahman yaratdı. Qayığın dibində qalmış suyu tamam atıb təmizlədilər ki, ayaqlarının altı fırıldamasın. Kiriş üçün daha isti olsun və paltarı daha tez qurusun deyə onu qayığın dal tərəfində öz yanında otuzdurdu. Hamıya tənbatən su verdi. Birinci dəfədə hamıya parçın tam olmayan dördə biri qədər. Fırtınalı gecədən sonra, heç olmasa, bir dəfə doğunsa su içmək lazımdı. Ancaq Orqan xəbərdarlıq elədi ki, indən belə yalnız o, lazım biləndə və yalnız o, nə qədər verərsə, o qədər su içəcəklər. Və bunu deyərəkən o, sözü daha əsaslı olsun deyə çəlləyi inamla çalxaladı – yarısınıacan boş idi.

Gözlənilməz bir sevinc də baş vermişdi: su paylananda çəlləyin arxasında qayığın lap dal küncündə, oturacağıın altında çində qurulmuş yukola olan nərpa dərisindən torba tapılmışdı. İçində yemək olan böyük torbanı başqa şeylərlə birlikdə qayıqdan tullamışdılar. Milğunun arvadının yola qoyduğu bu balaca torba isə təsadüfən qalmışdı. Çünki oturacağıın altında necə olur-olsun, qorunub saxlanmasa Kirişə tapşırılmış çəlləyin arxasında olmuşdu. Doğrudur, torba ağzınıacan dəniz suyu ilə dolmuşdu və onsuz da duzlu yukola o qədər duz çəkmişdi ki, onu ağıza almaq mümkün deyildi. Ancaq bununla belə o, təam idi, azuqa idi. Və əgər kifayət qədər içməli su olsaydı, bu cür yukola da tamam yararardı.

Ancaq yağından ehtiyat edərək, hələlik heç kim yukola yemirdi...

Hamı bir şeyi – dumanın haçan çəkiləcəyini gözləyirdi.

Dumanın tam sükunət və durğunluğunda yalnız avarların bənd yeri həzin-həzin cırıldayırdı. Dərin sükut içindəki o cırıltı azmış insanın yorğun yalvarışlarına, ah-zarına bənzəyirdi: hardayam mən, harda? İndi mən neyləyim, nə çarə qılım?

Hamı bir şeyi, dumanın haçan çəkiləcəyini gözləyirdi...

* * *

Lakin o çəkilmədi və çəkiləcək də istəmədi. Duman tərpənmirdi. Adama elə gəlirdi ki, bütün aləmi – Yeri də, Göyü də, Dənizi də nə isə müdhiş, pis rütubət qoxusu saçan, yabançı əcaib bir vücud udmuşdur...

Duman bətnində yenidən gecə gəldi. Bunu ətrafı bürümüş qaralıqdan görmək olardı. Yuxarıda isə, nə bir ulduz, nə də səma görünürdü.

Elə-belə, hara isə bir yerə getmək xatirinə, qarasına üzməyin də daha mənası yox idi.

Gözləyirdilər, göydə ulduzların görünəcəyinə ümid edirdilər. Saatbasaat gözləyirdilər. Bu mənfur, iyrənc dumanı qovub apara biləcək küləyin qalxmasını gözləyirdilər. Yatmırdılar. Tanrıya üz tutub yalvarırdılar ki, göyün üzünü açsın; küləklərin sahibini yalvarışla çağırırdılar ki, o –dənizdən o tərəfdəki o yallı, qıllı vəhşi oyansın, hərəkətə gəlsin.

Heyhat, hamısı bihudə idi. Onların yalvarışlarını eşidən yox idi, duman da dağılmırdı.

Kiriş də ulduzların çıxmasını gözləyirdi. Əvvəllər göydə adi bir oyuncaq təsiri ilə parlayan bu ulduzlar indi ona hər şeydən çox lazım idi. Keçən axşamdan bəri başlarına gələn müsibət oğlanı sarsıtmış, vahiməyə salmışdı. Uşaq qəlbini biryolluq üzmək, sarsıtmaq, alt-üst etmək çətin bir şey deyildi. Ancaq, artıq onların dəniz səfərinin axırının çatdığı görüldüyü ümumi ölüm təhlükəsi anlarında o üç kişinin qayıqda onunla bir yerdə olub, duruş gətirməsi, qeyzli təbii fəlakətə üstün gəlməsi ona ümid verirdi ki, bu dəfə də xilas olmaq üçün nicat yolu tapılacaqdır. O, çox inanırdı ki, göydə ulduz görünən kimi, onların əzab-iztirabı çəkilib gedəcəkdir.

Kaş bu tez olaydı, geriye, torpağın, Alabaşın yanına tez qaıdaydılar, tez, tez, ona görə ki, könlü bərk istəyirdi, yemək istəyirdi, dözülməz dərəcədə yemək, içmək istəyirdi, getdikcə çox yemək, içmək istəyirdi, evlərini, anasını, qohum-əqrəbalarını, doğma yurdlarını, ocaqlarını, çay və çəmənlerini istəyirdi.

Müztəriblər bütün gecəni intizarda qaldılar, lakin heç nə dəyişmədi – duman yerindən tərpənmədi, ulduzlar göyə səpələnmedi, dəniz zülmətdə qalmaqda davam edirdi.

Özü də bütün gecəni onun könü bərk su istədi, hava nəmişkən və üşürəndi, ancaq hər şeydən əvvəl ürəyi suya təşnə idi. Kirisk güman edə bilirdi ki, təkcə o, belə yaman su istəyir, yox, elə o birilər də susuzluqdan əzab çəkirdilər.

Amma o, hamıdan çox yanırıdı.

Lakin, bununla belə, Kirisk bir azca su istədikdə, başçı Orqan vermədi. Qətiyyətlə:

– Yox, – dedi, – indi olmaz. Döz.

Onların aclıqdan günün axırına qədər dözməyib, üçünün – onun, atasının və Milğunun – bir yerdə gəlməyə başladılar. Yuxuladılar sonra onun necə su istədiyini kaş o qoca Orqan bilmiş olaydı. Hərçənd ki, yuxulanı suyla ötürmüşdülər, bu, çox azdı, aradan bir qədər keçəndən sonra isə könü daha bərk su istədi. Qoca Orqan isə yuxulaya əlini də vurmamışdı, aclığa qatlaşmışdı, su da içməmişdi, qənaət edib saxlamışdı, özünə bir qurtum da rəva görməmişdi. O gün iki dəfə su içdilər – səhər və axşam, Orqandan başqa. Axşam lap az, parçın dibindəcə. Çəlləyin suyu isə get-gedə azalırdı.

Su içmək, çoxlu-coxlu su içmək istədikdə təbəddülat intizarı ikiqat əzaba çevrilirdi.

Bütün gecə belə davam etdi... Soyuq duman da bütün gecəni hərkətsiz halda yatıb qaldı. Dəniz də tərpənmədi...

* * *

Səhəri də heç bir dəyişiklik olmadı. Təkcə boz-qonur dumanın topaları azacıq açılıb işıqlaşdı, bir qədər genişləndi. İndi biri-birinin üz-gözünü görmək olurdu. Və bir də qayıqın ətrafında bir neçə arşınlıqda ağır, civə kimi sabit, küləksiz ləpə tutqun-tutqun ağarırdı. Kirisk heç vaxt bu cür durğun su görməmişdi.

Heç bir külək, heç bir dəyişiklik yox idi.

Amma həmin o səhər oğlan böyüklərin üzlərinin bərk dəyişdiyinə çox heyrətləndi. Onlar yaman arıqlamış, sifətləri çəkilmişdi, üzlərini cod tük basmışdı, gözləri çuxura düşmüşdü, onları elə bil ölümlə xəstəliyi tutmuşdu. Hətta çox güvəndiyi atası da bərk dəyişmişdi. Bircə saqqalı necə varda, eləcə də qalmışdı. Dodaqları dişləm-dişləm olmuş, qapqara qaralmışdı. Susur, heç bir şey demir, kədərli-kədərli Kiriskə baxırdı. Qoca Orqan daha çox zəifləmişdi. Qoca bükülmüş, lap ağarmışdı. Hüquqlu boğazı bir az da uzanmışdı, gözləri isə əvvəllərdə olduğundan çox yaşarırdı. Onun Orqanlığı yalnız baxışında qalmışdı. Ağsaqqalın müdrik, ciddi baxışında yenə əvvəlki tək yalnız ona məlum və aqah olan bir mənə vardı.

Günü ən ağır bir məsələdən – suyu öz aralarında adama bir-iki qurtum bölməkdən başladılar. Orqan özü tökürdü. Çəlləyi qoltuğu altına sıxaraq, suyu nazik şırınaqla parçın dibinə süzür və bu anlarda əlləri bərk əsirdi. O, suyu birinci olaraq Kiriskə verdi. Kiriskin dözümlü kəsilməsi. O, dişlərilə parçı saqqıldadaraq, suyu hortdatdı. Yalnız bir anlığa hiss elədi ki, içi soyudu, yağışı düşdü, həyəcədən beyni uğuldadı. Ancaq o, parçı qaytaranda daxilindəki yangı yenidən əvvəlki halına gəldi, əvvəlkindən də artıq oldu, elə bil orada, içində canavar yuvasına od atılmışdı... Sonra Milğun içdi. Sonra Əmrayın. Onların suyu necə içmələrinə baxmaq dəhşət idi. Parçı əlləri titrəyə-titrəyə tutur və Orqanın üzünə baxmadan qaytarırdılar. Elə bil ki, suyun belə az olmasına günahkar o idi. Ancaq növbəsi çatanda Orqan özüyün bir damcı da tökmədi. Tıxacı lal-dinməz yerinə tıxacı. Bu, Kiriskə çox təəcüblü gəldi. Çəllək onun əlində olsaydı, o, parçı ağzına qaldırardı, sonra bir də, bir də doldurardı və yuxulana kimi o ki var içərdi. Sonrası necə olur-olsun. Barı bir dəfə doyunca içmiş olasan. Qoca Orqan isə, hətta haqqı çatdığı şeydən də imtina eləyirdi. Parçın dibindəki bir qurtum suyu qıyıb içirdi.

Nəhayət, Əmrayın güclə xırıldayaraq:

– Niyə belə edirsən, atkıçx? Özünçün də hamıya verdiyin kimi tökl – dedi. – Dünən də içməmişən. Ölmək ölməkdir, hamımız bir yerdə ölərik!

– Mən keçinərəm! – deyərək Orqan təmkinlə cavab verdi.

– Yox, bu düzgün deyil! – Əmrayın səsinə qaldırdı. – Onda mən də içməyəcəyəm! – deyərək hirsli-hirsli əlavə etdi.

– Burda içiləsi bir şey qalmayıb. Boş söhbətdir. – Orqan qımışdı, yəni ki, siz nə ağlısız adamsınız! Başını ağır-ağır buladı, təzədən çəlləyin tıxacını çıxartdı və parçın dibinə su süzdü: – Mənim əvəzimə qoy Kirisk içsin, – dedi.

Oğlan özünü itirdi, hamı susdu. Orqan isə parçı ona uzadaraq:

– Al, Kirisk, iç, – dedi. – heç nə fikirləşmə.

Kirisk susurdu.

– İç, – dedi Milğun.

– İç, – dedi Əmrayın.

– İç, – dedi qoca Orqan.

Kirisk rəddəddir. Susuzluqdan yanırıdı, bu bir neçə qurtum suyu bir dəfəyə hortdatmaq istədi, ancaq cəsarət eləmədi. İcini gəmirib dağıdan istəyə tablaşaraq:

– Yox, atkıçx, yox, özün iç, – dedi və hiss elədi ki, başı yaman hərənir,

Bu sözlərdən Orqanın əli əsdi, o, ağır-ağır köks ötürdü. Onun baxışları oğlanı razılıq hissi ilə oxşadı, köyrəldi.

– Mən çox ömür sürmüşəm, həyatımda bilirsən nə qədər su içmişəm!? Sən isə hələ çox yaşamalısən ki... – O, sözünü deyib qurtar-

madı. – Sən məni başa düşdün, Kirisk? İç, belə lazımdır, sən içməlisən. Məndən ötrü nigaran olma. Al!

Yenə də oğlan suyu hortdadaraq, yalnız bir anlığa hiss elədi ki, için sərinalik yayıldı, daxilindəki atəş söndü və bu yüngülləşmənin ardınca elə ordaca yenidən su istədi. Bu dəfə o hiss elədi ki, ağzında iylənmiş su təmi qalıb. Ancaq bunun mənası yox idi. Təki, hər neçə olsa da, su olaydı, təki içməli su olaydı. İçməli su isə getdikcə azalır. Orqan bu ara həmtayfalarına müraciətlə:

– Hə, necə olsun, nə edəcəyik? – dedi. – Üzəcəyik?

Araya uzun sürən bir sükut çöküdü. Hamı ətrafa boylandı. Lakin qayığın iki arşınlığından o yana işıq keçirməyən qatı dumandan başqa heç nə görünmürdü.

Əmrayin içini çəkərək:

– Hara üzəsən? – deyə sükutu pozdu.

– Necə yəni hara? – Mılgun, nədənsə, birdən hirsələndi. – Üzəcəyik, yerimizdəcə ölməkdənsə, üzmək yaxşıdır.

– Üzüb-üzməməyimizin fərqi nədir? Belə dumanda qarasına hayana gəldi üzməklə bir yerdə durmağın nə fərqi var? – deyə Əmrayin ona anlattı.

– Cəhənnəm olsun duman! – Mılgun səsinə daha da qaldıraraq meydan oxudu. – Cəhənnəm olsun sənin dumanın! Aydındır! Üzəcəyik, yoxsa bu lənətə gəlmiş kayakı bu saat çevirəcəyəm və hamımız gedib baliqlara yem olacağıq! Sən məni başa düşdün, Saqqal Əmrayin. Üzəcəyik! Başa düşdün?..

Kirisk pərt oldu. O, aki – Mılgunun xəcalətini çəkirdi.

Mılgun düz eləməirdi, axı, o, necə olsa, atasından kiçikdir. Deməli, ya onun beynində nə isə yerindən dəbərmişdi, nə isə pozulmuşdu, yaxud da bir qayığa sığınmış bu dörd nivxin indi dördü birinə dəyməzdi, biri – heçə. Hamı susmuşdu. Hamı məyus və qəmgin idi. Mılgunun özü də bərkədən köks ötürüb susdu. Əmrayin başını aşağı saldı. Qoca Orqan isə harasa yana baxırdı və onun üzünü hər tərəfdən örtük bürümüş həmin duman kimi anlaşılmazdı. Nəhayət, Əmrayin dindi:

– Sakit ol, Mılgun, – dedi. – Mən elə-belə, sözləşmə dedim, əlbəttə, bir yerdə durmaqdan, üzmək yaxşıdır. Sən haqlısan. Gəlin üzək.

Onlar tərpendilər. Kürəklərin bənd yerləri yenidən cırdılmağa başladı, kürəklər suya sallandı, sakit, izsiz sular səssiz-səmirsiz yarılib aralanır və elə oradaca qayığın ardınca yenidən biri-birinə qovuşurdu. Amma təəssürat eləydi ki, elə bil onlar üzümür, öz yerlərində dururdular. Onlar nə qədər gedirdilərsə, ətraf başdan-başda dumandı ki, duman, elə bil tilsimə düşmüşdülər. Mılgunu yenə də, yəqin, elə bu vəziyyət özündən çıxartdı. O hirsələnrək:

– Cəhənnəm olsun sənin dumanın, eşidirsən, Saqqal Əmrayin! – dedi. – Mən istəyirəm biz tez-tez üzək! Tez ol, Saqqal, kürəklə, yatma, eşidirsən? Cəhənnəm olsun sənin dumanın!

Və Mılgun bunu deyib, sinəsini kürəklərə daha bərk dirədi:

– Di kürəklə! Kürəklə! – deyə tələb elədi.

Əmrayin onu hirsələndirmədi, ancaq Mılgun tərəfindən pərt olub, o da ağılsız oyuna qoşuldu.

Qayıq get-gedə sürətini artırır. Haraya və nə üçün getdiyini bilməyən qayıq duman içində sıçraya-sıçraya, ağına-bozuna baxmadan sürətlə gedirdi. Mılgun və Əmrayin isə biri-birindən geri qalmayaraq, dumanı ötüb keçə biləcəklərimiş kimi, onun hədsiz hüdudlarını yarıb xilas olacaqlarını kimi, quduzlaşmış bir yırtıcı vəhşi sərtliyi ilə avar çəkməkdə davam edirdilər.

Kürəklərin ağzı çəpəki qalxan sıçrantıları göyə sovuraraq sayırır, qayığın yanlarında su şarıldayı, acıqdan dişləri ağaran, kürəkləri suya çalaraq bükülən, gah da kürəklərlə suya dirənərək, zorla düzələn avarçəkənlərin qan-tərə batmış üzləri qalxır, enirdi...

Gah nəfəs al, gah nəfəs ver, nəfəs al, nəfəs ver... Nəfəs al, nəfəs ver...

Qabaqda – duman, arxada – duman, ətrafda – duman. Mılgun acığını tökürmüş kimi, hayxıraraq bağırırdı:

– Hana, hana!

Əvvəlcə Kirisk dirçəldi, yalan hərəkətə uydu, ancaq sonra bunun nə qədər səmərəsiz və dəhşətli olduğunu başa düşdü. Oğlan həyəcanla başçı Orqanın üzünə baxır, gözləyirdi ki, o bu mənasız sürəyin qarşısını alacaq. Ancaq o, elə bil özündə deyildi, dalğın nəzərləri haradansa kənardə dolayırdı, üzündə donuq bir ifadə vardı. Qocanın üzünü islanmışdı – bilmək olmurdu ağlayır, yoxsa adəti üzrə gözləri yaşarıb. O, nə baş verdiyini bilmirmiş kimi, qayığın dal tərəfində qımıldanmadan oturmuşdu.

Duman içindən ağına-bozuna baxmadan qovulan qayıq isə qarasına gedirdi...

– Hana, hana! – dumanda yalnız bu ümitsiz, yanıqlı nidalar eşidilirdi, – hana, hana!

Bu vəziyyət bir xeyli davam etdi. Ancaq avarçəkənlər get-gedə heydən düşdülər, sürət yavaşmağa başladı və bir az sonra onlar töyüşüə-töyüşüə kürəkləri əldən buraxdılar. Milun başını qaldırmırdı.

Araya acı avazına sükutu çöküdü. Onlar dumanı ötüb keçməmişdilər, onun hüdudlarından kənara çıxmamışdılar. Hər şey əvvəlki kimi qalmışdı; küləksiz ləpə, tam məchulluq, başdan-başda keçilməz duman. Yalnız qayıq hələ də üzməkdə və öz-özünə fırlanmaqda davam edirdi...

¹ Hana – haydı, tez olun.

Bunu niyə belə elədilər? Nəyə lazımdı? Bəs onlar yerlərində dursaydılar, nə qazanardılar? Onda da heç nə.

Onların hər biri, ola bilsin, bu barədə düşündü və elə bu vaxt Orqan:

– İndi mənə qulaq asın! – dedi. O, sözlərini ağır-ağır söylədi, yəqin ki, bununla gücünü qoruyub saxlayırdı; axı o, artıq ikinci gündü ac-susuz idi. – Ola bilsin, duman hələ çox qalacaq. Belə illər olur. Belə hallar olur. Özünüz bilirsiniz. Duman dəniz üzərində yədi-səkkiz, bəzən də on gün dayanır, vaxtı çıxanacan elin başı üstünü kəsdirmiş azar kimi, xəstəlik kimi. Onun vaxtının nə qədər olduğunu isə heç kim bilmir. Əgər bu duman elələrindəndirsə, deməli, müqəddəratımız ağırdır. Lap azca yukola qalıb, bir də ki, su olmayandan sonra o nəyə lazımdı? Suyumuz isə budur! – O, çəlləyi çalxaladı. Çəlləyin dibində cəmi bir ovuc, ovucyarımlıq su xışıldadı.

Həmı susurdu. Qoca da. Onun nə demək istədiyi həmıya aydın idi: – suyu yalnız gündə bir dəfə, parçın dibində, lap bircə qurtum içmək lazımdır, dumanın keçməsinə gözləməyə gücümüz çatarsa, gərəyimiz olar. Göyün üzü açılrsa, ulduz, yaxud Günəş görünərsə, onda məlum olar neynəyirik. Birdən bəxtimiz gətirdi, onda lap torpağa çıxana kimi çatdırırıq.

Hə, belə oldu. Başqa bir çıxış yolu da ola bilməzdi. Ancaq sözdə qatlaşmaq, dözmək demək asandır və bir də insan o şeyi ki, əqlən edir, cismən heç də həmişə edə bilmir. Onlar, o müztəriblər bu saat su içmək istəyirdilər, özü də elə indicə, həm də parçın dibində yox, çoxlu-çoxlu, lap çox içmək istəyirdilər.

Orqan vəziyyətin ağırlığını başa düşürdü və onun öz vəziyyəti daha ağır idi. Qoca həmının gözü qabağındaca quruyub əldən gedirdi. Onun qırışlarla zol-zol, şırım-şırım olmuş qarabuğdayı sifəti satbasaat qaralır və içindən qopan bir ağrının təsiri ilə daha sət büzüşürdü. Nəmşər gözlərində xəfif bir gərginlik, əsəbilik vardı – özünü bu cür iztirablara qatlaşmağa məcbur etmək qoca üçün çətin idi. Lakin hələ öz mətanətini saxlayaraq, ölməkdə olan ağacın öz kökü üstündə inamla dayandığı kimi dururdu. Ancaq bu sayaq çox davam edə bilməzdi. Onların xilas üçün lap az əhəmiyyəti olan hər bir sözü belə demək lazımdı.

– Mən o barədə fikirləşirdim ki, – deyə o, sözünə davam elədi, – daim göz-qulaq olmaq lazımdır, birdən aqukuk¹ bayquşu uçub keçə bilər. Aqukuk – bu vaxtlar dəniz üzərindən ucan yeganə quşdur. Əgər biz hər hansı bir ada ilə torpaq arasındayıqsaq, onda aqukukun uçuşu bizə yol göstərə bilər. Hansı quş olursa-olsun, açıq dənizdə yalnız düz yolla uçur, heç bir yana dönmədən yalnız düz yolla. Aqukuk da həmçinin.

¹ Aqukuk – qütb bayquşu.

Milğun yenə də başını qaldırmadan qaşqabaqlı:

– Bəs əgər ada ilə torpaq arasında deyiliksə? – soruşdu.

– Onda biz onu görməyəcəyik, – deyər Orqan yenə səbirlə cavab verdi.

Kirik aqıqkukun, axı nə üçün, hansı ehtiyac üzündən dəniz üzərindən uçacağını dəqiqləşdirib bilmək istədi, ancaq Milğun onu qabaqladı.

– Bəs əgər aqıqkuk bizim üstümüzdən uçmağı unutmuş olarsa, hə, atkıçx, – Milğun pərt halda istehza elədi, birdən yandan, o dey, o tərəfdən uçmaq həvəsinə düşdü? Onda necə olar, hə?

– Onda biz onu görməyəcəyik. – Orqan yenə də aramla cavab verdi.

– Demək, görməyəcəyik? – Milğun təəccüblənərək hirslandı. – Deməli, elə də olsa, belə də, biz aqıqkuku görməyəcəyik, hə? Onda sual olunur, biz niyə burda qaxılıb durmuşuq? – Milğun donquldana-raq bir az da hirslandı, sonra bərkədən güldü, sonra susdu. Hamısı mat qalmışdı. Hamısı nə edəcəyini bilməyərək susurdu.

Milğun bu ara nəşə qərara almışdı. Kürəyi bənd olunduğu yer-dən əlinin içiyə altdan vurub çıxartdı, sonra nə üçünsə qayığın bur-nuna çıxdı və oradan kürəklə müvazinət saxlayaraq, bütün qaməti ilə ayaq üstə durdu. Ona heç kim heç nə demədi. O da heç kimə fikir vermədi.

– E-hey, qancıq! – deyər o, qəzəblə çığırdı. – E-hey, küləklər Şamanı! – O, üzünü duman qaranlığına tutub, kürəklə hədələyərək, var gücü ilə çığırdı. – Əgər sən it leşi yox, küləklər sahibisənsə, bəs hanı sənın küləklərin? – Ay qancıq, sən ya öz kahanda gəberibsən, ya səni bütün dünyanın köpəkləri dövrəyə alıblar və bilmirsən özünü hansının altına verəsən, ya da, ay qancıq, bir-bir hamı ilə cütləşir-sən və külək qaldırmağa vaxtın yoxdur, yoxsa bizim burada, mənfur dumanda xəndəyə düşübmiş kimi oturub qaldığımız yadından çıxıb? Yoxsa sən yanımda oğlan uşağı olduğunu bilmirsən, bu necə olan işdir, hə? O, su içmək istəyir, o, su istəyir! Su! Başa düşürsən? Axı sənənəm, yanımda oğlan uşağı var, o, birinci dəfədir dənizdədir! Sən isə bizimlə gör necə rəftar elədin?! Məgər bu düzdür? Əgər sən qoxumuş suiti leşi deyil, küləklər sahibisənsə, cavab ver! Göndər öz küləyini! Eşidirsən! Dumanı yığışdır, qoy öz quyruğuyun altına! Eşidirsən məni? Fırtına göndər, qancıq, ən güclü fırtına. Tlangi-la göndər, qancıq, tulla bizi dənizə, qoy dalğalar alsın bizi ağuşuna, qotur qancıq! Eşidirsən? Eşidirsən məni? Vecimə də almıram səni, tüpür-rürəm və işeyirəm sənın qılı sifətinə. Əgər sən küləklər sahibisənsə, fırtına göndər bizə, qərq et bizi dənizdə, etməsən, onda sən dünyada ən alçaq qancıqsan, mən isə köpəyəm, daha bir köpək, ancaq mən

¹ Şaman – bəzi Sibir xalqlarında falçı, cadugər, sehrkar, cindar. (Tərcüməçi).

sənə baş qoşmuram, al ha budur ha, al ha payını, al ha, al ha, al, dişlə, al, dişlə, ye!

Milğun harda mövcud olduğu və tabeliyindəki küləkləri harda gizlətdiyi məlum olmayan küləklər Şamanını, bax belə, ən pis sözlərlə yamanladı. Milğun küləklər sahibini masqaraya qoyaraq, təhqir edərək və eyni zamanda ondan yalvar-yaxarla külək istəyərkən, bir xeyli vaxt, xırıldayana, əldən düşənə kimi qışqırdı.

Sonra o, kürəyi var gücüylə dənizə tulladı və öz avarı yerində oturaraq, üzünü əlləri arasına alıb, birdən bərkədən və hönkürtü ilə ağlamağa başladı. Hamı ələcsiz-ələcsiz susurdu, o isə balaca uşaqlarının adlarını oxşayaraq ağlamaqdan boğulurdu; heç vaxt ağlar kişi görməmiş Kirisk qorxudan titrəməyə başladı. Orqana müraciətə ağlaya-ağlaya soruşdu:

– Atkıçx! Atkıçx! O, niyə belə eləyir, o niyə ağlayır?

Qoca oğlanın əlini sıxaraq:

– Qorxma, – deyər onu sakit elədi. – Bu, keçib gedəcək! Bir azdan kiritirəcək! Sən bu barədə fikir eləmə. Bu, sənə aid deyil. Keçib gedəcək.

Doğrudan da, Milğun yavaş-yavaş kırıməyə başladı, ancaq hələ də əllərini üzündən çəkmir, hıçqıra-hıçqıra, titrəyə-titrəyə çiyinlərini atırdı. Əmrəyin qayığı yavaş-yavaş suda üzən kürəyin yanına gətirirdi. O, qayığı kürəyə lap yaxınlaşdırdı, kürəyi qaldıraraq, öz yerinə quraşdırıb bənd elədi. Şəfqətə:

– Sakit ol, Milğun, – dedi. – Sən haqlısan, dumanda əziyyət çəkməkdənsə, fırtınaya düşmək yaxşıdır. Di bir az da gözləyək, bələk dənizin üzü açıldı. Çəramiz nədir...

Milğun heç nə demirdi. O, başını hey aşağı salır və qabağına baxmaqdan qorxan dəli kimi bükülüb otururdu.

Duman isə, ələmi böyük donuq zülmətə saxlayaraq, okean üzərində hələ də soyuq-soyuq, sakit-sakit sallanıb durmuşdu. Heç bir külək yox idi. Heç bir dəyişiklik yox idi. Milğun küləklər Şamanını nə qədər tənqə gətirsə də, nə qədər söyüb biabır eləsə də, o, bütün bunların qabağında lal-kar qalmışdı. O, əsla hirsələnmişdi, qımıldanmamışdı, onları fırtınaya salmamışdı...

Bir yerdə durmasınlar deyər, Əmrəyin asta-asta kürək çalır, qayıq suyun üstüylə güclə seziləcək dərəcədə şütüyürdü. Orqan susurdu, öz ələminə qapılmışdı. O, ola bilsin yenə də və ola bilsin həyatında axırıncı dəfə öz Balıq-qadını haqqında fikirləşirdi.

Onu kədərli, qocafəndi düşüncələrdən Kirisk ayırdı. O, yavaşca dan soruşdu:

– Atkıçx, atkıçx, aqukuk nə üçün adalara uçur?

– Hə, yadımdan çıxıb sənə deyim. Bu cür dumanda dəniz üzərindən yalnız aqukuk uça bilər, – dedi. – Aqukuk adalara ov etməyə uçur, hərdənbir də körpə nərpa balalarını tutur. Aqukukun gözləri

elədir ki, dumanda da, qaranlıq keçələrdə də gündüz kimi görür. Ona görə ki, bayquşdur. Ən böyük, ən güclü bayquş.

Dodaqları qurumuş Kirisk pıçılı ilə:

– Kaş mənəm də elə gözüm olaydı, – dedi. – İndi mən ha tərəfə üzəcəyimizi bilərdim, onda biz tez gedib quruya çıxardıq və çoxlu su içərdik... Kaş mənəm də elə gözüm olaydı...

– Eh, – Orqan ah çəkdi. – Hər kəsin öz qisməti. Onlar susdular. Və aradan bir xeyli keçdikdən sonra Orqan, həmin söhbətə qayıdır-mış kimi, oğlanın üzünə baxaraq dedi:

– Çox darıxırsan? Səbir elə! Əgər duruş gətirsən, böyük ovçu olacaqsan. Döz, əzizim, su barədə fikir eləmə, başqa şey barədə fikirləş.

Kirisk sözə baxıb çalışdı ki, su barədə fikir eləməsin. Ancaq bacarmırdı. Nə qədər unutmamağa çalışırdısa, ürəyi bir o qədər çox su istəyirdi. Və bu səbəbdən o da Milğun kimi bağırmaq istədi.

Həmin gün, bax, beləcəyə ötdü. Müttəsil gəzdilər, müttəsil ümid bəslədilər ki, birdən uzaqlardan dalgə sasi gələr, sərin külək əsər, bu dumanı dünyanın o başına qovar və onlar üçün xilas yolu açar. Lakin dənizdə sakitlikdi, elə bir ağır, mənfur sakitlik ki, adamın beyni-başı ağrıyırdı. Elə hey də su istəyirdilər. Bu dahşət idi: onlar ucuz-bucaqsız ümmənin qoynunda yangından həlak olurdular.

Axsama yaxın Milğunun halı xarablaşdı. O, bilmərrə danışmırdı, gözləri heç nə ifadə etmirdi. Boğazını yaşlasın deyər, onunçün bir azca su süzmək lazım gəlirdi. Lakin Orqan, bu vaxt gözünü parçadan çəkər bilməyən Kiriskə baxaraq dözmədi, ona da, sonra isə Əmrəyinə də parçın dibində su verdi. Özü isə yenə də ağzına bir damcı su alma-dı. Bu dəfə o, dibində azca su qalmış çəlləyi oturaqın altına qoyaraq, xəyalı nə isə özgə, yüksək ələmdəymiş kimi, bir xeyli vaxt hərəkətsiz halda, dalğın-dalğın oturub qaldı, elə bil ki, heç bir yangı keçirmir, heç bir cismani əzab çəkmirdi. O, qayığın dal tərəfində, di-nib-danışmadan, qımıldanmadan, qaya zirvəsindəki tənha şahin kimi oturmuşdu. O, artıq bilirdi ki, qarşıda onu nə gözləyir və buna görə də cürətlənərək, həyatında görəcəyi axırıncı işqabağı olub-qa-lan bütün gücünü hifz edib saxlayırdı. Belə bir anda könlü yaman tənəkə çubuğu istədi. Qoca onun haqqında – öz Balıq-qadını haqqın-da fikir eləyərkən, axırıncı dəfə çəkmək, bir az tüstülətmək istədi. Ulu Balıq-qadın, harda üzürsən?..

O, özünə bələd idi, son hədd astanasında öz gücünün və ləyaqəti-nin nəyə qadir olacağını bilirdi. Onu öz niyyətindən hələlik saxlayan yeganə varlıq – bütün bu günlər ərzində ona bərk bağlanan və ovunmaq, qızınmaq üçün müttəsil onun böyürünə qısılan Kirisk idi. Oğlana yazığı gəlirdi. Lakin onun xətrinə belə hərəkət etmək lazım idi.

Başlı Orqanın o uzun, kədərli, son günü belə qurtarırdı. Artıq qaş qaralırdı. Daha bir gecə yaxınlaşırdı. Lakin bu gecə də hava də-

yişmədən, elə əvvəlki kimi qalırdı. Duman dənizdə bir yerdəcə sallanıb qalmışdı. Yenə də səssiz-səmirsiz axşam qaranlığı düşürdü, onun dalınca da son dərəcə uzun, dözülməz müdhiş gecə gələcəkdi. Ancaq hərgah gecəyarısı birdən külək qopmuş olsaydı, qoy fırtına olsun, qoy nə olur-olsun, tək olsun, onda göyün üzünü açılar və ulduzlar da görünərdi. Lakin gecə heç nə bildirmirdi, suda heç bir ləpə görünmürdü. Havada heç bir tərpaniş yox idi – hər şey nəhayətsiz bir sükuta, nəhayətsiz bir zülmətə qərç olub qalmışdı. Qaranlıqda yolunu azan qayıq susuzluqdan və aclıqdan haldan düşmüş, can üstündə olan adamlarla birlikdə duman içində tam xəbərsizlik və məhkumluq məngənəsində ağır-ağır ləngərlənirdi...

Kirisk havaxt yuxuya getdiyini dəqiq xətirleyə bilmirdi. Ancaq dözülməz yağıdan əzab çəkib, əldən düşərək, gec yuxuya getmişdi. Ona elə gəlmişdi ki, onu diri-diri qovuran bu işgəncələrin heç vaxt sonu olmayacaq. Yalnız su lazım idi! Yalnız su, başqa heç bir şey! Aclıq hissi daxilə çöküb getmiş küt ağrı kimi zəifləmişdi, amma yağı get-gədə daha artıq qüvvə ilə şiddətlənirdi. Və onu heç nəylə yatırmaq olmurdu.

Kiriskin yadına düşdü ki, uşaq vaxtı bir dəfə bərk xəstələnib, qan-tər içində yatanda da onun halı pis olmuş və o, yaman su istəmişdi. Anası onun yastığı yanından ayağını kənara çəkmiş, hey əsgi islədib, onun od tutub yanan alnına qoyur, oğrun-oğrun ağlayır və nəsə pıçıldayırdı. Yarıqaranlıqda, piy çirağının həzin, titrək işığında, o, başı üzünə əyilmiş anasının iztirablı üzünü görürdü, atası evdə yox idi – dənizdə idi. Kirisk isə istəyirdi ki, ona su versinlər və bir də atası tez qayıdıb gəlsin. Lakin nə o, nə də bu istəyi yerinə yetirirdi. Atası uzaqda idi, anası isə ona su vermirdi. Deyirdi ki, ona, qətiyyənlə, su içmək olmaz. Anası onun qızdırmadan qarşılıq, biri-birinə bitişmiş dodaqlarını əski ilə əzca isladırı, ancaq bu, onun iztirablarını yalnız bir anlığa yüngülləşdirirdi. O, yenə də su istəyir və yağı getdikcə şiddətlənirdi.

Anası onu dilə tutur, yalvarırdı ki, su içməsin, deyirdi ki, çox dözmək lazımdır, onda xəstəlik keçib gedər.

– Döz, əzizim! – deyirdi. – Səhərə kimi yaxşı olacaqsan. Sən ürəyində tez-tez «Göy siçan, su var» deyənən. Onda, görürsən, halın yaxşı olacaq. Göy siçandan istə, əzizim, qoy getsin, sənə su gətirsin. Ancaq sən yaxşı-yaxşı istə...

Həmin gecə o, yağı ilə əlbəyaxa olaraq, bu and-amanı pıçılı ilə deyərək gözlədi ki, göy siçan, doğrudan da, gedib ona su gətirəcək. O, göy siçana dönə-dönə yalvarıb dedi: «Göy siçan, su ver! Göy siçan, su ver!» Sonra o, qızdırma içində sayaqalayıb çabaladı. Hey də yalvardı. «Göy siçan, su ver!» deyə-deyə qaldı, ağladı, yalvardı. Nəhayət, göy siçan şütüyüb gəldi. O, günorta qağı meşədə irmaq üstə əsən meh kimi sərin və ələkəçməz idi. Onu görmək çətin idi, o tamam göy,

hava kimi yüngül idi, kəpənək kimi uçurdu. Siçan pıçılı ilə uçurur, yumşaq tükünü onun üzünə, boynuna, bədəninə toxundurur və bunlarla da onun halına yüngüllük gətirirdi. Deyəsən, siçan ona su verdi və o, suyu bir xeyli vaxt və aqgözlüklə içdi, su isə çoxalır, ətrafda şarılıtpoqparıb, onun başından aşırıdı...

Bərk zəifləmiş olsa da, səhər o, eyni-başı avazımız, sağalmış halda oyandı. Ancaq halının çox pis olduğu həmin gecə ona doyunca su verməyə, onu sağaltmağa gələn göy siçan uzun müddət oğlanın yadından çıxmıdı...

İndi qayıqda susuzluqdan odlanarkən, həmin əhvalat onun yadına düşdü. Göy siçan kaş gəlmiş olaydı! Və o, həmin anda, qəlbində göy, suçu-siçana ümid oyatmış anası barədə dəruni bir sıxıntı və kədərlə fikirləşirdi. O, nəfəsi sıxıldığı, bərk su istədiyi anlarda başı üzünə əyilmiş anasını qüssəylə xətirladı. Onun üzünü nə qədər məhzun, nə qədər səfəqləndi, necə həyəcanla, necə yalvarışla, necə vəhimi ilə baxırdı ona, onunçün anası nələtməyə hazır deyildi! İndi o, görəsən, necədir, neyləyir orda? Yəqin dəniz qırağında oturub ağlayır, özünü üzür, gözləməkdən gözlərinin kökü saralıb... Dəniz isə heç nə demir. Heç kim də ona bu fəlakətdə kömək etməyə qadir deyil. Yəqin tək qadınlar və uşaqlar Alabaşın uçurumlarında hələ tonqal yandırır və bunlarla da onda ümid yaradırlar: bəlkə, xoşbəxtlik üz verdi, bəlkə, dənizdə itənlər gəlib çıxdılar.

Onlar isə həmin vaxt xilas olmaları haqda son ümidlərini gecə dumanının qaranlığında təcridlə itirərək, ölgün, qarqaranlıq yerdə qayıqda ağır-ağır hərlənirdilər. Yox, qüvvələr həddən artıq qeyri-bərabər idi: Kainatda Günəşdən də qabaq mövcud olan qatı zülmət və köhnə qayıqda dörd nəfər naçar... Su yox, çörək yox, ümmanın ortasında, gecə qara, cücə qara, yol göstərən ulduz da yox...

Kirisk heç bir vaxt bu cür zülmət səltənəti görməmişdi və öz qısa ömründə heç vaxt güman etməmişdi ki, söndürülməz yağından iztirabları bu qədər dözülməz ola bilər. Özünü ələ almaq üçün Kirisk vaxtılı və su şəfa verib, onu susuzluğun pəncəsindən xilas etmiş göy siçan haqqında düşünməyə başladı...

«Göy siçan, su ver!» O, anasının öyrətdiyi bu qəribə ovsun-andı ara vermədən öz-özünə pıçıldadı: «Göy siçan, su ver! Göy siçan, su ver!» Möcüzə baş vermirdisə də, o, cidd-cəhdlə and verib, göy siçanı çağırmaqda davam edirdi. İndi göy siçan onun ümidi və yağıya qarşı ovsunu olmuşdu...

Göy siçan, su ver!

Oğlan özünü ovsunlayaraq, bu yolla fikrini dağıtmağa çalışır, gah mürgüləyir, gah da yuxu arasında Orqanla Əmrayinin söhbətinə arabir qeyri-iradi qulaq asıb oyanırdı. Onlar nə barədə isə xısnlaşıp və uzun-uzadı söhbət edirdilər. Bu, uzun sükutlu fasilələri olan, sözləri axıra qədər deyilməyən və bəzən başa düşülməyən qəribə, anla-

şılmaz söhbət idi. Kirisk böyrünə qısqıldığı Orqanın sözlərini daha aydın başa düşürdü – qoca güclə nəfəs alaraq, ancaq boğazındakı xırıltı və xışiltıya mətanətlə sinə gərəkək, ağır-ağır danışdı – atasını isə pis eşidirdi: o, bir az uzaqda, öz avarçəkme yerindəydi.

Əmrayın, kiminsə onları eşidə biləcəyindən ehtiyat edirmiş kimi, xısn-xısn:

– Özün məndən yaxşı bilirsən, ancaq fikirləş, atkıçx, – deyirdi. – Sən ki, müdrik adamsan.

Orqan, görünür, yenə də öz dediyində duraraq:

– Fikirləmişəm, çox fikirləmişəm, belə yaxşı olar, – deyər cavab verirdi.

Onlar bir anlığa susdular, sonra Əmrayın dedi:

– Biz hamımız bu qayıqdayıq, demək, hamımızın taleyi bir olmalıdır.

Qoca:

– Tale, tale, – deyər acı-acı donquldandı, xırıldaya-xırıldaya: – Taleyin əlindən heç yana qaça bilməzsən, məlum şeydir, – dedi, – lakin tale o demək deyil ki, istədin-istəmədin boyun əyməlisən. Madam bizim axırımız yetir, bizlərdən birimiz özü də taleyi tələsdirə bilər ki, o birilərin ömrü bir qədər uzanmış olsun. Özün bir fikirləş, birdən yollar açıla, gücünüz çatınca sürəsiniz, torpaq da artıq göz qabağında olmuş ola, amma özünüzü torpağa çatdırmaq üçün bir neçə qurtum su çatmaya, məgər yaxşı olar, məgər adama ağır gəlməz?

Əmrayın anlaşılmaz cavab verdi və onlar susdular.

Kirisk yatmağa çalışır, hey özünün göy siçanını çağırırdı, ona elə gəlirdi ki, göy siçan o yatanda gələcək... Fəqət yuxusu qaçmışdı.

Göy siçan, su ver!

Orqan:

– Hə, Mılgun necədir? – deyər soruşdu.

Əmrayın cavab verdi:

– Elə o vəziyyətdə, uzanıqlı qalıb.

– Uzanıqlı qalıb, deyirsən? – Və sözüənə bir qədər ara verdikdən sonra: – Özünə gələndə, çatdır ona, – deyər xatırlatdı.

– Yaxşı, atkıçx, – Əmrayının səsi titrədi, o, güclə boğazını arıtıladı, – hamısını çatdıraram, necə demişsənsə.

– Ona de ki, ona mənim hörmətim vardı. O, mahir ovçudur. Yaxşı da insandır. Həmişə mənim ona hörmətim olub.

Onlar yenə susdular.

Göy siçan, su ver!

Sonra Əmrayın nə isə dedi. Kirisk onun sözlərini yaxşı eşidə bilmədi, amma Orqanın Əmrayinə cavabını eşitdi:

– Yox, gözləyə bilmərəm. Məgər görmürsən? Taqətim çatdır. Yaxşı it gözəndən iraq yerdə ölür. Mən özüm belə edirəm. Mən böyük

adam olmuşam! Mən bunu bilirəm. Həmişə Balıq-qadın yuxuma grib. Sən bunu başa düşməzsən... Mən oranı istəyirəm...

Sonra daha nə haqda isə danışdılar.

Kirisk:

Göy siçan, su ver! – deyər suçu-siçanı çağıra-çağıra yuxulayırdı.

Onun axırını eşitdiyi sözlər atasının Orqana yaxın gəlib dediyi bu sözlər oldu:

– Yadındadı, atkıçx, bir dəfə maral belində tacirlər gəlmişdilər, balta və cürbəcür şeylər dəyişirdilər. Bax, o yekə Kürən vardı ha, o deyirdi ki, hansı uzaq bir məmləkətdəsə dənizdən piyada keçən bir nəhəng adam olub. Belə adamlar olub də...

– Deməli, o, çox böyük adamdır, bütün böyükələrin ən böyüyü, – deyər Orqan ona cavab verdi. – Bizdə isə ən böyük varlıq – Balıq-qadındır.

Kirisk yuxulayırdı, amma bəzi sözləri hələ dumanlı şəkildə eşidirdi:

– Dayan. Fikirləş bir az...

– Vaxtdır. Mən öz dövrəmin sürmüşəm... Tutma məni...

Gücüm yoxdur, tab gətirmərəm...

– Yaman qaranlıqdır...

– Nə fərqi var...

– Sənə deyiləsi sözüm hələ qurtarmayıb...

Söz qurtarmır. Bizdən sonra da qurtarmayacaq.

– Yaman qaranlıqdır...

– Tutma məni. Tab gətirmərəm, gücüm tükənir. Mən isə istəyirəm özüm...

– Yaman qaranlıqdır...

– Siz hələ dözüən, qalın, orda hələ bir az su var...

Kiminsə iri, cod əli kor-koranə gəzişərək, oğlanın başında ehmalca dayandı. Oğlan gözüyuxulu halda başa düşdü: o, Orqanın əli idi. İsti, ağır əl bir xeyli vaxt Kiriskin başında dayanıb durdu, elə bil ki, əl onu – Kiriskin başını himayə etmək və yadda saxlamaq istəyirdi...

Kirisk yuxuda gördü ki, o, dənizdə piyada gedir. Torpağa sarı gedir ki, su içsin. Yıxılmadan, batmadan yeriyirdi. Ətraf başdan-baş heyratamiz, qəribə bir aləm idi. Hayana baxırdısa, təmiz, parlaq dəniz göz işlədikcə uzanırdı. Dünyada dənizdən, dəniz suyundan başqa heç nə yox idi. Yalnız dəniz və yalnız dəniz suyu. Və o, həmin suyun üstüylə bərk torpaq üzərində yeridiyi kimi gedirdi. Günəşin şüaları altında hər yandan, hər tərəfdən müntəzəm surətdə dalğalar gillənib-yellənib gəlirdi. Bu dalğalar hardan gəlir, hara gedirlər, bilmək olmurdu.

O, dənizin içiyə tək-tənha yeriyib gedirdi. Əvvəlcə ona elə gəlirdi ki, o, Orqandan, Əmrayindən və Milğundan qabaqda gedir ki, tez su tapsın və tez də onları çağırın. Ancaq sonra başa düşdü ki, burada tamam tək qalıb. O qışqırır, onları çağırır, amma heç kim hay vermirdi. Bir dənə inni-cinni yox idi... O bilmirdi ki, onlar haraya qeyb olublar. O, bundan dəhşətə gəldi. Səsi eşidiləcək qədər qışqıra bilmədi. Heç bir yanda torpaq da görünmürdü. O, var gücünü sərf edərək, dənizin içiyə töşüyə-töşüyə qaçdı, lakin həyana gəldisə, elə öz yerində qalırdı, get-gedə daha bərk yanğı ilə su istəyirdi. Və bu məqamda o, başı üstündən ucan quşu gördü. O, Luvr ördəyi idi. Ördək yuva üçün yer axtara-axtara dənizin üzərində çığırtılay uçurdu. Ancaq heç harda bir tikə quru yer tapmırdı. Hər tərəfdə nəhayətsiz sular şırl-şırl ləpələnirdi. Luvr ördəyi yanıqlı-yanıqlı zarıyıb vurnuxurdu.

– Luvr ördəyi! – deyə Kirisk ona ağız açdı. – Hanı torpaq, hanı yandadır, mən su istəyirəm!

– Hələ heç yanda torpaq yoxdur, heç yerdə! – deyə Luvr ördəyi cavab verdi. – Hər tərəf başdan-başa sudur.

– Bəs o birilər hanı? – Oğlan yoxa çıxmış adamları soruşdu.

– Onlar yoxdur, onları axtarma, onlar heç yerdə yoxdur, – deyə Luvr ördəyi cavab verdi.

Kiriski sözlə deyiləsi mümkün olmayan müdhiş bir tənhalıq və sıxıntı hissi çulğaladı. O, buradan ağzı hara düşdü, qaçmaq istədi, ancaq qaçılmaz bir yer yox idi, dörd bir yanını yalnız su, dalğalar bürüyürdü. Luvr ördəyi bir qara nöqtəyə çevrilərək, uzaqlarda göz-dən itirdi.

– Luvr ördəyi, məni özünlə apar, məni qoyub getmə! Mən su istəyirəm! – deyə yalvardı.

Lakin o, hay vermədi və bir azdan hələ gözə dəyməyən torpağı axtara-axtara dəniz üzərində gözdən itdi. Gün isə göz qamaşdırırdı.

O, çıxılmaz sıxıntı və vahimənin ağırlığı altında hələ də hıçqıra-hıçqıra, göz yaşları içində oyandı. Ağlamaqdan qızarmış gözlərini yavaş-yavaş açdı, başa düşdü ki, yuxu görmüş. Qayıq su üzündə rahatca yığılanırdı.

Başının üstünü, dörd bir yanını get-gedə bozaran duman qaranlığı almışdı. Demək, gecə keçmiş, səhər açılırdı. O qımıldandı.

– Atkıcx, mən su içmək istəyirəm, mən yuxu görürdüm, – deyə mızıldadı, əlini qoca Orqana uzatdı. Əli heç kimə dəymədi. Qayığın dal tərəfində Orqanın yeri boş idi.

– Atkıcx! – Kirisk çağırırdı. Heç kim hay vermədi. Oğlan başını qaldırıb, hövlnək-hövlək: – Atkıcx, atkıcx, hardasan? – dedi.

– Çığırma! – Əmrayin tez onun yanına gəldi. O, oğlunu qucaqlayıb, bərk-bərk sinəsinə sıxdı. – Çığırma, atkıcx yoxdur! Çığırma onu! O, Balıq-qadının yanına getdi.

Lakin Kirisk sözə baxmadı:

– Hanı mənim atkıcxım? Hanı? Hanı mənim atkıcxım?

– Di qulaq as! Ağlama! Sakit ol, Kirisk, o daha yoxdur, – deyə atası onu dilə tutmağa çalışdı. – Ancaq sən ağlama. O dedi ki, mən sənə su verim. Bizim hələ bir az suyumuz var. Bax, ağlamasan, mən sənə su verərəm. Təki sən ağlamayasan. Bir azdan duman çəkilib gedəcək, onda özün görəcəksən ki...

Kirisk kırımədi, dartınıb, var qüvvəsi ilə atasının əlindən çıxırdı. Kəskin hərəkətdən qayıq yellənməyə başladı. Əmrayin bilmirdi neyləsin.

– Bax, indi üzüb gedəcəyik! Bax, indi üzəcəyik! Ehey, Milğun, qalx, qalx, deyirəm! Getdik.

Milğun kürəkləri işə saldı. Qayıq suyun üzüylə sakit-sakit sütüyürdü. Yenə də onlar ələmi əvvəlkiyə başdan-başa çulğamış donuq dumanında haraya getdiklərini, niyə getdiklərini bilmədən – qarasına üzməyə başladılar.

Yeni günü onlar bu sayaq qarşılادılar. İndi qayıqda üçü qalmışdı.

Göy, siçan, su ver!

Sonra, Kirisk bir qədər sakitləşəndə, Əmrayin keçib kü-rəklərin yanında oturdu və onlar dörd avarla yenə də haraya və niyə getdikləri məlum olmadan, bir az tez-tez üzdülər. Qoca Orqanın yoxa çıxmağından sarsılmış Kirisk isə qayığın dal tərəfində yetim kimi oturaraq, hələ də acı-acı hıçqırırdı. Atası və Milğun da sarsılmışdılar, nə özlərinə, nə də ona, Kiriskə heç nəylə və heç cür kömək edə bilmirdilər. Bircə onu bacardılar ki, avar çəkməyə girişdilər. Üzürdülər ki, adı üzmək olsun. Ağ duman içində üzləri qarqara görünürdü. Həmişinin başı üzərində amansız, ümumi bir fəlakət – yanğı və acliq fəlakəti asılmışdı.

Onlar susurdular, heç nə barədə danışırdılar. Danışmağa qorxurdular. Ancaq aradan bir xeyli keçəndən sonra Milğun kürəyi buraxdı. Əmrayinə pərt-pərt:

– Suyu böl! – dedi.

Əmrayin çəlləkdən parçın dibinə adama bir neçə qurtum su süzdü. Su köhnəlmişdi, iyi gəlirdi, kif təmi verirdi. Elə bunun özü də az qalmışdı. Bundan sonra üç-dörd içimlik ancaq bölmək olardı. Heç kim donunca içmədi, içdikləri sudan heç kimin halı yaxşı olmadı.

Yenə də məşəqqətli, keyidici intizar anları başladı: görəsən, hava dəyişəcək ya yox? Artıq heç kim heç bir ümidverici fikir demirdi. Onlar zəifləmiş, haldan düşmüş, qeyri-ixtiyari laqeyd olmuşdular. Mənfur duman içində qayıqla boş-boşuna dövrə vuraraq, öz aqibətlərini fağır-fağır gözləyirdilər. Yalnız bu qismətlə razılaşmaq qalmışdı. Duman onların iradəsini get-gedə daha artıq sarsıdır,

get-gedə lap susdururdu. Yalnız bircə dəfə Mılğun bərk söyüş söyərək, burnunun altında, səsi titrəyə-titrəyə, nifrətlə dedi:

– Təki duman zəhrimar çəkiləydi, mən ölməyə hazırım! Özüm atılam qayıqdan. Təki gözüm dünyanın o başını görmüş olaydım!

Əmrəyin dinmədi, heç qanırılmadı da. Nə deyəcəkdiniz? İndi o, qayıqda başçı əvəzi idi. Ancaq heç bir başqa təklif verə bilmirdi. Üzünə gəldisi bir yer yox idi!

Vaxt gerdirdi. İndi qayıq gah yerində sayır, gah da yenidən hərəkətə gələrək, özbaşına axınla üzürdü.

Onların həyatının qorxusu saatbasaat artırdı – sakitləşməyən yağının üstünə amansız, məhvədicə aclıq gəlirdi. Onların təqəti kəsildi.

Kirisk qayığın dal tərəfində gözləri yarıyumulu halda uzanmışdı. Baş ağırlaşmışdı. Hərlənirdi, çətin nəfəs alırdı. Boş mədəsi ara vermədən sıxılır, sancırdı. Və aramsız su istəyirdi. Yamanca su istəyirdi.

Göy siçan, su ver!

İndi oğlan köy suçu-sıçanı and verərək çağırır, fikrini dağıtmağa çalışırdı, indi o, Alabaşın ətəklərində qalmış və indi onunçün əlçatmaz olan, nağıl olan həyat haqqında xatirələrdə nicat axtarırdı.

Onun dodaqları: «Göy siçan, su ver!» – deyərək pıçıldayır və başı hərələnirdi üçün, gözünün qabağına yaşıl çəmənli təpəcikdə tir kimi diyirlənərək necə oynadıqları gəlirdi. Ah, nə gülməli, gözəl oyun idi! Kirisk o oyunda hamıdan cəld və dözümlü idi. Dik təpəciyə yüyürür çıxırsan və onun başından, yamacla üzəuşağı buraxılmış hamar tir kimi, böyrü üstə çevrilə-çevrilə diyirlənirsən. Qollarını bədəninə bərk-bərk sıxmaq lazım gəlir. Yerindən tərənəmər üçün əvvəlcə özün-özünə təkan verməli olursan. Bir, iki, üç dəfə çevrildikdən sonra daha özünü saxlaya bilmərsən. Gülməkdən uğunub gedirsən. Göy gah bu yandan, gah o yandan əyilib üstünə gəlir, buludlar fırlanır, gözüne görünüb yox olur, ağaclar fırlanır, yıxılır, hər şey kəlləməyallaq aşır, göydəki Günəş də gülməkdən uğunub gedir. Uşaqların çıxırtısı, ciyiltisi ətrafı başına götürür! Tez-tez, daha sürətlə çevrilə-çevrilə üzəuşağı diyirlənir, diyirlənirsən və bu vaxt sənin dalınca diyirlənən uşaqların gah gərilmiş üzləri, gah əyilmiş qılçaları arabir gözüne o qədər qərribə görünür ki! Nəhayət, dayanırsan. Uf! Qulağın küy tutub küyüldəyir! Və bu yerdə ən məsul bir məqam gəlir. Bir, iki, üç! – Sayana kimi gərək cəld qalxıb durasan və baş gicəllənməsindən yıxılmayasən. Birinci dəfədə, adətən, hamı yıxılır. Adama ləzzət verir! Hamı gülür, özün də gülürsən! Ayaq üstə durmaq istəyirsən, ancaq yer ayağının altından qaçır. Amma Kirisk yıxılmırdı, özünü ayaq üstə saxlayırdı. Çalışdı ki, yıxılmasın. Axı, Muzluk

daim yanında olurdu. Onun yanında gücsüz bir oğlan kimi yıxılmaq istəmirdi.

Ancaq ən yaxşısı və ən gülməlisi onun təpəcikdən Muzlukla birlikdə ötüşə-ötüşə diyirlənməsi idi. Qızlar da diyirlənə bilirdilər. Fəqət onlar qorxaqdırlar və bəzən olur ki, saçları bir şeyə ilişir. Amma bu, kov deyil. Belə şən oyunda bədənində qancır əmələ gəlmədən kəçməmək olmurdu.

Onlar birlikdə diyirlənəndə isə Kirisk bilərəkdən dirsəklərini xəlvətə gərir, ləngiyirdi ki, Muzluku ötüb keçməsin. Kirisk və Muzluk onları əhatə edən uşaqların səs – küyü, qəhqəhələri altında aşağıya kimi eyni vaxtda diyirlənib gəlir, «üç» deyənə kimi eyni vaxtda ayağa qalxır və heç kəs başa düşmürdü ki, Muzluku tutub saxlamaq, ona ayaq üstə durmağa kömək etmək necə xoşdur. Onlar biri-birinə kömək edirmiş kimi, qeyri-ixtiyari qucaqlaşdırlar. Muzluk elə fərəhlə gülürdü, dodaqları elə təsirli, elə məftunedici olurdu ki... və özü də Muzluk həmişə elə edirdi ki, Kirisk onu tutub saxlasın. Həmişə özünü elə göstərirdi ki, guya yıxılır. Kirisk isə onu tutaraq, qucaqlayaraq, ayaq üstə durmağa kömək etməlidir. Və onların bu vaxt necə sirli səadət və zərif, ürəkək məhəbbət dəqiqələri keçirdiklərini heç kəs başa düşməzdi. Qızın çılğın ürəyi nazik don altından şiddətlə döyünərdi, onların bədənləri ara vermədən biri-birinə dəyər və Kirisk əlinə bapbalaca, hələ indi-indi yumrulanan bərk məmələr toxunduğunu, həm də bu anlarda Muzlunun necə səksəndiyini, tez ona qısıldığını, onun baş gicəllənməsindən məst olmuş gözlərinin nə qədər füsunkar, nə qədər fərəhnaq olduğunu sezərdi. Və bütün dünya – yerdə, göydə nə vardısı – hamısı onların bitməz-tükənməz gülüş və səadət dəryasında çimərək, onlarla birlikdə üzər, fırlanardı. Heç kim başa düşməzdi ki, bu nə səadətdir!

Və yalnız bircə dəfə Kiriskin tay-tuşları içərisində ondan bir az böyük olan nifrətəməz və zəhlətökən bir oğlan başa düşdü – guya baş gicəllənməsindən ayaq üstə dura bilməyib Muzlunun üstünə gic kimi yıxılmağa başladı. Muzluk kənara çəkilir, ondan uzaqlaşır, o isə özünü elə göstərirdi ki, guya baş gicəllənməsindən ayaq üstə dura bilmir. Muzluka çatıb, özünü onun üstünə yığırdı. Kirisk onunla savışdı. O, Kiriskdən böyük idi və Kiriski bir neçə dəfə vurub yıxdı. Bununla belə axırı heç-heçə çıxdı – Kirisk təslim olmadı və Muzluku savaşa qoşulub, ona kömək etməyə qoymadı. Ancaq bu, bircə dəfə olmuşdu...

Doyunca oynadıqdan sonra qan-tər içində irmaqdan su içməyə qaçdıqları başqa sevinclilərlə anlar da olmuşdu.

Göy siçan, su ver!

Göy siçan, su ver!

İrmaq yaxından axırdı. Meşədən üzübəri, onların oynadıqları yerə çıxırdı. İrmaqın suyu özündə meşə toranlığını və meşə sərinliyini saxlayaraq, daşlara dəyə-dəyə şarıltı ilə axardı. Sıx otlar irmağı onun axar yerinə kimi aralığa alardı. Sahilin lap qırağında boy atmış otlar gərilmis gövdələri ilə ürəkəcan axının gücünə müqavimət göstərərək, suda yuyunardılar. İrmaq gah günün şəfəqləri altında birdən parıldayar, gah dik, yalçın sahillərin altına cumaraq, gah da otluqda və söyüd pöhrəliyində gözdən itərək, qayğısız-qayğısız axıb gedərdi.

Onlar irmaqın qırağına birədi qaçar və otları o tərəf-bu tərəfə aralayaraq, suyun üstünə birədi əylərdilər. Belə yerdə əl yumağa və suyu ovuc-ovuc içməyə vaxt nə gəzir, başlarını suya sallayaraq, üzlerini qur-qur edən, şəfəqlə qıdıqlayan suya batırıb, suyu maralsayağı içərdilər. Ah, nə kef idi!

Göy siçan, su ver!

Göy siçan, su ver!

Ah, Göy siçan, su ver!

Onlar başlarını suya endirib, sahilə uzanardılar. Onların çiyinləri biri-birinə söykənər, sürətlə axan irmaqın sırnağına salınmış əlləri elə birləşərdi ki, sanki onların ümumi qoşa əli vardı. Onlar suyu dodaqlarıyla sorar, nəfəs dərə-dərə, ağızlarını ləzzətlə doldurub qurtuldada-qurtuldada, şitlik edə-edə içərdilər. Onlar buradan getmək istəməzdilər, endirilmiş başlarını iti axan, tutula bilməyən əkslərini gördükləri büllür irmaqdan ayıraraq qaldırmaq istəməzdilər, əyrim-üyrüm şəkillərinə suda baxıb gülər, biri-birinə baxıb gülərdilər.

Göy siçan, su ver!

Göy siçan, su ver!

Göy siçan, su ver!

Ah, Göy siçan, su ver!

Muzluk isə üzünü irmaqdan ayırmadan, badamı gözlərini bic-bic qıyaraq, ona baxardı. Kirisk də ona bu sayaq baxar və bic-bic gülərdi. Muzluk onu, özündən kənar etmək istəyirmiş kimi, çiyini ilə itələyər, o isə təslim olmazdı. Bu vaxt, o, ağızını suyla doldurub, Kiriskin üzünə fısqırdardı. Həmin hərəkəti Kirisk də edərdi: ağızına daha çox su alar və sırnağı var gücüylə Muzlукun üzünə üfürərdi. Sonra da bərk qaçdı-tutdu başları. Onlar heydan heydən necə birini suda qovar, biri-birinin üstünə su sıçradar, başdan-ayağa islanaraq, irmaqla üzəşəği-üzüyuxarı qaçardılar...

Göy siçan, su ver!

Bunun bir daha heç vaxt təkrar olmayacağını dərk etmək Kirisk üçün ağır idi. Get-gedə nəfəsi daralır, mədəsi daha kəskin sancılar verirdi. O, həmin göy siçanı ara vermədən çağıraraq için-için ağlayır, ağrıdan sakit-sakit qovrulurdu:

Göy siçan, su ver!

O, xəyalə qapılıb, huşa getməyə çalışaraq, beləcə uzanmışdı. Ətrafda heç nə dəyişməmişdi. Dumanın ağ örtüyü hələ də onların başı üzərində sallamb dururdu. Onlar qayıqda hərəsi öz yerində aciz-aciz sərilib qalmışdılar. Və əvvəlki əsmi məlum deyildi qabaqda onları nə gözləyir. Elə bu ara qayıq birdən bərk silkələndi və o, atasının həyəcanlı səsinə sşitdi:

– Milğun! Milğun! Neyləyirsən? Dayan!

Kirisk başını qaldırdı və mat qaldı. Qayığın böyründən üzəşəği əyilmiş Milğun parçla dəniz suyu doldurub içirdi.

Əmrayın onun yanına cumdu, parçı əlindən qoparıb almağa çalışaraq:

– Boşla! – dedi.

Ancaq Milğun təhdidedici bir vəziyyətdə hazır dayandı:

– Yaxın gəlmə, Saqqal! Öldürəm!

Ağıza alınasın olmayan bu acı-duzlu suyu o üst-başına calayaraq içirdi, su onun sinəsinə, qollarına tökülürdü, o, titrək əlləriylə parçı başına çəkərək, özünü məcbur edərək, boğula-boğula içirdi. Onun üzü heyvani şəkil aldı, dişləri ağardı.

Sonra o, parçı qayığın dibinə tulladı və xırıldaya-xırıldaya, töyşüyə-töyşüyə arxası üstə yıxıldı. O, beləcə uzanıb qaldı, ona heç nəylə kömək etmək mümkün deyildi. Kirisk qorxudan daha bərk yanğı və qarnında kəskin sancılar keçirərək, yumaq kimi büküldü. Gücdən düşmüş Əmrayın isə yenidən avarlardan yapışdı və qayığı duman içində yavaş-yavaş qarasına, hayana gəldi sürməyə başladı. O, başqa heç bir şey edə bilmirdi.

Milğun gah kəriyir, gah da yenidən əsəbi halda səksənir, xırıldayıb, ürək yanğısından həlak olurdu. Ancaq bir neçə vaxtdan sonra o, başını qaldırdı:

– Yanır, içim yanır! – deyib, köynəyinin yaxasını cırmağa başladı.

– Di, de görüm neyləyim? Sənə necə kömək edim? Orda hələ var, – deyər Əmrayın çəlləyi göstərdi. – Bir az töküüm?

– Yox, – Milğun imtina elədi. – İndi daha yox. İstəyirdim özümlə birtəhər gecəyə çatdırım, sonra isə – bizim rəhmətlik atıqçının yoluyla gedim, ancaq çatdırı bilmədim. Neynək, qoy belə olsun. Yoxsa başqa bir şey edə bilərdim. Bütün suyu içə bilərdim. İndi isə

mənim axırım çatıb və mən gedəcəyəm. İndi mənim axırım çatıb... Mən özüm gedəcəyəm, hələ qüvvəm var...

Xəlvət dənizin ortasında, ucu-bucağı olmayan duman içində özünü tədricən ölməyə məhkum edən adama qulaq asmaq dəhşətli və dözülməz idi. Əmrəyin öz dostu və qardaşı Milğunu birtəhər sakit eləmək, ona nə isə demək istədi, ancaq o, qulaq asmaq istəmədi, o tələsirdi. O öz məşəqqətlərini biryolluq qurtarmağı qət etmişdi.

– Sən mənə heç nə demə, Əmrayın, artıq gecdir! – Milğun dəli kimi donquldandı. – Mən özüm. Mən özüm gedəcəyəm. Siz isə ata-bala özünüzü həll eləyin. Belə yaxşı olar. Belə olduğuna görə siz məni bağışlayın. Siz, ata-oğul, siz qalın, hələ bir az su var... Mən isə bu saat asacağam. – Və Milğun bu sözləri deyərək, qayığın böyründən yarışdı, azca əyilərək qalxdı. Milğun səntirləyərək, bütün gücünü toplayıb Əmrayinə acıqlı-acıqlı baxdı: – Sən mənə mane olma, Saqqal! – dedi. – Belə lazımdır. Sən mənə mane olma. Əlvida. Bəlkə özünüzü çətdirə bildiniz. Mən bu saat... sən isə dərhal aralan, kənara sür, get... Dərhal, gözləmə də... Əgər yaxın gəlmiş olsan, çevirəm. İndi isə kürəklə. Əsdirsən, çevirəm...

Milğunun təhdid və yalvarışlarına tabe olmaqdan başqa Əmrayının ayrı çarəsi qalmadı. Qayıq ölgün dumanı və sakit suları yaraq, baş alıb getdi. Kirisk yanıqlı-yanıqlı:

– Aki-Milğun! Aki-Milğun! Eləmə! – deyə ağladı.

Məhz bu an Milğun qayığın üstündən qətiyyətlə aşdı. Qayıq bərk yana əyildi və yenidən düzəldi. Milğun buz kimi soyuq suda çabalaya-çalabaya çığırdı:

– Kənara! Kənara üzün!

Duman dərhal onu gözdən itirdi. Ara sakitləşdi. Sonra, çibin vızılıtı eşidilə bilən sükunətdə, bir daha səs gəldi – batan adamın sən qışqırığı. Bu məqamda Əmrayın özünü saxlaya bilmədi.

– Milğun! Milğun! – deyə hay verdi və zar-zar ağlayaraq, qayığı geri döndərdi.

Onlar tez geri qayıtdılar. Milğun isə artıq yox idi. Suyun səthi boş və sakitdi, elə bil heç nə olmamışdı. Və adam batan yeri müəyyən etmək daha çətin idi.

Günün bütün qalan hissəsini onlar heç yana getməyib, burada-cə hərləndilər. Düşgünlənmiş, qəm dəryasına qarq olmuş ata-bala biri-birinə qoşulub ağlayırdı. Kirisk atasının ağladığını ömründə birinci dəfəydi göürdü. Bu çağa qədər heç vaxt atası belə vəziyyətə düşməmişdi.

Əmrayın saqqalına axmış göz yaşını silərək burnunun altında:

– Hə, indi biz tək qaldıq, – dedi və özünü heç cür toxtada bildi. İcini çəkə-çəkə: – Milğun, mənim vəfalı Milğunum, – deyə pıçıldadı...

Gün artıq sona yetirdi. Adama belə gəlirdi. Əgər harda isə Gü-nəş vardısı da, əgər o, səmada dənizlər üzərində, dumanlar üzərində gəzirdisə də, yəqin ki, yavaş-yavaş qürub edirdi. Burada, axşam to-ranını tədricən canına hopduraraq qaralan dumanın sıx örtüyü altın-da isə, indi içində yalnız iki adam – ata və oğul qalmış, itkin düşmüş tənha qayıq dənizdə dövrə vururdu.

Bundan əvvəl, necə deyərlər, axşam düşməmiş, Əmrayın, nəha-yət, qət etdi ki, su içmək vaxtı çatıb. O, Kiriskin bu anı necə məşəq-qətlə gözlədiyini görür və başa düşürdü ki, nəfsi öldürüb, bütün günün cıncırını da çıxarmadan yanğı və aclığa dözmək oğlu üçün nə-yin bahasına mümkün olub. Milğunun həlak olması su fikrini, necə olsa, bir xeyli vaxta unutturmuşdu. Ancaq yanğı yavaş-yavaş öz işi-ni görmüş və əzab-əziyyətə qeyri-ixtiyari verilmiş möhlətin əvəzini amansızcasına çıxaraq, indi ikiqat artıq qüvvə ilə şiddət edirdi.

Bir damcını da hədər yerə tökməmək üçün o, qaxsımış sudan müstəsna bir ehtiyatla əvvəlcə Kiriskə süzdü. Oğlan parçı dəli kimi qamarladı və öz su payını dərhal içəri ötürdü. Sonra Əmrayın, suyun əslində çəllək dibində lap bir az qaldığını görüb, özü üçün tökdü. Atasının əlində çəlləyin əyilməsinə görə, bunu – suyun lap az qaldı-ğın Kirisk də başa düşdü. Elə belə də olacağını əvvəldən təxmin et-miş olsa da, bundan sarsılmış Əmrayın meyit kimi ağardı. İndi Əmrayın öz suyunu içməyə daha tələsmirdi. Birdən ağlına gəlmiş, başlanması ilə susuzluğunun söndürülməsinin artıq heç bir mənası olmayacağı bir fikirdən sarsılmış Əmrayın parçı əlində dalğın-dalğın saxlamışdı.

– Al, tut, – deyə o, bunu eləmək lazım deyildisə də, parçı oğlu-na verdi. Bu – içində su olan parçı əldə saxlayıb içməyə cürət etmə-mək oğlan üçün əzaba bərabər bir şey idi. Əmrayın tıxacı kip-kip tıxadı və demək olar ki, dibinəcən boşalmış çəlləyi öz yerinə qoydu.

– İç, – deyə oğluna təklif elədi.

– Bəs sən? – Kirisk təəcəbləndi.

Ata təmkinlə:

– Mən sonra. Sən heç nə fikirləşmə, iç, – dedi.

Kirisk qaxsımış bu su payını da fövrən başına çəkdi. Yanğısı onun istəyincə yatmadı, ancaq necə olsa da, balaca bir yüngüllük duydu.

Atası:

– Hə, necədir? – soruşdu. Oğlan razılıqla:

– Bir qədər yaxşı oldum, – deyə pıçıldadı.

– Sən qorxub-eləmə. Və yadında saxla ki, adam, hətta, ağzına bir damcı su almadan iki-üç gün yaşaya bilər. Və hər nə olur-olsun, heç nədən qorxma...

– Sən buna görə içmədin? – Kirisk onun sözünü kəsdi. Bu sual-la qafildən tutulmuş Əmrəyin özünü itirdi. Bir qədər fikirləşdikdən sonra müxtəsəri:

– Hə, – dedi.

– Bəs yeməksiz necə? Biz çoxdandır bir şey yemirik.

– Təki su olsun. Ancaq sən bu barədə fikir eləmə. Yaxşısı budur, gəl bir qədər üzək. Səninlə bir az söhbət etmək istəyirəm.

Əmrəyin avarları cırıldadı və onlar olduqları yerdə söhbət edə bilmirlərsə kimi, dənizdə duman içində ağır-ağır getdilər. Ata özünü ələ almalı idi. Ona elə gəlirdi ki, beləliklə fikrini cəmləşdir-mək asan olar, haqqında fikirləşməyin özündən belə adamın canına üşütmə düşən söhbətə hazırlaşmaq asan olar. Nəinki özü kürəkləyirdi, oğlunu da avarlar arxasında otuzdurdu. Hara isə üzməyə lüzum olmadığı kimi, buna da heç bir lüzum yox idi. Oğlan onunçün həddən artıq böyük olan dəniz avarlarını çətinliklə hərledirdi. Birinin öhdə-sindən yenə birtəhər gələ bilirdi, ancaq qoşa avar üçün o, hələ yetişməmişdi. Həm də hiss olunurdu ki, onun özü saatbasaat zəiflədiyi kimi, oğlan da xeyli zəifləyir. Hadisələri tezləşdirməyə atanı vadar edən də elə bu idi. Vaxt gedir, vaxt keçirdi.

Kirisk ağır avarları necə gəldi hərledərək susur, heç yana baxmırdı. Əmrəyinə isə əzab verən bu deyildi. O, oğluna, bu belibükük, indicə hiss etdiyi kimi, hələ uşaqtəkin cansız, çalimsiz tifilə arxadan baxaraq dodaqlarını çeynəyirdi, ürəyindən qara qanlar axırdı. Lakin söhbət açmağa ürək eləməirdi.

Hərçənd ki, daha başqa bir çıxış yolu yox idi...

Duman altında biri-birini görmək yavaş-yavaş çətinləşirdi. Amma Əmrəyin hələ də ağır düşüncələr qoynunda üzür, vaxta isə doğrudan da, az qalırdı. Nə qədər özünü saxlasa da, təbiətən nə qədər güclü olsa da, yağın və aclıq şiddətlə öz işini görür, hücum çəkib üstün gəlir, onun gücünü, qüvvəsini, əlindən alırdı. Oğlunu həmin saatda fikirləşdiyi şeyə hazırlamaq lazımdı. Nə qədər ki, özünü saxlamağa və əzm göstərməyə qadir idi – bunu eləmək lazım idi.

O başa düşürdü ki, Orqandan və Mılgundan sonra o da qayığı tərk etməli olacaqdır. Başa düşürdü ki, oğlunun həyatını həmişəlik mühafizə etmək üçün olmasa da, bari çəlləyin, dibində qalmış o bir azca su qədərincə uzatmaq üçün bu, yeganə imkandır. O deyə bilməzdi ki, duman bu gecə, yaxud ertəsi gün dağılacaq və əsla deyə bilməzdi ki, hətta hava gec-tez yaxşılaşsa da, qabaqda oğlunu nə gözləyir, dənizdə tək qalmış oğlu xilas ola bilər, ya yox? Bu suallara bir cavab yox idi. Özü-özünü inandırmağa çalışdığı, gümana gəlməyən, bəlkə də heç mümkün olmayan yeganə ümid ona idi ki, əgər dənizin üzü açılmış olarsa, bəlkə, ağ adamların böyük qayığı təsadüfən rast gələ bilər. Eşitdiyinə görə bilirdi ki, bu sularda bəzən ağ

adamlar peyda olurlar – uzaq okeanlarda üzürlər. Özlərinin hansı işlərindən ötrü isə hansı uzaq ölkələrdənsə gəlib, hansı uzaq ölkələrə isə gedirlər. Özü heç vaxt onlara, rast gəlməmişdi, ancaq dünyada hər şeyi bilən tacirlər bu barədə danışıbmışdılar, onlardan bəziləri isə guya özləri ağ adamların dağ kimi o nəhəng qayıqlarında üzmüşdürlər də. Yalnız belə bir möcüzə – əgər hava açılsa, əgər yollar tuş olsa, əgər ağ adamlar okeanda bu balaca oyulmuş kayakı görmüş; olsalar – yalnız bu, bir ümid şərti ola bilərdi, cılız, ağlasığmaz, demək olar ki, qeyri-mümkün, ancaq hər necə olsa da, bir ümid şərti ola bilərdi.

Əmrəyin oğlunu tərk etməzdən qabaq ona məhz bu barədə danışmaq istəyirdi. Bir də Kiriski inandırmaq, ona ciddi-ciddi tapşırmaq lazımdı ki, son nəfəsinə kimi nə qədər huşu başındadır, qayıqda qalsın. Əgər o, su qurtarandan sonra ölməli olsa da, qayıqda ölməlidir, daha özlərini dənizə atmalı olmuş qoşa Orqan, Mılgun və onların yoluyla gedəcək atası kimi hərəkət etməməli, özünü dənizə atmamalıdır. Ayri heç bir çıxış yolu yox idi. Taleyin amansızlığına boyun əymək, qatlaşmaq lazımdı... Lakin fikirləşəndə ki, onbir yaşlı oğlan ucsuz-bucaqsız dənizin ortasında, qatı, məşum duman içində, yanğı və aclıq əlində qayıqda can verə-verə bütün ələmlə mübarizədə təkbaşına qalacaq, Əmrəyinə dəhşət bürüyürdü. Buna dözmək mümkün deyildi, bu gücətməz idi. Və bu yerdə fikrindən keçdi ki, o, oğlunu tərk qoya bilməyəcək, onunla bir yerdə ölmək daha yaxşıdır... Bir azdan hava lap qaraldı. Dumanlı gecənin zülmət qarənliyi dənizdə yenə də hökm sürməyə başladı. Əgər duman arasında gündüz bir yana üzmək mənasızdısa, gecə üzmək daha çox mənasızdı. Qayıq yerində-cə yavaşca-yavaşca yırğalanırdı. Havanın dəyişəcəyindən yenə də heç bir əsər-əlamət yox idi. Dəniz nəfəs almadan, ölü kimi, tərpnəmədən dururdu.

Ata və oğul gecəni qayığın dibində özlərinə yer edərək, biri-birinə bərk-bərk qısılib qaldılar. Nə o yatdı, nə o biri. Susuzluq və aclıq əlində əzab çəkən ata da, oğul da fikirləşirdi ki, görəsən qabaqda onları nə gözləyir...

Atasının yanında uzanarkən Kirisk bütün cismiylə hiss elədi ki, atası bu günlər ərzində çox arıqlayıb, əməlli-başlı üzülüb, bədəni yamanca kicilib, o ki var zəifləyibdir. Bircə saqqalı necə vardsa, eləcə də qalib – cod və möhkəm. Atasına qısılaraq, ona mərhəmətdən doğan göz yaşlarını xəfif-xəfif udaraq, oğlan həmin gecə, əvvəllər ona məlum olmayan ilkin oğul məhəbbəti hissələrini dərk elədi. O bu hissəli sözlə ifadə edə bilməzdi – bu hissələr onun canında, qanında, qəlbinin döyüntülərində idi. Əvvəllər o, həmişə fəxr edərdi ki, atasına oxşayıb, onu təqlid edər və atası kimi olmağı arzulayardı, indi isə o, başa düşürdü ki, atası – elə onun özüdür, elə onun başlanğıcıdır, o

isə atasının davamıdır. Buna görə də atasına öz canına yazdığı gəlidiyi kimi acıyır, yazığı gəlirdi. O, siçana ürəkdən and-aman elədi ki, onlara – həm ona, həm atasına su gətirsin:

*Göy siçan, bizə su ver!
Göy siçan, bizə su ver!*

Ancaq ata artıq özü üçün bu barədə fikirləşmirdi. Hərçənd ki, yağısı sönməyən, getdikcə şiddətlənən, artıq cismən dözülməz olan susuzluğun əzablarını get-gedə daha ağır keçirirdi. Dil-dodağı qupquru quruyurdu, içi od tutub yanır, güclü, kəsməyən sancılar verirdi. Beyni uğuldayırdı. İndi o, Milğunun son iztirablarını başa düşürdü. Lakin onun dərdi su dərdi deyildi. Su barədə düşünmək, doyunca su içməyi arzulamaq indi onun üçün artıq mənasızdı. Və əgər oğlunun dərdi olmasaydı, əgər bu qaranlıq, sonuncu gecədə onun böyrünə qısılmış oğlundan ayrılmağa özünü məcbur edə bilsəydi, o bu çəkilməz əzablara çoxdan son qoymuş olardı. Heç bir xilas ümidi olmasa da, buna baxmayaraq, yenə də ən axırıncı imkana kimi qoruduğu oğlunun xətrinə, onun ömrünü az-çox uzatmaq naminə – atanın qeyri-ixtiyari mübarizə və ümidi indi bundan ibarətdi, o, özünün son iradə və əməlini bunda görürdü – bütün bunların xətrinə o, qayığı mümkün qədər tez tərk etməli idi. Lakin məhz ona, oğluna görə onu taleyin əlində başlı-başına qoyub keçməyə cürət etməyərək, bir qərara gələ bilmirdi. Ancaq ləngitmək, uzatmaq da getdikcə təhlükəli olurdu – cəsarət üçün olan-olmaz lazımı gücü tərk eləyib gedirdi...

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Bunu oğluna necə, hansı sözlərlə başa salaydı? Ona deyəydi ki, onu məhz onun xətrinə tərk edəcək?

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Kirisk, onun ürəyindən keçənleri duyurmuş kimi, birdən pıçıldı ilə:

– Atal – dedi və atasına daha bərk qısılarlaq, öz Göy siçanına and-aman elədi:

*Göy siçan, bizə su ver!
Göy siçan, bizə su ver!*

Əmrəyin dişlərini biri-birinə sıxaraq, dərddli-dərddli inildədi və heç bir söz demədi. O, oğluyla fikrən vidalaşırdı. Özü də bu vidalaşma nə qədər uzanırdısa, axırıncı addımı atmaq da bir o qədər ağır və əzablı olurdu. Bu gecə başa düşdü ki, ötüb keçən həyatı, sən demə, onun indiki gecəsinin sələfi imiş. O bunun üçün doğulubmuş və bunun üçün öldürdü ki, öz ömrünü var gücüylə oğlunun ömründə uzatsın. O, oğlundan sükutla ayrılaraq, həmin anda bu barədə düşünürdü. Əmrəyin özüyüçün bir kəşf eləmişdi – o, həmişə öz ömrünü axır nəfə-

sə kimi oğlunun ömrünə calamaq istəyən, ömrünü oğlunun ömründə uzatmaq istəyən adam olub. Və əgər o əvvəllər bu barədə fikirləşməyibse, yalnız ona görə fikirləşməyib ki, bunun üçün bir səbəb olmayıb.

Bu an o yadına saldı ki, əvvəllər də süurunda bu fikrin şimşək kimi çaxıb keçdiyi hallar olub. O, rəhmətlik Milğunla və digər həmtayfaları ilə bir dəfə meşədə böyük bir ağacı kəsdikləri zaman başlarına gəlmiş əhvalatı indi yada salıb dərk elədi. Ağac yıxılmağa başlamışdı, o isə həmin anda təsadüfən nəhəng ağacın öz ətrafındakı bütün ağacları qıra-qıra yıxıldığı səmtə durmuşdu. Hamı səs-səsə verərək qışqırmışdı:

– Kənara çəkill

Əmrəyin gözlənilməz hadisədən yerində quruyub qalmışdı və artıq gec idi: ağac qırılan çətri ilə gurultu, çətirtə salaraq, yuxarıda yaşıl meşə tavanında bir parça qoparmaqla göyün özünü aşırıb, ağır-ağır və amansızcasına onun üstünə gəlirdi. Və həmin anda o, yalnız bir şey barədə fikirləşmişdi ki, Kirisk – o vaxt o, hələ balaca və yeganə uşaq idi, Psulk hələ doğulmamışdı, – o vaxt, o bir neçə saniyədə labüd ölüm astanasında başqa heç bir şey barədə fikirləşməyə macal tapmamışdı, yalnız bu barədə fikirləşmişdi ki, oğlu – ondan sonra o olacaq varlıqdır. Ağac onu yarpaqların və tozun dalğasıyla vuraraq, lap yaxında yıxmışdı. Hamı rahat nəfəs alıb, sevincək-sevincək qışqırmışdı. Əmrəyin sağ qalmışdı, sağ-salamatdı Əmrəyin!

İndi o, həmin hadisəni xatırlayaraq dərk etdi ki, onu indi olduğu həddə məhz oğlunun meydana gəlməsi yetirib və dərk etdi ki, ömründə atalıq hissələrindən başqa heç bir üstün və güclü hiss keçirməmişdir. Bundan ötrü o, uşaqlarına və ilk növbədə oğluna, Kiriskə minnətdar idi. Əmrəyin Kiriskə bu barədə danışmaq istəyirdi, lakin onu həyəcanlandırmıyaqdan vaz keçdi. Onsuz da oğlanın halı pis idi...

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

*Göy siçan, bizə su ver!
Göy siçan, bizə su ver!*

Atanın yaşamaq vaxtı bitirdi...

Onun üçün ayrılmağın çətin olduğu daha iki-üç əziz xatirə qalmışdı. Və o, vaxt tələdsirsə də, oraya, o xatirələr barədə fikirləşmədən getmək istəmirdi. İndi o, qayığı tərk etmək vədəsi olduğunu unutmayaraq, xatirələrlə vidalaşırdı.

O, arvadını ilk günlərdən sevirirdi. Orası qəribə idi ki, o, dənizdə olarkən, sən demə, arvadının evdə fikirləşdiyi eyni şey barədə düşüncəyə düşürdü. İlk günlərdən beləydi. O, arvadının evdə nə barədə fikirləşdiyini bildiyi kimi, arvadı da onun dənizdə olarkən nə barədə düşündüyünü bildirdi... Uzaq məsafədən biri-birindən bu cür xəbər tutma onların sirri və heç kimə bəlli olmayan yaxınlıq səadəti idi.

Kiriskin hələ anadan olmadığı, lakin doğru da, yalan da çıxa biləcək ilk əlamətlərin göründüyü vaxt o, evə gələn kimi arvadına:

– Bizim oğlumuz olacaq! – dedi.

– Sakit, kinrlər eşidərlər! – deyər arvadı bərk ürkdü, gözləri sevinclə doldu: – Hardan bilirsən? – soruşdu.

– Sən bu gün bu barədə fikirləşirdin. Sən bunu çox istəyirsən.

– Bəs sən?

– Sən ki mənim nə bildiyimi bilirsən, sən nə barədə fikirləşmişsən, mən də o barədə fikirləşmişəm.

– Mən isə ona görə fikirləşmişəm ki, sən bu barədə fikirləşibsen və çox istəyibsen bunu...

Belə də oldu. Onların ürəklərinə gələn şey başlarına gəldi. Kiriskin hələ yox idi, ancaq o, tezliklə olmalı idi. Və həmin müddət tədricən yaxınlaşırdı. O günlərdə arvadı onun rəngi getmiş, yamaqlı, köhnə dəri şalvarında gəzirdi. Ona izah edib deyirdi ki, bu, onunçündür ki, o, ova gedəndə kişilik ruhu gərək onun yanında olsun, yoxsa dünyaya gəlməli olan uşaq bətnədə pis inkişaf edər. Həmin günlərdə arvadı onun köhnə dəri şalvarında hamıdan göyçək və istəkli idi, hamıdan göyçək və istəkli.

O fərəhli, gözəl və həyəcanlı günlərdə onlar o barədə düşündülər ki, onları kim ata və ana etməli olacaq.

O... Kirisk oldu...

İndi onunla və onunla bağlı hər şeylə əbədi ayrılmalı olacaqdı.

Bir şey də yadına düşdü. Kiriskin artıq böyüdüüyü vaxtlarda, ona hirsələnmiş anası bir dəfə demişdi ki, Kirisk olmayanda onun günü onsuz qat-qat yaxşı idi.

Bu, oğlanın yaman könlünə dəymişdi. Atası dənizdən qayıtdıqda:

– Mən olmayanda bəs mən harda olmuşam? – deyər əl çəkmişdi.

Yaman gülməliydi... onlar, ər-arvad, sakit-sakit, yalnız gözləriylə gülürdülər. Anaya ələlxüsus o ləzzət verirdi ki, ata heç cür cavab tapa bilmir və bilmirdi neyləsin, oğlanı necə başa salsın ki, o, həyatda olmayanda, harda imiş.

İndi atası ona deyirdi ki, o, dünyada olmayanda, onun içində idi, onun qanında idi, onun belində idi, oradan anasının bətninə axıb köçmüş və onu təkrar edərək yaranmışdır və indi özü yox olub gedəndən sonra o, oğlunun cisminə qalacaq ki, onun uşaqlarının uşaqlarında təkrar olunsun...

Hə, ona beləcə də deyərdi və ölümqabağı, məhz belə dediyinə görə bəxtəvər olardı, lakin indi hər şeyin axırı çatırdı. Onun nəslinin axırı çatırdı. Kiriskin həyatı ən çoxu daha bir-iki gün davam edə bilərdi, çox yox, ata bunu yaxşı başa düşürdü. Və onunçün barışmaz

fələkət və bədbəxtlik də elə bunda idi, daha oğlunun xətrinə qayığı tərk etməli olacağında yox...

Və bir də Əmrayın axır-axırda oğluna hiss etdirmək istəyirdi ki, o, ömrünün qalan vaxtında qoca Orqan və arki Mılgun haqqında minnətdarlıqla düşünsün. Bu adamlar artıq yoxdular, onları kimin xatırladığının, ya xatırlamadığının onlar üçün fərqi yoxdu, ancaq belə fikirləşmək onun özüyçün lazımdı. Hətta ölümqabağı anda bu barədə özüyçün fikirləşməsi lazımdı. Bu cür adamlar haqqında özünçün fikirləşə-fikirləşə ölmək lazımdır.

Ancaq sonra belə qərara gəldi ki, bu barədə fikirləşməyi, ola bilsin, oğlu özü başa düşər...

* * *

Kirisk oyananda təəccübləndi ki, bu gecə yeri əvvəlki gecələrdəkindən isti olub. Onun üstü atasının gödəkəsiylə örtülmüşdü. Oğlan gözünü açdı, başını qaldırdı – atası qayıqda yox idi. O, birdən sıçrayaraq, qayığı eşələyib-axtardı, dumanlı dənizin səssiz-səmirsiz ənginliyini qəm dəryasına qərğ edən tükürpədicisi fəryad qopardı. Onun tənha, tam ümitsizlik və qəm dolu fəryadı uzun zaman kəsmədi. O, dəhşətlə, haldan düşənə kimi ağladı, sonra qayığın dibinə yığılıb, xırıldamağa, başını döyməyə başladı. Bu, belindən gəlidiyi atasına, ata və babalara onun mükafatı, onun məhəbbəti, onlardan ötrü yası və oxşaması idi...

Oğlan qayığın dibində başını qaldırmadan, gözünü açmadan uzanmışdı. Onun baxacağı, gedəcəyi bir yer yox idi. Bütün ətraf yenə də ağımtıl dumanla döşənmişdi, ancaq bu dəfə dəniz mütərəddid surətdə tərpənərək, qayığı yerində bir balaca yırğalayır və fırladırdı.

Kirisk xiffət eləyib ağlayır, özünü bunda qınayırdı ki, yuxuya gedib: o, əgər yuxulamasaydı, atasını heç vaxt və nə olur-olsun, buraxmazdı, onu əlləriylə, dişləriylə tutub buraxmazdı, kaş onlar bir yerdə həlak olaydılar, kaş aqlı və susuzluqdan tez ölaydılar, ancaq tam və dəhşətli tənhalıqda qalmayırdı. Ağlayıb özünü söyür, məzəmmətləyirdi ki, gecə qayığın birdən güclü təkəndən bərk dartılıb yırğalandığını hiss eləyəndə oyanmayıb, cəld durmayıb, qışqırmayıb. Məgər o qoyardım atası özünü dənizə atsın? Məgər o, bu qara girdəba onunla birlikdə atılmazdımı?

Sonra o, ağlayıb süst düşərək, yavaş-yavaş huşa getdi. Və bir müddətdən sonra yanğı, dərd önündə geri çəkildiyinin əvəzini çıxırmış kimi, yenə qüvvə ilə güc gəlməyə başladı. O, susuzluqdan necə inləyib əzab çəkdiyini, hətta yuxuda da hiss eləyirdi. Yanğı onu boğurdu. Bu vaxt o, çəlləyin yanına, demək olar ki, kor-koranə süründü və müəyyən etdi ki, çıxartmaq asan olsun deyər, tıxac bir az

boşaldılıb, parçə da lap yaxında idi. O, özünə su tökdü və heç nə haqda fikirləşmədən içdi, bununla da biri-birinə yapışmış dodaqlarını araladı, qıclaşan boğazının yolunu açdı. İstədi ki, bir də töksün, bir də içsin, lakin fikrini dəyişdi, özünü saxlaya bildi. Daha iki içimlik su qalmışdı...

Sonra o, məyus-məyus oturmuşdu, fikirləşirdi ki, atası nə üçün heç nə demədən gedib. Axı ona atasıyla birlikdə batmaq əl-qolunu tənhalığın və vahimənin bağladığı, qayığın üstündən aşmağa qorxduğu indiki anda batmaqdan asan olardı. O, qət elədi ki, gücünü toplayan kimi bunu edəcək...

Artıq günorta olmuşdu, bəlkə də Gün günorta yerindən bir qədər əyilmişdi. Dumanın aydınlaşmasına görə Kiriskə belə görünürdü. Deməli, Gün hardasa, göyün zirvəsində idi. Ancaq Günəş şüaları ümman üzərində nə vaxtdan bəri donub qalmış Böyük dumanın qalın laylarından hələ keçməyirdi. Duman seyrəkləşir, quru odun tüstüsü kimi göyə çalır, bununla belə iyirmi-otuz addımlıqdan o yana ətrafda ləpələnən tutqun sulardan başqa heç nə görünmürdü.

Gediləsi bir yer yox idi, o, indi avarlarla heç bacarmazdı da. O, səliqə ilə qayığın kənarına qoyulmuş atasının və Milğunun avarlarına qüssə ilə baxdı. İndi qayıq duman içində naməlum istiqamətdə gəzərək, axınla özbaşına üzürdü. Və getdikcə də oğlan hər tərəfdən tənhalıq mənəsinə alınır, hər tərəfdə adamın ürəyini çəkən dərin bir vahimə hökm sürürdü.

Bir az sonra, axşama yaxın o, yenə də bərk su istədi. Açıqdan və zəiflikdən başı üstündə durmurdu. O nə tərənmək, nə də ətrafa baxmaq istəyirdi. Baxılası bir yer, bir şey də yox idi, hətta əlini çəlləyə yetirmək də çətin olmuşdu. O, dizin-dizin süründü, ancaq yorğunluqdan yarıyolda dayandı.

Kirisk başa düşürdü ki, bir azdan heç qımıldana da bilməyəcək. O, əlini üzünə apardı və dəhşətə gəldi: onun əli qurumuş burunduq dərisi kimi yuxalmış, balacalaşmışdı.

Bu dəfə o, lazım olduğundan çox içdi. İndi su çəlləyin lap dibində, bircə içimlik qalmışdı və gələn dəfə qurtaracaqdı. Bir damcı da su qalmayacaqdı. Ancaq indi onunçün hamısı birdir. Onsuz da içmək, doymaq bilmədən içmək istəyirdi. Aclığın şiddəti kütləşmişdi, mədəsində azalmayan ağır, sıxılılı bir ağır vardı.

O, bir neçə dəfə özündən getdi, sonra yenidən özünə gəldi. Canlanmış axınlara qoşulan qayıq isə duman içində özbaşına üzüb gedirdi. Elə bir an oldu ki, o, gerçəkdən özünü dənizə atmaq istədi.

Ancaq gücü çatmadı. Dizi üstə qalxaraq, kənarından sallana-sallana qaldı, qollarını qayığın böyründən salladı, ancaq bədənini qayıqdan çıxardıb atmağa gücü çatmadı, beləcə asılıb qaldı. Sonra o, elə zəiflə-

di ki, çəlləkdə qalmış suyun yerdibini axıracan içməyə heç səy də göstərmədi.

O, qayığın dibində uzanaraq, öz suçu-siçanını köməyə çağırırdı:

Göy siçan, mənə su ver!

Lakin Göy siçan gəlib çıxmırdı və o, daha çox su içmək istəyirdi. Çayda çılpaq çimdiyi yay günləri yenə də onun yadına düşdü. Axı, o vaxt onun çox yox, cəmi yeddi yaşı vardı. O il yay isti keçirdi. Məşənin kənarında Gün yaman yandırır. Onlar orda gilməyevə yığardılar. Sonra da çimərdilər. Anası və xalası da çimərdilər. Onlar ondan o qədər də həya etməzdilər. İkisi də soyunub əsmər budlarına arabir parıldadaraq, əllərini döşlərinin üstünə sıxaraq, qorxa-qorxa irmağa girərdilər. Və suya şappılı ilə dəyərək əcaib-əcaib çısqırışar, ciyildəyərdilər. O, irmaq boyunca qaçıb, sahildən suya tullandı isə onlar onu əldən düşənə qədər oynadardılar, illah da ki, anası. O, bacasına: «Bir bax, bir bax, – deyərdi, – gör necə oxşayır ona, elə bil özüdür!» Onlar xınsın-xınsın pıçılşaşaraq, daha nə barədə isə danışar, qızğın-qızğın gülərdilər... İrmağın suyu isə tükənməz bir axınla axardı, onu həm doyunca içmək olurdu, həm də onda istədiyən qədər çimə bilirdin...

Göy siçan, mənə su ver!

Xəyalına gəlirdi ki, o, yenə də həmin irmağın yanında. Və elə bil yenə qızmar yay günündə lümlüt çimir. Budur o, sahillə qaçır, irmağa tullanır, lakin suyun sərinliyini hiss eləmir. İrmaq ona gah ələkeçməz, qeyri-maddi su kimi, gah da duman kimi görünür. O, dumanı çimir. O, belə suda üşürəlməz. Amma anası gülmür, əksinə, ağlayır. O, kimə isə: «Bir bax, bir bax, gör ona necə oxşayır!» – deyir və acı-acı ağlayıb-sitqayır... Onun göz yaşları şordur, göz yaşları yanaqlarından sel kimi tökülür...

* * *

Gecə Kirisk qayığın yırğalanmasından və dalğaların səsinə oyandı. Oğlan hövlnək çısqırdı – o, başı üzərində ulduzlar görmüşdü! Bütün bu günlər ərzində birinci dəfə. Onlar çox hündürdə, qaranlıq səmanın dərinliklərində, dəniz üzərindən keçən qara buludların aralarından parıldayırdılar. Hətta Ay da bulud arxasında tez-tez gizlənərək, bir neçə dəfə görsəndi.

Oğlan heyətdən sarsılıb qalmışdı: ulduzlar, ay, külək, dalğalar – bütün bunlar həyatdı, hərəkətdi! Duman hələ kom-kom yığılmış halda müqavimət göstərərək dururdusa da və qayıq belə yerlərə düşəndə hər şey yenidən tutqun qaranlığa qərç olurdu da, bu, uzun sürməyirdi. Küləyin və dalğaların təqib etdiyi Böyük duman tərən-

miş, hərəkətə gəlmişdi, donuq vəziyyətdən çıxmışdı, köçünü çəkib gedirdi.

Oğlan göz yaşları içində ulduzlara baxırdı. Onun avarlardan yapışmağa taqəti yox idi, o bilmirdi ulduzların kəməyi ilə yolu necə tapsın, bilmirdi haraya üzün, bilmirdi ki, hardadır, qarşıda onu nə gözləyir və buna baxmayaraq sevinirdi ki, biri-birinin ardınca tələsən dalğaların səsinə eşidir, sevinirdi ki, külək qalxıb, sevinirdi ki, qayıq dalğaların üstüylə üzür.

O, sevincdən, kədərdən ağlayırdı, onunçün ki, dünya aydınlaşmışdı, onunçün ki, dəniz hərəkətə gəlmişdi və onunçün ki... əgər onun içməyə suyu və yeməyə bir şeyi olsaydı, bu həyatı yenə sevə bilərdi. Ancaq o başa düşürdü ki, daha yerindən qalxa bilməyəcək, başa düşürdü ki, onun ömrünə az qalıb, başa düşürdü ki, tezliklə yangından öləcək.

Qayıq isə dalğaların üstüylə getdikcə daha sürətlə üzürdü. Axınlı üzürdü – sükansız və avarsız. Dəniz üzərində üfük artıq tutqun-tutqun sezilirdi, fəzanın qaranlığı çəkilir, səma getdikcə aydınlaşır, duman topaları qarşıya getdikcə az-az çıxırdı. Qaranlıq artıq bayaqkına bənzəmirdi, o cür ölgün və sarsıdıcı deyildi. İndi duman da səssiz-səmirsiz qaçısan əfsanəvi vücudlar görünürdü. Onlar dumanı yarıb o tərəf-bu tərəfə işləyərək, küləkdə öz-özünə gəlir və yox olurdular.

Elə ki, Ay bulud arxasından çıxırdı, dənizin üzü aydıncı ləpələnir, zərif-zərif bərq vurur, sonra yenə tutulur, yenidən parıldayır. Oğlan sükutla parlayan ulduzlara baxır və düşünürdü: «Görəsən, onlardan hansılar bəxt ulduzlarıdır? Hansı ulduz Orqan atkıçının, hansı aki-Milğunun, hansı atasının – Əmrayınındır? Bütün bu günlər siz görünmürdünüz. Siz də, ulduzlar, bizi dumanda görə bilmirsiniz. İndi mən təkam və mən bilmirəm ki, haraya üzürəm. Amma mən indi qorxmuram, çünki mən sizin hamınızı göydə görürəm. Ancaq mən bilmirəm ki, hansı ulduz kimindir. Lakin bu işdə siz günahkar deyilsiniz. Siz, axı bizi dənizdə görməyibsiniz. Böyük duman bizi gizlətmışdi. Və indi mən təkam. Onlar isə üzüb gediblər, üçü də üzüb gedib. Onlar sizi çox sevirdilər, ulduzlar. Onlar sizi çox gözlədilər, torpağın yolunu tapmaq üçün sizi çox görmək istəyirdilər. Orqan atkıç deyirdi ki, ulduzlar heç havaxat adamı darda qoymur, aldatmırlar. O, məni öyrətmək istəyirdi... Lakin siz günahkar deyilsiniz ki, belə olub. Bir azdan mən də öləcəyəm. Mənim suyum yoxdur, mən artıq tamam taqətsizəm və mən bilmirəm haraya üzürəm... Mənim bir azca suyum qalıb, lap bir az, indi mən onu içəcəyəm, daha dözə bilmirəm, dözmək olmur. Mən bu gün yukola torbasından bir ti-kəsini çəynəmişəm, o, nerpa dərisindəndir. Ancaq mən daha bacarmıram, ürəyim bulanır, ödüm ağzıma gəlir... İndi mən axırıncı suyu

içəcəyəm. Və əgər biz biri-birimizi bir də görə bilmərikəsə, ulduzlar, mən sizə demək istəyirəm ki, Orqan atkıç, aki-Milğun və mənim atam Əmrayın sizi çox sevirdilər. Əgər mən səhərə qədər qalsam, sonra vidalaşaram...»

Bir az sonra qayıq yenidən dumana düşdü. Və hər şey yox oldu, yenidən heç yanı görmək mümkün olmadı. Qaçan küləyin və dalğaların qovduğu qayıq bayaqkı minvalla üzürdü. İndi Kirisk üçün fərqi yox idi. O, suyun tamamilə qaxsımış, iyələnmiş, kiflənmiş qalığını içib, orada, boş çəlləyin yanında, qayığın dal tərəfində, qoca Orqanın, adətli üzrə, oturduğu yerdə uzanıb qalmışdı. O, ölməyə hazırlaşdı, indi duman da onunçün qorxulu deyildi. O, yalnız buna təəssüflənirdi ki, ulduzlar görünməz olublar və bəlkə onlarla vidalaşmağa macal olmadı... Onun halı getdikcə xarablaşdı...

O, eləcəne, yarısayaqlama, yarıyuxulama vəziyyətindəcə uzanıb qalmışdı və məlum deyildi nə qədər vaxt keçib. Ola bilsin ki, artıq gece yarından keçmişdi, bəlkə də səhərə yaxın idi. Demək çətindi. Dəniz üzərinə yüngül bir toranlıq yayılırdı, küləyin yaydığı tüstü kimi...

Tale var, tale var. Oğlan eşidə də bilərdi, eşitməyə də bilərdi. Ancaq o eşitdi. O, başı üzərində birdən qanad qılıntısı və ala-toranda qayıq üzərində alçaqdan nəyinsə uçduğunu eşitdi. O səksəndi və bir göz qırpmındaca onun quş olduğunu, geniş- geniş qanad çalan böyük, güclü quş olduğunu görə bildi.

– Aqukuk! – deyə o çığırdı. – Aqukuk! – Özü də qütb bayquşunun uçuş istiqamətini izləyə və küləyi yadda saxlaya bildi. Külək soldan idi, soldan boynunun ardına, sol qulağından bir azca arxaya vururdu! O, quşun arxasınca:

– Aqukuk! – deyə çığırdı. O, indi vaxtilə Orqanın tutduğu sükandan yapışmışdı və qayığı aqukukun uçduğu tərəfə yönəlirdi.

Kirisk sükan kürəyindən yapışaraq, bütün varlığıyla gərilmışdi. O, hələ daxilində qalmış bütün gücünü işə salmışdı və heç nə haqda fikirləşmirdi, yalnız küləyi yadda saxlayırdı, yalnız uçuşun istiqamətini yadda saxlayırdı.

Mələk deyildi qütb bayquşu haradan – haraya uçuş. Adadan materikə, yoxsa materikdən bir adaya. Ancaq Kirisk qoca Orqanın nə təhər dediyini unutmamışdı – bu quş dəniz üzərindən yalnız düz uçuş. Bu, gecələr və dumanda uçan ən güclü quşdur. O, indi onun ardınca gedirdi.

Qayıq isə dalğadan-dalğaya keçərək üzüb gedirdi. Külək sabit idi. Toran seyrəlir, dağılırdı, göyün qıraqları artıq işıqlanırdı. İrəlidə isə, düz onun qənşərində, tünd sürməyi üfüqdə şölələnən tənha bir ulduz parlaq işıq saçırdı. Kirisk gördü ki, ulduz elə qayığın burunu yönələn tərəfdə durub. Ağı kəsdi ki, ulduzu səmt götürməlidir,

ona baxmalı və ona doğru getməlidir, çünki aqukuk oraya, o tərəfə uçurdu. O, bu ulduzu tanımırdı, ancaq indi gözünü ondan çəkmir və boynunun ardıyla küləyi: onun istiqamətini, onun gücünü, onun cərəyanını yadda saxlayırdı.

«Sən əs, külək, sən kəsmə, külək, getmə, külək. Mən səni tanıram, sənin adını bilmirəm, bunu mənə Orqan atkıçx deyə bilirdi. Ancaq, mənə qardaş ol. Getmə, başqa səmtə yayınma, külək. Sən ki, uzun müddət beləcənə, sənə lazım olduğu kimi qala bilərsən. Kömək et mənə, külək, getmə. Mən sənin adını öyrənəcəm və səni adınla çağıracağam. İstəyirsənmi səni Orqan küləyi adlandırım? Mənim Orqan atkıçxımın adıyla. Və sənə həmişə belə deyəcəyəm: Orqan küləyi. Sən də məni tanımayacaqsan...»

O, arxasından əsən səmt küləyini bu sayaq ovsunlayır, özünü onun ixtiyarına verməklə, onu bir yerdə beləcənə qalmağa inandırır. Gözlərini isə səmt götürüb üzdüyü yolgöstərən ulduzdan çəkmirdi. Ulduz: «Mən səni sevirəm, ulduzum mənim, – deyirdi. – Sən qabaqda çox hündürdə və uzaqda durubsan. Sən ən böyük və gözəl ulduzsan. Yalvarıram sənə, getmə, yerindəcə dur, sönmə. Mən sənin yanına üzürəm. Aqukuk sən tərəfə uçurdu. Mən bilmirəm, o, haraya uçdu – adaya, yoxsa torpağa. Əgər, həтта adaya uçubsa, qoy mən elə adada öliəm. Getmə, sönmə, ulduz. Mən bilmirəm sənin adın nədir, mənə əçğin tutmasın. Sənin adını öyrənə bilməmişəm. Sənin adını mənə atam Əmrayın deyə bilirdi. Əgər istəyirsən, mən səni atamın adıyla adlandıraram, sənə Əmrayın ulduzu deyərəm. Və sən hər dəfə göydə görünəndə, mən səninlə salamlaşar və adını pıçıldayaram. Sən isə mənə kömək et, Əmrayın ulduzu, vaxtından tez getmə, qəfildən bulud arxasında gizlənmə...»

O, öz yolgöstərən ulduzunu bu sayaq ovsunlayırdı. O, bir də dalğaları ovsunlayırdı. «Dalğalar, indi siz mənim kəpəkimi sürüb aparırsınız, indi siz yaxşısınız. Mən sizi aki-Milğun dalğaları adlandıracağam. Siz aqukukun uçduğu tərəfə gedirsiniz. Siz, axı uzun müddət sizə lazım olan o tərəfə axa bilərsiniz. Çəkilib getməyin, aki-Milğun dalğaları, yolunuzdan çıxmayın. Mən avar çəkib üzərdim, ancaq mən tamamilə əldən düşmüşəm. Siz ki, görürsünüz, mən sizin səbəbinizə üzürəm. Əgər mən sağ qalaramsa, daim biləcəyəm ki, siz Orqan küləyinə, Əmrayın ulduzuna tuş gedirsiniz. Və mən hamıya deyəcəyəm: dənizdə akimilğunlar xeyir əlamətidir! Kömək edin mənə, akimilğunlar! Getməyin, məni tək qoymayın...»

Bütün ulduzlar içində hamıdan çox Əmrayın ulduzu parladı. Dan yeri ağaran kimi bütün üfüqdə yalnız o, tək qalmışdı. Dan söküləndə güclü, şəffaf parıltıyla alovlanıb yandı, sonra sübhün bozaran

havasında yavaş-yavaş sönməyə başladı və hələ bir müddət səmada zərif, ağ ləkə kimi göründü.

Səhər belə açıldı. Sonra dəniz üzərində Gün çıxdı. Kirisk sevinirdi də, qorxdu da. Günün çıxmasına sevinirdi, dənizin ucsuz-bucaqsızlığından qorxdu. Günün şüaları altında ləpəli maviliklə bərk vuran dəniz, demək olar ki, qara və sonsuz bir boşluq idi. Oğlan yaddaşının köməyi ilə üzümə, küləkdən yayınmamağa çalışaraq, sükan kürəyindən həyəcanla yapışdı. Bu, usandırıcı bir hal idi...

Onun yanında təkəcə başının necə hərələnəyi və gözündə aləmin biri-birinə qarışmış necə axdığı qalmışdı...

Qayıq indi özbaşına gəzirdi...

Oğlan özünə gələndə Gün göyün o biri qırağına keçmişdi. O, dikələrək və titrəyən qollarına dayaqlanaraq, çətinliklə qayığın sükan yerinə qalxdı və gözüyumulu dayanıb, baş gicallənmasının keçməsinə gözlədi. Sonra gözlərini açdı. Qayıq dalğaların üstüylə şütüyürdü. Dəniz də canlı, çağlayan suların saysız-hesabsız şəfəqlərində əvvəlki kimi zərif-zərif ləpələnərək, göz işlədikcə uzanıb gəzirdi. Kirisk qənsərinə baxdı, gözlərini sildi və yerindəcə donub qaldı. Alabaş, dənizin tünd-yaşıl dıkdiri arxasından çıxıb, düz onun üstünə gəlirdi. Alabaş onun qabağına qaçırdı, Ulu Alabaş!

Sahil indi dənizin kənarında boz-mavi dağ zolağı kimi görünürdü. Ağqulaqlı, ağpaçalı Alabaş isə bütün qayalardan ucada dayanmışdı və onun ətəyi yanındakı əbədi ləpədöyən kükrəyən kanarı da görünürdü. Havada sahil qağayılarının səsləri də eşidilirdi. Onu birinci olaraq qağayılar görmüşdülər. Qaya üzərində isə sıldırımında sönməkdə olan soraq tonqalının mavi tüstüsü dolayırdı...

*Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş,
Dönürəm yanına tənha, əliboş –
Atkıçx Orqansız,
Atam Əmrayınsız.
Aki-Milğunsuz.
Məndən sor: haradı qaldıqları yer?
Əvvəl su ver içim, doyunca su ver...*

Kirisk başa düşdü ki, bu sözlər – ömrünün son günlərinəcən birlikdə yaşayacağı öz xüsusi məhəbbətinin ilk sözləridir...

... Dəniz qaranlıqda sıldırım qayalara çırpılıb çiliklənərək uğuldayır, özünü əldən salırdı. Daş kimi bərk torpaq dənizin zərbələrini dəf edərək, ağır-ağır nəfəs alırdı.

Onlar ilk yaranışdan – gündüzün gündüz, gecənin gecə kimi başladığı vaxtdan bəri beləcə çarpışılar və bundan sonra da, nə qədər ki, torpaq var, su var – bu çarpışma da gecəli-gündüzlü əbədi olaraq davam edəcəkdir.

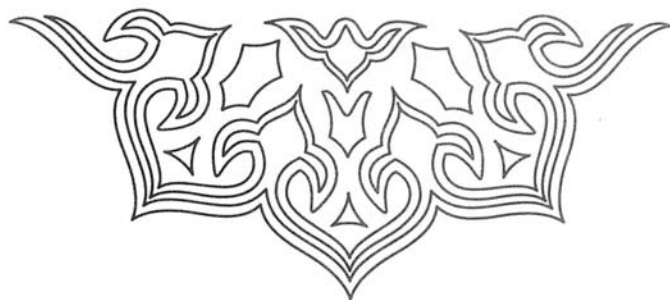
Gecəli, gündüzlü...

* * *

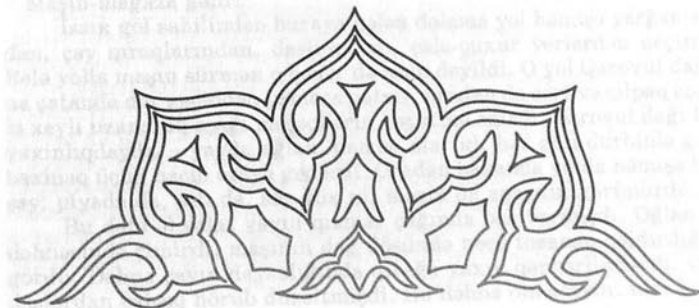
...Daha bir gecə əriyib gedirdi...

Dəniz üzərində Orqan küləyi uğuldayır, dənizdə aqi-Milğun dalğaları şaha qalxır, dan yerinin söküldüyü üfünün kənarında parlaq Əmrayın ulduzu şəfəq saçır.

... Daha bir gün gəlirdi...

AĞ GƏMİ

I

Onun iki nağılı vardı. Biri özünündü, bundan heç kəsin xəbəri yox idi. O birisini isə babası danışmışdı. Sonralar ikisi də yox olub getdi. Elə söhbət də bu haqdadır.

Həmin il onun yeddi yaşı tamam olmuşdu, səkkizin içində idi.

Əvvəlcə çanta alındı. Qulpun altından keçən parıltılı metal kilidli qara dermantin çanta. Xırda-xurda şeylər üçün üst cibi də vardı. Qərz, adidən adi, amma göydəndüşmə məktəb çantası. Əslində, hər şey də elə bundan başladı.

Babası onu səyyar avtodükandan almışdı. Avtodükən, malları dağlardakı maldarlara sata-sata, hərdən onlara – San-Taş dərəsindəki meşə gözətçiləri məntəqəsinə də gəlirdi.

Buradan, bu qarovul xəttindən yuxarılara doğru yarğanlar, ya maclar boyu göz işlədikcə meşə qoruğu dikəlirdi. Məntəqədə cəmi üç ailə vardı. Buna baxmayaraq, avtodükən vaxtaşırı meşəçilərə də baş çəkirdi. Üç həyətin yeganə oğlan uşağı avtodükənin gəlişini hamıdan qabaq görərdi.

– Gəlir! – deyə o, qapı-pəncərələrin qabağına qaçar, qışqırdı. – Maşın-mağaza gəlir!

İssık göl sahilindən buraya gələn dolama yol həmişə yarğanlardan, çay qıraqlarından, daşlı-qayalı, çala-çuxur yerlərdən keçirdi. Belə yolla maşın sürmək o qədər də asan deyildi. O yol Qarovul dağına çatanda dar keçiddən yamaca qalxır, oradan da sərt və çıpaq enişlə xeyli uzanaraq aşağı meşəçilərin həyətinə enirdi. Qarovul dağı lap yaxınlıqdaydı, – yayda oğlan, demək olar ki, hər gün durbinlə gölə baxmaq üçün qaçıb oraya gedərdi. Oradan baxanda yolda həmişə hər şey: piyada da, atlı da, söz yox ki, maşın da apaydın görünürdü.

Bu dəfə əhvalat yayın qızmar çağında baş vermişdi. Oğlan öz dəhnəsində çimirdi, maşının dağ döşündə necə tozanaq qaldırıldığını gördü. Dəhnə çayın dayazlığında qırağa yaxın qənbərlikdəydi. Onu daşlardan babası hörüb düzəltmişdi. Bu dəhnə olmasaydı, kim bilir,

bəlkə də oğlan çoxdan güdaza getmişdi. Həm də nənəsi demişkən, çay onun sümüklərini yuya-yuya düz aparıb İssık gölə atardı, orada da balıqlar və cürbəcür su həşəratları onlara tamaşa edərdilər. Heç kəs də onu axtarmazdı. Heç kəs onun üçün ah-nalə etməzdi, ona görə ki, əvvəla, suya girməyəydi, ikincisi də o, kimin nəyinə gərəkdi. Hələ ki, belə bir hadisə baş verməmişdi. Əgər baş versəydi, kim bilir, onu xilas eləməkdən ötrü bəlkə nənəsi suya da tullanmazdı. Doğma olsaydı, başqa məsələ, axı nənəsi ona yad deyirdi. Yad elə yaddır, istəyirsən ağzının tikəsini yedirt, istəyirsən onu gözün üstə saxla. Yad... Bəlkə o, yad olmaq istəmir. Onda necə? Axı nə üçün, məhz onu yad hesab eləsinlər? Bəlkə o yox, nənə özü yaddır?

Nə isə, bu haqda sonra, babanın dəhnəsi də qalsın sonraya...

Bəli, günlərin bir günü, oğlan dağdan enən avtodükkanı və onun arxasında burum-burum qalxan tozanağı gördü. Ona çanta alınacağına yəqin bilirmiş kimi, çox sevincək oldu. Elə o saat da sıçrayıb sudan çıxdı, şalvarını cılız qılçalarına keçirdi, bədəni yaş, gömgöy göyərmiş halda – çayın suyu soyuq idi – cıgırla həyəətə sarı götürüldü ki, avtodükənin gəlməsini hamıdan əvvəl xəbər versin.

Oğlan sürətlə qaçır, kolların üstündən hoppanır, tullanıb aşa bilmədiyi qayalıqların yanından keçirdi və heç yerdə – nə hündür otların, nə də daşların önündə bir an belə ləngimirdi. Halbuki, daşların heç də adi olmadığını bilirdi. Onlar inciyər, hətta badalaq da vura bilərdilər, O, «Xıxmış dəvə» adlandırdığı, yarıyacan torpağa pərçimlənmiş hürgüclü sarı qranit qayanın yanından qaçaraq keçəndə dedi: «Maşın-mağaza gəlib. Sənə sonra baş çəkərəm». Adətən, oğlan öz «Dəvə»sinin hürgücünə əl vurmada, onun yanından ötüb keçməzdi. Babası lüməquyruq yabısı ilə necə rəftar edirdisə, o da eləcə, ərkyana sahib kimi öz «Dəvə»sinin belinə bir-iki dəfə ehmalca vurur, sonra da elə-belə, ayaqüstü deyirdi: «Sən gərək bir az gözləyəsən, mən iş dalınca gedirəm». Onun bir «yəhər» qayası da vardı, yarısı ağ, yarısı qara, alaca daşdı, ortası çökük, at kimi belinə minmək olurdu. Bir daş da vardı – «Canavar» – canavara çox oxşayırdı, bombozdu, çallamışdı, gur yallı, qalın əmgəklili idi. Oğlan sürünə-sürünə ona yaxınlaşar, nişana alardı. Lakin ən sevimli daşı «Tank» idi. Suların yuyub yediyi çay sahilinin qasındakı sarsılmaz qaya. Adama elə gəlirdi ki, «Tank» bu saat sahiləndən aşağı atılacaq, çay çağlayacaq, Ləpədyönlər bəyaz köpüklərə qərç olacaqdı. Axı, tanklar kinoda, bax, beləcə gedirlər; sahiləndən suya cumurlar və get ki, gedəsən... Oğlan bir-iki filmə baxmışdı, ona görə də gördüklərini yadında möhkəm saxlamışdı. Babası hərdən öz nəvəsini dağın arxasındakı, onlarla mərx qonşusu olan cins mallar sovxozunun fermasına kinoya baxmağa aparardı. Sahildə çayı yarib keçməyə müntəzir dayanan «Tank» da buna görə peyda olmuşdu. Digər «nəcib» yaxud «nənəcib», hətta «bic» və yaxud «safəh» daşlar da vardı.

Bitkilər arasında da «əzizləri», «cəsurları», «qorxaqları», «ziyankarları» və digərləri var idi. Məsələn, tikanlı süngər onun əsas düşməni idi. Oğlan gündə neçə dəfə onu dibdən qırıb atırdı. Ancaq bu döyüş bitmək bilmirdi, süngər təzədən cücarib artır, boy verib qalxırdı. Çöl sarmaşığı isə, əlaq otu olsa da, ən ağıllı və şən bitki idi. Səhəri hamıdan yaxşı onlar qarşılıyırdı. O biri otlar nə səhər qanırdılar, nə axşam. Onlar üçün fərqi yox idi. Sarmaşıqlar isə, Günəş zivaları canlarını qızdıran kimi gözlərini açır, güllümsəyirdilər. Əvvəlcə bir gözü, sonra ikincisi açılır, nəhayət, sarmaşığın bütün burumları biri-birinin ardınca pardaqlanırdı. Ağ, açıq-mavi, yasa-mənlı, cürbəcür... Əgər onların yanında lap sakit olursan, sənə elə gələr ki, sarmaşıqlar oyanan kimi nə barədə isə astadan pıçıldayırlar. Hələ qarışıqlar da bundan agahdılar. Səhər-səhər onlar sarmaşıqların gövdəsini quyub, çiçəklərin öz aralarında nə haqda danışdıqlarını dinləyirdilər. Bəlkə də, onlar yuxularını nəql edirdilər?

Gündüzlər – adətən, günorta çağı oğlan sıx pöhrəli şirəlcin koluna gedib girərdi. Şirəlcinlər hündür olur, çiçəkləmir, ancaq ətirlidir, adacıqlar şəklində – kom-kom bitir, başqa otları yaxına buraxmırlar. Şirəlcinlər dostluqda vəfalıdır. Xüsusilə nişgilli olanda, ağlamaq istəyəndə heç kəs görməsin deyər şirəlcinlikdə rahatca gizlənmək olur. Onların çoxusu meşəyanı şamlığın ətrini xatırladı. Şirəlcinlik isti və sakit olur. Ən ümdəsi isə – onlar göyün qabağını kəsmir. Arxası üstə uzanıb səmaya tamaşa etmək gərək. Əvvəlcə, göz yaşları içində heç nəyi sezmə. Sonra buludlar üzüb gələcək və xəyalındakıların hamısını yuxarıda bir-bir ayırd edəcəklər. Buludlar bilirlər: sənəin əhvalın o qədər də yaxşı deyil, harayasa çıxıb getmək və ya uçmaq arzusundasın, istəmirsən ki, səni tapalar, istəyirsən köks ötürüb ah-vay eləsinlər, deməzsənmi, uşaq gör necə də yoxa çıxdı, indi haradan tapacayıq onu? – Özü də bu hadisə baş verməsin deyər, sən yoxa çıxmaya, sakitcə uzanıb, buludlara məftun-məftun baxasan deyər-deyər, buludlar dönüb istəmədiyən hər şeyə çevriləcəklər. Eyni buludlardan ən müxtəlif şeylər əmələ gəlir. Buludların nə təsvir etdiyini gərək tanıya biləsən.

Şirəlcinlikdə isə sakitlik idi, onlar göyün qabağını kəsmirdilər. Bəli, belədir ətirli şirəlcinlər...

Oğlan bitkilər haqqında hələ cürbəcür başqa şeylər də bilirdi. Subasar çəməndə bitən gümüşi ağota yazığı gəlirdi. Qərribə idi bu ağotlar! Yelbeyindilər. Onların ipək kimi yumşaq süpürkəcikləri küləksiz keçinə bilmir. Bir himə bənd olub gözləyirlər – yel hansı səmtə əsərsə, onlar da o tərəfə əyirlər. Özü də, hamısı bir nəfər kimi, bütün çəməndə – sanki komanda ilə baş əyir. İşdir, əgər yağış yağsa və ya tufan qopsa, ağotlar başlarını dürtməyə yer tapmırlar. Yellənirlər, yerə yatırlar, torpağa yapışırlar. Ayaqları olsaydı, bəlkə də baş götürüb ilim-ilim itərdilər... Lakin onlar riyakarlıq edirlər.

Tufan sakitləşən kimi səfeh ağotlar yenə də özlərini yelə verirlər – külək hara, onlar da ora...

Dostsuz-tanışsız oğlan o adi şeylər arasında tək-tənha yaşayırdı, tək-cə avtodükən bütün olub-keçənləri ona unutturur, özünə tərəf başlıqlu qaçmağa vadar edirdi. Ayrı nə söz ola bilərdi, avtodükən sənin üçün elə-belə daş-maş, ot-mot deyildi. Nələr yoxdu bu avtodükəndə, nələr!

Oğlan özünü evə yetirəndə, avtodükən evlərin arxa tərəfindən həyətə yaxınlaşırdı. Məntəqədə evlərin üzü çaya tərəf idi, qapı-baca sahəsi enişsağı lap sahilə meyllənirdi, çayın o tayında isə, suyun yuyub açdığı uçurumdan başlayaraq sərt yamaclar boyu dağlara meşə dırmaşır və məntəqəyə yeganə giriş yolu evlərin arxasındandı. Oğlan özünü vaxtında yetirməşəydi, heç kəs bilə bilməzdi ki, avtodükən artıq buradadır.

Bu vaxt kişilərdən heç kəs yox idi, hamısı səhər tezdən dağılışmışdı. Arvadlar ev işləri ilə məşğul idilər. Oğlan özünü açıq qapılara yetirib bərkədən qışırırdı:

– Gəldi! Maşın-mağaza gəldi!

Arvadlar çaxnaşdılar. Gizləyib saxladıqları pulu axtarmağa cumdular. Biri-birini ötürək bayıra atıldılar. İşə bax ha, hətta nənə də onu tərifləyəsi oldu:

– Görün, bizim oğlan gözəndən necə də itidir!

Oğlan, avtodükən özünü gətiribmiş kimi, məmnun idi. Bir də ona görə xoşbəxt idi ki, onlara bu xəbəri özü çatdırmışdı, ona görə xoşbəxt idi ki, onlarla birgə avtodükən açıq qapısına sarı yarıxırdı. Lakin basabasda arvadlar onu tez-cə unuttular. Başları qarışıqdı. Mal çoxdu – gözləri dörd olmuşdu. Vur-tut üç arvad vardı: nənəsi, doğma xalası Bekey- məntəqənin ən böyük adamı qoruquq Orozqulun arvadı və becağında qızçıqaz, köməkçi fəhlə Seyidəhmədin cavanəzən arvadı Gülcəmal. Cəmi üç arvad. Elə çaxnaşma salmışdılar, malları elə qarışdırır, ələk-vələk edirdilər ki, avtodükən satıcısı onların növbəyə durmasını və birağızdan qırıldamamasını tələb etdi.

Lakin onun sözləri arvadlara o qədər kar eləmədi. Onlar əvvəlcə əllərinə keçəni götürürdülər, sonra seçməyə başladılar, sonra isə seçdiklərini də qaytarırdılar. Seçir, ayırır, geyib baxır, höcətləşir, şəkk eləyir, bir şey barədə dönə-dönə sorğu-sual aparırdılar. Biri xoşlarına gəlmirdi, başqası baha idi, üçüncünün rəngi ürəklərinə yatmırdı... Oğlan kənarında dayanmışdı. O darıxdı. Qeyri-adi bir şey həsrəti də, dağda avtodükən görərək onu bürüyən sevinc də yoxa çıxdı. Avtodükən birdən onun gözlərində cürbəcür köhnə-möhnə şeylərlə dolu adi maşına çevrildi.

Satıcı dilxor oldu! Bu arvadlar, deyəsən, bir şey almaq niyyətində olan adamlara oxşamırdılar. Dağı-daşı basa-basa bu uzaq yolu nə üçün gəlmişdi?

Elə də oldu. Arvadlar kənara çəkilməyə başladılar, od-alovları söndü, hətta elə bil yorulub əldən düşdülər. Biri-birinin qabağında, yoxsa satıcının yanındamı, nədənsə, özlərinə bəraət qazandırmamağa başladılar. Birinci, nənə şikayətləndi ki, pul yoxdur. Əgər nəqd pulun yoxsa – mal da ala bilməzsən. Bekey xala ərindən xəbərsiz bahalı şey almağa cəsarət eləmədi. Bekey xala dünyanın ən bədbəxt qadını idi, uşağı olmurdu, buna görə də Orozqul kefli olanda onu döyürdü, baba da xiffət eləyirdi, axı Bekey xala babanın qızıydı. Bekey xala bir neçə xırda-xuruş aldı və iki şüşə araq götürdü. Çox na-haq yerə, özünə pis olacaqdı. Nənə özünü saxlaya bilmədi, satıcı eşitməsin deyər astadan pıçıldadı:

– Durduğun yerdə özün öz başına niyə bəla açarsan?

– Özüm bilərəm, – Bekey xala ağzından vurdu.

– Səfehlin biri səfeh, – nənə bu dəfə bir qədər də yavaşdan, ancaq hiddətlə donqulandı. Satıcı olmasaydı, Bekey xalanın dərşini necə verərdi. Uf, onlar elə söyüşürdülər ki!..

Cavanəzən Gülcəmal araya girdi. O, satıcıya izah elədi ki, onun Seyidəhmədi tezliklə şəhərə köçməyə hazırlaşır, şəhərdə pul lazım olacaq, ona görə də bədxərclik eləmək istəmir.

Onlar avtodükən qabağında beləcə çaxnaşma saldılar, satıcı demişkən, «qəpiq-quruşluq» mal aldılar və dağılışıb getdilər evlərinə. Məgər bu alverdi? Satıcı arvadların ardınca tüpürdü, ələk-vələk edilmiş malları yığıdırmağa başladı ki, sükan arxasına keçib yola düşsün. Elə bu vaxt oğlan gözüne dəydi.

– Pələqulaq, nə var? – deyər soruşdu. Oğlanın sallaq qulaqları, nazik boynu, iri, yumru başı vardı. – Bir şeymi almaq istəyirsən? Onda tez ol, bağlayıram. Pulun var?

Satıcı sözləşməyə başladı, oğlan isə ədəblə cavab verdi:

– Yox, əmican, pulum yoxdur, – sonra da başını buladı.

– Mən də elə bilirəm varındır, – satıcı özünü bilməməzliyə vurub söhbəti uzatdı. – Axı, buradakı pul hamısı varlıdır, ancaq özünü-zü kasib göstərirsiniz. Cibindəki pul deyil?

– Yox, əmican, – oğlan əvvəlki kimi səmimi və ciddi cavab verdi və cırıq cibini çevirdi. (İkinci cibinin ağzı büs-bütün tikilmişdi).

– Deməli, pulların yırtıqdan tökülüb. Get, gəzdiyin yerlərdə axtar. Taparsan.

Onlar susdular.

– Kimin uşağısan? – Satıcı yenə sorğuya tutdu. – Qoca Mömünün deyilsən ki?

Oğlan başını tərpətdi.

– Onun nəvəsisənmi?

- Bəli. - Oğlan yenə başını tərپətdi.

- Anan haradadır?

Oğlan heç nə demədi. O bu barədə danışmaq istəmirdi.

- Anan özü haqda bir xəbər bildirmir. Özün bilmirsən?

- Bilmirəm.

- Atan necə? Ondan da xəbər yoxdur?

Oğlan susdu.

- Dostum, bu nədir, sən niyə heç nə bilmirsən? - Satıcı zarafatla onu məzəmmət elədi. - Nə isə, belədir, belə olsun. - O bir ovuc konfet götürüb oğlana uzatdı. - Al, özün də sağ ol.

Oğlan utandı.

- Al, al. Ləngitmə məni. Getməliyəm.

Oğlan konfetləri cibinə qoydu, özü də maşının ardınca qaçmaq, avtodükənə yoladək ötürmək fikrində idi. O, yöndəmsiz, olduqca tənbel, qılı Baltek köpəyi səslədi. Orozqul hey qəsdlədir, onu gülləylə vurub öldürmək istəyirdi - belə iti qapıda niyə saxlayan deyirdi. Baba da valvar-yaxar edirdi ki, hələlik ona dəyməsin: bir çoban iti gətirər, sonra Balteki aparıb azdırar. Baltekin dünya-ələm vecinə deyildi: tox olanda yatardı, ac olanda isə, yaxın oldu, yad oldu, məhəl qoymadan yalmanardı, təki yeməyə ona bir şey ataydılar. Baltek belə köpək idi. Hərdən də darıxanda maşınların ardınca qaçardı. Düzdür, çox getməzdi. Bir qədər götürülərdi, az sonra qəflətən dönüb, evə sarı yortardı. Vecsiz iti idi. Lakin itnən qaçmaq tək qaçmaqdan yüz dəfə yaxşıydı. Hər necə olsa da, yenə itdir...

Oğlan satıcıdan xəlvət, ehmalca Baltekə bir konfet atdı. «Bax ha, - köpəyi xəbərdar elədi, - çox qəcməli olacaq». Baltek zingildədi, quyruğunu buladı - yenə istəyirdi. Ancaq oğlan bir daha konfet atmağa cəsarət eləmədi. Kişinin xətrinə dəyər, bir ovuc konfeti iti üçün verməmişdi ki...

Və elə bu zaman baba gəlib çıxdı. Qoca arıxanaya getmişdi. Oradan isə evlərin dal tərəfi görünmürdü. Özü də iş elə gətirdi ki, avtodükən getməmiş, baba vaxtında özünü yetirdi. Yoxsa nəvəsinin çantası olmayacaqdı. Oğlanın bəxti gətirmişdi.

Ahıl, ağsaqqalların Qıvraq Mömün adlandırdığı Mömün kişini mahalda hamı tanıyırdı, o da hamıya bələd idi. Belə bir ləqəbi Mömün az-çox tanıdığı adamların hamısına göstərdiyi istiqanlılığı üçün, hamının kərimə gəldiyinə, imdadına yetişdiyinə görə qazanmışdı. Lakin bu da vardı ki, onun yaxşılıqlarının, pulsuz paylanılan qızıl kimi, heç kəsin yanında qədir-qiyəti yoxdur. Heç kəs Mömünə, onun yaşadığına bəslənən kimi hörmət-izzətlə yanaşmırdı. Onu saya salan olmurdu. Buqə tayfasından adlı-sanlı bir qocanın böyük yaş məclisi düşəndə, - Mömün də buqə nəslindən idi, bununla çox fəxr edirdi və öz tayfasından bir nəfərin də yasını buraxmazdı - ona heyvan kəsməyi, hörmətli qonaqları qarşılamağı, atdan düşənə kəmək göstərməyi,

çay paylamağı, bəzən hətta odun yarmağı, su daşımağı tapşırırdılar. Məgər qonaqlı-qaralı böyük yaş yerlərində iş qəhət idi? Mömünə tapşırılan hər işi o vaxtlı-vaxtında asanlıqla görədi və ən başlıcası isə, başqaları kimi, heç bir işdən boyun qaçmırdı. Bir qoşun qonağı qarşılıq, onlara yemək paylamalı olan aul cavanları, Mömünün işin öhdəsindən necə gəldiyini görəndə deyərdilər:

- Qıvraq Mömün olmasaydı, görəsən, biz neylərdik!

Nəvəsi də yanında uzaq yerdən gəlmiş bu ahıl kişi, bəzən də cavan bir çayçının əlinin altında işləməli olurdu. Mömünün yerinə başqası olsaydı, təhqirdən bağı çatlayardı. Mömünün isə heç vecinə də deyildi!

Heç kəs də təəccüblənmirdi ki, qonaqların qulluğunda qoca Qıvraq Mömün durur, bax, elə buna görə də o bütün ömrü boyu Qıvraq Mömün olaraq qalıb. Qıvraq Mömün olduğu üçün təqsirkar öziydü. Əgər yad bir adam heyrat edib deyəndə ki, bu aulun cavanları qırılıbmı, sən yaşda kişi advaqların buyruğuna baxırsan, Mömün belə avab verərdi: «Mərhum mənim qardaşımdı. (O, buquların hamısını özünə qardaş bilərdi. Buna qalsa, buqular başqa qonaqlara da eyni dərəcədə «qardaş» sayıla bilərdi). Onun yanında mən də işləməsəm, bəs kim işləyəcək? Axı biz buqular ulu nənənin - Buynuzlu ana maralın öz nəslindənik. O füsunkar ana maral isə sağlığında da, əbədiyyət dünyasında da bizə dostluğu tövsiyə edib...»

Qıvraq Mömün, bax, belə Mömün idi!

Qocalar da, cavanlar da ona «sən» deyər müraciət edərdilər, ona sataşmaq da olardı - qoca inciməzdi; onun sözünü rədd etmək də olardı - qoca söz qaytarmazdı. Haqlı sözdür: özünə hörmət etdirməyi bacarmayanın camaat günahından keçmir. O isə bunu bacarmırdı.

Həyatda onun əlindən çox şey gəlirdi. Dülğərlik edərdi, sərraclıq edərdi, taya vurardı; cavanlıqda kolxozda elə tayalar qurardı ki, qışda onu sökməyə heylsilənərdilər; yağış tayanın üstündən aşağı elə axardı ki, elə bil qaz belindən su süzülərdi. Qar isə qoşaçatılı dama yağan kimi yatardı onun ilanyalı tayalarının üstünə. Mühəribə dövründə əmək batalyonunda xidmət edəndə Maqnitaqorsk zavodunun divarlarını hörmüşdü, staxanovçu kimi ad çıxarmışdı. Qayıtdı, məntəqədə ev tikdi, meşəçiliklə məşğul oldu. Kəməkçi fəhlə olmasına baxmayaraq, əslində meşənin qarovulunu da o çəkirdi. Onun kürəkəni Orozqul tez-tez qonaqlıqlara gedirdi. Elə ki, böyüklərin güzəri buralara düşdü, bu zaman Orozqul özü meşəni də göstərər, ov da təşkil edərdi, bu işlərdə ixtiyar sahibi olardı. Mal-qaramın dalınca Mömün gedərdi, arıya da o baxardı. Ömrü boyu işlədi Mömün, ancaq özünə hörmət etdirməyi öyrənə bilmədi.

Üstəlik, Mömünün zahiri görkəmi də ağsaqqal yəndəmi deyildi. Nə təkmin, nə vüqarı, nə də sərtliyi vardı. Sadəsil adam idi və onun bu qadribilinməz insan məcazını ilk baxışdan sezmək olurdu. Həmişə

belələrinə öyüd veriblər: «Yaxşı olma, yaman ol! Bax, sənə bu da azdır! Bu da azdır! Yaman ol, yaman!» O isə bədbəxtliyindən düzəlmirdi, yaxşı olaraq qalırdı. Güllümsər, qırıq-qırıq sifəti vardı, gözləri isə daim sual edirdi: «Sənə nə lazımdır? Nə lazımsa, sənin üçün eləyim. Qulluğunda hazırım, bircə də görüm, ürəyin nə istəyir?»

Burnu yumşaqdı, ördək dimdiyinə oxşayırdı, elə bil heç qığırdağı yoxdu. Boyu da uca deyildi, yeniyetmə kimi çevikdi qoca. Saqqal sarıdan da bəxti gətirməmişdi. Çənəsində iki-üç sarımtıl tük vardı.

Bəzən belə olur – bir də görürsən yolla boy-buxunlu bir qoca gədir, saqqalı dərz kimi, quzu dərisindən qatlama yaxalqlı iri kürk geyinib, başında bahalı papaq, altında şahbaz at, yöhəri də gümüştəkli – müdrikdən, peyğəmbərdən nəyi əskikdir, beləsinə baş əymək də qəbahət deyil, belələrinin hər yerdə hörmət-izzəti var! Mömün isə vur-tut Qıvrıq Mömün kimi tanınmışdı. Onun yeganə üstünlüyü bundan ibarət idi ki, kiminsə gözündən düşəcəyindən ehtiyat etmirdi, vəssalam. (Bu cür oturmada, yersiz danışdın, düz cavab vermədin, elə gülmədin, bu belə olmadı, o belə deyil, elə yox...) Bu mənada Mömün özü də bilmədən, son dərəcə xoşbəxt adam idi. Çoxları heç də o qədər xəstəlikdən deyil, nə qədər özlərini olduğundan daha artıq göstərmək azarının əbədi ehtirasından ölürlər. (Kim istəməz ki, ağıllı, ləyaqətli, gözəl, həmçinin zabitəli, adil, səbatlı adam kimi tanınsın?)

Mömün isə belə deyildi. O, qərribə adam idi və onunla olduğu kimi də rəftar edirdilər.

Mömünün bircə şey bərk xətrinə dəyə bilirdi: kiminsə yas mərasimini keçirməkdən ötrü qohum-əqrəbə məşvərinə onu unudub çağırmasınlar... Belə halda o inciyərdi və ciddi iztirab çəkərdi; özü də buna görə yox ki, onu yada salmayıblar, yox, onsuz da məşvərat zamanı o heç nə həll eləməirdi, yalnız orada iştirak edirdi, ondan inciyərdi ki, qədim adəti yerinə yetirmək borcu pozulurdu.

Mömünün öz dərd-səri vardı, bunlardan əzab çəkərdi, gecələr bunları xatırlayıb ağlayardı. Yad adamlar bu barədə, demək olar ki, heç nə bilmirdilər. Özünlükülərə isə bu aqah idi.

Mömün nəvəsini avtodükənin yanında görəndə, dərhal anladı ki, oğlan nədənsə pərtidir. Satıcı gəlmə adam olduğundan, qoca əvvəlcə ona müracət etdi. Cəld yəhərdən endi, dərhal iki əlini də satıcıya sarı uzatdı.

– Əssəlam əleyküm, taciri-müəzzəm! – O, yarızarafat-yarıcididi dedi. – Karvanının qədəmləri uğurludurmu, alverin yaxşı gedirmi? – Mömün sevinci içində satıcının əlini silkələyirdi. – Gör nə vaxtdır görürsünüz? Xoş gəlibsən!

Mömünün danışığına, çirkin görkəminə, həmin köhnə girz çəkələrinə, qarısının tikdiyi kətan şalvarına, əzək-bürüşük pencəyinə,

yağışdan və Günəşdən rəngi solmuş keçə şlyapasına kinayəylə güllümsünən satıcı cavab verdi:

– Karvan karvanlığındadır. Amma belə burasındadır ki, tacir sizlərə gəlir, siz də baş götürüb meşələrə, dərələrə qa-çırırsınız. Arvadlarınıza da elə göz ağartması vermişiniz ki, qəpik üçün can çəkirlər. Nə qədər mal gətirirsən gətir bura, əlini cibinə salan olmayacaq.

– Bağışla, əzizim, – Mömün part halda üzr istədi. – Bilsəydik gəlibsən, heç yana getməzdik. Pul da ki, yoxdur, yoxun üzü qara olsun. Bax, payızda kartofu satırıq...

– Danışsan da! Satıcı onun sözünü kəsdi. – Yaxşı tanıyıram sizi – ifunət qoxuyan bayları. Çəkilmişiniz dağlara, torpaq bol, ot bol. Hər tərəf meşə – üç gün gəzib dolanmaq olmaz. Mal-qara saxlayırsan? Arı saxlayırsan? Qəpik xərcləməyə xəsislik edirsiniz. Bax, bu ipək örtüyü al, tikiş maşını da bir dəne qalib...

– Vallah, o qədər pulum yoxdur, – Mömün özünə bəraət qazan-dırmağa çalışdı.

– Elə bilirsən, inanacağam. Simiclik ələyirsən, qoca, pul yığırsan. Koruna aparacağısan?

– Vallah, yox. Buynuzlu ana marala and olsun, yoxumdur.

– Onda məxmər al, təzə şalvar tikdirərsən.

– Alardım, and olsun Buynuzlu ana marala...

– E-e, səninlə çənə vurmağın nə mənası! – Satıcı əlini yellədi. – Nahaq yerə gəldim. Bəs Orozqul hardadır?

– Səhərdən elə Aksaya gəndir. Çəbanlarla işi vardı.

– Demək qonaq gedib, – satıcı bilərəkdən təsdiqlədi.

Araya cansıxıcı sükut çökdü:

– Xətrinə dəyməsin, əzizim, – Mömün yenidən dilləndi. – Payızda, Allah qoysa, kartofu satırıq...

– Payıza hələ çox qalib.

– İndi ki, belədir, bizi qınama. Gəl, bir stəkan çay iç.

– Onun üçün gəlməmişəm, – satıcı imtina elədi.

O, furqonun qapısını bağlayırdı, elə bu dəm, itin qulağından yapışb, maşının arxasına qaçmağa hazır vəziyyətdə qocanın yaxınlığında dayanmış nəvəyə baxaraq Mömünə dedi:

– Yaxşı, heç olmasa, çanta al. Oğlanın yəqin ki, məktəbə getmək vaxtı çatmış olar? Neçə yaşı var?

Mömün bu fikri dərhal bəyəndi: bu inadkar avtodükəncidən, heç olmasa, bir şey alsın, nəvəsinə də həqiqətən çanta lazım idi, bu payız məktəbə getməliydi.

– Axı, doğrudan da belədir, – Mömün vurnuxdu, – heç ağılma da gəlmirdi. Bəs neçə, yeddi tamam olub, səkkizin içindədir. Bir bura gəl, – o, nəvəsini çağırırdı.

Baba ciblərini eşələdi, gizlədiyi beşliyi çıxartdı. Görünür çoxdan cibindəymiş, qat kəmişdi. – Pələqulaq, al. – Satıcı bic-bic oğla-

na göz vurdu və çantamı ona verdi. – Daha oxumalısan. Əgər savad qazanmasan, babanla həmişəlik dağlarda qalarsan.

– Qazanar! Fəhmli baladır, – Mömün pulun qalığını saya-saya dilləndi.

Sonra təzə çantasını əlində inamsız tutan nəvəsinə baxdı, onu bağrına basdı, astadan dedi:

– Çox əcəb. Payızda məktəbə gedərsən. – Baba qayım, ağır əlini ehmalca oğlanın başına qoydu.

Elə bu zaman oğlanı birdən-birə qəhər boğdu və babasının arıqlığını, onun paltarından gələn tanış qoxunu duydu. Ondən quru ot və iş adamının tər iyi gəlirdi. Bəlkə də həyatda ona ən sədəqətli, etibarlı, doğma olan, onun üçün canını belə əsərgəməyən yeganə bir adam vardı, o da belə sadələvh, qəribə qoca kişi idi ki, ağıllılar onu Qıvrıq Mömün ləqəbi ilə çağırırdılar... Nə olsun ki? Hər necə olsa da, yaxşı ki, hər halda öz babası vardı.

Oğlan, ağına da gətirməzdi ki, onun sevinci bu qədər böyük ola bilər. İndiyədək o, məktəb haqqında düşünmürdü. İndiyədək o, məktəb uşaqlarını yalnız babası ilə dağlar arxasındakı İssık göl kəndlirinə, hörmətli buqu qocalarının yasına gedəndə görmüşdü. Özü də bu andən etibarən oğlan çantamı əlindən yerə qoymurdu. O dərhal sevinclə, qürrəylə qaçaraq bütün məntəqə sakinlərinə baş çəkdi, əvvəlcə nəvəsinə göstərdi – bax, deməzənsənmi, babam alıb! Sonra Bekey xalaya göstərdi, o da çantaya görə sevinib, oğlanın özünü təriflədi.

Bekey xalının nadir hallarda əhvalı xoş olardı. Əksər vaxtları qaşqabaqlı, hirsli olardı, öz bacısı oğluna məhəl qoymazdı, gözüne oğlanı görünürdü... Öz dərdi özünə bəs ələyirdi. Nənəsi deyirdi: züryəti olmuş olsaydı, o tamamilə başqa cür arvad olardı. Əri Orozqul da eləcə. Onda Mömün baba da indiki kimi olmazdı, ayrı cür adam olardı. Babanın iki qızı vardı – Bekey xala, bir də oğlanın anası – kiçik qızı; buna baxmayaraq, hər halda öz övladı olmamağı pis şeydir, çox pis. Övladının övladı olmaması daha pisdirdi. Nənə belə deyir. Gəl, onu başa düş...

Bekey xaladan sonra oğlan çantasını cavanəzən Gülcamala və onun qızına göstərmək üçün onlara tərəf qaçdı. Oradan ot çalınan yerə, Seyidəhmədin yanına endi. Yenə də sarı daşın – «Dəvə»nin yanından qaçaraq keçdi, yenə də onun hürgücünü sıgallamağa vaxtı olmadı, «Yəhər»in, «Canavar»ın, «Tank»ın yanından ötdü, sonra hey sahillər, çaytikanı kolluğunun arası ilə uzanan cığırla getdi, nəhayət, çalınmış ot şırımı ilə düz biçənəyə, Seyidəhmədin yanına qaçıb gəldi.

Bu gün Seyidəhməd burada tək idi. Baba öz vərinə, üstəlik Orozqulun da vərinə çalib qurtarmışdı. Onlar çaldıqları otu da aparmışdılar – nənə ilə Bekey xala dırmaqlayıb yığmışdılar. Mömün qotmalmışdı, o da babasına arabaya daşımaqda kömək eləmişdi.

Pəyənin yanında iki taya vurmuşdular. Baba onları elə səliqəylə yığmışdı ki, necə yağış olur-olsun, içinə keçməzdi. Tayalar daraqla darıbmış kimi sığallı idi. Hər il belə olurdu. Orozqul ot çalmırdı, hər işi qayınatasının boynuna yükləyirdi, necə olmasa da, özü rəis idi, axı. «İstəsəm, – deyərdi, – ikinizi də birdən işdən qovaram». Bu sözləri babaya və Seyidəhmədə deyirdi. Kefli olanda belə səfəhləyirdi. Babanı qovmazdı. Onda bəs kim işləyəcəkdi? Babasız qalsın, görüm necə qalacaq! Meşədə, xüsusilə payızda iş çox olur. Baba deyirdi: «Meşə qoyun sürüsü deyil, dağılıb itməz. Amma ona daha çox gözəl olmaq lazımdır. Ona görə ki, yağın düşsə, yaxud dağdan güclü sel gəlsə – ağaclar kənara çəkilməz, yerindən tərənəmz, durduğu yerdə məhv olar. Meşəçi də ona görədir ki, ağac tələf olmasın». Seyidəhmədi də Orozqul qovmaz, çünki dinc adamdır. Heç nəyə qarışmır, höcət eləmir. Ancaq o, islah və sağlam gənc olsa da, təkəldir, yatağandır. Buna görə də özünü meşəçiliyə verib. Baba deyir: «Sovxozda belə oğlanlar maşın sürür, traktorla yer şumlayır». Seyidəhmədin isə bağçasında kartofu sirkən basıb. Əliuşaqlı Gülcamal bağ-bostanı özü becərməli olub.

Ot çalınının başlanmasını da Seyidəhməd yubatmışdı. Sırağın baba bunun üstündə onu bərk danladı: «Ötən qış, – dedi, – sənə yax, heyvanlara yazığım gəldi. Ona görə də ot bölüb verdim. Əgər bu dəfə də mən qocanın otuna göz dikmişənsə, indidən de, sənün üçün də ot çalım». Deyəsən, söz kər eləmişdi, səhər tezdən Seyidəhməd də əlinə dəryaz almışdı.

Arxadan iti addım səsi eşidən Seyidəhməd dönüb baxdı, köynəyinin qolu ilə üzünü sildi.

– Sən hardan belə? Məni çağırırlar, nədir?

– Yox. Çantam var. Budur. Babam alıb. Məktəbə gedəcəyəm.

– Elə bundan ötrü qaçıb bura gəlmişən? – Seyidəhməd qəh-qəhə çəkdi. – Mömün baba belədir, – barmağı ilə gicgahını göstərdi, – sən də ona çəkmişən. Yaxşı, ver, görüm necə çantadır? – O, kilidi şaqıldatdı, çantamı əli ilə o tərəf-bu tərəfə çevirib baxdı, qaytardı, istehza ilə başını buladı, səsinə qaldırdı. – Yaxşı, de görüm, sən hansı məktəbə gedəcəksən? Hardadır sənün o məktəbin?

– Necə yəni hansı məktəbə? Fermadakına.

– Yəni Celesaya gedəcəksən? – Seyidəhməd təəcübləndi. – Axı, oraya dağ aşib keçsən, beş kilometrədən az olmaz.

– Babam dedi ki, məni atla aparıb gətirəcək.

– Hər gün gedib-gələcək? Qoca səfəhləyib... Elə onun özünün də məktəbə getmək çağıdır. Səninlə bir partada oturar, dərslər qurtaranda da həydi geriye! – Seyidəhməd gülməkdən uğundu. O, Mömün babanı nəvəsi ilə bir məktəb partasında yanaşı oturan təsvür edib qəşş elədi.

Oğlan pərt halda susdu. Seyidəhməd izah elədi:

– Yaxşı, küsmə, mən elə-belə, gülmək üçün deyirdim!

O, oğlanın burnuna yünkülvari çırtma vurdu, başındakı baba furajkasının günlüyündən tutub gözünün üstünə basdı. Mömün meşəçi furajkasını başına qoymurdu, utanırdı. («Nə olub, rəis-zad deyiləm ki? Mən öz qırğız papağımı heç nəyə dəyişməyəm»). Yayda Mömünün başında kənarları solğun qara sətirlə haşiyələnmiş ağ kol-pak deyilən «qədimi» keçə şlyapa olardı, qışda isə o, qoyun dərisindən köhnə dəbli tebetey gəzdirərdi. Meşə fəhləsinə məxsus formalı yaşıl furajkanı isə nəvəsinə vermişdi. O gəzdirirdi başında.

Seyidəhmədin yeni xəbəri belə istehza ilə qarşılamaşı oğlanın xətrinə dəydi. O, qaşqabaqlı halda furajkanın günlüyünü almısa qaldırdı, özü də Seyidəhməd onun burnuna yenə çırtma vurmaq istəyəndə, başını kənara əydi və qabardı:

– Əlini çək!

– Ay səni, acəb hirsliymişsən? – Seyidəhməd qımsıdı. – İncimə. Çantan nəyə desən dəyər! – Özü də əlini onun çiyinə vurdu. – İndi isə aralaş. Mən hələ ot çalmalıyam, bilirsən nə qədər...

Seyidəhməd ovcuna tüpürüb, yenə dəryazdan yapışdı.

Oğlan isə yenə həmin cığırda və yenə də həmin dağların yanından ötərək evə qaçdı. Daşlarla oynamağa hələlik vaxtı yox idi. Çanta gərəkli şeydi...

Oğlan özü özüylə danışmağı xoşlayırdı. Amma bu dəfə o, özünə yox, çantaya müraciət etdi: «Sən onun sözünə inanma, mənim babam heç də elə adam deyil. Biclük-zad bilmir və buna görə də ona gülürlər. Çünki babam əsla biclik bilmir. O, səninlə məni məktəbə aparacaq. Sən hələ bilmirsən məktəb hardadır? Çox da uzaqda deyil. Mən sənə göstərəm. Biz ona Qarovul dağından durbirlə baxarıq. Hələ sənə ağ gəmiyi də göstərəm. Ancaq gərəkdir əvvəlcə dama gedək. Durbirini orada gizləmişəm. Buzova baxmalıyam, amma hər dəfə qaçıb gedirəm ağ gəmiyə tamaşa eləməyə. Buzovumuz lap böyüyüb – dartınanda saxlamaq olmur, adət eləyib, inəyi əmmək istəyir. İnek – onun anasıdır, öz südünü əsirgəmir. Başa düşürsən? Analər heç vaxt heç nəyə qızırqanmırlar. Gülcəmlə belə deyir, onun öz qızı var... Tezliklə inəyi sağacaqlar, sonra biz buzovu aparıb otaracağıq. O zaman biz Qarovul dağına dırmaşub, oradan ağ gəmini görürük. Bilirsən, mən durbirlə də, bax, beləcə danışırım. İndi biz üç olacağıq – mən, sən və durbin...»

O, beləcə evə qayırdı. Çanta ilə danışmaq xeyli xoşuna gəlmişdi. Söhbəti davam etdirmək niyyətində idi, istəyirdi özü barədə danışsın, çanta hələ çox şeyləri bilmirdi. Lakin ona mane oldular. Yan tərəfdən at tappılışı eşidildi. Ağacların arasında bir atlı çıxdı. Gəlmə Orozqul idi. O da evə qayırdı. Özündən savayı heç kəsə etibar eləmədiyi boz atı Alabaşın belində, döşlüyü cingiltili, gümüş asmalı, mis üzəngili səfər yəhərinə yayxınmışdı.

Orozqulun şlyapası peysərinə enmişdi, xırda tük basan qırmızı alını açıq qalmışdı. İsti, bürkülü havada onu mürkü basmışdı. Yol gedə-gedə yatırdı. Rayon rəhbərliyinin qiyafəsinə oxşar, yöndəmsiz tikilmiş məxmər kitelinin bütün düymələri açılmışdı. Göbəyində ağ köynəyi kəmərin altından çıxmışdı. O, tox və kefli idi. Bir az əvvəl qonaqlıqda olmuş, köpünə kumus içmiş, ət yemişdi. Yay vaxtları ətraf yaylaqlardakı çobanlar və ilxıçılar tez-tez Orozqulu qonaq edirdilər. Onun köhnə dost-tanışları vardı. Amma onu bir niyyətlə qonaq çağırırdılar. Orozqul lazımlı adam idi. Xüsusən dağda ola-ola kəndə ev tikənlər üçün; sürünü baş-başına buraxıb gedə bilməz, tikinti materiallarını haradan tapacaqdı? Hər şeydən də əvvəl taxta-şalbanı? Lakin Orozqulu razı salanda, onda görərdin qorucu meşədən iri-üç seçmə tir verdi sənə, apar, get arxayınca. Yox, belə eləməsən, dağlarda başın sürüyə qarışar, evin də bir əsrə tikilib qurtarmaz...

Ağırlaşmış, təşəxxüslü Orozqul uzunboğaz xrom çəkmələrinin ucunu üzəngiyə saymazayana dirəyərək, yəhərdə mürgü vura-vura yol gedirdi.

Oğlan çantanı yellədə-yellədə gözlənilmədən qabağına yüyürəndə, az qalmışdı atdan yixilsin.

– Orozqul əmi, çantam var! Məktəbə gedəcəyəm. Bax çantama!

– Səni görüm!.. – Orozqul qorxmış halda yüyəni dartıb söydü.

O, yuxusuzluqdan və sərxoşluqdan qan çəkmiş gözlərini oğlana zillədi:

– Sən burda neynirsən, hardan belə?

– Mən evə gedirəm. Çantam var, onu Seyidəhmədə göstərirəm. – Oğlan zəif səslə cavab verdi.

– Yaxşı, oyna. – Orozqul deyindi və yəhərdə inamsız halda yırğalanaraq, yoluna davam etdi.

Başqalarına düjün-düjün züryət bəxş etdiyi halda, Allah bu tale küsgününə öz belindən gələn bir oğulsa verməmişdi, ata-anasının atıb getdiyi, arvadının bacısı oğlu bu gedə və onun andıra qalmış çantasını görünürdü Orozqulun gözünə?..

Orozqul fısıldayıb hiçqırdı. Qubar və qəzəb onu boğurdu. Heyf-silənirdi ki, ömrünün nişanəsis başa vuracaq və bu dəm onun ürəyində arvadının sonsuzluğuna qəzəbi lap coşdu. O məlun arvadı neçə il idi qısr gəzirdi.

«Gör sənə neylərəm!» – Orozqul xəyalən onu hədələdi, ətli yumruqlarını düydü, hönkürüb ağlamasın deyər qəhərini içində boğub inildədi. Bilirdi işini, qayıdan kimi onu döyəcəkdə. Orozqul içəndə həmişə belə olurdu; bu öküz boyda kişi dərdədən və qəzəbdən aqlını itirirdi.

Oğlan cığırda onun ardınca gedirdi. O, qəflətən Orozqul gözəndə itəndə, heyrətə gəldi. Orozqul isə çaya sarı dönüb, atdan düşdü, yüyəni atıb hündür otların arası ilə irəlilədi. O, ləngər vura-vura,

əylərək gedirdi. Əlləri ilə üzünü örtüb, başını çiyinləri arasına çəkərək gedirdi. Çayın qırağına çətanda Orozqul çömbəldi. Ovcunu çay suyu ilə doldurub üzünə çırpdı.

«Görünür, istidən başağrısı tutub» – Orozqulun hərəkətlərinə göz qoyan kəslə belə qənaətə gəldi. O bilmirdi ki, Orozqul ağlayır və hıçqırıqlarını kəsə bilmir. Ona görə ağlayırdı ki, qabağına yüyürən öz doğma oğlu deyildi, ona görə ağlayırdı ki, çantalı oğlana bir neçə gəlmə adam kimi söz demək üçün özünü ələ ala bilməmişdi.

II

Qarovul dağının kəlləsindən ətrafın geniş mənzərəsi açılırdı. Oğlan qarını üstə uzanıb, durbini gözüne uyğunlaşdırırdı. Bu, çox yaxşı göstərən səhra durbini idi. Nə vaxtsa babasına uzun müddət meşə məntəqəsində işlədiyinə görə mükafat vermişdilər. Qoca durbini gəzdirməyi sevmirdi: «Öz gözlərim bundan pis görmür». Nəvəsinin isə xoşuna gəlirdi. Bu dəfə o, dağın başına durbini və çanta ilə gəlmişdi. Əvvəlcə, şeylər oynadı, kiçik dairəvi şüşə gözdə biri-birinə qarışıq, sonra birdən aydınlaşdı və hər şey öz yerində dayandı. Bu, olduqca maraqlı idi. Oğlan nəfəsini çəkib sakit dayandı ki, tapdığı fokusu itirməsin. Sonra o, durbini başqa səmtə döndərdi və yenidən hər şey biri-birinə qarışıq. Oğlan yenə də okulyarı fırlatmağa başladı.

Buradan hər şey görünürdü. Yalnız səmadan aşağıda olan ən uca qarlı zirvələr də. Dağların arxasındaydı onlar, bütün dağlardan və bütün yer üzündən ucada qərar tutmuşdular. Qarşı zirvələrdən aşağıdakı dağların yamaları meşəlikdi. Ətəkləri qalın cəngəllik, yuxarıları qarasaşlıq. Güngəy dağları da Günəslə üzbəüz dayanmışdı; Güngəyin yamaclarında otdan savayı heç nə bitmirdi. Göl tərəfdəki nisbətən alçaq dağlar isə büsbütün çınqıllı, çılpaq yamaclardan ibarət idi. Yamaclar vadiyədək enirdi, vadi isə göldə birləşirdi. Elə həmin tərəfdə tarlalar, bağlar, kəndlər uzanıb gedirdi... Yaşıl əkin sahələri arasında ala-tala sarı yerlər gözə dəyirdi – biçin yaxınlaşırdı. Yollarda balaca avtomobillər siçan kimi sütüüyürdülər, onların arxasınca uzun toz quyruqları burulurdu. Yer in ən ucqar bucağında, gözün sezə biləcəyi son həddə, qumlu sahil zolağından o tərəfdə sinəsi qabarmış gölün tünd mavi ayrılıyı göyərirdi. O, İssıx göl idi. Orada su ilə səma birləşirdi. Oradan o yana heç nə yox idi. Göl sakit uyumuşdu, bərq vururdu, kimsəsiz idi. Yalnız sahilə ləpədən yənən oynatdığı ağ köpük güclə sezilirdi.

Oğlan bu tərəfə çox baxdı, çantaya dedi: «Ağ gəmi görünmədi. Gəl, məktəbimizə bir də baxaq».

Buradan dağın arxasındakı qonşu dərə bütövlükdə yaxşı görünürdü. Durbini baxanda, hətta evin qabağında, pəncərənin altında oturan qarının əlindəki iplik də aydın nəzərə çarpırdı.

Celasay dərəsində meşə yoxdu, qırılardan sonra yalnız orda-burda tənha qocaman şam ağacları qalmışdı. Bir vaxtlar buralar meşəlik imiş. İndi damı şiferli mal-qara tövlələri cərgələnmişdi, iri peyin topaları və küləş tayaları gözə dəyirdi. Burada südcülük fermaları üçün cins düyalar bəslənirdi. Elə orada, mal-qara tövlələrindən azca aralıda gödəkçik bir küçə vardı – maldarların qəsəbəsi. Küçə əydemli təpədən aşağı meyillənirdi. Küçənin lap kənarında kiçik bir bina vardı, görkəmindən bilinirdi ki, yaşayış evi deyil. Dördillik məktəb bu elə özü idi. Yuxarı sinif uşaqları oxumağa sovxozdakı internat-məktəbə gedirdilər. Burada isə balacalar oxuyurdular.

Oğlan qəsəbədə olmuşdu, boğazı ağrıtıyanda babası ilə feldşerin yanına getmişdi. İndi o, durbini boz kirəmitli, tənha əyri borulu, üzərində əl ilə «Məktəb» yazılmış faner lövhəli kiçik binaya zəndə baxırdı. O, oxuya bilmirdi, ancaq ağıla gəlirdi ki, məhz bu söz yazıla bilər. Durbində ən kiçik şeylər belə ən xırda taffərrüatı ilə aydın görünürdü. Divarın suvağı üzərində cızılmış qarışıq sözlər, kağız yapışdırılmış pəncərə şüşəsi, evyanın şişib qabarmış, kələ-kötür taxtaları... O, əlində çanta bura necə gələcəyini, indi cəftəsindən iri qıfıl asılan bu qapıdan içəri necə addımlayacağını təsəvvürünə gətirdi. Bəs orada, qapının arxasında nələr olacaqdı?

Məktəbə baxıb qurtarandan sonra, oğlan yenə durbini gölə sarı yönəltdi. Orada isə hər şey əvvəlki kimi idi. Ağ gəmi hələ gözə dəymirdi. Oğlan dönüb, arxası gölə oturdu, durbini kənara qoyaraq aşağı, dağın dibinə baxmağa başladı. Aşağıda, dağın lap dibiyə uzun dərə boyu gümüşü kandarlı çay kükrəyərək axırdı. Çayla yanaşı sahilə yol uzanırdı və çayla birlikdə yol da dərə döngəsinin arxasında gözəndən itirdi. O biri sahil yağanlı və meşəli idi. San-Taş meşə qoruğu məhz, buradan başlayır, dağların qarlı başınadək yüksəlirdi. Şam ağacları bütün ağaclardan yuxarıda bitmişdilər. Tünd, biz-biz yarpaqlı o şamlar silsilə dağların qılıclarında, qarın, qayaların arasında dimdik dayanmışdılar.

Məntəqənin həyatindəki evə, məryəyə və onun yanındakı tikililərə baxanda, oğlanın gülməyi tuturdu. Yuxarıdan onlar balaca, yastı-yapalaq görünürdü. Məntəqədən o tayda, sahil boyunda öz tanış daşlarını gördü. Onların hamısını – «Dəvə»ni, «Canavar»ı, «Yəhər»i, «Tank»ı – birinci dəfə buradan, Qarovul dağının başından durbinilə seyr etmişdi, elə adlarını da o zaman qoymuşdu.

Oğlan bic-bic gülümsədi, ayağa qalxıb həyatə sarı bir daş atdı. Daş bir qədər aralıda dağın belinə düşdü. Oğlan yenə də öz yerində oturub, durbinilə məntəqəyə baxmağa başladı. Əvvəlcə iri linza tərəfdən balaca gözüne baxdı – evlər lap uzaqlara çəkilib getdi, oyuncaq qutularına çevrildilər. İri qayalar dönüb xırdalaşdı. Babasının çayın dayalığında ki dənəsi lap gülünç görünürdü. Sərcənin topuğundan olardı. Oğlan gülümsündü, başını buladı və cəld durbini çevirdi, okulyarı fırladı. Onun sevimli daşları nəhəngləşərək elə bil alınlarını

durbinin şüşəsinə dirəmişdilər. «Dəvə», «Canavar», «Yəhər», «Tank» elə heybətlili idilər ki. Kələ-kötür, çat-çat gövdələrindən dəmrov rəngli ləkələr, ən ümdəsi bu idi ki, oğlanın bənzətədiyi şeylərə çox oxşayırdılar. Hələ «Canavar»a bir bax! Hələ «Tank»a bax, tank buna deyərəm!..»

Babanın dəhnəsi qayalardan o tərəfdə, çayın dayazlığında idi. Sahilin bu yeri durbinnə yaxşı görünürdü. Su qənbərliyə – enli dayaz yerə ani olaraq gəlir, aşırımlarda köpüklənib daşır, yenidən çayın qıvcovuna axıb tökülürdü. Çayın dayazlığında su dizdən idi. Lakin elə iti axırdı ki, onun kimi belə cansız-çəlimsiz oğlanı asanlıqla çayaşağı aparardı. Axın onu aparmasın deyə, oğlan sahiləki söyüddən yapışardı, özü də kol söyüd lap çayın qırağında bitmişdi – budaqlarının bir qismi quruda idi, o biriləri isə çaya sallanmışdılar. Bu da çimməkdə? At kimi elə bil cilovlamışdılar. Üstəlik də nə qədər qanqaralığı və söyüşlər! Nəyə babaya deyirdi: «Çay aparsa, özündən küssün, gözümün ucuyla da baxmaram. Çox lazım idi mənə! Atası, anası atıb getdi. Dərdim-sərim özümə bədsir, daha taqətim tükənib».

Nə söz ola bilər? Qarı olsa da, sözün düzünü deyirdi. Amma orası da var ki, yazıq oğlan da heyif olardı. Axı, çay lap yaxından, qapının ağzından axırdı. Qarı nə qədər qorxuzsa da, oğlan özünü suya vurarsı olurdu. Bax, elə o vaxt Mömün qərara gəldi ki, çayın dayazlığından daşlardan dəhnə düzəltsin, oğlan burada qorxusuz-hürküsiüz çimsin.

Qoca Mömün nə qədər daş daşdı, özü də irilərini seçirdi ki, su diyirləyib aparmasın. Onları qarının üstündə daşıyırdı, suyun içinə girib daşları yan-yana elə düzürdü ki, su aradan axıb içəri dolsun və eləcə də rahat süzülüb gedə bilsin. Arıq, seyrək saqqallı bu gülməli qoca, tumanı islanıb bədənə yapışmış halda, bütün günü bu dəhnə ilə əlləşirdi. Axşamlar üzüqoyulu düşüb qalır, ösgürür, ağrıdan belini düzəldə bilmirdi. Bax, elə o zaman nənin ağzı açıldı, necə-açıldı: «Kiçiyi səfehdir, nə deyəsən, balacadır, bəs bu qoca axmağa nə düşüb? Özünü niyə əldən salırdın? Yeməyini verirsən, içməyini verirsən, ayrı nə lazımdır? Əlindən gələni eləyirsən. Of, bunun axırı yaxşı olmayacaq!..»

İnsafən, çayın dayazlığında dəhnə çox gözəl çıxmışdı. İndi oğlan qorxusuz-hürküsiüz çimirdi. Budaqdan yapışaraq sahilədən enir, suya tullanırdı. Özü də hökmən gözüaçaq halda. Ona görə gözlerini yummurdu ki, balıqlar da suda gözüaçaq üzürlər. Onun belə qərribə bir arzusu vardı: istəyirdi balıq olsun. Və üzüb getsin.

İndi durbinnə dəhnəyə baxanda, oğlan təsəvvürünə gətirdi ki, köynəyini, şalvarını necə soyunub atır, çılın-çılpaq, büzüşə-büzüşə suya necə girir. Dağ çaylarının suyu həmişə soyuq olur, əvvəlcə canına üşütmə salır, sonra alışırsan. O, söyüd budağından yapışaraq üzəşəğı axına necə milləndiyini gözləri önünə gətirdi. Yarılmış su başı üzərində necə də şappıldayıb birləşir, qarınında, kürəyində,

ayaqlarında necə vicvicə qoparırdı. Suyun altında bayırdakı səslər eşidilmir, qulaqlarına yalnız şırıltı gəlir. Və o, gözlərini bərdəyib suyun altında nəzərə çarpa biləcək şeylərin hamısına zəndlə baxırdı. Gözləri geyişirdi, gözləri ağrıyırdı, lakin o, qürurla öz-özünə gülməşəyir, hətta suda dilini çıxarıb açıq da verirdi. Nəninə açıq verirdi. Qoy bilsin ki, o batıb ələmir və heç nədən də qorxan deyil. Sonra o, budağı əlindən buraxır, su onu aparır, nəhayət, ayaqlarını dəhnənin daşlarına dirəyirdi. Bu zaman nəfəsi tıncıxırdı. O, bir təkən verib, suyun üzünə qalxır, sahile çıxır və kol söyüdə sarı qaçırdı. Dönə-dönə belə edirdi. Babanın dəhnəsində göndə yüz dəfə belə çimməyə hazırdı. Dönüb lap balıq olanadək çimmək istəyirdi. O mütləq, necə olursa-olsun, balıq olmaq istəyirdi.. Çayın sahilini seyr edə-ədə, oğlan durbini öz həyətlərinə sarı döndərdi. Toyuqlar, hinduşka və balaları, kötüyə sancılmış balta, tüstülənən samovar və həyətdəki başqa-başqa şeylər elə iri görünürdü, elə yaxında idi ki, oğlan istər-istəməz əlini onlara tərəf uzatdı. Elə bu dəm durbinin fil boyda böyütdüyü boz buzovun ipdən asılmış alt paltarını rahat-rahat çeynədiyini görüb dəhşətə gəldi. Buzov ləzzətdən gözlərini qıymışdı, dodaqlarından selik axırdı – nəninin paltarını ağızdolusu çeynəmək onun xoşuna gəlirdi...

– Axmağın biri! – Oğlan durbinnə birlikdə dikəldi və əlini havada yellətdi: – Çəkil, tez! Eşidirsən, rədd ol! Baltek! Baltek! (Köpək evin yanında rahatca yatmışdı) Tut, qap onu! – Dilxor halda itə əmr elədi.

Lakin Baltek, heç qulağını da tərpətmədi. Elə yatmışdı ki, dünyandan xəbəri yoxdu.

Elə bu vaxt nənə evdən çıxdı. Qarı bunu görüb əllərini dizinə çırpdı. Süpürgəni qapıb buzovun üstünə cumdu. Buzov götürüldü, nənə də onun dalınca. Oğlan durbinin səmtini dəyişmədən yerə çökdü ki, dağın başından görünməsin. Qarı buzovu qovub, söyə-söyə evə sarı döndü, hirsindən və tez-tez getdiyindən tənənfəs olmuşdu. Oğlan onu elə yaxşı görürdü ki, sanki lap yanında dayanmışdı, bəlkə hələ ondan da yaxında. O, qarını obyektivdə iri planda götürmüşdü. Kinoda adamın sifətini ayrıca iri planla göstərdikləri kimi. Hələ qarının qəzəbdən qıyılmış sarımtıl gözlərini də görürdü. Qırışmış, qat-qat olmuş üzünün büsbütün pörtüydüyünü görürdü; kinoda qəflətən səs kəsiləndə olduğu kimi, nəninim dodaqlarının durbində tez-tez, səssiz tərpəndiyini və kobud, tək-tək dişlərini görürdü. Qarının qışqıra-qışqıra nələr dediyini uzaqdan ayırd etmək çətindi, amma onun sözlərini oğlan elə aydın və səliss eşidirdi ki, elə bil lap qulağının dibində danışırdı. Qarı onu ay söyürdü ha! Oğlan əzbərdən bilirdi: «Yaxşı, baxarıq... Hələ qayıt gəl. Dərsini verərəm onda! Heç babaya da baxmaram. Neçə kərə demişəm o gözə tutulan andırı tulla getsin. Yenə qaçıb gedib dağa. Görüm o şeytan gəmisinin altı üstünə çevrilsin, onu görüm suda batsın!..»

Oğlan dağ başında dərindən ah çəkdi. Tərsliyə bir bax, çanta alınan gün, məktəbə getməyin həsrətini çəkdiyi gün gerek elə buzov paltar çeynəyirdi..

Qarı sakit olmaq bilmirdi. Söyməyini davam etdirərək çeynənmiş paltarına baxırdı. Gülcəmal da qızı ilə onun yanına gəldi. Ona şikayətlənə-şikayətlənə qarı daha da qızıxdı. Yumruqlarını qaldırıb, dağa tərəf silkələdi. Sümükrləri çıxması qaramal yumruğu okulyarın önündə onu uzaqdan hədələyirdi: «Özünə əyləncə tapıb. Görüm o şeytan gəmiyi yerə girsin! Onu görüm yanıb kül olsun, onu görüm suda batsın elə!..»

Həyətdə samovar artıq qaynayırdı. Qapağın altından buxarın necə çıxdığı aydın görünürdü. Bekey xala samovarı aparmaq üçün bayıra çıxdı. Həngəmə təzədən başladı. Nəna çeynənmiş paltarını az qala onun burnuna dürtəcəkdə: «Al, bacın oğlunun işdəklərinə bir bax!»

Bekey xala təskinlik verməyə, onu dilə tutmağa başladı. Oğlan onun dediklərini anlayırdı. Təxminən əvvəlki kimi: «Ənəkə, bir toxta. Uşaqdır, ağıl kəsmir, ondan nə umursan. Tək-tənhadır, tay-tuşu yoxdur. Niyə hay-küy salırsan, niyə uşağı qorxudursan?»

Nəna də, şübhəsiz, ona belə cavab verirdi: «Sən mənə öyüd vermə, hünerin var, doğ, onda görərsən, uşaqdan nə umarlar. Orada, dağda o niyə veyillənir? Buzovu hövrükləməyə vaxtı yoxdur. Bəs orada nəyə tamaşa edir? Özünün fərsiz valideynlərinə? Onu dünyaya gətirib, sonra da hərəsi baş götürüb bir yana qaçanlarımı? Sənin nə vecinə, sonsuzsan...»

Hətta uzaq məsafədən belə oğlan durbinilə gördü ki, Bekey xalının batıq yanaqları necə bozardı, hirsindən bədəni necə titrəyib əsdi – yəqin bilirdi xalası əvəzini necə çıxacaq – o, ögey anasının üzünə çıxmırdı: «Bəs özün, a kaftar, nə qədər oğul-qız böyütmüsən? Sən kimsən, axı?»

Qalmaqlar təzədən necə başladı.. Nəna yanıb-yaxıldı, özündən çıxdı. Gülcəmal istədi arvadları barışdırsın, dilə tutdu onları, nənəni qucaqlayıb evə aparmağa çalışdı, o isə təzədən qızıxdı, dəli kimi həyətdə o tərəf-bu tərəfə qaçdı. Bekey xala qaynar samovarı götürüb, suyu çalxalana-çalxalana lap qaça-qaça evə apardı. Nəna isə əldən düşüb, kötüyün üstünə çökdü. Hönkür-hönkür ağlayaraq, öz taleyindən acı-acı şikayətləndi. İndi oğlan yaddan çıxmışdı, Allah-talaya, bütün işiqlü dünyaya əl aparırdı. «Mən kiməm? Məndən soruşursan ki, mən kiməm? –Nəna qızlığının ardınca söylənirdi. – Əgər Allahın qəzəbinə keçməseydim, əgər beş körpəmi əlimdən almasaydı, madar oğlum on səkkiz yaşında müharibədə güllə qurbanı olmasaydı, əgər istəklə qocam Tayqara qoyun sürüsüylə birlikdə borana düşüb donmasaydı, mənənim burada, meşə adamları arasında nə əməlim azmışdı. Mən sənin, sonsuzun tayıyam? Məgər mən bu ahl yaşımnda sənin səfeh atan Mö-

münlə yaşayırdımı? Günahım nəydi ki, mənə bu bəlaya salmışan, məlun Allah!»

Oğlan durbini gözündən çəkdi, qəmli-qəmli başını aşağı saldı. «İndi biz evə necə qayıdacağıq? – Astadan o, çantaya dedi. – Bütün Sənəhlər məndə və səfeh buzovdadır. Bir də sənəddir, ay durbini. Sən daim mənə ağ gəmiyə baxmağa çağırırsan. Sənin də təqsirin var».

Oğlan ətrafına boylandı. Hər tərəf dağlar, qayalıq, daşlıq, meşəlik idi. Hündürdən – buzlaqdan irmaqlar bərq vuraraq, səssiz-səmirsiz üzəsağı axırdı, yalnız burada, aşağıda suyun səsi açılır, sanki əbədi olaraq, susmadan çayda hey zümzümə eləmək üçün dilə gəlirdi. Dağlar isə çox nəhəng idi və göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Oğlan bala bu dəm özünü çox kiçik, çox tənha və unudulmuş hiss edirdi. Burada bir o idi, bir də dağlar, hər yanda dağlar, uca dağlar.

Günəş göl tərəfdə qürub edirdi. Havanın istisi azalmışdı. Şərq yamaqlara ilk, qısa kölgələr düşmüşdü. Günəş indi get-gedə aşağı enəcək, kölgələr isə sürünüb aşağı, dağın dibinə düşəcəkdə. Bax, günün bu çağında, adətən, İssık göldə ağ gəmi peyda olurdu.

Oğlan durbini göz yetişən ən uzaq yerə yönəltdi və nəfəsini dərib dayandı. Odur ey! Ani olaraq hər şey yaddan çıxdı; orada, irəlində İssık gölün gömköy ləpələri arasında gəmi peyda olmuşdu. Üzür! Bax, odur ey! Qatarlanmış borulu, uzun, nəhəng, gözəl gəmi. O, sim boyu üzürmüş kimi dümdüz, birbaşa irəli gedirdi. Oğlan tələsik köynəyinin ətəyi ilə şüşəni silib, bir daha okulyarı düzəltdi. Gəmi daha aydın göründü. İndi onun məvlikdə necə yirgəlandığını, arxasınca necə şəffaf köpüklü iz buraxdığını sezmək olurdu. Oğlan gözünü çəkmədən, heyətlə ağ gəmiyə baxırdı. Əgər iqtidarı olsaydı, ağ gəmidən xahiş edərdi ki, lap yaxına üzüb gəlsin, elə gəlsin ki, içindəki adamları da görmək mümkündür olsun. Lakin gəmi bundan xəbərsiz idi. O, yavaş-yavaş, əzəmətlə öz yoluna davam edirdi, haradan gəldiyi, hara getdiyini ballı deyildi.

Gəmi çox üzdü, oğlan isə ona baxa-baxa xeyli fikirləşdi ki, dönüb balıq olacaq, çayla üzüb ağ gəminin yanına gedəcək...

Günlərin birində, ilk dəfə Qarovul dağından İssık gölün göy sinəsində ağ gəmini görərək, onun ürəyi bu gözəllikdən çuşa gəlmişdi, dərhal onda belə qənaət yaranmışdı ki, onun İssık göl matrosu olan atası, məhz bu ağ gəmidə üzür. Və oğlan buna inanmışdı, özü də ona görə ki, ürəyi bunu çox istəyirdi.

O, nə atasını, nə də anasını xatırlayırdı. Onları bir dəfə də görməmişdi. Onlardan heç biri bir dəfə də olsun ona baş çəkməmişdi. Ancaq oğlan yəqin bilirdi: atası İssık göldə matros işləyir, anası isə atasından ayrılandan sonra oğlunu babanın yanında qoyub, şəhərə gəlib. Elə o gedən olub. Dağların o üzünə, göldən o tərəfə, o biri dağların da arxasındakı uzaq şəhərə gedib.

Mömün baba bir dəfə həmin şəhərə kartof satmağa getmişdi. Bir haftə xəbər-ətər olmadı, qayıdandan sonra çay içə-çə Bekey xalaya və nənəyə nəql etmişdi ki, öz qızını, yəni oğlanın anasını görüb. O, iri bir fabrikdə toxucu işləyir. Təzə ailə qurub – iki qızı var, uşaq bağçasına verir, həftədə yalnız bir dəfə görə bilir. Böyük bir binada olur, ancaq kiçik mənzilləri var, elə balacadır ki, tərpnəmək olmur. Həyətdə isə, bazarda olduğu kimi, heç kəs heç kəsi tanımır. Hamı belə yaşayır – evlərinə girən kimi qapını kilidləyirlər. Həmişə, həbsxana kimi bağlıda oturlar. Əri də, deyəsən, şoferdir, küçədə avto-busla adam daşıyır. Səhər saat dördədən gedir, gecə keçəndə gəlir. Onun da işi ağırdır. Babanın dediyinə görə qızı hey ağlayıb, üzr istəyib. Təzə mənzil növbəsində dayanıblar. Nə vaxt alacaqlar, bilinmir. Alanda, əri icazə versə, oğlunu aparacaq yanına. Qocadan xahiş eləyib ki, hələlik gözləsin. Mömün baba ona deyib ki, kifxət eləməsin. Başlıcası odur ki, əriylə dil tapıb dolansın, qalan şeylər yola gedər. Oğlundan da nigaran olmasın. «Nə qədər canım sağdır – oğlanı heç kəsə verməyəcəyəm, ölərəm – Allaha tapşırıram, fərasəti varsa, bir yana çıxar...» Qocanı dinləyən Bekey xala və nənə hərdən köks ötürür, hətta doluxsunub ağlamsınırdılar da.

Bəli, elə o vaxt, çay süfrəsi arxasındaca onlar oğlanın atasından da söz saldılar. Baba eşidib ki, guya onun keçmiş kürəkəni, oğlanın atası, hansısa bir gəmidə matros işləyir və onun da yeni ailəsi, iki, ya üç uşağı var. Evləri liman körpüsünün yanındadır. Deyilənə görə içkini atıb. Təzə arvadı isə hər dəfə uşaqları da götürüb onun pişvazına körpüyə çıxır. Belə çıxır ki – oğlan fikirləşdi, – onlar ağ gəmini, onun gəmisini qarşılayırlar».

Gəmi isə üzür, yavaş-yavaş uzaqlaşdı. Bəyaz, uzun gəmi, bolarını tüstülədə-tüstülədə gölün hamar, mavi səthi ilə sütüydü, özü də balıq-oğlana dönmüş oğlanın ona sarı üzdüyündən xəbərsizdi.

O, elə balığa dönmək istəyirdi ki – bədəni də, quyruğu da, üzgəcləri də, pulcuqları da balığın kimi olsun, təkə başı, nazik boynu, iri pələ qulaqları, cırmaq-cırmaq olmuş burnu isə özününkü olsun. Gözləri də özününkü qalsın. Əlbəttə, onlar indiki kimi olmaqdan başqa, həmçinin balıq gözü kimi də baxa bilsinlər. Oğlanın kirpikləri buzov kirpikləri kimi uzundu, həm də, nədənsə, daim öz-özünə səyriyirdi. Gülcəməl deyirdi ki, qızının kirpikləri onunkulara oxşasaydı, onda lap gözəl olardı! Gözəl niyə olsun? Qız, ya oğlan? Çox vacib imiş! Şəxsən ona gözəl gözlər lazım deyil, ona elə gözlər lazımdır ki, suyun altına da görə bilsin.

O, balığa babanın dəhnəsində dönməliydi. Göz qırpımında dönmüb olar balıq. Sonra dərhal dəhnədən çaya, birbaşa qıvcovlu axına sıçrayar, üzəşəği üzüb gedərdi. Üzə-üzə hərdən bir atlanıb ətrafa baxar; axı həmişə suyun altı ilə üzmək cansızdı olar. O, qırmızı gilli dərin yarğanı, daşaltı qayaları, burunları, dağları, meşələri arxada buraxıb, iti axan çayla üzüb gedirdi. O, sevimli daşlarından ayrılır-

dı: «Əlvida, «Xıxımış dəvə», əlvida, «Canavar», əlvida, «Yəhər», əlvida, «Tank». Məntəqənin yanından keçəndə o, sıçrayıb sudan çıxacaq, üzgəci ilə babasına əl eləyəcək. «Əlvida, baba, tezliklə qayıdaram». Baba bu möcüzədən çəşib qalar, nə edəcəyini bilməzdi. Nənə də, Bekey xala da, Gülcəməllə qızı da – hamısının ağzı açılı qalardı. Harda görünüb ki, baş insan başı olsun, bədən balıq! O isə üzgəcini havada yellədir: «Əlvida, mən üzüb gedirəm. İssık gölə, ağ gəminin yanına. Matros atam oradadır». Baltek, yəqin sahil boyu götürüləcək. Axı it heç vaxt belə şey görməyib. Əgər Baltek birdən özünü suya atmaq istəsə, o qışqıracaq: «Olmaz, Baltek, olmaz! Batarsan!» Özü isə üzəcək. Asma körpünün urazları altından keçəcək, sonra dar sahillərin arasından adlayaraq, qıcıldayan dərənin içi ilə düz İssık gölə üzüb gedəcək.

İssık göl isə əməlli-başlı dənizdir. İssık gölün sinəsi ilə üzəcək, bu dalğa mənim, o dalğa sənin, nəhayət, gəlib ağ gəmiyə qovuşacaq. Salam, ağ gəmi, mənəm ey! O, gəmiyə belə deyəcək. Həmişə durbinlə sənə baxan mən idim. Gəmidəki adamlar heyrətlənər, möcüzəyə baxmaq üçün axışib gələrdilər. O zaman o öz matros atasına deyəcək: «Salam, ata, mən sənin oğlunam. Mən üzüb sənin yanına gəlmişəm». – «Sən hardan mənim oğlum oldun? Sən yarılmaq-yarınsansan!» – «Sən məni yanına, gəmiyə qaldır, mən dönüb sənin oğlun olaram» – «Qərİbədİr! Yaxşı, gəl görək». Atası tor atıb, onu sudan çıxaracaq, göyertəyə qaldıracaq. Orada o dönüb olacaq özü. Sonra isə, sonra...

Sonra ağ gəmi üzüb yoluna davam edəcək. Oğlan atasına bildiklərinin hamısını barədə, başına gələnləri danışacaq. Qoyunda yaşadığı dağlar haqqında, həmin o daşlar barədə, çay və meşə qoruğu barədə, balıq kimi gözüaçıq üzməyi öyrəndiyi baba dəhnəsi haqqında...

Əlbəttə, Mömün babanın yanında günlərinin necə keçdiyi barədə danışacaq. Qoy atası güman eləməsin ki, əgər ləqəbini Qıvrıq Mömün qoyublarsa, deməli, o, pis adam olar. Babanın tayı-bərabəri yoxdur, babaların ən yaxşısıdır. O heç biclik bilmir, buna görə də hamı ona güldür. Orozqul əmi isə, hələ bir qoca kişinin üstünə çıxmırdı! Hətta adamların yanında da babanın üstünə qışqırdığı olub. Baba isə öz haqqını tələb eləmək əvəzinə, bunları Orozqula keçir, hətta onun əvəzinə meşədə işləyir, onun təsərrüfat işlərini görür. Hə, orada nə iş var axı? Orozqul əmi sərxoş gələndə. Hə, o viedansızın üzünə tüpürmək əvəzinə, baba onun qabağına yüyürür, atdan düşürdü, evə aparıb çarpayılıya uzandırır, üşüməsin, başı ağrımasının deyə üstünü kürkə örtür, atın isə yəhərini alır, qaşovlayır və yem verir. Bunun hamısını ona görə eləyir ki, Bekey xala sonsuzdur. Niyə belə eləyir, ata? Belə yaxşı olmaz – doğmaq istəyirdən, doğ, istəmirsən, lazım deyil. Orozqul əmi Bekey xalamı döyəndə babanın yazığı gəlir. Babanın özünü döysə, ondan yaxşı olardı. Bekey xala qışqıranda, o elə əzab çəkir, elə əzab çəkir ki. Əlindən nə gəlir? Qızına kömək etmək istəyəndə, nənə qoymur: «Sən qarışma, – deyir, –

özləri ayırd edərlər. Qoca kişisən, sənin nə işin var? Sənin arvadın ha deyil, qaxıl, otur yerində». – «Axı, qız mənimkidir!» Nənə isə: «Uzaqda yaşasan, qonşu olmasaydın, eviniz yan-yanı olmasaydı, nə edərdin? Hər dəfə onları aralaşdırmaq üçün ordan bura at qovacaqdın? Bundan sonra sənin qızını kim evində saxlayardın!»

Nənə deyirəm ha, – o sən görən nənə deyil. Ata, yəqin heç sən onu tanımırsan da. Başqa nənədir. Mən balaca olanda doğma nənəm öldü. Sonra bu nənə gəldi. Bizdə havadan baş çıxarmaq olmur axı – gah aydın, gah da dumanlı olur, gah yağış yağır, gah da dolu. Nənə də belədir, dəymədişərdi, baş açmaq olmur. Gah məhribandır, gah qəzəbli, gah da heç nə ondandır, nə bundan. Hirsələnəndə bizi cana gətirir. Babamnan mən susuruq. Qarı deyir ki, yadı nə qədər yedirt, içirt, ondan xeyir görməzsən. Ata, mən axı yad deyiləm. Mən həmişə babamnan bir yerdə olmuşam. O özü yaddır, sonradan bizim yanımıza gəlib. Üstəlik, hələ məni də yad adlandırır.

Qışda qar boğazımadaq çıxır. Bilirsən necə tar qağlayır! Meşəyə ancaq boz at Alabaşın belində getmək olar, o, qar qalaqlarını döşüylə yarar. Güclü də küləklər əsir, ayaq üstə durmaq olmur. Göldə dalğa qalxanda, sənin gəmin ləngər vuranda – onda bil ki, gölü bizim San-Taş küləyimiz yırgalayır. Babam danışır ki, çox zamanlar bundan əvvəl, düşmənlər bu torpağı tutmaq istəyib. Onda bizim San-Taşdan elə külək əsib ki, düşmənlər yəhərdə tab gətirə bilməyiblər. Atdan eniblər, piyada da getmək mümkün olmayıb. Külək üzlerini qaçıdır ələyib. Dönüblər, dal-dalı gediblər, külək arxadan çırpıb, yan-yөрələrinə baxa bilməyiblər, dayana bilməyiblər, külək hamısını İssık gölə töküüb, bir nəfər də qalmayıb. Bax, belə olur. Biz, bax, belə bir küləkli yerdə yaşayırdıq! O, biz tərəfdən əsməyə başlayır. Bütün qışı çayın o tayındakı meşədə külək vuyıldayır, uğuldayır, inildəyir. Çox dəhşətli olur.

Qışda meşədə iş o qədər də çox olmur. Qışda bizim tərəflərdə adam yaşamır, yayda köçlər daşınanda hara, onda hara. Yayda böyük otlaqda sürülərin, ilxıların gecələməsini çox xoşlayıram. Doğrudur, obaşdan yola düşüb dağlara sarı üz tuturlar. Lakin onlar gələndə çox yaxşı olur... Onların uşaqları və atları yük maşınlarında gəlirlər. Yük maşınlarında dəyələr və başqa şeylər də daşıyırlar. Bir az yır-yığış edəndən sonra babamla gedirik görüşməyə, hamısı ilə əl tuturuq. Mən də əl verirəm. Babam deyir ki, yaşca kiçik həmişə birinci olaraq əl uzatmalıdır. Kim əl vermirsə, o, adamlara hörmət eləmir. Sonra babam deyir ki, yeddi adamdan biri peyğəmbər ola bilər. O çox nəcib, ağıllı adam olur. Kim ona əl verib görüşsə, bütün ömrü boyu xoşbəxt yaşayır, mən də deyirəm: – Elə işə niyə o peyğəmbər peyğəmbərliyini bildirmir ki, hamımız əl verib onunla görüşək. – Babam gülür: – İş də burasındadır, – deyir, – peyğəmbər özü də bilmir ki, o peyğəmbərdir – o, adi bir adamdır. Yalnız quldur

bilir ki, o, quldurdur. Bunlardan baş açmıram, utansam da həmişə adamlarla salamlayıram.

Babamla çəməne gələndə utanmıram.

Babam deyir: «Ata-baba yaylağınə xoş gəlibsiniz! Mal-qaranı, adamları yerbəyər eləmisinizmi, uşaqları rahatlamısınızmi?– Mən ancaq əl verib görüşürəm. Babamı hamı tanıyır, o da hamı ilə tanışdır. Onun üçün xoş keçir. Onun öz söz-söhbəti var: gəlmələri sorğu-suala tutur, bizim güzəranımızdan danışır. Mən isə bilmirəm uşaqlara nədən danışım. Sonra başlayırıq gizlənpaç, dava-dava oynamağa – oyun qurtarandan sonra da dağılımaq istəmirsən. Kaş həmişə yay olaydı, kaş həmişə uşaqlarla çəməndə oynayırdıq!»

Biz oynayırdıq, tonqallar yandırılır. Ata, sən elə bilirsən ki, çəməndən tonqaldan işıqlanır? Qətiyyəyən yox! Yalnız alovun yan-yörəsi işıqlanır, kənardan isə qabaqından da qatı qaralıq olur. Biz isə dava-dava oynayırdıq, qaralıqda gizlənirik, həmlə edirik; elə bil lap kinodasan. Komandirsənsə, hamı sənə qulaq asır. Komandır olmaq, yəqin çox yaxşıdır.

Sonra dağların arxasından Ay doğur. Aydınlıqda oynamağın ayrı ləzzəti var, ancaq baba məni aparır. Biz çəməndən, kolluqdan keçib evə gedirik. Qoyunlar sakitcə yatıb. Atlar ətrafda otlayır. Biz gedə-gedə qulağımıza səs deyir – kimsə məni oxuyur. Cavan çobandır, kim bilir, bəlkə də, yaşlı çobandır. Babam məni saxlayır: «Qulaq as. Belə məhniyi həmişə eşitmək olmur». Biz dayanıb qulaq asırıq. Babam köksünü ötürür. Başını məhniyi ahəngində tərpədir.

Babam deyir ki, keçmiş zamanlarda bir xan o biri xana əsir düşübmiş. Həmin bu xan əsir xana belə deyib: «Mənim yanımda qul olmaq istəyirsənsə qal, ya da ən böyükdən arzunu yerinə yetirib, səni öldürəcəyəm». O birisi fikirləşib deyir: «Qul olmaq istəmirəm. Yaxsısı budur, məni öldür, ancaq öldürməmişdən mənim vətənimdən kim olsa, bir çoban çağırtdır bura». – «Nəyinə lazımdır?» – «Ölüm-qabağı onun məhniyi dinləmək istəyirəm». Babam deyir: doğma məhniyi üçün adamlar həyatlarından keçirlər. Kaş görəydim onlar necə adamlardır. Çox güman iri şəhərlərdə yaşayırlar?»

«Məhniyi dinləmək yaxşıdır, eləmi? – Babam pıçıldayır. – İlahi, necə məhniyi oxuyurdular!..»

Bilmirəm heç niyə babama belə yazığım gəlir, onu elə çox istəyirəm ki, istədiyimdən ağıllığımı gəlir.

Səhər tezdən çəməndə heç kəs gözə dəymir. Qoyunları və atları sürüb dağlara sarı aparıblar, bütün yayı orada qalacaqlar. Onlar gələndən sonra başqa kolxozlardan köçlər gəlir. Gündüzlər dayanmırlar, ötüb keçirlər. Gecələr isə çəməndə köç düşür. Babamla mən gedirik onlarla görüşməyə. Babam adamlarla görüşməyi çox sevir, mən də ondan öyrənmişəm. Bəlkə bir vaxt çəməndə əsl peyğəmbərlə də görüşəcəyəm...

Qışda Orozqul əmi ilə Bekey xala şəhərə, həkimə gedirlər. Deyirlər, həkim kömək edə bilər, elə darman verər ki, uşaq doğular. Ancaq nənə həmişə deyir ki, yaxşısı budur, pirə getsin. Pir dağların o üzündədir, pambıq əkilən yerdə. Hə, orada düzənlikdə, lap çölün düzündə, adamın ağına gəlməyən bir yerdə bir Süleyman dağı var, müqəddəs dağdır. Əgər onun ətəyində qara qoyun kəssən və Allaha dua etsən, dağa tərəf gedə-gedə sidqlə hər addımda yalvarıb-yaxarib, ondan imdad istəsən, rəhmi gələr və uşaq verər. Bekey xala çox istəyir ki, oraya, Süleyman dağına getsin. Orozqul əminin isə o qədər ürəyindən deyil. Uzaqdır. «Çoxlu pul lazımdır, – deyir, – gərək təyyarə ilə gedəsən, dağın o üzündədir. Təyyarəyədək hələ nə qədər yol getməlisən, bu da pul istəyir...»

Onlar şəhərə gedəndə, məntəqədə lap yalqız qalırdı. Bir biz oluruq, bir də qonşularımız – Seyidməh əmi, arvadı Gülcəmal və onların balaca qızı. Vur-tut bu qədər adam.

Axşamlar, işi qurtarandan sonra, babam mənə nağıl danışır. Bilirəm, bayırda qaranlıqdır, göz-gözü görmür, şaxta iliyə işləyir. Acı külək əsir. Lap nəhəng dağlar belə həmin gecələrdə eymənir, biri-birinə sığınub bizim evə, pəncərəmizdən düşən işıqlara pənəh gətirirlər. Bundan həm vəhimbəliyəm, həm də fərəhlənirəm. Mən azman olsaydım, əynimə azman kürkü geyib evdən çıxardım. Üzümün o dağlara tutub, ucadan deyərdim: «Dağlar, qorxmayın! Mən buradayam. Mən nə küləkdən, nə zülmətdən, nə tufandan qorxuram, siz də qorxmayın. Öz yerinizdə dayanın, bir yerə yığışmayın». Sonra mən qar tıqlarını yarıb gedərdim, çaylardan adlayardım, gəlib çıxardım meşəyə. Axı gecələr meşələrdə ağaclar da qorxurlar. Onlar təkdirlər, həyanları yoxdur. Çılpaq ağaclar soyuqdan titrəyirlər, daldalanmağa yerləri yoxdur. Mən meşədə gəzərdim, hər ağacın gövdəsinə əl vurub ürəkəndirərdim ki, qorxmayın. Yəqin, baharda göyerməyən ağaclar məhz o ağaclardır ki, onlar qorxudan donublar. Sonra biz bu qurumuş ağacları qırıb odun eləyirik.

Babam mənə nağıl danışanda, mən bütün bunlar haqqında düşünürəm. O, uzun-uzadı nağıl deyəndir. Cürbəcür nağıllardır – gülməli də var, xüsusən Cırdan Çıpalaq nağılı çox gülməlidir. Yalquzaq canavar bədbəxtlikdən oğlanı udur. Yox, əvvəlcə dəvə deyir onu, Çıpalaq yarpaqların altında yuxuya gedibmiş, dəvə də orada veyillənirmiş, yarpaq-yurpaq qatışığı onu da ötürür içəri. Buna görə də deyirlər: dəvə yediyini bilməz. Çıpalaq qışqırır, köməyə çağırır. Qocalar sevimli Çıpalağı xilas etmək üçün dəvəni kəsməli olurlar. Yalquzaq canavarın başına ondan da qəribə macərə gəlib. O da səfəhliyinin ucbatından Çıpalağı udub. Sonra da acı-acı göz yaş axıdıb. Yalquzaq Çıpalağa rast gəlir: «Əl-ayağıma dolaşan bu böcək nədir? Bircə anda mən səni hopp eləyib udaram». Çıpalaq isə deyir: «Canavar, mənimlə işin olmasın, yoxsa səni itə döndərəm». – «Ha, ha, – canavar qəhqəhə çəkib gülür, – bu harda görünüb ki, canavar

dönüb it ola! Ədəbsizliyinə görə mən səni yeyəcəm». Və onu udur. Udur və udduğunu da yaddan çıxarır. Bu gündən də o, canavar macərəsindən məhrum olur. Elə ki, canavar qoyunlara yaxın gəlir, Çıpalaq onun qarnında çığırır: «Ey, çobanlar, yatmayın! Mənəm, boz qurdam, qoyunlarınızı daşıyıb aparacağam!» Canavar bilmir neyləsin. Yan-yörəsini gəmirir, özünü yerə cırpır, eşələnir. Çıpalaq isə susmur: «Ey, çobanlar, gəlin, mənə izişdirin, dərimi soyun». Çobanlar dəyənəklə canavarın üstünə cumurlar, canavar da qaç ki, qaçasan. Çobanlar heyrət içində onu qovurlar. Yalquzağın başı xarab olub, nədir; özü qaçır, özü də bağırır: «Tutun mən!» O zaman yalquzaq götürülüb aradan çıxır. Lakin bununla vəziyyəti yaxşılaşdır. Hara baş vurursa, Çıpalaq onun işini korlayır. Hər yerdən onu qovalayırlar, hər yerdə onu ələ salırlar. Aclıqdan canavar əldən düşür, bir dəri qalır, bir sümük. Dişləri dişlərinə dəyib saqqıldayıp, zingildəyir: «Bu nə cəzadır çəkirm? Özüm özümə düşməyən kəsilmişəm. Qoca yaşında başım xarab olub, ağılım itirmişəm». Çıpalaq isə onun qulağına pıçıldayıp: «Təşmatgilə qaç, onun qoyunları kökdür. Baymatgilə qaç, onun itləri kardir. Ərmətgilə qaç, onun çobanları yatıb». Canavar isə yerə oturub ağılır, sızlayır: «Heç yana getməyəcəm, yaxşısı budur, gedim birisinin qapısında it olum...»

Doğrudan da, ata, gülməli nağıldır? Babamın başqa nağılları da var, qüssəli, dəhşətli, kədərli. Mənim ən çox sevdiyim Buynuzlu ana maral haqqındakı nağıldır. Babam deyir ki, İssık göldə yaşayan hər bir kəs bu nağılı bilməlidir. Bilməmək günahdır. Ata, bəlkə sən onu bilirsen? Babam deyir ki, hər şey gerçəkdir. Bu, vaxtilə olmuş işdir. Deyir ki, hamımız Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq. Mən də, sən də, başqaları da...

Bax, qışda biz belə yaşayırıq. Qış uzun sürür. Əgər babamın nağılları olmasaydı, qışda mən çox darıxdım.

Baharda isə biz tərəflər yaxşı olur. Havalər yaxşıca qızanda çobanlar yenə dağa gəlirlər. Bu zaman biz dağlarda yalnız qalmırıq. Amma çayın o tayında, bizdən o tərəfə kimsə olmur. Orada yalnız meşə var, bir də meşədəkilər. Biz ona görə məntəqədə yaşayırıq ki, heç kəsin ayağı ora dəyməsin, heç kəs bir budağa da əl vurmasın. Bizlərə, hətta alim adamlar da gəlmişdilər. İki arvad idi, ikisi də şalvar geymişdi, bir qoca kişi və bir də cavan oğlan. Oğlan onların tələbəsi idi. Düz bir ay qaldılar. Ot, yarpaq, budaq toplayırdılar. Onlar dedilər ki, bizim San-Taşda olan meşələrdən yer üzündə çox az qalıb. Demək olar, heç yoxdur. Ona görə də meşədəki hər bir ağacı qoruyub saxlamaq lazımdır.

Mən də elə bilirdim ki, babam hər ağacın üstündə elə-belə əsir. Orozqul əmi şam ağaclarını tirlik üçün bağışlayanda qocanın acığı gəlir.

III

Ağ gəmi üzüb uzaqlaşdı. Durbinlə onun borularını ayırd eləmək olmurdu. Tezliklə o gözdən itəcəkdi. Vaxt çatmışdı, oğlan atasının gəmisində üzməyinin axırını uydurmaliydi. Hər şey yaxşı gəlmişdi, bircə axırını düşünüb tapa bilmirdi. O dönüb balıq olmağı, çayla üzüb gölə getməyi, ağ gəmiylə rastlaşmağı, atası ilə görüşməyi asanlıqla təsəvvürünə gətirirdi. Atasına danışıqları da özü-özlüyündə yaxşı idi. Ancaq sonrası düz gəlmirdi. Elə ona görə ki, məsələn, sahilə yaxınlaşırlar. Gəmi görpüyə yan alır. Matrosalar sahilə düşməyə hazırlanırlar. Dağılışıb öz evlərinə gedəcəklər. Atası da evə getməlidir. Arvadı ilə iki uşağı onu görpüdə gözləyir. Bəs neyləsin? Atası ilə getsin? Atası onu özü ilə aparacaqmı? Əgər aparsa, arvadı ondan soruşar: «Bu kimdir, hardan gəlib, nə işi var?» Yox, yaxşısı budur getməsin...

Ağ gəmi isə hey uzaqlaşır, güclə gözə görünən bir nöqtəyə çevrilirdi. Günəş də suyun üstünə çökürdü. Durbində gölün gözqamaşdıran al-bənövşəyi səthi bərq vururdu.

Gəmi getdi, gözdən itdi. Qərz, ağ gəmi haqqında nağıl da bitdi. Evə getmək lazımdır.

Oğlan cantanı yerdən qaldırdı, durbini qoltuğunda sıxdı. Dağdan cəld endi, yamacda sappa-suppa vurdu. Evə yaxınlaşdıqca, ürəyi həyəcanla döyünürdü. Buzovun çəynədiyi paltar üçün cavab verməliydi. İndi cəzadan başqa heç nə barədə fikirləşmirdi. Oğlan tamamilə ruhdan düşməmək üçün çantaya dedi: «Sən qorxma. Bizi danlayacaqlar. Axı, mən qəsdən eləməmişəm. Buzovun qaçdığını bilmirdim. Tutalım peysərimə bir kötək illədirəcəklər. Dözərəm. Səni döşəməyə tullasalar, qorxma. Axı, sən sınımayacaqsan ki, çantasın. Bax, əgər durbin nəninin əlinə keçsə, onda vay halına. Biz əvvəlcə durbini mərkədə gizlədərik, sonra evə gedərik...»

O belə də elədi. Kandarı keçib içəri girmək qorxulu idi.

Lakin evdə müəmmalı bir sükut vardı. Həyətdə elə sakitlik idi, kimsə gözə dəymirdi, sanki insanlar buranı tərk edib getmişdilər. Demə, Bekey xalanı yenə əri döyübmüş. Yenə də Mömün baba səfehəlməmiş kürəkəni sakitləşdirməli olmuşdu, yenə də qoca yalvarıb-yaxarır, Orozqulun biləyindən sallayır və bütün rüsvayçılığı – qızının döyüldüyünü, əzişdirildiyini görür, ah-fəğanını, Orozqulun, doğma ata yanında qızını necə alçaq söyüşlərlə söyüldüyünü eşidirdi. Onu necə sonsuz qancıq, qısır eşşək və başqa iyrənc sözlərlə təhqir edirdi.

Və onu da eşidirdi ki, qızı necə vəhşi bağırtı ilə, dəli kimi qışqıraraq öz taleyinə nifrən yağdırırdı. «Mənim nə təqsirim var, Allah məni övladdan məhrum edib!.. Yer üzündə qoyun kimi balalayan nə qədər arvad var, mən isə göylərin lənətinə gəlmişəm. Niyə? Neyni-

rəm bu cür həyatı? Yaxşısı budur, öldür məni, qansız! Gəl, vur, vur!..»

Qoca Mömün dərddli-dərddli küncdə oturmuşdu, nəfəsi güclə gəlib-gedirdi, göz qapaqlarını qapamışdı, dizinin üstünə qoyduğu əlləri isə titrəyirdi. Onun rəngi büsbütün qaçmışdı.

Mömün nəvəsinə baxdı, heç nə demədi, yenidən yorğun-yorğun gözünü örtüdü. Nənə evdə yoxdu. O, Bekey xalanı əri ilə barışdırmaq üçün getmişdi, evlərini səliqəyə salırdı, sınımış qab-qacağı yığırdı. Bax, nənə belə adamdır. Orozqul arvadını döyəndə, nənə özü də qarışmır və babanı da qarışdırmağa qoymur. Dalaşib qurtardıqdan sonra özü gedib dilə tutur, sakitləşdirirdi. Bunun üçün də sağ olsun.

Oğlanın hamıdan çox qocaya yazığı gəlirdi. Hər dəfə belə olanda az qala qoca ölüb, ölümdən qayırdı. O, kar adamlar kimi gündə oturur, heç kəsin gözünə görünmək istəmirdi. Fikrindəkiləri ürək qızdırıb, bir insan oğluna deməzdi. Belə anlarda Mömün fikirləşirdi ki, daha qocalıb, madar bir oğlu vardı, o da müharibədə həlak oldu. İndi heç kəs onun barəsində heç nə bilmir, heç kəs onu xatırlamır. Oğlu dursaydı, bəlkə də, taleyi belə gətirməzdi. Mömün ömürlük birgə həyat sürdüyü mərhum arvadının xiffətini ələyirdi. Lakin ən böyük bədbəxtlik o idi ki, qızları xoşbəxt deyildilər. Kiçik qızı nəvəsinin onun üstünə atıb səhərə getmişdi və orada tək bir otaqda böyük külfət içində başı bəlalər çəkirdi. O biri qızı da burada Orozqulun əzab-ışğancasına düşüb olub. Qoca onun yanında olsa da, qızının xətrinə hər şeyə dözsə də, analıq sədəti ona nəşib olmayıb ki, olma-yıb... Gör neçə ildir ki, Qrozqulla yaşayır. Onunla yaşamaqdan zinhara gəlib, ancaq acı nədir?.. Sonra nə olacaq – günün birində yıxılıb ölək, başı gora titrəyir – o zaman bədbəxt qızı neyləyəcək?

Oğlan tez-tələsik bir fincan qatıq içdi, bir parça kökə yedi və səssiz-səmirsiz pəncərənin qabağında dayandı. Lampanı yandırmadı, babasını narahat eləmək istəmədi ki, qoy oturub fikirləşsin.

Oğlan da özü barədə fikirləşirdi. O, anlaya bilmirdi ki, Bekey xala ərinin nəyə görə könlünü araqla alır. Əri onu yumruqlayır, bu da sonra gedib ona üstəlik yarım litr tapıb gətirir...

Eh, Bekey xala, Bekey xala! Əri neçə kərə onu ölümcül edib, o da elə hey onun təqsirindən keçir. Mömün baba da həmişə onu əfv edir. Nəyə görə? Belə adamları bağışlamaq lazım deyil. O, yaramaz, nadürüst adamdır. O burda heç kəsə lazım deyil. Onsuz da keçinirik.

Qaynar uşaq təxəyyülü oğlanın aləmində ədalətli cəzanın canlı şəklini çəkmişdi. Onlar hamılıqla bu şişman, bəd-heybət, çirkin Orozqulun üstünə cumur, çəkib onu çayın kənarına aparırlar. Sonra isə, əl-ayağından tutub yırğalayaraq, çayın lap gur yerinə tullayırlar. O isə Bekey xalaya və Mömün babaya yalvararaq bağışlanmasını xahiş edirdi. Axı, o, balıq ola bilməz...

Oğlan özünü yüngül hiss etməyə başladı. Hətta təsəvvürünə gətirəndə ki, Orozqul çayda necə çapalayır, məxmər şlyapası onunla yanbayan necə axıb gedir, ona gülməli göründü.

Lakin çox təəssüf ki, yaşlılar oğlanın ədalətli bildiyi kimi hərə-kət etmirdilər. Onlar hər şeyi əksinə edirdilər. Orozqul evə yenə sərxoş gəlir. Onu elə qarşılayırdılar ki, guya arada heç nə olmayıb. Baba atının başını tutur, arvadı qaçaraq çay qoyur. Guya ki, hamısı elə onun yolunu gözləyirmişlər. O isə başlayır özünü naza qoymağa. Əvvəlcə kədərlənir, ağlayır. Axı niyə də belə olaydı. Hər bir kəsin, lap əl verməyə də layiq olmayan adama – oxşamazın ürəyi istədiyi qədər uşağı var. Beş, hətta on. Orozqulun onlardan nəyi əskikdir? Onun nəyi çatmır? Bəlkə vəzifəsi yoxdur? Allaha şükür ki, meşə qoruğunun baş atlı gözetçisidir! Yoxsa o, avara-sərgərdanın birisidir? Bax, qaraçıların uşağı çoxdur, qaraçı balalarının əlindən tərpanmək olmur. Bəlkə onun adı-sanı yoxdur, hörmət-izzət sahibi deyil? Hamısı var. Hər şey qazanıb. Altında yəhərli atı, əlində qamçısı, hörmətlə pişvazına çıxırlar. Bəs nəyə görə onun tay-tuşları öz oğlanlarına toy eləsinlər, o isə belə? Oğulsuz, övladsız kimdir axı o?

Bekey xala da ağlayır, bir yerdə qərar tuta bilmir; ərinin könlünü birtəhər almaq istəyir. Gizlətdiyi yarım litri gətirir. Dərddən özü də içir. İç ki, içsən, sonra Orozqul vəhşiləşir və bütün qəzəbini arvadının üstünə töküür. O da ərinin təqsirindən keçir. Baba da bağışlayır. Heç kəs Orozqulun qabağında durmur. Ayılır, səhər görür ki, gözlərinin altı tuluqlu arvadı onun üçün çay dəmləyib. Baba da onun atına yulaf verib, yəhərləyib. Orozqul çayını içir, atını minir – yenə də o, San-Taş meşələrinin rəisi, sahibidir. Heç kəsin isə ağılına gəlmir ki, Orozqul kimisini çaya atmaq vaxtı çoxdan çatıb...

IV

Qaranlıq düşmüşdü. Gecə qapını almışdı.

Oğlana ilk məktəbli çantası alındığı gün belə başa çatdı. O, yatmağa hazırlaşanda, çanta üçün düşünüb yer tapa bilmədi. Nəhayət, onu böyrünə, başın yanına qoydu. Oğlanın hələ xəbəri yoxdu, sonra biləcəkdə ki, sinfin yarısının belə çantası var imiş. Bundan da heç vəchlə pərt olmayacaqdı, onun çantası çox qeyri-adi, tamamilə başqa cür çanta olaraq qalacaqdı. O, bunu da bilmirdi ki, ufacıq həyatında onu yeni hadisələr gözləyir və bir gün gələcək o, işıqlı dünyada tək-tənha, yalnız bircə çanta ilə qalacaq. Buna da bəis Buynuzlu ana maral haqqında sevimli nağılı olacaqdır.

Elə bu gecə həmin nağılı bir daha dinləməyi o çox istərdi.

Qoca Mömün bu əhvalatı özü də xoşlayırdı və onu elə nəql eləyirdi ki, elə bil hamısını şəxsən görmüşdü: köksünü ötürə-ötürə,

ağlaya-ağlaya, öz ələmindəkilər barədə düşünə-düşünə, susaraq danışdı.

Lakin babasını narahat etməyə oğlanın cəsarəti çatmadı.

O, başa düşürdü ki, babasının dərdi indi nağıl dərdi deyildi. «Biz başqa bir vaxt ondan xahiş edərək, – oğlan çantaya dedi. – İndi mən Buynuzlu ana maral haqqında, babam danışan kimi, hər şeyi sözbəsöz sənə nəql edəmə. Və elə astadan söyləyəcəyəm ki, heç kəs eşitməsin, amma sən dinlə. Mən hər şeyi kinodakı kimi danışmağı və görməyi xoşlayıram. Babam deyir ki, bunların hamısı gerçəkdir. Belə olub...»

Bu əhvalat çox qədim zamanlarda baş verib. Uzaq-uzaq keçmişlərdə yer üzündə meşələr otlardan və bizim diyarda su qurudan çox olanda dərin, sərin sulu bir çayın sahilində qırğız tayfası yaşayırmış. O çayın adı Enesay imiş. O buralardan çox-çox uzaqda, Sibirə axıb gedir. Atla oraya üç il, üç aylıq yol imiş. İndi isə bu çayın adı Yeni-seydir, o zaman isə Enesay deyərmişlər ona. Buna görə belə də nəg-mə oxuyarmışlar:

Səndən enli bir çay varmı, Enesay?

Səndən əziz məkan varmı, Enesay?

Səndən dərin bir dərd varmı, Enesay?

Səndən azad, söylə, varmı, Enesay?

Səndən enli bir çay yoxdur, Enesay.

Səndən əziz məkan yoxdur, Enesay.

Səndə ağır başqa dərd yox, Enesay.

Səndə azad azadlıq yox, Enesay...

Bax, belə çay imiş Enesay.

O zaman Enesayda cürbəcür xalqlar olub. Güzəranları çox ağır keçirmiş, çünki daim ədavət aparırmışlar. Qırğız tayfasını çox düşmənlər dövrəyə albmış. Gah biri, gah o biri hücum edirmiş, gah da qırğızlar başqalarına basqın edir, mal-qarasını qovub aparır, olacaqlarını yandırır, adamlarını qırırırmışlar. Qabaqlarına gələnə öldürür, heç kəsə aman vermirlərmiş. Zəmanə belə olub. İnsanın insana heyfi gəlmir. İnsan insanı qırır. Bir vaxt gəlir ki, əkin əkməyə, mal saxlamağa, ov ovlamağa adam qalmır. Soyğunçuluqla dolanmaq daha asan olur – gəldi, öldürdü, qarət elədi. Ölümə ölümlə, qana qanla cavab vermək gerek idi. Qan su yerinə axıdılırdı. Adamlar başlarını itirmişdilər. Düşmənləri barışdıran kimsə yoxdu. Ən ağıllı, ən fərəsetli o kəs idi ki, düşməni qəflətən yaxalasan, yad tayfanı son nəfərinədək qırsın, sürüləri, var-dövləti yığıb aparsın.

Tayqada qərribə bir quş peyda olmuşdu. Gecələr sübhədək budaqdan-budağa qonub iniltili insan sədası ilə oxuyur, ağlayır, deyirdi: «Fələkət olacaq! Böyük fələkət olacaq!» Elə də oldu, o dəhşətli gün gəlib çatdı.

Həmin gün Enesay sahilindəki qırğız tayfası öz qocaman başçısını dəfn edirdi. İgid batır Külçə neçə illər el atası olmuşdu, çoxlu-çoxlu yürüşlər etmiş, vuruşlarda qılınc oynatmışdı. Döyüşlərdən salamat çıxmışdı, lakin əcəl onun gəlib haqlamışdı. Tayfa iki gün hüsr keçirdi, üçüncü gün batırı torpağa tapşırmağa oldu. Qədim adətə görə başçının cəsədini son mənzilə Enesayın sıldırımını, sət uçu-ruumlu sahili ilə aparmalı idilər ki, mərhumun ruhu ana çay Enesayla vidalaşsın. Axı «ene» – ana, «say» isə axın, çay deməkdir. Belə edirlər ki, onun qəlbi son dəfə Enesay haqqında nəğməni oxusun.

*Səndən enli bir çay varmı, Enesay?
Səndən əziz məkan varmı, Enesay?
Səndən dərin bir dərd varmı, Enesay?
Səndən azad, söylə, varmı, Enesay?*

*Səndən enli bir çay yoxdur, Enesay,
Səndən əziz məkan yoxdur, Enesay.
Səndən ağır başqa dərd yox, Enesay,
Səndən azad azadlıq yox, Enesay...*

Dəfn təpəsində açıq qəbrin önündə, batırı başları üstünə qaldıraraq, dünyanın dörd tərəfini ona göstərməli imişlər: «Bax, bu sənin çayın. Bax, bu sənin səman. Bax, bu sənin torpağın. Bax, bu da biz – səninlə eyni kökdən törəyənlər. Biz hamımız səni yola salmağa gəlmişik. Rahat yat». Qədimdən qalmış adətə görə igidin qəbri üstünə sal daş qoyarmışlar.

Dəfn günü tayfanın bütün yurtları sahil boyu cərgə-cərgə düzülərmişlər ki, hər bir ailə öz heyət-bacasında dayanıb batırıla vidalaşsın. Onun cənəzəsini basdırmağa aparanda, ağ hüzn bayrağını torpağa sarı əyib, ağı deyib ağlayır, sonra da camaata qoşulub o biri alaçağa sarı gedirlər, orada da oxşayıb ağlayırlar və ağ hüzn bayrağını sallayırlar, beləliklə, yol başa çatanaqədər, lap dəfn təpəsində də vidalaşma davam edirdi.

Həmin gün səhərdən Günəş öz gündüz səfərinə başlayanda bütün hazırlıq işləri başa çatmış olurdu. Belə ki, ağac ucuna taxılmış at quyruğundan ibarət hakimiyyət rəmzi – boncuqları və batırın döyüş əsləhəsi olan qalxan və nizə bayıra çıxarılırdı. Atının belinə matəm örtüyü salınırdı. Karnayçılar öz karnaylarını, dobulbasçılar da öz dobulbaslarını sazlayıb gözləyirdilər və elə çalacaqdılar ki, tayqa lərzəyə gəlsin, quşlar dəstə ilə havaya qalxsınlar və mərəkə, hay-küy qoparsınlar, vəhşi heyvanlar bağıra-bağıra cəngəlliyə qaçsınlar; otlar yerə yatsın; dağlar uğuldayıb əks-səda versin, dağlar qorxudan diksinsin. Ağıcı qadınlar saçlarını aqıb tökmüşdülər ki, igid Kölçönü oxşayıb ağlasınlar. Cikidlər bir dizi üstə çökmüşdülər ki, onun cənəzəsini güclü çiyinlərinə qaldırsınlar. Hamı hazırdı, batırın cənəzəsinin götürülməsinə müntəzir idi. Meşəyanı açıqlıqda eh-

san üçün doqquz baş qurbanlıq madyan, doqquz baş qurbanlıq cöngə, hər doqquz cinsdən doqquz qurbanlıq qoyun bağlanmışdı.

Elə o zaman gözlənilməz bir hadisə baş verdi. Enesaylılar biri-biri ilə necə ədavət aparsalar da, el atasının dəfn günü qonşu qonşuyla dava eləməzdi. Amma həmin gün, düşmən qoşunu, sən demə, başı yasa qarışmış qırğızları obaşdan xəlvətə mühəsirəyə alıbarmış və qəflətən istehkamlardan qalxıb, hər tərəfdən həmləyə keçdilər, heç kəs yəhərə atıla bilmədi, heç kəs silaha əl ata bilmədi. Və misilsiz bir döyüş başladı. Qabaqlarına kim gəldi qırdılar. Düşmənlər belə qəsd hazırlamışdı ki, bir zərbə ilə cəsur qırğız tayfasının axırına çıxsınlar. Hamını başdan-başa qırırdılar ki, bu vəhşiliyi xatırlayan, intiqam alan olmasın, zaman keçmişin izini qum sovruğu kimi basıb itirsin. Vardılar – guya, olmayıblar...

İnsan dünyaya gətirmək, böyüdüb ərəşəyə çatdırmaq uzun çəkir, öldürmək isə bir anın işidir. Qılıncdan keçirilən çoxları qanına qəltan olmuş, qılınc, nizədən qorunmaq üçün özlərini çaya atan bir çoxları da Enesayın dalğalarında qərç olmuşdu. Sahil boyu, sıldırım-ların və uçurumların kənarında neçə verst uzununu qırğız alaçıqları od tutub yanırdı. Heç kəs qaçıb qurtara bilmədi, heç kəs sağ qalmadı. Hər şey yerlə yeksan edilmiş, yandırılmışdı. Yaralanıb yıxılanları yarıqanların qaşından Enesaya atırdılar. Düşmən şadlanırdı. «İndi bu torpaqlar bizimdir! İndi bu meşələr bizimdir! İndi bu sürülər bizimdir!»

Düşmənlər zəngin qənimətlə gedirdilər və meşədən dönən iki uşağı – qızla oğlanı görə bilmədlər. Bu şuluq, nadinc uşaqlar, hələ səhər tezdən valideynlərindən xəlvət səbət üçün civir yığmaqdan ötrü yaxınlıqdakı meşəyə qaçmışdılar. Onların başı elə qarışmış ki, cəngəlliyə necə girdiklərini hiss eləməyiblər. Döyüş, hay-küy, bağırta-çığırta eşidiblər, qaçıb geri qayıdanda isə nə ata-analarını, nə də qardaş-bacılarını sağ görüblər. Uşaqlar valideynsiz-tayfasız qalıblar. Onlar ağlaya-ağlaya dədə-baba yurdunda qaçıb, dolaşıb, fəqət heç yerdə canlı kimsəyə rast gəlməyiblər. Bir saat içində yetim qalıblar. Bu boyda dünyada tək-tənha. Uzaqlarda isə toz dumanı göyə qalxırdı, düşmənlər qanlı basqınla əldə etdikləri ilxuları və sürüləri öz malikanələrinə qovub aparmışlar.

Uşaqlar ayaq altından qalxan bu tozu görüb, onun ardınca düşüblər. Qəddar düşmənin ardınca uşaqlar ağlaya-ağlaya, çığırta-çığırta qaçmışlar. Yalnız uşaqlar belə edə bilirlər. Qatillərdən qaçıb gizlənmək əvəzinə, onlar düşməne çatmağa cəhd edirmişlər. Təki yalqız qalmasınlar, təki bu tar-mar olmuş məlun yerdən qaçıb uzaqlaşsınlar. Oğlanla qız əl-ələ verərək, soyğunçuların dalınca qaçır, yalvarır-yaxarırdılar ki, onları da gözləsinlər, onları da özləri ilə aparsınlar. Bu çığır-bağırda, bu kişnərtidə və tappatpda, bu qaça-qaçda onların zəif səsini kim eşidəcəkdi?

Oğlanla qız ümitsiz halda çox qaçdılar. Lakin çata bilmədilər ki, çata bilmədilər. Sonra yorulub əldən-ayaqdan düşdülər, oturdular. Ətrafa baxmaqdan xoflandılar, qorxularından tərpənmədilər. Dəhşətli idi. Mehribanlıqla biri-birinə sığındılar, necə yuxuya getdiklərindən də xəbərləri olmadı.

Yaxşı deyiblər: yetimin bəxti yüyrek olar. Gecəni sağ-salamat başa vurdular. Vəhşi heyvanlar onlara toxunmadı. Meşə əcdahaları onları sürütləyib aparmadı. Oyananda səhər açılmışdı. Gün çıxmışdı. Quşlar oxuyurdu. Uşaqlar durub, yenə də qapqınçılardan dala dala düşdülər. Yol boyu giləmeyvə, ot kökü topladılar. Az getdilər, çox getdilər, üçüncü gün bir dağa çatıb dayandılar. Baxıb gördülər ki, aşağı tərəfdə geniş, yaşıl bir çəmənlikdə kef məclisidir. O qədər ala-çıq quruluş ki, sayı – hesabı yox, o qədər tonqal qalanıb ki, sayı – hesabı yox, ətrafında o qədər adam toplaşmış ki, sayı – hesabı yox. Qızlar yelləncəkdə yellənir, mahnı oxuyurlar. Pəhləvanlar camaatı əyləndirmək üçün berkutlar kimi dövrə vurur, biri-birini yerə çirpirlər. Onlar öz zəfərini bayram edən həmin düşmənlərdi.

Oğlanla qız dağın başında dayanmışdılar, yaxın gəlməyə cəsə-rət etmirdilər. Ancaq qovurma, çörək, çöl soğanı iyi gələn tonqal onları özünə cəlb edirdi.

Uşaqlar özlərini saxlaya bilmədilər, dağdan enməyə başladılar. Gəlmələri görəb, şənlək sahibləri təəccüb etdilər, onları hamılıqla dövrəyə aldılar.

– Kimsiniz? hardan gəlibsiz?

– Biz acıq, – oğlanla qız cavab verdi, – bizə yemək verin.

Onlar danışıqlarından bildilər ki, bunlar kimdilər. Çığırdılar, bağrıdılar. Mübahisə etməyə başladılar: düşmən ailəsindən sağ qalmış bu uşaqları elə bu saat öldürməli, yoxsa xanın hüzuruna aparmalı? Onlar höcətləşməkdə olsun, rəhmdil bir qadın uşaqların hərsinə bir parça at əti bozartması ötürdü. Onları dartıb xanın hüzuruna aparmaq istəyirdilər, uşaqlar isə yeməkdən əl çəkə bilmirdilər. Onları, qabağında əli gümüş baltalı kişikçilər dayanan hündür qırmızı alacığa apardılar. Düşərgədə həyəcanlı söz-həket gəzirdi ki, qırğız tayfasından olan bu uşaqlar haradan gəlib buraya çıxa bilərlər? Bu nə olan işdi? Hamısı oyunlarını buraxıb, kefdən əl çəkərək, dəstə-dəstə xan alacığına sarı qaçdı. Xan isə o dəm məşhur döyüşçüləri ilə qar kimi ağappaq keçənin üstündə təmtəraqa əyləşmişdi. Bal qatılmış kumis içir, onu mədh edən mahnılara qulaq asırdı. Xan biləndə ki, onun yanına nə üçün gəliblər, hirs vurdu başına: «Siz nə cəsə-rətə məni narahat etmişiniz? Məgər qırğız tayfasını biz qırıb etməmişəmmi? Qorxaqların biri qorxaqlar, qaçıb yanımıza nəyə gəlmisiniz? Görün, qarşınızdakılar kimlərdir? Ey, Çopur Topal Qarı! – Xan ucadan hayqırdı. Özü də qarı camaatın içindən aralanıb, gələn

kimi ona dedi: – Haydı, onları apar tayqaya, elə et ki, bunların məhvi ilə qırğız tayfası yer üzündən silinsin; kökü kəsilsin, adı əbədi olaraq unudulmuş olsun. Haydı, get, Çopur Topal Qarı, necə buyurdum, elə də edərsən...»

Çopur Topal Qarı dinməz-söyləməz təzim etdi, oğlanla qızın əlindən tutub, aradan çıxdı. Onlar meşə ilə az getdilər, çox getdilər, gəlib Enesay sahilinə, dərın uçurum üzərinə çıxdılar. Burada Çopur Topal Qarı uşaqları uçurumun qırağında yan-yanaya dayandırdı. Onları itələyib, aşağı salmazdan əvvəl dedi:

– Ey böyük Enesay çay! Əgər dağı sənin dərınliyinə atsan, o, daş kimi batar. Yüzillik şam ağacını atsan, qamqalaq kimi apararsan. Öz ağuşuna bu iki qum dənəsini – iki insan övladını qəbul et. Yer üzündə onlara yer yoxdur. Mənmi bunu sənə deyim, Enesay! Əgər ulduzlar dönüb adam olsaydılar, göy onlara darlıq edərdi. Əgər balıqlar dönüb adam olsaydılar, çaylar və dənizlər onlara bas eləməzdi. Mənmi bunu sənə deyim, Enesay! Al onları, apar onları. Qoy onlar görpə iksən, pak ürəklə, hələ pis əməllər, pis niyyətlərlə ləkələnməmiş, uşaq vicdanı ilə insan əzablarından xəbər tutmamış, özləri də başqalarına zillət verməmiş bizim mənfur dünyamızı tərk etsinlər. Al bunları, al bunları, ey ulu Enesay!..

Oğlanla qız ağlayır, hıçqırırdı. Uçurumdan üzəyaşağı baxanda adam dəhşətə gəlirdi, qarının cəzələri onların qulağını girirdi. Dərınliklərdə dalğalar qəzəblə çarpılıb uğuldayırdı.

– Qucaqlaşın, uşaqlar, son dəfə vidalaşın. – Çopur Topal Qarı dedi. Özü isə onların ikisini birdən uçuruma itələmək üçün qollarını çirmədi. Və sözüni davam etdi: – Hə, balacalar, məni bağışlayın. Dəməli, tale belə imiş. Mən indi bu işi öz iradəmlə görməsəm də – sizin rahatlığınız üçün...

Qarı elə bunu demişdi ki, lap yaxınlıqdan belə səs eşidildi:

– Dayan, ey böyük, müdrik qadın, günahsız uşaqları məhv eləmə.

Çopur Topal Qarı çevrilib baxdı–hey-rətə gəldi, qənsərində bir ana maral dayanmışdı. Özü də necə iri gözləri vardı... Kədər və qüssə ilə baxırdı. Maral süd kimi ağappaq idi, görpə köşək kimi qarınının altı saçaq-saçaq yunla örtülmüşdü. Buynuzları özgə cür füsunkar idi – qollu-budaqlı, elə bil payız ağaclarının budaqları idi. Yelini isə tərtəmiz və hamar idi, uşaq qadının döşlərinə oxşayırdı.

– Sən kimsən? Niyə insan dilində danışırsan? – Çopur Topal Qarı xəbər aldı.

Maral belə cavab verdi:

– Mən ana maralam. Ona görə belə danışıram ki, başqa cür sən məni anlamazsan, məni dinləməzsən.

– Nə istəyirsən, ana maral?

– Uşaqları burax, böyük müdrik qadın. Xahiş eləyirəm, onları mənə ver.

- Onlar sənin nəyinə lazımdır?
 - İnsanlar mənim əkizlərimi, iki maral balamı öldürüblər. Mən özümə övlad axtarıram.
 - Sən onları əmizdirmək istəyirsən?
 - Bəli, böyük müdrik qadın.
 - Sən yaxşı düşünüb-daşınmısanmı, ana maral? - Çopur Topal Qarı güldü. - Axı onlar insan övladlarıdır. Onlar böyüyüb, sənin maral balalarını öldürəcəklər.

- Onlar böyüyəndə mənim maral balalarını öldürməyəcəklər. - Ana maral ona cavab verdi. - Mən onların anası olaçağam, onlar isə mənim balam. Məgər onlar öz bacı və qardaşlarını öldürərlərmi?

- Eh, ana maral, danışma, sən insanları tanımırsan! - Çopur Topal Qarı başını buladı: - Nəinki meşə heyvanlarını, onlar biri-birini öldürməkdən də çəkinmirlər. Bu yetimləri sənə verərdim, verərdim ona görə ki, sözlərimin doğru olduğunu biləsən, axı sənin bu uşaqlarını da insanlar öldürəcəklər. Bu qədər qəm-qüssə nəyinə gərəkdir?

- Mən uşaqları elə bir uzaq diyara aparacağam ki, onları heç kəs tapa bilməsin. Balalara rəhm elə, böyük, müdrik qadın, burax onları. Mən onlara vəfalı ana olacağam. Yeliniim dolub. Uşaq üçün göz yaş axıdır südüm. Uşaq həsrəti çəkir südüm.

- Neynək, qoy sən deyən olsun, - Çopur Topal Qarı dilləndi. - Götür, tez buradan apar. Yetimləri öz uzaq diyarına apar. Amma onlar uzaq yolda məhv olsalar, rastlaşdığınız quldurlar onları öldürsə, əgər sənin insan övladların sənə nankorluq etsələr, onda günahı özündə gör.

Ana maral Çopur Topal Qarıya minnətdarlıq elədi. Oğlanla qıza isə dedi:

- İndi mən sizin ananızam, siz də mənim övladlarıım. Mən sizi uzaq diyara aparacağam, orada meşə ilə örtülmüş qarlı dağlar qoynunda isti bir dəniz var - İssık göl.

Oğlanla qız sevdilər, cəld Buynuzlu ana maralın yanına qaçdılar. Ancaq sonradan onlar yoruldu, əldən düşdülər, yol isə uzaq idi - dünyanın bu başından o başına. Əgər Buynuzlu ana maral onlara əmcəklərindən süd əmizdirməsəydi, gecələr öz bədənini ilə qızdırmasaydı, uşaqlar uzaq yolu gedə bilməzdilər. Onlar xeyli yol getdilər. Artıq köhnə vətən Enesay arxada qalmışdı, yeni məkana - İssık gölə isə hələ xeyli vardı. Az getdilər, üz getdilər, bir yay, qış, bahar və payız, yenə bir yay, qış, bahar və payız, yenə bir yay, qış, bahar və payız, insan ayağı dəyməmiş meşələrdən, bürkülü səhralardan, dalğalı qumluqdan, uca dağlardan, daşqın çaylardan keçib getdilər. Dallarınca canavar sürüləri düşdü, ancaq Buynuzlu ana maral onları belinə mindirib, yırtıcı heyvanlardan uzaqlaşdırdı. Oxlu ovçular onları təqib edə-edə qışqırırdılar: «Maral insan övladlarını qaçırıb! Tutun! Vu-

run!» Ardınca oxlar atdılar: onlardan, bu çağırılmamış xilaskarlardan Buynuzlu ana maral öz övladlarını qaçırıb apardı. O, oxdan da iti süzə-süzə, astadan deyirdi: «Uşaqlarım, bərk tutun, bizi qovurlar!»

Nəhayət, Buynuzlu ana maral uşaqları İssık gölə gətirib çıxartdı. Onlar dağ dağın başında dayanıb heyratlə ətrafa baxırdılar. Hər tərəf qarlı dağ silsiləsi, yaşıl meşələrlə örtülmüş, dağların arasında isə göz işlədikcə dəniz uzanıb gedirdi. Mavi suda ağ dalğalar gəzişir, külək onları belədən-belə qovur, uzaqlara aparırdı. İssık gölün ucu-bucağı görünmürdü. Bir tərəfində Gün çıxırdı, o biri tərəfində hələ gecə idi. İssık gölün dövrəsindəki dağlar o qədər çox idi ki, onları saymaqla qurtarmazdı, o dağların o üzündə hələ nə qədər qarlı dağlar var idi - saysız-hesabsız.

- Bu sizin yeni vətəninizdir. - Buynuzlu ana maral dedi. - Burada yaşayacaqsınız, burada əkin ekəcək, balıq tutacaq, mal-qara saxlayacaqsınız. Min illər əmin-amanlıqla burada yaşayın. Qoy nəsliniz törəyib artsın. Gələcək nəsillər özünüzlə gətirdiyiniz dilinizi unutmasınlar, qoy onlar öz dilində şirin-şirin danışsın, şirin-şirin oxusunlar. İnsan kimi yaşayın. Mən isə həmişə sizinlə, sizin övladlarınız, nəvələrinizlə bir yerdə olacağam...

Qırğız tayfasından olan axırıncı oğlan və qız özlərinə İssık göldə belə yeni, bəxtiyar və əbədi Vətən tapdılar.

Vaxt tez gəlib keçdi. Oğlan bazburudlu cavan oldu, qız kamal yaşına doldu. Bu zaman onlar evləndilər, ər-arvad oldular. Buynuzlu ana maral isə İssık gölü tərk etmədi, buradakı meşələrdə yaşadı.

Bir dəfə gün doğan çağı İssık göl təlatümə gəldi, uğuldadı. Qadın doğmaq istəyirdi, əziyyət çəkirdi. Kişi isə qorxuya düşdü. Qayanın başına qaçıb, ucadan çağırmağa başladı:

- Buynuzlu ana maral, haradasan? Əsdirsən, İssık göl necə hay-haray qoparıb. Sənin qızın doğur. Tez gəl, Buynuzlu ana maral, gəl, bizə kömək elə...

Elə bu zaman uzaqdan ahəngdən-ahəngə düşən, karvan zınqırovlarından qopan səsi xatırladan bir sədə eşidildi. Səs get-gedə yaxınlaşdı. Buynuzlu ana maral qaçıb özünü yetirdi. O, buynuzuna taxaraq, bir uşaq beşiyi gətirmişdi. Beşik ağcaqayın ağacındandı, qulpundan asılmış gümüş zınqırov cingildəyirdi. Elə o zamandan bəri İssık göl beşiklərində həmin zınqırov səslənərdi. Ana beşiyi yırğalayır, gümüş zınqırov isə səs eləyir, sanki Buynuzlu ana maral uzaqlardan qaçıb gəlir, tələsir, buynuzunda ağcaqayın beşiyi gətirir...

Buynuzlu ana maral çağırışa gəlib özünü yetirən kimi, qadın azad oldu.

- Bu beşik sənin ilk övladın üçündür, - Buynuzlu ana maral dedi. - Sizin çoxlu uşağınız olacaq. Yeddi oğul, yeddi qız.

Ana ilə ata sevincək oldular. İlk övladlarına Buynuzlu Buqu – ana maralın şərəfinə Buqubay adı verdilər. Buqubay böyüdü, qıpçaq tayfasından gözəl bir qız aldı və bununla da Buqu nəslə – Buynuzlu ana maral nəslə törəyib artmağa başladı. Buqular İssık göl ətrafında böyük və güclü bir nəsil oldular. Buqular Buynuzlu ana maral müqəddəs hesab edirdilər. Buqu alaçıqlarının qapısı üstündə parça üzərində tıkmə nişan, maral buynuzu şəklində olardı, – gendən bilinsin ki, bu alaçıq Buqu nəslinə məxsusdur, Buqular düşmənlə başını dəf edəndə, cıdır yarışında «Buqu!» deyə qışqırardılar. Hər dəfə də buqular qalib gələrdi. O zaman İssık göl meşələrində gözəlliklərinə göydə ulduzların həsəd apardıqları ağ marallar yaşayardı. Onlar Buynuzlu ana maralın övladları idi. Heç kəs onlara dəyməzdi, heç kəs onları incitməzdi. Maralı görəndə buqular atdan enər, ona yol verərdilər. Sevimli qızın gözəlliyini ağ maralın gözəlliyi ilə müqayisə edirdilər...

Varlı-dövlətli, adlı-sanlı bir buqu ölənəcən hər şey belə idi – onun min-min qoyunu, min-min atı var idi, ətrafda yaşayan kişilərin hamısı ona çobanlıq edərdi. Onun oğlanları böyük bir yaş məclisi qurmuşdular. Onlar dünyanın hər tərəfindən ən adlı-sanlı adamları yasa dəvət etmişdilər. Qonaqlar üçün İssık gölün sahilində yüz alaçıq qurmuşdular. Neçə baş heyvan kəsildiyinin, nə qədər kumis içildiyinin, nə qədər qaşqar təamı işləndiyinin sayı-hesabı yox idi. Varlığın oğlanları özlərini çəkib deyirdilər: «Qoy adamlar bilsinlər ki, ata öləndən sonra yerində necə varlı, comərd övladları qalib, onlar atalarını necə urvatlı tuturlar, xatirəsini əzizləyirlər... (E – e, oğlum, vay o gündən ki, insanlar ağıl ilə yox, var-dövlət ilə tanınalar!)»

Xanəndələr də başlarında mərhumun oğlanlarının bağışladığı samur papağı, əyinlərində ipək xalat, hədiyyə olunmuş arqaman atların belində qapı-qapı gəzir, mərhumu da, onun varislərini də tərif edirdilər. Biri oxuyurdu:

– Gün çıxanla Gün batın arasında belə bəxtəvər həyata, belə dəbdəbəli əhsana taymı tapmaq olar?

İkinci oxuyurdu:

– Dünya yaranandan bunun tayı-bərabəri olmayıb!

Üçüncü oxuyurdu:

– Ayı yerdə yox, yalnız bizdə valideynlərə ehtiram göstərilir, valideyn şöhrəti və şərəfi uca tutulur, onların müqəddəs xatirəsi yad edilir.

– Ey, naqqal xanəndələr, nə hay-küy salmısınız! Məgər yer üzündə bu comərdliyə, səxavətə layiq söz tapmaqmi olar, məgər mərhumun şərəfinə layiq söz qoşmaqmi olar? – deyə dördüncü oxuyurdu.

Beləliklə, gecə-gündüz onlar deyişdilər. (E-e, oğlum elə ki, xanəndələr mədhiyyə deməklə bəhsə girişdilər, onlar müğənnilikdən dönüb mahnıya düşmənlə kəsilirlər).

Bu məşhur yas mərasimi neçə gün bayram təntənəsi kimi qeyd edilirdi. Dövlətin lovğa oğulları çox istəyirdilər ki, başqalarını kölgədə buraxsınlar, yer üzündə hamını keçsinlər, şöhrətləri bütün dünyaya yayılsın. Onlar belə fikrə düşdülər ki, atalarının məqbərəsi üstündə maral buynuzu düzəldirsinlər. Qoy hamı bilsin ki, bu türbə Buynuzlu ana maral nəslindən olan şanlı-şöhrətli əcdadlarına məxsusdur. (E-e, oğlum, hələ qədim zamanlarda deyərmişlər ki: «Var-dövlət xudpəşəndlik yaradır, xudpəşəndlik isə səfəhlik»).

Varlığın oğulları atalarının xatirəsinə misilsiz hörmət göstərmək istəyirdilər. Heç nə də onlara mane olmurdu. Dedilər də, elədiklər də! Ovçu göndərdilər, ovçular maralı öldürüb, buynuzunu qoparıb gətirdilər. Buynuz da nə buynuz, gərilmiş qartal qanadları boyda. Maral buynuzu oğullara xoş gəldi, buynuzun hər tayında on səkkiz budaq vardı, bu da o demək idi ki, maral on səkkiz yaşardı. Çox əcəblə onlar ustalara həvalə etdilər ki, buynuzu məqbərənin üstünə bərkitsinlər. Qocalar qəzəbləndilər:

– Nə haqla maralı öldürübün? Kim cəsarət edib Buynuzlu ana maralın törəməsinə əl qaldırıb?

Dövlətin varisləri onların cavabını verdilər:

– Maral bizim torpağımızda öldürülüb. Bizim torpağımızda milçəkəndə tutmuş dəvəyədək – yeriyan, sürünən, uçan nə varsa, hamısı bizimdir. Öz malmızla necə rəftar etməyi biz özümüz bilirik. Rədd olun!

Nökərlər qocaları şallaqladı, atın belinə tərsinə, üzü geri mindirdilər və onları rüsvayçılıqla qovdular.

Hər şey də bundan başladı... Buynuzlu ana maralın xələflərinə böyük bədbəxtlik üz verdi. Demək olar ki, hər biri meşəyə ağ maral ovuna çıxmağa başladı. Hər bir buqu öz əcdadının qəbri üstündə maral buynuzu qoymağı özünə borc bildi. İndi bu iş övlətlərin xatirəsini yad etmək üçün nəcib, xeyirxah bir dəb kimi qəbul olunmuşdu. Buynuz tapa bilməyənləri dəyanətsiz adam hesab edirdilər. Maral buynuzunu alıb-satmağa başladılar, ondan ehtiyat yığmağa başladılar. Buynuzlu ana maral nəslindən adamlar peyda oldu ki, maral buynuzu alıb-satmağı özünə sənət seçdi. (E-e, oğlum, pul olan yerdə yaxşı sözə, gözəlliyə yer yoxdur).

İssık göl meşələrində maralların qırğını başladı. Onlara aman verilmirdi. Marallar əlçatmaz qayalıqlara qaçırdılar, orada da onları tapırdılar. Ov itlərini sürü ilə meşəyə salırdılar ki, maralları qovub bərəyə çıxarsınlar, birini də keçirmədən vursunlar. Maralları sürü-sürü, dəstə-dəstə qırırdılar. Mərc gəlirdilər ki, görək kimin gətirdiyi buynuzun budaqları çox olar.

Beləliklə də, marallar tükəndi. Dağlar maralsız qaldı, Maral böyürtüsü nə gecəyarısı eşidildi, nə sübh çağı. Meşələrdə, talalarda otlayan, buynuzlarını belinə sıxıb qaçan, yarğanlardan sıçrayıb quş

kimi uçan marallar gözə dəymədi. Elə insanlar dünyaya gəldi ki, bütün ömrü boyu bir maral da görə bilmədi. Marallar haqqında nağıllarda eşitdilər, bir də meqbərələrdə buynuzlarını gördülər.

Gəlin görək Buynuzlu ana maral necə oldu?

O, insanlardan incidi, bərk incidi onlardan. Deyirlər elə ki, marallar güllənin, ov itlərinin ucbatından yaşamağa yer tapmadılar, barmaqla sayıla biləcək qədər azaldılar Buynuzlu ana maral ən uca dağ başına qalxıb İssık göllə vidalaşdı və son övladlarını toplayıb, böyük aşırımı keçdi, onları başqa bir diyara, başqa dağlara apardı.

Bəli, yer üzündə belə-belə işlər olur. Elə burda nağıl da qurtarır. İstəyirsən inan, istəyirsən inanma.

Özü də Buynuzlu ana maral gedəndə deyib ki, bir daha bu yerlərə dönməyəcək...

V

Yenə də dağlara payız gəlmişdi. Yenə də səsi-sədalı paydan sonra ətraf payız sükutuna qərq olmuşdu. Mal-qaranın qaldığı toz dumanı çökmüş, tonqallar sönmüşdü. Sürülər qışlağa getdi. İnsanlar da getdilər. Dağlar boş qaldı.

Daha qartallar tək-tək uçur, handan bir qıy vururdu. Çayda suyun səsi boğulmuşdu: yay ərzində çaylar dayazlaşmış, öz yatağına uyuşmuşdu. Otlar boy atmır, kök üstündə soxulub qalmışdı. Yarpaqlar budaqlarda dayanmaqdan tənqə gəlmişdi, bir-bir qopurdu.

Lap uca zirvələrə gecələr indi təzə gümüşü qar düşürdü. Tutqun dağ silsilələri səhərlər qara-qonur tülkülərin yalmanı kimi bozarırdı.

Dərələrdə sərin, soyuq külək əsirdi. Ancaq hələlik günlər güşəli, quraq keçirdi.

Məntəqənin qabağından axan çayın o tayındakı meşələr payız libasını lap tez geymişdi. Çaydan başlayaraq yuxarılara, ta qarasam meşəliyindəək sərt yamac boyu kolluqları payız alovu bürümüşdü, sanki od tutub yanırdı. Dağ döşündə ağcaqovaq və taynağacları daha parlaq rəngə – al-qırmızı rəngə boyanmışdı. Onlar böyük meşənin qarlı qurtaracağına, tutqun zirvələrdəki rəngli şam və küknarlar səltənətinə qədər dırmaşmış qalxmışdılar.

Meşə yenə tərtəmiz, məbəd kimi vahiməli idi. Yalnız ağacların şabalıdı iri gövdəsi görünür, yalnız quru qətran qoxusu gəlir, ağacların dibini bürümüş boz tikanlar gözə dəyirdi. Qocaman şam ağaclarının başlarında xəfif külək dolayırdı.

Lakin bu gün səhər tezdən narahat dolaşalar dağların başı üstündə susmaq bilmədən hay-həşir qoparmışdılar. İri dolaşa dəstəsi bərkədən qırıldısa-qırıldısa şam ağaclarının başı üzərində hey dolanırdı. Dolaşalar balta səsinə eşidən kimi çaxnaşmaya düşdülər, indi

onlar, kəsdikləri şam ağacını üzünə aşıya apararaq, elə çığır-bağır salmışdılar ki, sanki günün günorta çağı kimsə onlara basqın etmişdi.

Tiri atın qoşqu qayıqlarına bağlayıb, sürütdəmə aparırdılar. Orozqul atın yüyənindən tutub qabaqda gedirdi. O, qaşqabaqlı halda, plaşı kollara ilişə-ilişə, kotana qoşulmuş öküz kimi töysüyə-töysüyə addımlayırdı. Onun arxasınca tirin quyruğunda Mömün baba gəlirdi. Belə hündür yerdə onun üçün də çətindi, qoca güclə nəfəs alırdı. Onun əlində qayın budağından düzəldilmiş paya vardı, bununla tiri gediş səmtinə itələyirdi. Tir gah kötüyə, gah daşa ilişirdi. Enişlərdə az qala yamacla sürüşüb, aşağı diyirlənəcəkdi. Belə halda fəlakət üz verərdi, elə oradaca adamı vurub öldürərdi. Paya ilə tiri itələyən üçün, xüsusilə qorxuluydu, amma şeytan işidir – olmadı elə, oldu belə: Orozqul neçə dəfə atın yüyənini buraxıb, qorxudan kənara tullanmışdı, hər dəfə görəndə ki, qoca canını dişinə tutub tiri yumalanmağa qoymur və gözləyir ki, Orozqul gəlib atın başından tutsun, bərk pərt olurdu. Nahaq yerə demirlər: öz eybini gizlətmək istəyən başqasına şəbədə qoşar.

– Sənə nə olub, məni o dünyalıq eləmək istəyirsən? – Orozqul qayınatasına çımxırdı.

Yan-yörədə heç kəs yoxdu və Orozqulun dediyini kim eşidəcək, kim onu məzəmmət edəcəkdi ki, harda görünüb qoca ilə belə rəftar edələr? Qayınatası ehtiyatla anlatdı ki, o özü tirin altına düşə bilərdi – niyə onun üstünə qışqırır, məgər qəsdən eləyir?

Bu, Orozqulu daha çox qəzəbləndirirdi.

– Sən bir buna bax! – Hiddətlənirdi. – Səni əzər, nolar, ömrünü başa vurmusan. Sənə nə var? Mən məhv olsam, sənəin sonsuz qızına kim yiyə duracaq? Kimin nəyinə gərəkdir sənəin şeytan qamçısı kimi bəhresiz qızın?..

Mömün bunun cavabında dedi:

– Müşkül adamsan sən, oğlum. Səndə insanlara bir qırmıq hörmət-zad yoxdur.

Orozqul, hətta ayaq saxlayıb qocanı süzdü də:

– Sənəin kimi qocalar çoxdan ocağın qırağına yıxılıb, dallarını qora verir. Hər nədir, sən maaş alırsan. Bu maaş hardandır? Mən verirəm. Bundan artıq sənə nə hörmət etməliydim?

– Yaxşı, bəsdir, sözgəlişi dedim. – Mömün onu sakitləşdirdi.

Beləliklə, yollarına davam etdilər. Bir yoxuşu da qalxandan sonra gədikdə ayaq saxlayıb dinclərini aldılar. At büsbütün tər içində idi, köpük basmışdı.

Dolaşalar isə sakit olmaq bilmirdilər, hey dövrə vururdular. Onlar göyün üzünü tutmuşdular, elə qarıldışırdılar ki, sanki bütün günü çığır-bağır salmağı qarşılarına məqsəd qoymuşdular.

- Qışın gəldiyini hiss ələyiblər. - Mömün dodaqaltı deyindi, söhbəti dəyişmək istədi ki, Orozqulun hirsı soyusun. - Xasiyyətləri belədir, köçüb getmək zamanı bir yerə cəm olurlar. Onlara mane olanda, xoşları gəlmir, - deyə əlavə etdi, əslində belə çıxdı ki, səfeh quşların əvəzinə üzrxahlıq ələyir.

- Kimdir onlara mane olan? - Orozqul sərt çevrilib ona baxdı. Qəflətən üzü qızardı: - Sərsəmləmişən, nədir, qoca, - hədələyici ahənglə astadan dedi.

«Sən bir buna bax, - o, xəyalından keçirdi - nəyə işarə vurur! Bu nədir, onun dolaşalarına görə şam ağacına əl vurmayaq gərək, bir budaq da sındırmaq olmazmı? Bu nə deməkdir! Hələ ki, bunların sahibi mənəm». O, qarıldayan quşlara sarı baxdı: «Of, bir pulemyot olaydı!» - dönüb biədəb söyüş söydü.

Mömün susdu. O, kürəkəninin söyüşlərinə alışa bilmirdi. «Yenə başladı, - qoca öz-özünə qəhərləndi. - İçir, olur vəhşi. Bayaq kefli olanda da bir söz demək mümkün deyil. Görəsən, adamlar niyə belə olurlar? - Mömün hiddətləndi. - Sən ona yaxşılıq ələyirsən, o sənə pislik. Utanıb-qızarmır, həya ələmir. Guya ki, ələ belə də olmalıdır. Həmişə özünü haqlı sayır. Bircə özü üçün yaxşı keçsin. Yan-yörəsindəkilər onun qulluğunda durmalıdır. Qulluğunda durmazsan, məcbur ələyər. Yaxşı ki, hələ belə dağlarda, meşədə yaşayır, əlinin altında vur-tut bir-iki adam var, vəssalam. Bir az böyük vəzifəsi olmuş olsa, bəs necə? Allah göstərməsin... Belələri də tükənmək bilmir. Daim də belələrininki gətirir. Belələrinin əlindən qaçub qurtara bilməzsən. Hər yerdə şəbbədən xeyir qabağına çıxır, səni izləyir. Öz firavanlığı üçün canını alar. Haqq da onun tərəfində olacaq. Belələri də tükənmək bilmir...»

- Dayandığımız bəsdır. - Orozqul onun düşüncələrini yarıncıq qoydu və əmr ələdi. - Gedək.

Onlar yollarına davam etdilər.

Bu gün səhər tezdən Orozqulun ovqatı təlx idi. Səhər alətləri götürüb o biri sahilə, meşəyə keçməli idilər. Ancaq Mömün tələsik nəvəsini məktəbə aparmalı oldu. Qoca büsbütün ağılı itirib! Hər gün tezdən atı yəhərləyir, uşağı məktəbə aparır, sonra yenə də çaparaq gedib onu məktəbdən gətirir. Baş qarışub bu bic-haramzadəyə. Sən buna bir bax: məktəbə gecikmək olmaz! Belə çıxır ki, burda nə olur-olsun, vecinə deyil, canları çıxar, gözləyirlər. «Mən deyir, - tezəcə gedib qayıdaram, uşaq məktəbə gecikərsə, müəllimdən ayıbdır». Adam tapdı xəcalət çəkməyə! Axmağın biri axmaq! O, müəllim kimdir, nə karədir? Beş ildir bir paltonun içindədir. Həmişə də görürsən ki, qoltuğunda ya dəftər, ya çanta. Yol qırağında dayanıb maşınlara əl qaldırır - heç-puç üçün rayona qaçır. Müdam nə isə çatışmır - gah məktəb üçün daş kömür, gah şüşə, gah mal, gah da əsgü-üşgü. Abırlı müəllim də belə məktəbə işləməyə gələr? Necə də ad

fikirleşib tapıblar - cırdan məktəb. Ba, doğrudan da, ələ cırdandır. Kimə lazımımış? Əsl müəllim şəhərdə olur. Məktəblər başdan-başə şüşədəndir. Müəllimlər qalstux taxırlar. Şəhərdir, axı... Küçələrdən böyük-böyük adamlar keçir. Maşın da nə maşın! Maşın gəlib keçən-cən yerindən tərənmək istəmirsən, quruyub qalrsan, mil dayanırsan, qara, parıldayan, yüngül maşınlar. Onlar, şəhər adamları isə, guya heç bu maşınları görmürlər, vaxtları yoxdur - tələsirlər. Haraya isə qaçırlar... Bax, orada, şəhərdə əməlli-başlı yaşayırlar. Ora getmək, əlini bir işə ilidirmək gərəkdir! Orada vəzifəli adamlara hörmət ələməyi bacarırlar. Hörmət ələmək lazımırsa, gərək ələyə-sən! Vəzifəsi böyük olanın hörməti də böyük olur. Mədəni adamlardır. Birinə qonaq gətdin, bir bəxşeyiş əldin, daha əvəzində ona tir daşımırsan, ayrı bir iş görəsi olursan. Buranınmı tayıdır - əlli, ən çoxu yüz verəcək, ağac aparacaq, hələ üstəlik şikayət də yazacaq: rüşvətخور Orozqul belədir, heylədir... Nədanlıq!

Hımm, bircə şəhərə əkilseydim... Eh, cəhənnəm olsun bu dağlar da, meşələr də, bu tirlər də, min kərəm lənətə gəlsin bu qısır arvad da, bu səfeh qoca da, görməmiş kimi dalına salıb gəzdirdiyi o küçük də. Eh, yulaf yemiş tox at kimi dingildəyərdim. Məcbur edərdim - hörmətiməni saxlasınlar. «Orozqul Balacənoviç, kabinetinizə gəlmək olar?» Orada bir şəhərli arvad da ələdirdim. Niyə də ələmayım? Turalım ki, gözəl bir aktrisa ələrdim, əlində mikrofon oxuyur da, oynayıb da; deyirlər, onlar üçün əsas budur ki, adamın vəzifəsi olsun. Bir beləsinin qoluna girərdim, özümün də boynumda qalstux. Birbaşə kinoya. O da dıkdaban çəkmələrini taqqıldadır, ətir iyi verir. Yoldan keçənlər burunlarını çəkirlər. Bir də gördün ki, uşaqların da olub. Oğlumu hüquqçuluğa qoyardım, qızım da royalda çələrdi. Şəhərli uşaqlar gəndən bilinirlər - ağıllı olurlar. Evdə ancaq rusca danışırlar - başlarını kənd sözləri ilə doldurmurlar ki. O da öz uşaqlarını belə tərbiyə edərdi; «pəpıçka, mamıçka, xaçu to, xaçu eto...» Məgər öz belindən gələnlərdən bir şey əsirgəyərən? Eh, çoxlarının atasını yandırardım, göstərərdim onlara mən kiməm! Başqalarından nəyim əskikdir? O yuxarıdakılar ondan yaxşıdırlar - nədir? Onun kimi adamlardır? Sadəcə olaraq, onlarını gətirib. Onunki isə yox. Xoşbəxtlik ondan yan keçib. Özü də təqsirkardır. Meşəçilik kursundan sonra şəhərə getmək lazımıdı, texnikuma və ya instituta girmək gərəkdir. Tələsdi - vəzifə çəkib apardı. Balaca da olsa, vəzifə idi. İndi bu dağlarda ayaq döy, görün nə qədər döyürsən, tir daşı eşşək kimi. Bir tərəfdən də bu dolaşalar. Niyə bağırlırlar, niyə qıy vururlar? Of, bir pulemyot olaydı...»

Orozqulun pərtliyi əbəs deyildi. Yay ötüb keçmişdi. Payız gəlirdi, yayla birlikdə çobanların, ilxıçılardan verdiyi qonaqlıqlar da qurtarırdı; bayatıdakı kimi:

*Dağlar marala qaldı,
Otu sarala qaldı...*

Payız düşdü. Orozqulun dövrünü qurtardı – hörmət, qonaqlıq, bərc, vəd dövrünü. Hə, üstəlik özündən demək dövrünü da: «Sənə nə lazımdır? İki tavan tiri, şam olsun, hə, yalnız bu? Bu nə sözdür! Gəl, apar...»

Zəvzədin, bəxşiş aldın, arağ içdin – indi də nəfəsin təngiyə-təngiyə, qan-tər içində, dünyada nə varsa, hamısını lənətləyə-lənətləyə tiri dağboyu sürütlə. Öz cəzasını çəkirdi. Bütün həyatı boyu öz cəzasını çəkmişdi. Birdən ağılına cəsarətli bir fikir gəldi: hər şeyə tüpürüb, hara gəldi baş götürüb gedəcəm. Ancaq elə həmin an anladı ki, heç yana getməyəcək, heç yerdə heç kəsə gərək deyil, heç yerdə də istədiyi güzəranı tapa bilməyəcək.

Hünərin var, burdan get və ya verdiyin sözün dalından qaç! Onu öz dost-tanışları ələ verərlər. Camaat indi xarab olub. İnişil öz buqulu qohumundan bir quzu alıb, əvəzində tir verməyi vəd eləmişdi, payızda şam ağacı üçün yuxarı qalxmağa həvəsi olmadı. Bunu demək asandır, qalx, görüm, ora necə qalxacaqsan, hələ üstəlik gərək bir mişarlayasan, sürüyüb gətirəsən də. Şam ağacı da neçə yüzillik ola, əlləş görüm, onunla necə əlləşəcəksən? Qızıl da versələr bu işdən yapışmaq istəməyəcəksən. Həmin günlər qoca Mömün də xəstələnib, yatağa düşmüşdü. Tək bunun öhdəsindən gəlməkmi olardı. Axı, kimin təkətnə dağdan tir endirməyə gücü çatır, şam ağacını kəsə bilər, bəlkə də kəsdi, ancaq üzüaşağı sürüyüb aparmaqmi olar... Qabaqcadan bilsəydi nə olacaq, özü Seyidəhmədi də götürüb, şam ağacı üçün dağa qalxardı. Lakin Orozqul dağlara dırmaşmağa ərindi, qohumu üçün qabağına çıxan ağacı kəsməyi qərara aldı. O da yaxın durmadı: «Əsl şam tiri verməlisən? Vəssalam! Quzunu almağı bilirsən, amma sözünə əməl etməyi yox?» Orozqul qeyzləndi, onu həyətdən qovdu: İstəmirsən – rədd ol. O oğlan da zirək tərpendi, San-Taş meşə qoruğunun gözetçisi Orozqul Balacanova bir şikayət cızma-qara elədi, ağılına nə gəldi yazdı: olanı da, olmayanı da buna qalsaydı, gərək «socialist meşəsinin ziyankarı» kimi Orozqulu güllələyəydilər. Sonralar Orozqulu rayondan, meşə nazirliyindən gələn cürbəcür yoxlama komissiyaları çox çək-çevirə saldı. Güclə yaxa qurtara bildi... Bu da sənin qohumun! Hələ deyirlər də: «Biz hamımız Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq! Bir nəfər hamı üçün, hamı bir nəfər üçün!» Boş şeydir, maral nədir, zar nədir, qəpikdən ötrü biri-birinin boğazını gəmirməyə hazırdırlar, həbsxanaya saldırlar! Qabaqlar beləydi, adamlar marala inanırdılar. O zaman ki adamlar necə də avam, cahil imişlər, dəhşət! İndi isə hamı mədənidir, hamı savadlıdır! Körpə uşaqlar üçün olan bu nağıl indi kimə lazımdır!

Bu əhvalatdan sonra Orozqul tövbə elədi. Bundan belə heç bir tanışa, heç bir həmtayfaya, lap Buynuzlu ana maralın dopdoğma övladı olsun, heç kəsə bir çırpı da verməyəcəkdi.

Lakin yay yenə gəldi. Yaşıl çəmənliklərdə alaçıklar peyda oldu, sürülər mələşdi, irmaqlar, çaylar üstündən seyrək dumanlar sallandı. Günəş şəfəq saçır, məstedicü kumis ətri, çiçək rəyihələri ətrafa yayılırdı. Alaçıqın dalında dost-tanışla çəmənlikdə oturub təmiz hava almaq, kumis içmək, cavan heyvan ətindən xörək yemək ləzzət verirdi. Sonra da üstündən bir stəkan arağ vur, başın dumanlansın. Onda qoluna elə üstüvət gələr ki, ağacı kökündən çıxararsan. Yaxud odur ey, o dağın boynunu əyersən... Orozqul belə günlərdə tövbəsini unudurdu. Onu böyük meşənin böyük sahibi dəyə çağıranda çox xoşallanırdı. Yenə də vəd verirdi, yenə də bəxşeyiş alırdı... Və belə vaxtlarda meşədəki qədim şamlardan hər hansı birinin ağılına da gəlmirdi ki, onunku çatıb – yaşaması payız girənə kimidir.

Payız isə biçilmiş kövşənli çöllərdən xəlvətcə dağlara dırmaşır və ətrafı dolanırdı. Haraya ayağı dəymişdisə, orada otun, yarpaqların rəngi saralmışdı.

Giləmeyvələr yetişirdi. Quzular böyüyürdü. Onları ayırırdılar – dişisi bir yana, erkəyi ayrı yana. Arvadlar motal tədarükü görürdülər. Kişilər kimin birinci olaraq vadiyə enməsi barədə düşünüb-düşünürdülər. Getməmişdən, hələ yaydan Orozqulla sövdələşən onu xəbərdar edirdilər ki, hansı gün, hansı saat vəd verdiyi tirlərin dalınca maşınla məntəqəyə gələcəklər.

Bəli, bu gün axşam yedəkli maşınla iki şam tirini aparmaq üçün gələcəkdilər. Tirlərdən biri artıq aşağıda idi, çaydan adlandırılmışdı, maşın gələcək yerə çatdırılmışdı. İkincisini isə indi üzüaşağı sürüyüb gətirirdilər. Əgər Orozqul bu tir üçün alıb yediklərini və içdiklərini qaytara bilsəydi, elə bu saat canını bu əzab-əziyyətdən qurtarardı.

Əfsus, dağlardakı taleyindən üz döndərmək üçün heç bir çarə yoxdu: yedəkli maşın bu gün axşamçağı gələcəkdi, çünki gecə tirləri aparmalıydı.

Sağ-salamat qurtarsaydı, yenə dərd yarı idi. Yol sovxozun içindən keçirdi, düz idarənin yanından, başqa yol yox idi, sovxozda isə milledən, dövlət müfəttişliyindən kimsə olmamış olmazdı, rayondan azmı adamın yolu buraya düşürdü?! Tirlər gözələrinə dəyan kimi soruşacaqdılar: «Bu ağacları haradan, kimin üçün aparırırsınız?»

Bu fikir ağılına gələndə Orozqulun küreyinin arası qovuşdu. Və hamıya, hər şeyə qarşı qəzəbi coşdu. Başı üstündə hay-küy salan dolaşalara da, bədbəxt qoca Mömünə də, üç gün bundan əvvəl satmaq üçün şəhərə kartof aparmaq niyyətinə düşən tənbel Seyidəhmədə də. Axı, o bilirdi ki, tirləri dağdan endirmək lazım olacaq! Görünür, aradan çıxıb. Yəqin bazarda işlərini qurtarandan sonra geri qayıdacaq.

Burda olsaydı, Orozqul ömr edərdi ki, qoca ilə tirləri bağlayıb aşağı endirsinlər, özü əziyyət çəkməzdi.

Heyhat, Seyidəhməd uzaqda idi, dolaşaları da vurmağa bir şey yoxdu. Heç olmazsa, arvadını əzişdirərdi, ancaq evə gedib çıxmağa hələ çox var idi. İndi bircə qoca Mömün qalardı. Töyşüyərək, dağ təng-nəfəsliyindən boğula-boğula, hər addımda donquldana-donquldana Orozqul nə ata, nə də onun arxasınca gələn qocaya rəhm edir, kollarının içi ilə üzünə aşağı enirdi.

Qoy at gəbərsin, qoy bu qoca da gəbərsin, qoy o özü də ürəyi partlayıb ölsün! Bir halda ki, onun günü xoş keçmir, qoy heç kəsinki xoş keçməsin. Qoy bu dünya yerlə yeksan olsun, niyə axı bu dünyada hər şey tərs-məssəbdir. Orozqulun ürəyincə deyil, onun ləyaqətinə və tutduğu vəzifəyə uyğun deyil!

Özünü ələ ala bilməyən Orozqul atı kollarla lap meyilli enişə apardı. Qoy Qıvrıq Mömün tirlə birlikdə atılıb-düşsün. Hünəridi, ağacı saxlaya bilməsin! «Qoca səfəhi əzişdirərəm, yerindəcə qalar». Orozqul belə qət elədi. Başqa bir vaxt o belə bir sıldırımdan enən tirlərin altına girməyə cəsarət etməzdi. İndi isə elə bil iblis yoldan çıxartdı. Mömün onu dayandırmağa macal tapmadı, ancaq qışqıra bildi: «Hara gedirsən? Hara? Dayan!» Elə bu vaxt tir zəncirə do-laşaraq, kolları əzə-əzə üzünə aşağı getdi. Tir yaş idi, ağırdı. Mömün payanı dayaq vermək istədi ki, tiri üzünə aşağı diyirlənməyə qoymasın. Ancaq zərbə çox güclü olduğundan paya qocanın əlindən sıçrayıb çıxdı.

Hər şey bir göz qırpımında oldu. At yıxıldı və tir onu da böyrük üstə aşağıya sürütlədi. Yıxılında Orozqulu da vurub aşırıdı. Orozqul tələş içində, kollara əl ata-ata üzünə aşağı diyirlənirdi. Elə bu zaman bir cür buynuzlu heyvanlar hürküb özlərini qalnlığa verdilər. Onlar quş kimi yerdən qoparaq, güclü sıçrayışlarla sıx ağcaqayınlıqda göz-dən itdilər.

– Marall! Marall! – deyə Mömün baba təlaşdan və sevincdən özünü itirərək qışqırırdı. Və sonra da öz gözlərinə inanmırmış kimi susdu.

Birdən-birə dağlara sükut çökdü. Dolaşalar tamam uçub getmişdilər. Tir, cavan, möhkəm ağcaqayınları əzərək enişdə bənd almışdı. Qoşqu qayıqları dolaşığı düşsə də, at özü ayağa qalxmışdı.

Orozqul üst-başı cırıq-cırıq olmuş halda kənara sürünürdü. Mömün kürəkəninə imdadına yetişmək üçün cumdu.

– Ey müqəddəs ana, Buynuzlu marall! O bizi xilas etdi. Gördünmü? Bunlar Buynuzlu ana maralın törəmələridir. Anamızı qayıdıb! Gördünmü?

Sağ-salamat qurtarmasına hələ də inana bilməyən Orozqul kor-peşman, bifeq ayağa qalxdı, üst-başını cırpdı.

– Səfəhləmə, qoca, bəsdir! Atın qayığını aç.

Mömün dərhal atın dolaşığını açmaq üçün getdi.

– Ey füsunkar ana. Buynuzlu gözəl marall! – O sevincək öz-özünü donquldandırdı. Marallar meşələrə qaçıdı. Buynuzlu ana bizi unutmayıb! Bizim günahımızı bağışlayıb...

– Yenə donquldanırsan? – Orozqul onun üstünə çıxmırdı. Qorxu onun canından çıxmışdı, əvvəlki qəzəb qəlbini gəmidirdi. – Yenə nağıl danışırısan? Sənin ağlın çəşib, elə bilirsen başqaları da sənin səfeh uydurmalarına inanacaqlar!

– Öz gözlərimlə gördüm. Bunlar marallardı. – Mömün baba təkid etdi. – Məgər sən görmədin, oğlum? Axı sən də gördün.

– Tutaım ki, gördüm. Deyəsən, üç qaraltı keçdi...

– Düzdür, üç idi. Mənə də elə gəldi.

– Yaxşı, nə olsun? Tutaım ki, marallardı. Az qala boynum sınımışdı. Sevinməyin yeridir? Əgər maral idilərsə, onda, deməli, aşırımdan gəliblər. Orada, Qazaxıstanda, dağların o üzündə meşəlikdə deyirlər maral saxlayırlar. Orda da qoruq var. Ola bilər, qoruq marallarıdır. Gəliblər, qoy gəlsinlər. Bizə nə var? Biz Qazaxıstanı baxmırıq.

– Bəlkə bizdə yaşadırlar, hə? – Mömün baba arzusunu bildirdi. – Kaş qalaydılar...

– Yaxşı, bəsdir! – Orozqul onun sözünü yarımcıq kəsdi. – Gedək.

Onlar tirlə hələ çox enəcəkdilər, sonra isə atı qoşub sürütləyə-sürütləyə çaydan keçirməliydilər. Bu iş də çox çətin idi. Sonra da, əgər tiri çaydan sağ-salamat keçirsəydilər, onu hələ təpəliyəcən aparmalıydılar, orada maşına yüklənəcəkdilər.

Eh, hələ nə qədər zəhmət çəkilməliydi!..

Orozqul özünü bədbəxt hesab edirdi. Hər şey gözüne ədalətsiz görünürdü. Dağlar heç nəyi duymurlar, heç nə istəməzlər, heç nədən şikayətlənərlər, elə belə dayanıb durublar. Payız girsən, qış düşsən, bunun meşələrə heç bir istisi-soyuğu, dəxli yoxdur. Dolaşalar da hara istəyirlər, ora da uçub gedirlər və nə qədər istəyirlər, o qədər də qarıladaşırlar. Marallarsa, əgər onlar maral idilərsə, aşırımın o tərəfindən gəliblər və meşədə istədikləri yerlərdə, istədikləri kimi gəzib dolanırlar. Şəhərlərdə adamlar asfalt yollarda dardsız-qəmsiz gəzir, taksiyə minir, restoranlara gedir, özləri üçün əylənirlər. Onu isə taleyi atıb bu dağlara, o bədbəxtədir... Hətta, bu Qıvrıq Mömün, onun bu yaramaz qayınatısı da xoşbəxtədir, ona görə ki, o nağıla inanır. Əbləh adamdır! Səfəhlər həmişə həyatlarından razı olurlar.

Orozqul öz həyatına nifrət edirdi. Bu cür dolanış onun ürəyincə deyil. Belə həyat Qıvrıq Mömün kimilər üçündür. Nə qədər ömrü var, o qədər də istirahət bilmədən başını aşağı salıb işləyəcək. Ömrü boyu da heç kəs tabeliyində olmayıb, özü isə hamıya tabe olub, hətta kürəkəninə də, öz qarısına da söz qaytara bilmir. Belə bir bədbəxt kəs nağılla da özünü bəxtəvər sayır. Meşədə maralları görəndə, elə

bil yüz il dünyanı ələkvələk eləyib axtardığı doğma qardaşları ilə rastlaşmışdı, az qalırdı ağlasın.

Eh, yüz fikir bir bərcü ödəmir!..

Onlar, nəhayət, son hüduda çatdılar, buradan çayadək uzun, kəskin eniş başlayırdı. Dincələrini almaq üçün dayandılar.

Çayın o tayında, məntəqənin həyatında, Orozqulun evinin böyründə nəse tüstülənirdi. Samovar tüstüsünə oxşayırdı. Deməli, arvadı yolunu gözləyirdi. Lakin bundan Orozqul xoşhal olmadı. Hava çatmırdı, ağzını ayırıb dərindən nəfəs almaq istədi. Sinəsi ağrıyırdı, ürəyinin döyüntüləri elə bil başında əks-səda verirdi, beyni zoqquldaırdı. Alnından axan tər gözlərini göynədirdi. Qarşıda uzun və sarp eniş. Evdə isə qısır arvadı... Hələ bir samovar da qoyub, onun könlünü almaq istəyir... Birdən ürəyindən keçdi ki, bu saat yuyurub o nataraz samovara bir təpik ilişdirsin, cəhənnəm olsun onun samovarı da... Sonra da düşsün arvadının canına, ağzının, burnunun qanını qatsın biri-birinə, ölüncə döysün. O, bədbəxt arvadının fəryadını xəyalına gətirəndə də, ondan ləzzət alırdı. «Bax, belə, – o fikirlişirdi. – Ona hələ bu da azdır! Mən pis gündəyəmsə, niyə onun əhvalı xoş olsun?» Onun fikrini Mömün yarımcıq qoydu.

– Oğlum, mənim də yadımdan çıxıb, – birdən o nəyi isə xatırlayıb, tələsik Orozqulun yanına gəldi. – Axı, mən məktəbə getməliydim, oğlanı gərək gətirəydim. Dərslər axı qurtarıb.

– Noolsun? – Orozqul bilə-bilə astadan dilləndi.

– Hirsələnə, oğlum. Tiri burada qoyarıq. Enərik aşağı. Sən evdə nahar edərsən. Mən də bu vaxt atla çaparaq gedərəm məktəbə. Oğlanı götürüb gətirərəm. Qayıdıb, tiri çaydan keçiririk.

– Qoca, bu fikir hardan ağlına gəldi? – Orozqul acı-acı dedi.

– Axı balaca ağlayacaq.

– Noolsun? – Orozqul qızısqdı. Nəhayət, qocanın əməlli-başlı dərşini verməkdən ötrü bəhanə düşdü. Bütün günü Orozqul bəhanə axtarırdı ki, bir şey irad tutsun, indi isə qoca özü fürsət vermişdi. – O ağlayacaq deyə biz də işimizi yarımcıq qoyaq? Səhər qulağımı dəng elədin ki, məktəbə aparmalısan. Yaxşı, apardın. İndi də başlayıbsan ki, məktəbdən gətirmək lazımdır? Mən nəyəm onunçün? Yoxsa biz burda oyun oynayıyıq?..

– Elə danışma, oğlum. – Mömün xahiş elədi. – Özü də belə bir gündə! Mən heç, balaca gözləyəcək, belə bir gündə ağlayacaq...

– Nə belə bir gündə, belə bir gündə salmışan? Nə əziz gündür o belə?

– Marallar qayıdıb. Niyə axı belə bir gündə...

Ordozqul çaşdı, hətta heyrətdən nitqi tutuldu. O, tikanlı kolluqda eşlənəndə, qorxudan canına vəlvələ düşdüyü zaman sürətlə çaparaq kölgə kimi gözünün qabağından gəlib keçən o maralları ar-

tıq unutmşdu. Sıldırımından qopan tir hər an onu xurd-xəşil eləyə bilərdi. Nə maral yada düşürdü, nə də qocanın həydan danışığıları.

– Sən məni nə hesab edirsən? – O, nəfəsini qocanın üzünə haxırraraq astadan və qəzəblə dedi: – Heyif ki, saqqalın yoxdur, başqalarını axmaq yerinə qoyduğuna görə tutub səni sürüyərdim. Sənin marallarından mənə nə! Fikrim-zikrim elə onlardır. Sən mənə nağıl demə. Tirin yanında dayan. Nə qədr ki, çayı keçməmişik, səfəhləmə. Nə bilim, kim məktəbə gedəcək, kim ağlayır, mənə nə, bəsdir, getdik...

Mömün həmişəki kimi yenə tabe oldu. O anlayırdı ki, nə qədər tir istənilən yerə çatdırılmayıb, Orozqulun əlindən yaxa qurtara bilməyəcək və odur ki, dinməz-söyləməz işləməlidir. Bundan sonra ürəyini söz deşsə də, bir kəlmə dinib danışmadı. Nəvəsi məktəbin yanında onu gözləyirdi. Uşaqların hamısı evlərinə dağılıbmışdılar, yalnız onun yetim nəvəsi gözlərini yola dikib babasının intizarında idi.

Qoca gözünün qabağına gətirirdi ki, uşaqların hamısı necə səs-küylə məktəbdən çıxıb evlərinə dağılışı. Acmışdılar, hələ bayırda, onlar üçün hazırlanan yeməyin iyi burunlarına dəyir, sevincək, vəcdə gəlmiş halda evlərinin pəncərələri önündən qaçıb gəlirdilər. Analarının gözü yoldadı. Başları qarışıq olsa da, hər birini təbəssümlə qarşılayırlar. Ananın əhvalı yaxşıdır və ya pisdir, fərqi yoxdur, öz uşağı üçün o həmişə qayğı göstərməyə imkan tapacaq. Əgər ana lap acıqlansa da: «Bəs, əlin? Əlini kim yuyacaq?» – Yenə gözlərindən təbəssüm əskik olmayacaq.

Mömünün nəvəsi oxumağa başlayandan əlləri həmişə mürək-kəbli olardı. Bu, hətta babanın xoşuna da gəlirdi: deməli, uşaq işlə məşğuldur. Bax, indi budur, onun nəvəsi əlləri mürək-kəbli, bu yay aldığı sevimli çantasından yolda dayanıbdır. Yəqin o, gözləməkdən yorulub, ətrafa boylanır, qulağı səsdədir, gözləyir ki, nə vaxt babası atın belində təpənin başında görünəcək. Axı, o həmişə vaxtında gəlir. Oğlan məktəbdən çıxanda babası həyətdə onu çoxdan gözləyirdi. Hamı evlərinə dağılışardı, nəvəsi də babasının yanına yuyurardı. Oğlan çantasına deyirdi: «Odur ey, babamdır, qaçaq!» Və qaçaraq özünü babasına yetirər, sıxıla-sıxıla qucağına atırdı, onu qucaqlayır, üzünü qarnına sirtərdi, köhnə libasının qoxusunu, quru yay otu rəyihəsini iyələrdi. Həmin günlər babası o taydan ot daşıyırdı, qışda qalın qar düşəndə oraya gedib çıxmaq olmurdu, odur ki, bu işi payızda gərək görəsən... Sonralar acıtəhər ot iyi Mömünün barmaq-larından xeyli müddət getməzdi.

Baba, oğlanı tərkində otuzdurur, atı gah yorğa, gah yavaş-yavaş sürərək, bir az oradan-buradan söhbət edə-edə bir qədər lal-dinməz və hiss olunmadan gəlib çıxardılar. İki dağ arasında gözəkdən keçərək evlərinə – San-Taş dərəsinə enərdilər.

Oğlanın məktəbə həddindən artıq həvəs göstərməsindən nənənin acığı gəlirdi. Gözünü açan kimi oğlan tez geyinər, dəftər-kitabını çantasına yığardı. Nənəni bir də bu əsəbiləşdirərdi ki, o, gecə yatanda çantasını yanına qoyardı. «Nə yapışmısan bu andıra qalmış çantaya? Özüne arvad eləsəydin, heç olmasa, gəlinə başlıq verməkdən canımız qurtardı...» Oğlan nənənin dediklərini qulaqardına vurardı və nədən söhbət getdiyini də bir o qədər başa düşməzdi. Nə olur-olsun, təki məktəbə gecikməsin. O həyəətə qaçır, babasını tələsdirirdi. Və bir də yalnız məktəb görünəndə sakit olurdu.

Bir dəfə onlar, necə olmuşdusa, gecikmişdilər. Keçən həftə, işıqlananda Mömün atı minib o taya keçdi. Tezədən bir yük ot gətirmək istədi. İşlər pis getmirdi, ancaq yolda tay əyildi, ot tökülməyə başladı. Sicimi acıb, təzədən atı yükləməli oldu. Tələsik yüklənən ot sahilə çathaçatda təzədən açılıb tökülməyə başladı.

Nəvəsi isə o tayda gözləyirdi. O, kələ-kötür bir daşın üstünə çıxıb, çantasını yellədir, qışqırır, çağırırdı. Qoca tələsdi – sicim düyün düşmüşdü, açılmaq bilmirdi. Oğlan isə qışqırırdı, qoca hiss etdi ki, o, ağlayır. Bu zaman o hər şeyi – otu da, sicimi də atıb, ata mindi, tez dayaz yerdən keçib özünü nəvəsinə çatdırdı.

Çayı adlayanacan bir qədər də vaxt keçdi: su çoxdu, sürətlə axırdı... Payızda o qədər qorxulu deyildi, yayda isə atın ayağı sürüşdü – qanın getdi. Mömün çaydan adlayıb, nəhayət, nəvəsinə yetişəndə, o, artıq hönkürüb ağlayırdı. Babasına sarı baxmırdı, ağlayır və deyiniirdi: «Məktəbə gecikdim, gecikdim...» Qoca, atın üstündən əyilib oğlanı qaldırdı, yəhərə qoyub atı çapdı. Məktəb yaxınlıqda olsaydı, balaca özü qaçıb gedərdi. O, bütün yolu kirmədi, ağladı, qoca da onu heç çür ovundura bilmədi. Elə hıçqıra-hıçqıra da məktəbə gətirib çıxartdı. Dərslər başlanmışdı. Lap sinfə apardı.

Mömün üzr istədi, üzrxahlıq elədi müəllimdən, söz verdi ki, bir də belə şey olmayacaq. Ancaq qocanı hər şeydən çox nəvəsinin gecikdiyinə görə narahat olub ağlaması sarsıtmışdı. «Allah eləsin ki, həmişə məktəbə belə bağlı olasan» – Baba ürəyindən keçirtirdi. Axı, görəsən, uşaq niyə belə ağlayırdı? Deməli, ürəyində nisgili var, heç kəsə demədiyi öz nisgili var...

İndi, budur, Mömün tirin yanında o tərəfə-bu tərəfə qaça-qaça, bir yerdə ilişməsin, dağdan tez ensinlər deyə paya ilə onu tərpədir, itələyir, həm də hey fikirləşirdi: «Görəsən, nəvəm neyləyir orada?»

Orozqul isə tələsmirdi. O, atı yedəkləyib çəkirdi. Axı, burada çox da tələsmək olmazdı, eniş uzundu, sərtidi, maili getməliyidilər. Məgər onun xahişini yerinə yetirmək olmazdı? Tiri hələlik qoyardın burda, sonra gəlib aparardın. Eh, gücü çatsaydı, o tiri çiyinə alar, çayı adlayar, aparıb maşın yüklənən yerə tullayardı! Ahn, götürün tirinizi, di əl çəkin! Mömün isə nəvəsinin dalınca qaçardı.

Güc hardaydı? Hələ daşların üstü ilə, qənbərləklə gedib sahilə çıxmaq lazımdır, orada, dayazlıqdan atı dəhmərləyərək, tiri o taya keçirtmək gərəkdir. At isə əldən düşüb, dağda nə qədər enib, qalmışdı. Axırı düz gətirsə, hələ bu da yaxşıdır, birdən tir çayın ortasında daşa ilişdi və ya atın ayağı sürüşüb yıxıldı, onda nə olsun?

Onlar suyu keçəndə, Mömün baba yalvardı: «Buynuzlu ana maral, sən kömək elə, qoyma tir ilişə, qoyma at yuxıla!» Mömün baba ayaqqabılarını biri-birinə bəndləyib çiyindən aşırmışdı, şalvarını dizədən çırmamışdı, əlində paya, üzən, tirdən aralanmırdı. Tiri axınla çəpinə aparırdılar. Çayda su nə qədər təmiz, şəffaf idisə, bir o qədər də soyuqdu. Payız suyu idi.

Qoca dözüdü. «Eybi yox, ayağıma heç nə olmaz, təki tezliklə tiri keçirək». Tərslikdən tir ilişdi, suyun ən gur axan yerində daşa dirəndi. Belə hallarda, gərək ata bir az imkan verəsən. Dincələ, sonra onu yaxşıca haylayasan ki, bərk təkən verib tiri daşdan aralasin. Lakin Orozqul belində oturub, lap heydən düşmüş, gücsüzlənmiş atı insafsızcasına qamçılardı. At dal ayaqları üsta çökdü, büdrədi, tir isə yerindən tərpənmədi. Qocanın ayaqları keyiyir, gözlərinə qaralıq çökür, başı gicəllənirdi. Uçurum, uçurumun üstündəki meşələr, göydəki buludlar əyilib suya düşür, çayın sürətli axınına qarışıq və yenidən öz yerlərinə qayırdılar. Mömün özünü pis hiss etdi. Lənətə gəlmiş tir! Quru olsaydı, suyu çəkilmiş olsaydı, bu başqa məsələ – quru ağac özü suda üzür, səninki o olsun ki, qoyma axıb gedə. Bunu isə indicə kəsiblər, elə o saat da çaydan keçirirlər. Kim belə eləyir, axı! Ona görə də belə olur. Tələsən təndirə düşər demişlər. Orozqul şam ağaclarını qurumağa qoymurdu: müfəttiş gəlib çıxar, akt bağlayar – qiymətli ağacların meşə qoruğunda kəsilməsi barədə. Buna görə də mişarlayan kimi tiri gərək gözdən-nəzərdən rədd eləyəsən.

Orozqul atı çəkməsinin dabanı ilə, qamçı ilə döyürdü, başına vururdu, söyürdü, qocanın üstünə çıxırdı, guya bütün bunlar üçün o təqsirkardı, tir isə yerindən tərpənmirdi, getdikcə daşların arasına yatırdı. Qocanın səbri tükəndi. Ömründə birinci dəfə olaraq o, qəzəblə səsinı ucaltdı:

– Atdan düş! – O, cəsarətlə Orozqula yaxınlaşdı, onu yəhərdən özünə sarı dartdı. – Görmürsən at çəkə bilmir? Tez ol, düş aşağı.

Heyrətə gəlmiş Orozqul dinməz-söyləməz onun dediyinə əməl elədi. Ayağı çəkməli birbaşə yəhərdən suya tullandı. Elə bu andan da sanki gicəldi, qulağı batdı, özünü itirdi.

– Haydı! Qaldı! İkimiz də birdən!

Mömünün komandası ilə onlar ağırlıqlarını payanın üstünə saldılar, tiri yerindən tərpətdilər, daşdan araladılar,

At necə ağıllı heyvandır! O bax, elə bu anda güc verdi, büdrəyə-büdrəyə daşların üstü ilə qayıışı dartdı. Lakin tir bir qədər yerindən tərpənmişdi ki, aşağı sürüşdü və yenidən daşa ilişdi. At bir də

təkan verdi, ancaq dayana bilməyib, suya yıxıldı, çapaladı, qoşqu qayıqlarına ilişib qaldı.

– Atı! Atı qaldır! – Mömün Orozqulu dümsüklədi.

Onlar köməkləşib, ayağa qalxmaqda ata kömək elədilər. At soyuqdan titrəyirdi, suda güclə dayanmışdı.

– Qoşqunu aç!

– Niyə?

– Sənə deyirlər, aç! Təzədən qoşacağıq... Qayıqları aç, çıxart.

Yenə də Orozqul dinməz-söyləməz razı oldu. At qoşqudan açılandan sonra Mömün cilovundan yapışdı.

– İndi gedək, – dedi. – Sonra qayıdırıq. Qoy at dincini alsın.

– Sən bir dayan! – Orozqul cilovu qocanın əlindən qapdı. Elə bil o, yuxudan ayıldı. Yenə də dönüb həmişəki adam oldu. – Sən kime kələk gəlirsən? Sən heç yana getməyəcəksən. Tiri, bax, elə indi çıxardacağıq. Axşam gələcəklər aparmağa. Atı qoş, eşidirsən, artıq-əşik danışma!

Mömün sakitcə döndü və keyimiş ayaqlarını sürüyə-sürüyə dayazlıqdan adlayıb sahilə çıxdı.

– Qoca, hara gedirsən? Səninləyəm, hara gedirsən?

– Hara! Hara! Məktəbə. Nəvəm gündortadan orda gözləyir.

– Qayıt, deyirəm sənə! Qayıt!

Qoca qulaq asmadı. Orozqul atı suda qoyub, lap sahilə çat-haçatda, qənbərlikdə Mömünü haqladı, onun çiyinlərindən yapışib özünə sarı dartdı.

Və onlar üzbəüz dayandılar.

Orozqul əl atıb, Mömünün çiyindən aşırılmış köhnə uzunboğaz girz çəkmələrdən yapışdı və onları qolaylayıb, iki dəfə qayınatasının başına, üzünə vurdu.

– Gedək də! Nə durmusan! – Orozqul çəkmələri kənara atıb xırlıltıyla dilləndi.

Qoca çəkmələrin yanına gəldi, onları yaş qumun üstündən götürdü və qəddini düzəldəndə dodaqları qana bələndi.

– Yaramaz! – deyərək qanı tüpürdü və çəkmələri yenə də çiyinə aşırı.

Bunu heç vaxt heç kəsə söz qaytarmayan Qıvraq Mömün deyirdi, burnu soyuqdan göyərmiş, köhnə çəkmələrini çiyinlərindən aşırmış, dodaqlarında qan köpüklənən yazıq qoca deyirdi.

– Gedək!

Orozqul onu öz arxasınca sürütlədi. Lakin Mömün dartınb onun əlindən çıxdı, heç arxasına da baxmadan, sakitcə baş alıb getdi.

– Yaxşı, qoca əbləh, görərsən! Dərsini verərəm! – Orozqul yumruğunu havada oynadaraq, onun arxasınca qışqırdı.

Qoca qanrılıb baxmadı. «Xıxmış dəvə»nin yanından keçən cığıra çıxdı, oturub çəkmələri geyindi və tez evə getdi. Heç yerdə ləngi-

mədən, birbaşa tövləyə girdi. Oradan Alabaş adlı boz atı çıxartdı, bu Orozqulun minik atlarından idi, ancaq heç kəs buna yaxın gəlməzdi, heç kəsin bunu minməyə cəsarəti çatmazdı, arabaya da qoşmazdılar ki, cıdır görkəmini itirər. Elə bil yağın düşmüşdü. Mömün atı qayıq-qantarğasız, çılpaq minmişdi. O, pəncərənin qabağından, hələ də tüstülənən samovarin yanından keçəndə, bayıra atılan arvadlar-Mömünün qarısı, qızı Bekey və cavanəzən Gülcamal – dərhal başa düşdülər ki, qocaya nəşə olub. Heç vaxt o Alabaşı minməmişdi, heç vaxt da həyətdə belə at belinə yatıb onu çapmamışdı. Onlar hələ bilmirdilər ki, Qıvraq Mömün qiyam eləyib. Və onu da bilmirdilər ki, qoca vaxtında bu qiyam ona nəşə başa gələcəkdi...

Dayaz çay keçidi tərəfdən Orozqul qoşqudan açılmış atın yüyəmindən tutub gəlirdi. At, qabaq ayaqlarından axsayırdı. Arvadlar lal-dinməz dayanıb, onun həyətdə yaxınlaşmasını gözləyirdilər. Onlar hələ Orozqulun üreyindəkiləri anlaya bilmirdilər, dərk etmirdilər, o, həmin gün onlara nə kimi bəla, müsibət gətirir...

Yaş, lıqlıqlı qoparan çəkmədə, yaş şalvarda o zabitəli, ağır addımlarla arvadlara yaxınlaşaraq, dilxor halda onlara gözücü baxdı. Onun arvadı Bekey narahat oldu:

– Nə olub sənə, Orozqul? Bir hadisəmi baş verib? Bu nədir, başdan-ayağa islanmışan. Tirmi axıbdır?

– Yox, – Orozqul əlinin işarəsi ilə onu rədd etdi. – Tut! – O, yüyənə Gülcamala uzatdı. – Atı tövləyə apar. – Özü qapıya sarı gedə-gedə arvadına dedi: – Gedək evə.

Nənə də onlarla getmək istəyirdi, ancaq Orozqul astanadan onu içəri buraxmadı.

– Sən get, qarı. Sənin burda nə azarın? Çıx, get öz evinə, bir də buralara gəlmə.

– Sən nə danışırsan? – Qarı incidi. – Bu nə deməkdir? Bizim qoca bəs necə oldu? Nə olub?

Orozqul cavab verdi:

– Onun özündən soruşarsan.

Evdə Bekey yaş paltarını ərinin əynindən soyundurdu, ona kürk verdi, samovarı içəri gətirdi və piyaləyə çay tökməyə başladı.

– İstəmirəm, – Orozqul əli ilə itələdi. – Mənə içki ver.

Arvadı ağzı açılmamış yarımilitrliyi gətirib stəkana süzdü.

– Ağzınacan doldur, – Orozqul əmr elədi. Bir stəkan arağı bir-nəfəsə içdi, kürkü bürünüb, keçənin üstünə uzanaraq dedi:

– Sən mənim arvadım deyilsən. Mən də sənin ərin. Çıx, get. Bir də ayağın bu evə dəyməsin. Nə qədər keç deyil, çıx, get.

Bekey köksünü ötürdü, taxtın üstündə oturdu, həmişəki kimi gözlərinin yaşını axıdaraq, astadan dedi:

– Başladın?

– Nəyi başladım? – Orozqul bağırdı. – İtil burdan!

Bekey tez evdən çıxdı, həmişəki kimi əllərini qaldırdı, səsi bütün həyatə yayıldı:

– Axı mən qarabaxt bu dünyaya niyə gəlmişəm!..

Elə bu zaman qoca Mömün Alabaşı çaparaq nəvəsinin yanına gedirdi. Alabaş qaçağan atdı. Buna baxmayaraq, Mömün iki saatdan artıq gecikmişdi. O, nəvəsi ilə yolda qarşılaşdı.

Müəllim – qadın özü oğlanı evə aparırdı. Bu, əllərini külək qarşısı kobudlaşdıran, düz beşinci il idi bir paltoda gəzən həmin müəllim idi. Yorğun qadın biki, acıqlı görünürdü. Ağlamaqdan gözləri şişmiş oğlan isə çantası əlində, yazıq və mağmın bir halda onunla yanaşı gedirdi. Müəllim qoca Mömünün yaxşıca dərslərini verdi. O, atdan düşərək başını uşağı salıb müəllimin qabağında dayanmışdı.

– Əgər uşağı vaxtılı-vaxtında aparmayacaqsınızsa, – müəllim deyirdi, – onda onu məktəbə gətirməyin. Mənə ümid olmayın, özümünkünlər dördüdlər.

Mömün yenə də üzrxahlıq elədi, yenə də vəd verdi ki, bir də belə hallar təkrar olmayacaq.

Müəllim Celesaya qayıtdı, baba ilə nəvə də evə sarı üz tutdular.

Oğlan dinməz-söyləməz atın belində, babasının qucağında oturmuşdu. Qoca da bilmirdi ona nə desin.

– Çox acmısan?

– Yox, müəllim mənə çörək verdi.

– Bəs niyə danışmırsan?

Oğlan bu dəfə də heç nə demədi. Mömün təqsirkar halda gülümşədi:

– Mənim balam yaman tez inciyir. – O, oğlanın papağını çıxartdı, təpəsindən öpdü və təzədən papağını başına qoydu.

Oğlan məhəl qoymadı.

Onlar, bax, beləcə getdilər, – hər ikisi məyus və lal-dinməz. Mömün Alabaşın başını buraxmırdı, yüyəni bərk çəkirdi, yəhərsiz atın oğlanı atıb-tutmasını istəmirdi. Həm də indi tələsməyin də bir mənası yoxdu.

At da öz işini bilirdi, rahatca yorğalayır. At fınxırır, dırnaqlarını yerə döyürdü. Belə atla tək gədəsən, özün də pəsdən oxuya-oxuya. İnsan tək olanda azını qaribə şeylər oxuyur? Çatmadığı diləyinə dair, ötən illər haqqında, ilk məhəbbət macəraları barədə... Əlçatmaz, üyətəz günlər barədə köks ötürməyi də insan xoşlayır. Niyə belə olur, insan özü də bilmir. Lakin o hərdən bunlar haqqında, özü barədə düşünməyi, xəyala dalmağı da xoşlayır.

Yaxşı yerişli yaxşı at yaxşı yol yoldaşdır...
Qoca Mömün nəvəsinin qırxılmış peysərinə, nazik boynuna, pələqlaqlarına baxıb fikirləşirdi ki, uğursuz həyatından, bütün əməl və zəhmətindən, qayğı və quşsallərindən ona qalan yalnız bu uşaqdır, bu aciz məxluq. Kaş babası onu bir yana çıxarda biləydi. Tək qals

çətin olacaqdı. Qarğıdalı qıçası boyda deyil, ancaq hıkkəlidir. Bir az fağır, qılıqlı olsaydı.. Axı Orozqul kimilərinin onu görməyə gözü olmayacağı, canavar maralı didib-parçalayan kimi uşağı parçalayacaqlar.

Və bu zaman Mömün maralları xatırladı. Sürətlə qaçaraq kölgə kimi göz önündən keçib gedən maralları... və sinəsindən heyrət, sevinc nidası popdu.

– Oğlum, bilirsənmi nə var? Bizim yerə marallar gəlmişdi, – dedi Mömün baba.

Oğlan çiyini üstədən cəld geri baxdı:

– Doğurdan?

– Doğrudan. Özüm gördüm. Üç baş maral idi.

– Hərdən gəliblər onlar?

– Məncə, aşırımın o tayından. Orada da meşə qoruğu var. Bu payız yay kimi keçir, aşırımdan gəliş-gediş var. Bax, buna görə də onlar bizə qonaq gəliblər.

– Onlar bizdə qalacaqlar?

– Xoşlarına gəlsə qalarlar. Dəyib-toxunan olmasa, burda yaşayrlar. Yem bizdə boldur. Burda lap min maral saxlamaq olar... Keçmiş zamanlarda, Buynuzlu ana maralın vaxtında burada onlar saysız-hesabsızdı.

Hiss eləyəndə ki, oğlan bu xəbərləri eşidəndə qırışığı açılır, qoca dübarə keçmiş zamanlardan, Buynuzlu ana maraldan danışmağa başladı. Özü də öz söhbətinə aludə olub, fikrə getdi: birdən adam durduğu yerdə xoşbəxt ola, başqasına da xoşbəxtlik bəxş eləyə bil! Bütün ömrü boyu belə yaşayasan. Hə, bax, belə, indi bu saat olduğu kimi. Lakin həyat belə deyil, xoşbəxtliklə yanaşı qəlbinə, həyatına, əzəli, ısrarlı bir bədbəxtlik də soxulur və daim pusquda dayanır. Hətta indinin özündə, onlar – baba-nəvə özlərini xoşbəxt hiss etdikləri anda, qocanın qəlbində sevinclə yanaşı təşviş də vardı: görəsən Orozqul neyləyir? O nəyə, hansı cəzaya hazırlıq görür? Onun sözüne baxmayan qocaya nə kimi cəza fikirləşib tapıb? Axı Orozqul onu belə buraxmazdı. Onda heç Orozqul olmazdı.

Mömün qızını və özünü gözələn bədbəxtlik haqqında fikirləşməməkdən ötrü nəvəsinə marallar barədə, onların nəcibliyi, gözəlliyi və bu heyvanların çevikliyi barədə danışdı, deyirdi ki, bu cəldliklə onlar qəflətən üzleşdikləri fəlakəti fədakarlıqla dəf edə bilərlər.

Oğlanın kefi yaxşı idi. O, heç əqlinə da gətirmirdi ki, evdə onu nə gözləyir. Onun gözləri hədəqəsindən çıxmışdı, qulaqları cingildəyirdi. Necə ola bilər, doğrudanmı, marallar qayıdıb? Deməli, bunlar gerçəkmiş! Baba danışır ki, Buynuzlu ana maral insanların onlara etdiyi pisliliyi bağışlayıb və uşaqlarına İssık-göl dağlarına qayıtmağa icazə verib. Baba danışır ki, indi üç maral gəlib – görsünlər buralar

necədir və əgər onlara xoş gəlsə, onda bütün marallar təzədən öz vətənlərinə qayıdacaqlar.

– Baba, – oğlan babasının sözünü kəsdi. – Bəlkə Buynuzlu ana maral özü də gəlib? Bəlkə o baxmaq istəyir görsün bizlərdə necədir, sonra da öz uşaqlarını çağıracaq, hə?

– Ola bilər, – Mömün könülsüz dilləndi. Qocanın dili topuq çaladı. O özünü itirdi: birdən oğlan nağıla uyar? Lakin Mömün baba öz nəvəsinin inamını qırmaq istəmədi, həm də gec idi. – Kim bilir? – O, çiyini çəkdi. – Bəlkə də elədir, ola bilər. Ola bilər ki, Buynuzlu ana maral özü də gəlib. Kim bilir...

Oğlan dedi:

– Bax, biz öyrənərik. Gəl, baba, maralları gördüyün yerə gedək. Mən də onlara baxmaq istəyirəm.

– Axı onlar bir yerdə dayanıb durmurlar.

– Biz onların izinə düşərik. Get ki, gedəsən. Onları görənin kimi qayıdırıq geri, maral da görər ki, insanların onlarla işi yoxdur.

– Sən halə uşaqsan, – baba gülümsədi, – gedək evə, orda baxarıq.

Onlar evlərin arxasından keçən cığırla məntəqəyə gəlib çıxmaqda idilər. Ya evə arxadan baxdın, ya da insana, fərqi yoxdur. Üç evin heç birində, içəridə nələr olduğundan nişanə yoxdu. Həyətdə də heç kəs gözə dəymirdi, sakitlikdi. Mömünün ürəyi sıxılırdı, nə isə hiss etmişdi. Nə ola bilərdi? Orozqul onun bədbəxt Bekeyini döymüşdü-mü? İçib, sərxoş olub? Başqa nə ola bilərdi? Niyə belə sakitlikdir, niyə günün bu çağında həyətdə heç kim yoxdur? «Əgər hər şey qaydasındadırsa, onda o zəhrimara qalmış tiri çaydan çıxarmaq lazımdır. – Mömün fikirləşdi. – Orozqul adamdır məgər, yaxşısı budur, ondan uzaq qaçsın. Yaxşısı budur, nə istəyir eləyəsən, qoy cəhənnəm olsun getsin. Eşşəyə eşşəkliyini sübut eləyə bilməyəcəksən ki?»

Tövləyə yaxınlaşanda Mömün dedi:

– Düş. Axır ki gəlib çatdıq. – O, həyəcanını üzə vurmamaq üçün bu sözləri nəvəsinə elə dedi ki, guya uzaq bir yerdən gəliblər.

Elə ki, oğlan çantası əlində evə qaçmaq istədi, Mömün onu saxladı:

– Dayan, bir yerdə gedərik.

O, Alabaşı tövləyə saldı. Oğlanın əlindən tutdu, evə getdilər.

– Bura bax, – Baba nəvəyə dedi: – Əgər məni söysələr, sən qorxma və hər deyilən sözə qulaq vermə. Bunların sənə dəxli yoxdur. Sənin ki məktəbə getməkdir.

Ancaq heç bir şey olmadı. Onlar evə girəndə, nənə kinayə ilə xeyli Mömünə baxdı, dodaqlarını büzüdü, yenidən əlindəkini tikməyə başladı. Baba da ona heç nə demədi. Biref və narahat halda otağın ortasında dayandı, sonra plitənin üstündən əriştə şorbası ilə dolu iri kasanı, qaşığı və çörək götürdü, gec də olsa, baba-nəvə nahar eləməyə başladılar.

Lal-dinməz yeyirdilər, nənə heç onlar oturan tərəfə baxmırdı. Onun solğun, qəhvəyi sifətində qəzəb donmuşdu. Oğlan anladı ki, nə isə çox pis bir hadisə baş verib. Qocalar isə susurdular.

Oğlan elə hirsələnmiş, elə həyəcanlanmışdı ki, boğazından tıka ötmürdü. Bundan pis nə ola bilər ki, süfrə üstündə adamlar qaradınməz otursunlar, ürəklərindən pis, şübhəli fikirlər keçsin. «Bəlkə təqsir bizdədir?» – Oğlan xəyalən çantaya dedi. Çanta pəncərənin ağzında idi. Oğlanın ürəyi döşəmə ilə diyirlənib, pəncərəyə dırmaşdı, çantaya yaxınlaşıb onunla pıçıldadı.

«Sənin heç nədən xəbər yoxdur? Bilmirsən, baba niyə bikişdir? Onun təqsiri nədir? Niyə o bu gün gecikdi, niyə Alabaşı minmişdi, özü də yəhərləməmişdi? Axı heç vaxt belə bir şey olmayıb. Bəlkə o, meşədə maralları gördüyünə görə belə gecikib? Birdən bu düz olmaz? Onda necə olsun? Niyə o bunu nəql elədi? Axı o bizə yalan demiş olsa, Buynuzlu ana maral ondan bərk inciyər...»

Xörək yeyilib qurtarandan sonra Mömün baba astadan oğlana dedi:

– Sən həyətdə get, iş var. Mənə kömək edərsən. Mən də indi gəlirəm.

Oğlan bir söz deməyib otaqdan çıxdı. Qapını örtəndə nənənin səsi otağı бүürdü:

– Sən hara gedirsən?

Mömün cavab verdi:

– Gedirəm tiri çıxarmağa. Bayaq ilişib qalib çayda.

– Hə, indi ayılmışsan! – nənə qışqırdı. – Nə yaxşı yadına düşdü! Sən get bir qızına bax. Gülcəmal onu evlərinə apardı. İndi kimin nəyinə gərəkdir sənə o səfeh, sonsuz qızın. Get, qoy başına gələnləri sənə desin. Qotur it kimi əri onu evindən qovdu.

– Nə olsun qovub, qovsun da. – Mömün kədərlə cavab verdi.

– Sən bir buna bax! Sən özün nəsən, axı? Qızların yolunu azdıqlarını bilirsən, hə, nəvənə isə nəçəliklik öyrədirsən? Ay gördün hal Gör kimdən ötrü özünü oda-alova atmısan. Hələ bir Alabaşı da minib çapırsan. Sən bir buna bax! Ayağını yorğanına görə uzat, yerini bil, kimlə çəkişirsən... Cücə kimi boğazımı üzər. Nə vaxtdan belə sözqaytaran olmusan? Nə vaxtdan belə igid olmusan? Qızımı bizə gətirmək heç xəyalına da gəlməsin. Kandardan içəri buraxmamam...

Oğlan dilxor halda həyətdə var-gəl edirdi. Evdə yenə nənənin çığırtısı eşidildi, sonra qapı çırpıldı və Mömün evdən bayıra çıxdı. Qoca, Seyidəhmədgilə sarı gədirdi, astanda Gülcəmal onun qabağına çıxdı.

– Yaxşısı budur, – Mömünə dedi, – indi getməyəsən, sonra gəldərsən.

Mömün çaşqın halda ayaq saxladı. Gülcəmal pıçıldadı:

– Ağlayır, əri döyüb. Deyir ki, bundan sonra onlar bir yerdə yaşaya bilməzlər. Sənə də qarğış eləyir. Deyir, bütün təqsirlər atamadır.

Mömün susmuşdu. Nə deyəydi? İndi doğma qızı da onun üzünə baxmaq istəmir.

– Orozqul isə orada içir. Vəhşinin vəhşisidir, – deyə Gülcamal pıçılıyla danışdı.

Onlar fikrə getdilər. Gülcamalın qocaya yazığı gəldi, köksünü ötürdü:

– Heç olmazsa, bizim Seyidəhməd tez gəlib çıxaydı. Bu gün qayıtmalıydı. Köməkləşib tiri aparardınız, canınız qurtarardı.

– Məgər iş tirdədir? – Mömün başını buladı. O, fikrə getdi və nəvəsini yanında görüb ona dedi: – Sən get, oyna.

Oğlan aralandı. Mərəyə getdi və orada gizlətdiyi durbinı götürdü. Onun tozunu sildi. «İşlərimiz pisdirdi, – o, qüssəli halda durbine dedi. – Deyəsən, təqsir çanta ilə məndədir. Kaş başqa yerdə məktəb olaydı. Çanta ilə gedib orada oxuyardıq. Heç kəsin də bundan xəbəri olmazdı. Ancaq baba yazıqdır, axtaracaq. Hə, durbin, bəs sən kimlə ağ gəmiyə tamaşa edəcəksən? Elə bilirsən, mən balıq ola bilmərəm? Bax, görəsən. Üzüb gedəcəyəm ağ gəminin yanına...»

Oğlan ot tayasının arxasına çəkilib, durbinlə ətrafa baxmağa başladı. Həvəssiz və az baxdı. Özgə vaxt baxmaqla doymazdı: payız meşəsinə bürünmüş payız dağları, yuxarıda bəyaz qar, aşağı isə sanki od tutub yanır. Oğlan durbinini yerinə qoyub, mərəkdən çıxanda gördü ki, babası atı xamutlu, cilovlu həyətdən çıxıb aparır. Oğlan babasının yanına qaçmaq istədi, lakin Orozqulun bağırmasını eşidib dayandı. Orozqul alt tuman-köynəyində bayıra çıxmışdı, çiyinə kürk salmışdı. Sifəti qıpqırmızıydı, şişmiş inək yelinə oxşayırdı.

– Ədə, hey! – Mömünün üstünə qəzəblə çısqırdı. – Atı haraya aparırsan? Haydı, tez yerinə qaytar. Sənsiz də çıxara bilirik. Əlini də vurmayaşan ha. İndi sən burda heç kimsən. Mən səni məntəqədən qovuram. Çıx, get, hara istəyirsən.

Baba acı-acı gülümsündü və atı təzədən tövləyə apardı. Mömün qəflədən, büsbütün qocaldı və büzüşdü. Ayaqlarını sürüyə-sürüyə ətrafına baxmadan çıxıb getdi.

Babası təhqir edildiyinə görə oğlanı qəhər boğdu və ağladığını heç kəs görməsin deyə, çay kənarına sarı qaçdı. Cığır bir qədər irəlidə duman örtmüşdü, gözdən itir və yenidən ayaq altında görünürdü. Oğlan ağlaya-ağlaya qaçdı. Bax, bu da onun sahildəki sevimli daşları: «Tank», «Canavar», «Yəhər», «Xıxmış dəvə». Oğlan onlara heç nə demədi, axı onlar nə başa düşürlər ki... Elə-belə dayanıb durub yerlərində. Oğlan «Xıxmış dəvə»nin donqarını qucaqladı və sarımtıl qranitin üstünə uzanaraq acı-acı hönkürdü, sakitləşmək bilmədən ağladı. O çox ağladı, yavaş-yavaş kırıyib susdu.

Nəhayət, başını qaldırdı, gözlərini sildi və irəliyə baxdı, yerində quruyub qaldı.

Onun lap qənşərində, o biri sahilə suyun üstə üç maral dayanmışdı. Əsl marallardı. Dipdiri. Su içirdilər və deyəsən, içib doymuşdular. İri, əzəmətli buynuzu olan maral yenə də başını suya salladı və buynuzunun kiçik qanadlarına guzgüdə baxırmış kimi boynunu tərmiş çəkdi. O, qonur rəngdə idi, iri döşü vardı, özü də nəhəngdi. O, başını sudan çəkəndə, tükü, ağ dodaqlarından damcılar süzülürdü. Təkə maral qulaqlarını şəkəyib, diqqətlə oğlana baxdı.

Oğlana hamısından bəyaz, şişman qarını, xırda budaqlı buynuzu çətir kimi başının üstünü tutmuş diş maral baxırdı. Onun buynuzu o birilərinə bir qədər kiçik olsa da, çox gözəldi. O, eynən Buynuzlu ana marala oxşayırdı. İri, şəffaf gözləri vardı. Özü də ildə bir daylaq verən yarlı-yarışıqlı madyana oxşayırdı. Buynuzlu ana maral oğlana diqqətlə, sakit-sakit baxırdı, sanki bu girdəbaş, pələqulaq oğlanı harada gördüyünü yadına salmaq istəyirdi. Onun nəmli gözləri arabir işıldayaraq, gəndən şölələnirdi. Burnundan seyrək buğ qalxırdı. Yanında dalını ona çevirən buynuzsuz cavan balası söyüdü yumşaq budaqlarını yeyirdi. Onun heç nə vəzinə deyildi. O kök, qıvrıq və şən idi. Birdən budaqları gəmirəkdən vaz keçdi, dingildədi, çiyini ilə ana maralı itələdi və onun yan-yörəsində tullanaraq nazlanmağa başladı. Buynuzsuz başını Buynuzlu ana maralın böyürlərinə sürtdü. Buynuzlu ana maral isə hey oğlana baxır, baxırdı.

Oğlan nəfəsini içinə çəkib daşın arxasından çıxdı, yuxuda imiş kimi əllərini irəli uzadaraq sahilə, lap suyun qırağına gəldi. Marallar qətiyyəq qorxmədilər. Onlar o biri sahilədən gözlərini sakitcə oğlana zilləmişdilər.

Onların arasından, daşların üstündən aşaraq köpüklənən, coşqun, şəffaf, yaşılımtıl çay axırdı. Aradakı bu çay olmasaydı, guya marallara yanaşub onlara əl vurmaq olardı. Marallar düz yerdə, tərtəmiz qənbərlikdə dayanmışdılar. Onların arxa tərəfində, qənbərliyin qurtaracağında, tuqay payız meşəsi qırmızı divar kimi aqlış-banırdı. Yuxarıda isə gilli yağın görünürdü, yağının üst tərəfində qızılı-qırmızı qayın və ağcaqovaq, bir qədər yuxarıda isə böyük meşə və qayalı silsilə dağlarda bəyaz qar görünürdü.

Oğlan gözünü yumub açdı. Önündə həmişəki mənzərə canlanırdı, al yarpaqlı tuqay meşəliyinin yaxınlığında tərtəmiz qənbərlikdə həmin əfsanəvi marallar dayanmışdılar.

Bax, budur, onlar geriye döndülər, qənbərliyi keçib nizamlı meşəyə girdilər – qabaqda təkə maral onun arxasınca buynuzsuz bala, arxada isə Buynuzlu ana maral gedirdi. O dönüb bir daha baxdı. Marallar tuqay meşəliyinə girib, kolların arası ilə getdilər. Onların başı üstündə qırmızı budaqlar silkələnir, qırmızı yarpaqlar hamar, yastı bellərinə səpələnirdi.

Sonra onlar cığırta yuxarı qalxdılar, yarğana tərəf getdilər. Burada dayandılar. Oğlana yenə elə gəldi ki, marallar ona baxdılar. İri maral boynunu uzadıb buynuzunu belinə yatırdı, borudan çıxan səsə bənzər bir nərilti ilə böyürdü: «Ba-ol Ba-ol» Onun səsi yarğanın üstü, çayın üzəri ilə yayılıb uzun-uzadı əks-səda verdi: «A-ol A-ol»

Bu zaman oğlan nəyi işə xatırladı. O bayaqkı cığırta cəld evə sarı qaçmağa başladı. O, var gücüylə qaçırdı. Həyətdən yel kimi keçdi, qapını şappıltı ilə açaraq, kandarda dayanıb tövşüyə-tövşüyə qışqırdı:

- Baba! Marallar gəlib! Marallar! Onlar burdadırlar! Qəmli və lal-dinməz oturmuş Mömün baba güncdən ona sarı baxdı, dinmədi, deyəsən, nə dediyini anlamırdı.

- Səs-küy salma! - Nənə onu məzəmmət elədi. - Gəliblər, qoy gəlsinlər, indi dərdimiz-sərimiz elə bircə onlardı.

Oğlan sakitcə otaqdan çıxdı. Həyətdə heç kəs yoxdu. Payız günəşi toranlığa bürünmüş Qarovul dağının, qonşu yalçın dağ silsiləsinin arxasına enməkdə idi. Günəşin ilıq şəfəqləri çıpaq dağları qırmızı rəngə boyamışdı. Buradan da həmin soyuq şəfəqlər payız libaş dağların zirvələrində əks olunurdu. Meşələri axşam qaranlığı bürümüşdü.

Bədəninə üşütmə çökdü. Qar olan tərəfdən soyuq külək əsdi. Oğlan titrəyirdi. Onu üşütmə tutmuşdu...

VI

Yatağa girəndə də onu üşütmə tutmuşdu. Xeyli yuxulaya bilmədi. Bayırda çoxdan qaranlıq çökmüşdü. Baş ağrıyırdı.

Lakin oğlan susurdu. Onun naxoşlamağından heç kəsin xəbəri yox idi. Onu unutmuşdular. Axı belə bir məqamda onu necə də unutmayaydılar!

Baba heç özündə deyildi. Bilmirdi nə etsin. Gah bayıra çıxır, gah evə girir, qüssəli-qüssəli oturur, dərinəndə köksünü ötürürdü, yaxud da təzədən ayağa durur, haraya işə gedirdi. Nənə də qəzəblə qocanın qarasına deyiniirdi. Və o da var-gəl edirdi, həyətdə çıxır, evə qayıdırdı. Həyətdən qeyri-müəyyən, kəsik-kəsik səslər gəlirdi, kimsə tələsik yeri yirdi, kimsə söyüş söyürdü, deyəsən, yenə də Orozqul söyürdü, kim işə hiçqıraraq ağlayırdı...

Oğlan sakitcə uzanmışdı və getdikcə bu səslər də, tappatup da, evdə və həyətdə baş verənlərin hamısı onu lap zinhara gətirirdi.

O, gözlərini yumub, öz tənhalıq aləminə dalararaq gözdən-nəzərdən irəqdə bu gün olanları xatırlayırdı, bir daha görmək istədiklərini xəyalına gətirirdi. Budur, o böyük bir çayın qırağında dayanıb.

Çaya baxa bilmir, gözləri axır, başı gicəllənir. O taydan işə marallar ona baxır. Axşamçağı gördüyü üç maralın üçü də indi orada dayanıb. Hər şey təkrar olunur. Başını qaldıranda maralın yaş dodaqlarından o dəfəki kimi su damcılayır. Buynuzlu ana maral işə yenə də müləyim, rıqqətli gözlərini oğlana dikib. Onun gözləri iri, qara və nəmli-dir. Buynuzlu aia maralın insan kimi köksünü ötürə bilməsi oğlanı çox heyrətləndirdi. O, babası kimi qəmli və dərdlidir. Sonra onlar tuqay kolluğundan keçib gedirlər. Qırmızı budaqlar onların başı üstündə silkələnir və qırmızı yarpaqlar hamar, yastı bellərinə səpələnir. Onlar yarğanadək qalxırlar. Orada dayanırlar. Təkə maral boynunu uzadıb, buynuzunu belinə yatırdı, borudan çıxan səsə bənzər bir nərilti ilə böyürür: «Ba-ol Ba-ol» Oğlan yekə maralın səsinin çayın üstü ilə yayılıb, bir xeyli əksədə verdiyini xatırlayanda öz-özünə güldü. Bundan sonra marallar meşədə gözəndən itdilər. Ancaq oğlan onlardan ayrılmaq istəmirdi. Görmək istədiklərini xəyalına gətirməyə başladı.

Yenə də onların arasından iti axan böyük çay keçirdi. Başı axının sürətindən gicəllənirdi. O, tullamb uça-uça çayı o tərəfə keçdi. Qənbərlikdə dayanmış maralların yanında ehmalca, yavaş-yavaş yerə endi. Buynuzlu ana maral onu yanına çağırırdı:

- Kimlərdənsən?

Oğlan susdu. O, kimlərdən olduğunu deməyə utanırdı. Axır ki, dilləndi:

- Babam da, mən də səni çox sevirik, Buynuzlu ana maral. Biz səni çoxdan gözləyirdik.

Buynuzlu ana maral dedi:

- Mən də səni tanıyram. Babanı da tanıyram. O, yaxşı adamdır. Oğlan sevincək oldu və bilmədi ona necə minnətdarlıq eləsin.

Birdən dedi:

- İstəyirsən mən balığa dönüm, çayla İssık-gölə, ağ gəminin yanına üzüb gedim.

Üzə bilərdi. Ancaq Buynuzlu ana maral bunun cavabında heç nə demədi. Bu zaman oğlan soyundu və yayda etdiyi kimi, sahildəki kol söyüdün budağından tutub büzüşə-büzüşə suya girdi. Amma su buz kimi deyildi, isti idi, qaynardı, boğanaqdı. O, suyun altı ilə gözünə qızıl, saysız-hesabsız qızıl qum zərrələri, xırdaca sualtı daşlar yan-yörəsində uğultu qoparıb fırlandı. O boğulurdu, isti su axını çəkib onu aparırdı. Bərkəndən qışqırdı:

- Kömək elə, Buynuzlu ana maral, mənə kömək elə. Mən də sənin oğlunam, Buynuzlu ana maral!

Buynuzlu ana maral çay qırağıyla onun ardınca qaçmağa başladı. Bərk qaçırdı, külək onun buynuzlarında vıyılıt qoparmışdı. Və dərhal o özünə gəldi.

O, qan-tər içinde idi. Belə hallarda babasının onun üstünü daha bərk örtüyünü xatırlayıb, oğlan yaxşıca büründü. Evdə heç kəs yoxdu. Lampanın piltəsi yanıb qaralmışdı və buna görə də solğun işıq saçırdı. Oğlan durub su içmək istədi, lakin yenə həyətdən nə isə kəskin səslər eşidildi; kimsə kiminsə üstünə qışqırırdı, kimsə ağlayırdı, kimsə təskinlik verirdi. Süpürləmə, ayaq tappitiləri eşidilirdi... Sonra lap pəncərənin ağzında, ixisi ah-uf edərək süpürleşdi: birisi elə bil o birisinin dartıb aparırdı. Qapı şaqqıltı ilə açıldı və nənə qeyzlə, tövsüyə-tövsüyə Mömün babanı evə itələdi. Oğlan heç vaxt babasını belə bərk qorxan görməmişdi. Elə bil heç huşu başında deyildi. Qocanın gözləri çaqşın halda döyünürdü. Nənə onun sinəsindən itələyib oturdu.

– Otur, otur, qoca əbləh, çağırılmamış yerə başını soxma. Birinci dəfədir, guya belə həngəmə çıxarırlar? İstəyirsən ara sənəginin, otur yerində, qarışma onların işinə. Dediklərimə qulaq as. Eşidirsən? Yoxsa o bizi məhv edəcək, başa düşürsənmi? Yox edəcək bizi. Bu qoca vaxtımızda hara gedəsiyik ki? Hara? – Bu sözləri deyib, nənə qapını çırpıdı və tələsik yenidən hara isə götürüldü.

Evə yenə sakitlik çökdü. Yalnız baba xırıldaıyır, qırıq – qırıq nəfəs alır. O, daş pilləkənin üstündə oturub, başını titrəyən əlləri arasına almışdı. Birdən qoca dizi üstə çökdü, əllərini qaldırıb, kime isə müraciətlə yalvarmağa başladı:

– Apar məni, al, apar mən bədbəxti! Ancaq ona bir züryət ver! Onun üzünə baxa bilmirəm. Bizə yazığın gəlsin, heç olmazsa tək birini ver...

Qoca ağlaya-ağlaya, səndələyə-səndələyə ayağa qalxdı, divardan tutaraq, qapını əli ilə axtarıb tapdı. O, evdən çıxdı, qapını örtüdü və oradaca, qapının arxasında ağzını əlləri ilə qapayıb hönkürdü.

Oğlanın halı pisləşdi. Yenə də canına üşütmə çökdü. Gah qızdırma, gah üşütmə onu titrədirdi. Qalxıb babanın yanına getmək istədi. Lakin əlləri, ayaqları sözünə baxmadı, başını bərk ağrı çulğadı. Qoca qapının arxasında ağlayırdı, sərxoş Orozqul isə yenə həyətdə çəmşüdü, Bekey xala ah-fəğan eləyir, Gülcamalla nənə onlara yalvarır, dilə tuturdular.

Oğlan onlardan ayrılıb, xəyal aləminə cumdu.

O, yenə də qijiltıyla axan çayın kənarında durmuşdu, həmin marallar isə o tayda, qənbərlikdə dayanmışdılar. Oğlan bu dəfə onlara yalvardı: «Buynuzlu ana maral, Bekey xalaya buynuzunda beşik gətir! Səndən çox xahiş edirəm, ona beşik gətir. Qoy onların uşağı olsun» – Bu sözləri deyib, suyun içi ilə Buynuzlu ana marala sarı qaçmağa başladı. Su onu batırmırdı, ancaq o biri sahile də yaxınlaşmırdı, sanki ayaqlarının yerində döyürdü. Özü də hey Buynuzlu ana marala yalvarır, and verirdi: «Onlara buynuzunda beşik gətir! Elə et ki, babam ağlamasın, elə et ki, Orozqul əmi Bekey xalanı döyməsin.

Elə et ki, onların uşağı olsun! Mən hamısını sevəcəyəm. Orozqulu da sevəcəyəm, ancaq sən onların özlərinə övlad ver. Onlara buynuzunda beşik gətir!..»

Oğlana elə gəldi ki, uzaqlarda zəng səsi eşidildi. O, getdikcə daha aydın səslənirdi. Qaçaraq dağlardan gələn ana maral idi – buynuzunda beşik gətirirdi, ağcaqayından qayrılmış zınqırovlu beşik. Beşik zınqırovunun səsi ələmi bürümüşdü. Buynuzlu ana maral çox tələsirdi. Zınqırov səsi getdikcə daha yaxında eşidilirdi...

Bu nə olan şeydi? Zınqırov səsinə uzaqdan gələn motor səsi qarışırdı. Haradasa yük maşını girdirdi. Maşının uğultusu getdikcə güclənir, daha aydın eşidilirdi, zınqırov səsi isə itirdi, tez-tez kəsirdi və çox çəkmədi ki, tamamilə motor səsinə eşidilməz oldu.

Oğlan maşının taraqqataraqla həyəte girdiyini hiss etdi. İt hürüb cumdu. Bir an içində maşının işığı pəncərəyə düşdü və söndü. Motor da susdu. Kabinanın qapıları açıldı. Səslərindən aydın olurdu ki, gələnlər üç nəfərdir, danışa-danışa oğlan yatan otaqın pəncərəsi önündən keçib getdilər.

– Seyidəhməd gəldi. – Birdən Gülcamal fərəhlə dilləndi və onun ərinə qarşılamağa tələsməsi aydın hiss olundu. – Gözləməkdən gözümüzün kökü saraldı!

– Salam, – deyər naməlum adamlar cavabında dilləndilər. Seyidəhməd soruşdu:

– Buralarda nə var, nə yox?

– Belə də, salamatlıqdır. Niyə gec gəldin?

Seyidəhməd sözə başladı:

– Hələ yaxşı oldu. İşim avand gətirdi. Getdim çıxdım sovxoza, gözlə ki, maşın düşəcək. Heç olmasa Celesaya qədər. Elə orada bunlarla rastlaşdım, ağac aparmağa gəlirdilər. Dərə qaranlıq, yol da, özün bilirsən də.

– Orozqul hardadır? Evdədir? – Gələnlərdən biri xəbər aldı.

– Evdə olar. – Gülcamal qeyri-müəyyən cavab verdi. – Bir az naxoşlayıb. Siz narahat olmayın. Bizdə gecələyirsiniz, yer var. Gəlin bəri.

Onlar getdilər. Bir neçə addım atandan sonra dayandılar.

– Salam, ağsaqqal, salam, baybiçə.

Gələnlər Mömün babayla, nənəylə görüşdülər. Belə çıxdı ki, onlar gəlmələrdən utandılar. Həyətdə onları, qaydaya görə, yad adam kimi qarşıladılar. Bəlkə Orozqul da xacələt çəkdi? Heç olmasa, özünü və başqalarını rüsvay etməyəcəkdi.

Oğlan bir az sakitleşdi. Ümumiyyətlə, deyəsən, əhvalı yaxşılaşmışdı. Başının ağrısı azaldı. Hətta ağlına gəldi ki, bəlkə gedib baxıb görsün maşın dördtəkərlidir, yoxsa altıtəkərlidir? Təzədir, ya köhnə? Yedək necədir? Bir dəfə yayda məntəqəyə, hətta hərbiçilərin yük maşını gəlmişdi, – yekə, hündür təkərləri vardı, kabinəsi fındıqburun-

du, elə bil yarısını kəsmişdilər. Cavan əsgər – şofer, hətta icazə verdi girib kabinədə otursun! Əntiqə idil! Qızılı paqonlu gəlmə hərbiçisi Orozqulla meşəyə getdi. Nə məqsədlə gəlmişdi? İndiyədək buraya belələri gəlməmişdi.

Onda oğlan əsgərdən soruşdu:

– Nədir, siz casus axtarırsınız burda?

O gülümsədi:

– Hə, casus axtarıyıq.

Oğlan bikişdi:

– Bizim bu yerlərə hələ bir casusun ayağı da dəyməyib.

Əsgər güldü:

– Nəyinə lazımdır o?

– Mən qovub tutardım onu.

– Afərin, yaman diribaşsan hal! Hələ balacasan, böyü bir az.

Qızılı paqonlu hərbiçisi Orozqulla meşəni gəzib qayıdanacan oğlan şoferlə söhbət elədi.

Oğlan dedi:

– Mən maşınların da, şoferlərin də hamısını sevirem.

Əsgər maraqlandı:

– Nə üçün axı?

– Maşınlar yaxşı şeydir, güclüdürlər, tez gedirlər. Həm də onlardan yaxşı benzin iyi gəlir. Şoferlərin isə hamısı cavandır, özü də Buynuzlu ana maralın övladlarıdır.

– Nə? Nə dedin? – Əsgər başa düşmədi. – Bu, Buynuzlu ana kimdir?

– Məgər sən bilmirsən?

– Yox. Heç vaxt belə bir əfsanə eşitməmişəm.

– Sən kimsən?

– Mən Karaqandadanam, qazaxam. Şaxtaçılıq məktəbində oxumuşam.

– Yox, kimin oğlusan?

– Atamın, anamın...

– Onlar kimin övladlarıdır?

– Onlar da atalarının, analarının.

– Bəs onlar?

– Bura bax, nə qədər sorğu-sual olar?

– Mən isə Buynuzlu ana maralın övladlarının oğluyam.

– Bunu kim sənə deyib?

– Babam.

– Nəyisə sən ças salmışsan. – Əsgər oğlan şübhəylə başını buladı.

Bu girdəbaş, pələqulaq, Buynuzlu ana maralın oğlu onu maraqlandırdı. Lakin əsgər əcdadlarını, yeddi arxa dönənlərini tanımadığından bir qədər pərt oldu. O yalnız öz atasını, babasını, dedəsini tanıyırdı. Bəs qalanları?

Oğlan soruşdu:

– Məgər sənə yeddi arxa dönəninin adlarını yadda saxlamağı öyrətməyiblər?

– Öyrətməyiblər. Bu nəyə lazımdır ki? Bax, mən bilmirəm, heç nə də olmur. Normal yaşayıram.

– Babam deyir ki, əgər adamlar atalarını unutmuş olsalar, korlana bilərlər.

– Kim korlanar? Adamlar?

– Bəli.

– Niyə?

– Babam deyir: onda heç kəs öz pis əməli üçün xəcalət çəkməz, ona görə ki, övladları, onların uşaqları bu pis əməllərdən xəbərdar olmayacaqlar. Hələ, xeyirxah işlər görəndə olmayacaq, çünki, onsuz da övladları bu barədə heç nə bilməyəcəklər.

– Babana söz ola bilməz! – Əsgər ürəkəndən heyret etdi. – Qəriba babadır. Ancaq o sənənin başını hər cür gərəksiz şeylərlə doldurur. Sənin də ki, başın başdır ha... Qulaqların da bizim hissədəki lokatorlara oxşayır. Sən ona qulaq asma. Kommünizmə gedirik, kosmosa uçuruq, gör bir sənə nə öyrədir? Onu bizim siyasi məşğələyə gətirmək pis olmazdı, biz onu göz qırpmında maarifləndirərdik. Bax, böyüyəndə, məktəbi bitirəndə babanın yanından çıxıb gedərsən. Avam, mədəniyyətsiz adamdır baban.

– Yox, mən babamın yanından heç yana getməyəcəyəm, – oğlan etiraz elədi. – O yaxşı babadır.

– Hələlik sənə belə gəlir. Sonra başa düşərsən.

İndi bayırdakı səsləri eşidəndə oğlan həmin hərbi maşını yadına saldı. Xatırladı ki, o zaman buradakı şoferlərin, heç olmazsa, onun tanıdıqlarının Buynuzlu ana maralın övladları olduqlarını əsgərə yaxşıca başa sala bilməmişdi.

Oğlan ona düzünü demişdi. Onun sözlərində heç bir uydurma yox idi. Ötən il elə bu vaxt, payızın bu çağında, deyəsən, bir qədər bundan sonra sovxoz maşınları dağlara ot aparmağa gəlmişdi. Onlar məntəqənin yanından keçməmişdilər, bir qədər aralıdan dönbü Arça dərəsinə sarı getmiş, yuxarı qalxmışdılar – payızda sovxozu aparmaq üçün yayda orada ot çalınmışdı. Qarovul dağında indiyədək eşidilməmiş motor uğultusu qulağına dəyəndə, oğlan yol ayrıcına qaçmışdı. Nə qədər maşın vardı! Biri-birinin arxasınca düzülmüşdülər! Böyük bir maşın karvanı. O saymışdı, on beş maşın idi.

Hava sınımsdı, hər gün qar gözlənirdi – əgər qar düşsəydi, onda «gələnlə iləcəni əlini üz otdan». Bu yerlərdə, əgər otu vaxtında daşıya bilməsən, sonra heç onun haqqında fikirləşməyə dəyməz. Gedib oraya çıxma bilməzsən. Görünür, sovxozda cürbəcür işlərə başları qarışıb, vaxt gəlib haqlayanda, qət eləyiblər ki, bir dəfəyə, maşınların

hamısını tedarük edilmiş otun dalınca göndərsinlər. Amma, deyəsən, belə deyildi...

Sözləşməsi, oğlan bu haqda heç nə bilmirdi, əslinə baxsan, axı onun nə işinə? O, əl-ayağa düşərək, sevincək halda hər maşının qabağına qaçır, bir qədər onunla ötüşür, sonra o birisini qarşılayırdı. Təzə, gözəl kabineli, enli aynalı yük maşınları idi. Kabinələrdə işə cavan cigidlər oturmuşdular. Hamısı da elə bil seçmə idi – biqsız. Bəzi kabinələrdə iki cavan vardı. Şoferlərin yanlarında gedənlər otu maşına yığıb, üstündən sicimlə sarıyaçaqdılar. Oğlana görə onların hamısı gözəl, qoçaq, şən idi. Kinodakı kimi.

Əslində, oğlan yanılmamışdı. Doğrudan da, belə idi. Oğlanların maşınları saz idi və onlar Qarovul dağının yamacına qalxmayıb, çınqıllı, bərk yolla sürətlə keçib getdilər. Onların kefi kök idi – hava pis deyildi, üstəlik də, belə bir pələqulaq, girdəbaş, dəcəl uşaq hər maşının pişvazına çıxır, sevincdən atılıb-düşürdü. Özünü gülməkdən necə saxlayasan, necə ona əl eləməyəsən, zarafatla onu hədələməyəsən, sən belə elədikcə, o daha da şənələyəcək, oyun çıxaracaq...

Axırıncı minik maşını, hətta dayandı da. Cavan bir oğlan kabinədən boylandı. Əynində əsgər paltarı, paqonsuz buşlat vardı, başındakı hərbi papaq yox, kəpkaydı. Sürücüydü.

– Salam! Sən burada nə eləyirsən, hə? – Mülayimcəsinə oğlana göz vurdu.

Oğlan sıxılarak cavab verdi:

– Elə belə.

– Sən Mómün babanın nəvəsisən?

– Bəli.

– Mən elə belə də bilirdim. Axı, mən də buquluyam. Burdan keçən oğlanların hamısı buquludur. Ot dalınca gedirik. İndiki buqulular biri-birini tanıyırlar. Yaman dağılışıblar... Babaya salam öylə. Deyərsən ki, Çotbayın oğlu Qulubəyi gördüm. De ki, Qulubəy ordudan qayıdıb, indi sovxozda şofer işləyir. Yaxşı, var oll – Özü də vidalaşarkən oğlana bir hərbi nişan verdi, çox əntiqə idi. Ordene oxşayırdı.

Maşın bəbir kimi nərildəyib, o birilərin dalınca götürüldü. Birdən bu gülürüz, buşlat geymiş igid buqulu qardaşı ilə getmək oğlanın ürəyindən elə keçdi ki... Heyhat, yol bomboş idi və o, evə qayıtmalı oldu. Qürurla qayıtdı, görüşü haqqında da babaya danışdı. Nişanı işə döşünə taxdı.

Həmin gün axşamçağı başı səmada gizlənən dağ silsiləsindən San-Taş küləyi əsdi. Qasırga qopdu. Meşənin üzəri ilə yarpaqlar bulrulanlaşıb göyə qalxdı, viyılıt ilə dağların döşünə səpələndi və birdən hava elə korlandı ki, göz açmaq mümkün olmadı. Dərhal da çalпов qar yağdı. Yer üzünü ağ zülmət bürüdü, meşələr lərzəyə, çay təlatümə gəldi və çovğunlu qar tökdü, nə tökdü.

Birliklər mal-qorun qorub gətirənlər...
göndərdilər, birtəki...
ra bu burunların da...
dəhşətli...
Bu nə...
minat...
bir...
P...
S...
dir? ...
düşün...

Birtəhər mal-qaranı qovub gətirdilər, birtəhər həyət-bacanı yı-
ğışdırdılar, birtəhər evə mümkün qədər çox odun yığa bildilər. Son-
ra isə burunlarını da evdən bayıra çıxarmadılar. Hara çıxaydılar belə
dəhşətli erkən boranda.

– Bu nə olan həkətdir? – Sobanı qalaya-qalaya Mömün baba na-
rahat halda deyiniirdi. Onun qulağı küləyin vıyılıtısında idi, hərdən-
bir də pəncərənin ötünə gəlirdi.

Pəncərənin qabağında çox tez qalın qar qalaqlanmışdı.

– Sən də otur yerində! – Nənə deyiniirdi. – Birinci dəfədir, nə-
dir? «Bu, nə olan həkətdir?» – Babanı cıratdı. – O həkətdir ki, qış
düşüb.

– Hamısı birdən, bir günün içində?

– Niyə də olmasın? Səndən soruşacaqdı? Qış lazım idi, o da gə-
lib çıxıb.

Sobanın borusu guruldadı. Oğlan əvvəl-əvvəl uçqundu, axı o,
babasına həyətdə kömək edəndə donmuşdu; lakin tezliklə odun alış-
dı, canı qızdı, evə isti qətran, şam ağacı tüstüsünün qoxusu yayıldı
və oğlan sakitləşdi, özünə gəldi.

Sonra şam elədilər. Sonra da yıxılıb yatdılar. Həyətdə isə çovğun
davam edir, şiddətli külək uğuldayırdı.

Pəncərənin arxasındakı səsləri dinşəyə-dinşəyə oğlan belə dü-
şünürdü. «Meşə yaqın lap vahiməlidir». O, qəflətən qəribə qarışıq
səslər, çığırtılar eşitdi, özünü itirdi. Kimi isə çağırırdılar, o da ca-
vab verirdi. Əvvəlcə, oğlan elə bildi ki, onu qara basır. Belə bir vaxt-
da məntəqəyə kim gəlib çıxa bilər? Mömün baba da, nənə də diqqət
verdilər.

Nənə dedi:

– Gələn var.

– Elədir, – qoca inamsız halda dilləndi.

Sonra isə yaman narahat oldu; gecənin bu vaxtı hardan belə?
Tələsik geyinməyə başladı. Nənə də tələsdi. Durdu, lampanın işığını
artırdı. Oğlan da, nədənsə qorxmış halda, tez geyindi. Elə bu vaxt
adamlar evə yaxınlaşdılar. Xeyli səs, xeyli ayaq tappılısı eşidilirdi.
Gələnlər qarı xırıldada-xırıldada, çəkmələrini evvanda çırpır, qapını
döyürdülər.

– Ağsaqqal, aç! Donmuşuq!

– Kimsiniz?

– Öz adamlarınızdır.

Mömün qapını açdı. Sazaq, külək, çovğun burumları ilə birlik-
də evə üst-başları qarlı bələnmiş, gündüz Arça dərəsinə ot aparmaq
üçün gedən şoferlər doluşdular. Oğlan dərhal onları tanıdı. Ona hər-
bi nişan bağışlayan buşlatlı Qulubəyi də. Lakin birinin qoluna gir-

mişdilər. O, ayağını çəkə-çəkə zarıydı. Və evdə dərhal əl-ayağa düşdülər.

– Əstəğfürullah! Sənə nə olub? – Mömün baba ilə nənə bir ağzıdan oxşadılar.

– Sonra danışıq! Bizimkilərdən hələ yeddi nəfər də gələcək. Yolu azmayaydılar bəri. Hə, yaxşı, yanını qoy bura. Ayağı burxulub, – Qulubəy zarıyan oğlana sobanın yanında yer ələyə-ələyə, tez-tez danışırdı.

– Sizinkilər bəs hardadır? – Mömün baba tələsik xəbər aldı. Mən gedib onları gətirərəm. Sən qaç, – oğlana dedi. – Seyidəhmədə de ki, tez elektrik fənarını də götürüb gəlsin.

Oğlan evdən çıxan kimi nəfəsi kəsildi. Ömrünün axırınadək o bu müdhiş anı xatırlayırdı. Nə işə qıllı, soyuq, fişiltılı bir yırtıcı boğazından yapışib onu didişdirməyə başladı. Lakin o sarsılmadı. Əjdahanın pəncəsindən xilas olub, əlləriylə başını qoruya-qoruya Seyidəhmədgilə sarı qaçdı. Bu ara cəmisə iyirmi-otuz metr olardı. Ona elə gəldi ki, öz igidlərinin köməyinə yetişmək istəyən batır kimi o da tufanı yara-yara çox uzağa qaçır, qaçır ki, onların imdadına çatсын... Onun qəlbi rəşadət və əzmkarlıq hissi ilə dolmuşdu. O özünü qüdrətli, məğlubedilməz sanırdı; özü də Seyidəhmədgilə qaçana qədər elə qəhrəmanlıq hünəri göstərmişdi ki, adamın ürəyi gedirdi. O, uçurumlar üstündən dağdan-dağa tullanır, o, böyük bir düşmənlə ayını qılıncdan keçirir, odda yananları, suda boğulanları xilas edirdi; o, üzərində al bayraq yellənən reaktiv qırıcı da onun qorxusundan yağışlanırsa, qayalıqlara qaçan uzun qıllı yırtıcını qovurdu. Onun reaktiv qırıcısı əjdaha dalınca güllə kimi gedirdi. Oğlan pulemyotla onu atəşə tutub qışqırırdı: «Fəşisti vur!» Və bu məqamlarda, hər yerdə Buynuzlu ana maral onun yanında olurdu. O, qürur hissi keçirirdi. Elə ki oğlan Seyidəhmədgilin qapısı ağzına qaçıb gəldi, Buynuzlu ana maral ona dedi: «İndi mənim evladlarımı – cavan şoferləri xilas elə!» – «Mən onları xilas edərəm. Buynuzlu ana maral, sənə and içirəm!» – Oğlan bərkədən belə deyib qapını taqıldatmağa başladı.

– Tez ol, Seyidəhməd əmi, gedək bizimkiləri xilas ələyə! – O, bu sözləri elə vahiməli dedi ki, Seyidəhmədlə Gülcəmal yerlərindən sıçradılar.

– Kimi xilas etmək? Nə olub?

– Babam deyir ki, elektrik fənarını götürüb tez gəlsin, sovxoz şoferləri tufanda yolu azıblar.

– Səfeh! – Seyidəhməd onu yamanladı. – Belə de də. – O, tez yığışmağa başladı.

Lakin bu, oğlanın qətiyyəni xətrinə dəymədi. Seyidəhməd haradan biləydi ki, oğlan onlara gəlib çıxanacan nə kimi hünər göstərib, nə kimi andlar içib. Mömün baba ilə Seyidəhmədin yeddi şoferi mən-

təpə yaxınlığında qarşılayıb, evə gətirdiklərindən xəbər tutanda da oğlan özünü itirmədi. Axı, başqa cür də ola bilərdi! Təhlükə sovuşandan sonra adama asan gəlir... Qərək, o biri adamlar da tapıldı. Seyidəhməd onları öz evinə apardı. Hətta, Orozqul da gecələmək üçün boş adamı evinə buraxdı. – Onu da oyatmalı olmuşdular. Qalanları hamılıqla Mömün babanın evində yerbəyer oldular.

Dağlarda işə tufan səngimək bilmirdi. Oğlan evə qaçır, bir dəqiqədən sonra sağla solu, yuxarı ilə aşağıya dəyişik salırdı. Tufanlı gecə kükrəyirdi, coşurdu. Püskürən qar dize çıxırdı.

Yalnız indi sovxoz şoferlərinin hamısı tapılandan, qızındanan, təhlükə və soyuq sovuşandan sonra, çovğunun onları yolda qəflətən haqladığını bilmiş olsa da, Mömün baba ehtiyatla onlardan başlanırsa gələnlər barədə söz saldı. Cavanlar danışıq, qoca ilə qarı köks ötürürdü.

– Oy-oy-oy! – Baş vermiş hadisədən heyretlənir, əllərini sinələrinde carpaqlayıb Allaha şükür edirdilər.

– Vallah, ay uşaqlar, çox yaxşı qurtarıbsınız, – nənə onlara çay tökə-tökə məzəmmət ələyirdi. – Dağa da məgər bu libasla gəlmək olar? Uşaq ki, uşaq!.. Özünü göstərirsiniz, şəhərlilərə oxşamaq istəyirsiniz. Əgər səhərəcən azmış olsaydınız, Allah göstərməsin, hamınız buz bağlayardınız.

– Kimin ağlına gələrdi ki, belə ola bilər? – Qulubəy ona cavab verdi. – İsti paltarı neynirdik? Lazım gələrsə, maşının içərisi qızdırılır. Otur özünçün, elə bil evdəsən. Sükən bur. Təyyarədən – o nə qədər hündürdə uçur-uçsun – dağlar xırda təpə kimi görünür, bayırda qırx dərəcə soyuq olur, içəridə işə adamlar köynəkdə otururlar...

Oğlan şoferlərin arasında, qoyun dərisi üstündə uzanmışdı. Qulubəyin böyrünə qısılib, yaşlıların söhbətinə qulaq kəşilməmişdi. Heç kəsin ağlına gəlməzdi ki, qəflətən belə bir tufan qopmasından, onların məntəqədə özlərinə sığınacaq axtarmağa vadar olmasından oğlan sevinəcəkdə. O, üzə vurmasa da, çox istəyirdi ki, boran xeyli müddət – heç olmazsa, üç gün yatmasın. Qoy onlar burada qalsınlar. Onlarla bir yerdə necə də xoş idi! Maraqlıdı. Baba, sən demə, hamısını tanıyırmış. Özlərini olmasa da, ata və analarını.

– Belə-belə işlər, – indi baba, hətta bir qədər qürurla nəvəsinə dedi, – öz buqulu qardaşlarını da gördün. Bundan sonra bilərsən əqrəbaların kimlərdir. Görürsən nə oğlanlardır! Bəh-bəh, indiki cigidlər necə də boy-buxuludurlar! Allah saxlasın! Yadımdadır, qırx ikinci ildə bizi Maqnitoqorska, tikintidə işləməyə aparmışdılar....

Və baba oğlana yaxşı bəlli olan əhvalatı nəql etməyə başladı: onları – ölkənin hər yerindən gətirilmiş əmək batalyonunun əsgərlərini uzun bir cərgəyə, boy sırası ilə düzmüşdülər, qırğızlar demək olar ki, lap axırda dayanmışdılar, boyları qısa idi. Adlar yoxlandı.

sonra papiros çəkmək üçün dağılıdılar. Yekəpər, kürən, potanın birisi onlara yaxınlaşdı. Ucadan dedi:

– Bunlar hardandır? Mancuriyalılardır?

Aralarında qocaman bir müəllim var idi. O, cavab verdi:

– Biz qırğızıq. Həm də biz bu ətrafda mancuriyalılara qarşı vuruşanda Maqnitovqorskın hələ səsi-sorağı da yox idi. O zaman biz sən boydaydıq. Toxta, davanı qurtararıq, boy atarıq onda...

Baba bu köhnə əhvalatı yenə xatırlamışdı. Özündən razı halda güldü, gecə qonaqlarına bir daha nəzər saldı.

– O müəllim düz deyirmiş. Şəhərdə olanda, ya yol gedəndə baxıram: adamlar gözəlləşib, qədd-qamətli olub. Köhnələr kimi deyillər...

Arif oğlanlar gülümsəyirdilər, deməzsənmi, zarafatçı qocadır.

– Boy-buxunlu olmağa, boy-buxunluuyuq, – onlardan biri dilləndi, – amma orası da var ki, maşını batırdıq. Gör necəyik, gücümüzə çatmadı...

– Ona güc çatardı! Maşın otlə yüklənib, özü də belə tufanda. – Mömün baba onlara haqq qazandırdı. – Olan işdi. Allah qoysa, sabah hər şey qaydasına düşər. Bircə külək yataydı.

Oğlanlar yuxarı Arça biçənəyinə necə gəldiklərindən danışdılar. Orada dağ otundan üç iri taya var. Birdəfəlik üç tayanın üçündən də maşına yük vurdular. Maşının kuzovundakı ot tayası evdən böyük idi, sonra örkənlə aşağı düşməli oldular. Beləliklə, maşınları bir-bir yüklədilər. Kabinə görünmürdü, yalnız qabaq aynası, kapotu və təkərləri gözə dəyirdi. Gəlmişkən, birdəfəlik hamısını yükləmək istəyirdilər ki, bir də qayıtmasınlar. Bilirdilər ki, ot bu dəfədən qalsa, bir də qalacaq gələn ilə. Bəhsəbəhs işləyirdilər, kimin maşını hazır oldu, kənara çəkər, başqasına ot yükləməkdə kömək edirdi. Demək olar ki, otun hamısını yığmışdılar, iki dəfəlikdən artıq qalmamışdı. Papiros çəkildilər, məsləhətləşdilər ki, kim kimin ardınca gedəcək və hamısı birlikdə sıra ilə yola düşdü. Ehtiyatla gedirdilər, dağdan, demək olar ki, əlləri ilə yolu yoxlaya-yoxlaya endilər. Ot ağır yük deyil, ancaq namünasib, hətta, təhlükəlidir – xüsusən ensiz yerlərdə və sərt döngələrdə.

Gedirdilər, ağıllarına da gəlmirdi qarşıda onları nə gözləyir.

Arça yaylasını endilər, dərə ilə getdilər, dərədən çıxhaçxıda, toranacağı onları qasırga haqladı, qar başladı.

– Elə başladı ki, dərhal kürəklərimiz qovuşdu. – Qulubəy danışdı. – Yaman tez qaranlıqlaşdı, güclü külək sükanı əldən alırdı. Qorxurdun ki, bax, elə bu saat maşın aşacaq. Bu yollarla günün günortaacağı getmək təhlükəlidir, o ki qaldı...

Oğlan işıldayan gözlərini Qulubəydən çəkmədən, nəfəsini içəri çəkərək, tərpnəmədən qulaq asırdı. Haqqında söhbət gədən həmin külək, həmin qar pəncərənin o tayında meydan oxuyurdu. Şoferlərin

və yükvuranların əksəriyyəti döşəmənin üstündə yan-yana, pal-paltarlı, ayaqqabılı çoxdan yatmışdı. Onlardan çəkdiyini indi dübarə bu nazikboğaz, girdəbaş, pələqlaq oğlan çəkirdi.

Bir neçə dəqiqədən sonra yol görünməz oldu. Maşınlar, kor adamlar kimi «əl-ələ» tutmuşdular və aramsız signal verirdilər ki, yoldan sapmasınlar. Quşbaşı qar yağdı, faraları örtmüşdü, «süpürgeçilər» şüşədəki sırsıranı təmizləyə bilmirdi. Kabinədən başlarını çıxarıb, irəli baxa-baxa sürməli olurdular: məgər belə yol getmək olardı? Qar isə tökür, hey tökürdü... Təkərlər sürüşüb yerində fırlanırdı. Dik bir yoxuşa çatanda maşın karvanı dayanmalı oldu. Motorlar dəlicəsinə nərildəyirdi, ancaq faydası yoxdu. Kabinədən çıxdılar, səsləyib biri-birini tapdılar və bir maşından o birisinə keçə-keçə karvanın baş tərəfinə topladılar. Necə eləməli? Tonqal qalamaq mümkün deyildi. Kabinədə oturmaq – sovxozadək güclə çata biləcək qalan yanacağı da yandırmaq demək idi. Kabinəni qızdırmamaq isə donmaq deməkdi. Cavanlar çəşib qaldılar. Güc Allahu texnika gücsüz olub qalmışdı. Nə etməli? Kimsə təklif etdi ki, maşınlardan birini boşaldıb, hamıqla otun içinə doluşsunlar. Ancaq buna şəkk yox idi ki, örkəni açıdınmı, otdan bir çəngə də qalmazdı: göz qırpmında tufan süpürüb aparacaqdı. Get-gedə maşınları qar basırdı. Sovruq təkərlərin altını tutmuşdu. Uşaqlar tamam çəşib qalmışdılar, külək dondurmuşdu onları.

– Birdən, ağsaqqal yadıma düşdü. – Qulubəy Mömün babaya danışdı. – Yolda, biz Arçaya gedəndə, bax, bu buqulu – kiçik qar-daşımızla görüşmüşdük, – o, barmağı ilə oğlanı göstərdi və nəvazişlə onun başını sığalladı, – yolda o yana-bu yana qaçırdı. Maşını saxladım. Əməlli-başlı görüşdüm, söhbət elədik. Düzdür? Sən niyə yatırırsan?

Oğlan gülümsəyib, başı ilə təsdiqlədi. Kaş onun ürəyinin sevincindən və qürurdan necə hərərlə, necə bərkənd döyündüyünü duyan olaydı. Onun bərəsində şəxsən Qulubəyin özü danışdı. Bu oğlanların arasında ən güclüsü, ən cəsuru, ən gözəli. Olanda da belə olasan ey!

Baba da sobaya odun qoya-qoya onu təriflədi:

– Belədir mənim balam. Söhbətə qulaq asmağı xoşlayır. Görürsən, qulağını necə şiniyib!

– Bu an özüm də bilmirəm o haradan yadıma düşdü! – Qulubəy söhbətinə davam elədi. – Və az qala çığıraraq uşaqlara deyirəm, külək səsimi batırır. – «Gəlin, – deyirəm, – özümüzü yetirək mən-təqəyə. Yoxsa burda məhv olarıq». – «Necə? – Mənimlə üzbəüz dayan uşaqlar çığırırlar, – necə gedib ora çıxacayıq? Piyada gedə bilmərik. Maşınları da burada qoymaq olmaz». Mən də onlara: «Gəlin, – deyirəm, – maşınları itələyə-itələyə çıxarda qıdıra, oradan

yo! enişdir. Ən çətini San-Taş enişinə qədərdir, deyirəm, – oradan bizim meşəçilərin yanına piyada gedib çata bilərik, uzaq deyil». Uşaqların ağına batdı. «Haydı, – dedilər, – komanda ver». İş ki belə oldu... Qabaqda duran maşından başladıq: «Osmanəli, kabinəyə gir!» Qalanlar isə elliklə çiyimizi maşına dirəyib itələdik. Getdi də! Əvvəlcə iş avandı idi. Sonra yorulduq. Geri dönməkdə olmadı. Möcüzə idi, sanki maşını yox, bütöv bir dağı irəli itələyirdik. Yük də nə yük – təkərlər üstündə bütöv bir taya! Bir onu bilirdim ki, səsim gəldikcə bağırırdım: «Haydı! Haydı! Haydı!» Ancaq öz dediyimi özüm eşitmirdim. Külək, qar, göz gözü görmürdü. Maşın uğuldayır, canlı məxluq kimi ağlayırdı. Var gücü ilə dırmaşırı. Biz də onun dalınca. Az qala ürəyimiz partlayacaq, parça-parça olacaqdı. Başımız da keyləşirdi...

– Ay-ay-ay... – Mömün baba onun üstünə düşdü. – Sizin ki gətirib. Buynuzlu ana maral sizə – öz uşaqlarına havadar olub. Xilas edib sizi. O olmasaydı, kim bilir... – Eşidirsən? Bayırda nə oyun çıxardır, yeri-göyü sovrur, süpürgə çəkir hər yana.

Oğlanın gözləri yumulurdu. O özünü yatmağa qoymurdu, kırıqları isə yenə qapanırdı. Yarıyuxulu, qocanın və Qulubəyin söhbətini qırıq-qırıq eşidərək, oğlan gözləri önünə gətirdiyi mənzərə ilə gerçəkliyi biri-birinə qatışdırırdı. Sanki o da orada, dağda tufana düşmüş bu cavan oğlanların arasındadır. Onun nəzərində ağappaq, qarlı dağlara dırmaşan dik yol canlanırdı. Qasırga yanaqları yandırdı. Gözlər göynəyirdi. Onlar nəhəng, ev boyda dolu avtomaşınları yuxarı itələyirdilər. Onlar yolla çox yavaş-yavaş qalxırdılar. Yük maşını isə daha getmir – üzünə dayanıb, dalı-dalı sürüşür. Necə də vahiməlidir. Necə də qaranlıqdır. Külək də bıçaq kimi kəsir. Oğlan dəhşətdən büzüşdü, qorxdu ki, maşın dayana bilməyib yerindən qopar, onları basar. Lakin bu zaman haradansa Buynuzlu ana maral peyda oldu. O, buynuzunu maşına dirəyib, onlara kömək etməyə, irəli itələməyə başladı. Oğlan qışqırdı: «Haydı! Haydı! Haydı!»

Maşın getməyə başladı, getdi də. Dağa qalxdılar və buradan maşın özü üzünə endi. Onlar bir maşını, ikincisini, sonra üçüncüsünü və sonra maşınların çoxunu çəkib çıxartdılar. Hər dəfə də Buynuzlu ana maral onlara kömək elədi. Onu heç kəs görmədi, heç kəs bilmədi ki, yanlarında. Oğlan isə görürdü, görürdü ki, onların səbri tükəndə, dəhşətə gələndə, gücləri çatmayanda Buynuzlu ana maral qayıb özünü yetirdi və buynuzu ilə maşını itələyib onlara kömək elədi. «Haydı! Haydı! Haydı!» Oğlan onların səsinə səs verirdi. Özü də həmişə Qulubəyin böyründə olardı. Sonra da Qulubəy ona dedi: «Sükanın arxasına keç». Oğlan kabinədə oturdu. Maşın silkələni, uğuldayırdı. Sükan da əlində öz-özünə fırlanırdı, sərbəstcə, hələ uşaq olanda avtomobil oyunu oynayarkən, çəlləyin dairəvi qurşağından diyircək düzəl-

dib, onu asanlıqla «sürdüyü» kimi. Oğlan pərt oldu ki, niyə sükan onun əlində oynuncağa dönüb. Və birdən maşın yana, böyrü üstə əyildi. Şaqıltı ilə yerə dəyib parçalandı. Oğlan bərkədən ağladı. Çox xələt çəkdi. Qulubəy gözlərinə baxmağa utandı.

– Sənə nə oldu? Sənə nə oldu, de? – Qulubəy onu yuxudan oyatdı.

Oğlan gözlərini açdı. Bütün bunların yuxu olduğunu anlayıb sevindi. Qulubəy isə onu qolları üstündə qaldırıp bağrına basdı.

– Yuxu görürdün? Qorxdun! Vay səni, adını da igid qoymusan! – O, küləkdən qaysaqlanmış dodaqları ilə bərk-bərk oğlanı öpdü. – Yaxşı, gəl, mən sənə yerini düzəldim, yatmaq lazımdır.

O, oğlana döşəmədə, keçənin üstündə, yatmış şoferlərin arasındaydı yer elədi, özü də onun yanında uzandı, böyrünə çəkib buşlatın yarı ilə üstünü örtüdü. Səhər tezdən oğlanı babası oyatdı.

– Oyan, – qoca astadan dedi. – İsti geyin. Mənə kömək edərsən. Qalx.

Pəncərə arxasından səhər toranlığının azacıq işıqlandığı hiss olunurdu. Evdə isə hamı yan-yanə yatmışdı.

Mömün baba dedi:

– Al, keç çəkmələri gey.

Babadan təzə-tər quru ot iyi gəlirdi. Deməli, atlara yem vermişdi. Oğlan çəkmələri ayağına çəkdi və babası ilə bayıra çıxdılar. Kifayət qədər qar yağmışdı. Ancaq külək kəsmişdi. Lakin hərdən bir zəif meh əsirdi.

– Soyuydu! – Oğlan çimçindi.

– Heç nə olmaz. Deyəsən, ayazıyır, – qoca söylədi. – Açılmalıdır! Siftədən yaman bərk başladı. Eybi yox, tək axırı yaxşı olsun...

Onlar pəyəyə girdilər, burada Mömünün beş qoyunu vardı. Qoca əli ilə axtarıb dirəkdən asılmış fanusu tapdı, yandırdı. Qoyunlar күncədə döyükdülər, biri-birinə sığındılar.

– Tut, işıq elə mənə, – qoca fanusu oğlana verdi. – Qara toğlunu kəsərik. Ev qonaqla doludur. Onlar duranacan barı ət hazır olsun.

Oğlan fanusu baba tərəfə tutub, işıq saldı. Qapı-pəncərədeşiklərində külək hələ də vıyılırdı, bayırda hava soyuq və tutqun idi. Qoca, qapının ağzına əvvəlcə bir qucaq təmiz ot atdı. Qara toğlunu buraya gətirdi, yıxıb ayaqlarını bağlamazdan qabaq fikrə getdi, çöm-bəlib oturdu, oğlana dedi:

– Fanusu yerə qoy. Sən də otur.

O, əllərini qaldırıp irəli uzatdı, pıçıldamağa başladı:

– Ey bizi yaranan ulu, Buynuzlu ana maral. Bu qara toğlunu sənə qurban kəsirəm. Çətin anda uşaqlarımızı xilas elədiyinə görə, əcdadlarımıza verdiyin o ağ südə görə, nəcib ürəyin, ana nəzərin

üçün. Aşırımlarda, gur axan çaylarda, sürüşkən cığırlarda bizi tərk etmə. Yurdumuzda bizi əbədi olarar atıb getmə, sənin övladlarınıq. Amin!

O, ibadət əlaməti olaraq ovuclarını alından çənəsindən özünə çəkdi. Oğlan da belə etdi. Bu zaman baba toğlunu yerə yıxdı, ayaqlarını bağladı. Öz köhnə dədə-baba bıçağını qınından çıxartdı.

Oğlan isə fanusla işıq salırdı.

Nəhayət, hava sakitləşdi. Qaçışan buludların arasından bir-iki dəfə qorxaq-qorxaq Günəş boylandı. Hər yerdə ötən tufanlı gecənin izi qalmışdı: əyri-üyrü qar topaları, pırtlaşq düşmüş kollar, qarın ağırlığından əyilmiş cavan pöhrələr, yerə döşənmiş qocaman ağaclar. Çayın o tayındakı meşə səssiz-səmirsizdi, sükuta qərq olmuşdu, məyus görünürdü. Çayın suyu da sanki aşağı düşmüşdü, sahillərə qar yığılmışdı, uçurumlu dik görünürdü. Su astadan zümzümə edirdi.

Günəş dəyişkən qalmışdı – gah görünür, gah gizlənirdi.

Lakin oğlanın qəlbini heç nə sıxmırdı, heç nə onu həyəcanlandırmırdı. Ötən gecənin təşvişləri yaddan çıxmışdı, tufan unudulmuşdu, qar da ona mane olmurdu, belə bir az da maraqlı idi. Ora-bura yüyürürdü, ayağının altından qar topaları havaya sıçrayırdı. Ona görə sevinirdi ki, ev adamlı dolu idi, ona görə sevinirdi ki, cavanlar doyuncə yatmışdı, indi bərkədən danışib gülürdülər, ona görə sevinirdi ki, onlar üçün bişirilmiş əti istahla yemişdilər.

Bu vaxt artıq hava açıldı, gün də əməlli-başlı görünürdü. Ətraf işıqlandı, üfüqlər genişləndi. Buludlar yavaş-yavaş dağılışıdı. Hətta hava qızdı da. Vaxtsiz yağmış qar, xüsusən yolda və cığırlarda tez də yapışmışdı.

Şoferlər və yükçülər getməyə yığışanda, oğlan bir qədər həyəcanlandı. Hamısı həyəət çıxdı, məntəqənin sakinləri ilə vidalaşdılar, onlara daldalanacaq və yemək verdikləri üçün təşəkkürlərini bildirdilər. Mömün baba ilə Seyidəhməd də qonaqları ötürmək üçün atlandılar. Motorların suyunu qızdırmaq üçün baba bir şələ odun, Seyidəhməd isə sinklənmiş iri dəmir bakı götürmüşdü.

Həyətdən hamı birlikdə tərpəndi.

– Baba, mən də gedirəm, mənə də apar, – oğlan qaçıb Mömünün yanına gəldi.

– Görmürsən, mən odun aparıram, Seyidəhmədsə bak. Səni kim götürəcəm? Axı sənin orada nə işin var? Qarda yeriyyə bilməzsən, yorularsan.

Oğlan incidi. Doluxsundu. Bu zaman Qulubəy onu yanına çəkdi.

– Gedək bizimlə, – deyib əlindən tutdu. – Geriyə babanla qayıdarsan.

Onlar yol ayrıcına – Arça biçənəyindən enən yola sarı getdilər. Qar qalındı. Bu sağlam cavanlarla ayaqlaşmaq o qədər də asan deyildi. Oğlan yorulmağa başladı.

– Gəlsənə, mənə belimə minəsən, – Qulubəy təklif edərək ehmalca oğlanın qolundan yapışdı, onu asanca qaldırıb dalına mindirdi.

Onunla yanaşı gedən şofer dedi:

– Yaman götürdün ha!

– Mən ömrüm boyu qardaş və bacılarımı belimdə gəzdirmişəm. – Qulubəy öyündü. – Axı, böyükləri mənəm, biz isə altı idik, anam da, atam da tarlada işdə olardı. Sonra da bacılarımın uşaqlarını gəzdirdim. Ordudan gəldim, subaydım, hələ işə də girməmişdim. Böyük bacım dedi: «Gəl bizə, bizdə qal, uşaqları çox yaxşı saxlayırsan». – «Yox, elə şey yoxdur, – dedim, – saxladığım bəsdir! İndi özümüküləri gəzdirəcəyəm...»

Onlar ordan-burdan danışa-danışa xeyli yol getdilər. Qulubəyin belində rahat getmək oğlana ləzzət verdi.

«Əgər mənə belə bir qardaşım olsaydı! – O arzuladı. – Mən heç kəsdən qorxmazdım. Onda Orozqul babamın üstünə çığırsın görüm, necə çığır. Ya hünər idi birinə əl qaldırsın. Qulubəy ona tərs-tərs baxan kimi yerində oturardı.»

Dünən gecə burada qalan ot yükli maşınlar yol ayrıcından iki kilometr yuxarıda dayanmışdı. Üstlərinə qar yağdığından, onlar çöldəki qış taylarına bənəyirdilər. Adama elə gəlirdi ki, heç kəs, heç vaxt onları yerindən tərpədə bilməz.

Onlar ocaq qaladılar. Su qızdırdılar. Motorun pərinə ayrıqlu açarlar eşik tərəfdən fırladılar, motor cana gəldi, asqırdı, işə düşdü. Bundan sonra hər şey sürətlə getdi. Qalan maşınları yedəyə qoşub xoda saldılar. Hər bir qızdırılan, işə düşən maşın dəstədə özündən sonrakını çəkib aparırdı.

Elə ki, bütün yük maşınları sazlandı, dünən sürüşüb yolkənarı arxa düşən maşını ikitərəfli yedəklə dartıb çıxartdılar. Kim vardı, hamısı onu yola çıxarmağa kömək elədi. Oğlan da belini əyib bir tərəfdən əl yetirdi. O, daim ehtiyat edirdi ki, kimsə bir söz deyər: «Sən niyə ayağa dolayırsan? Haydı, qaç burdan!» Lakin deyən olmadı. Heç kəs onu qovmadı. Bəlkə də ona görə ki, kömək eləməyə Qulubəy icazə vermişdi. O burada hamıdan güclüydü, hamı onun hörmətini saxlayırdı.

Şoferlər bir də xudahafizləşdilər. Maşınlar tərpəndi. Əvvəlcə yavaş-yavaş, sonra sürətlə getdilər. Qarlı dağların arası ilə onlar karvan kimi uzanıb gedirdi. Buynuzlu ana maralın övladlarının uşaqları getdi. Özləri də bilmirdilər ki, uşaq təsəvvüründə onların önündə gözəgörünməz Buynuzlu ana maral qaçırdı. O, iti sıçrayışlarla, ox kimi süzə-süzə, avtomobil karvanının qabağı ilə uçurdu. O, çətin yolda onları xatadan, fəlakətli qəzalardan qoruyurdu. Uçqunlardan, qar tarından, qovğundan, dumandan və sair bələlardan qoruyurdu – əsrlərlə

köçəri həyat sürən qırğızlar bunlardan saysız-hesabsız bəlalər görmüşdü. Məgər Mömün baba işıqlananda qara toğlunu qurban kəsər-kən Buynuzlu ana maraldan bunları xahiş etmirdimi?

Getdilər. Oğlan da onlarla gedirdi. Xəyalən. O, Qulubəyin yanında kabinetdə oturmuşdu. Ona deyirdi: «Qulubəy əmi, bizdən qabaqda Buynuzlu ana maral qaçır». «Yox, əşi?» – «Doğrudan da. Düz sözümdür. Bax, odur ey!»

– Hə, nə fikrə getmişən? Niyə durmusan? – Mömün baba onu xəyaldan ayırdı. – Gəl, min, evə getmək vaxtıdır. – O, atın belindən əyilib, oğlanı yəhərə qaldırdı. – Üşüyürsən? – Qoca belə deyib, kürkünün ətəyi ilə nəvəsini yaxşıca bürüdü.

O vaxtlar hələ oğlan məktəbə getmirdi.

İndi isə ağır yuxudan arabir ayılır, narahat halda düşünürdü: «Sabah məktəbə necə gedəcəyəm? Axı, xəstəyəm, özümü çox pis hiss edirəm». Sonra özünü unuddu. Ona elə gəldi ki, müəllimin lövhəyə yazdığı sözləri: – «At. Ata. Taka».¹ dəftərinə köçürür. Bu birinci sinif yazıları ilə bütün dəftəri doldurdu, səhifə-səhifə «At. Ata. Taka. At. Ata. Taka.» O yoruldu, gözləri alacalandı, isti idi, üstünü açdı. Üstü açıq yatanda üşüdü, onu yenə qara basırdı. Gah soyuq çayda balıq kimi üzürdü, gah ağ gəmiyə tərəf üzüb gedirdi və heç cür də ona çata bilmirdi. Gah da qar çovğununa düşürdü. Yoxuşlu dağ yolunda dumanlı, soyuq havada ot yüklenmiş avtomaşınların təkərləri yerində fırlanırdı. Maşınlar insan kimi zar-zar ağlayırdı və hamısının da təkərləri yerində fırlanırdı. Təkərlər sürətlə fırlanaraq, al-qırmızı olurdu. Təkərlər yanırdı, alov qalxırdı onlardan. Buynuzlu ana maral buynuzunu maşının banına dirəyərək, otlə dolu maşını itələyib dağa qaldırırdı. Oğlan var qüvvəsi ilə ona kömək edirdi. Qan-tər onu basmışdı. Və birdən-birə ot tayası dönüb uşaq beşiyi oldu. Buynuzlu ana maral oğlana dedi: «Haydı, qaçaq, beşiyi Bekey xala ilə Orozqul əmiyə aparacaq». Və onlar qaçmağa başladılar. Oğlan geri qaldı. Lakin qabaqda, qaranlıqda beşik zınqrovu hey səslənirdi. Oğlan bu sədanın ardınca qaçırdı.

Eyvanda ayaq səsi və qapının cırlıtısı eşidiləndə oğlan oyandı. Mömün baba ilə nənə, deyəsən, bir qədər xatircəm qayıtmışdılar. Özgə adamların məntəqəyə gəlməsi, görünür, Orozqulla Bekey xalanı bir az susmağa vadar etmişdi. Bəlkə də Orozqul sərxoşluqdan yorulub və nəhayət, yuxulayıb. Bayırda nə qışqırıq, nə də söyüş eşidilirdi.

Geçə yarısı Ay dağların başı üstündəydi. Onun tutqun haləsi ən uca, buzlu dağ zirvəsindən də yuxarıda dayanmışdı. Əbədi buza bürünmüş dağlar mavi rəngə qərç olmuşdu, adda-budda bərç vururdu. Ətrafda isə dağlar, qayalar, qara və hərəkətsiz meşələr tam sükut içindəydi, ən aşağıda çay daşları çırpına-çırpına şırıldaırdı.

Pəncərədən içəri çəpəki, solğun Ay işığı düşürdü. Bu işıq oğlana mane olurdu. O, eşələnir, gözlərini ovxalayır. İstəyirdi nənəsinə xahiş ələsin ki, pəncərənin pərdəsini çəksin. Lakin fikrindən vaz keçdi: nənə babanın əlindən hirsələnmişdi.

– Səfeh, – o, yatağa uzananda astadan belə dedi. – Adamlarla dil tapa bilmirsənə, heç olmazsa, dilini dinməz saxla. Başqalarına qulaq ver. Sənin canın onun əlindədir. Lap çəpik-quruş olsa da, donluğun ondan gəlir. Özü də hər ay. Aylıqsız-donluqsuz sən kimə gərəksən? Saqqalın ağarıb, ağlınsa yox...

Qoca cavab vermirdi. Nənə susdu. Sonra birdən gözlənilmədən səsinə ucaldı.

– Adamın maaşını kəssələr, onda o, daha adam deyil, heç nədir. Qoca yenə də cavab vermədi.

Oğlanın isə yuxusu dağılmışdı. Baş ağrıyırdı, fikirləri qarmaqarışq düşmüşdü. Məktəb haqqında düşünürdü – həyəcanlanırdı. O, indiyədək bir gün də dərs buraxmamışdı və indi ağlına belə gətirə bilmirdi ki, əgər sabah Celesaydakı məktəbinə getməsə, necə olacaq. Oğlan o barədə də düşünürdü ki, əgər Orozqul babanı işdən qovsa, nənə qocanın gününü göy əskiyə düyəcək. Onda neyləyəcəklər?

İnsanların həyatı niyə belədir? Biri qəddardır, o biri xeyirxah? Niyə axı xoşbəxtlər və bədbəxtlər var? Niyə elə adam var ki, hamı ondan qorxur, eləsi də var ki, heç kəs ondan qorxmur? Niyə birinin uşağı var, başqasının yox? Niyə biri başqasının maaşını kəsə bilər? Görünür, ən yaxşı adamlar ən çox maaş alanlardır. Bax, baba ən az maaş alır və hamı da onun xətrinə deyir. Eh, necə eləyəsən ki, babaya da çox maaş versinlər! Bəlkə, onda Orozqul da babanın hörmətini saxlayar.

Bu fikirlərdən getdikcə oğlanın başı daha bərk ağrıyırdı. O, yenə də axşamçağı çay keçidində gördüyü marallar haqqında düşünməyə başladı. Görəsən, gecə neynədilər? Soyuq, daşlı-qayalı dağlarda, zülmət, qaranlıq meşədə onlar axı təkdirlər. Həm də yaman qorxuludur. Birdən canavarlar cumdu üstlərinə, onda nə edərlər? Bekey xalaya buynuzunda sehirlə beşiyi kim gətirər?

O, narahat yatdı, özü də yuxulaya-yuxulaya Buynuzlu ana marala yalvarmışdı ki, Orozqul əmiyə və Bekey xalaya ağcaqayın beşiyi gətirsin. «Qoy onların uşaqları olsun, qoy onların uşaqları olsun!» – Buynuzlu ana marala and verdi. Və uzaqdan beşik zınqrovunun səsinə eşitdi. Buynuzlu ana maral buynuzuna sehirlə beşik keçirib sürətlə, qaça-qaça gəlirdi...

Oğlan səhər tezdən kiminsə əlinin təmasından oyandı. Babanın əli soyuqdu, bayırdan gəlmişdi. Oğlan, qeyri-ixtiyari büzüdü.

– Yat, yat, – baba əlini hovxurub qızısdırdı, onun alınına toxundurdu, sonra ovcunu sinəsinə, qarnına qoydu. – Görürsən bir, naxoşladın, – baba təəssüfləndi. – Qızdırman var. Mən də deyirəm bəs niyə yatıb? Məktəbə getmək vaxtıdır.

¹ Taka – nal (qırğızca nəyə lazımdır?).

- Bu saat dururam, - oğlan başını qaldırdı və hər şey onun gözləri önündə fırlandı, qulağı səsləndi.

- Durmaq olmaz. - Baba oğlanın başını yastığa qoydu - Xəstə-xəstə səni məktəbə aparmaq olar? Hələ dilini göstər görüm.

Oğlan inadkarlıq elədi:

- Müəllim danlayacaq. Məktəbdə dərs buraxandan onun acığı gəlir...

-Danlamaz. Mən özüm deyərəm. Hələ bir dilini göstər görüm.

Baba oğlanın dilinə və boğazına zəndlə baxdı. Nəbzini çox axtardı. Babanın ağır işlərdən codlaşmış qaba barmaqları kim bilir hansı möcüzənin qüvvəsi ilə oğlanın isti, tərli biləyində ürəyinin döyüntülərini sezirdi. Nədənsə xatircəm olan qoca ona ürək-dirək verdi:

- Allah kərimdir. Bir az üşümüsən. Soyuq tutub. Bu gün uzan, yatmamışdan qabaq mən sənin ayağını və sinəni quyruq yağı ilə ovuşduraram. Tərləyərən, Allah qoysa, səhər xam qulan kimi dingildəyib ayağa durarsan.

Dünənki həngaməni xatırlayıb, bundan sonra da onun başına nələr gələ biləcəyini düşündə Mömün kədərləndi, yanını nəvəsinin yatağına qoydu, köks ötürüb fikrə getdi, astadan ah çəkdi. «Allah qənim olsun ona».

- Sən axı haçan xəstələnibsən? Niyə deməmişən? - O, üzünü uşağa çevirdi. - Axşam xəstələndin, nədir?

- Elədir, axşamçağı. Çayın qırağında maralları görəmdə. Qaçıb sənin yanına gəldim. Sonra mənə soyuq oldu.

Qoca nədənsə günahkar bir səslə dedi:

- Yaxşı, bəsdir... Sən yat, mən gedirəm.

Ayağa qalxdı, lakin oğlan onu getməyə qoymadı.

- Baba, ordakı Buynuzlu ana maralın özüydü, eləmi? Süd kimi ağappaq, gözləri, bax, belə, insan kimi baxırdı...

- Nə səfeh uşaqsan, - qoca Mömün xəlvəti gülümsədi. - Qoy sən deyən olsun. Bəlkə də onun özüymüş. - O, kal səslə dedi, - füsunkar ana maral, kim bilir?.. Bax, mən belə fikirləşirəm ki...

Qoca sözünü bitirmədi. Nənə qapının ağzında göründü. O, tələsik həyətdən gəlirdi, nə isə təzə bir xəbər vardı onda. Nənə həyəcanla dedi:

- Qoca, bura gəl. - Mömün baba elə o an büzüşdü, yazıq, fağır görkəm aldı. - Odur ey, orada tiri çaydan maşınla çıxarmaq istəyirlər. Sən də get, nə buyursalar elə... - Qəflətən nəyi isə xatırladı. - Vay, dədə, süd hələ qaynadılmayıb! - Plitəni yandırmağa girişdi, qab-qacağı şaqıldatdı.

Qoca dilxor oldu. İstəyirdi nəyəsə etiraz eləsin, nə isə desin. Ancaq nənə onu ağzını açmağa qoymadı.

- Hə, nə dayanıb baxırsan? - Nənə özündən çıxdı. - Nə tərslik edirsən? Bizə inadkarlıq yaraşmaz, sən mənim başıma belə oldun.

Onların qabağında sən nəsen ki? Orozqulun yanına görürsən, necə adamlar gəlir? Necə maşınları var. On tir yükləsən, dağlardan çəkib aparar. Orozqul isə bizə heç gözünün ucu ilə də baxmır. Nə qədər dilə tutdum, nə qədər onun yanında alçaldım, sənin qızını kandan içəri buraxmadı. Sənin o sonsuz qızın oturub Seyidəhmədgildə. Ağlamaqdan gözünün yaşı qurtarıb. O da səni yamanlayır - ağılsız atasını...

-Yaxşı, bəsdir, - qoca dözmədi, qapıya tərəf yönələrək dedi: - İsti süd ver, uşaq xəstələnb.

- Verərəm, verərəm isti süd, get, sən Allah, sən get. - O, qocanı yola salıb deyirdi. - Ona nə olub, bilmirəm? Heç vaxt kimsənin üzünə qayıtmayan, dilsiz-ağızsızın biri durduğu yerdə özündən çıxıb. Üstəlik Orozqulun atını minib, hələ bir çapıb da. Bunların hamısı sənin ucbatındandır. - O, acıqlı baxışla oğlan tərəfə nəzər saldı. - Kimdən ötrü gör özünü oda-suya atır...

Sonra o, oğlana isti südlə ərinmiş sarı yağ gətirdi. Süd dodağını yandırdı. Nənə isə təkid edirdi, vadar edirdi:

- İç, isti-isti iç, qorxma. Soyuqdəməni yalnız qaynar şeylə candan çıxarmaq olar.

Oğlanın ağzı yandı, gözləri yaşardı. Nənənin də birdən rəhmi gəldi:

- Yaxşı, bir az soyut, soyut... Belə bir vaxtda, bircə bu çatmır ki, sən də xəstələnsən! - O, köksünü ötürdü.

Oğlan çoxdan bayıra çıxmaq istəyirdi, güclə dözürdü. O, ayağa qalxdı, bütün bədənində qərribə bir şirin zəiflik hiss elədi. Ancaq nənə onu qabaqladı:

- Dayan, mən bu saat ləyən gətirərəm.

Oğlan, azacıq üzünü döndərüb, ləyəne pəşo elədi və təəccübləndi ki, sidiyi niyə belə sarı və istidir.

O, özünü xeyli yüngül hiss elədi. Baş azca ağrıyırdı.

VII

Oğlan sakitcə yataqda uzanmışdı, nənənin ona qulluq göstərməsindən məmnundu və fikirləşirdi ki, səhərəcən sağalılıb, hökmən məktəbə getməlidir. O, həmçinin, məktəbdə onların meşəsində peyda olan üç maral haqqında, ağ ana maralın məhz Buynuzlu ana maral olması, balasını artıq böyüməsi və totuqlaşması, onlarla gəzən şaxəli buynuzlu yekə boz maral haqqında, onun güclülüyü və Buynuzlu ana maral, balalarını canavardan qoruya bilməsi barədə necə danışacağı haqqında fikirləşirdi. Və fikirləşirdi ki, bir də o barədə danışacaq ki, əgər marallar heç yana getməyib onlarda qalarsa, Buynuzlu ana maral tezliklə Orozqul əmi və Bekey xala üçün sehirli beşik gətirəcəkdir.

Marallar isə səhər tezdən suya gəldilər. Qısa ömürlü payız Günəşi dağ silsiləsinin üstünə qalxahaqalxdı, onlar yuxarıdakı meşədən çıxdılar. Günəş yuxarı qalxdıqca aşağıda, dağlar arasında hava daha da işıqlanırdı, hərət artırdı. Gecə buzxanasının donu açıldıqca meşə cana gəlirdi, işığın, rənglərin çalarlarıyla dolğunlaşırdı.

Marallar ağacların arasından keçərək güney talalarda qızına-qızına, budaqlardakı şehli yarpaqları qırpa-qırpa tələsmədən gərdilər. Həmişəki qaydada, qabaqda təkə maral, ortada bala və arxada şişmanqarın ana – Buynuzlu ana maral gedirdi. Marallar, dünən Orozqulla Mömün babanın andıra qalmış şam tirini çaya endirdikləri cığırla düşürdülər. Dağ qaratorpağının çəngə-çəngə qopmuş çimli şırımında sürüdmənin izi hələlik təptəzə görünürdü. Cıdır çay keçidinə, dayazlıqda tirin ilişib qaldığı yerə enirdi.

Marallar ona görə bu yerə üz tutmuşdular ki, suvadaq kimi bura rahat idi. Orozqul, Seyidəhməd və ağac aparmağa gəlmiş iki nəfər də bura ona görə gəlmişdilər ki, tirə buraz bağlayıb, çaydan çıxarmaq üçün maşına yer seçsənlər. Mömün baba başını aşağı salıb, onların dalınca könülsüz gedirdi. O, dünənki savaştan sonra nə olacağını, özünü necə aparmaq, nə eləmək lazım gəldiyini bilmirdi. Orozqul onu işə buraxacaqdımı? Dünən atla tiri çıxartmaq istəyəndə etdiyi kimi, onu yenə qovmayacaq ki? Birdən desə: «Sən burda neyləyirsən? Axı, sənə dedilər ki, işdən çıxarılmısan!» Onda necə olsun? Adamların yanında söyüb evə qaytarsa necə? Getdikcə qocanın şübhələri artırdı, özü də işgəncəyə gedirmiş kimi yeri yirdi. Nənə də onun dalınca. O, guya elə-belə, maraq üçün gedirdi. Əslində isə qocanı müşayiət edirdi. O, Qıvraq Mömünü Orozqulla barışdırmaq üçün qabağına qatıb aparırdı, aparırdı ki, Orozqulun etimadını qazansın, özünü doğrultsun.

Orozqul özünü darta-darta, əsl sahib kimi yeri yirdi. Tövşüyə-tövşüyə, fısıldayaraq, ciddi tərzdə ətrafa baxa-baxa gedirdi. İçkidən başı ağrısa da, intiqam aldığından məmnun idi. Bir də baxanda gördü ki, Mömün baba, sahibi döymüş sadiq it kimi, onun arından səkir. «Eybi yoxdur, bu hələ harasıdır, sən mənim dalmca çox düşsənsən. Mən indi sənə üzünə də baxmayacağam. Sən mənim üçün nəsən ki! Sən hələ mənim ayağıma çox düşsənsən!» – Keçən gecə öz arvadını ayaqları altına yuxıb tapdalayanda, təpikləyə-təpikləyə onu kandan qovanda necə şivən qopardığını indi xatırlayaraq, Orozqul kam alırdı. «Yaxşı! Qoy bu tir aparmağa gələnləri yola salım, onları ata-bala elə boğuşdurum ki, biri-birini didişdirsinlər. İndi o qancıq öz atasının gözünü də çıxardar. Canavar balası kimi vəhşiləşib». – Qonaqla üstü söhbət arasında Orozqul arabir belə də düşünürdü.

Gəlmə qonağın adı Kəkötöy idi. O qara, yekəpər kişi gölqırağı sovxozun hesabdarı idi. Orozqulla çoxdan dostluq elayırdı. On iki il bundan qabaq Kəkötöy özünə ev tikdirmişdi. Taxta-şalbanlığı Orozqul vermişdi, qiymətli tirləri ona subahasına satmışdı. Sonra kişi böyük oğlunu evləndirdi, cavanlar üçün də ev dikəltdi. Bu dəfə də onu ağacla Orozqul təchiz etdi. İndi Kəkötöy kiçik oğlunu ayırmaq istəyirdi, tikinti üçün yenə də ağac lazım idi. İndi də köhnə dost Orozqul kara gəldi. Müsibətdir, yaşamaq necə də çətinləşib! Bir işi görürsən, fikirləşirsən ki, daha rahat yaşayaram. Amma həyat bir şey düşünüb tapır. İndi Orozqul kimi adamlarsız işin aşmaz...

Kəkötöy Orozqula deyirdi:

– Allah qoysa, tezliklə təzə evə köçəndə sənə qonaq çağıracam. Gəlersən, ürəyim istəyən qədər kef edərək.

O isə özündən razı halda fısıldayıb, papirosunu tüstüləndirdi:

– Sağ ol. Necə deyirlər, çağırılan yerə ar eləmə, çağırılmayan yerə dar eləmə. Çağırırsan, əlbəttə, gələrəm. Birinci dəfə deyil ki... Bilirsən, ağılıma bir fikir gəlib: axşamacan gözləyincə belkə, qararıqlaşanda çıxarsan? Mətləb bundadır ki, sovxozdan keçəndə görün olmasın. Yoxsa, qeydə alarlar...

– Bunu düz deyirsən, – Kəkötöy tərəddüd elədi. – Axı, axşamacan gözələmək çox kərkər. Yavaş-yavaş gedirik. Yolda gözetçi postu yoxdur ki, bizi yoxlaya?.. Əgər təsadüfən milisə və ya başqa birinə rast gəlməsən...

– Ba-ba-bax, mən də onu deyirəm! – Orozqul, ürək qıçqırmasından, baş ağrısından üz-gözünü turşudub dedi. – Yüz il iş dalınca gədirsən, bir köpək də rastına çıxmır. Di gəl, yüz ildə bir dəfə ağac aparanda – ilşirsən, həmişə belə olur...

Onlar susdular, hər biri öz fikri ilə məşğuldu. Orozqul dünən tiri çaya atıb getmələrinə indi yaman təəssüflənirdi. Belə olsaydı, ağac çıxarılsaydı, gecə ikən onu maşına qoyardılar, işıqlananda yola salardı – gözədən uzaq, xatadan kənar... Eh, bu gərək elə dünən baş verəydi?! Bütün təqsir qoca əbləh Mömündədir, qiyam eləmək, hökəmranlıqdan, təcəllikdən çıxmaq fikrinə düşdü. Eybi yox! Dünya dağılsa da, bu heyfi sənə qoymaram...

Adamlar o taydan sahilə gələndə marallar su icirdilər. Bu adamlar qəribə məxluqlar, bir yerə qərar tuta bilmirlər, hay-küyləri ələmi götürüb. Öz işlərinə, söhbətlərinə başları elə qarışdı ki, çayın o biri tayında, onlarla üz bəzənəyən heyvanları görmürdülər.

Marallar sübhün alqırmızı tuqay kolluğunda qənbərli büllür dayazlıqda topuğacan sahil suyunu girib dayanmışdılar. Onlar kiçik qurtumlarla, ara verə-verə, tələsmədən su içirdilər. Su çox soyuq idi. Günəş yuxarıdan qızdırdıqca, get-gedə daha isti, daha ləzzətli olurdu. Marallar içib doydudan sonra, özlərini günə verib xumarlanırdı.

dılar. Yolda gələndə budaqlardan bellərinə tökülmüş bolluca şəh damlları qurumaqda idi. Maralların belindən xəfif buğ qalxırdı. Həmin gün səhər sakit və şəfqətli idi.

Adamlar isə maralları görmürdülər. Biri maşının yanına qayıtdı, qalanları sahilə qaldı. Marallar qulaqlarını arabir tərpədərkən, uzaqdan gələn qırıq səsləri həssaslıqla eşidirdilər və yedəkli avtomaşın o biri sahilə görünəndə, tükələri ürpəşdi, yerlərində donub qaldılar. Maşın nəriləyir, guruldayırdı. Marallar tərpənişdilər, getməli oldular. Lakin maşın birdən dayandı, gurultusu, uğultusu kəsdi. Heyvanlar yavaşdılar, sonra yenidən ehtiyatla tərpəndilər – o taydakı adamlar yaman bərkədən danışdırdılar və həddən çox tələsərək ora-bura qaçırdılar.

Marallar alçaq tuqaylıqdakı cığırla ehmalca getdilər, onların belləri və buynuzları hərənbir kolların arasında görünürdü. Adamlar isə onları hələ də görmürdülər. Lakin marallar selləmədən qalan quru qumlu, açıq taladan keçəndə adamlar onları apaydın gördülər. Yasəmənli qumluqda, Günəşin parlaq işığında. Hərə öz yerində dondu, ağızları açıla qalmışdı.

– Baxın, baxın, bu nədir belə? – Birinci olaraq Seyidəhməd səsləndi. – Marallar! Hardan gəlib onlar?

– Nə çıxırırsan, nə hay-küy sayırsan? Maraldır da. Biz onları dünəndən görmüşük. – Orozqul saymazana mırıldandı. – Hardan olacaqlar? Gəlmə olarlar hər halda.

– Pəh, pəh, pəh! – Yekəpər Kökötöy heyrətə gəldi və coşub onu boğan köynəyinin düyməsini açdı. – Necə də tumarlıdırlar, – o, heyran olmuşdu, – yeyib doyublar...

– Hələ anaya bir bax! Gör necə yeriyyir, – gözlərini bərəldərək şofer onun sözünə qüvvət verdi. – Vallah, iki yaşar ürkə boydadır. İlk dəfədir görürəm.

– O da buğasıdır! Buynuzuna bir bax! Onu necə gəzdirir! Özləri də heç nədən qorxmurlar. Orozqul, bunlar haradan belə gəliblər? – deyərək sorğunu dərinləşdirən Kökötöyün donuz gözləri tamahla işıldadı.

– Görünür qoruqandırlar, – Orozqul sahibkar amirənəliyi və ədayla cavab verdi. – Aşırımın o tayından gəliblər. Qorxmurlar? Hürküdən olmayıb, ona görə də qorxmurlar.

– Of, kaş bir tufəng olaydı! – Seyidəhməd birdən gopladı. – İki sentner əti olar, hə?

İndiyədək kənardan qısılb durmuş Mömün özünü saxlaya bilmədi:

– Sən nə danışırısan, Seyidəhməd? Onları ovlamaq qadağandır, – dedi astadan.

Orozqul qocaya tərs-tərs bir nəzər saldı. Nifrətlə ürəyindən keçirdi: «Sən mənim yanımda hələ bir səsini də çıxarırsan!» İstədi qo-

canı rüsvay eləsin, ancaq özünü saxladı, hər halda yad adamlar vardı.

– Boş-boş ağıl vermə bizə. – O, Mömünün üzünə baxmadan əsəbi halda dedi. – Bəslənildikləri yerdə qadağandır. Bizdə maral saxlanılmır. Biz də onlar üçün cavabdeh deyilik. Qandın? – O, özünü itirmiş qocaya qəzəblə baxdı.

– Başa düşdüm. – Mömün itaətlə cavab verdi, başını aşağı sala-raq kənara çəkildi.

Bu dəm nəne bir daha oğrun-oğrun onun qolundan dartdı, tə-nəylə pıçıldadı: – Dilini dinməz saxlasana!

Hamısı xəcətlə gözlərini döydü. Yenə də dik cığırlarla gedən heyvanların arxasınca baxmalı oldular. Marallar biri-birinin dalınca uçuruma sarı qalxırdılar. Qabaqda iri buynuzlarını şəstlə qaldıraraq boz buğa irəliləyir, ardınca gombul bala, bu təntənəli yürüşün axırında isə Buynuzlu ana maral gedirdi. Təmiz gil çöküntüsünün fonunda marallar apaydın, qənirsiz görünürdülər. Onların hər tərpənişi, hər addımı sezilirdi.

– Eh, gözəlliyyə bir bax! – Fağır, donbagöz cavan şofer heyrətini gizlədə bilmədi. – Təəssüf ki, fotoaparata götürməmişəm, yanımda olsaydı...

– Yaxşı, yaxşı, gözəllik, filan, – Orozqul narazı halda onun sözünü kəsdi. – Durmağın mənası yoxdur. Gözəlliklə qarın doymur. Gəl, mənim dal-dalı ver sahilə sarı, lap suyun içinə sal, bir az qıraqda dayansın. Sən isə, Seyidəhməd, ayağını soyun. – O, hakimiyyət sahibi olduğundan həzz alaraq sərəncam verdi. – Sən isə, – soferi göstərib, – haydı, burazı tirə bağla. Bir az əl tərpədin. Qabaqda iş çoxdur.

Seyidəhməd uzunboğaz çəkmələrini dartırdırdı. Onlar ayağına dar idi.

– Niyə baxırısan, ona kömək elə, – nəne xəlvətcə qocanı dümsüklədi. – Soyun, özün gir suya. – Qəzəblə ona pıçıldadı.

Mömün baba cəld, Seyidəhmədin ayaqlarından çəkmələrini dartıb çıxartdı, özü də tez soyunmağa başladı. Bu zaman Orozqulla Kökötöy maşına komanda verirdilər:

– Bura ver, ver bural!

– Bir az sola, sola. Bax belə.

– Bir az da.

Marallar başağda qeyri-adi səs eşidib, yerləşlərini yeyinlətdilər. Səksəkəylə boylanaraq, yarığının qaşına çıxdılar və ağcaqayınlıqda gözəndə itdilər.

– Ah, getdilər! – Kökötöy nəyi isə xatırlayıbmış kimi dilləndi. O, bunu elə heyfəsilənə-heyfəsilənə dedi ki, guya şikarı əlindən çıxmışdı.

– Zərər yoxdur, onlar heç yana gedə bilməzlər! – Orozqul onun fikrini anlayıb, məmnun halda öyündü. – Bu gün axşamacan səni buraxan yoxdur, qonağımsan. Allah özü yetirib. Ürəyin istəyəne səni

qonaq edərəm. – Özü də şaqqanaq çəkib əlini dostunun çiyinə vurdu. Orozqul şənlənə də bilirdi.

– İndi ki, belədir, sən deyənlə olsun, sən ev sahibisən, mən qonaq, – yekəpər Kəkötöy razılaşdı, güldü, sarı, qaban dişləri göründü.

Maşın sahildə hazır dayanmışdı, dal təkərləri yarıyacaq suyun içindəydi. Dərinə getməyə şofer cəsəət lələməmişdi. İndi burazı çəkib tirin yanına aparmaq lazım idi. Əgər bura çatmayı, tiri sualtı daşların «əsirliyində» qurtarmaq o qədər də çətin bir iş deyildi.

Polad buraz uzun və ağır idi. Onu suyun içiylə tirəcən çəkib aparmaq lazım idi. Şofer ayağını könülsüz soyunurdu, suya qorxa-qorxa baxırdı. O hələ qəti qərara gəlməmişdi: suya çəkməli girsən, yoxsa ayaqyalın. «Yaxşısı budur, ayaqyalın girim, – o fikirləşirdi. – Onsuz da su çəkmənin boğazından yuxarı olacaq. Necə də dəridir, qurşağa qədərdir. Sonra da bütün günü yaş ayaqqabıda göz, görüm necə gəzəcəksən». O, həmçinin bunu da təsəvvürünə gətirdi ki, çayda bu vaxt su necə soyuq ola bilər. Mömün baba elə bundan istifadə edib dedi:

– Sən suyunma, oğlum, – onun yanına qaçdı. – Seyidəhmədlə mən gedərəm.

– Zəhmət çəkməyin, ağsaqqal, – çəmiş şofer etiraz etdi.

– Sən qonaqsan, biz yerli adamlarıq, sən sükənin arxasında otur. – Mömün baba onu yola gətirdi.

Polad burazın yumağının ortasına paya taxıb, suyun içiylə dərində Seyidəhməd fəryad qopararaq söydü:

– Vay, vay, su deyil bu, buzdur, buz xanadır!

Orozqulla Kəkötöy güldü, onu ürəkləndirirdilər:

– Döz, dözl! Səni qızıqdırmağa bir şey taparıq!

Mömün baba isə səsini çıxarmadı. Hətta suyun buz kimi olduğunu da hiss etmədi. O, gözə dəyməməkdən ötrü başını çiyinə qısıb, sürüşkən sualtı daşların üstü ilə gedirdi, Allaha yalvarırdı ki, bircə Orozqul onu geri qaytarmasın, adamların yanında söyməsin, mağmanın, bədbəxt qocanı əfv eləsin...

Orozqul da heç nə demədi. O, elə bil Mömünün söylərini görmürdü, onu adam yerinə qoymurdu. Ürəyində isə şadlanırdı ki, onun üzünə qayıtmış qocanın arxasını yerə vurdu. «Bax, belə, – Orozqul öz-özünə xəbis-xəbis güldü: – İməklə, ayağıma belə düşərsən. Eh, heyf ki, mənim böyük bir vəzifəm yoxdur, bundan da böyüklerini qoyun kimi buynuzundan tutub fırladardım! Bundan da böyüklerini toz içində iməkləməyə məcbur edərdim. Mənə, heç olmazsa, bir kolxoz, sovxoz verəydilər. Qayda-qanun yaradardım. Camaatı özbaşına buraxıblar. İndi də özləri gileylənirlər: guya sədrə hörmət etmirlər, direktora hörmət etmirlər. Çoban çobanlılığı ilə nəçənlərlə söz gülləşdirir. Hakimiyyətə layiq olmayan sarsaqlar! Məgər onlarla belə

rəftar lələmək olar? Vaxt var idi, başlar üzürdülər – cıqqırını çıxaran olmurdu. Bu, başqa məsələ! İndi nədir! Yaramazın ən yaramazı da ürək edib mənə söz qaytardı. Bax, belə, sürün ayağım altıda, iməklə», – bu fikirlə Orozqul hərdən Mömünə tərəf baxıb əməlli-başlı həzz alırdı.

O isə buzlu suyun içində büzülmüş halda Seyidəhmədlə birlikdə burazı çəkib və təskinlik tapırdı ki, deyəsən, Orozqul onu bağışlayıb. «Sən gəl bu qocanı bağışla, bir işdir oldu, – o xəyalən Orozqula müraciət edirdi. – Dünən səbrim çatmadı. Çaparaq nəvəmin dalınca məktəbə getdim. Uşaq kimsəsizdir axı, adamın yazığı gəlir. Bu gün isə o, məktəbə getməyib. Azarlayıb nədənsə. Unut, bağışla. Sən də mənə axı, özgə deyilsən. Elə bilirsən sənənin və qızımın xoşbəxt olmağını istəmirəm? Əgər Allah övlad versə, mən sənənin arvadını – mənim qızımın körpəsinin qığıltısını eşitsəm, qoy Allah elə yerimdəcə canımı alsın. Vallah, bəxtəvərlikdən ağlayaram. Bircə sən mənim qızımın xətrinə dəymə, bağışla mənə. İşə gəldikdə isə, nə qədər ayağım yer tutur, işləyəcəyəm. Hər işi özüm görəyəm. Sən deməkdə ol...»

Sahildə bir kənarda dayanan qarı işarələrlə, him-cimlə qocaya deyirdi: «Çalış, qocal! Görürsən, günahından keçdi. Necə deyirəm, elə də et, hər şey təhərinə düşər».

* * *

Oğlan yatmışdı. O, hardasa atılan tufəng səsinə bircə dəfə oyandı. Sonra yenə yuxuladı. Xəstəlik və yuxusuzluq dünən onu elə haldan salmışdı ki, bu gün dərin, rahat yuxuya getmişdi. Özü də yuxuda hiss edirdi ki, qızdırmasız, titrətməsiz, elə belə uzanıb yatmağın ayrı ləzzəti varmış. Nənə ilə Bekey xala olmasaydı, o hələ çox yatardı. Onlar astadan danışmağa çalışırdılar, ancaq qab-qacaq şaqıltısı oğlanı oyadı.

– Al, bu böyük kasanı tut. Nəcəni də götür, – ön otaqda nənə həyəcanla pıçıldayırdı. – Mən də vedrəylə ələyi götürürəm. Vay, belim qırıldı! Əldən düşdüm. Nə qədər iş gördük. Amma, Allaha şükür olsun, elə sevinirəm ki...

– Eh, heç demə, mən də sevinirəm. Dünən Allahdan ölüm istəyirdim. Gülcəmə olmasaydı, özümə bir xəta yetirəcəkdim...

– Sən də danışmağa söz tapdın. – Nənə onu qandırmaq istədi. – İstiot götürdün? Gedək. Sizi barışdırmaq üçün Allah özü nemət göndərib. Gedək, gedək.

Evdən çıxanda kənarda Bekey xala nənədən oğlanı soruşdu:

– O, indiyəcan yatır?

– Qoy hələ yatsın. – Nənə cavab verdi. – Hazır olanda, ona isti şorba gətirərik.

Oğlan bir daha yuxuya getmədi. Həyətdə ayaq tappılıtsı, səskiy eşidilirdi. Bekey xala gülürdü, Gülcamalla nənə də ona qoşulub gülüşürdü. Qulağa yabançı səslər də dəyirdi. «Yəqin, gecə gədənəldir, – oğlan bu qənaətə gəlmişdi. – Deməli, hələ getməyiblər?» Təkcə Mömün babanın səsi gəlmirdi, o gözə dəymirdi. Hardadır? Başı nəyə qarışıb?

Bayırdan gələn səsləri dinşeyerək, oğlan babanın intizarını çəkirdi. Dünən gördüyü marallar haqqında onunla danışmağı çox arzulayırdı. Axı, tezliklə qış düşəcək. Onlar üçün gərək meşədə çoxlu ot qoyasan. Qoy yesinlər. Onları elə dadandırmaq lazımdır ki, adamdan qətiyyənlər qorxmasınlar, birbaşa çayı keçib buraya, həyətdə gəlsinlər. Burada da ən çox xoşladığı şeylərdən vermək lazımdır onlara. Qəribədir, görəsən, onlar ən çox nəyi xoşlayırlar? Maral balasını dadamal öyrətmək lazımdır ki, hara getsən dalınca düşsün. Bu əntiqə olardı. Bəlkə, birlikdə lap məktəbə də gedərdik?..

Oğlan babanı gözləyirdi, o isə gəlib çıxmaq bilmirdi, Birdən Seyidəhməd gəlmişdi. Nədənsə çox razı idi. Şən idi. Seyidəhməd səndələyir, öz-özünə gülürdü. O, yaxına gələndə, oğlanın burnuna spirt iyi dəydi. Oğlan bu iyərənc, kəskin qoxunu sevmirdi, bu qoxu Orozqulun heyvərləyini, babanın və Bekey xalanın iztirablarını yada salırdı. Orozquldan fərqli olaraq, Seyidəhməd çox içəndə mülayimləşir, şən-lənlir və ziyansız səfəhin biri olurdu. Hərçənd o, ayıq olanda da bir ağıl sahibi deyildi. Belə vaxtlarda Mömün baba ilə onun arasında təxminən bu cür söhbət olurdu:

– Nə səfeh-səfeh gülürsən, Seyidəhməd? O zəhrimardan gillə-dib sən də havalanmısan?

– Ağsaqqal, mən səni çox istəyirəm! Doğma atam qəder.

– E-eh, sənin yaşında belə! Odur, başqaları maşın sürür, səninsə dilin topuq çalır. Sən yaşda olsaydım, heç olmazsa, indi traktor sürərdim.

– Ağsaqqal, orduda komandır dedi ki, mənim bu sahədə qabiliyyətim yoxdur. Ancaq mən piyadayam, piyadaçı əsgərəm, piyadasız isə iş keçməz...

– Piyada! Əsgər! Tənbəlin birisən. Arvadın isə... Allahın gözü yoxdur. Gülcamalı yüz sən kimisinə dəyişməyəm.

– Elə ona görə də biz burdayıq, ağsaqqal... Mən də təkam, onun da heç kəsi yoxdur.

– Eh, sənə nə danışasan. Öküz kimisən, ağılı isə... – Mömün baba ümitsiz halda əlini yellətdi.

– Mu-u-u. – Seyidəhməd böyürərək onun arxasınca güldü. Sonra həyətnin ortasında dayanıb, nə vaxtsa, haradasa eşitdiyini qəribə mahnısını oxudu:

*Kürən dağdan enmişəm,
Altımda kürən ayğır.*

*Kürən tacir, qapını aç,
İçən biz kürən çaxır.*

*Qonur dağdan enmişəm,
Qonur öküz belində.
Qonur tacir, qapını aç –
Qonur badə əlində!..*

Bu çərənləmək bitib-tükənməzdi, belə ki o dağlardan dəvə, xoruz, siçan, tısbığa belində, qərəz – hərəkət eləyə bilən hər şeylə gələ bilirdi. Sərxoş Seyidəhməd oğlana ayıq olduğundan daha çox xoş gəlirdi.

Elə buna görə də Seyidəhməd kefli gələndə oğlan mehribancasına onun üzünə gülümsündü.

– Ha-ha! – Seyidəhməd təəccüblə dilləndi. – Mənə deyirdilər bəs sən naxoşsan. Hə. Amma sən xəstə-zad deyilsən. Niyə həyətdə oynamırsan? Belə olmaz... – O, oğlanın yatağına yıxıldı; spirt qoxusu, üst-başından, əllərindən gələn çiy təzə ət iyninin biri-birinə qarışdığı boğanaq havayla oğlanı qamarlayır, öpürdü. Onun cod tükələri oğlanın yanaqlarını dalayırdı:

– Yaxşı, bəsdir, Seyidəhməd əmi, – oğlan xahiş elədi. – Babam hanı bəs, görməmişəmni onu?

– Sənin baban ordadır, nədi onun adı, – Seyidəhməd əllərini qeyri-müəyyən bir tərzdə havada oynatdı. – Biz onunla tiri sudan çıxarırdıq. Qızıqmaq üçün bir az içdik. İndi o, nədir onun adı, ət bişirir. Sən dur. Geyin, gedək. Belə iş olar! Bu düz deyil. Biz hamımız ordayıq, sənə burda tək.

– Babam durmağa icazə vermir.

– Yaxşı, qoy görək, əşi, icazə vermir. Gedək, baxarıq. Belə firsət hər gün elə düşür. Bu gün kefidir. Qab da yağa batıb, qaşığı da, ağız-burun da. Qalx!

O, kefli-kefli oğlanı geyindirməyə başladı.

– Özüm geyinərəm – başının çox pis gicəlləndiyini duyub, oğlan etiraz etmək istədi.

Ancaq sərxoş Seyidəhməd onu eşitmirdi. O, elə bilirdi savab iş görür, özü də elə bir gündə oğlanı evdə tək qoyub gediblər, elə bir gündə ki, qab da yağ içində, qaşığı da yağ içindədir, ağız da yağ içində...

Qılçaları dolaşa-dolaşa oğlan Seyidəhmədin dalınca evdən çıxdı. Dağlarda hava küləkli, yarıbuludlu idi. Buludlar sürətlə bir tərəfdən başqa tərəfə köç edirdilər. Oğlan evvana keçənə qədər, hava iki dəfə kəskin dəyişdi – göz qamaşdıran Günəşli gün xoşagəlməz alaqranlıqla əvəz olundu. Oğlan bunun sayəsində baş ağrısının şiddətləndiyini hiss elədi. Güclü külək ocağın üstüsünü onun üzünə çırpıdı. Gözü acıdı. Oğlan fikirləşdi ki: «Yəqin bu gün paltar yuyurlar».

Çünkü, adətən, çoxlu paltaryuma günlərində yekə, qulplu qara qazanda üç ev üçün şerikli su qızdırılarda, həyətdə bu cür ocaq qalanardı. Təkbaşına heç kəs o qazanı yerdən qaldıra bilməzdi. Bekey xala ilə Gülcəmal ikisi birlikdə qaldırı uonu.

Çoxlu paltar yuyulanda oğlanın xoşuna gəlirdi. Əvvəla, ona görə ki, açıq ocaqda odla oynamaq olurdu, evdəki kimi deyildi. İkincisi, yuyulmuş paltarları sərmək çox maraqlı idi. Ağ, göy, qırmızı paltarlar kəndirdən asılarda həyəət bəzənirdi. Oğlan gizlincə kəndirdən asılan paltarlara yanaşır, yanaqlarını nəm parçaya sürtərək bundan həzz alırdı.

Bu dəfə həyətdə paltar-filan yox idi. Qazanın altını isə bərk qalamışdılar, ağzınacan iri ət parçaları ilə dolu qazan qaynayı, qalın buğ qalxırdı. Ət bişib hazır olmuşdu: ətin tamli iyi, ocağın qoxusu adamın burnunu qıcıqlandırır, ağzını sulandırirdi. Təzə qırmızı paltarını, təzə meşin çəkmesini geymiş, güllü şalını çiyinə atmış Bekey xala ocağın üstünə əyilib, qazandan qalxan köpüyü yığır, Mömün baba onun böyründə dizləri üstə çöküb, gösövləri ocağa itələyirdi.

– Bax, odur ey, babanı görürsən, – Seyidəhməd oğlana dedi. – Gedək.

Özü də:

*Kürən dağdan enmişəm, –
Altımda kürən aygır... –*

deyə mahnısını oxumağa təzəcə başlamışdı ki, bu dəmdə, başıqırxıq, əlində balta, köynəyinin qolları çirməkli Orozqul mərəkdən çıxdı.

– Sən harda batmışsan? – O, qəzəblə Seyidəhmədin üstünə çığırdı. – Qonaq odun yarır, – o, odun yaran şoferə işarə eləyib dedi, – sənə mahnı oxuyursan.

– Yaxşı, biz əvəz-əvəz olarıq. – Seyidəhməd şoferə tərəf yönələrək Orozqulu saxitləşdirdi. – Qardaş, özüm yararam.

Oğlan isə ocağın yanında dizi üstə çökmüş babasına yaxınlaşdı. Arxadan ona yanaşdı.

– Baba, – dedi.

Baba eşitmədi.

– Baba, – oğlan təkrar edib babasının çiyinə toxundu.

Qoca dönüb baxanda, oğlan təəccübləndi. Baba da kefli idi. Oğlan indiyəcən babasının azacıq da olsa içdiyini xatırlaya bilmədi. Əgər içsəydi, İssık göl qocalarının yasında içərdi, orada hamıya, hətta qadınlara da araş veririlər. Baba ələ-belə için – olan iş deyildi bu.

Qoca oğlana çox uzaq, qəribə, yabançı bir nəzər saldı. Onun si-fəti alışıb yanırı, pörtmüşdü, nəvəsini tanıyandan sonra daha da allandı. Üzü qıpqırmızı qızardı və dərhal da ağardı. Baba tələsik ayağa qalxdı.

– Sənə nə olub? – O, kal səslə dillənib, nəvəsini qucaqladı. – Sənə nə olub, hə? Sənə nə olub? – Elə bil danışığını itirmişdi, bu sözlərdən savayı heç nə deyə bilmirdi.

Onun həyəcanı oğlana da keçdi, təşvişlə xəbər aldı:

– Sən naxoşlamısan, baba?

– Yox, yox ələ-belə, – Mömün baba söyləndi. – Sən get, bir az gəz. Mən isə burda odun-zad, nədi onun adı...

O, demək olar ki, nəvəsini başından elədi, özü də sanki bütün dünyadan üz döndərib, yenidən yönünü ocağa çevirdi. O, dizləri üstə çökmüşdü, ətrafla işi yoxdu, heç yana baxmırdı, fikri yalnız özündə və ocaqda idi. Nəvəsinin həyəətə, odun yaran Seyidəhmədin yanına necə pərt getdiyini görmədi.

Oğlan babasına nə belə üz verdiyini və həyətdə nələr olduğunu birdən-birə anlaya bilmədi. Yalnız məryəyə yaxınlaşanda, diqqətini tüklü tərəfi torpağa sərilmiş dərinin üstündəki bir yığın təzə, qırmızı ət cəlb etdi. Dərinin kənarlarından hələ də rəngi qaçmış qan sızır. Bir qədər aralıda, bağırsağ-qarın boşaldılan yerdə it mırıldayı, içəlatı dartışdırdı. Ət qalağının yanında qaya kimi, qarəsifət, yekəpər bir yad adam bardaş qurub oturmuşdu. Bu, Kökötöy idi. Orozqulla birlikdə əti bıçaqla doğrayırdılar. Onlar tələsmədən, təmkinlə ələngə sümükləri, əti biri-birindən ayırır, yerə sərilmiş dərinin üstünə topa-topa yığırdılar.

Qara, yekəpər kişi əti iyləyərək batıq səslə belə deyirdi;

– Özgə ləzzəti var bunun! İyine heç söz olmaz!

– Götür, götür, öz payının üstünə at, – Orozqul səxavətlə ona təklif edirdi. – Allah öz sürüsündən sənin gəlişin üçün göndərib. Belə qismət hər gün olmur!

Orozqulun bu əsnada nəfəsi tıncıxır, tez-tez ayağa qalxır, köpmüş qarnını sığallayırdı. Toxluq eləmişdi; həm də aydınca bilirdi ki, bərk içib. Boğulurdu, fışıldayaraq hərdən başını qaldırırdı ki, nəfəs dərib dincini alsın. İnek yelini kimi ətli sifəti təkəbbürdən və toxluqdan işıldayırdı.

Oğlan məryənin divarı dibində buynuzlu maral başı görəndə çaşdı, canına üşütmə düşdü. Kəsilmiş baş tozun içində idi, sızan qan laxtalanıb qaralmışdı. O, yol kənarına atılmış ağac kötüyünə bənzəyirdi. Başının yanına aşıqlıqdan kəsilmiş dırnaqlı dörd ayaq da atılmışdı.

Oğlan bu qorxunc mənzərəyə dəhşətlə baxırdı. Gözlərinə inanmırdı. Onun qabağındakı Buynuzlu ana maralın başı idi. O, burdan qaçmaq istəyirdi, lakin ayaqları sözünə baxmırdı. O dayanıb, eybəcər hala salınmış bayaz ana maralın ölü başına tamaşa edirdi. Bu, dünən hələ Buynuzlu ana maral idi, dünən o tayda dayanıb nəvəsiylə, diqqətlə ona baxırdı; bu, xəyalən danışıdığı, buynuzunda zınqırovlu sehirli beşik gətirməsinə and verdiyi maral idi. Bütün bunlar qəflətən

bir yığın ət, soyulmuş dəri, kəsilmiş ayaqlar və tullanılmış baş olmuşdu.

O getməliydi, lakin yerində daş kimi donub qalmışdı və ağlına sığışdıra bilmirdi ki, bunlar necə olub, nə səbəbə görə olub. Əti doğrayan yekəpər qara kişi cəmdəkdən iti bıçaqla böyrəyi kəsib oğlana uzatdı:

– Ala, oğlan, gözdə qızart, dadlı olur, – dedi.

Oğlan tərənəmədi.

– All – Orozql əmr elədi.

Oğlan əlini necə uzatdığını hiss etmədi, indi o, Buynuzlu ana maralın, hələ istisi çəkilməyən zərif böyrəyini soyuq ovcunda sıxaraq, hərəkətsiz dayanmışdı. Orozql isə bu zaman buynuzundan yapışib, ağ maralın başını qaldırırdı.

– Gör necə də ağırdır! – Havada endirib-qaldırdı, sanbalını yoxladı – Təkcə buynuzları nə qədər gələr.

O, başı yastısına kötüyün üstə qoyub baltanı götürdü, buynuzu kəllədən ayırmağa girişdi.

– Haydı, buynuzlar! – O, baltanın ağzını xırçılıtlı ilə buynuzun dibinə çaxaraq deyirdi. – Bu sənin babanın, – oğlana göz vurdu. – Öləndə qəbrinin üstünə qoyarıq. İndi bir ağzıgöyçək desin ki, biz ona hörmət ələmirik. Bundan artıq nə olasıydı!

Belə bir buynuzla görə lap elə bu gün də ölməyinə deyər! – Baltanı tuşlayıb bərkədən güldü.

Buynuz isə ayrılmaq bilmirdi. Demə, onu kəsib qoparmaq o qədər də asan deyilmiş. Sərxoş Orozql necə gəldi vururdu, bu da onu quduzlaşdırırdı. Baş sürüşüb kötüyün üstündən düşdü. Belə olduqda, Orozql onu yerdə doğramağa başladı. Baş yerindən sıçrayıb kənara düşür, o isə əlində balta onun arxasınca gedirdi.

Oğlan diksinirdi, hər dəfə özündən asılı olmayaraq dal-dalı çəkirdi, lakin buradan getməyə özünü məcbur edə bilmirdi. Vahiməli vəziyyətdə kimi, elə bil müdhiş, anlaşılmaz bir qüvvə ayaqlarını yerə mıxlamışdı, o dayanıb heyətlə baxırdı, baxırdı ki, Buynuzlu ana maralın şüşələmiş, açıq gözü baltadan qoruna bilməyəcəkdi. Qorxudan qırılmayacaq, qıyılmayacaq. Baş çoxdan toza, palçığa bulaşmışsa da, göz hələ təmiz qalmışdı və deyəsen, ölüm onu haqlayanda olduğu kimi lal, donmuş heyətlə dünyaya yenə tamaşa edirdi. Oğlan qorxurdu, sərxoş Orozql get-gədə lap özündən çıxır, qəzəblənirdi, baltanı necə gəldi endirirdi. Bilmirdi ağzı ilə vurur, yoxsa küpü ilə.

– Belə getsə, buynuzu sındırırsan. Mənə ver, – Seyidəhməd onun yanına gəldi.

Orozql baltanı yellədə-yellədə xırıltılı səslə dedi:

– Çəkil! Özüm! Sən parçalaya bilməzsən.

– Özün bil. – Seyidəhməd evinə yollanaraq tüpürdü.

Həmin yekəpər, qara kişi də onun dalınca getdi. O, öz ət payını torbada sürüyüb aparırdı.

Orozql isə bu vaxt sərxoş inadı ilə mərəyin yanında Buynuzlu ana maralın başını şaqqalayır. Elə zənn etmək olardı ki, o, çoxdan hərlediyi bir düşməzədən intiqam alırdı.

– Ay səni, əclaf! – Ağzı köpüklənə-köpüklənə çəkməsi ilə elə təkpikləyirdi ki, guya ölü baş onun dediklərini eşidə bilərdi. – Yox, yox, aldadırsan! – O, balta ilə dübarə başa hücum edirdi. – Sənin axırına çıxmasam, adıma dəyişərəm. Al gəldi! Al gəldi! – O, balta ilə başı xınc-xınc edirdi.

Kəllə çatlayıb dağılır, sümük qırıqları ətrafa sıçrayırdı. Balta qəflətən çəpəksinə gözün üstə enəndə, oğlan qışğırdı. Pırtlanmış gözün yerindən qara, qatı maye axdı. Öldü, göz yox oldu, yeri boş qaldı...

– Mən bundan da iri başları parçalayaram! Bundan da iri buynuzları qırıb tökərəm! – Orozql bu günahsız başın üstünə vəhşi kinilə, qəzəb və nifrətlə mırıldanırdı.

Nəhayət, o, kəlləni əmgəyindən və alından parçalayıb yarıdı. Bu zaman o, baltanı atıb, hər iki əliylə buynuzdan yapışdı, ayağı elə başı yerə basıb, buynuzu vəhşicəsinə burmağa başladı. Dartıb çıxardanda buynuz qopan kök kimi xartıldadı. Həmin bu buynuzda oğlanın andı ilə Buynuzlu ana maral Orozqla Bekey xalaya sehirlə bəşik gətirəcəkdi...

Oğlanın halı pozuldu. O, geri döndü, böyrəyi əlindən yerə saldı, yavaş-yavaş aralandı. O, camaatın gözü qabağında yıxılacağından, yaxud oradaca qusacağından çox qorxurdu. O, rəngi qaçmış alını soyuq tər basmışı halda, ocağın yanından keçirdi. Ocaq çataçatlı alışıb yanırdı, onun üstündəki qazandan isti buğ çıxırdı, hamuya arxa çevirmiş bədbəxt Mömün baba əvvəlki kimi yönü ocağa tərəf oturmuşdu. Oğlan babasını narahət edəsi olmadı. O özünü tez yatağa çatdırmaq, uzanmaq, başını bürüyüb yatmaq istəyirdi. Heç nə görməmək, heç nə eşitməmək, unutmaq...

Rastına Bekey xala çıxdı. Arsız-arsız geyinib-gecinmişdi, lakin üz-gözündə Orozql kötəklərinin göy, tünd-qırmızı nişanələri, qançır bilinirdi; nəfəsi çiyindənən çıxırdı, ancaq yersiz şənlənirdi, kalan ətlə əlaqədar bu gün bərk əl-ayağa düşmüşdü.

Oğlanı saxladı:

– Sənə nə olub?

– Başım ağrıyır.

– Ay mənim canım-ciyərim, biçərəm, – deyib, birdən atəşin mərhəmətlə oğlanı öpüslərə qərç etməyə başladı.

O da kefli idi. Ondan da iyrenc araq iyi gəlirdi.

– Uşağın başı ağrıyır, – mütəəssircəsinə deyindi. – Can, bala! Yəqin yemək istəyirsən, hə?

- Yox, yemək istəmirəm, yatmaq istəyirəm.

- Onda gedək, gedək, yerini rahatlayım. Sən tək-tənha yatma-
yacaqsan ki. Axı, hamı bizə toplaşır. Qonaqlar da, bizimkilər də. Ət
də hazırdı. - Və oğlanı çəkib özüyə apardı.

Onlar yenə də ocağın yanından keçəndə Orozqul mərəyin dalın-
dan çıxdı, sifəti inək yelini kimi qızarıb şişmişdi. O, sındırdağı maral
buynuzunu təşəxxüslə Mömün babanın yanına tulladı. Qoca yerində
dikəldi.

Orozqul ona məhəl qoymadan, su dolu vedrəni yerdən götürdü,
başına qaldırıb üstünü islada-islada hortlatmağa başladı. Ağzını su-
dan çəkib:

- İndi ölə bilərsən, - dedi və yenidən vedrəyə yapışdırdı dodaq-
larını.

Oğlan babasının kəkələdiyini eşitdi:

- Sağ ol, oğul, sağ ol. İndi ölmək də mənim üçün qorxulu deyil.

Bəs necə, mənə hörmət-izzət göstərilir...

Oğlan bədəninə zəiflik hiss elədi:

- Mən evə gedirəm, - dedi.

Bekey xala onu saymadı.

-Yox bir, tək-tənha qalacaqsan orda. - Az qala zorla dartıb onu
öz evinə apardı. Küncdəki çarpayıda oğlana yer saldı.

Orozqulun evində hər şey yemək üçün hazır idi. Ət qaynadıl-
mışdı, qovrulmuşdu, hər ehtiyat görülmüşdü. Bütün bunları candil-
dən nənə ilə Gülcəmal etmişdi. Bekey xala evlə həyətdəki ocaq
arasında get-gəldə idi. «Kalan ət» xörəyini gözləyərək, Orozqulla ye-
kəpər, qara Kəkötöy güllü döşəkənin üstündə uzanıb, yastığa dir-
səklənərək yüngülcə çayla məzələnirdilər. Onlar bu ara, nədənsə,
özlerini dartıb knyaz yerinə qoydular. Seyidəhməd onların piyalə-
rinə az-az çay süzürdü.

Oğlan isə əl-ayağı bağlı kimi narahat halda küncdə sakitcə
uzanmışdı. O, qalxıb getmək istəyirdi, ancaq qorxurdu, çarpayidan
düşən kimi qusa bilər. Elə buna görə də boğazına qalxan qəhər topa-
sını əsə-əsə içində saxlayırdı. Tərpənməkdən ehtiyat edirdi.

Əsə sonra arvadlar Seyidəhmədi həyətdə çağırırdılar. Və sonra o,
qapıdan girdi, əlində tutduğu iri, emallı ləyəndə qalaqlanmış ət buğ-
lanırdı. Hıqqana-hıqqana onu gətirib Orozqulla Kəkötöyün qabağı-
na qoydu. Bunun ardınca arvadlar ləziz yemək gətirdilər.

Hərə qalxıb təzadən özünə münasib yerdə oturdu, çəngəl-bıçağı,
boşqabı hazırladı. Seyidəhməd isə bu vaxt stəkanlara araç süzürdü.

- Araç komandiri mən olacağam, - o, qaçqıldayıb, küncdəki
şüşələrə işarə vurdu.

Hamıdan axırda Mömün baba gəldi. Həmişəkinə nisbətən qoca-
nın bu gün həddindən artıq qərribə yazıq görkəmi vardı. O, küncdə

birinin böyrünə qışılıb oturmaq istəyirdi ki, yekəpər, qara Kəkötöy
alıcənablıq göstərib, onu öz yanına dəvət elədi.

- Bura keçin, ağsaqqal.

- Sağ ol. Biz burda, biz öz evimizdəyik, - Mömün baba boyun
qaçırmaq istədi.

- Axı, siz hamıdan yaşlısınız, - Kəkötöy təkidlə onu Seyidəh-
mədlə özünün arasında otuzdurdu. - İçək, ağsaqqal, sizin bu uğurlu
ovunuz münasibətiylə, birinci söz sizindir.

Mömün baba iztirabla boğazını arıtlayıb dedi:

- Mehribanlıq, sağlıq olsun bu evdə, harda mehribanlıq, sağlıq
varsa, orada xoşbəxtlik də var, balalarım.

- Düzdür, düzdür! - Hamısı onun sözünü təsdiqləyib, stəkanı
boğazına boşaltdı.

- Sən niyə elə? Yox, bu olmadı! Kürəkəninizə, qızınıza xoşbəxt-
lik arzulayırsınız, özünüz isə içmirsiniz, - Kəkötöy çaşqın Mömün
babanı məzəmmət elədi.

- Bir halda ki, xoşbəxtlik barədədir, onda mən niyə kənarında qa-
lım, - deyərək Mömün baba birdən tələsdi.

Hamını heyrətə gətirərək araqla dolu stəkanı başına çəkib bo-
şaltdı, səsi çıxmadı, ixtiyar başını buladı.

- Bu başqa məsələ!

- Bizim qoca başqalarının tayı deyil!

- Afərin sizin qocaya!

Hamı güldü, hamı məmnun idi, hamı babanı tərifləyirdi. Ev
isti və boğanaq idi. Oğlan ağır iztirab içində uzanmışdı, ürəyi hey
bulanırdı. O, gözünü yumub uzanmışdı, özü də keflənmiş adamların
Buynuzlu ana maralın ətinə yeyə-yeyə ağızlarını necə marçıldatdıq-
larını, gəmirdiklərini, fısıldadıqlarını, biri-birilərinə dadlı tikələr
təklif etdiklərini, yağlı stəkanları toqquşduqlarını, gəmirilmiş
sümükləri qaba necə atdıqlarını aydınca eşidirdi.

- Lap cavan dayca ətidir ki, var! - Kəkötöy dodaqlarını yalaya-
raq tərifləyirdi.

Orozqul deyirdi:

- Bəs necə bilmişdiniz, biz axmağır, nəyik, dağlarda yaşayaq,
özümüz də belə ət yeməyək?

- Doğrudan da, bəs niyə yaşayırdıq burada?! - Seyidəhməd yarı-
naraq onun sözünə qüvvət verdi.

Hamı Buynuzlu ana maralın ətinə tərifləyirdi: nənə də, Bekey
xala da, Gülcəmal da, hətta Mömün baba da. Oğlana da pay çəkirdi-
lər, boşqabda ət və başqa yeməklər gətirirdilər, ağzına tıxmaq istə-
yirdilər. Lakin o, yeməkdən boyun qaçırırdı və sərxoşlar naxoş
olduğunu görüb, onu rahat buraxmışdılar.

Oğlan dişlərini kilidləyib uzanmışdı. Ona elə gəlirdi ki, qusma-
ğın qabağını belə daha yaxşı kəsmək olar. Hər şeydən çox onu yandı-

rib-yaxan öz acizliyini dərk etməsi idi. Buynuzlu ana maralı öldürənlərə nə üçün heç nə edə bilmirdi. O, pak uşaq qəzəbinə qapılaraq ümitsiz halda intiqam yolları düşünüb tapırdı ki, onlara necə cəza verərdi, işlətdikləri dəhşətli cinayətin məcburən necə başa salardı. Lakin Qulubəyi xəyalən köməyə çağırmaqdan başqa ağlına yaxşı bir şey götürə bilmədi. Bəli, tufanlı gecədə cavan şoferlərlə birlikdə ot aparmağa gələn həmin əsgər buşlatlı oğlanı – Qulubəyi çağırmaqlıydı. Bu oğlan onun tanıdıqları adamlar arasında yeganə şəxs idi ki, Orozqulun öhdəsindən gələ bilərdi, həqiqəti olduğu kimi onun gözünün içinə deyərdi.

...Oğlanın çağırışı ilə Qulubəy yük maşınını sürətlə sürüb gəlirdi, avtomatı çiyində kabinədən çıxdı.

– Haradadır onlar?

– Oradadırlar!

İkisi də Orozqul ilə sarı qaçdı, qapını yerindən qopardılar.

Qulubəy kandarda dayanıb, avtomatı onlara tuşlayaraq qəzəblə əmr etdi:

– Yerinizdən tərpənməyin! Əllər yuxarı!

Hamı mat qaldı. Qorxudan oturduqları yerdə qurudular. Tikələri boğazlarından keçmədi. Yağlı əllərində iri sümük parçaları, ağız-burunları yağa batmış, tox, kefli adamlar yerlərindən heç qımldana da bilmədilər.

– Haydı, əclaf, ayağa qalx! – Qulubəy avtomatı Orozqulun gicgahına dirədi, o isə əsə-əsə, dili topuq çala-çala Qulubəyin ayaqlarına yığıldı.

– Rəhm elə, mə... əni öl... öldürmə!

Qulubəy isə amansız idi.

– Çıx, əclaf! Sənin işin bitdi! – O, Orozqulun yumşaq yerinə bir təklik ilişdirdi, evdən çıxmağa məcbur etdi.

Otaqda qorxusundan səsinə içinə çəkənlərin hamısı həyətdə çıxdı.

– Üzünü divara çevir! – Qulubəy Orozqula əmr etdi. – Buynuzlu ana maralı öldürdüyünə, onun beşik gətirən buynuzunu kəsib qopardığına görə sən ölməlisən.

Orozqul toz içinə yığıldı. Süründü, şivən saldı:

– Öldürməyin, axı mənim övladım da yoxdur. Dünyada tək-tən-hayam. Nə oğlum var, nə qızım...

Onun təkəbbürü, iddiası necə olmuşdu! Vecsiz, miskin, qorxaq! Beləsinə heç öldürməyinə dəyməz.

– Yaxşı, öldürməyək, – oğlan Qulubəyə dedi. – Onda qoy o rədd olub getsin və bir daha ayağı buralara dəyməsin. – Burada heç kəsə lazım deyil. Qoy rədd olsun.

Piylənmiş, şişman, torbalanıb sallanan qalifeli Orozqul geri baxmaqdan qorxaraq, götürülüb aradan çıxdı. Lakin Qulubəy onu saxladı:

– Dayan! Sənə son sözü müzi deyək. Sənin heç vaxt övladın olmayacaq. Sən xain və yaramaz adamsan. Burada səni heç kəs sevmir. Səni meşə sevmir, bir ağac, hətta birçə ot da sevmir səni. Sən faşist-sən. Rədd ol, özün də biryolluq, haydı, tez!

Orozqul dalına baxmadan qaçdı.

– Snell Snell – Qulubəy onun arınca güldürdü və qorxutmaq üçün avtomatdan havaya atəş açdı.

Oğlan sevinir, yerə-göyə sığmırdı. Orozqul gözəndən itəndən sonra, qapının ağzında müqəssir kimi dayanan o birilərinə Qulubəy belə dedi:

– Siz bu cür adamla necə yola getmisiniz? Ayıb deyilmi?

Oğlan özündə bir yüngüllük hiss elədi. Haqq divanı qurulmuşdu. Həm də o, öz istək-arzusuna elə inandı ki, harda olduğunu, Orozqulun evinə camaatın nə münasibətlə yığışib sərxoşluq etdiyini belə tamam unuttu.

...Şaqqanaq onu bu möcüzəli aləmindən ayırdı. Oğlan gözünü açıb dinmədi. Mömün baba otaqda yox idi. Yəqin hara isə çıxmışdı. Arvadlar qab-qacağı yığışdırırdılar. Çay verməyə hazırlaşırtdılar. Seyidəhməd ucadan nə isə danışırdı. Oturanlar onun sözlərinə gülüşürdülər.

– Bəs sonra nə oldu?

– Danış!

– Yox, əy, danış ey, başla, təzədən danış, – Orozqul gülməkdən uğunaraq, ondan xahiş edirdi. – O barədə ona nə dedin? Yaman qorxuzmusan. Vay, dədə!..

– Hə, deməli belə. – Seyidəhməd danışdığını həvəslə təkrar edəsi oldu. – Elə ki, marallara yaxınlaşdıq, onlar meşə talasında ərgəylə dayanmışdılar, üçü də. Elə ki, biz atları ağaca bağladıq, birdən mənim bu qocam qolumdan yapışdı: «Marallara, – dedi, – güllə ata bilmərik. Biz buquyuq. Buynuzlu ana maralın övladlarıyıq!» Özü də uşaq kimi məne baxır. Gözləri ilə yalvarır. Məni də gic gülmək tutub, dayana bilmirəm. Amma özümü saxlayıb gülmədim. Əksinə, bir az da ciddiləşdim. «Bura bax, – deyirəm, damlanmaq istəyirsən?» O dedi: – «Yox». «Sən bilirsənmi bunlar bay nağıllarıdır, cahil baylıq zamanəsində uydurulub; uydurublar ki, kəsib camaatı qorxuzalar!» Bunu dediyimi gördüm, kişinin ağzı açılı qaldı: «Ədə, nə danışırsan?» dedi. «Elə bunu deyirəm, – sən bu söz-söhbəti qoy bir yana, qocalığına baxmaram, səndən hara lazımdır yazaram».

– Ha! Ha! Ha! – Oturanların hamısı birağızdan güldü. Hamıdan da çox Orozqul güldürdü. Özü də gülməkdən ayrı cür həzz alırdı.

– Hə, sonra biz oğrun-oğrun yaxınlaşırıq. Başqa heyvan olsaydı, çoxdan duyuq düşüb götürülərdi. Heç izinə-tozuna çatmazdıq, bu səfeh marallar isə qaçmırlar, elə bil heç bizdən qorxmurdular. Hə, lap yaxşı, deyirəm, – kefli Seyidəhməd lovgalanaraq nəql eləyirdi. –

Əlimdə tüfəng mən qabaqda. Qoca da mənim dalımcı. Birdən ürəyimə şübhə doldu. Ömrümdə heç sərçə də vurmamışdım. İndi isə belə bir iş. Güllə dəyməsə, özlərini vuracaqlar meşəyə, di get, axtar. Hünərin var, çat onlara. Keçəcəklər aşırımını. Kim belə şikarı əlindən buraxar? Bizim qoca isə ovçudur, vaxtı ilə ayı da ovlayarmış. Ona deyirəm: «Al tüfəngi, qoca, sən at». O isə heç cür yaxın durmur! «Özün at», – deyir. Mən də deyirəm ona: «Axı, mən kefliyəm». – Özüm də guya ki, ayaq üstə dura bilmirəm, səndələyirəm. – Axı, o, tiri çaydan çıxaranadan sonra bizim bir şüşə araq boşaltdığımızı görmüşdü. Bəli, beləcə hiyləyə əl atdım.

– Ha, ha, ha!..

– «Mən vura bilməyəcəyəm, – deyirəm, – marallar baş götürüb gedəcək, ikinci dəfə qayıtmayacaqlar. Evə isə biz əliboş qayıda bilmərik. Özün bilirsən, bax ha. Bizi bura niyə göndəriblər?» Susur. Tüfəngi isə almır. «Yaxşı», – deyirəm, – özün bilirsən». Tüfəngi atıb aralanıram, guya gedirəm. O da ardımca gəlir. Deyirəm: «Mənim vecimə deyil. Orozqul məni qovsa, gedib sovxozda işləyərəm. Bəs sən bu qoca vaxtında hara gedəcəksən?» Susur. Özüm də dilxoşluq üçün pəsdən deyirəm:

Kürən, kürən dağlardan,

Kürən ağır belində,

Kürən tacir, qapını aç!..

– Ha, ha, ha!..

– İnanırdım ki, mən həqiqətən sərxoşam. Tüfəngin ardınca getdim. Mən də qayıtdım, biz deyişdiyimiz zaman marallarımız bir qədər aralanmışdılar. «Hə, – deyirəm, – bax, gedəcəklər, çata bilməyəcəksən. Nə qədər ki, hürkməyiblər, vur». Qoca tüfəngi götürdü. Pusa-pusa yaxınlaşmağa başladıq. O isə hey səfeh-səfeh pıçıldayır: «Buynuzlu ana maral, günahımdan keç, bağışla məni...» Mən də ürəyimdəkiləri ona deyirəm: «Bax ha, vura bilməsən, qoşul marallara, çıx get burarlardan, qayıtmasan daha yaxşı olar».

– Ha, ha, ha!..

Bu sərxoş, hırıltılı mühitlə, get-gedə istiləşən boğuc havada oğlan təgnəfəs olurdu. Şişib-çoxalan, beyninə sığışmayan şiddətli ağrı başını partladır. Sanki kim isə onun başını təpikləyirdi, kim isə onun başını baltalayır. Ona elə gəlirdi ki, kim isə baltanı onun gözlərinə təşlənib. O da başını yırğalayır ki, yan keçsin. Qızdırma əhədini kəsdiyi bir halda, o, qəflətən özünü soyuq-soyuq bir çayın içində hiss elədi. O, balığa döndü. Quyruğu, bədəni, üzgəcləri hamısı balığınkı kimi idi; ancaq başı özününküydü, üstəlik ağrıyırdı da. O, səssiz-səmirsiz, tutqun sualtı sərinliyə baş vurub üzürdü, özü də düşünürdü ki, daha bundan sonra həmişəlik balıq olaraq qalacaq, bir

də dağlara qayıtmayacaq. «Qayıtmaram, – o, öz-özünə deyirdi. – Balıq olmaq daha yaxşıdır, balıq olmaq daha yaxşıdır».

Bu ara oğlanın çarpayıdan düşüb, evdən necə çıxdığını heç kəs sezmədi. O, tina çatar-çatmaz, qusmağa başladı. Oğlan divardan yarıpışaraq, inlədi, ağladı və göz yaşları içində hönkürməkdən boğula-boğula öz-özünə danışdı:

– Yox, balıq olsam yaxşıdır. Mən üzüb buradan gedəcəyəm. Mən balıq olsam yaxşıdır.

Pəncərənin o tərəfində, Orozqulun evində isə qaçılıdaşır, sərxoş səslə ucadan qışqırırdılar. Bu yabançı gülüşlər oğlanın qulağını dəng eləyir, ona dözülməz əzab və işgəncə verirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu əcaib hırıltılara görə özünü pis hiss eləyir. O özünü toxtadıb həyat boyu getdi. Həyat boş idi. Sönmüş ocağın yanında huşsuz, sərxoş Mömün babasına rast gəldi. Qoca, Buynuzlu ana maralın qoparılmış buynuzunun yanındaca tozluğa uzanmışdı. Maralın kəllə sümüyünün bir parçasını it gəmirəkdə idi. Özgə heç kəs yoxdu.

Oğlan babasının üzünə əyildi, çiyindən tutub silkələdi:

– Baba, gedək evə, – dedi. – Gedək.

Qoca cavab vermirdi, o heç nə eşitmirdi, başını qaldıra bilmirdi. Bir də axı, cavab verib nə deyirdi?

– Dursana, baba, dur, dur, gedək evə, – oğlan xahiş edirdi.

Kim bilir, o, uşaq ağı ilə dərk edirdimi, yaxud da heç oralıq deyildi ki, qoca Mömün burda uzanıb, özünün Buynuzlu ana maralı haqqındakı hekayətinin cəzasını çəkir və ömrü boyu ona aşladığı müqəddəsliyə – əcdadlarının xatirəsinə, öz vicdanına, tövsiyələrinə öz iradəsi ilə yox, talesiz bədbəxt qızının, bir də nəvəsinin xətrinə qəsd etmişdi...

İndi dərddən, rüsvayçılıqdan zəlil olmuş qoca, meyit kimi üzü-qoylu uzanmışdı, oğlana hay vermirdi.

– Baba, bari başını qaldır, – o, xahiş edirdi. Oğlanın rəngi qaçmışdı, hərəkətləri zəif idi, əlləri, dodaqları titrəyirdi. – Baba, mənim ey. Eşidirsən? – deyirdi. – Halım çox pisdir, – o ağladı. – Başım ağrıyır, yaman ağrıyır.

Qoca inlədi, tərpəndi, amma özünə gələ bilmədi.

– Baba, Qulubəy gələcəkmə, hə? – Birdən oğlan göz yaşları içində soruşdu. – De görüm, Qulubəy gələcəkmə? – O, qocanı dartışdırırdı.

Oğlan babanı böyrü üstə çevrilməyə vadar etdi və sərxoş qocanın palçıqı, toza bələnmiş sifətini, pırtlaşq miskin saqqalını görcək dıxsindi, bir az əvvəl ağ maralın Orozqul baltasıyla parçalanan buynuzlu başı gözü önündə canlandı. Oğlan qorxudan kənara sıçradı və babasında aralanaraq dedi

– Mən balıq olacam. Eşidirsən, baba, mən üzüb gedəcəm. Qulubəy gələndə ona de ki, mən balığa döndüm.

Qoca cavab vermədi.

Oğlan aralandı. Çayın sahilinə endi. Birbaşa suya girdi...
Hələ heç kəs bilmirdi ki, oğlan balıq oldu, çayboyu üzüb getdi.
Həyətdə isə sərxoş mahnısı havalanırdı:

Qozbel dağlardan endim,

Qozbel dəvə belində.

Qozbel tacir, qapını aç,

Acı badə əlində!..

Sən üzüb getdin. Qulubəyi gözləmədin. Heyf, çox heyf, çox heyf ki, gözləmədin Qulubəyi. Niyə qaçıb yola çıxmadın. Əgər sən yolla xeyli qaçsaydın, hökmən onunla rastlaşardın. Sən onun məşinini uzaqdan tanıyardın. Sən əlini qaldıran kimi, o dərhal saxlayacaqdı.

Qulubəy soruşardı: – Hara gedirsən?

Sən cavab verərdin: – Sənin yanına!

O səni kabinəyə qaldırardı. Birlikdə gedərdiniz. Sən, bir də Qulubəy. Qabaqda isə heç kəsin gözüne görünməyən Buynuzlu ana maral səkərdi. Amma sən onu görərdin.

Fəqət sən üzüb getdin. Bilirdinmi ki, heç vaxt balıq olmayacaqsan. İssık gölə qədər də üzüb getməyəcəksən, ağ gəmini də görməyəcəksən və ona deməyəcəksən: «Salam, ağ gəmi, mənəm ey!»

İndi mən yalnız bunu deyə bilərəm: uşaq qəlbinin barışa bilmədiklərini sən rədd etdin. Təsəllim də elə budur. Sən şimşək kimi yaşadın – bircə dəfə çaxdın və söndün. Şimşəyi çaxdıran göydür. Göy isə əbədidir. Bu da mənim təsəllimdir.

Bir də təsəllim budur ki, insanda uşaq vicdanı – toxumun rüşeymi kimidir, rüşeymsiz dən cücərməz.

Bizi dünyada nələr gözləyir gözləsin, necə ki, insan oğlu doğulur və ölür, haqq əbədi olaraq yaşayacaqdır...

Səninlə vidalaşırım, ayrılıq dəmi sənin öz sözlərini təkrar edirəm, ay oğlan: «Salam, ağ gəmi, mənəm ey!»

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Böyük mədəniyyətin övladı, yaxud varisliyin poetikası (<i>Nizami Cəfərov</i>).....	5
Gün var əsrə bərabər (<i>Tərcümə edən İshaq İbrahimov</i>)	11
Dəniz kənarı ilə qaçan alabaş (<i>Tərcümə edən Xeyrulla Əliyev</i>).....	271
Ağ gəmi (<i>Tərcümə edən Cəmil Əlibəyov</i>)	347

Çingiz Aytmatov

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Nəşriyyatın direktoru
Mətbənin direktoru
Texniki redaktoru
Kompüter operatorları

Redaktoru
Korrektorlar

Rəssam

Eldar Əliyev
Səhraf Mustafayev
Fərid Kərimov
Mahir Həsənov
Günay Yusifova
Həqiqət Eldarova
Könül Zamanova
Nərgiz Ələkbərova
Kəmalə Ələkbərova

Yığılmağa verilib 12.08.2004. Çapa imzalanıb 07.10.2004.
Formatı 70×100 $\frac{1}{16}$, F.ç.v. 28. Ş.ç.v. 36,12. Ofset çapı.
Sifariş № 188. Sayı 5000 nüsxə. (Birinci buraxılış 500 nüsxə).
Qiyməti müqavilə ilə.

"Çaşıoğlu" nəşriyyatı.
"Çaşıoğlu" mətbəəsi.
Bakı ş., M.Müşfiq küç., 2a.
Tel. 47-49-71

